M. PORCI CATONIS

DE AGRI CVLTVRA

LIBER

M. TERENTI VARRONIS

RERVM RVSTICARVM

LIBRI TRES

EX RECENSIONE

HENRICI KEILII

VOL. II. FASC. I.

COMMENTARIVS IN CATONIS DE AGRI CVLTVRA LIBRVM

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.
MDCCCXCIV.

COMMENTARIVS

IN

CATONIS DE AGRI CVLTVRA

LIBRVM

SCRIPSIT

HENRICVS KEIL

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.
MDCCCXCIV.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

Catonis et Varronis libros manu scriptos ex uno codice Marciano, quem Politianus et Victorius tractaverunt, descriptos esse in priore parte huius editionis dixi et quae auxilia ad eius lectionem restituendam parata sint exposui. de scriptura autem archetypi et de apographis, in quibus antiquissima correctorum vestigia apparent, longa disputatione disserendum non putavi. superest ut de studiis editorum et eorum qui in emendanda corrupta scriptura operam collocaverunt, quorum libros in his commentariis usurpavi, ea quae scire opus est dicantur, in quibus quaedam, quae ea de re in editione Varronis a. 1889 breviter disputavi hoc loco repetenda esse existimavi, alia vero etiam correxi.

Primum igitur hi Catonis et Varronis libri una cum Columellae et Palladii libris de re rustica editi sunt a Georgio Merula Alexandrino Venetiis apud Nicolaum Ienson Gallum a. 1472. subiectae sunt eiusdem Merulae 'Enarrationes brevissimae priscarum vocum Marci Catonis' et 'Enarrationes nonnullarum dictionum Marci Varronis', item 'Annotationes Columellae', quibus vocabula quaedam difficiliora breviter explicavit. lectionem codicis manu scripti, quem editor expresserat, magna licentia usus mutavit, sed idem multa, quae in libris manu scriptis apertis librariorum vitiis corrupta sunt, primus correxit. ex principe editione expressa est editio Regiensis a. 1482 et editio Bononiensis a. 1494. ex quibus Bononiensem curavit Philippus Beroaldus, qui nonnulla principis editionis vitia correxit, praeterea pauca sua coniectura, non codice manu scripto usus, mutavit. maiorem operam his libris primus impendit Iucundus Veronensis, homo doctus et ingeniosus, sed artis non satis peritus, qui Aldinam editionem scriptorum rei rusticae a. 1514 paravit. nam quae ante eam factae erant editiones ex antiquioribus repetitae sunt. Iucundus autem et libros manu scriptos ad emendandam lectionem editorum exemplarium adhibuit, in his Mediceum codicem m vel correctum ex eo Florentinum f, et sua coniectura plurima mutavit. quorum quamquam maxima pars fide manu scriptorum librorum caret et a vetere scriptura longe recedit, tamen ingeniose inventa sunt omnia, multa apte et pro-

babiliter restituta. Aldinam editionem anno post secuta est Iuntina a Nicolao Angelio facta Florentiae a. 1515, in qua illa fere tota expressa est, sed nonnulla partim ex Florentinis codicibus, partim ex coniectura editoris mutata sunt. Aldinam editionem vel Iuntinam secuti sunt qui proximis annis post hos libros ediderunt, e quibus unum Basileensem editorem, qui Varronis et Catonis libros separatim edidit Basileae apud Adamum Petri a. 1521, quaedam sua coniectura emendavisse repperi. molestissima autem operis pars erat, constituta archetypi scriptura, cum hac antiquissimarum editionum lectiones conferre et quae vel probabiliter in his emendata vel propter aliquam causam digna esse memoria videbantur adnotare. pleraque enim non satis digna erant quae memoriae proderentur.

Primus aditum ad genuinae scripturae fontem Petrus Victorius aperuit, qui Catonis et Varronis libros separatim edidit hoc titulo, 'Marci Catonis ac M. Teren. Varronis de re rustica libri, Per Petrum Victorium, ad ueterum exemplarium fidem, suae integritati restituti. Lugduni apud Seb. Gryphium, 1541'. additae sunt paucae emendationes Columellae, 'Loci aliquot Columellae, ad vetustorum exemplarium collationem emendati'. ad eam editionem pertinent explicationes anno post separatim editae hoc titulo, 'Petri Victorii Explicationes suarum in Catonem, Varronem, Columellam Castigationum. Apud Seb. Gryphium Lugduni, 1542'. manu scriptos libros, quibus usus erat, in praefatione, quae in priore parte huius editionis repetita est, indicavit. habuit autem praeter ipsum veterem codicem archetypum, qui tum Florentiae in Marciana bibliotheca erat, Mediceum codicem m et Italicos complures, ex quibus unum nominatim appellavit Patavii scriptum. ex editis antea exemplaribus habuit duo, Aldinam et Iuntinam editionem. nam edita ante Aldinam editionem exemplaria non habuit. quod quoniam scire non inutile est, ut de Victorii opera recte iudicari possit, adscribam ex adnotationibus eius ea ex quibus id quod dixi apparet. utramque editionem appellavit in Varr. I 19, 4 'Sed etiam qui non solum, etc. *Lectionem eam retinui, quam formis olim in hac urbe excusi libri habebant: eandem enim in manu scriptis inveni, et in pervetusto in primis, cuius maxime auctoritatem sequor: nec me latet Venetiis excusos ualde ab hac dissentire*'. easdem in adnotatione in Catonem 39, 1 significavit ita, 'Et uiti sicca alligato. *Sic in una editione* (h. e. in Iuntina): *in altera* (h. e. in Aldina), Et nisi sicca: *In antiquissimo et optimo codice sine coniunctione* uiri sicca', item in adnotatione in Varronem

I 49, 2 'Ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum. *Pro herba excusi alii* (h. e. editio Aldina) Barba, *mendose habebant, in aliis* (h. e. in editione Iuntina) *uox illa plane defecerat. Reposui ex antiquis libris,* Herba'. in Varr. I 66 Oleas albas, quas condideris nouas, sic celeriter promas. *Quidam formis excusi libri ita habent, in aliis locus valde uariatus: culpa tamen, ut puto, eorum qui id commiserunt: nimis enim licenter a uetere scriptura discessere'*, ubi in Aldina editione leguntur haec, *oleas albas, quas condire vis novas, sic celeriter condito, ut promas.* in Varr. II 1, 4 'Ad cibum enim lacte, et caseum. *Sunt excusi etiam libri in quibus ita legatur* (h. e. in editione Iuntina): *nam in aliis* (h. e. in editione Aldina) Lac, *mendose legitur'*. has igitur duas editiones dicit non solum tum, cum excusos vel impressos libros, sed etiam cum omnes excusos vel omnes impressos appellat, in Cat. c. 90 'Tum far insipiat. *Haec est antiqua lectio, quam ualde probamus. antea in impressis omnibus,* Cum feruere incipiet, *erat'*. nam ita in Aldina et Iuntina editione legitur, in antiquioribus est *cum fervere incipiat.* in Cat. 162, 3 'Tertio die demito. *Ita habent antiqui codices, et ita arbitror legi debere: non, ut in excusis omnibus,* Demittito', ubi *demittito* in iisdem duabus editionibus legitur, in antiquioribus *demito.* in Varr. III 5, 1 'Vnde, non ubi sumuntur pingues turdi. *Hunc etiam locum restitui: antea in omnibus excusis,* Vnde nonnulli, etc. *insulso ac frigido sensu'*. *unde non ubi* habet princeps editio cum antiquissimis, *unde nonnulli* Aldina et Iuntina. edita ante Aldum exemplaria semel commemoravit Victorius, sed ita ut ipsos libros ei non fuisse paratos appareat, in adnotatione in Varronem III, 9, 18 'In triclinium ganearium. *Prisca lectio diuersa est,* Genanium: *nec tamen ab omni macula illam mundam esse affirmarim. In Lexico, quod magnifico nomine Thesaurum Latinae linguae appellarunt, Triclinium genauium scriptum: ita enim habebant libri Varronis, primis noui reperti excudendi libros temporibus impressi: nec tamen aliquid addiderunt, quod eam lectionem adiuvaret'*. *ganearium* habent Aldina et Iuntina, *genauium* antiquiores editiones. denique Varr. I 40, 4 pro sua coniectura posuit quod in principe editione expressum erat, '*ac non multo post, ubi in impressis, Alii clauolas: in iisdem* (h. e. in codicibus), Aliis clauolas. *Fortasse, Alii sclauolas, legendum est'*. nam id ipsum in principe editione et in iis quae ex illa expressae sunt legitur. hinc sequitur etiam illud, Victorium tum, cum editionem parabat, ea quae Politianus in margine principis editionis ex duobus

codicibus ante eum adnotaverat non habuisse, ut habuit sane in Pandectis Politiani excerpta ex Florentino codice facta. qua de re et de omni hoc studio Politiani in adnotationibus in Columellae librum duodecimum scribit haec, '*Quia saepe in hoc commentariolo ueteris scripturae, quae est in peruetusto libro Pandectarum, qui publice in hac urbe custoditur, mentionem feci, rectum esse censui semel, cuius indicio antiquam veramque lectionem indagauerim, declarare: non enim exemplar ipsum semper consului: sed habui excusos formis libros, quos cum antiquis illis Angelus Politianus studiose olim contulerat, eosque quantum mihi commodum fuit, pertractaui: illi enim quoque publici sunt. Eruditissimi igitur uiri labor magno me labore leuauit: qui quidem, ut erat diligens et accuratus, hac librorum collatione mirifice delectabatur, et ita posse bonos auctores multis maculis purgari uere existimabat: quaecunque itaque in priscis exemplaribus inueniebat, in impressis sedulo annotabat: quod si diutius ille uixisset, et quae mente destinauerat perficere potuisset, opera sedulitasque ipsius magnos studiosis literarum fructus attulisset, multosque qui postea huic muneri corrigendorum librorum necessario incubuerunt, magna prorsus molestia liberasset: sed ea nunc omnia inchoata imperfectaque iacent: raro enim ille quid sentiret ostendebat, sed ueterem tantum scripturam cum fide in suos codices transferebat: commodius, ut opinor, tempus expectans, quo posset de his rebus mature diiudicare. Mors tamen eum praeuenit, nec quae cogitauerat ad exitum perducere potuit. Libri uero obitu ipsius dissipati sunt, paucique e magno numero inueniuntur.*' in libris igitur Catonis et Varronis Victorius lectiones archetypi, quas vel in explicationibus posuit vel in editionem recepit, ex ipsis membranis petiverat. his autem usus plurima quae tum interpolatione editorum depravata ferebantur ad genuinam scripturam revocavit et omnium optime de his libris meruit. sed idem nimis multa sic ut in editis exemplaribus, quibus utebatur, vulgata erant retinuit, quamquam meliora praebebant libri manu scripti. Lugdunensis editio una cum explicationibus Victorii repetita est 'Parisiis ex officina Roberti Stephani typographi Regii 1543'. sed in ea editione ipsius Victorii cura fuit nulla, sed neglegentia eorum quibus Stephanus opus mandaverat quaedam vitiose expressa sunt, quae deinde ab iis qui Parisinam potius quam Lugdunensem editionem expresserunt propagata sunt.

Victorii editione eodem fere tempore usi sunt Adrianus Turnebus et Iosephus Scaliger. quorum Turnebus in adversariis

a. 1564 primum editis multos Catonis, nonnullos Varronis locos tractavit, interpretationi magis et explicationi rerum, quam emendationi verborum corruptorum deditus. Scaliger autem, cuius notae in Varronis de re rustica libros una cum coniectaneis in libros de lingua latina in Parisina editione Varronis librorum de lingua latina a. 1569 editae sunt, praestantiam editionis Victorianae et codicis Marciani optime perspexit et lectiones codicis a Victorio adnotatas ad emendanda Varronis verba adhibuit, sed nimio prisci sermonis studio captus et artificioso quodam dicendi genere delectatus pauca quae probari sano iudicio possent protulit. Fulvii Ursini 'notae ad M. Catonem, M. Varronem, L. Columellam de re rustica' Romae a. 1587 editae sunt. huius quoque studia ad Varronem maxime, quem una cum Petro Ciaccono se legisse scribit, pertinebant. nam de Catone pauca adnotavit. sed is vulgatam potius olim ex Aldina editione quam emendatam a Victorio lectionem tractavit, Victorii editionem raro adhibuit, quamquam emendationem illius laudavit in adnotatione in Catonem c. 6. praeter edita autem exemplaria duos habuit codices Vaticanos, quorum lectiones adscriptis litteris v. c. vel vv. cc. saepius indicavit. sed ne eorum quidem librorum fides quemquam fallere potest. ceterum Ursinus cum Varronis sermonem glossis et interpolationibus non solum in impressis, sed etiam in manu scriptis libris vehementer corruptum esse sibi persuasisset, id maxime egit, ut his additamentis, quae quidem indagasse sibi visus erat, remotis genuinum scriptoris sermonem restitueret. qua in re quamquam immoderata licentia usus permulta, de quibus nulla dubitatio esse debebat, delevit, tamen illud recte intellexit, iustum verborum ordinem saepius interpositis singulis verbis, quae a Varrone scribi non poterant, sed errore librariorum addita sunt, in manu scriptis libris perturbatum esse. paucis annis post Catonis liber de agri cultura una cum fragmentis reliquorum librorum editus est ab Ausonio Popma a. 1590, quam editionem Meursius cum suis adnotationibus a. 1598 repetivit. Meursius ad emendationem adhibuit editionem Basileensem a. 1521: ex hac enim petita sunt, quaecumque adposito veteris codicis nomine adnotavit. magnam laudem adepta est Heidelbergensis editio scriptorum rei rusticae, quae 'ex Hieronymi Commelini typographio anno 1595' prodiit, in qua Catonis et Varronis libri ex Victorii editione secunda expressi sunt curante, ut videtur, Friderico Sylburgio. nam ab hoc indices, qui editioni adiecti sunt, confectos esse in praefatione scribit Commelinus. eidem tribuendae sunt coniecturae

nonnullae in indice rerum et verborum et in corrigendis, quae in fine editionis leguntur, positae.

Commelinianam editionem longo intervallo secuta est editio Gesneri, qui opere, quod antea Schoettgenus instituerat, suscepto scriptores rei rusticae cum apparatu critico et adnotationibus et suis et doctorum virorum, qui antea his scriptoribus operam dederant, integris edidit a. 1735. praeclarum autem operis adiumentum nactus erat lectiones a Politiano ex Marciano et Mediceo codice in margine principis editionis adnotatas et a Brencmanno in usum novae editionis descriptas, quae ab eo tum primum editae sunt. neque tamen ea diligentia, quam res postulabat, vir alioqui diligentissimus et sano iudicio excellens, his copiis, quibus fons verae scripturae patefactus erat, usus est, sed nimia Victorii reverentia impeditus est, quominus ab illius recensione recederet. itaque Commelinianam editionem, quam pro fundamento novae editionis habebat, praeter pauca, quae mutavit, integram repetivit, quae ipse ad emendationem verborum attulit in adnotatione subiecta exhibuit, Politiani autem excerpta inter varias lectiones ex antiquissimis editionibus congestas posuit. neque prorsus accurate descripta habebat ea quae Politianus ex Marciano codice adnotaverat, sed quaedam omissa, alia vero etiam falso relata erant. haec ego ex ipsis Politiani notis correxi et, ubi opus videbatur, ne quae dubitatio de fide lectionis ex ea dissensione relinqueretur, Gesneri errorem notavi. numeros paragraphorum a Schoettgeno primum per singula capita, adscriptos, quos Gesnerus receperat, quamvis ad sententiam verborum saepe parum accommodatos, tamen propter commodum legentium ex illius editione repetivi. Gesneri editionem expresserunt Bipontini editores a. 1787 et Haynischius, qui Catonis librum separatim edidit Schleizae a. 1740. longae et diffusae, sed parum fructuosae sunt disputationes Iulii Pontederae Patavini in 'antiquitatum latinarum graecarumque enarrationibus atque emendationibus' Patavii a. 1740 editis, quibus in primis Catonis et Varronis libros singulari industria illustrare et adhibitis editionibus antiquissimis et codicibus quibusdam manu scriptis emendare studuit. eiusdem observationes nonnullae, quas antea ad Gesnerum miserat, ab hoc in editionem receptae sunt. non plus profecit Rottboellius Havniensis, cuius adnotationes in Catonis librum danice scriptae editae sunt in scriptorum societatis regiae danicae nova collectione v. IV a. 1793. nam is quoque, sicut Pontedera, editis ante Victorium exemplaribus fidem habuit iisque usus interpretationes vel coniecturas temptavit maximam

partem inutiles nec satis dignas quae memoriae proderentur. novam editionem scriptorum rei rusticae fecit Schneiderus, in qua Catonis et Varronis libri cum apparatu critico ex editione Gesneri repetito et cum commentario editoris editi sunt a. 1794. fuit autem Schneiderus varia eruditione et scientia rerum optime ad eam rem paratus, sed prava fiducia antiquissimarum editionum in errorem inductus saepe interpolatam lectionem pro genuina amplexus est et, ubicumque a Gesneri editione discessit, plura corrupit quam emendavit. praeter editiones autem antiquissimas, quibus usus est, plurimum tribuit excerptis, quae Petrus Crescentius Bononiensis in libros ruralium commodorum circa annum millesimum trecentesimum scriptos ex veteribus scriptoribus receperat, quae ante eum Pontedera et Gesnerus usurpaverant; sed maxime Schneiderus ea adposuit et ad fidem lectionis comprobandam adhibuit. his cur nihil tribuendum putaverim, in commentatione academica de Petri de Crescentiis libris ruralium commodorum Halis a. 1885 edita exposui. nam quoniam meliores libros, quam quibus nos nunc utimur, Crescentium non habuisse videbam neque ea quae ex iis exscripserat accurate ab eo relata, sed saepe mutata et additamentis quibusdam aucta erant, haec nunc repetere molestum erat et inutile. post Schneiderum Varronis libros cum versione francogallica edidit Rousselot Parisiis a. 1843, a quo non magis quam ab iis qui Catonis et Varronis libros in germanicum sermonem transtulerunt et additis adnotationibus illustraverunt vel ab aliis, qui de machinis et aedificiis rusticis apud Catonem et Varronem scripserunt, quidquam, quod meam operam adiuvare posset, prolatum esse inveni.

Novae editionis rationem olim in observationibus criticis a. 1849 editis demonstravi et libros manu scriptos, quorum ad me notitia pervenerat, descripsi. deinde diu intermissum opus post longum temporis spatium denuo suscepi et ad finem perduxi, ut potui. nam res a Catone et Varrone tractatas explicare nec potui nec volui, sed verba, quae in editis adhuc exemplaribus valde corrupta ferebantur, ad fidem veteris et genuinae scripturae revocavi, quae in hac vitiis librariorum corrupta erant emendavi, quae pravo corrigendi studio temptata erant defendi et confirmavi. interim aliis largam disputandi materiem hi libri praebuerant. de Catonis dicendi genere libro de agri cultura cum reliquiis ceterorum librorum comparato scripserunt Ludovicus Dietze de sermone Catoniano Tanglimi a. 1870, Otto Schoendoerffer de genuina Catonis de agricultura libri forma Regimontii a. 1875, Paulus

Weise quaestiones Catonianae Gottingae a. 1886. similem quaestionem de Varronis rerum rusticarum et de lingua latina libris instituerunt Augustus Mueller de priscis formis Varronianis Halis a. 1877 et Hugo Reiter quaestiones Varronianae grammaticae Regimontii a. 1882. in emendandis Varronis libris rerum rusticarum operam posuerunt complures. ex his maxime memorabiles sunt Kettneri observationes criticae in Varronem Halis a. 1868, Francisci Zahlfeldt quaestiones criticae in Varronis rerum rusticarum libros tres Berolini a. 1881, Georgii Heydrich Varroniana a. 1890. horum studia in iis maxime, quae de sermone utriusque scriptoris proprio mihi disputanda erant, mihi profuerunt et quaedam praebuerunt, quibus ea quae ipse, antequam illorum libri ederentur, collecta et disposita habebam augerem et supplerem. iis autem qui postea de hoc genere quaerere volent indices verborum, quos Ricardus Krumbiegel et Carolus Rollfuss se suo studio factos huic editioni tamquam tertium volumen addituros esse promiserunt, in primis utiles fore spero.

In corrigendis typothetarum erroribus me adiuvit filius meus Godofredus, bonae spei iuvenis qui insanabili morbo afflictus, quam diu per vim morbi licuit, hanc extremam operam mihi praestitit, priusquam praematura morte mihi et litteris nostris eriperetur, triste desiderium mihi et amicis suis relinquens.

Scripsi Halis Saxonum mense Februario a. MDCCCLXXXXIV.

COMMENTARIVS

IN

CATONIS DE AGRI CVLTVRA

LIBRVM

Index capitulorum ante Catonis librum in archetypo scriptus erat. inscriptiones capitulorum sic, ut in indice positae erant, in ipso libro repetitae et iis locis, ad quos pertinent adscriptae erant; in posteriore tamen parte libri post c. 108 (117) *Vinum si voles experiri* rubricae saepe in breviorem formam, quam quae in indice erat, redactae sunt. sed in his omnibus editores diversas rationes secuti sunt. nam primum Merula in principe editione plurima et in indice et in rubricis mutavit. deinde in Aldina editione Iucundus ipsa Catonis verba in initio capitum scripta, ex quibus olim ab eo qui indicem fecerat tituli petiti erant, in locum veteris indicis substituit, rubricas autem omisit. Victorius indicem capitulorum, quem in archetypo scriptum invenerat, exhibuit et rubricas ad eiusdem codicis fidem revocavit; sed in rubricis quaedam, quae in codice omissa erant vel aptius ei videbantur in indice capitulorum scripta esse, ex hoc recepit. postea in Commeliniana editione a. 1595, in qua Catonis et Varronis libri ex secunda editione Victorii a. 1543 expressi et una cum Columellae et Palladii libris editi sunt, Sylburgio, ut videtur, auctore pro indice capitulorum 'Rei rusticae capita ex Rhegiensi editione anni 1482' posita sunt, in quibus Catonis capitulis similes reliquorum librorum indices subiecti sunt. quamquam Rhegiensis editio, quae ex principe editione repetita erat, non accurate a Commelino expressa est. Commelinianam editionem Gesnerus, Gesnerum Schneiderus secutus est. nam ante Catonis librum ea quae ad hunc pertinent ex Commelini editione repetiverunt. rubricas autem vel lemmata, de quibus Gesnerus praef. p. XXIV copiose disputavit, in ipso libro omiserunt. itaque ut scriptura archetypi, quae in editis post Victorium exemplaribus corrupta erat, repraesentaretur, indicem capitulorum cum suis numeris sic, ut in codice scriptus erat, exhibui; pauca, quae in illo corrupta erant, ex rubricis vel ex ipsius Catonis verbis correxi

vel corrigenda esse indicavi. rubricas a verbis Catonis separatas item cum suis numeris addita *R* littera in adnotatione posui. nam ita haec cum *R* littera numeris in margine adpositis in antiquissimo apographo Parisino A scripta sunt, quamquam post rubricam c. 68 (77) *R. Vasa olearia et vinaria extollere* in hoc quoque littera, qua rubrica significaretur, omissa est.

C. 12 Quomodo oleum agri iug. CC. XL instruere oporteat] *Oletum* rubrica c. 10.

C. 13 Quomodo iug. CC. instituere oporteat] *Quomodo uineae iug. C. instituere oporteat* rubrica c. 11. *instruere* utroque loco codex Parisinus A.

C. 16 In cella olearia quae opus sint] *Quae opus sunt* Politianus parum accurate, ut videtur, expressa codicis scriptura. nam *quae opus sint* habent codex Parisinus A et editio Victorii et in rubrica 13, 2 omnes, constanti in his titulis usu.

C. 20 Materies quid anni tempestiua est] *Tempestiua sit* in rubrica c. 17 habent b et editio princeps a Politiano non mutata, *tempestiua est* Am.

C. 23 Trapetum quomodo concinnari oporteat] *Concinnare oporteat* c. 20 cum rubrica.

C. 26 Ad uindemiam quae opus sint ut parentur] *Quae opus sunt* c. 23 cum rubrica.

C. 50 Sulcos quomodo facias] *Fodias* Politianus manifesto errore, *facias* idem in rubrica c. 93 cum apographis.

C. 67 Pulmentarium familiae] *Pulmentarium familiae quantum detur* rubrica c. 58.

C. 104 Inuoluolus in uinea ne sit] *Inuoluolus* apographa et editio Victorii, *conuoluolus* Politianus lectione principis editionis *conuoluulus* parum accurate, ut videtur, correcta. *inuoluolus conuoluolus in uinia ne siet* rubrica c. 95.

C. 105 Oues ne scabiae fiant] *Oues ne scabrae fiant* c. 96 cum rubrica.

C. 122 Vinum concinnare ut aluum bonam facias] *Vinum si voles concinnare, ut alvum bonam faciat* c. 114 cum rubrica.

C. 128 *Epityrum album nigrum uarium q. a. m. ex oliuis facias* apographa et ex archetypo Victorius. neglegentius correcta lectione principis editionis Politianus *q. a. m. ex oliuis facias*

omisit. *Epityrum album nigrum uariumque sic facito* c. 119 cum rubrica.

C. 135 Ad tormina et si aluos non consistet si teniae et lumbrici molesti erunt quid facere debeas] *Ad tormina et si alvus non consistet et si teniae* sqq. c. 126 cum rubrica *Ad tormina et si aluus non consistet et ad tenias et lumbricos.*

C. 163 Vinum emptoribus quomodo metiaris] *Quomodo admetiaris* c. 154 cum rubrica.

C. 165 Brassica quod medicamenta in se habeat] *De brassica quod medicamenta habeat et aliis ad medicinam pertinentibus* rubrica c. 156.

Praef. 1 Est interdum praestare mercaturis rem quaerere] *Est interdum praestare* quid esset, primus Gronovius observ. IV 8 de infinitivo cum verbo *esse* coniuncto disputans explicavit p. 604 ed. Lips., 'est locus et tempus et ratio ubi praestet', post hunc Cortius in Sallust. Iug. 110, 3. infinitivum in hac elocutione a veteribus positum esse, ubi saepius coniunctione *ut* utebantur, adnotavit Lachmannus in Lucret. p. 297. nam in grammaticorum libris Catonis verba cum exemplis diversi generis, in quibus *est* pro *licet* dictum est, ut *est videre,* componi solent.

Nisi tam periculosum sit et item fenerari si tam honestum sit] *Nisi* libri manu scripti, *ni* edita inde a principe editione exemplaria. *siet* utroque loco dedit Iucundus, quem deinde reliqui editores secuti sunt. quae forma plus quam sexaginta locis in omnibus libris scripta est: 113, 1 *siet* in uno codice Parisino A scriptum est, *sit* in reliquis; praeterea 8, 1 *desiet,* 19, 1 *absiet,* 141, 4 *adsiet.* contra *sit* praeter hunc locum in archetypo fuit 5, 2 bis. 6, 3. 31, 1. 33, 1. 38, 1. 64, 1 bis. 89. 108, 1. 111. 112, 1. 142, et in compositis 2, 6 *desit,* 2, 7 bis *supersit,* 83 *adsit.* item *sies* in formula precandi *uti sies volens* 134, 2, ubi semel manifesto vitio *sis* in archetypo fuit, 139. 141, 2. in plurali numero *sient* in archetypo fuit 1, 4. 2, 1 et item pro *sient* bis vitiose *siet,* 3, 5. 12. 18, 1. 20, 2. 31, 1. 103. 135, 3. 137; contra *sint* 2, 5; 6 ter, 32, 2. 37, 1. 41, 4. 99. 107, 1. 124.

157, 1, *supersint* 2, 6. in his archetypi scripturam repraesentavi quamquam Catonem *siet* et *sient* scripsisse puto.

Maiores nostri] *Maiores enim nostri* Merula et deinde reliqui editores.

In legibus posiuerunt] 'Testimonio grammaticorum cognovimus vetustissimos autores Posivi saepe protulisse. quare cum hic et non multo post iterum sic in manu scriptis codicibus scriptum invenerim, Catoni suum sermonem reddendum censui' Victorius. apud Catonem praeterea c. 4 *posiveris* in archetypo scriptum erat, sed 37, 3 *posueris,* 162, 2 *composueris,* a sariendo 161, 2 *sarueris.* idem apud Columellam XI 2, 10 ex Sangermanensi codice restituendum est, *saruisse nimium teneram non expedit,* non *sarivisse.* item c. 42 *exicaveris* et 54, 3 *secueris.* in ceteris verbis breviores temporis perfecti formae raro admissae sunt, 155, 2 *desierit,* sed 88, 1 et 125 *desiverit;* 141, 3 in formula precationis *siris,* sed c. 4 et 113, 2 *siveris.* etiam in verbis primae coniugationis pauca exempla brevioris formae notavi, praef. 1 *existimarint,* 2, 4 *aegrotarint,* 144, 3 *deportarit,* 146, 2 *locarit,* 148, 2 *postularit,* 149, 2 *delegarit,* 157, 10 *essitarit.*

Licet existimare] *Licet existimari* Iucundus, quod Victorius et deinde reliqui editores receperunt.

2 *Quom laudabant* et c. 25 *quom vinum coctum erit* editio princeps a Politiano non correcta. praeterea *quom* a Politiano adnotatum est in his, 1, 1 *quom parare cogitabis,* 23, 1 *quom pluet,* 25 *quom legetur.* eodem pertinet 28, 2 *quum pones.* c. 29 *quam maxime opus erit* est in codicibus et deinde *cōmaxime* A, *cum maxime* editio princeps a Politiano non correcta, pro quibus *quom maxime* scripsi. parum certa veteris scripturae indicia praebet codex Parisinus A 28, 1 *conuentus siet,* 38, 3 *confornacem facies,* 112, 1 *com uentus non erit,* 161, 3 *conceperit* pro *cum coeperit.*

4 At ex agricolis sqq.] Plin. XVIII 26 *Principium autem a Catone sumemus, 'fortissimi viri et milites strenuissimi ex agricolis gignuntur minimeque male cogitantes. praedium ne cupide emas. in re rustica operae (opere* vel *operari* codices*) ne parcas, in agro emendo minime. quod male emptum est semper paenitet. agrum paraturos ante omnia intueri oportet aquam, viam, vicinum.'*

Nunc ut ad rem redeam quod promisi institutum principium hoc erit] *Principium* libri manu scripti et editio Victorii, *primum* edita ante Victorium exemplaria. principium autem dicitur eius instituti, quod Cato promiserat vel efficiendum susceperat tum, cum librum de agri cultura scribere instituebat. omissis igitur iis quae de mercatura disputata sunt ad rem et ad institutum libri redit. *redire* pro *venire* dictum Turnebus advers. 28, 47 interpretatur.

I 1 Neue opera tua parcas uisere] Colum. I 4, 1 *Sequitur deinceps Caesonianum praeceptum, quo fertur usus etiam Cato Marcus, agrum esse revisendum saepius eum, quem velis mercari.* — *operae ne parcas* Plinius l. c., neque ab aliis *parcere* cum ablativo casu dictum esse invenio. *operae parcere* legitur Plaut. mil. glor. 1380 *operae non parcam meae* et *operam* Mostell. 104 *operam non parcunt suam;* sed *parcus* cum ablativo Rud. 919 *opera haud fui parcus mea.*

2 Et uiti eo introeas et circumspicias uti inde exire possis] *Et uti eo introeas* apographa Italorum, *et uti cum introeas* (omisso *eo*) Merula. *et uti eo cum introeas, circunspicias. uti inde exiri possit* Iucundus, quod de evectibus ad exportanda ea quae veneunt Turnebus advers. 28, 47 interpretatur. *et uti eo introeas, circumspicias, et uti inde exire possis* coniecit Eussnerus Philolog. Anzeiger v. 14 p. 305. restitui lectionem manu scriptorum librorum. nam hoc praecipitur, introeundum esse in praedium et circumspiciendum, quos exitus habeat.

Solo bono sua uirtute ualeat] *Solum bonum* Merula ex Plinio XVIII 28 *Cato inter prima spectari iubet ut solum sua virtute valeat qua dictum est positione, ut operariorum copia prope sit oppidumque validum, ut navigiorum evectus vel itinerum, ut bene aedificatus et cultus.* apud Catonem Angelius *solo bono* ex manu scriptis libris restituit. *num solum sua virtute valeat* coniecit Pontedera antiquit. lat. p. 27, quod Schneiderus probavit.

3 Oppidum ualidum prope siet Si aut mare aut amnis qua naves ambulant] *Prope siet aut mare* Iucundus. parum accurate Gellius X 26, 8 de verbo *ambulare* disputans Catonis verba rettulit, *atqui Cato in libro de re rustica 'fundus', inquit, 'eo in loco habendus est, ut et oppidum prope amplum sit et mare aut amnis, qua naves ambulant'.* apud Catonem *oppidum*

validum legit Plinius l. c. — *qua* pro adverbio, quo locus significetur, scriptum est 21, 3 et 4 *qua clavus eat*, 41, 3 *artitoque ea qua terebraveris*, 44 *qua locus recte ferax erit* et *qua locus ferax non erit*, 112, 1; 3. 113, 1 *relinquito qua interspiret*, 151, 3 *inter eas sulcos facito, qua herbas de areis purgare possis.* 161, 4 in archetypo scriptum erat *fossulas facito qua radices demittas,* sed ibi *quo* pro *qua* scribendum est. in oratione in L. Furium apud Charisium p. 216, 12, Cat. fragm. ed. Iordan. p. 49 *o quanti ille agros emit, qua aquam duceret.* item indefinite 38, 4 *siqua flamma exibit*, demonstrative c. 154 *ea fistulam subdito* et diverso modo *eadem*, 7, 2 *eadem in sapa, in murto, in lora recte conduntur.*

4 Siet in his agris qui non saepe dominos mutant qui in his agris praedia uendiderint quos pigeat uendidisse uti bene aedificatum siet] *Siet autem et in iis agris* Iucundus, *siet in iis agris* Victorius. *in his* utroque loco in archetypo scriptum erat, non *in is* vel *in iis,* quod in uno codice Parisino A legitur. deinde *eos pigeat* scripsi ex coniectura Gronovii. neque enim ita defendi posse puto relativum pronomen, quod in archetypo fuit, ut ad agros referatur in hunc modum, praedium siet in iis agris, quos vendidisse pigeat eos qui in his agris praedia vendiderint. — *uti bene aedificatum siet* post ea quae sequuntur *caveto alienam disciplinam temere contemnas* transponi voluit Eussnerus p. 305, quo aptior fieret ordo praeceptorum.

5 Scito pro ratione fructum esse] *Fructuum* Iucundus, quem deinde reliqui editores secuti sunt. *fructum* ex manu scriptis libris restitui, h. e. scito fructum pro ratione instrumentorum esse. nam *fructus* plurali numero pro frugibus Cato non dixit, sed singulari de utilitate, quae ex aliqua re capitur, c. 4 *fructi plus capies*, 5, 6 *trienni fructum amittes*, 150, 1 *fructum ovium hac lege venire oportet*, ib. *agnus diem et noctem qui vixerit in fructum*, ib. *emptor fructu decedat*, ib. 2 *binae pro singulis in fructu cedent.* pluralem numerum is qui indicem capitulorum fecit substituit *CLVIIII De fructibus ovium vendundis.*

Instrumenti ne magni siet, loco bono siet in margine olim adscripta, deinde in textum verborum illata esse Pontedera p. 27 coniecit, propterea quod de instrumento eadem praecipiuntur postea, *videto quam minimi instrumenti sumptuosusque ager ne*

siet, de loco autem praedii dictum erat supra, *si poteris, sub radice montis siet* sqq. cuius modi repetitiones a Catone minime alienas esse facile intelleget, quicumque paulo diligentius hunc librum legerit.

6 Scito idem agrum quod hominem quamuis quaestuosus siet si sumptuosus erit relinqui non multum] *Relinquere* Merula, *relinqui* ex manu scriptis libris Iucundus restituit. *scito itidem (item* Schneiderus*) agrum ut hominem — relinquere non multum* Gesnerus et Schneiderus scribendum coniecerunt, non intellecta brevitate sermonis. nam pronomen *idem* non addito verbo dictum est, scito idem esse agrum quod hominem vel eandem esse agri atque hominis condicionem, ut non multum relinquatur. cum accusativo casu nominis *idem* positum est 18, 7 *idem alterum corium facito* et 40, 3 *idem alterum surculum, tertium, quartum facito.* — Plin XVIII 28 *itaque Cato, de bono domino melius emi nec temere contemnendam alienam disciplinam agroque ut homini, quamvis quaestuosus sit, si tamen et sumptuosus, non multum superesse.*

Sic dicam de omnibus agris optimoque loco iugera agri centum uinea est prima uel si uino multo est] *Sic dicam de omnibus agris. optimo loco emito iugera centum agri. vinea est prima, si vino multo est* Merula, *sic dicam. de omnibus agris optimoque loco si emeris iugera agri centum, vinea est prima, si vino multo siet* Iucundus. ibi Ursinus *si bono vel si vino multo siet* scribendum coniecerat, *si vino bono et multo siet* Pontedera p. 29 coll. Varr. r. r. I 7, 9 *Stolo, Cato quidem, inquit, gradatim praeponens alium alio agrum meliorem dicit esse in novem discriminibus, quod sit primus ubi vineae possint esse bono vino et multo, secundus ubi hortus inriguus, tertius ubi salicta, quartus ubi oliveta, quintus ubi pratum* sqq. hinc *si vino bono vel si vino multo est* scripsi.

Secundo loco hortus inriguus] Plin. XVIII 29 *Ille in agro quaestuosissimam iudicat vitem, non frustra, quoniam ante omnia de inpensae ratione cavit, proxime hortos riguos, nec id falso, si sub oppido sint.*

Quarto oletum] Plin. XVI 176 *Tertium locum ei* (salici) *in aestimatione ruris Cato attribuit prioremque quam olivetis quamque frumento aut pratis.*

II 1 Si non eodem die ad postridie] *Eodem die* editio princeps a Politiano non correcta et apographa vel plurima vel omnia: nam de Parisino codice et de Caesenate dubito. *eo die* primus edidit Victorius, quod deinde in reliquas editiones propagatum est.

Satisne temperi opera siet confecta] *Temperi* ex archetypo Politianus adnotavit, *tempori* apographa. 3, 4 *si temperi facies* praeter excerpta Politiani etiam in nonnullis apographis, codice Parisino et Caesenate, scriptum est. *tempori* utroque loco edita inde a principe editione exemplaria. verum esse *temperi* Ritschelius in vit. Terent. Suet. fragm. ed. Reifferscheid p. 507 (opusc. v. III p. 244) demonstravit. — *opera sient confecta* Iucundus.

2 Dicit uilicus sedolosa fecisse] *Sedolosa fecisse* plurima apographa, *sedulo se fecisse* in principe editione Politianus non correxit. in archetypo videtur *sedolosa* scriptum fuisse, postea correctum *sedulo se*. 'V. C. *sedolo*, quod duobus modis accipi potest, et pro sedulo ἀρχαικῶς, ut Consol pro Consul, et pro sine dolo, ut est in fragmentis legum vetustarum' Ursinus. rectius veteres grammatici adverbium *sedulo* ex *se dolo* ortum esse tradiderunt, quod nuper Buechelerus mus. Rhen. a. 1880 p. 629 confirmavit. dubito tamen, num *se dolo* Cato scripserit. *sedulo* legitur in libris manu scriptis 5, 8 *stercus sedulo conserva* et 36 *stercus omne sedulo conservato;* item apud Charisium p. 222, 34 *M. Cato dierum dictarum de consulatu suo — interea ad socios nostros sedulo dispertieram.*

Ubi eas aliasque causas multas dixit ad rationem operum operarumque uilicum reuoca] *Dixerit* Merula, quod deinde in reliquas editiones propagatum erat. *revocare* coniecit Eussnerus p. 307, ut haec quoque ad verbum *oportet* referrentur.

3 Cum tempestates pluuiae fuerint quae opera per imbrem fieri potuerint] *Cum tempestates pluviaeve* Merula. *cum tempestates pluviaeve fuerint, videto quot dies, quaeve opera per imbrem fieri potuerint* Iucundus, ubi Victorius *pluviae* ex codice restituit, in reliquis interpolatam lectionem ex Aldina editione repetivit.

Stercilinum fieri] *Stercilinum,* quod in codice Florentino f et in Caesenate et in Mediceo m scriptum est, in ipso archetypo scriptum fuisse Victorio credendum est; minus accurate Politianus

lectionem principis editionis *sterquilinium* correxit; *stercilinium,* ut videtur, Ab. 5, 8 *stercilinum* A, *stercilinium* apographa recentiora et excerpta Politiani, ubi item *sterquilinium* in principe editione est: 39, 1 *stercilinum* Politianus cum plurimis apographis. item apud Varronem r. r. I 13, 4 *stercilina* et *stercilinum,* I 38, 3 et III 9, 14 *stercilinum* Politianus adnotavit. quadrisyllabam vocabuli formam metro confirmari Bentleius in Terent. Phorm. III 2, 41 adnotavit, quamquam ibi *stercilinium* in optimis libris scriptum est. apud Plautum Cas. 114 *sterculino* et Pers. 407 *stercilinum,* apud Phaedrum III 12, 1 *sterquilino* est in libris manu scriptis. eandem formam apud Senecam apocoloc. 7 ex Sangallensi codice Buechelerus restituit. Colum. I 6, 21 *stercilina* in Sangermanensi codice scriptum est, ib. VII 5, 8 vitiose in eodem *intercilinio* pro *in stercilino.* Plin. XIV 133 *sterculina* legitur in Lavantino codice. Cap. de verb. dub. gramm. lat. v. VII p. 111, 11. *sterquilinium* et in Bernensi codice *sterquilinum,* gloss. latino-graec. v. II p. 188, 20 et p. 353, 29 *sterculinum,* gloss. lat. v. IV p. 175, 38 *sterclinia.* inferioris aetatis exempla in lexicis indicata sunt. apparet autem genuinam et primariam formam esse *stercilinum* vel *sterculinum,* pro quo postea *sterquilinum* dictum est. *sterquilinium* autem librariorum inventum vel ad similitudinem v. *triclinium* factum esse I. M. Heusingerus observat. antibarb. p. 338 adnotavit.

Funes sarciri nouos fieri] *Funes veteres sarciri novosque fieri* Iucundus et deinde reliqui editores.

4 Per ferias potuisse fossas ueteres tergeri] *Tergeri* Politianus cum apographis, non *tergi,* quod Gesnerus posuit. simili errore Gesnerus c. 26 *extergantur* ex principe editione et ex Politiano adnotavit: nam *extergeantur* legitur in libris manu scriptis et editis; item 76, 2 *circumtergeto* et 98, 2 bis *extergeto* in omnibus libris, 162, 3 *extergeto* in uno codice Parisino A, ut videtur, et in editione Aldina, *extergito* in reliquis apographis et in editione principe a Politiano non correcta, sed *detergeto* ibidem in omnibus.

Spinas runcari expinsi lar munditias fieri] *Spinas runcari cremarique, mundicias fieri* Merula, *spinas runcari cremarique, ex piscina immundicias efferri, mundicias fieri* Iucundus. 'Expinsi far: Pervulgata lectio valde a priscis exemplaribus dissentiebat: hoc autem factum puto, quia in antiqua scriptura parvum mendum inoleverat, quod cum aliquos turbasset, ita restitui

posse locum censuerunt: ipse eo sublato veterem in suam sedem reposui. macula autem in uno verbo erat, nam reliqua cum fide in nostrum librum translata sunt: Expinsi lar. unius igitur tantum literae castigatione pro Lar Far lego. Varronis locus de vita populi Rom., qui a Nonio [p. 152, 14] adducitur, rem confirmat, Nec pistoris nomen erat, nisi eius qui ruri far pinsebat' Victorius. eadem praecepit Columella II 21, 3 *feriis autem ritus maiorum etiam illa permittit, far pinsare, faces incidere* sqq., ubi *ritu* et deinde *faro instare* in Sangermanensi codice scriptum est.

Cum serui aegrotarint Politianus cum apographis. *servi* in editione Victorii omissum erat; hoc addidit Gesnerus.

5 Ubi cognita aequo animo sint quaeue reliqua opera sint curare uti perficiantur] *Ubi cognita aequo animo sint, quae opera sint curanda, uti perficiantur* Merula, ubi Politianus *curare* ex codice scripsit, cetera non mutavit. *quaue (quaeue* c *que* b*) reliqua opera sint curare* A b c, *quaeue (queue* f*) opera sint curare* mf. de archetypo non satis constat, sed *quaeue opera sint curare* videtur in eo scriptum fuisse adscripto in margine vel superscripto *reliqua,* quod in Florentino codice et in Mediceo m omissum neque a Politiano adnotatum est. *ubi haec cognita aequo animo sient, quaeve reliqua opera sient, curare uti perficiantur* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *ubi ea cognita aequo animo sunt, quae reliqua opera sint curare uti perficiantur* olim scripsi ad exemplum eorum quae supra scripta sunt 2, 1 *pater familias ubi ad villam venit, ubi larem familiarem salutavit* et *ubi cognovit,* 2, 2 *ubi ea cognovit* et *ubi eas aliasque causas multas dixit* et postea 3, 1 *ubi aetas accessit.* cum coniunctivo *ubi* legitur 3, 2 *olea ubi lecta siet, oleum fiat continuo* et 151, 4 *ita uti dictum est fieri oportet, et ubi semen satum siet, stramentis operiri.* in his igitur si vera est codicis scriptura, coniunctivus positus est propterea, quod cum eodem modo vel cum infinitivo et verbo *oportet,* quae vim praecipiendi habent, in primaria sententia coniunctus est. ceterum cum indicativo perfecti temporis praeter ea quae supra scripta sunt *ubi* in hoc libro semel dictum est, 157, 7 *venae omnes ubi sufflatae sunt ex cibo, non possunt perspirare in toto corpore;* futuri temporis plurima sunt exempla, quae Schoendoerfferus de genuina Catonis de agricultura libri forma Regimonti 1885 p. 62 indicavit. in relativa sententia *quae reliqua*

opera sint dubitationem non habet coniunctivus cum eodem modo in primaria sententia positus in praeceptis, etiamsi coniunctivus suam vim per se non habeat. in quo genere praeter ea quae hoc loco scripta sunt, *quae satis accipiunda sint, satis accipiantur* sqq., habenda sunt alia conplura, ut 5, 2 *quae dominus imperaverit fiant*, ib. 3 *cui iussus siet auscultet*, ib. *quae dominus crediderit exigat*, 67, 1 *factoribus det in singulos factus olei sextarios et in lucernam quod opus siet*, 137 *partiario faenum et pabulum, quod bubus satis siet, qui illic sient;* et cum verbo *oportet* vel cum imperativo 35, 1 *siliginem triticum in loco aperto celso, ubi sol quam diutissime siet, seri oportet. lentim in rudecto et rubricoso loco, qui herbosus non siet, serito*, 40, 3 *surculum aridum quem artiveris eximito*, 113, 2 *amphoras in sole ponito, ubi herba non siet*, 161, 1 *locum subigere oportet bene, qui habeat umorem, aut locum crassum.* item praecipiendi vis inest in his, 145, 2 *accedet oleum et sale suae usioni quod satis siet*, 16 *dominus lapidem, ligna ad fornacem, quod opus siet praebet.* itaque ad horum exemplorum similitudinem scribendum est *ubi ea cognita aequo animo sint, quae reliqua opera sint curare uti perficiantur*, h. e. cognitis iis quae supra scripta erant curare oportet ut ea quae restant perficiantur.

Quae satis accipiunda sint] *Accipiunda*, non *accipienda*, in archetypo scriptum erat, item 6, 2 *conserundo* et *ferundo*, 140 *faciundi*, 144, 4 *legunda et facienda*, sed ib. 5 *legunda et faciunda*, 145, 1 *faciundam.* in Varronis libris eandem formam gerundii dedi tum, cum auctoritate manu scriptorum librorum confirmata erat, I 13, 2. 51, 2. II 11, 4 *faciundum*, III 9, 15 *consuefaciundum*, I 62 *vendunda*, II 7, 6 *travehundum*, II 5, 17 *reiciundae*, III 9, 12 *eiciundum et aliud subiciundum*, 16, 30 *iaciundo;* non recepi in his, in quibus a Politiano in principe editione relicta erat, sed in manu scriptis libris vulgaris forma scripta est, I 5, 3; 4. 13, 1. 17, 6. 21 *faciendum* et *facienda.*

7 Boues uetulos armenta delicula, oues deliculas] *Boves vetulos armenta reiicula, oves reiiculas* Merula. 'Armenta delicula, oves deliculas: In manu scriptis cunctis, quos vidi, ita legi. formis excusi antea Reicula et Reiculas. veterem lectionem non possum nisi auctoritate vetustorum librorum confirmare' Victorius. reiculas oves a Varrone r. r. II 1, 24 et in Cato vel

de libris educandis apud Nonium p. 168, 2 dictas esse idem adnotavit. delicula armenta quae vel aetate vel morbo delinquunt et deficiunt interpretatur Turnebus advers. 28, 47, deliculas oves a lacte recens depulsas Gesnerus coll. Varr. r. r. II 4, 16 *cum porci depulsi sunt a mamma, a quibusdam delici appellantur neque iam lactantes dicuntur,* 'quae delinquuntur aliis dominis' idem in thesauro. quod genus autem armentorum et ovium Cato dixerit, omnino non constat. sed ut delici porci apud Varronem l. c. dicebantur porci ab uberibus matrum remoti, ita delicula dicta sunt quaecumque propter aliquam causam ex armentis et gregibus removenda et eximenda erant, ut venum darentur.

III 1 Prima adulescentia patrem familiae agrum conserere studere oportet aedificare diu cogitare oportet conserere cogitare non oportet] Lineola ante *diu* et item post *conserere* posteriore loco addita *diu* transponendum esse in hunc modum, *conserere diu cogitare non oportet* Politianus indicavit, suam nimirum coniecturam, non codicis scripturam, secutus. nam *aedificare diu cogitare oportet* sqq. in archetypo scriptum fuisse consensu apographorum confirmatur. *agrum conserere studiose oportet: aedificare diu cogitare oportet* sqq. Merula, *agrum statim conserere studere, aedificare diu cogitare oportet* Iucundus. archetypi lectionem Victorius restituit. *studere,* quod in rubrica et in indice capitulorum omissum est, olim tamquam spurium notavi. eodem tamen verbo similiter Cato usus est 5, 8 *stercilinum magnum stude ut habeas,* 25 *facitoque studeas bene percoctum siccumque legere.* minus accurate Plinius XVIII 30 Catonis praecepta rettulit, *eodemque pertinet quod agricolam vendacem esse oportere dixit, fundum in adulescentia conserendum sine cunctatione, aedificandum non nisi consito agro, tunc quoque cunctanter.*

Ita aedifices ne uilla fundum quaerat] *Tum ita aedifices, ne villa fundum quaerat neve fundus villam* Iucundus. Colum. I 4, 8 *eleganter igitur aedificet agricola, nec sit tamen aedificator, atque areae pedem tantum conplectatur, quod ait Cato, quantum ne villa fundum quaerat neve fructus villam:* nam ita, *neve fructus,* in Sangermanensi codice scriptum est. Plin. XVIII 32 *modus hic probatur, ut neque fundus villam quaerat neque villa fundum.* Iucundi supplementum ex Aldina

editione Victorius recepit. 'In priscis exemplaribus posterius membrum non est, quod culpa librarii commissum credo: nam Columella et Plinius, qui hoc praeceptum Catonis referunt, non simplex referunt' idem in explicationibus.

4 Si in terra et tabulato olea nimium diu erit putescet oleum fetidum fiet] *Putrescet* apographa Italorum et edita ante Victorium exemplaria, *putescet* ex archetypo Victorius, et hanc solam formam a Catone usurpatam esse video: 64, 1 de olea, *in terra et in tabulato putescit* et sine certa odoris significatione 98, 2 *ligneam supellectilem omnem si ungues, non putescet;* item 37, 2 *frondem putidam*, 157, 3 *vulnera putida* et *omnem putorem adimet.* in his omnibus in antiquis libris *putida* et *putescere* scriptum esse Victorius 157, 3 adnotavit. item apud Nonium p. 152, 20 *navis putidas atque sentinosas.* aliorum scriptorum exempla, quae certam odoris significationem habent, dedi Varr. r. r. I 34, 1. deinde *fetidum,* quod ex codicibus habent Amb, in archetypo videtur scriptum fuisse, non *foetidum,* quod in principe editione Politianus non correxit.

Et quauis olea oleum uiridius et bonum fieri potest] *Ex quauis* m. *ex quavis olea oleum viridius vel bonum fieri potest* Iucundus. parum accurate autem dicitur *oleum viridius et bonum.* quare aut *viride* scribendum est aut potius deletis verbis, quae ex superioribus *oleum viridius et melius fiet* vitiose repetita erant, *oleum bonum fieri potest.*

5 Trapetos bonos priuos impares esse oportet si orbes contriti sient ut commutare possis] Trapeti in torculario sunt numero plures c. 12 et 18, 2 et diverso modo instructi 135, 6. itaque *privi* dicuntur trapeti qui suo proprio apparatu instructi sunt et deinde funes et mediponti qui singulis trapetis proprii sunt. item opercula ad singula dolia accommodata, 10, 4 *opercula doliis seriis priva* et 11, 2 *opercula doliorum et tectaria priva,* et scopulae quae ad singula dolia extergenda parantur, c. 26 *privasque scopulas in dolia facito habeas.* sed cur impares esse dicantur trapeti vel quid sit *commutare,* non apparet. Turnebus advers. 28, 47 trapetos privos impares interpretatur 'singulis torculis vasis suos et proprios, quos eosdem vult impares esse, ne instrumentum eorum commutetur aliisque deservire possit, ut verbi gratia orbes, quibus olea teritur, quos

tamen singulis trapetis plures imperat, ut commutari possint, si qui contriti sint'. Scaligero auctore Gesnerus impares trapetos dici voluit succedaneos et supervacaneos, ut impar esset 'quod par non habet'. rectius, ut puto, Popma interpretatus erat 'trapetos singulos maiores et minores, ut, si unius trapeti orbes frequenti pressione sint contriti, in alios possis oleam imponere'.

Medipontos priuos loreos trochileas graecanicas binis funibus sparteis ducant urbiculis superioribus octonis inferioribus senis citius duces si rotas voles facere tardius ducetur] *Medipontos* et *trochileas* in archetypo scriptum erat, sed c. 12 *melipontis* et *trocleas* et 68 *melipontos. trochilea* autem vel *troclia* a graeco nomine *τροχιλία* vel *τροχηλία* ductum genus quoddam machinae fuit: gloss. graeco-lat. v. III p. 297, 27 *ἐπιδρομίδες trochiliae. medipontus* vel *melipontus* genus funium dici videtur, neque constat, unde nomen originem duxerit. *loreos* ex iis quae supra scripta erant *funes loreos privos* vitiose repetitum esse Eussnerus p. 306 suspicatur. — *trochleas graecanicas binis funibus sparteis ducantur: orbiculis — citius duces. si rotas voles facere, tardius ducentur* Merula, *trochleas graecanicas binas, quae funibus sparteis ducantur* sqq. Iucundus et deinde reliqui editores, parum apta in praeceptis forma orationis. pro his scripsi *trochileas graecanicas binis funibus sparteis ducunt.* praeterea ex scriptura codicum restituendum est *tardius ducetur,* singulari numero post pluralem posito, ut de una re dicatur, trochilea graecanica tardius ducetur: 22, 4 *ii emuntur ad Rufri macerias — tantidem Pompeis emitur.*

IV Bonas praesepis faliscas clatratas clatros interesse oportet pede] *Clatros inter se oportet pede distare* Merula, archetypi lectionem Victorius restituit. *pedem* coniecit Dietzius de sermone Catoniano Tanglimi a. 1870 p. 24. *clatros interesse* dictum est verbo a spatio, quod inter clatros interest, ad ipsam rem translato, accuratius 22, 1 *inter orbem et miliarium unum digitum interesse oportet.* praesepes igitur faliscas in bubilibus esse oportet in superiore parte clatris instructas, clatri autem ita comparati esse debent, ut unius pedis spatio distent, ubi ad edendum bubus copia sit.

Villam urbanam pro copia aedificato] *Suburbanam* Iucundus, *urbanam* Victorius defendit coll. Varr. r. r. I 13, 6

itaque illorum villae rusticae erant maioris preti quam urbanae, ib. 7 *nunc contra villam urbanam quam maximam ac politissimam habeant dant operam:* cf. III 2, 10. accuratius Columella I 6, 1 partes villae descripsit, *modus autem membrorumque numerus aptetur universo consaepto et dividatur in tres partes, urbanam rusticam fructuariam. urbana rursus in hibernacula et aestiva sic digeratur, ut spectent hiemalis temporis cubicula brumalem orientem, cenationes aequinoctialem occidentem.* similiter Cato supra 3, 2 *villam rusticam* dixit eam partem aedificiorum, quae ad opera rustica parata erat, nunc *urbanam* dicit eam quae hominibus ad habitandum destinata erat.

In bono praedio si bene aedificaueris bene posiueris ruri si recte habitaueris libentius et saepius uenies] *Si bene aedificaveris beneque posueris rus, ruri si recte habitaveris* Merula, *si bene aedificaveris beneque posueris eam, ruri si recte habitaveris* Iucundus. nam haec verba, *in bono praedio*, ante Victorium inepte cum praecedente enuntiato coniuncta erant. *si bene aedificaveris et recte habitaveris* Schneiderus coniecit. si in bono praedio villa bene aedificata et bono loco posita est, ut ruri recte habitari possit, libentius et saepius dominus veniet.

Fundus melius erit] *Melior* codex Parisinus et editiones ante Victorium, quod in principe editione Politianus non correxit, *melius* Mediceus m cum apographis recentioribus et editione Victorii. in archetypo haud dubie scriptum erat *melius,* sed postea correctum, ut videtur, *melior.* pro hoc Popma pravo antiquitatis studio *melios* dedit, quod Gesnerus recepit. *fundo melius erit* idem coniecit.

Operas facilius locabis] *Opera* scribendum esse viderat Schneiderus, quod Eussnerus p. 306 commendavit collatis iis quae scripta sunt 2, 2 *ad rationem operum operarumque vilicum revoca* et 5, 7 *omnia opera sero facies.* intellegitur autem locatio operum rusticorum, de qua c. 136 et 146 sqq. praecipitur. exempla litterae *s* in vetere codice vitiose additae indicavi Varr. r. r. I 7, 2; in Catonis libro notavi haec, 18, 9 *cum orbis,* 25 *illius* pro *illi,* 38, 3 *lateres,* 83 *diuinas,* 84 *lingulas,* 149, 1 *finis* et fortasse idem vitium est 58 *in menses* pro *in mense* et 61, 2 *quam plurimas* pro *quam plurima.*

Siquid bona salute usus uenerit] *Usu venerit* Iucundus, *usus venerit* ex archetypo Victorius restituit. eadem formula legitur Plaut. Cistell. 145 (I 2, 28) *siquid usus venerit, Meminisse ego hanc rem vos volo,* Terent. Adelph. 895 *Et tibi ob eam rem, siquid usus venerit, Lubens bene faxim,* saepius non addito pronomine et apud Plautum et apud Terentium, de quo Langenus Beiträge z. Kritik u. Erklärung d. Plautus p. 162 accurate disputavit, similiter apud Catonem 157, 10 *et hoc, si quando usus venerit, qui debilis erit, haec res sanum facere poterit,* ubi item Iucundus *usu* scripserat, 102 *et idem hoc, si usus venerit, homini facito,* ubi *usus evenerit* in codicibus erat, *usus venerit* Victorius dedit. simili vitio apud Ciceronem de senect. 3, 7 *eadem mihi usu evenirent* pro *usu venirent* in codicibus scriptum est. contra 157, 7 *nihil istorum usu veniet* et apud Nonium p. 87, 12 *Cato suasione in legem M. Popili 'quod conpluriens usu venit, omni tempore anteventum e re publica credimus'.* pronomen *quid* autem adverbii loco positum est. cuius generis apud Catonem haec sunt exempla, in quibus aliqua pars rei significatur, 22, 1 *nequid mortarium terant,* 141, 4 *siquid tibi illisce suovitaurilibus lactentibus neque satisfactum est.*

V 1 Litibus familia supersedeat] *Familia* Politianus et codex Parisinus A, *familiae* apographa Italorum et Merula, quod Gesnerus et Schneiderus ex principe editione receperunt, ut 'supersedere litibus' esset 'iudicare de litibus', inaudita verbi significatione. sed verum est *litibus familia supersedeat,* quod olim Iucundus restituerat. curandum est vilico ne servi inter se litigent; siquis quid deliquerit, ipse poenam constituat.

2 Opere bene exerceat] *Operas bene exerceat* Merula, qui videtur offensus esse iis quae postea de eadem re scripta sunt *familiam exerceat.* offensionem non habere eam repetitionem Gesnerus adnotavit. rectius, puto, Pontedera p. 31 posteriore loco *familiam exerceat* delendum esse iudicavit. nam diversum hoc est ab eo genere repetitionum, de quo 1, 5 dictum est.

Vilicus si nolet male facere non faciet] *Nemo faciet* I. F. Gronovius apud Schneiderum. immo si vilicus nolet familiam male facere, non faciet.

Pro beneficio gratiam referat] Pro beneficio 'h. e. bono facto generatim, ut diligentiam complectatur et quicquid bene

fieri a servo potest' interpretatur Gesnerus. immo beneficium dicitur illud quo servus bene meruit.

3 Duas aut tres familias habeat unde utenda roget et quibus det praeterea nemini] *Praeterea* apographa et ex ipso archetypo Victorius, *praeter eas* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus in principe editione non videtur mutavisse. nam errori Gesneri tribuendum est, quod *eas* ab eo deletum esse indicavit. *praeterea neminem* A. Gronovius apud Schneiderum. *unde* a Catone similiter dictum est in oratione pro L. Turio apud Gellium XIV 2, 26 *illi unde petitur, ei potius credendum esse.* nam non solum de loco hoc dicitur, sed pro relativo pronomine cum praepositione saepe, 14, 3 *terram unde lutum fiat*, ib. 4 *tegula —, unde quarta pars aberit,* 35, 2 *coles rapicii unde fiant,* 37, 2 *stercus unde facias,* 38, 4 *neque lapidem habebis unde calcem coquas,* 58 *oleas tempestivas, unde minimum olei fieri poterit,* 59 *veterem accipito, unde centones fiant*, 112, 2 *unde vinum Coum facere voles, uvas relinquito.*

4 Operarium mercenarium politorem diutius eundem ne habeat die] *Libeat* pro *habeat* Politianus ex Mediceo codice m adnotavit, non ex vetere Marciano, ut est apud Gesnerum. de politione agri partiario danda praeceptum est c. 136. ab hoc ut politor mercede conductus distingueretur, Schneiderus auctore Pontedera nomina in hunc modum coniunxit, *operarium, mercenarium politorem.* deinde *diutius ne habeat die* Gesnerus interpretatur 'diutius ne habeat die dicta, ne studio opus trahant atque ducant mercenarii'. immo hoc praecipitur, ne vilicus operarium vel mercennarium vel politorem eundem plus uno die mercede conductum habeat, h. e. ne eidem homini in longius temporis spatium mercedem promittat.

Segetem ne defrudet] *Defrudet* editio princeps a Politiano non correcta et codices Amc, *defrondet* f, *defraudet* b, *defruget* Beroaldus ex Plinio XVIII 200 *hoc pertinet oraculum illud magno opere custodiendum, 'segetem ne defruges':* nam ita ibi in codicibus scriptum est. segetem defrudare quid sit, indicat Nonius p. 31, 9 *Defrudare significat fructum minuere vel per fraudem aliquid exquirere*, gloss. latino-graec. v. II p. 41, 16 *defrudo κλαδεύω. defrudare* autem a fraudando dictum legitur apud Priscianum l. I p. 39, 11 de au diphthongo *in u quoque*

longam transit, fraudo defrudo, claudo includo et in glossis latinis saepius. Plauti et Terentii exempla composuit Ritschelius parerg. Plaut. p. 541, quamquam in his parum certa est librorum scriptura. *frude* pro *fraude* est in lege repetundarum C. I. L. v. I n. 198, 64 *frude sua solvito.*

6 Bubulcis opsequito partim quo libentius boues curent] *Obsequito prompte* Merula, ubi Politianus *opsequito partim* ex vetere codice adnotavit, *l' tor* idem superscripsit, sed rubro colore, quo in scripturis codicis Medicei m vel in suis coniecturis uti consuevit. *obsequituro partum* codex Florentinus f, *obsequitor partim* reliqua apographa et editio Victorii, *obsequitor statim* Iucundus. *persequito* in archetypo scriptum erat 49, 2, item *utito* 96, 2. 107, 2. 123. 126, contra *utitor* 117. 119. 127, 1, quod correxi, et *praefato* 134, 1, pro quo *praefamino* semel c. 141, 1 scriptum est. alia imperativorum huius generis exempla Madvigius opusc. academ. v. II p. 241 composuit. *partim,* in quo olim editores offenderunt, Schneiderus coll. 6, 3 *ulmos serito et partim populos* interpretatus est, 'bubulcis non omnibus, sed partim seu in quibusdam rebus obsequi vult Cato dominum seu villicum'. ceterum non de vilico, sed de ipso domino haec dici apparet.

Terram cariosam caue ne ares neue plaustrum neue pecus impellas] *Caueto ne ares* edita inde a principe editione exemplaria. neglegentius Plinius XVII 34 verba Catonis expressit, *Cato breviter atque ex suo more vitia determinat 'terram cariosam cave neve plaustro neve pecore impellas'.* eadem praecipiuntur 34, 2 *terram cave cariosam tractes,* 37 *si cariosam terram tractes.* cariosam terram Columella II 4, 5 ita definivit, *sed quandoque arabitur, observabimus ne lutosus ager tractetur neve exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici variam cariosamque appellant. ea est, cum post longas siccitates levis pluvia superiorem partem glaebarum madefecit, inferiorem non attigit.* deinde *plostrum* ex Aldina editione receptum est, et hac una vocabuli forma Cato in hoc libro usus est. *plostrum* et *plostra* in archetypo scriptum erat 2, 7. 10, 2. 11, 2. 62. 63. 135, 1; 5: *plostrarios* et *plostrarium* 11, 1; 2: *plaustrum* praeter hunc locum semel, 63 *funem loreum in plaustrum,* sed deinde *subiugia in plostrum* et vitiose 135, 5 *subiugia in lustrum:* in Originibus

plaustrum apud Varronem r. r. II 4, 11, ubi *plastrum* in archetypo scriptum erat, et apud Gellium II 22, 29. item 13, 2 *clostris* et 135, 2 *clostra*, 55 et 130 *codicillos*. minus certa est scriptura in aliis eiusdem generis nominibus, 33, 4 et 70, 1 *caules*, 157, 1 *caule*, 157, 2 *caulibus*, 35, 2 *coles rapicii*, 158, 1 *coliculus*: 7, 2. 156, 2. 158, 1 *olla* et *ollam*, 81. 85. 86. 157, 9 *aulam* et geminata *l* littera 52, 1 *aullas* et minus certo 87 *aullam*, ubi *aulam* est in apographis, *ollam* in principe editione. ex eodem genere sunt 10, 2 *labellum pollulum* et 21, 3 *lamminas pollulas* 8, 2 *loream* pro *lauro*, 66 *deorito* pro *dehaurito*.

7 Nam res rustica sic est si unam rem sero feceris omnia opera sero facies] Versum proverbialem in praecepto Catonis latere coniecit Crusius mus. Rhen. a. 1892 p. 65, *omnia opera sero facies, si unum sero feceris*.

8 Stercus sedulo conserua cum exportabis purgato et comminuito] *Cum exportaveris spargito* Iucundus, archetypi lectionem Victorius restituit. *spargito* ex Aldina editione Gesnerus et Schneiderus receperunt, quoniam purgatio ad stercus non pertineret. apparet tamen non de stercore in agrum evehendo haec praecipi, sed de stercilino faciendo, de quo 2, 3 scripta erant haec, *stercus foras efferri, stercilinum fieri*. itaque cum ex stabulis stercus exportatur, ab alienis rebus purgandum et comminuendum est, ut stercilinum fiat, unde per autumnum evehatur.

Post imbrem autumnum] *Auctunni* Merula, *autumni* ex Aldina editione receptum erat. *post imbrem autumnum* ex archetypo restitui, cuius generis exempla, in quibus *autumnus* adiectivi loco cum aliis nominibus compositum est, Heinsius in Ovid. metam. III 729 et Gronovius observ. 3, 24 p. 503 ed. Lips. dederunt. similiter apud Varronem r. r. III 16, 3 *alterum aequinoctium autumnum* fuit in archetypo, ubi item *autumni* editores dederunt; sed ibi *autumnum*, quod ab interprete, ut videtur, adscriptum erat, delevi.

VI 1 In agro crasso et caldo sqq.] Plin. XV 20 *Nunc dicentur Catonis placita de olivis. in calido* (*in concalido* codex Lavantinus) *et pingui solo radium maiorem, sallentinam, orchitem, posiam, sergianam, cominianam, albiceram seri iubet adicitque singulari prudentia, quam earum in iis locis optimam esse dicent*

(*dicens* codex Lavantinus, *dicant* vel *dicunt* reliqui, *dicent* Mayhoffius), *in frigido autem et macro liciniam. pingui enim aut ferventi vitiari eius oleum arboremque ipsam fertilitate consumi, musco praeterea et rubore infestari. spectare oliveta in favonium loco exposito solibus censet nec alio ullo modo laudat.* (Cat. 7, 4) *condi olivas optime orchites et posias vel virides in muria vel fractas in lentisco.* (Cat. 65) *oleum quam acerbissima oliva optimum fieri, cetero quam primum e terra colligendam* sqq.

Hoc genus oleae in XXV aut in XXX pedes conserito] *Aut in XXX pedes,* quod codex Parisinus A et apographa Italorum habent in archetypo scriptum erat, *a. XXX pedes* Mediceus m, *aut triginta pedes* edita ante Victorium exemplaria, ubi neglegentius Politianus praepositionem non addidit. Plin. XVII 93 *olea tamen maximo intervallo, de qua Catonis Italica sententia est in XXV pedibus, plurimum XXX seri.*

2 Sin in loco crasso aut calido scueris] *Sin in loco,* quod nonnulla apographa et edita adhuc exemplaria habent, Politianus in principe editione non correxit, *si in loco* Amc. in archetypo videtur *sin* deleta *n* littera scriptum fuisse. deinde *calido* fuit in archetypo, *caldo* dedit Iucundus, *calido* Victorius, *caldo* Meursio auctore Gesnerus restituit, et ita scriptum erat supra *in agro crasso et caldo*, item 75 *foco caldo,* 76, 4 *testo caldo,* 79 *ahenum caldum*, 80 *unguen caldum* et *caldum ne nimium,* 95, 2 *amurcam caldam,* 157, 8 *brassicam caldam,* ib. 10 *lotio caldo,* 34, 1 *in caldissimis locis,* semel 65, 2 *calidissimum torcularium,* quod correxi; sed *aqua calida,* non *calda* 81. 156, 5. 157, 3; 4 et 156 3, ubi *lavet cauda* scriptum erat.

3 Et materia si quo opus sit parata erit] *Et materia si quid opus erit parata sit* Merula, *et materiam, ut si quid opus erit parata siet* Iucundus, *et materia, siqua opus sit, parata erit* Angelius, ubi *siquae* dedit Victorius. *si quo,* quod in archetypo fuit, restitui, h. e. ad aliquam rem: 22, 3 *eo sumpti opus est IISLX.* praeterea *materies* scripsi, ut est apud Varronem r. r. I 24, 3 *quod Cato ait circum fundum ulmos et populos, unde fros ovibus et bubus sit et materies, seri oportere.* nominativo casu *materies* de ligno scriptum est 17, 1 saepius et 31, 2, item accusativo *materiem* 14, 3 bis, 31, 2 bis, 37, 4. 123. 151, 2, semel 37, 4 *materiam* scriptum erat: dativo casu *materiae* 18, 6,

ablativo *materie* c. 4, ubi *materiae* in archetypo fuit, et 39, 1, sed *materia* 21, 5 et 111. similiter *muries* 88, 2, *muria* 105, 2 et *muriam* 88, 2. 105, 1: *Rufri maceriam* 135, 2, *Rufri macerias* 22, 4, *macerias* 15, *intemperias* 141, 2.

Id hoc modo serito bipalio uortito] *Prius bipalio vortito* legerunt Varro r. r. I 24, 4 *ille adicit ab eodem scriptore, si locus umectus sit, ibi cacumina populorum serenda et harundinetum. id prius bipalio verti, ibi oculos harundinis pedes ternos alium ab alio seri,* et Plinius XVI 173 *harundinis Italiae usus ad vineas maxime. Cato seri eam iubet in umidis agris bipalio subacto prius solo, oculis dispositis intervallo ternorum pedum, simul et corrudam, unde asparagi fiant, concordare amicitiam, salicis* (*salicem* editores) *vero circa, qua nulla aquaticarum utilior.*

4 Vineam quo in agro conseri oportet sic obseruato qui locus uino optimus dicetur esse et ostentus soli aminnium minusculum et geminum eugenaeum heluolum minusculum conserito] *Vineam quo in agro conseri oportet: sic observato. qui vino locus optimus dicetur esse et ostentus soli, ubi amineum minusculum et geminum eugeneum et helveolum minusculum erit conserito* Merula, ubi Iucundus *ostentus soli ibi amineum* et deinde *helveolum minusculum conserito* dedit. — Varr. r. r. I 25 *vinea quo in agro serenda sit, sic observandum. qui locus optimus vino sit et ostentus soli, aminneum minusculum et geminum eugeneum, helvium minusculum seri oportere. qui locus crassior sit aut nebulosus, ibi aminneum maius aut murgentinum, apicium, lucanum seri. ceteras vites, et de iis miscellas maxime, in omne genus agri convenire.* Plin. XIV 46 *ergo de vitibus uvisque ita prodidit, ‘qui locus vino optimus dicetur esse et ostentus solibus, amineum minusculum et geminum eugenium, helvium minusculum conserito. qui locus crassior aut nebulosior, amineum maius aut murgentinum, apicium, lucanum serito, ceterae vites, miscellae maxime, in quemvis agrum conveniunt. in olla vinaceis conduntur amineum minusculum et maius et apicium, eadem in sapa et musto in lora recte conduntur. quas suspendas duracinas, amineas maiores vel ad ferrarium pro passis hae recte servantur’.* apud Catonem scribendum est *vineam quo in agro conseri oporteat, sic observato,* quod Varro legisse

videtur, et similiter supra in initio capitis scriptum est *agrum quibus locis conseras, sic observari oportet.* indicativum *oportet* Beckerus de syntaxi interrogationum obliquarum Studemund stud. in prisc. script. lat. v. I p. 313 ita defendit, quasi in relativo enuntiato haec posita essent, i. e. agrum in quo vineam conseri oportet sic observato; Varronem enim ex suae aetatis usu coniunctivum substituisse. obliquam interrogationem indicativo modo elatam probavit Schoendoerfferus de genuina Cat. de agric. libri forma p. 81. cuius generis exemplum in hoc libro non invenio. coniunctivi exempla Schoendoerfferus indicavit una cum iis quae non addito verbo, unde pendeant, in initio capitum ad argumenta praeceptorum indicanda scripta sunt saepius. nam in his quoque, sicut in rubricis et in indice capitulorum, coniunctivus modus constanti usu scriptus est. c. 36 *quae segetem stercorant* scriptum erat, *stercorent* ex rubrica et indice capitulorum restitui. relativae, non interrogativae sententiae speciem habent haec, c. 12 *In torcularium quae opus sunt* et c. 13 *In torcularium in usu quod opus est,* item 2, 5 *pabuli causa quae parata sunt* et 142, 1 *Vilici officia quae sunt, quae dominus praecepit, ea omnia, quae in fundo fieri oportet quaeque emi pararique oportet, quomodoque cibaria, vestimenta familiae dari oportet, eadem uti curet faciatque moneo dominoque dicto audiens sit. hoc amplius, quomodo vilicam uti oportet et quomodo eae imperare oportet.* nam *quomodo oportet* propter ea quae in relativa enuntiatione posita antecedunt scriptum est.

Qui locus crassus erit aut nebulosior] *Crassior erit* Varro et Plinius l. c. legerunt.

VII 1 Fundum suburbanum arbustum maxime conuenit habere et ligna et uirgae uenire possunt et domino erit qui utatur] *Fundo suburbano arbustum maxime convenit habere, et ligna et virgae salictum uti venire possint, et domino fiat qui utatur* Merula, *fundo suburbano arbustum maxime convenit habere, uti ligna et virgae salicti venire possint et domino fiat qui utatur* Iucundus, ubi *fundum suburbanum* Angelius, reliqua Victorius ex archetypo restituit. pravo iudicio de lectione veterum editionum usus Schneiderus *fundo suburbano arbustum maxime convenit habere et salictum, ut ligna et virgae venire possint, et domino sit qui utatur* scribendum coniecit.

fundum suburbanum arbustum h. e. fundum arboribus consitum defendit idem in Colum. III 13, 6 *ac primum ut omnem sive arbustum sive silvestrem locum vineis destinaverimus, omnis frutex atque arbor erui et summoveri debet,* coll. Plin. X 77 *Transpadana Italia iuxta Alpes Larium lacum appellat amoenum arbusto agro,* XVII 207 *nec nisi validae putatio admovenda, seriore anno fere ad fructum arbusta vite quam iugata.* sed apud Catonem non erat cur de accusativo cum infinitivo cum verbo *convenit* coniuncto dubitaretur, h. e. convenit suburbanum fundum habere arbustum. similiter *expedit,* 3, 2 *patrem familiae villam rusticam bene aedificatam habere expedit,* 64, 1 *domino de matura olea oleum fieri maxime expediet;* cum infinitivo, 9 *praedium quod ubivis expedit facere,* 54, 4 *nihil est quod magis expediat quam boves bene curare.* itaque de suburbano fundo hoc praecipitur, eum agrum debere maxime habere arbustum: ita enim ligna et virgas et venire posse et domino ad usum parata esse.

In eodem fundo suum quidquid conseri oportet uitem cōpularia aminnium minusculum uino et malus et apicium Eae in olla in uinaces conduntur] *Conseri* cum apographis Politianus, non *conserit* ut Gesnerus adnotavit. *in eodem fundo suum quodque fructi genus conseri oportet arbustoque vitem copulari. amineum minusculum et maiusculum et apicium. haec in ollis in vinaceis conduntur* Iucundus. *suum quidquid conseri* Victorius ex archetypo restituit, reliqua ex Aldina editione repetivit. corruptae in manu scriptis libris scripturae certa emendatio inventa non est. *in eodem fundo suum quidquid conseri oportet: vitem, genera compluria vini, aminnium minusculum et maius et apicium: uvae in olla in vinaceis conduntur* olim scribendum conieci, nisi potius scribendum erat *vitium genera compluria* vel *vitium genera varia, aminnium minusculum vinum et maius* sqq. nam ex iis rebus, quae in fundo suburbano serendae sunt, post arbusta primum appellantur vites, quarum compluria genera habenda sunt, aminneum minusculum vinum et aminneum maius et apicium. sequuntur praecepta de uvis condendis et de reliquis rebus, quae in eodem fundo seruntur. *quidquid* cum reflexivo pronomine legitur 26 *vasa torcula, corbulas — iubeto suo quidquid loco condi,* 48, 1

suum quidquid genus talearum serito, eodem modo *quisque* et *quidque,* 5, 5 *uti suo quisque loco cubet,* 68 *omnia quis usus erit in suo quidque loco reponito,* et eodem casu 23, 4 *tortivum mustum circumcidaneum suo cuique dolio dividito.* per se indefinite positum est *quidquid* c. 57 *uti quidquid operis facient, pro portione addito. conpluria* autem Catonem dixisse, non *conplura,* Gellius V 21, 6 et Donatus in Terent. Phorm. IV 3, 6 testantur, et ita legitur in codice Festi p. 162, 30 *Cato Originum l. I fana in eo loco conpluria fuere.* de uvis condendis Catonis praecepta posuit Varro r. r. I 58, *Cato ait uvam aminneam minusculam et maiorem et apiciam in ollis commodissime condi: eadem in sapa et musto recte: quas suspendas opportunissimas esse duracinas et aminneas,* et una cum iis quae supra scripta erant de vinea Plinius XIV 46.

2 Eadem in sapa in musto in lora recte conduntur quas suspendas duracinas aminneas maiores uel ad fabrum ferrarium pro passis ea recte seruantur] *Lora* in archetypo scriptum fuisse Politiani et Victorii testimoniis constat. sed praeterea *densa* in margine adscriptum fuisse Politianus adnotavit, quod quo pertineat non apparet, neque in apographis eius vocabuli vestigium extat. *eadem in sapa musto in olla recte conduntur: quae suspendas duratura. aminea maiora utilia ad fabrum ferrarium: pro passis ea recte servantur* Merula, *eadem in sapa et musto recte conduntur. quas suspendas duracinas, amineas maiores et scantianas opportunissimas esse, hae et ad fabrum ferrarium pro passis recte servantur* Iucundus ex Varrone l. c. *eae recte servantur* Victorius; in reliquis lectionem archetypi restitui. nam *eadem* adverbii loco est: eadem ratione, qua in vinaceis uvae conduntur, etiam in sapa vel musto vel lora in ollam addita recte conduntur. similem adverbii usum notavi Varr. r. r. II 5, 2. deinde accusativus casus *duracinas aminnias maiores* per se positus est sicut in reliquis, quae in fundo habenda sunt. *ad* in significatione loci de hominibus dictum est 144, 2 et 145, 2 *iuranto ad dominum aut ad custodem.*

3 Poma mala strutea cotonea scantiana quiriniana item alia conditiua mala mustea et punica eo lotium suillum aut stercus ad radicem addere oportet uti fabulim malorum fiant] Macrob. Saturn. VII 6, 13 *nec hoc prae-*

tereo, quod ex fructibus arborum illi sunt frigidiores, quorum sucus imitatur vini saporem, ut mala seu simplicia seu granata vel cydonia, quae cotonia vocat Cato. cotonea mala apud Catonem appellantur praeterea c. 51 et 133, 2. *quiriniana* libri manu scripti et editio princeps a Politiano non correcta. verum videtur *quiriana*, ut est in libris Plinii XV 50 *Cato adicit quiriana et quae tradit in doliis condi scantiana*, et apud Macrobium Saturn. III 19, 2 *malorum enumeranda sunt genera, quae Cloatius in Ordinatorum Graecorum libro quarto ita diligenter enumerat, 'sunt autem genera malorum amerinum cotonium — quirianum'* sqq. deinde *ad radicem eorum addere* fuit in editionibus ante Victorium. *uti stabilia mala fiant* edita inde a principe editione exemplaria, *pabulum malorum* Victorius ex Mediceo codice adnotavit, quamquam ibi *pubulum* scriptum est. *uti pabulum malorum fiat* scribendum esse vidit Gesnerus. nam inania sunt quae olim Turnebus adversar. 25, 9, Scaliger in Varr. r. r. I 31, 4, Pontedera p. 34 temptaverunt. pabulum de stercore dixit Columella II 5, 1 *prius tamen, quam exilem terram iteremus, stercorare conveniet: nam eo quasi pabulo gliscit*, ib. 13, 3 *una praesens medicina est, ut stercore adiuves et absumptas vires hoc velut pabulo refoveas*, V 9, 13 *fimo pabulandae sunt oleae.*

4 Pira uolaema aniciana et sementiua haec conditiua in sapa bona erunt tarentina mustea cucurbitiua item alia genera quam pluris serito aut inserito] *Sementiua* apographa omnia et ipsum haud dubie archetypum, *sementina* in principe editione Politianus non correxit. *mustea cucurbitiua* libri manu scripti et Politianus, *mustea et cucurbitina* edita inde a principe editione exemplaria. *aniciana sementiva* scripsi ex Varrone r. r. I 59, 3 *contra in sapa condita manere pira aniciana sementiva.* aniciana pira appellant Columella V 10, 18 et Plinius XV 54; 61, cucurbitiva Plinius XV 55, ubi *cucurbitina* in manu scriptis libris legitur; sementiva et mustea tamquam diversa ab utroque genere appellat idem XV 56 *praeterea dixit volema Vergilius a Catone sumpta, qui et sementiva et mustea nominat.* deinde *quam plurima* Iucundus et post hunc reliqui editores, quod retinui propterea, quod saepe ita locutum esse Catonem inveni, 9 *sicca quam plurima facito*, 28, 1 *eximito cum terra sua quam plurima*, 61, 2 *quam plurima cum terra*

ferre, 58 *oleae caducae quam plurimum condito,* 64, 1 *uti oleae caducae quam plurimum sit,* 129 *conbibat quam plurimum,* 161, 4 *stercus ovillum quam plurimum fac ingeras.* olim *conpluria* conieci. nam *quam plura* comparativo gradu pro superlativo posito, quod a sermone inferioris aetatis alienum non est, Catoni non est tribuendum. neque magis probandum *quam plures* apud Isidorum orig. XX 3, 8 *Cato de innocentia sua 'cum essem in provincia, quam plures ad praetores et consules vinum honorarium dabant, numquam accepi ne privatus quidem',* ubi *complures* Arevalus edidit.

O l e a s   o r c h i t e s   p o s i a s   e a e   o p t i m e   c o n d u n t u r   u e l   u i r i d e s   i n   m u r i a   u e l   i n   l e n t i s c o   c o n t u s a e   u e l   o r c i t e s   u b i   n i g r a e   e r u n t   e t   s i c c a e   s a l e   c o n f r i a t o   d i e s   U   p o s t e a   s a l e m   e x c u t i t o   i n   s o l e   p o n i t o   b i d u u m   u e l   s i n e   s a l e   i n   d e f r u t u m   c o n d i t o] *Orcites* posteriore loco optima apographa, *orchites* in principe editione Politianus non correxit. deinde *dies II* Politianus, rectius Victorius scripturam archetypi indicavit, 'Dies V: ita legitur in veteribus libris, cum in excusis antea minor summa dierum esset, sed etiam M. Varro hunc numerum sequitur, dum praeceptum hoc Catonis recitat'. *oleas orchites posias: eae optimae conduntur vel virides in muria vel in lentisco confusae. orchites, ubi nigrae erunt et siccae, sale confricato dies duos. postea salem excutito, in solem ponito* Merula. Catonis praecepta repetivit Varro r. r. I 60 *de olivitate oleas esui optime condi scribit Cato orcites et puseas vel virides in muria vel in lentisco contusas. orcites nigras aridas, sole si sint confricatae dies quinque et tum sale excusso biduum si in sole positae fuerint, manere idoneas solere: easdem sine sale in defruto condi recte.* nam ita haec scripsi transposito v. *aridas,* quod in libris manu scriptis et antea editis post *puseas* scriptum erat, quo olim Meursius commotus est, ut apud Catonem *eae optime conduntur aridae vel virides* scriberet. brevius eadem rettulit Plinius XV 21 *condi olivas optime orchites et posias vel virides in muria vel fractas in lentisco.* itaque lectionem archetypi restitui. nam duo genera olearum serenda esse Cato praecepit, orcites et posias; eas optime vel virides in muria vel contusas in lentisco condi, vel orcites oleas, si nigrae fuerint et siccae, aut sale confriatas in sole ponendas aut sine sale in

defrutum condendas esse. *orcites* utroque loco apud Varronem l. c. in archetypo scriptum erat et apud Catonem 6, 1 *orcitem,* 20, 2 *orcite.* item sine adspiratione 13, 2. 66. 156, 4 *conca,* 80 *encytum,* 123 *isciacos,* 82 *spaeritam* et *spaeras,* 157, 7 *silpium,* 109. 114, 2. 115, 2. 122. 123. 157, 12. 158, 2 *cyatum* et *cyatos,* si fidem apographorum sequimur: nam *cyathum* et *cyathos* in principe editione Politianus non correxit. sed 158, 1 *cochleas,* 159 *absinthi,* 3, 5 *trochileas graecanicas* et 12 *troclias.* deinde *confriato* in archetypo scriptum erat, ut 79. 84. 95, 2 *infriato,* 156, 4 *infriet;* sed 18, 7 *fricato,* 26 *circumfrices,* 87 *refricato,* 116 et 152 *perfricato.*

Sorua in sapa condere uel siccare arida facias item pira facias] *Serva in sapa. cum vis condere vel siccare viridia facias* reliquis omissis Merula, *sorba in sapa cum vis condire vel siccare, viridia facias. item pyra eodem modo facias* Iucundus. archetypi lectionem Victorius restituit, sed *item pira eodem modo facias* ex Aldina editione recepit. *sorba in sapa convenit condere; vel secta arida facias; item pira eodem modo facias* Schneiderus coniecit. brevitas dicendi in praeceptis non insolita editores offendere non debebat: 52, 2 *eodem modo vitem facito.* sed parum apte haec praecepta de sorbis et piris condendis ab iis quae supra de aliis pomorum generibus scripta erant disiuncta et post praecepta de oleis posita esse apparet. rectius apud Varronem I 59, 3 cum praeceptis de malis servandis posita sunt. Plin. XV 85 *Cato et sorba condi sapa tradit.*

VIII 1 Ficos mariscas in loco cretoso sqq.] Plin. XV 72 *Cato de ficis ita memorat, 'ficos mariscas in loco cretoso aut operto serito, in loco autem crassiore aut stercorato africanas et herculaneas, sacontinas, hibernas, tellanas* (*telianas* codices) *atras pediculo longo'.*

Pratum si irrigiuum habebis si non erit siccum ne faenum desiet summittito] *Pratum si irriguum habebis, foenum non deficiet. si non erit, siccum, ne foenum desiet, summittito* Victorius. restitui lectionem archetypi. nam duo sunt genera pratorum, prata irrigua et prata sicca vel siccanea quae dicit Columella II 16, 3. horum siquis irriguum habet, siccum pratum non habet, curandum est ut pratum summittatur, h. e. irrigetur, ne faenum desit. *si non erit siccum* deleri voluit

Eussnerus p. 306. ceterum *irrigiuum* hoc loco in archetypo fuit teste Politiano, item postea c. 9 *prata irrigiva* et 50, 1 *quae irrigiva non erunt*, sed 1, 6 *hortus irriguus* et 149, 1 *prato irriguo.*

2 Bulbos magaricos murtum coniugulum et album et nigrum loream delphicam et cypream et siluaticam nuces caluas abellanas praenestinas graecas haec facito uti serantur] *Cypream* vel *cipream* apographa, *cypricam* editio princeps, ubi Politianus *ic* delevit, voluit autem haud dubie *cypream. bulbos megaricos* et deinde *laurum delphicam — praenestinas et graecas* Merula. *laurum cypriam* dixit Cato 133, 2. Plinius de Catonis praeceptis rettulit haec, XV 90 *haec arbor* (amygdala) *an fuerit in Italia Catonis aetate dubitatur, quoniam graecas nominat, quas quidam et in iuglandium genere servant. adicit praeterea abellanas et calvas* (*galbas* codices), *praenestinas, quas maxime laudat et conditas ollis in terra servari virides tradit* (Cat. 143, 3). ib. 122 *Cato tria genera myrti prodidit, nigram candidam coniugulam, fortassis a coniugiis, ex illo cluacinae genere.* ib. 127 *laurus triumphis proprie dicatur — duo eius genera tradidit Cato delphicam et cypriam.* XIX 93 *proxima hinc est bulborum natura, quos Cato in primis serendos praecipit celebrans megaricos.* — masculino genere *murtus* dicitur etiam 133, 2 *laurum cypriam, delphicam, prunum, murtum coniugulum et murtum album et nigrum,* feminino genere *murta* de baca c. 125 *murtam nigram arfacito* et *murtae semodium* et *murtam eximito.* ex reliquis huius generis nominibus *ficus* masculino genere dictum est semel, c. 42 *de eo fico, quod genus esse voles, eximito,* praeterea feminino genere et de arbore et de frugibus, supra 8, 1 *ficos mariscas* sqq., c. 94 *fici scabrae non fient*, c. 99 *fici aridae si voles uti integrae sint; laurus* feminino genere l. c., pro quo hoc loco *lorea* ex usu vulgaris sermonis, ut puto, receptum est; *cypressus* feminino genere 151, 2 *semen cupressi tarentinae.* ceterum in his nominibus secunda declinatione tantum Cato usus est, non quarta, item 17, 1 *de pino* et 28, 1 *pinos.* sed *malum* et *pomum* neutro genere dixit et plurali numero *mala* et *poma:* in his enim, sicut in aliis multis, frugum nomina ad ipsas arbores significandas translata sunt, c. 7. 28. 40. 41. 48. 51. 126. 127. 133. 143. item plura-

liter *pira* et *pirorum* c. 7. 40. 41. 48. 143, singulariter 149, 1 *ubi pirus florere coeperit,* 131 *piro florente.* *prunum* accusativo casu semel dictum est 133, 2. *malus* feminino genere Varro dixit saepius, neque invenio qui ante huius aetatem id de arbore frugifera dixerit.

Fundum urbanum et qui eum fundum solum habebit ita paret] *Fundum suburbanum* recte Iucundus, sicut supra 7, 1 scriptum est in libris. nam neque urbanus dici poterat fundus qui sub urbe est, de quo genere agrorum haec omnia praecipiuntur, neque ad fundum pertinent ea quae de villa scripta sunt c. 4 *villam urbanam pro copia aedificato,* sicut Victorio visum est.

IX Et id videto uti aut domum opus siet aut ut vendere possit] *Et id videto, uti aut domui opus siant, aut ut venire possint* Merula, ubi *sient* Iucundus dedit, *domum* ex archetypo Victorius recepit, reliqua ex Aldina editione repetivit. *uti ad domini opus sient et uti venire possint* Rottboellius coniecit coll. 7, 1 *et ligna et virgae venire possunt et domino erit qui utatur.* restituta lectione archetypi *opus siet* et *vendere possint* reliquum erat ut scriberetur *et id videto uti aut domino opus siet aut ut vendere possit:* videndum est ut aut domino utilitatem praebeat salictum, h. e. ad usum domini sufficiat, aut ut habeat dominus quod vendere possit. nam *domum* sic, ut editoribus visum est, ut esset 'ad domesticum usum', dici non potuit. *opus est* autem de utilitate, non de necessitate, dici Reifferscheidius ind. lect. Vratislav. a. 1885. 86 comprobavit, quamquam non probo quod inde sequi volebat, ab ope id dictum esse, non ab opere. denique *id* pronomen post pluralem numerum *salicta* positum est, sicut in iis quae sequuntur *prata irrigiva, si aquam habebis, id potissimum facito,* ubi *id* inde a Commeliniana editione omissum erat.

X 1 *Quomodo ôletum agri iugera CCXL instruere oporteat* in manu scriptis libris et in editione Victorii tituli loco posita sunt. *oleum* in indice capitulorum scriptum erat, *oletum* hoc loco in rubrica habent excerpta Politiani et apographa. in textum verba recepit Schneiderus, sed *iugerum* scripsit. *Olivetum agri ducentorum quadraginta iugerum habere oportet villicum* sqq. dederat Iucundus. similiter verba, quae olim in initio praeceptorum

ad argumentum indicandum scripta erant, postea tamquam tituli praescripta et in ipso textu omissa sunt saepius, c. 11. 20. 70. 142. 151. 161. ceterum in his quae de oleto et de vinea instruendo praecipiuntur itemque in iis quae postea de torculario, de cella olearia et de villa aedificanda et de reliquo apparatu scripta sunt multa ab antiquissimis editoribus sine auctoritate manu scriptorum librorum mutata erant, quorum maximam partem Victorius correxit. mihi sufficiebat scripturam archetypi repraesentare et quae manifesto vitio depravata erant emendare. nam ea quae praeterea in hac parte corrupta sunt, quorum emendatio, propterea quod de his instrumentis et de ratione aedificandi pauca comperta habemus, sic ut olim scripta erant exhibere satius erat. ex veterum editorum lectionibus paucas, ubi opus esse videbatur, adscripsi. — Varr. r. r. I 18, 1 *De familia Cato derigit ad duas metas, ad certum modum agri et genus sationis, scribens de olivetis et vineis ut duas formulas: unam, in qua praecipit, quo modo olivetum agri iugera CCXL instruere oporteat. dicit enim in eo modo haec mancipia XIII habenda, vilicum, vilicam, operarios V, bubulcos III, asinarium I, subulcum I, opilionem I. alteram formulam scribit de vinearum iugeribus C, ut dicat haberi oportere haec XV mancipia, vilicum, vilicam, operarios X, bubulcum, asinarium subulcum.*

Summa h. XIII] *Summa hominum XIII* Iucundus. *homines* scripsi, quod in codicibus legitur 11, 1 *summa homines XVI.*

Asinos ornatos clitellarios qui stercus uectent tris asinum I] *Asinos onerarios clitellarios* Merula, *asinos instratos clitellarios* Iucundus. 'Asinos ornatos: haec vera est et eadem antiqua lectio' Victorius. Varr. r. r. I 19, 3 *quod addit asinos qui stercus vectent tres, asinum molarium, in vinea iugerum C* (11, 1) *iugum boum, asinorum iugum, asinum molarium:* hinc apud Catonem *asinum molarium unum* scribendum esse Meursius animadvertit.

2 Infidibula II. ahenum quod capiat q. U uncos III] *Infundibula* edita ante Victorium exemplaria, *infidibula* ex archetypo Victorius, item 11, 2 et 13, 2. *infidibulum* scriptum est in codice Leidensi gloss. graeco-lat. v. III p. 21, 14, *infidiculum* in Montepessulano ib. 326, 43. deinde scripsi *ahenum quod capiat Q. V, operculum aheni, uncos III,* ubi *operculum aheni* in archetypo omissum erat: cf. 11, 2.

Labellum pollulum I omnia apographa et haud dubie ipsum archetypum. notam numeri Politianus et Victorius omiserunt. in ipso archetypo notae numerorum, quas addidi, omissae erant postea, *matellionem trullium* sqq.

Urpicem I grates stergerarias IIII sirpeas stercerarias III] *Irpicem* ex Beroaldi editione Schneiderus. idem Meursius coniecerat coll. Varr. de ling. lat. V 136, Paul. exc. Fest. p. 105, 6, Serv. in Verg. georg. I 95. — *stercorarias* inde ab Aldina editione receptum est: 11, 4 *crates stercorarias III, sirpeam stercorariam I.* eadem discrepantia est in verbo, 50, 1 *prata stercerato,* 161, 3 *subigito et stercerato* et *sarito et stercorato,* 151, 2 *eum locum stercorato,* 8, 1 *in loco crassiore aut stercorato,* 36. 37, 2 *quae segetem stercorent.* similiter 146, 2 et 149, 2 *pigneri,* 146, 3 et 150, 2 *pignori.*

Ferreas VIII] *Furcas ferreas octo* Iucundus, quod Gesnerus et Schneiderus probaverunt. 'Ferreas VIII: In manu scriptis, quod erat in excusis hic Furcas non legitur, ut apud Varronem etiam, qui totum hunc locum Catonis recitat. quare id delevimus' Victorius. Varr. r. r. I 22, 3 *sic de ferramentis quae sint et qua opus multitudine, ut ferreas octo, sarcula totidem, dimidio minus palas, item alia. ferrea* de genere quodam rastrorum praeterea dicitur 11, 4 *ferreas X* et 155, 1 *cum ferreis sarculisque.*

Falces fenarias. N. III] *Falces foenarias tres* edita exemplaria inde a principe editione. quid sibi velit *N* littera, quae in archetypo fuit, non constat. nam quod in codice Mediceo m scriptum est *falces fenarias VIII* coniecturae librarii tribuendum est.

4 Lupinarium I] *Labrum lupinarium unum* recte Iucundus: nam ita scriptum est 11, 3.

Opercula doliis seriis priua] *Priva plura* edita inde a principe editione exemplaria. *plura,* quod in codicibus scriptum non est, delendum esse monuerat Meursius.

5 Telam iogalem I] *Togalem* unus codex Mediceus m habet, *iogalem* reliqui omnes, et hoc Victorius testatur, non *togalem* 'Telam iogalem unam: Sic in cunctis manu scriptis, cum in excusis Tedam' sqq. *taelum regale unum* Merula, *tedam iogalem unam* Iucundus. *telam togalem* scripsi et 14, 2 *telas togalis.* quod si verum est, dicuntur telae ad togas texendas institutae. tela iogalis quid esset, frustra interpretes explicare studuerunt.

Pilum fabarium I farrearium I seminarium I qui nucleos succernat I modium I] *Succernat* apographa et editio Victorii, *secernat* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus in principe editione non correxit. *seminarium unum quo nucleos secernat, modium unum* Merula; *qui* ex manu scriptis libris Iucundus restituit. pro *farrearium*, quod adhuc in editionibus fuit, *farrarium* scripsi, sicut scriptum erat supra *fistulam farrariam*. *succernere* legitur 18, 7 *calcem cribro subcretam indito*, 25 *vinaceos cotidie succernito lecto restibus subtento vel cribrum illi rei parato*, 37, 2 *partem de nucleis succernito*, 151, 3 *dimidiatum digitum terram altam succernito*, item Plin. XVIII 115 *gypsi pars quarta inspargitur atque, ut cohaesit, farinario cribro succernunt*. itaque quattuor pilorum genera appellantur, fabarium, farrarium, seminarium, quartum qui nucleos succernat. nam *qui* loco adverbii dictum et cum coniunctivo positum est in sententia finali constanti in hoc libro usu, 6, 4 *uti siet qui vineam alliges*, 7, 1 *et ligna et virgae venire possunt, et domino erit qui utatur*, 11, 2 *cola qui florem demat III*, 12 *constibiles ligneas qui arbores conprimat*, 21, 3 *imbricibus ferreis quattuor de suo sibi utrimque secus facito qui figas*, 26 *privasque scopulas in dolia facito habeas illi rei, qui labra doliorum circumfrices*, 39, 2 *qui colorem eundem facias, cretae crudae partes duas, calcis tertiam partem conmisceto*, 104 *vinum familiae per hiemem qui utatur*.

XI 1 Quomodo uiniae iugera C instituere oporteat] *Viniae* superscripto *neam*, si Politiano fides habenda est, in archetypo scriptum erat; sed *neam* in illo, ut videtur, recentiore manu additum erat. *vineae* habent apographa. *instruere* unus codex Parisinus A et hoc loco et in indice capitulorum, *instituere* reliqua apographa cum Politiano. *Quomodo vineam iugerum C instituere oporteat* Victorius in inscriptione capitis. nam in ipsis verbis haec, sicut supra c. 10 in descriptione oliveti, in manu scriptis libris et in editione Victorii omissa et tituli loco scripta erant. *Vineam centenum iugerum habere oportet vilicum* sqq. dederat Iucundus, *Quomodo vineam iugera C instruere oportet* Schneiderus. genetivum *vineae* legisse videtur Varro l. c. *de vinearum iugeribus C*. itaque scripsi *Quomodo vineae iugera C instruere oporteat*. accuratius autem supra de oliveto scriptum erat *Quomodo oletum agri iugera CCXL instruere oporteat*.

Asinarium I salictarium I subulcum I summa homines XVI] *Asinarium unum, subulcum unum, summa hominum XV* Iucundus ex Varrone l. c. rectius Popma animadvertit neglegentiae Varronis tribuendum esse, quod salictario omisso numerum hominum mutavit.

2 Tectaria priua] *Tectaria* cum libris manu scriptis omnibus Politianus, non *tecturia*, quod Gesnerus adnotavit. *tectoria parva plura* Merula, *tectoria priva* Iucundus et deinde reliqui editores. ex eodem genere sunt haec, 11, 3 *armarium promptarium*, 11, 5 *quala sataria*, 12. 68. 135, 3 *funes subductarios*, sed 135, 5 *lora praeductoria*. gloss. latino-graec. v. II p. 56, 10 *ductarium* ἀγωγεύς, ῥυτήρ et Vitruv. X 2 sqq. *ductarius funis* saepius.

Cola qui florem demant III] *Demat* scribendum erat. nam singulari numero, non plurali, in his praeceptis Cato usus est de eo cui opus mandatum est, itemque in formulis locationum de eo qui fructum vel operam conduxit, 10, 4 *dolia quo vinaceos condat*, ib. 5 *pilum qui nucleos succernat*, 12 *constibiles ligneas qui arbores conprimat*, 14, 2 *pilam ubi triticum pinsat*, 15 *uti sublinat locari oportet: parietes villae si locet*, 20, 1 *plumbum effundere caveat*, ib. 2 *labeam bifariam faciat habeat, quas figat*, 71 *sublimiter terat et vaso ligneo det*, 75 *bene disterat* et *ubi bene distriverit*, 80 *calicem pertusum cavum habeat*, 86 *in mortarium purum indat* sqq., 87 *in alveum indat* sqq., 89 *gallinas teneras concludat* sqq., 90 *far insipiat* sqq., 117 *aquam mutet* sqq., 135, 6 *ex lapicaedinis cum eximet*, 136 *corbi dividat*, 138 *frumentum quod non daturus erit*, 141, 4 *nominare vetat Martem*, 144, 2 *si non reddet* sqq., 145, 2 *si sumpserit*, 146, 2 *siquid deportaverit*, 147 *si non ante exportaverit*, 148, 1 *si non ita fecerit* sqq., 149, 1 *prato sicco decedat*. item in descriptione medicamentorum de eo qui iis utitur, 156, 6 *postea edit* sqq., 157, 9 *dato edit, si poterit* sqq. in uno conspectu haec posui, quamquam non omnia ad eandem legem revocanda esse apparet, ut intellegeretur, verba in singulari numero sine certo subiecto a Catone posita esse, ubi editores saepe pluralem numerum vel secundam personam singularis numeri substituerunt.

Iugum plostrarium I iugum uinarium I iugum asinarium I] *Iuga plostraria duo, iugum asinarium unum* edita ante Victorium exemplaria. archetypi lectionem Victorius restituit.

sed vinarium iugum quid sit, non apparet. apparatum ad vinaceos ferendos dici putabat Rottboellius, *iugum molarium I* Gesnerus, *iugum bovinarium I* Schneiderus coniecit.

Ahenum coculum] *Ahenum aliud* Merula, *ahenum coculum* Victorius restituit, ubi *coculum* adiectivi loco est. *cocula* pluraliter dixit Plautus apud Isidorum orig. XX 8, 1 *omnia vasa coquendi causa parata cocula dicuntur: Plautus 'aeneis coculis mihi excocta est omnis misericordia':* cf. Placid. gloss. p. 26, 13 ed. Deuerl. *Coculis aeneis vasis ad coquendum vel assulis aridis.* item Varro apud Nonium p. 531, 27 *Varro de vita populi Romani lib. I 'cocula qui cocebant panem primum sub cinere, postea in forno',* Paul. exc. Fest. p. 39, 3 *cocula vasa aenea coctionibus apta. alii cocula dicunt ligna minuta, quibus facile decoquantur obsonia,* gloss. lat. v. IV p. 219, 37 *cocula ligna arida vel vasa aerea* et quae dedit Loewius gloss. nom. p. 90. 95. 206.

3 Nassiternam I] *Amphoram nassiternam unam* Merula. in manu scriptis libris *amphoram*, quod ex principe editione in reliquas propagatum erat, non legitur; idem Politianus delevit. deinde *trulleum* ex archetypo recipiendum erat.

4 Molas asinarias III molas unas trusatilis] *Molas asinarias unas, trusatilis unas* Merula, *molas asinarias tres, trusatiles unas* Iucundus. transposito v. *unas* scripsi *molas asinarias III, molas trusatilis unas:* cf. 10, 4 *molas asinarias unas et trusatilis unas.*

Ferramenta falces sirpiculas V falces siluaticas VI arborarias III secures V cuneos IIII uomeres ferreas X palas VI] *Falces serrulas sex, falces silvaticas quattuor et arborarias totidem, secures quattuor et cuneos totidem, uomeres ferreos sex* Merula, *ferramenta, falces uineaticas sex, scirpiculas quinque, falces silvaticas quinque, arborarias tres, rusticarias decem, secures quinque et cuneos quatuor, vomeres ferreos decem, palas sex* Iucundus, *ferramenta, falces vineaticas VI, scirpiculas V, falces silvaticas V, arborarias III, secures V et cuneos IIII, vomeres ferreos X, palas VI* Victorius. *falces silvaticas V* receptum erat ex Varrone r. r. I 22, 5 *nam dicuntur ab eodem scriptore vineaticae opus esse XI., sirpiculae V, silvaticae V, arborariae III, rustariae X:* nam ita ibi legendum

est; errore editionis *silvaticae V* omissum erat. de numero autem silvaticarum falcium vel apud Catonem vel apud Varronem corrupto non constat; vineaticae et rustariae postea appellantur. deinde post *vomeres* lacunam indicavi, qua numerus excidit. *vomeres II* scribendum esse monuit Schneiderus: nam duo aratra appellata erant supra § 2, et similiter 10, 2 *aratra cum vomeribus sex.* itaque scribendum est *ferramenta, falces sirpiculas V, falces silvaticas VI, arborarias III, secures V, cuneos IIII, vomeres II, ferreas X, palas VI.* — *secures* hoc loco scriptum est, item 135, 1. olim *securis* scripsi, quod in codicibus legitur 10, 3. archetypi scriptura, si apographa et Politianum sequimur, in his formis accusativi *is* finiti constans non fuit. in substantivis nominibus haec exempla notavi, 18, 5; 8 *canalis*, 48, 2 *cratis* et 10, 2. 11, 4 *crates*, 10, 3 *forpicis* et 11, 5 *forpices*, 26 *funis*, saepius *funes*, 11, 5 *luntris*, 20, 2. 21, 1. 135, 6; 7 *orbis* et 10, 4. 68. 135, 6 *orbes*, 4. 14, 1 *praesepis*, 27 *scrobis* et 40. 43 *scrobes*, 32, 1. 37, 5 *vitis*, saepius *vites*. ex reliquis memorabilia sunt haec, 13, 2 *concas maioris II et minoris II* et 14, 2 *maioris*, 21, 2. 40, 3 *primoris digitos*, 25 *recentis*, 10, 1; 2. 13, 2. 18, 9. 115, 2. 127, 1 *tris*.

5 Faculas uiniaticas XL faculas rustarias X] *Faculas vinaticas viginti et rusticarias decem* Merula, *faculas vineaticas XL, faculas ruscarias X* Victorius in editione: nam in explicationibus *rustarias* dedit, sicut in archetypo scriptum invenerat. *falculas vineaticas XL* et *falculas rustarias X* legit Varro l. c. de falcularum usu in vindemia scribit Columella XII 18, 2 *nec minus falculae et ungues ferrei quam plurimi parandi et exacuendi sunt, ne vindemiator manu destringat uvas et non minima fructus portio dispersis acinis in terram dilabatur,* ubi item *faculae* in Sangermanensi codice scriptum est. *falcula* apud Catonem legitur 54, 3 *quod falcula secueris,* item *falcicula* Pallad. I 43, 3 *falciculas brevissimas tubulatas, quibus filicem solemus abscidere.* faculas a facibus dictas Cato 37, 3 et Varro de ling. lat. V 137 appellant. sed eae in ferramentis locum non habent, sed falculae. rustariae autem falces quae sint, non constat. Turnebus advers. 13, 26 interpretatur falces 'quibus ruri secantur rubi, qui per agros serpunt' coll. Fest. p. 265, 34 *Rustum ex rubus* . . .

Corcubulas amerinas XX quala sataria uel alueos XL]

Corcubulas Politianus et apographa, et hoc voluit Victorius, qui haec adnotavit 'Corbulas amerinas: In veteribus libris Catonis Corbulas, in Varronis autem, qui hanc partem recitat [I 22, 6] Corbubulae. peccatum hoc fuisse librarii existimavi, atque ideo receptam lectionem retinui: nam a Corbe Corbulam ὑποκοριστικῶς fieri indicio etiam veterum grammaticorum ac testimonio M. Varronis planum est: cuius locum e primo libro de Re rustica adducunt, qui quemadmodum illi legunt, in antiquissimo etiam codice scriptus est. Cato item, ubi refert quae ad vindemiam opus sunt [23, 1], inquit, Corbulae sarciantur: qui locus in antiquis, ut in formis excusis, scriptus est'. deinde *quala sataria VII, alveos XL* ex Aldina editione receptum erat: *satoria* ex coniectura Popmae dedit Schneiderus. corbulae et quala in instrumentis vindemiae et oleitatis appellantur c. 68.

XII Constibilis ligneas] *Confibulas ligneas* edita inde a principe editione exemplaria. quod genus instrumenti dicatur, non constat.

XIII 1 Molas cribrum I incerniculum I] *Molas unas, cribrum unum, incerniculum unum* edita inde a principe editione exemplaria. lacunam, qua nota numeri excidit, post *molas* indicavi.

Clauem torculari I] *Clavem torculario unam* Merula, *clavem torcularii I* Victorius. *clavam* errore eorum qui editionem Victorii a. 1543 repetiverunt editum et deinde in reliquas editiones propagatum erat.

Fiscinas nouas, ueteres epidromum puluinum lucernas corium *I* craticulas duas] *Fiscinas novas, vetus epidromum* Merula, ubi Politianus *veteres* e codice adnotavit: nam parum accurate Gesnerus scripturam indicavit. deinde *pulvinum, corium unum, lucernas, craticulas duas* edita inde a principe editione exemplaria. *lacernas* Gesnerus in addendis scribendum coniecit. notas numerorum post *epidromum* et *pulvinum* omissas addidi; post *lucernas* lacunam, qua nota numeri excidit, indicavi. praeterea etiam numeri fiscinarum novarum et veterum videntur omissi esse.

2 Claues cum clostris in cellas II] *Claves cum clostris III, cellas duas* Iucundus et deinde reliqui editores, ubi Gesnerus *sellas duas* scribendum coniecit.

Centumpondium incertum I et pondera cetera] *Centum-*

pondium incertum unum et pondera certa edita inde a principe editione exemplaria, quae Turnebus advers. 7, 24 parum apte ita interpretatus est, ut centumpondium incertum esset 'pondus una mole centum libras pendens, pondera incerta quae distincta partitaque sunt, non in unum pondus confusa'. restituta archetypi lectione *pondera cetera* potius delendum erat *incertum*, quod ex *centum* vitiose repetitum erat, *centumpondium I et pondera cetera.*

XIV 1 Iugumenta asseres fulmentas] *Iugamenta, asseres, fulcimenta* Merula. *iugumenta* Iucundus, *fulmentas* Victorius ex codicibus restituerunt.

Cellas familiae] *Sellas familiae* Scaliger in Varr. r. r. I 13, 4 quod Gesnerus probavit. de cellis servorum in villa faciendis Varro r. r. I 13, 1 praecepit.

2 Carnaria III orbem ahenea II haras X] *Orbem ahenea* A, *orbem aenea* b, *orbem aheneam* c, *orbem hanea* f. *orbem* Politianus neglegentius correcta lectione principis editionis *carnaria tria orbem haras decem* delevit. *orbem ahena* Iucundus et deinde reliqui editores. *ahenum* in archetypo scriptum erat de certo genere vasis 10, 1. 2. 11, 2. 13, 1 et *aenum* 79; *aheneus* in adiectivis 10, 4 *orbes aheneos,* 11, 2 et 13, 1 *orbem aheneum,* 13, 2 *trullas aheneas,* 66 *vaso aheneo,* 81 *aulam aheneam,* 95, 1 *vas aheneum*, 135, 2 *vasa ahenea*, 122 *in vaso aheneo vel in plumbeo* et omisso nomine *vas* 105 et 107, 1 *in aheneum aut plumbeum*, 98, 2 *ahenea omnia.* sed *orbis* quid sit in villa aedificanda, non apparet. ahenei orbes dicuntur in instruendo oleto et vinea, 10, 4 *abacum I, orbes aheneos II, mensas II,* 11, 2 *iugum asinarium I, orbem aheneum I, molile I,* et orbes in instrumentis vindemiae et oleitatis, 68 *orbes fibulas vectes,* saepius in trapetis vel in torculario, 3, 5. 18, 9. 20, 2. 21. 22. 135.

Fenestras clatros in fenestras maioris lumina sex bipedalis X scamna III sellas V telas togalis duas luminaria VI paullulam pilam ubi triticum pinsat I fulloniam I] *Telas togalis* Politianus et apographa, parum accurate Victorius supra 10, 5 lectionem codicis adnotavit, *tedas iogales.* deinde *pinsant* dedit Merula, *fullonicam* Iucundus. *fenestras, clatros in fenestras maiores et minores bipedales X lumina VI*

scamna III sellas V telas iogales duas luminaria VI paullulam pilam, ubi triticum pinsant, unam, fullonicam unam Victorius ex editione Aldina, cuius lectionem in adnotatione indicavi. *lumina sex* ineptum, deinde *luminaria VI* vitiose repetitum esse Meursius viderat. in reliquis archetypi scripturam restitui, *fenestras, clatros in fenestras maioris bipedalis X, luminaria VI, scamna III, sellas V, telas togalis duas, paullulam pilam ubi triticum pinsat I, fulloniam I.* luminaria 'foriculas fenestrarum' interpretatur Turnebus advers. 8, 13: gloss. latino-graec. v. II p. 125, 13 *Luminaria διαφανῆ φωτιστήρια, λυχνικὰ καὶ φῶτα*, gloss. graecolat. ib. p. 474, 28 *φωταγωγός luminarium, transenna.*

3 Haerei materiem et quae opus sunt dominus praebebit et ad opus dabit succidet dolabit serram I lineam I materiam dumtaxat secabit facietque conductor lapidem] *Herus materiem et quae opus sunt domui praestabit et ad opus dabit. succidet dolabit lineabit secabitque materiam unam duntaxat. conductor vero ligna lapidem* Merula. archetypi lectionem Victorius restituit et in explicationibus haec adnotavit, 'Hae rei materiem etc.: Hic locus valde a perverso aliquo correctore depravatus fuerat. Quam nos reposuimus scripturam, in optimo exemplari fideliter conservatam invenimus. hoc tantum labis erat, quod ex duabus primis vocibus importune una facta erat'. *hae rei materiem et quae opus sunt dominus praebebit et ad opus dabit (succidet dolabit lineabit secabitque materiam dumtaxat conductor) lapidem* Schneiderus. transpositis duobus verbis *succidet dolabit*, quae alieno loco in codice scripta erant, scripsi *hae rei materiem et quae opus sunt dominus praebebit et ad opus dabit serram I, lineam I (materiem dumtaxat succidet, dolabit, secabit facietque conductor), lapidem* sqq. dominus enim praeter materiem et reliqua, quae ad villam aedificandam opus sunt, etiam serram et lineam praebet; conductori tantum modo ipsum opus faciendum est. — in dativo casu pronominum Victorius eandem formam ex archetypo restituit 46, 1 *terrae eae*, 142 *eae imperari*, 153 et 154 *illae rei* et similiter 19, 1 *unae fibulae.*

In tegulas singulas II id tectum sic numerabitur tegula integra quae erit quae non erit unde quarta pars aberit duae pro una conliciares quae erunt pro binis

putabuntur uallus quod erunt in singulas quaternae numerabuntur] *In tegulas — deliciares quae erunt, pro binis putabuntur, in aliis quot erunt singulas quaternae numerabuntur* Merula, *in tegulas singulas N. duo. in tectum sic numerabitur tegula — deliciares quae erunt, pro binis integris putabuntur, in aliis quot erunt in singulas quaternae numerabuntur* Iucundus, *in tegulas singulas II. in tectum sic numerabitur tegula, integra quae erit: quae non erit, unde quarta pars aberit, duae pro una conliciares quae erunt, pro binis putabuntur: in aliis quot erunt, in singulas quaternae numerabuntur* Victorius, ubi errore eorum qui a. 1543 editionem repetiverunt *tegula integra quae non erit unde* sqq. editum et deinde in reliquas editiones propagatum erat. *in tectum sic numerabitur tegula: integra quae non erit — quaternae numerabuntur pretium in singulas tegulas HS* Schneiderus coniecit. archetypi lectionem si sequimur, pretium quod pro villa aedificanda solvendum est numero tegularum, quae in tecto sunt, definitur ita, ut in singulas tegulas duo nummi solvantur. tectum autem sic numeratur, ut pro tegula habeatur ea quae integra sit. ex iis quae integrae non sunt, si quarta pars abest, duae pro una numerantur; conliciares autem pro binis, valli pro quaternis tegulis numerantur. sed aptius mutato verborum ordine, sicut olim conieceram, in hunc modum praecepta de pretio tecti et numero tegularum exprimentur, *tectum sic numerabitur, tegula integra quae erit, in tegulas singulas IIS, quae non erit, unde quarta pars aberit, duae pro una, conliciares quae erunt pro binis putabuntur, valli quot erunt in singulas quaternae numerabuntur.* conliciares tegulae sunt quae colliciae dicuntur Paul. exc. Fest. p. 114, 4 *Inlicium dicitur, cum populus ad contionem elicitur, id est evocatur. unde et colliciae tegulae, per quas aqua in vas defluere potest.* pro his *deliciares* antiquissimi editores dederunt ex Paul. exc. Fest. p. 73, 2 *Delicia est tignum, quod a culmine ad tegulas angulares infimas versus fastigatum conlocatur, unde tectum deliciatum et tegulae deliciares.* vallos tegulas cum conliciis appellat Aelius Gallus apud Servium in Verg. georg. I 264 *Aelius Gallus de verbis ad ius civile pertinentibus vallos tegulas grandes, quae supra collicias infimae ponuntur, appellat.* hae ad similitudinem instrumenti rustici, de quo in Varr. r. r. I 22, 1 dixi, videntur dictae esse. *vallus* accusativo casu legitur ib. 23, 5.

4 Villa lapide calce fundamenta supra terram pede ceteros parietes ex latere iugumenta et antepagmenta quae opus erunt indicto cetera lex uti uilla ex calce caementis pretium in tegulas singulas n. s. loco salubri] *Villa lapide fundamenta calce supra terram pede, ceteros parietes ex latere, iugamenta et antepagmenta quae opus erunt indito. cetera lex uti villa ex calce et cemento: pretium tegulas singulas duo id est in loco salubri* Merula, *villae fundamenta ex cementis et calce supra terram pede, ceteros parietes ex latere, iugumenta et antepagmenta, quae opus erunt, ex lapide indito. cetera lex uti villa ex calce et cementis si fiat in tegulas singulas N. II S. in loco salubri* Iucundus. lectionem archetypi cum emendatione Merulae *indito* Victorius restituit, ubi *villa ex lapide calce* Pontedera p. 40, *cetera lex uti villae* Schneiderus, *in tegulas singulas II S* Gesnerus correxerunt. post ea quae de villa ex calce et caementis facienda antea praecepta erant describuntur ea quae in villa ex lapide et calce ad legem supra scriptam accedunt.

5 Ex signo manipretium erit loco pestilenti] *Loco pestilenti* libri manu scripti et editiones antiquissimae. *loco* omisit Victorius et deinde reliqui editores. *ex signo manipretium* quid sit, non constat. nam inepte Popma signum interpretatus est descriptionem operis vel formam signatam atque expressam. *ex ligno* Gesnerus coniecit hac addita interpretatione, 'de ligni caedendi mercede peculiariter transigendum neque computatum esse in pretio per tegulas aestimato'.

XV 1 *Columen p. I* apographa et ex ipso archetypo Victorius. errori Politiani tribuendum est, quod *columen p. V* ex codice adnotavit.

2 Sesquipedalem parietem dominus fundamenta faciat et ad opus praebeat calcis in p. singulos longitudinem opus est unum harenae modios duos] *Si sesquipedalem parietem dominus fundamento faciat et ad opus praebeat, tres pedes longitudini opus est calcis modium unum, arenae modios duos* Merula, *si sesquipedalem parietem dominus voluerit, fundamenta faciat et ad opus praebeat, ei longitudini et latitudini in pedes singulos altitudinis opus est calcis modium unum, arenae modios duos* Iucundus. archetypi scripturam Victorius

exhibuit, ubi *opus est* inclusi. reliqua in hunc fere modum restitui poterunt, *sesquipedalem parietem fundamenta faciat et ad opus praebeat dominus calcis in p. singulos in longitudinem modium unum, harenae modios duos* h. e. conductor fundamenta faciat parietem sesquipedem crassum, dominus ad opus faciendum praebeat in singulos eius parietis pedes in longitudinem calcis modium unum, harenae modios duos.

XVI Calcem partiario coquendam qui dant ita datur] *Ita dant* edita inde a principe editione exemplaria, *ita datur* ex archetypo restitui, h. e. ab iis qui calcem coquendam partiario dant vel si qui dant, ita datur. nam hac libertate dicendi in relativis pronominibus veteres scriptores usos esse constat, ut ante posito relativo enuntiato subiciatur primarium minus accurate cum illo coniunctum. apud Catonem maxime memorabilia eius generis exempla sunt haec, praef. 4 *quod promisi institutum, principium erit hoc,* 41, 2 *quos inseres, medullam cum medulla conponito,* 144, 3 *qui oleam legerit, qui deportarit, in singulas deportationes S. S. N. II deducentur,* ib. 5 *quod oleae salsae non acceperint, dum oleam legent, in modios singulos S. S. HSV dabuntur,* 146, 1 *qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet,* 156, 5 *quibus tormina molesta erunt, brassicam in aqua macerare oportet,* 157, 9 *tormina quibus molesta erunt, sic facito,* ib. 10 *qui debilis erit, haec res sanum facere potest:* apud Diomedem p. 362, 22 *Cato ad filium vel de oratore 'lepus multum somni adfert, qui illum edit.* alia similis generis exempla dedi 34, 2.

Conficit ad furnacem] *Furnacem* Politianus et codex Caesenas, *fornacem* reliqua apographa. in archetypo videtur *furnacem* scriptum fuisse, postea correctum *fornacem.* sed supra *ex fornace* et deinde *ligna ad fornacem* habent omnes, item c. 38 et 39 *fornacem. furnax* gloss. graeco-lat. v. II p. 338, 4. v. III p. 313, 58, *furnacibus* Lucilius apud Nonium p. 506, 8. similiter 108, 2 *polentam* et *pulentam,* 3, 6 *urbiculis* pro *orbiculis;* sed 18, 6 *rutundam,* non *rotundam,* ex usu antiquorum. idem in Originum libro quarto fr. 2 ed. Iordan. restituendum est, ubi *cohortes rotundae* in codice Festi p. 146, 29 scriptum est, sed in Cassellano Servii in Verg. Aen. I 158 *cortes rutundas.* contra *o* pro *u* in archetypo scriptum erat 2, 2 *sedolosa* pro

sedulo se, c. 3 in rubrica et in indice capitulorum *adolescentia,* 12, 1 *torcolarium* et in rubrica *torcola,* 158, 1 bis *colicolos* pro *coliculos,* et antiquo more 22, 2 *deorsom,* 28, 1 *Sacontinas.*

XVII 1 Robus materies item ridica] *Robus* Politianus et plurima apographa, *robus* in uno codice Mediceo m scriptum est. *robur et materies item pro ridica* Iucundus, *robus, materies item pro ridica* Victorius et deinde reliqui editores.

Quae materies semen non habet cum glubebit tum tempestiua est eo quia semen uiride et maturum habet id semen de cipresso de pino quiduis anni legere possis item quiduis anni matura est et tempestiva] *Quisuis anni* priore loco in archetypo scriptum erat, sed in margine, sicut Politianus indicavit, correctum *quiduis. quae materies semen non habet, cum glubet, tum tempestiva est. ea quae semen viride et maturum habet, uti est semen de cupresso et de pino, quisvis anni temporibus legere possis. item quisvis anni temporibus matura est et tempestiva* Iucundus, *quae materies semen non habet, cum glubebit, tum tempestiva est. ea quae semen viride et maturum habet, uti semen de cupresso, de pino, quidvis anni legere possis. item quidvis anni matura est et tempestiva* Victorius, ubi Schneiderus *uti semen de cupresso quidvis anni legere possis: pinus item quidvis anni matura est et tempestiva* legendum coniecit. *ea quae,* quod ex Aldina editione receptum erat, olim retinui; in reliquis lectionem archetypi restitui. sed verum est, quod in illo scriptum erat *eo quia,* quae formula legitur 6, 4 *convenit harundinetum cum corruda eo, quia foditur,* et in hac sola in hoc libro *quia* adhibitum est. addito igitur nomine arboris, quod exciderat, legendum est *quae materies semen non habet, cum glubebit, tum tempestiva est. pinus eo, quia semen viride et maturum habet (id semen de cupresso, de pino quidvis anni legere possis), item quidvis anni matura est et tempestiva.* nam de pino haec dici animadvertit Schneiderus coll. Plin. XVI 107 *in maxima tamen admiratione pinus est: habet fructum maturescentem, habet proximo anno ad maturitatem venturum ac deinde tertio. nec ulla arborum avidius se promittit: quo mense ex ea nux decerpitur, eodem maturescit alia.* ib. 115 de cupresso *trifera est et cupressus: namque bacae eius colliguntur mense Ianuario et Maio et Septembri ternasque earum gerit magnitu-*

dines. itaque quae materies semen habet tempestiva est tum, cum semen maturum habet, quae semen non habet tum, cum glubebit. pinus autem propterea quod simul semen viride et maturum habet, quod genus seminis et de pino et de cupresso quovis anni tempore legi potest, item quovis tempore tempestiva est.

2 Ibidem sunt nuces binae inde semen excidet et anniculae eae ubi primum incipiunt hiascere tum legi oportet per sementim primum incipiunt maturae esse] *Ibidem sunt nuces binae* libri manu scripti, *ibi dum sunt nuces bimae* Iucundus et deinde reliqui editores. *primum* posteriore loco Politianus neglegentius correcta lectione principis editionis omisit. ceterum de pineis nucibus haec scripta sunt, non de alio genere materiae, quamquam ulmea pinea nucea materies commemoratur 31, 2.

Ulmus cum folia cadunt tum iterum tempestiua est] *Ulmis cum folia cadunt, tum utraque tempestiva fiet* Merula, *ulmus, cum folia cadunt, tum utraque tempestiva est* Iucundus, quod Schneiderus recepit et de duobus ulmorum generibus interpretatus est.

XVIII 1 Quadridis uasis uti contra ora sient] *Contra ora* Politianus cum apographis, *contrarora* Victorius minus accurate ex codice adnotavit, *contractiora* edita ante Victorium exemplaria. *quadrinis* in archetypo scriptum erat infra § 3 *uasis quadrinis.* similiter Pomponius apud Nonium p. 483, 23 *quadrinas si haberem molas.* quadrina vasa autem dicuntur quattuor vasorum paria et postea *binis vasis,* 3, 5 *vasa bina* duo paria et 10, 1 *boves trinos* tria iuga boum, 149, 2 *bubus domitis binis* duo iuga.

2 Stipites crassi p. II alti cum cardinibus p. X suculam] *Sucula* Iucundus et deinde reliqui editores. rectius Pontedera p. 41 *crassos* et *altos* scribendum esse monuit.

Cum canalibus duobus] Scribendum erat potius *duabus.* nam ita legitur infra § 6 *canalem rutundam facito latam.* feminino genere idem nomen usurpasse Varronem dixi in Varr. r. r. III 5, 2.

7 Cementis minutis et calce harenato semipedem unum quodque corium struito] *Calce harenato* et deinde *de glarea et calce harenato* exemplum nominis masculino genere

usurpati grammatici ponere solent. rectius Pontedera p. 41 calcem et harenatum diversa esse conprobavit adscriptis iis quae in lege parieti faciundo C. I. L. I n. 577, 18 leguntur *eosque parietes marginesque omnes, quae lita non erunt, calce harenato lita politaque et calce uda dealbata recte facito.* idem dicendi genus in materie operis indicanda est 14, 4 *villa ex lapide calce,* 15, 1 *macerias ex calce caementis silice.*

Indito alte digitos duo] *Duos* edita ante Victorium exemplaria; *duo* ex codice Victorius. *duos* accusativo casu scriptum est c. 15 *modios duos,* 41, 3 *duos surculos,* 158, 1 *coliculos duos.*

9 Eas catenas cum orbis clauis fereis corrigito] *Cum orbibus* edita inde a principe editione exemplaria. pro hoc *cum orbi* scripsi. ablativi *i* terminati memorabilia exempla sunt haec, 136 *corbi,* 21, 3. 149, 1. 154 *qua fini* et 28, 2 *radicibus fini,* 113, 2 *ansarum fini,* 22, 1 *funi,* 95, 1 et 110 *igni,* 107, 1 *iri,* 136 *parti,* item 4 *ruri,* 29. 40, 1, 50, 1 *luna silenti.* praeterea 37, 2 *segeti* vitiose scriptum erat pro *segete.*

XIX 1 Pedem quēque uti absiet] *Pedem quaeque uti absient* Merula et deinde reliqui editores. *pedem quaeque uti absiet* scripsi, h. e. ut una quaeque arbor pedem absit ab altera arbore.

XX 1 Eo plumbum effundere caueat ni labet columella] *Caveto* Iucundus, quod Schneiderus recepit. *caveas* et deinde *habeas* et *figas* Pontedera p. 42 coniecerat, parum attentus ad usum sermonis Catoniani, de quo dixi 11, 2. *eo plumbum effundito; caveto ni labet columella* coniecit Paulus Weise quaestion. Caton. Gottingae a. 1886 p. 99. sed *plumbum effundere* quid sit, non video a quoquam explicatum esse. cavendum esse ne quis plumbo in columella sustinenda uteretur interpretatus est Victorius, quod certe *adfundere* vel *infundere* dicendum erat: 18, 4 *eo plumbum infundito. affundere* vel *offundere* Sylburgius in editione Commeliniana p. 775. *ni* pro *ne* apud Catonem in archetypo scriptum erat 143, 1 *ni faciat.* coniectura idem Gesnerus in Catonis verbis 37, 4 *ne quam materiem doles* apud Plinium XVI 194, ubi *nigram* pro *ne quam* in libris manu scriptis legitur, restitui voluit, et Detlefsenus 33, 3 *ne serito* apud Plinium XVII 196, ubi *inserito* pro *ne serito* in plurimis codicibus est.

2 Caueto ne laxi sient in cupam eos indito] *Caveto ne lassi fiant. si autem labent, in cuppam ferream eos fundito* Merula. archetypi scripturam Politianus adnotavit, sed *fundito* ex codice non correxit, *l' indito* vel ex Mediceo codice vel sua coniectura superscripsit. *caveto ne laxi sient. si autem labent, in cupam eos indito* Iucundus et deinde reliqui editores.

Cunicas solidas latas digitum pollicem facito labeam bifariam faciat habeat quas figat] *Labeam* editio princeps a Politiano non correcta et apographa. sed *l'brum* Politianus sua coniectura superscripsit. *in tunicas solidas et latas digitum pollicem facito labeam bifariam et habeat quas figat* Merula, *tunicas solidas et latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat et habeat quas figat* Iucundus. cum superioribus verba in hunc modum Schneiderus copulavit, *si autem labent in cupam, eo indito tunicas solidas et latas digitum pollicem. facito labeam bifariam habeant, quas figas.*

XXI 1 Cupam facito p. X tam crassam quam modioli postulabant mediam inter orbis quae conueniant crassam quam columella ferrea erit eam mediam pertundito uti in columellam indere possis] Corruptam archetypi scripturam in hunc modum emendandam conieci, *cupam facito p. X, tam crassam, quam modioli postulabunt, media inter orbis quae conveniat. eam mediam pertundito tam crassam, quam columella ferrea erit, uti in eam columellam indere possis.* deleta *in* praepositione *uti columellam indere possis* scribendum esse Gesnerus coniecerat.

2 Dextra sinistra foramina ubi feceris lamnis circumplectito replicato in inferiorem partem cupae omnis quattuor lamminas dextra sinistra foramina utrimque secus lamminas sublamminas pollulas minutas supponito] *Lamnis* priore loco fuit in archetypo, postea *lamminas sublamminas,* ubi *laminis* et deinde *laminas sublaminas* editores dederunt. aliorum scriptorum locos, in quibus *lammina* scriptum est Lachmannus in Lucret. p. 205 indicavit. praeterea prave distincta ferebantur verba inde a principe editone, *dextra sinistra foramina utrimque secus laminas. sublaminas pollulas minutas supponito,* ubi Meursius praepositionem *sub* a nomine dirimendam, sed inepte *sub* pro *subter* positum esse adnotavit. *sublaminas*

Lachmannus in Lucret. p. 155 defendit, ut *utrimque secus* addito accusativo loco praepositionis dictum esset, *dextrâ sinistrâ foramina, utrimque secus laminas, sublaminas pollulas minutas supponito.* non magis probabile est, quod Schoendoerfferus de genuina Catonis de agricultura libri forma Regimontii a. 1885 p. 41 commendavit, cum ablativo *dextra sinistra* accusativum *foramina* ita coniunctum esse, ut esset 'in dextra et sinistra parte foraminum utrimque secus supponito minutas laminas sub laminas'. sed ex iis quae supra scripta erant, *dextra sinistra foramina ubi feceris,* vitiose repetita sunt haec, *dextra sinistra foramina.* his igitur posteriore loco deletis legendum est *replicato in inferiorem partem cupae omnis quattuor lamminas, utrimque secus lamminas sub lamminas pollulas minutas supponito.* neque enim hoc tribuendum Catoni puto, ut iterum a dextra et sinistra parte foramina facienda esse praeceperit, sed utrimque secus, h. e. a dextra et sinistra parte, sub quattuor lamminas, quae dictae erant, lamminas pollulas minutas supponi iubet. *utrimque secus* restitui etiam postea, *pertusum utrimque secus*, ubi *utrumque secus* fuit in libris manu scriptis et adhuc editis. eodem dicendi genere praeter Catonem usi sunt Lucilius apud Nonium p. 210, 34, *Zopyrion labeas caedit utrimque secus,* Lucretius IV 939 *utrimque secus cum corpus vapulet* et Apuleius saepius, itemque inferioris aetatis scriptores, quorum exempla Oudendorpius in Apulei. metam. II 4 vol. I p. 92 composuit. ex eodem genere sunt *extrinsecus* et *intrinsecus* apud Catonem 21, 3; 4; 38, 3. 98. 158, item *alterinsecus* et *altrimsecus* apud Plautum, de quo Ritschelius opusc. v. II p. 256 et 457 disputavit. in his omnibus enim adverbia quibus locus significatur addita praepositione *secus* accuratius definiuntur.

3 Cupa qua fini in modiolos erit utrimque secus imbricibus ferreis quattuor desuos ibi utrimque secus facito qui figas] *Cupam* et deinde *desues ibi* editores, *cupa* et *desuos ibi* Politianus et apographa. *de suo sibi* legendum esse Politianus et in ipsa codicis lectione significavit et in margine ex sua coniectura adscripsit. *qua fini* apud Catonem legitur 149, 1 *qua vendas fini* et 154 *qua fini culleum capiet,* cum ablativo nominis 28, 2 *operito radicibus fini* et cum genetivo 113, 2 *amphoras nolito implere nimium ansarum infimarum fini.* aliorum

scriptorum exempla post Gesnerum in c. 28, 2 dederunt Iordanus vindic. sermonis latini antiquissimi Regimontii a. 1882 et Woelfflinus archiv. lexic. lat. v. I p. 424. ceterum quid de cupa ferreis imbricibus, ut videtur, figenda praecipiatur, non liquet. appositis autem verbis *qua fini in modiolos erit* significatur ea pars cupae, quae usque ad modiolos, qui in ea sunt, pertinet.

Cupam pertundito] *Pertundito* editio princeps a Politiano non mutata et libri manu scripti, non *protundito,* quod Gesnerus adnotavit.

4 Ne cupa et clauus conterantur utrīsecus cupam materia ulmea aut faginea facito] *Intrinsecus* ex Mediceo codice Politianus adnotavit, ex eodem Iucundus restituit. pravam verborum distinctionem quae olim erat, *ne cupa et clavus conterantur: intrinsecus cupam* sqq., Schneiderus correxit.

5 ꟗLX opus sunt cum plumbum cupam emito ꟗIIII] *LX operae opus sunt, cum plumbum in cuppam emittas IIII* Merula. archetypi scripturam Victorius recepit, ubi Gesnerus *tum plumbum in cupam emito* scribendum coniecit. deleto *cum* scripsi *IISLX opus sunt: plumbum in cupam emito IISIIII.*

Sum̄ma sumptui] *Sumpti summa* Iucundus. *sumpti* in archetypo scriptum erat 22, 3 et c. 4 *fructi plus.*

XXII 3 Vectura boum operas VI homines VI cum bubulcis ꟗLXXII] *Vectura boum et operas sex nummis septuaginta duobus* Merula, ubi Iucundus post *operas VI* ex codicibus *cum bubulcis* addidit, *vectura boum, operas VI, homines VI cum bubulcis ꟗLXII* editio Victorii manifesto errore in numero nummorum, quem tamen postea editores repetiverunt. *vecturam* scripsi, sicut postea scriptum erat in archetypo, accusativo casu in praeceptis posito: cf. 135, 1.

XXIII 1 Vasa lauentur corbulae sarciantur picentur dolia quae opus sunt picentur quom pluet quala parentur sarciantur] *Vasa laventur, corbulae sarciantur, picentur dolia, et alia quae opus sunt picentur, et cum pluet, aqua imbuantur, et quala parentur et sarciantur* Merula, *vasa laventur: corbulae sarciantur: picentur dolia. quae opus sunt, picentur. cum pluet quala parentur, sarciantur* Victorius. coniunctionem verborum ex editione Victorii receptam Schneiderus auctore Pontedera p. 42 in hunc modum mutavit, *quae opus sunt picentur, cum pluet;*

quala parentur, sarciantur, collatis iis quae de operibus per imbrem faciendis scripta erant 2, 3 *quae opera per imbrem fieri potuerint, dolia lavari picari.* immo manu scriptorum librorum lectionem si sequimur, haec praecipiuntur, ut vasa laventur, corbulae sarciantur et picentur, dolia quae opus sunt picentur, pluvia tempestate quala parentur et sarciantur. *picari*, quod de corbulis dici non posse videbatur editoribus, de fiscellis ad vindemiam parandis praecepit Columella XII 18, 2 *fiscellae texendae et picandae.* sed verum esse puto quod olim conieci, ut deletis verbis quae pravae repetitioni tribui poterunt scribatur *vasa laventur, corbulae sarciantur, dolia picentur; quom pluet quala sarciantur.*

Menae emantur] *Bennae emantur* Iucundus ex Paul. exc. Fest p. 32, 14 *Benna lingua gallica genus vehiculi appellatur, unde vocantur combennones in eadem benna sedentes. menae* Schneiderus auctore Pontedera p. 43 ex manu scriptis libris restituit. dicitur autem genus piscium, quod operariis in vindemia ad cibum paratur. *maena arida* apud Catonem 88, 1 commemoratur.

2 Uuas miscellas uinum praeliganeum quod operarii bibant ubi tempus erit legito] *Uvas miscellas ad vinum* edita inde a principe editione exemplaria. ab uva miscella initium vindemiae fieri dicit Varro r. r. I 54, 1. eadem de causa Cato vinum quod ex hoc genere uvarum fit, propterea quod eae ante alias legebantur, praeliganeum videtur dixisse: nam ab aliis id nomen usurpatum esse non invenio. *vinum praeliganeum* autem appositionis loco additum est, ut res indicetur, propter quam uvae leguntur: 5, 8 *eam condito non peraridam pabulum ovibus*, 27 *sementim facito ocinum, viciam, faenum graecum, fabam, ervum pabulum bubus*, 15 *sesquipedalem parietem dominus fundamenta faciat*, 18, 7 *ceterum pavimentum totum fundamenta p. II facito*, 55 *codicillos oleagineos, radices sub dio metas facito.*

Siccum puriter omnium dierum pariter in dolia diuidito] *Succum* ante Victorium fuit in editionibus, quod Schneiderus recepit et de musto conditivo interpretatus est. siccum vinum legendum esse praecipitur c. 25. siccae igitur uvae et purae in dolia ita dividendae sunt, ut pares partes fiant omnium dierum.

Defrutum indito in mustum de musto lixiuo coctum partem quadragesimam addito defriti uel salis sesqui-

libram in culleum] *Defrutum indito in mustum, cineris lixivi cocti partem quadragesimam addito defruti vel salis sesquilibram in culleum indito* Merula ex Plinio XIV 129. *defrutum indito in mustum, cineris lixivi cocti partem quadragesimam addito defruto vel salis sesquilibram in culleum* Schneiderus. parum accurate autem Plinius l. c., quem Merula et Schneiderus secuti sunt, praecepta Catonis rettulit et cum iis quae postea c. 104 sqq. de variis generibus vini praecipiuntur coniunxit, *Cato iubet vina concinnari (hoc enim utitur verbo) cineris lixivi cum defruto cocti parte quadragesima in culleum (quadringentesima culleum* codices*) vel salis sesquilibra interim et tuso marmore. facit et sulpuris mentionem, resinae vero in novissimis. super omnia addi maturescente iam vino iubet mustum, quod ille tortivum appellat, nos intellegimus novissime expressum.* nam *concinnare* hoc loco Cato non dixit, sed. c. 106. 114. 115. 122. cineris autem lixivi et sulpuris in vino concinnando mentio facta non est, sed sulpur una cum resina Cato 39, 1 in medicamentis doliorum appellavit, cinerem lixivum ipse Plinius XV 67 in uvis condendis commemoravit. mustum lixivum quid sit, explicat Columella XII 27 *mustum lixivum, hoc est, antequam prelo pressum sit, quod in lacum musti fluxerit, tollito;* ib. 41 *mustum lixivum de lacu statim tollito. hoc autem erit quod destillaverit, antequam nimium calcetur uva.* defrutum a defervendo dictum est: Non. p. 551, 19 *Varro de vita populi Romani lib. I 'sapam appellabant quod de musto ad mediam partem decoxerant, defrutum, si ex duabus partibus ad tertiam redegerant defervefaciendo'*, ubi *defructum* in Bambergensi codice scriptum est, *defretum* in reliquis, Mar. Victorin. p. 24, 15 *in defruto apicem secundae syllabae imponere debetis: nam a defervendo et decoquendo fit tale, vel quod defrudetur coctura et minuatur.* apud Catonem posteriore loco *defriti* scriptum erat in archetypo, sed priore *defrutum*, item postea *indideris defrutum*, 7, 4 *in defrutum condito*, 24 *defruti veteris* et *partem tricesimam defruti.* inferioris aetatis sunt *defritum* et *defretum*, quae in glossis latinis et graeco-latinis leguntur saepe et in libris manu scriptis Nonii l. c. de variis vocabuli formis Hilbergius in annalibus gymnas. Austriac. a. 1877 p. 37 disputavit.

3 Id indito in doleum] *Doleum* et deinde *in doleo musti*

fuit in archetypo; contra 33, 1; 2. 95, 1 *vinia* pro *vinea* et 11, 5 *viniaticas.* similis discrepantia scripturae est in his, 45, 2 *mateola* 46, 2 *matiola,* 6, 1 *poseam,* 7, 4 *posias,* 135, 1 *sculponeas,* 59 *sculponias,* 10, 3 *sirpeas,* 11, 4 *sirpiam,* 13, 2 *spongeas* et 162, 3 *spongea,* 67, 2 *spongia,* 3, 5 *trochileas,* 12 *troclias,* 11, 3 *trulleum,* 10, 2 *trullium;* sed 158, 1 *cochleas* tantum, 20, 2 *labeam,* 97 *calciamenta,* 157, 12 *scamonium,* 156, 4 *nausia,* 98. 162, 3 *tiniae.* in his omnibus scriptura codicis mutanda non erat. sed vitiosa sunt haec, 2, 5 *rationem oliariam* pro *oleariam,* 10, 4 et 69 *dolia oliaria,* 135, 2 *urnae oliariae,* 10, 2 *amphoras oliareas* et 45 in rubrica *de taliis.*

4 Indideris defrutum aut marmor aut resinam dies XX permisceto] *Si indideris* Iucundus. *si,* quod in manu scriptis libris non legitur, deleverat Victorius, restituit Schneiderus. pro hoc *ubi* scripsi, solita in huius modi praeceptis forma dicendi.

Tortiuum mustum circumcidaneum suo cuique dolio diuidito] *Circumcidaneum,* quod apud Plinium l. c. non legitur, pro glossemate habuit Ursinus. idem a Varrone r. r. I 54, 3 circumcisicium appellari monuit Gesnerus.

XXIV In eius musti culleum aquae marinae ueteris q. II uel salis puri modium] *Q. II indito* scripsi, quod de praeliganeo vino scriptum erat c. 23.

Si heluiolum uinum facere uoles dimidium heluioli dimidium apiciuini indito] *Helveolum* et *helveoli* edita inde a principe editione exemplaria. pro hoc *helvolum* et *helvoli* scripsi: 6, 4 *helvolum minusculum conserito,* ubi Varro r. r. I 25 et Plinius XIV 46 *helvium* substituerunt. helvolas uvas dixerunt Plinius XIV 29 *insignes iam colore inter purpureas nigrasque medio* (*medio* om. codex Lavantinus) *helvolae saepius variantes et ob id varianae a quibusdam appellatae,* et Columella III 2, 23 *sunt et helvolae, quas nonnulli varias appellant, neque purpureae neque nigrae, ab helvo, nisi fallor, colore vocitatae,* ib. 21, 3. *dimidium* de dimidia rerum parte dictum est 36 *cum aquae dimidio,* 98, 1 *decoquito ad dimidium,* 107, 2 *dum dimidium excoquas,* 108, 1 *dimidium acetabuli,* 150, 1 *dimidium aridum.* ex eodem genere sunt haec, 19, 2 *in medio prelum recte situm siet,* 20, 1 *stare oportet in medio,* 112, 2 *in imo quod desederit,* 76, 4 *in summum tracta singula indito,* 154 *id habeat ad*

summum ansas IIII et *ad summum pertundito*, 145, 3 *quae eius pars erit omne deducetur*, 144, 2 *quod is legerit omne*, 92 *omne quod lutaveris* et similiter 162, 2 *aequale facito*.

Quidquid uini defrudabis] *Defrutabis* ex Ursini coniectura Popma et Schneiderus restituerunt. eodem verbo praeter Catonem usus est Columella II 21, 4 *defrutum quoque facere et vinum defrutare licet.*

XXV Facito uti seruetur familiae primum suisque facitoque studeas bene percoctum siccumque legere] *Suisque facitoque studeas* Politianus et editio Victorii cum apographis: nam de Politiano falsa rettulit Gesnerus. *sicque facito studeas* edita ante Victorium exemplaria. *tuisque* Gesnerus coniecit, *sicque facito studeat* (sc. familia) auctore Rottboellio Schneiderus. in uvis legendis primum servandae sunt eae, quae ad domesticum usum destinatae sunt. nam *sui* dicuntur, qui praeter servos in villa sunt et ad domum proprie pertinent. ex hac notione enim ortus est usus pronominis liberiore modo ita usurpati, ut quo referatur minus accurate indicetur. cuius generis exempla ex hoc libro notavi haec, 28, 1 *oleas — cum seres, bene cum radicibus eximito cum terra sua quam plurima*, 31, 2 *materies — tum erit tempestiva, cum semen suum maturum erit*, 33, 5 *salictum suo tempore caedito*, 37, 3 *vitis si macra erit, sarmenta sua concidito*, 132, 2 *Iovi caste profanato sua contagione*, 145, 3 *accedet oleum et sale suae usioni quod satis siet*, 157, 13 *neque ullus morbus veniet nisi sua culpa*, 158, 1 *eo addito — betae coliculos duos cum radice sua*, 162, 2 *eximito omnis cum suo sale*. exempla reflexivi pronominis cum indefinito pronomine positi dedi 7, 1.

Vinaceos cotidie regentis succernito lector estibus subtento uel cribum illius rei parato] *Lector estibus* vel *aestibus* libri manu scripti. minus accurate Politianus lectionem principis editionis *lectos aestibus* ita correxit, *lector* (corr. *lecto*, ut videtur) *restibus*. nam quae in margine adscripsit *lecto restibus* superscripto *retibus* vel ipsius coniecturae debentur vel postea in margine codicis adscripta erant. *vinaceos quotidie recentes succernito. lectos exsiccato restibus subtentis, cribro illi rei parato* Iucundus, *vinaceos quotidie recentes succernito, lecto retibus subtento cribrum illius rei parato* Victorius. *lectos*

caestibus subtento, vel cribrum illi rei parato Pontedera p. 44 et Schneiderus, ubi *subtento* pro *subteneto* dictum esse voluerunt. recepta emendatione Iucundi *illi rei* in reliquis lectionem archetypi restitui, *vinaceos cotidie recentis succernito lecto restibus subtento vel cribrum illi rei parato.* vinacei cotidie expresso musto statim lecto restibus subtento succernuntur, vel cribrum ad eam rem parandum est. de usu vinaceorum ad boves pascendos scribit Columella VI 3, 4 *licet etiam, si leguminum inopia est, eluta et siccata vinacia, quae de lora eximuntur cum paleis miscere.* lecti autem restibus subtenti sunt lecti, sub quibus restes subtentae sunt: 10, 5 *lectos loris subtentos,* Non. p. 181, 26 *Lucilius satirarum libro IV* '*tres a Deucalione grabati restibus tenti*'. usum lectorum in simili re Varro apud Nonium p. 152, 18 commemoravit, *Varro ταφῇ Μενίππου* '*inde putidas uvas acinis electis et comestis extendit in lectis quondam*'. — dativi casus *illi rei,* quo indicatur res, ad quam quid paratur, plurima sunt exempla, sed maxime notabilia haec, 26 *scopulas in dolia facito habeas illi rei* et *tum erit ei rei optimum tempus,* 28, 2 *id erit ei rei primum,* 14, 3 *hae rei materiem,* 153 *fiscinas olearias campanicas duas illae rei habeto,* 154 *labrum culleare illae rei facito,* 5, 3 *satui semen,* 60 *granatui videto uti satis viciae seras,* 38, 4 *quae tibi usioni supererunt,* 145, 3 *suae usioni quod satis erit,* 149, 2 *usioni recipitur.*

Id bene iubeto oblini quod des bubus per hiemem] *Id bene operito iubetoque oblini, uti habeas quod des bubus per hiemem* Iucundus, *id bene operito, iubeto oblini, quod des bubus per hiemem* Victorius. pronomine *id,* quod interpretes non intellexerunt, vinacei in dolia vel in lacum conculcati significantur: 39, 2 *idque inducito,* 81 *id permisceto in alveo, id indito in irneam,* 83 *id in unum vas liceto coicere,* 85 *id infundito in alveum,* 87 *id in linteum novum indito,* 90 *id ubi excluserit, depsito,* 125 *id oblinito,* 151, 3 *id bene tabula aut manibus aut pedibus conplanato,* 157, 3 *priusquam id inponas,* ib. 4 *id opponito,* 160 *id manu prehende;* et similiter 76, 1 *id utrumque tracta facito,* item in oratione de sumptu suo apud Frontonem ad Antonin. I 2 p. 100 ed. Naber *ubi id utrumque perlectum est.*

Erit lorea familiae quod bibat] *Lora* legit Plinius XIV 86

non possunt iure dici vina quae Graeci deuteria appellant, Cato et nos loram, maceratis aqua vinaceis, sed tamen inter vina operaria numerantur. et ita scriptum est 7, 2 et 57. *lorea* in codicibus est apud Gellium X 23, 2 *bibere autem solitas ferunt loream, passum, murrinam.* idem Ritschelius coniectura scripsit Plaut. mil. glor. 883 *tuae loream orationis.*

XXVI Dolia cum uino bis in die fac extergeantur priuasque scopulas in dolia facito habeas illi rei qui labra doliorum circumfrices ubi erit lectum dies triginta si bene deacinata erunt dolia oblinito] *Post triginta dies* Merula. de eadem re c. 152 scripta sunt haec, *in diebus XXX, quibus vinum legeris, aliquotiens facito scopas virgeas: — eabus latera doliis intrinsecus usque bene perfricato.* hinc Schneiderus distinctionem verborum in hunc modum mutavit, *qui labra doliorum circumfrices, ubi erit lectum dies triginta. si bene deacinata erunt dolia, oblinito.* labra doliorum scopulis bis in die perfricanda sunt. triginta autem diebus, postquam lectum est vinum, doliis, sicut dictum erat, deacinatis oblinitur. nam accusativus *dies triginta* ad verbum *erit lectum* adpositus est, ut tempus significetur, per quod lectum vinum in doliis fuit.

XXVII *Ocinum* libri manu scripti et editio Victorii, *ocymum* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit.

Scrobis in ueruacio oleis ulmis uitibus ficis simul cum semine serito] *In vervacto* Victorius. deinde *cum semine facito* scribendum esse olim conieci. neque tamen a ratione horum praeceptorum alienum est, ut accusativo casu *scrobes* per se ponantur, imperativus *serito* autem de arboribus ipsis una cum semine earum rerum quae pabuli causa seruntur, h. e. per sementim, in scrobibus serendis dicatur.

XXVIII 2 Arbores crassiores digitos V quae erunt] *Digitis quinque* Iucundus: Plin. XVII 83 *arborem nec minorem bima nec maiorem trima transferre quidam praecipiunt, alii cum manum conpleat, Cato crassiorem quinque digitis.* ib. 87 *qua ratione et reliqua confessa omittimus, sicuti terram circa radices festuca cospissandam, quod Cato primum in ea re esse censet, plagam quoque a trunco oblini fimo et foliis praeligari praecipiens.*

XXIX *Ablaqueato* et item supra 27 *ablaqueato* editio princeps a Politiano non correcta, *adlaqueato* utroque loco codex Parisinus A et superiore Mediceus m, sed deinde *ablaqueatas* plurima apographa. *oblaqueato* hoc loco vitio editionis Victorii secundae in Commelinianam editionem receptum erat, quod Gesnerus correxit, Schneiderus probavit contra usum antiquorum, qui *ablaqueare* dixerunt de vitibus et arboribus, cum terra effossa radices circumciduntur et stercus additur. apud Catonem id verbum in manu scriptis libris legitur 5, 8. 33, 1. 36. 37, 2. 93. 114, 1. 115, 2; apud Varronem r. r. I 29, 1 *ablacuari.* item *ablaqueare* et *ablaqueatio* apud Plinium et apud Columellam, qui rem ipsam descripsit IV 8, in Sangermanensi codice saepe, II 14, 3. IV 4, 2. 8, 1. 9, 1. 14, 2. 29, 10; in glossis latinograecis v. II p. 4, 3 *ablaqueata* *διορυχθέντα.* pro hoc postea *oblaqueare* videtur dictum esse propterea, quod terra effossa ad truncum arboris obruebatur, quod verbum in codice Sangermanensi Columellae libri de arboribus c. 5. 6. 10 saepius scriptum est, *ablaqueaveris* et *ablaqueandae* in eodem libro 10, 4; et in kalendario inscr. regn. Neapol. 6746 *oblaquiatio*, Isidor. orig. XVII 5, 31 *Oblaqueare est circa codicem terram aperire et velut lacum efficere.*

Partem quartam circum oleas ablaqueatas quam maxime opus erit addito terraque stercus operito alteram quartam partem in pratum reseruato idque cum maxime opus erit ubi fauonius flabit euehito luna silenti] *Circum oleas ablaqueatas qua maxime opus erit* et deinde *idque tum maxime opus erit, ubi favonius flabit: evehito luna silenti* ex Aldina editione Victorius et deinde reliqui editores. *idque sicco maxime opus erit*, h. e. sicco prato, Pontedera p. 45. tempus stercorationis accuratius definitur in oleis 5, 8, *circum oleas autumnitate ablaqueato et stercus addito,* in pratis c. 50, *prata primo vere stercerato luna silenti.* itaque *quom maxime opus erit* utroque loco scripsi et pravam verborum distinctionem, quae adhuc erat, correxi, *partem quartam circum oleas ablaqueatas, quom maxime opus erit, addito terraque stercus operito. alteram quartam partem in pratum reservato idque, quom maxime opus erit, ubi favonius flabit, evehito luna silenti.* stercus ita dividitur, ut dimidia pars in segetem

invehatur, ex reliqua parte altera circum oleas ablaqueatas addatur, altera pratis reservetur idque tum, cum maxime opus est, verno tempore luna silenti evehatur. *luna silenti* praeterea apud Catonem legitur l. c. et 40, 1 *ficos oleas mala pira vites inseri oportet luna silenti post meridiem sine vento austro.* sed in his omnibus Plinius *luna sitiente* substituit, idque de decrescente luna interpretatus est, XVII 57 *fimum inicere terrae plurimum refert favonio flante ac luna sitiente. id plerique prave intellegunt a favonii ortu faciendum ac Februario mense tantum, cum id pleraque sata aliis postulent mensibus. quocumque tempore facere libeat, curandum ut ab occasu aequinoctiali flante vento fiat lunaque decrescente ac sicca.* ib. 111 *inseri autem praecipit pira ac mala per ver et post solstitium diebus L et* (*et* in codicibus omissum addiderunt editores) *post vindemiam, oleas autem et ficos per ver tantum luna sitiente, hoc est sicca, praeterea post meridiem ac sine vento austro.* XVIII 243 *Cato verna opera sic definit — prata stercorari luna sitiente.* silentem autem lunam idem dicit diem interlunii XVI 190 de lignis caedendis, *inter omnes vero convenit utilissime in coitu eius sterni, quem diem alii interlunii, alii silentis lunae appellant;* et de pabulo serendo XVIII 314 *hoc silente luna seri iubent.* item Columella II 10, 12 *silente luna fabam vellito ante lucem; deinde cum in area exaruerit, confestim, priusquam luna incrementum capiat, excussam refrigeratamque in granarium conferto.* silere luna dicebatur tum, cum non apparebat. sitiens autem vel sicca luna dici poterat decrescens propterea, quod mari nutriri credebatur, sicut Bergkius script. min. v. I p. 242 suspicatur. de eodem tempore Cato minus accurate locutus *luna silenti* dixit.

XXX B u b u s f r o n d e m u l m e a m p o p u l n e a m q u e r n e a m f i c u l n a m u s q u e d u m h a b e b i s d a t o] *Ficulnam* codex Parisinus A. idem Politianus voluit, qui in lectione principis editionis *ficulneamq₃* litteram *e* delevit, *q₃* reliquit. *ficulneam* apographa recentiora et editio Victorii, *ficulneamque* editiones antiquissimae. 37, 5 *ficulna* in archetypo scriptum erat, contra 31, 1 *ficulneae,* 54, 4 *ficulneam,* 101 *ficulneos*; sed constanter *querneus* 5, 8. 37, 2. 39, 1. 54, 4 et *populneus* 5, 8. 54, 3; item *iligneus* 5, 7. 31, 1. 37, 2. 54, 1, *oleagineus* 20, 2. 43, 2. 45, 1. 48, 1. 55. 130, *siligineus* 75. 76, 1. 121, quamquam

45, 1 *taleas oleaginas* et 76, 1 *farinae siligneae* in principe editione Politianus non correxit. item 54, 2 *acus fabaginum,* 21, 5 *materia faginea,* 20, 1 *cuneis salignis,* contra 43, 1 *perticis saligneis.* similem scripturae discrepantiam apud Varronem r. r. II 2, 14 notavi. — ex diversis locis collecta sunt quae apud Plinium XVI 92 de frondibus arborum leguntur, *quibus adicit Cato decidua a populo* (*decidua ea populo a* vel *decidua a populo a* codices, *decidua populea* Gelenius) *quernaque, animalibus iubens dari non perarida; bubus quidem et ficulnea ilignaque* (*lignaque* codices, *ilignaque* editores) *et hederacea dantur et ex harundine ac lauru:* cf. Cat. 5, 8 et 54, 2.

Ouibus frondem uiridem usque dum habebis praebeto ubi sementim facturus eris ibi oues delectato et frondem usque ad pabula matura pabulum aridum quod condideris in hieme quam maxime conseruato] *Oves delegato et frondem usque ad pabula matura dato* Merula. 'Oves delectato: Elegantissimum verbum hinc incommode sublatum fuerat ac pro illo Delegato importune repositum, quod multis modis parum hic aptum esse intellegitur. Delectato in cunctis manuscriptis offendimus' Victorius. *delectato* Politianus et apographa, *delicato* ex Mediceo codice Politianus adscripsit et ex eodem, non ex archetypo, *et* delevit. *ubi sementim facturus eris ibi oves delectato* in finem capitis transponenda et deinde *et frondem aridam usque ad pabula matura* scribendum coniecit Eussnerus p. 305. *et frondem usque ad pabula matura dato* ex antiquissimis editionibus Schneiderus recepit. *in hiemem* scribendum esse idem adnotavit. de ovibus hoc praecipitur, fronde viridi eas, quam diu fieri possit, alendas et in agro, in quo sementis facienda est, pascendas esse, ut pabulum aridum condatur et in hiemem quam maxime conservetur. nam *frondem* post interpositam sententiam *ubi sementim feceris, ibi oves delectato* non addito verbo repetitum est, *ovibus frondem viridem, usque dum habebis, praebeto, ubi sementim — delectato, et frondem usque ad pabula matura. pabulum aridum* sqq.

Cogitatoque hiemis quam longa siet] *Hiemis* vel *hyemis* apographa, *hiems* in principe editione Politianus non correxit. in archetypo *hiemis* videtur scriptum fuisse, postea correctum *hiems. hyemis* ex manu scriptis libris Angelius. similiter *vomeris*

nominativo casu scriptum est 135, 2 et *sale* nominativo 145, 3, accusativo 162, 1, *lacte* accusativo 86 et 150, 1, non *lac*. Charis. p. 102, 8 *ergo lacte sine vitio dicemus: nam et Cato sic dixit, 'et in Italia atras capras lacte album habere'*.

XXXI *Ad oleam cogendam quae pares* in indice capitulorum scriptum est omissis iis quae hoc loco in rubrica addita sunt, *oleam cogendam et efficiendam locato*.

1 Vimina matura salix per tempus legatur uti sit unde corbulae fiant et ueteres sarciantur fibulae unde fiant aridae iligneae ulmeae nuceae ficulneae fac in stercus aut in aquam coniciantur inde ubi opus erit fibulas facito] *Face uti in stercus aut in aquam coniiciantur* edita inde a principe editione exemplaria. *fibulae unde fiant* parum apte Gesnerus ab iis quae sequuntur separavit et cum superioribus coniunxit, *veteres sarciantur, fibulae unde fiant. aridae iligneae* sqq. rectius Pontedera apud Gesnerum et antiq. p. 46 vel *taleae* pro *aridae* vel una cum hoc scribendum esse *taleae aridae iligneae* coniecit. nam materies varii generis in stercus vel in aquam conicienda et maceranda est, unde fibulae fiant ad trapetum concinnandum. sed taleas, h. e. surculos, quibus in propagandis arboribus uti solebant, ad eam rem adhibitas esse probabile non est. itaque si vera est librorum scriptura, *iligneae ulmeae nuceae ficulneae* non addito nomine dicuntur trabeculae vel materiae ex illis arboribus decisae, ex quibus fibulae faciendae sunt, ut *ferrea* de certo rastrorum genere dicitur, quod supra 10, 3 notavi, *porrina* 47 de semine porri, *calida* 156, 3 de aqua calida et *lorea* 8, 2 pro lauro. plura temere novavit Schneiderus, qui in hunc modum verba constituenda esse coniecit, *veteres sarciantur. arida face ut in stercus aut in aquam coniiciantur; inde, ubi opus erit, corbulas facito. fibulas iligneas, ulmeas, nuceas, vectes iligneos* sqq.

Vectes iligneos acrufolios] *Vectes iligneos aquifolios* edita ante Victorium exemplaria ex Plinio XVI 230 *Cato vectes aquifolios laureos ulmeos fieri iubet.* Victorius *acrufolios* ex archetypo restituit.

2 Prelum ex carpino atra potissimum facito] *Praelum de sappino atra* Merula. 'Praelum ex carpino atra: Ita in cunctis manu scriptis legimus. apud Plinium tamen, qui locum

hunc transcripsit lib. XVI cap. XXXIX *De sapino atra* legitur' Victorius. Plin. XVI 193 *Cato hominum summus in omni usu de materiis haec adicit, 'prelum ex sappino atra potissimum facito. ulmeam pineam nuceam, hanc atque aliam materiem omnem cum exfodies* (*ecfodies* Mayhoffius), *luna decrescente eximito post meridiem sine vento austro. tum erit tempestiva, cum semen suum maturum erit, cavetoque per rorem trahas aut doles'*. minus accurate Macrobius Saturn. VI 4, 16 Catonis verba expressit, *Et tempestivam silvis evertere pinum* (Verg. georg. I 256): *hoc verbum de pino tempestiva a Catone sumpsit, qui ait 'pineam nucem cum effodies, luna decrescente eximito post meridiem sine vento austro. tum vero erit tempestiva, cum semen suum maturum erit'*. carpini materiem ad prela aptiorem esse quam sappini Schneiderus animadvertit. manubria e carpino potissimum fieri dicit Hyginus apud Plinium XVI 230 et Columella XI 2, 92.

Cavetoque per errorem trahas aut doles quae materies semen non habebit cum glube tempestiua erit] *Quae materies* apographa. *materies* Politianus neglegentius correcta lectione principis editionis omisit. *cavetoque ne per rorem trahas aut doles materiem. quae semen maturum non habebit, cum glubet tempestiva erit* Merula. *cavetoque ne per rorem tractes aut doles* Schneiderus coniecit coll. 37, 4 *omnino caveto ne quam materiem doles neu caedas neu tangas, si potes, nisi siccam neu gelidam neu rorulentam.* omissa *ne* coniunctione *cavere* dictum est 1, 4 *caveto alienam disciplinam temere contemnas*, 28, 1 *caveto effodias aut feras*, 34, 1 *terram cave cariosam tractes* et cum notione curandi 66 *caveat quam minimum in torcularium et in cellam introeatur.* — *glubebit* in manu scriptis libris legitur 17, 1 *quae materies semen non habet, cum glubebit, tum tempestiva erit;* sed imperativo modo 33, 5 *glubito.*

XXXII 1 Vites propages sulcos susum uorsum quod eius facere poteris uitis facito uti ducas] *Vites propages et sulcos* codex Mediceus m. *vites propages in sulcos, sursum vorsum, quoad eius facere poteris, facito uti ducas* Iucundus. *vites propages sulcos,* quod ex archetypo Victorius ediderat, ita defendit Popma, ut *propages* pro propagine dictum esset, 'facito

ut vites habeant sulcos et propagines' coll. 43, 2 *vitibus sulcos et propagines ne minus p. IIS quoquo versus facito.* aliter Gesnerus deleto v. *vitis* posteriore loco, quod in Aldina editione omissum erat, et prave mutata distinctione verborum, *vites propages: sulcos sursum vorsum, quoad eius facere poteris, facito uti ducas. sulco* Turnebus advers. 25, 20 coniecerat. verum esse *in sulcos* Meursius et Pontedera p. 47 viderunt, sed non recte hoc a superioribus separaverunt et cum sequentibus coniunxerunt, *vites propages, in sulcos susum vorsum — facito uti ducas.* scribendum potius est *vites propages in sulcos: susum vorsum, quod eius facere poteris, vitis facito uti ducas.* vites primum in sulcos propagandae, deinde sursum versus, quod eius fieri potest, ducendae sunt. propagatio vitium in sulcos accuratius describitur postea c. 33 et apud Plinium XVII 167 sqq. *susum vorsum* in archetypo etiam 33, 1 scriptum erat et 61, 1. 157, 15 *susum,* non *sursum,* 162, 1 *deosum,* sed 22, 2 *deorsom* et 38, 3 *deorsum,* 156, 4 *deoritum versus,* h. e. *deorsum versus.* in reliquis huius generis vocabulis de scriptura codicis haec notavi, 53. 95, 1. 105, 1. 114, 1. 117 *seorsum,* 115, 2 *seorsus,* quod Merula correxit, 43, 2 *quoquo versus,* 22, 4. 46, 1 *quoquo vorsum* et 15, 1. 19, 1 135, 6 *quoquo versum,* 43, 1 *controversus,* 18, 3 *exadversum,* 144, 1 *adversus ea,* 144, 4 *adversum ea.*

2 Vites bene nodentur per omnes ramos diligenter caueto ne uitem praecipites et ne nimium praestringas] Utrum *praestringas* an *perstringas* in archetypo scriptum fuerit, non certo constat. nam *perstringas* ex apographis habent c f m, neque id in principe editione a Politiano mutatum esse notavi, item editio Victorii, *praestringas* A b, et ab ipso Politiano hoc adscriptum esse Gesnerus adnotavit. *vites bene enodentur per omnes ramos diligenter* Pontedera apud Gesnerum et antiq. p. 47, h. e. 'vitis ut per omnes ramos truncosque pampinariis palmitibus ac furunculis enodetur, diligenter curandum est, nequis internatus oculus, in quem humores a capite evocentur, relinquatur'. *vites bene ponantur per omnes ramos, diligenter caveto ne nimium praecipites et ne vitem praestringas* Schneiderus coniecit. nodari vites videntur dici, quae habent nodos vel gemmas, unde nasci possint palmites ad uvas ferendas utiles: 33, 1 *vitem bene nodatam deligato.* nam ita ibi in manu scriptis libris

legitur, *enodatam* ex principe editione receptum erat. quamquam verbum *nodare* hac significatione ab aliis dictum non invenio. sed *nodos* de vitibus dixit Cato c. 47 *ubi V nodos veteres habebit, tum ad arborem ponito,* item Plinius XVII 157 *quae raros habet nodos infecunda iudicatur; densitas gemmarum fertilitatis indicium est.* gemmas de eadem re dixit Cato 49, 1 *binas gemmas ne amplius relinquito. praecipitare* de vitibus, cum palmites ex ramis arborum dependent, saepius dixit Columella, V 6, 33 *nisi extremis ramis aut si vitis arboris cacumen superavit, praecipitari palmitem non oportet. quodsi tamen id genus colis propter fructum summittere quis velit, palmitem intorqueat, deinde ita alliget et praecipitet. nam et post eum locum, quem intorseris, laetam materiam citabit et praecipitata minus virium in se trahet, quamvis fructu exuberet.* itaque de vitibus hoc praecipitur, curandum esse ut nodos bene habeant, deinde, dum ad arbores alligantur, per omnes arborum ramos cavendum ne praecipitando, h. e. proiciendo in ramos vel praestringendo, corrumpantur.

Sicubi opus erit de arbore deiciantur uti in terram deprimantur] *Deiiciantur et in terram deprimantur* Merula et deinde reliqui editores. *uti in terram deprimantur* ex archetypo restitui. deiciuntur vites ab arboribus ut in terram deprimantur et radices agant. idem praecipitur 33, 2 et in traducibus vitibus faciendis apud Columellam V 6, 30 *nonnumquam etiam, cum arborem totam vitis conprehendere nequit, ex usu fuit partem aliquam eius deflexam terrae immergere et rursus ad eandem arborem duas vel tres propagines excitare, quo pluribus vitibus circumventa celerius vestiatur.*

XXXIII 1 Quam altissimam uineam facito sqq.] Catonis praecepta de vineis una cum aliis, quae postea c. 41 et 49 scripta sunt, Plinius XVII 195 repetivit, *Cato de omni cultura vitium ita praecepit,* '*quam altissimam vineam facito alligatoque recte, dum ne nimium constringas. hoc modo eam curato, capita vitium per sementim ablaqueato. vineam putatam* (*capita vitium putata* vel *putatam* codices) *circumfodito, arare incipito, ultro citroque sulcos perpetuos ducito. vites teneras quam primum propagato, sic occato* (*propagato cato* codices), *veteres quam minimum castrato. potius si opus erit, deicito bienniopue post praecidito. vitem novellam resecari tum erit tempus, ubi*

valebit. si vinea ab vite calvata erit, sulcos interponito ibique vivam radicem serito. umbram a sulcis removeto crebroque fodito. in vinea vetere serito ocinum, si macra erit: quod granum capit ne serito: (*capit inserito* codices) *et circum capita addito stercus, paleas, vinaceas aliquid horumce. ubi vinea frondere coeperit, pampinato. vineas novellas alligato crebro, ne caulis praefringatur et quae iam in perticam ibit* (*iuit* nonnulli codices), *eius pampinos teneros alligato leviter porrigitoque ubi recte stent. ubi uva varia* (*uua uallaria* codices) *fieri coeperit, vites subligato.* (c. 41) *vitis insitio una est per ver, altera cum uva floret. ea optima est.* (c. 49) *vineam veterem si in alium locum transferre voles, dumtaxat bracchium crassam licebit. primum deputato, binas gemmas ne amplius relinquito. ex radicibus bene exfodito et cave ne radices saucies* (*cave radices ne saucies* plurimi codices). *ita uti fuerit, ponito in scrobe aut in sulco operitoque et bene occulcato, eodemque modo vineam statuito, alligato flexatoque, uti fuerit, crebroque fodito'.*

2 Vites teneras quam primum propagato sic occato] *Sed occato* Merula, omisit Iucundus. 'Vites teneras quam primum propagato, sic occato: Postrema duo verba in omnibus a me antiquis libris inventa restitui, neque tamen ea apud Plinium illo loco leguntur' Victorius. *propagato cato* codices Plinii l. c., *propagato* editiones, *propagato sic occato* ex Catone Silligius restituit. post arationem in sulcis tenerae vites quam primum seruntur, deinde vitibus hoc modo propagatis vinea occatur. de occatione vinearum Columella XI 2, 60 scribit haec, *frigidioribus regionibus pulverationem faciunt, quam vocant rustici occationem, cum omnis glaeba in vineis refringitur et solvitur in pulverem.*

Vitem nouellam resicari] *Resicari* Politianus ex codice adnotavit et c. 47 *resicato,* item c. 42 *exicaveris* scriptum est, sed 114, 1 *circum secato.*

3 Si uinea a uite calua erit sulcos interponito ibique uiueradicem serito] *Ab vite calvata* et deinde *vivam radicem* Plinius l. c. inde *calvata* in Catonis editiones ante Victorium receptum erat. 'Si vinea a vite calva erit: Calva in nostris antiquis legimus' Victorius. deinde *viveradicem,* pro quo *viviradicem* adhuc in editionibus erat, ex codicum scriptura recepi. idem in libris manu scriptis Plinii XVII 169 sqq. scriptum est saepius.

Umbram ab sulcis remoueto] *Ab sulcis* editio princeps a Politiano non correcta, *a sulcis* apographa et codices Plinii. *ab* ante litteram *s* scriptum est 14, 1. 18, 1. 22, 1 *ab solo,* 18, 3 *ab stipite,* ante alias consonantes 19, 1 *ab cardine,* 150, 2 *ab coactore,* 14, 3 *ab domino,* 22, 1 *ab labris,* 161, 3 *ab radice,* 133, 1 *ab terra,* ubi *abs terra* scribendum est, quod legitur 37, 4 et c. 51. pauciora in hoc libro sunt exempla brevioris formae, c. 51 *a capite* et 133, 2 *a capitibus,* 65, 1 *a foliis,* c. 105 *a mari,* 33, 3 *a vite.*

Addito stercus paleas uinaceas aliquid horum] *Vinaceas aut aliquid horum* edita ante Victorium exemplaria. *vinaceae* sunt folliculi acinorum post pressuram relicti cum ipsis granis: Colum. XII 45, 3 *vinaceae condensantur* in Sangermanensi codice, gloss. latino-graec. v. II p. 30, 6 *Vinaciae γίγαρτα,* et singulari numero Colum. de arbor. 4, 5 *vinaceae heminam,* Pallad. I 27 *vinaceae cibo,* III 9, 14 *vinaceam stercori mixtam.* saepius neutro genere pluraliter Varr. r. r. II 2, 19 *folia ficulnea et palea, vinacea, furfures,* II 4, 16 *dari solent vinacea,* Colum. XII 45, 2 *ut intercalcari possint vinacea,* gloss. latino-graec. v. II p. 208, 51 et v. III p. 27, 11 *Vinacia στέμφυλα,* singulari numero v. II p. 437, 6 *Στέμφυλον vinacium vinacia, haec brisa,* v. III p. 265, 14 *Γίγαρτον vinacium.* masculino genere apud Catonem 10, 4. 11, 1. 25. 147 *vinaceos;* 54, 1; 3 *vinaceorum* et 7, 2. 143, 3 *in vinaceis.* ceterum ut *vinaceos* vel *vinaceas* plurali numero tantum dixit, ita *paleas* 14, 3. 37, 2. 54, 2. 92. 128, non *paleam* et *stramenta* 5, 7. 37, 2. 40, 4. 54, 2. 93 bis. 151, 4. 161, 2, non *stramentum.*

4 Vineas nouellas alligato crebro ne caules praefringantur et quae iam in perticam ibit eius pampinos teneros alligato leuiter corrigitoque uti recte spectent] *Ne caulis praefringatur* et deinde *alligato leviter porrigitoque ubi recte stent* codices Plinii l. c. *et quae iam vitis in perticam ibit, eius pampinos teneros alligato leniter* sqq. Merula. in his verum est *alligato leniter,* non *leviter.* oppositum enim est ei, quod postea de salicto vel viminibus praecipitur, *arte alligato.* sed in his vocabulis saepe vel librarii vel editores peccaverunt: c. 110 *testam demittito in dolium infimum leniter,* 112, 2 *transfundito in alterum dolium puriter et leniter,* 151, 4 *aquam in-*

rigato leniter in areas, ib. *gerito inditoque leniter.* item de igne et de coquendo saepe, c. 69 *lenibus lignis facito calescat*, 75 *coquito leniter*, 95, 1 *igni leni coquito*, 107, 1 *coquas sarmentis et leni flamma*, ubi *leui flamma* in archetypo scriptum erat, 113 *eo prunam lenem indito:* cf. Varr. r. r. I 64 *decocunt in ahenis leni igni.* — *corrigito* de aedificando torculario dictum est 18, 9, *eas catenas cum orbi clavis ferreis corrigito*, h. e. configito et in rectam partem convertito. itaque de vineis hoc praecipitur, pampinos vitium teneros leniter esse alligandos et ita erigendos, ut recta parte caelum spectent. similiter Columella V 9, 3 de taleis olearum, quae recta parte caelum spectantes seruntur, dicit, *taleae deinde sesquipedales serra praecidantur atque illae plagae utraque parte falce leventur et rubrica notentur, ut, sic quem ad modum in arbore steterat ramus, ita pars recte et cacumine caelum spectans deponatur. nam si inversa mergatur, difficulter conprehendit.*

Pampinato uvasque expellito] *Expedito* coniecit Pontedera p. 48, quod Schneiderus probavit. rem explicavit Schneiderus, 'explicato ad solem, quo facilius percoquantur'. sed hoc ipsum recte dicitur *expellito.* protruduntur enim uvae, cum foliis et pampinis nudantur: Plaut. Bacch. 965 *item ego dolis me illo expuli e periclo*, ubi item editores de veritate scripturae dubitaverunt.

5 Salictum suo tempore caedito glubito arteque alligato librum conseruato cum opus erit in uinea ex eo in aquam coicito alligato uimina unde corbulae fiant conseruato] *Librum conservato, et cum opus erit in vinea, ex eo in aquam coniicito. vimina* sqq. Merula. *glubito; librum conservato, cum opus erit in vinea, in aquam coniicito, ex eo alligato. vimina* sqq. Schneiderus coniecit, quoniam inepte salictum alligari diceretur, ut vitis. immo de viminibus ex salicto decisis et de libro ex illis detracto haec praecipiuntur: vimina arte alliganda et conservanda sunt, ut ex iis corbulae fiant; liber item conservatur et, cum opus est in vinea, in aquam conicitur, ut sit quo vites alligentur. nam *alligato*, quod priore loco Schneiderus, posteriore Merula deleverunt, primum de viminibus in fasciculum colligatis, postea de vinea libro alligata dictum est.

XXXIV 1 Ubi quisque locus frigidissimus aquo-

sissimusque erit ibi primum serito] *Uti quisque* Gesnerus coniecit. *ut* et *ita* cum superlativo gradu scriptum est c. 131 *uti quaeque gravissima et aquosissima erunt, ita postremo arato,* et *quam* et *tam* saepius, 64, 2 *quam citissime conficies, tam maxime expediet,* ib. *oleum quam diutissime in amurca et in fracibus erit, tam deterrimum fiet,* 65, 1 *quam acerbissima olea oleum facies, tam oleum optimum erit,* 157, 8 *quam plurimum ederit, tam citissime sanus fiet,* item Paul. exc. Fest. p. 369, 9 *Cato veternosum hydropicum intellegi voluit, cum ait 'veternosus quam plurimum bibit, tam maxime sitit'.* ad horum exempla adverbia *ubi* et *ibi* copulata et cum superlativis posita sunt. *ubi* autem similiter de regione agri scriptum est 6, 1 *ubi ager crassus et laetus est sine arboribus, eum agrum frumentarium esse oportet.* Catonis praecepta minus accurate expressa et cum aliis praeceptis ex c. 6 petitis coniuncta dedit Plinius XVIII 163, *igitur Catonis haec sententia est, in agro crasso et laeto frumentum seri, si vero nebulosus sit idem, raphanos milium panicum. in frigido aquoso prius serendum, postea in calido, in solo autem rubricoso vel pullo vel harenoso, si non sit aquosum, lupinum, in creta et rubrica et aquosiore agro adoreum, in sicco et non herboso nec umbroso triticum, in solo valido fabam, viciam vero quam minime aquoso herbidoque, siliginem et triticum in loco aperto edito, qui sole quam diutissime torreatur, lentem in rudecto* (*in frutecto* codices) *et rubricoso, qui non sit herbidus, hordeum in novali et in arvo, quod restibile possit fieri, trimestre, ubi sementem maturam facere non possit et cuius crassitudo sit restibilis.*

2 Terra pulla materina rudecta harenosa item quae aquosa non erit ibi lupinum bonum fiet] *Atterina rudeta* edita ante Victorium exemplaria. *materina rudecta* Plinius l. c. omisit; in iis quae 35, 1 de lente serenda scripta sunt *frutecto* pro *rudecto* est in codicibus Plinii. materinam terram Turnebus advers. 21, 25 interpretatur 'duram solidam et prope ligneam', rectius Gesnerus in indice 'synonyma videntur materina et rudeta, ubi fuit materies et rudus aedificiorum'. *tenerrima* vel *macerrima* pro *materina* scribendum coniecit Schneiderus. rudecta terra appellatur 35, 1 *in rudecto et rubricoso loco* et 131 *quae rudecta harenosaque erunt.*

In creta et uligine et rubrica et ager qui aquosus

erit semen adoreum potissimum serito] *Et agro qui aquosus erit* ex codice Mediceo m dedit Iucundus, quem deinde reliqui editores secuti sunt. pro hoc *et qui ager aquosus erit* scripsi ad exemplum eorum quae sequuntur *quae loca sicca et non herbosa erunt, aperta ab umbra, ibi triticum serito;* item 35, 2 *hordeum, qui locus novus erit — serito.* nam ita cum relativo pronomine nominativo casu coniunguntur nomina, ubi in subiecta sententia, ad quam ea referuntur, modo additum est adverbium *ibi*, modo omissum, 6, 2 *qui ager frigidior et macrior erit, ibi oleam licinianam seri oportet*, ib. 4 *qui locus vino optimus dicetur esse et ostentus soli, aminnium minusculum — conserito. qui locus crassior erit aut nebulosior, ibi aminnium maius — serito*, 105, 1 *qui ager longe a mari aberit, ibi vinum graecum sic facito.* similiter cum adverbio *inde*, 42 *quod genus aut ficum aut oleam esse voles, inde librum scalpro eximito*, 64, 2 *olea quae diu fuerit in terra aut in tabulato, inde olei minus fiet.*

XXXV 2 Trimestrem quo in loco sementim maturam facere non potueris et qui locus restibilis crassitudine fieri poterit seri oportet] *Trimestrem* fructum interpretatur Gesnerus, sationem Schneiderus. *trimestre* scribendum esse, quod Plinius legit, vidit Pontedera p. 48. est autem genus tritici, quod vere seritur: Colum. II 6, 1 *tritici genera conplura cognovimus. verum ex iis maxime serendum est quod robus dicitur, quoniam et pondere et nitore praestat. secunda condicio est habenda siliginis, cuius species in pane praecipua pondere deficitur. tertium erit trimenstre, cuius usus agricolis gratissimus. nam ubi propter aquas aliamve causam matura satio est omissa, praesidium ab hoc petitur.* ib. 4, 9 *colles pinguis soli peracta satione trimestrium mense Martio, si vero tepor caeli siccitasque regionis suadebit, Februario statim proscindendi sunt.* XI 2, 20 *trimenstrium quoque satio non est aliena huic tempori.* ipsas sationes trimestres Columella XII 4, 1 dixit, *incipiemus a verno tempore, quoniam fere maturis atque trimenstribus consummatis sationibus vacua tempora iam contingunt ad ea exequenda quae deinceps docebimus.* — neutra adiectivorum numero singulari etiam praeter id genus, quod supra c. 24 notavi, non addito substantivo nomine a Catone saepe usurpata sunt: 5, 1 *alieno manum abstineat*, 18, 7 *calce harenato*, 37, 4 *intermestri lunaque dimi-*

diata, 54, 5 *viride cum edunt,* 93 *urnam conmixti,* 133, 3 *ubi bimum erit,* 137 *pro indiviso,* 146, 3 *aequom solvito,* 156, 3 *ponito pocillum in sereno,* 160 *ad luxum aut ad fracturam alliga,* 161, 1 *cavum terra operito,* 50, 2 et 131 *verno arare incipito* et 54, 3 *ubi verno dare coeperis,* 55 et 112, 2 *sub dio,* sed 95, 2 *sub dio caelo.*

Rapinam et coles rapicii unde fiant et raphanum in loco stercorato bene aut in loco crasso serito] *Rapinam, coles rapicii unde fiant* scribendum esse Schneiderus coniecit, ut ex rapina coles rapicii fieri dicerentur. rapinam serendam esse Cato 5, 8 praecipit, rapa et raphanos 6, 1. rapinas autem de sationibus raporum vel de locis in quibus rapa seruntur dicit Columella XI 2, 91 *nam et napinae itemque rapinae siccaneis locis per hos dies fiunt.* sed quoniam rapinae non propter caules raporum, sed propter ipsa rapa fiunt, Cato aliud genus seminis, ex quo coles rapicii fiant, addit; hoc *semen rapicium* dicitur 134, 1.

XXXVII 1 Quae mala in segete sint si cariosam terram tracies cicer quod uellitur et quod salsum est eo malum est] *Si cariosam in terram iacies cicer, quod vellitur salsum est et malum* Merula, *Cariosam terram faciet, si iacies cicer, et quia vellitur, salsum est* Iucundus. 'Si cariosam terram tractes: Multa hic restituimus, quae omnia e veteribus libris accepta sunt. in extrema tantum voce parvum vitium erat, Tracies enim habebant, emendavimus, ut puto, apte Tractes: eodem enim modo hic peccaverat librarius, ut supra (c. 27), cum pro Vervacto Vervacio scripserat' Victorius. idem postea, ubi multa ab antiquissimis editoribus corrupta erant, archetypi lectionem restituit. *quae mala in segete sint* pro inscriptione ab editoribus posita erant, sed in manu scriptis libris haec post rubricam repetita sunt. in textum verborum ea recipienda esse Popma et Schneiderus monuerunt. Catonis praecepta non plane accurate et mutato vetere ordine Plinius XVII 55 expressit, quae sic, ut in codicibus leguntur, adscribam, *Cato 'stercus unde faciat, stramenta lupinum, paleas, fabalia ac frondis ilignea quernea. ex segete evellito ebulum, cicutam et circum salicta herbam actam ulvamque. eam substernito ovibusque frondem putidam. vinea si macraverit, sarmenta sua comburito et indidem inarato',* *idemque* (c. 30) '*ubi saturus eris frumentum, oves ibi delectato'.*

nec non et satis quibusdam ipsis pasci terram dicit. segetem stercorant fruges, lupinum, faba, vicia, sicut e contrario cicer, quia vellitur et quia salsum est, hordeum, faenum graecum, ervum, haec omnia segetem exurunt et omnia quae velluntur. nucleos in segetem ne indideris'.

Haec omnia segetem exsugunt] *Exsugunt* Politianus, non *esugunt,* ut Gesnerus adnotavit, item editio Victorii. *exurunt* e Plinio dederat Iucundus. eodem verbo de segetibus Varro r. r. II 7, 11 usus est, *segetes exuctiores.*

Nucleos in segetem ne indideris quae segetem stercorent fruges lupinum faba uicia] *Nucleos in segetem ne indideris, qui suffocant fruges. lupinum* sqq. Merula. *quae segetem stercorent fruges* Victorius restituit, sed loco inscriptionis posuit. *quae segetem stercorant fruges, lupinum, faba, vicia* Schneiderus.

2 Stercus unde facias stramenta lupinum paleas fabalia acus frondem iligneam querneam] *Aceris frondem* Merula. 'Aceris frondem iligneam: Sic erat in omnibus typis excusis. in vetustis legimus Acus frondem iligneam querneam. apud Plinium, qui haec Catonis praecepta de stercore refert, Ac frondes iligneas querneasque. veriorem tamen putamus esse Catonis librorum lectionem et Acus non Aceris legi debere credimus, ut levissimas paleas, non frondem arboris aceris significet' Victorius. *fabalium acus* Schneiderus coniecit coll. 54, 2 *paleas triticeas et hordeaceas, acus fabaginum.* sed in frumentis Varro r. r. I 52, 2 acus una cum palea dixit, *ita fit ut quod levissimum est in eo atque appellatur acus ac palea evannatur.*

Ex segeti uellito ebulum] *Ex segete evellito* Plinius l. c.: apud Catonem primus, ut videtur, Gesnerus *ex segete vellito* restituit.

3 Viti si macra erit sarmenta sua concidito] *Vinea si macra erit* editiones ante Victorium ex Plinio. *vitis* ex Mediceo codice Politianus adnotavit.

Per hiemem lucurabartione haec facito] *Lucurrabartione* A, *lucura bearcione* m, *lucurabartione* f, *lucubratione* apographa recentiora et editio princeps a Politiano non correcta. in archetypo *lucurabartione* videtur scriptum fuisse, postea correctum *lucubratione.* de operibus lucubratione faciendis scribit

Columella XI 2, 12 *item ad lucubrationem vespertinam palos decem vel ridicas quinque conficere totidemque per antelucanam lucubrationem,* ib. 90 *nam multa sunt quae in lucubratione recte agantur.*

Stercus egerito nisi intermestri luñaque dimidiata tum ne tangas materiem quam effodies aut praecides abs terra diebus VII proximis quibus luna plena fuerit optime eximetur] *Stercus egerito: nisi in trimestri lunaque dimidiata sit: tum ne tangas. materiem quam effodies* sqq. Merula, ubi *nisi intermestris* pro *nisi in trimestri* Beroaldus edidit. *stercus egerito, nisi in trimestri lunaque dimidiata materiam ne tangas. materiam quam effodies* sqq. Iucundus. 'Nisi intermestri: Sic emendavimus ex vetustis codicibus, cum antea In trimestri perperam scriptum esset' Victorius. idem in reliquis lectionem archetypi restituit, *stercus egerito, nisi intermestri lunaque dimidiata. tum ne tangas. materiam quam effodies* sqq. distinctionem verborum Gesnerus in hunc modum mutavit, *stercus egerito. nisi intermestri, lunaque dimidiata, materiam ne tangas. materiam quam effodies* sqq. post hunc Schneiderus sententiam etiam magis perturbavit, *stercus egerito, nisi intermestri, lunaque dimidiata. tum ne tangas materiem, quam effodies aut praecides abs terra: diebus septem proximis, quibus luna plena fuerit, optime eximetur.* Catonis praecepta post ea quae supra c. 31 de effodienda materie scripta erant Plinius XVI 194 ita rettulit, *idemque mox 'nisi intermestri lunaque dimidiata ne tangas materiem. tum* (*tam* codices, *tum* plurimi editores, *quam* Mayhoffius) *effodias aut praecidas abs terra. diebus VII proximis, quibus luna plena fuerit, optime eximitur. omnino caveto ne quam* (*caveto nigram* codices) *materiem doles neve caedas neve tangas nisi siccam, neve gelidam neve rorulentam'.* hieme igitur praeter opera supra scripta et stercus egeritur et materies caeditur. de stercore autem quid praecipiatur, intellegitur ex iis quae de operibus per pluviam tempestatem faciendis scripta sunt 2, 3 *stercus foras efferri, stercilinum fieri* et 39, 1 *stercus in stercilinum egerito.* itaque de stercilino parando haec dicuntur, non de agro stercorando, ut Schneidero visum est. neque egeritur stercus in agrum, sed evehitur, 5, 8 *per autumnum evehito,* 29 *evehito luna silenti;* egeritur ex stabulis in stercilinum.

intermestre autem vel intermenstruum dicitur illud quod inter duos menses medium est: Varr. de ling. lat. VI 10 *a mensibus intermestris dictum, quod putabant inter prioris mensis senescentis extremum diem et novam lunam esse diem, quem diligentius Attici ἕνην καὶ νέαν appellarunt ab eo, quod eo die potest videri extrema et prima luna;* cf. Varr. r. r. I 37, 1. eum diem aptissimum esse ad materiem caedendam plurimi existimaverunt: Plin. XVI 190 *infinitum refert et lunaris ratio, nec nisi a vicesima in tricesimam caedi volunt. inter omnes vero convenit utilissime in coitu eius sterni, quem diem alii interlunii, alii silentis lunae appellant.* geopon. III 1, 2 *τῷ αὐτῷ μηνὶ* (*Ἰανουαρίῳ*) *χρὴ τὰ πρὸς οἰκοδομὴν καὶ ἐργασίαν ξύλα τέμνειν σελήνης ἐν συνόδῳ οὔσης καὶ ὑπὸ γῆν. τὸ γὰρ τῆς σελήνης φῶς μαλακώτερα τὰ ξύλα ποιεῖ. τὰ δὲ τότε τεμνόμενα ξύλα ἄσηπτα διαμένει.* alii descrescente luna id fieri voluerunt: Colum. XI 2, 11 *surculi, qui primi florem adferunt, statim circa idus* (Ianuarias) *inserendi sunt, ut cerasorum, tuberum, amygdalorum persicorumque. ridicis vel etiam palis conficiendis idoneum tempus est, nec minus in aedificia succidere arborem convenit. sed utraque melius fiunt luna decrescente ab XX usque in XXX, quoniam omnis materia sic caesa iudicatur carie non infestari.* itaque apud Catonem lectionem archetypi retinui, sed *tum* post *dimidiata* inepte additum delevi, *stercus egerito. nisi intermestri lunaque dimidiata ne tangas materiem. quam effodies aut praecides abs terra, diebus VII proximis, quibus luna plena fuerit, optime eximetur.* olim ut consuetam in huius modi praeceptis formam restituerem, *caveto ne tangas* scribendum conieceram. de *ne* cum coniunctivo modo praesentis in praeceptis posito accurate disputavit C. F. W. Muellerus observ. crit. in script. lat. pros. Landsbergae a. 1865 p. 5, et cum a Catone hoc dicendi genus alienum esse iudicaret, verba sic, ut olim in Gesneri editione legebantur, cum iis quae sequuntur in unum enuntiatum copulari voluit, *nisi intermestri lunaque dimidiata materiam ne tangas, materiam quam effodies — optime eximetur,* h. e. ne intempestive tangatur materies, sciendum est materiem septem diebus post plenam lunam optime eximi. sed hanc verborum compositionem ad ea quae hoc loco de materie praecipiuntur aptam non esse facile apparet. coniunctivum autem praesentis

temporis cum *ne* ab antiquo sermone minime alienum esse constat. in Catonis libro praeter hunc locum semel scriptum inveni 61, 1 *sulco vario ne ares.* coniunctivus perfecti legitur in his, 4 *familiam ne siveris peccare,* 113, 2 *ne plus quadriennium in sole siveris,* 37, 1 *nucleos in segetem ne indideris,* 93 *ad eas stramenta ne addideris,* 158, 2 *oleum ne addideris,* 45, 2 *palo prius locum ne feceris,* 161, 2 *ne ante sarueris.* imperativus in secunda persona praecedente eadem forma in adfirmativa sententia legitur 33, 3 *in vinea vetere serito ocinum, si macra erit, quod granum capiat ne serito.*

5 Frumenta facebis sarias] *Frumenta bis face sarrias* Merula, *frumenta face bis sarrias* Victorius. *frumenta face uti sarias* olim scribendum conieci, quoniam bis sarienda frumenta non recte videbantur in operibus hibernis poni. segetes autumnales Ianuario mense sariendas esse Columella XI 2, 8 docet, *eodemque mense ante kalendas Februarias sariendae segetes autumnales.* de iterata sartione idem scribit II 12, 1 *tritici modii quattuor vel quinque bubulcorum operas occupant quattuor, occatoris unam, sartoris duas primum, et unam, cum iterum sariuntur.* — *face* praeterea in archetypo scriptum erat 5, 7 *conficias face,* et 32, 1 *face incipias,* sed 23, 1. 31, 1. 161, 4 *fac.*

De uinea et arboribus putatis sarmenta degere et fascinam facere et uitis et ligna in caminum ficulna et codicillos domino in aceruum compone] *De vinea et arboribus putatis sarmenta deterge, fiscinam face et vites et ligna in caminum congere, ficulna et codicillos domino in acervum componito* edita ante Victorium exemplaria. 'Sarmenta degere et fiscinam facere: Vetus haec est lectio, quam probamus. Degere cum plures significationes habeat, valet etiam Detrahere, quemadmodum testimonio Nonii [p. 278, 20] cognoscimus et auctoritate Plauti [Epid. 65], qui ab eo adducitur' Victorius. deinde *componeto* idem edidit manifesto errore, quem reliqui editores repetiverunt: volebat enim *compone,* quod in libris suis invenerat. *degere* autem imperativo modo dictum esse, non infinitivo, ut Victorio visum erat, Popma animadvertit: Plaut. Menaechm. 740 *tuae degeris amicae,* ib. 804 *mea ornamenta clam ad meretrices degerit,* Truc. 113 *huc bona mea degessi. fascinam* ex codice Politiani et *face* ex antiquissimis editionibus Schneiderus restituit, qui recte

monuit non de fiscinis haec praescribi, sed fascinam a fasce dictam esse, quamquam ab aliis id vocabulum usurpatum non est. itaque per hiemem ex vineis et arbustis post putationem sarmenta degerenda sunt: ex his fascina facienda est, vites autem et ligna ficulnea et codicilli in usum domini in acervum conponenda sunt, *de vinea et arboribus putatis sarmenta degere et fascinam face et vitis et ligna in caminum ficulna et codicillos domino in acervum conpone.* similiter 50, 2 *ubi vineam deputaveris, acervum lignorum virgarumque facito.*

XXXVIII 1 Fornacemque bene struito facito fortax totam fornacem infimam complectatur] *Fornacem bene strui facito, foras totam fornacem infimam complectatur* Merula, *fornacem bene struito farcitoque foras, ut totam fornacem infimam complectatur* Iucundus. 'Facito fortax totam fornacem etc.: Haec est antiqua lectio, quam hic reposuimus. communem enim inanem commenticiamque putavimus. illius enim in manu scriptis codicibus vestigium nullum' Victorius. dicitur autem fortax apparatus quidam in ima fornace factus, in quo lapides ponuntur, ut subiecto igne coquantur, nomine a graeco vocabulo φόρταξ ducto. Hesychii glossam ταρρὸς λίθος ὁ κάτω τιθέμενος ἐν τῷ ἰπνῷ ἐν τοῖς μεταλλεῦσιν Turnebus advers. 11, 13 adposuit.

2 Si duobus praefurnis coques] *Praefurnis* in archetypo scriptum erat et 64, 2 *modis* pro *modiis*, quod correxi.

Lapidem bonum in fornacem quam candidissimum quam minime varium indito] *Quam diutissimum* Merula, *quam durissimum* Iucundus, *quam durissimum quam candidissimum* Angelius. archetypi lectionem *quam candidissimum* Victorius restituit. Plin. XXXVI 174 *calcem e vario lapide Cato censorius inprobat, ex albo melior.*

3 Si parum altam fornacem habebis ubi facias lateres summam statuito aut cementis cum luto summam extrinsecus oblinito] *Ubi facies lateres* m. *si parum altam fornacem habebis, ubi facies lateres, summum statuito aut cementi summam cum luto extrinsecus oblinito* Merula. *summam statuito* Politianus cum apographis: nam falso Gesnerus *summum* Politiano tribuit. deinde *summam extrinsecus* omnia apographa: errori Politiani tribuendum est, quod in corrigenda lectione principis editionis *summamq.* ante *extrinsecus* ex codice adnotavit. item errori tribuo,

quod Victorius *summum extrinsecus* edidit. *si parum altam fornacem habebis, ubi facies, lateribus summam struito aut cementis summam cum luto extrinsecus oblinito* Iucundus. *latere* Turnebus l. c. coniecit, recte, opinor, ut scribendum sit *si parum altam fornacem habebis ubi facias, latere summam statuito* sqq. nam non de lateribus coquendis haec dicuntur, sed de calce ex lapide coquenda. itaque si propter naturam loci fornax parum alta facienda est, curandum est ut summa pars latere, h. e. opere latericio, erigatur vel caementis cum luto extrinsecus oblinatur. *statuere* dictum est de torculario 18, 3 *arbores ubi statues*, ib. 4 *arbores pedicino in lapide statuito*, ib. 5 *silicem — statuito* et *stipitem statuito*, de trapeto 22, 1 *librator uti statuatur*, item 49, 2 *vineam statuito*, 156, 2 *ollam statuito*.

4 Hoc signi erit ubi calx cocta erit summos lapides coactos esse oportebit item infimi lapides cocti cadent et flamma minus fumosa exibit] *Item infimi lapides cocti cadent* parum considerate Eussnerus p. 306 tamquam glossema deleri voluit. nam tria sunt signa, quibus coctam esse calcem appareat, primum quod summi lapides cocti sunt, alterum quod infimi lapides cadunt, tertium quod flamma minus fumosa exit. similiter 88, 2 *id signi erit*.

Quae tibi usioni supererunt] *Ustioni* edita ante Victorium exemplaria. 'Usioni supererunt: Ita legi debet, non Ustioni, atque ita est in antiquis codicibus' Victorius.

XXXIX 1 Dolia plumbo uincito uel materie quernea uirisicca alligato] Corruptam librorum scripturam frustra emendare studuerunt editores. *viridi colligato* coniecit Turnebus advers. 11, 13, *vel ridica alligato* Pontedera p. 52, *viticina alligato* Rottboellius. *bene sicca alligato* scribendum esse conieci. nam dolia si quid vitii contraxerunt, aut plumbo adfuso firmanda sunt aut quernea materie sicca alliganda et sarcienda.

2 Inde laterculos facito coquito in fornacem cum conterito idque inducito per imbrem in uillam quaerito quid fieri possit] *Eum* omiserat Merula, ex archetypo addidit Victorius, item Politianus, non *tum*, ut Gesnerus adnotavit. *coquito in fornace* scripsi, itemque postea *in villa quaerito* ex editione Basileensi a. 1521 recepi. nam nimiam licentiam olim editores Catoni tribuerunt, cum *in* praepositionem sine discrimine

et cum accusativo et cum ablativo casu ab eo positum esse putarent, quod nunc grammatici ex consuetudine vulgaris sermonis relictum esse existimare solent. exempla eius neglegentiae ex inscriptionibus et ex scriptoribus nuper Schoendoerfferus de genuina Cat. de agri c. libri forma p. 31 sqq. composuit. sed in Catonis libro praeter ea quae supra posita sunt corrupta esse puto haec, 52, 1 *in arborem relinquito:* nam *in arbore relinquito* de eadem re recte scriptum est 133, 3; et 157, 1 *quae vocatur septem bona in commixturam,* ubi *quae vocantur septem bona in commixtura* scribendum esse conieci; et 88, 2 *eam muriam in labella vel in patinas in sole ponito,* quae sine verbo dici non poterant, sed legendum est *eam muriam in labella vel in patinas diffundito, in sole ponito.* his igitur omissis, quae vitio librariorum potius quam neglegentiae scriptoris tribuenda esse puto, restant haec, in quibus propter notionem directionis in aliquam partem quae inest accusativus casus positus est, 21, 3 *qua fini in modiolos erit,* 20, 2 *modiolos in orbis oleagineos ex orcite olea facito,* 135, 6 *foramen in orbis semipedem quoquo versum facito,* 141, 4 *si minus in omnis litabit,* et non addito verbo 136 *in pistrinum,* 150, 1 *in fructum.* de verbis cum *in* praepositione coniunctis dixi infra 52, 2. praeterea in pronomine *eum* singulari numero post pluralem *laterculos* posito editores offenderunt; *eos* scribendum esse olim conieci. a Varrone eam numerorum mutationem in pronominibus saepius admissam esse notavi Varr. r. r. I 34, 4. ex Catonis libro huc pertinent haec, 9 *salicta — et id videto uti aut domino opus siet aut ut vendere possit. prata inrigiva, si aquam habebis, id potissimum facito.* quamquam in neutro genere id minorem offensionem habere quam in masculino apparet, cum non una res ex iis quae dictae erant significatur, sed illud quod ex iis efficitur, cuius generis exempla c. 25 composui. in nominibus eadem numerorum mutatio facta est 43, 1 *sulcos — altos pedes quattuor, infimum latum p. I et palmum: eos lapide consternito,* in verbis 3, 6 *trochileas graecanicas binis funibus sparteis ducunt —: si rotas voles facere, tardius ducetur,* 22, 4 *ii emuntur — tantidem Pompeis emitur,* 51 *eos in terram deprimito extollitoque primorem partem, uti radicem capiat.*

XL 1 Per uer haec fieri oportet sulcos et scrobes fieri seminariis uitiariis locum uerti uites pro-

pagari] Scrobes et sulcos ad arbores et uites serendas mense Martio fieri iubet Columella XI 2, 27 *scrobes omnis generis, quos eris autumno consiturus, hoc tempore fieri oportebit.* de seminariis eodem tempore faciendis scribit idem ib. 30 *nonnulli hoc optimum tempus esse seminariis instituendis dixerunt.* accuratius de seminariis et vitiariis Cato c. 46 et 47 praecipit et locum, ubi fiant, bipalio vertendum esse docet. itaque pravam verborum distinctionem, quae in editis inde a principe editione exemplaribus erat, *sulcos et scrobes fieri seminariis: vitiariis locum verti,* sic, ut Columellae et ipsius Catonis praecepta postulabant, correxi, *sulcos et scrobes fieri, seminariis, vitiariis locum verti.* neglegenter Plinius XVIII 243 praecepta Catonis una cum iis quae de iisdem rebus c. 50 et 131 scripta sunt repetivit, quae sic, ut in manu scriptis libris leguntur, adscribam, *Cato verna opera sic definit, 'scrobes fieri, seminaria propagari, in locis crassis et umidis ulmos ficos poma oleas,* (c. 50) *prata stercorari luna sitiente, quae rigua non erunt a flatu favonio defendit purgari (defendi et purgari* Mayhoffius*), herbas malas radicitus erui, ficos interpurgari, seminaria fieri et vetera sarciri. haec, antequam vinea florere incipiat', idemque* (c. 131), *'piro florente arare incipiat macra harenosaque. postea uti quaeque gravissima et aquosissima ita postremo arato'.*

Ficos oleas mala pira uites inseri oportet luna silenti] Catonis praecepta de insitione cum iis quae c. 41 scripta sunt Plinius XVII 111 composuit, *Cato argillae vel cretae harenam fimumque bubulum admiscet atque ita usque ad lentorem subigi iubet idque interponi et circumlini. ex iis quae commentatus est facile apparet illa aetate inter lignum et corticem nec alio modo inserere solitos aut ultra latitudinem duum digitorum calamos demittere (dimittere* codices*). inseri autem praecipit pira ac mala per ver et post solstitium diebus L post vindemiam, oleas autem et ficos per ver tantum luna sitiente, hoc est sicca, praeterea post meridiem ac sine vento austro. mirum quod non contentus insitum munisse, ut dictum est, et caespite ab imbre frigoribusque protexisse ac mollibus bifidorum viminum fasces (fascibus* vel *fasciis* editores*) lingua bubula (herbae id genus est) insuper obtegi iubet eamque inligari opertam stramentis.*

3 Surculum praeacutum inter librum et stirpem artito primoris digitos II] *Surculum aridum praeacutum* Iucundus et deinde reliqui editores. 'Et stirpem artito: Quo frequenter usus est Cato (41, 2; 3), hoc verbum semper in antiquo illo exemplari ita scriptum est, non Arcito, ut in excusis olim erat' Victorius. eodem verbo Novius apud Nonium p. 505, 31 usus est, *Artivit pro artavit: Novius Dotata 'artivit linguam in palatum, coepit labia sugere', idem Hetaera 'cum natust, artivit matri interfeminia fortiter'.* gloss. lat. v. IV p. 311, 10 *Artire constringere coniungere.* simile est *insipire* et *insipere* a supando ductum, quod legitur c. 85 *insipito in aulam* et 90 *far insipiat,* Paul. exc. Fest. p. 105, 11 *Insipere far in olam, iacere pullis: unde dissipare, obsipare, ut cum rustici dicunt 'obsipa pullis escam',* Fest. p. 310, 23 *Supat . . . disicit . . . insipit . . . inicit far in ollam,* Paul. exc. p. 311, 6 *Supat iacit, unde dissipat disicit et obsipat obicit et insipat, hoc est inicit,* Pompon. Bonon. fragm. v. 50 Rib. apud Nonium p. 503, 31 *ligna insipite* et v. 86 apud Nonium p. 39, 13 *partem insipui.* ex eodem genere est 105, 1 *bullabit,* ubi in editis ante Victorium exemplaribus *ebullibit* legebatur, item haec, quae Loewius prodrom. gloss. p. 344 ex glossariis indicavit, *indupedare* et *propedare* impedire, *impetrire* et *impetrare, navire* et *navare.*

Surculum aridum quem artiueris eximito] *Artiueris* omnia apographa, *artueris* Politianus minus accurate correcta lectione principis editionis *acueris. artiveras* editio Victorii, *arciveras* Iucundus ediderat.

4 Luto dēpsto stirpem oblinito digitos crassum tres] *Depsto* Victorius. deinde *crasso* Iucundus, *crassos* Victorius, *crassum* ex manu scriptis libris et antiquissimis editionibus Schneiderus auctore Pontedera p. 53 restituit. sed inepte illi hoc de caespite, cuius Plinius l. c. in insitionibus arborum mentionem fecit, dici et id nomen apud Catonem vitio librariorum omissum esse existimaverunt. caespitem enim Plinius non a Catone, sed ab aliis ad insita protegenda adhiberi scribit. Cato autem stirpem masculino genere dixit, *stirpem praecisum circumligato,* non feminino. itaque stirps, in quam surculus inmittitur, luto depsto oblinitur ita, ut tres digitos crassa fiat.

Insuper lingua bubula obtegito si pluat ne aqua in

librum permanet eam linguam insuper librum alligato ne cadat] *Libro alligato* scribendum esse post Pontederam apte coniecit Schneiderus. nam hoc praecipitur, stirpem arboris post insitionem luto oblinendam, deinde lingua bubula, quod est genus herbae, obtegendam esse, ne aqua pluvia per lutum in librum vel corticem arboris permanet, ipsam linguam bubulam, ne cadat, insuper libro alligandam esse. pravo iudicio usus est Schneiderus, cum scripturam librorum *librum alligato* in eandem sententiam converti posse adnotaret ita, ut *insuper* loco praepositionis, quae post casum nominis posita esset, haberetur, h. e. 'super eam linguam alligato librum'. nam alligari dicitur res, quae adposito vinculo munitur, non illud ipsum, quo quid circum ligatur; diverso modo cum adverbio *eo*, 157, 14 *eo calamum alligato*, et cum praepositione *ad*, c. 160 *id manu prehende et dextera sinistra praecide, ad luxum aut ad fracturam alliga. insuper* autem cum accusativo casu dictum est 18, 5 *insuper arbores stipitesque trabem planam inponito*, ib. 6 *trabes quae insuper arbores stipites stant*, 21, 4 *insuper foramen librarium ferreum indito;* saepius pro adverbio, 76, 4 *pruna insuper et circum operito*, 114, 1. 115, 2 *terram insuper inicito*, 160 *ferrum insuper iactato*, 162, 1 *alteram insuper ponito*, ib. 2 *sale insuper obrue*, et mutata significatione 158, 2 *si voles insuper vinum Coum mixtum bibere.*

Ne gelus noceat] *Neu gelu noceat* edita ante Victorium exemplaria. 'Ne gelus: Ita in manu scriptis codicibus legitur. virili autem genere vetustissimos hoc verbo usos esse etiam veteres grammatici testantur' Victorius. de glacie eodem modo dixit Cato Orig. II fragm. 30 Iord. apud Nonium p. 208, 4 *gelum crassum excidunt, eum loro conligatum auferunt.*

XLI 1 Vitis insitio sqq.] Plinius XVII 198 post ea quae de vinea curanda scripta sunt c. 33 posuit haec, *vitis insitio una est per ver, altera cum uva floret: ea optima est:* cf. c. 33. de insitione reliquarum arborum excerpta dedit XVII 111, quae supra c. 40 adscripta sunt. deinde iterum de insitione vitis XVII 115 dedit haec, *Cato vitem tribus modis inserit. praesectam findi iubet per medullam, in eam surculos exacutos, ut dictum est, addi, medullas iungi. altero, si (medullas iunci alteros* codices*) inter se vites contingant, utriusque in obliquum latere contrario adraso (adrasa* codices*) iunctis medullis colligari. tertium genus*

est terebrare vitem in obliquum ad medullam calamosque addere longos pedes binos atque ita ligatum insitum intritaque inlitum operire terra calamis subrectis.

Pirorum ac malorum insitio per uer et per solstitium dies L et per uindemiam] *Pirorum ac malorum* apographa et editio Victorii. errori Politiani tribuendum est, quod lectionem principis editionis *pirorum et malorum* non correxit. deinde *per ver et post solstitium diebus L post vindemiam* codices Plinii XVII 111. Cato autem *solstitium* dixit non ipsum diem, quo solstitium factum est, sed dies solstitiales.

2 Si uitis uitem continget utriusque uitem teneram proacuito obliquo inter sese medullam cum medulla libro conligato] *Si vitis vitem contingat, vitem utrinque teneram praeacuto oblique inter sese* sqq. Merula, *si vitis vitem contingat, vitis utriusque latus praeradito oblique et inter sese* sqq. Iucundus ex Plinio. archetypi lectionem Victorius restituit; *praeacuito* idem in editione secunda. vitis tenera dicitur pampinus vel palmes vitis, de quo Varro r. r. I 31, 3 dicit *ciuncidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile neque ex se potest eicere vitem, quam vocant minorem flagellum, maiorem et iam unde uvae nascuntur palmam.* — *obliquo* tamquam adverbium pro *oblique* dictum est: *in obliquum* Plinius.

3 Artitoque ea qua terebraueris] *Qua* Politianus cum apographis, non *quam*, ut Gesnerus adnotavit.

XLII Ficos et oleas altero modo] Plin. XVII 119 *hoc genus non pridem repertum volunt qui novis moribus favent. sed etiam et apud veteres Graecos invenitur et apud Catonem, qui oleam ficumque sic inseri iussit, mensura etiam praefinita secundum reliquam diligentiam suam, cortices scalpro excidi quattuor digitorum longitudine et trium latitudine atque ita coagmentari et illa sua intrita oblini (obliti* codices*), eadem ratione et in malo.*

XLIII 1 Sulcos si locus aquosus erit, alveatos esse oportet latos summos pedes tres altos pedes quattuor infimum latum p. I et palmum] De sulcis seminariorum Catonis sententiam, non ipsa verba rettulit Plinius XVII 81 *Cato: si locus aquosus sit, latos (latus* codices*) pedes ternos in faucibus imosque palmum et pedem, altitudine quattuor pedum. cos lapide*

consterni aut, si non sit, perticis salignis viridibus, si neque hae sint, sarmentis, ita ut in altitudine semipes detrahatur (semipede trahantur codices, *semipes detrahatur* Ianus*).* fauces sulcorum Plinius summam sulcorum partem dixit et imos sulcos plurali numero, ubi *infimum* apud Catonem scriptum est singulari numero post pluralem *sulcos* posito. deinde *ita ut in altitudine semipes detrahatur* Plinius addidit propter ea quae de scrobibus apud Catonem scripta sunt, *postea scrobes facito altos p. IIS, latos p. IIII.*

Perticis saligneis uiridibus controuersiis conlatis] *Controuersis collatis* Merula et Victorius, *quoquoversus collatis* Iucundus. *contra versis,* h. e. 'quae contra vel adversus se invicem versae sunt' coniecit Schoettgenus; *conversis inter se consternito* Schneiderus. dubitari non debebat quin verum esset *controversus.* nam perticis saligneis viridibus sulci ita consternuntur, ut binae perticae in contrariam partem inter se conversae componantur, nisi potius *controversus colligatis* legendum est, ut colligari perticae in contrariam partem, non conferri vel componi dicantur. *controversum* ex Florentino codice Apuleii restitutum est apol. c. 15 p. 422 *controversum respondeant.*

2 Vitibus sulcos et propagines ne minus p. IIS quoquo uersus facito] *Propagationes* edita ante Victorium exemplaria ex rubrica, quae in manu scriptis libris praescripta est. *vitibus sulcos propaginesque* in indice capitulorum. propagines Schneiderus voluit dici scrobes, quae propagandis vitibus factae essent. immo sunt ipsi surculi vitium, qui in sulcis ita ponendi sunt, ut quoquo versus ne minus pedes duos et dimidium inter se distent.

Semel in mense sulcos et circum capita oleaginea quod mensibus usque donec trimae erunt fodere oportet] *Semel in mense sarrito, sulcos et circum capita oleagina* sqq. Merula, ubi Iucundus *sulcos* delevit. *semel in mense sulcos sarrito et circum capita oleagina* Schneiderus. scribendum potius erat *semel in mense circum sulcos et capita oleaginea — fodere oportet,* h. e. semel in mense circum sulcos, in quibus propagines vitium positae sunt, et circum stirpes olearum fodere oportet omnibus mensibus, usque donec vites et oleae trimae erunt. simili abundantia dictum est 88, 1 *id aliquotiens in die cotidie facito* et similiter 104, 1 *misceto ter in die dies quinque continuos.* —

quod annis constanti usu scriptum est 3, 2, ubi *quot* in principe editione Politianus non correxit, 47. 73. 143, 3, non *quotannis,* item 14, 4 *quod erunt*, 40, 3 *quod genera,* 62 *quod iuga* et in rubrica et in indice *quod plostra*, 148, 1 *quod dies,* 158, 2 *ex iis tot rebus quod scriptum est,* 156 in rubrica et in indice *quod medicamenta,* et 157, 15 *aliquod dies* pro *quot* et *aliquot;* 2, 1 *ad postridie,* 22, 2. 48, 1. 82 *adque.* contra 2, 7. 101. 146, 2. 161, 4 *aliut,* 46, 2 *aput.*

XLIV Oliuetum diebus XV ante aequinoctium uernum incipito putare] *Oletum* Iordanus Herm. v. XV a. 1880 p. 13. nam *oliuetum* hoc uno loco in archetypo scriptum erat, sed in rubrica et in indice capitulorum *olea quo tempore putetur;* in reliquis *oletum* 1, 6. 3, 5. 6, 2. 10, 1. 61, 1, et *oleitas* 68, ubi *oletas* scriptum erat, 144, 2 *oleatate,* ib. 5 *oletate.* item *olearius* 3, 2. 10, 2. 13, 2. 18, 8. 144, 3. 153, et *oliarius,* 2, 5 *oliariam,* 10, 2 *oliareas,* ib. 4 et 69 *oliaria,* 135, 2 *oliariae;* et *olea* tantum, sed in indice capitulorum c. 128 (119) *ex olivis.* Varro in iis quae ex Catonis libro recepit *olivetum* scripsit, non *oletum,* r. r. I 7, 9. 18, 1. 19, 1. 22, 3. 24, 1, et hac sola forma usus est, I 18, 3; 5. 55, 1; 3; item I 60 *de olivitate;* sed *olea* et *olearius* tantum. — Catonis praecepta de oleis ex variis locis collecta posuit Plinius XVII 125, *quae custodienda in olearum cura Cato iudicaverit, ipsius verbis optime praecipiemus,* (c. 45) '*taleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas facito diligenterque tractato, ne liber laboret, cum dolabis aut secabis. quas in seminario saturus eris, pedales facito. eas sic inserito: locus bipalio subactus sit beneque gluttus. cum taleam demittes (demittis* codex Vaticanus, *dimittes* Parisinus 6795*), pede taleam opprimito. si parum descendat, malleo aut mateola adigito (adicito* codices*) cavetoque ne librum scindas, cum adiges (adices* codices*). palo prius locum ne feceris, quo taleam demittat. ita melius vivet. talea, et ubi trimae sunt, tum denique curae sunt, ubi liber se vertet. si in scrobibus aut in sulcis seras (seres* codex Vaticanus*), ternas taleas ponito easque divaricato, supra terram ne plus quattuor digitos traversos emineant vel oculos serito.* (c. 61) *diligenter eximere oleam oportet et radices quam plurimas cum terra ferre. ubi radices bene operueris, calcare bene, ne quid noceat. siquis quaerat (quaeret* codex Vaticanus*),*

quod tempus oleae serendae sit, agro sicco per sementem, agro laeto per ver. (c. 44) *olivetum diebus XV ante aequinoctium vernum incipito putare. ex eo die dies XL recte putabis. id hoc modo putato. qua locus recte ferax erit, quae arida erunt, et siquid ventus (uetus* codices*) interfregerit, inde ea omnia eximito. qua locus ferax non erit, id plus concidito aratoque bene enodatoque stirpesque leves facito.* (c. 5, 8) *circum oleas autumnitate ablaqueato et stercus addito.* (c. 61) *qui olivetum saepissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit, radices susum abibunt, crassiores fiunt, et eo in radices vires oleae abibunt.'*

Ex eo dies XLV recte putabis] *Dies XV* codices Plinii vel ipsius Plinii vel librariorum errore. deinde idem *inde* addidit, *inde ea omnia eximito.*

Qui locus ferax non erit id plus concidito aratoque bene enodato stirpesque leuis facito] *Qui locus ferax non erit, eo plus concidito, aratroque bene enodato, stirpesque leves facito* Merula. *qua locus* Victorius ex Plinio, in reliquis lectionem archetypi restituit. *concidito artatoque* ex coniectura Pontederae Schneiderus, 'id est falce cohibeto, ne rami latius expandantur, sed paucioribus in ramis melius fructus alantur'. de aratione in vitibus adhibenda 37, 3 scripta sunt haec, *vitis si macra erit, sarmenta sua concidito minute et ibidem inarato aut infodito.* de cura oliveti accuratius praecepit Columella V 9, 12, *sed id minime bis anno arari debet et bidentibus alte circumfodiri,* et ib. 15 *plerumque etiam locis siccis et umidis arbores musco infestantur, quem nisi ferramento raseris, nec fructum nec laetam frondem olea induet. quin etiam conpluribus interpositis annis olivetum putandum est. nam veteris proverbii meminisse convenit, eum qui aret olivetum rogare fructum, qui stercoret exorare, qui caedat cogere.* itaque de oliveto haec praecipiuntur: ubi locus ferax non est, ibi olivetum concidendum est plus quam in loco feraci; deinde arandum est, rami arborum bene enodandi et stirpes levigandae et a musco purgandae sunt. nam *plus* adverbii loco positum est, ut *multum aliquantum nimium* saepe et ipsum *plus* similiter apud Catonem 157, 10 *plus videbunt. enodare* de arboribus dictum est a Columella V 6, 14, *quae ulmus a positione bene provenerit, eius imae virgae falce debent enodari,* de

vitibus ib. 27 *maxime autem prodest vitibus omnibus annis resolvi: nam et commodius enodantur et refrigerantur, cum alio loco alligatae sunt.* vitiose autem *enodatoque* in codicibus Plinii scriptum est, *arato bene enodatoque stirpesque leves facito.*

XLV 1 Tripedaneas decidito] *Tripedaneas facito* Plinius.

Locus bipalio subactus siet beneque terra tenera siet beneque glittus siet] *Locus bipalio subactus sit beneque gluttus* Plinius, *locus bipalio subactus siet beneque glutus* Iucundus. archetypi lectionem Victorius restituit, sed *glutus* ex antiquioribus editionibus retinuit. *beneque terra tenera siet* tamquam glossema Meursius et Gesnerus notaverunt. *glittus* ex manu scriptis libris recepi. idem legitur in excerptis Festi p. 98, 7, *Glittis, subactis levibus teneris,* et *glis* et *glitteus* in glossis latinis, quas Loewius gloss. nomin. p. 120 composuit. ex eadem stirpe *γλιττόν* ductum est apud Hesychium *γλιττόν, γλοιόν* et apud Eustathium in Hom. Od. Z 216 p. 1560 *λοῦτρον μέντοι μοναχῶς, τὸ ἀπόλουμα βαρυτόνως, ὃ γλιττὸν ἄλλοι φασίν* et *γλίττων ὁ ἐν ταῖς ἐμβάσεσι γινόμενος ῥύπος.*

2 Si parum descendet malleolo aut mateola adigito] *Si parum descendat, malleo aut mateola adigito* Plinius; item apud Catonem 46, 2 *malleo aut matiola adigito.* quod genus instrumenti autem sit mateola vel matiola, non constat.

Palo prius locum ne feceris quo taleam demittas si ita seueris utisstet talea melius uiuet] *Utisstet* optima apographa et ex archetypo Victorius adnotavit, *utusstet* Politianus et codex Mediceus m. *palo prius locum feceris, quo taleam demittas. si ita severis, utilis fiet talea meliusque vivet* Merula, *palo prius locum si feceris, quo taleam demittas, et si ita severis, utilis fiet talea meliusque vivet* Iucundus. prava editorum interpolatione remota genuinam lectionem Victorius restituit, *palo prius locum ne feceris, quo taleam demittas, si ita severis, uti stet talea, melius vivet,* quae Gesnerus ita interpretatus est, 'stat autem talea, cum summum id est, quod in arbore fuerat', collatis iis quae de fico scripta sunt apud Plinium XVII 154, *et in fico quidem dodrantales taxilli solo patefacto seruntur sic, ut descendant quae proxima arbori fuerint, duo oculi extra terram emineant.* similiter Columella V 9, 3 de taleis oleagineis praecepit, ut ea pars rami, ex qua talea facta est, sic, quemadmodum in arbore steterat ramus,

recte et cacumine caelum spectans in terram deponatur. verba Columellae adscripsi supra 33, 4. idem igitur Cato praecepit: in taleis oleagineis, qui sunt surculi ex ramis desecti, palus adhibendus non est, ut illis locus in terra fiat; ipsae taleae autem ita serendae sunt, ut recte stent, hoc est ut ea pars quae proxima arbori fuerat in terram demittatur, altera pars caelum spectet. eandem sententiam expressit Schneiderus, qui *uti steterat* scribendum coniecit pro *uti stet* coll. 49, 2 de vinea *ita uti fuerit ponito in scrobe aut in sulco.* neglegenter Catonis verba reddidit Plinius *palo prius locum ne feceris, quo taleam demittat, ita melius vivet.*

3 Taleae ubi trimae sunt tum denique maturae sunt ubi liber sese uertet] *Talea et ubi trimae sunt tum denique curae sunt* corrupte codices Plinii. *tum denique tibi curae sunt* Merula. maturae dicuntur taleae quae ad propagandum idoneae sunt.

Ternas taleas ponito easque diuaricato supra terram ne plus IIII digitos transuorsos emineant uel oculos serito] *Gemma vel oculo servato* Iucundus, *oculos inserito* Rottboellius, *semine vel oculis serito* Schneiderus scribendum coniecit. cum archetypi scriptura *vel oculos serito* consentiunt Plinii codices. oculi autem sunt germinantes in ramis vel in radicibus gemmae. hos in seminario olearum Columella V 9, 4 commemoravit, in harundineto Cato 6, 3 *oculos harundinis pedes ternos alium ab alio serito* et 47 *ternos pedes oculos disponito.* itaque in scrobibus aut sulcis ita ponendae sunt taleae, ut non plus quattuor digitos supra terram emineant, aut videndum est ut germinantes oculi sint in surculis qui seruntur.

XLVI Seminarium ad hunc modum facito] De seminario apud Plinium XVII 69 scripta sunt haec, e quibus quaedam ex Catonis praeceptis videntur petita esse, *sit ergo siccum sucosumque, bipalio subactum, advenis hospitale et quam simillimum terrae in quam transferendae sint, ante omnia elapidatum munitumque ad incursum etiam gallinacei generis, quam minime rimosum, ne penetrans sol exurat fibras, intervallo sesquipedum seri.*

XLVII *Porrinam serito* apographa et editio Victorii, *porrinam ibi serito* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit. *porrinam inserito* ex secunda editione Victorii receptum erat.

XLVIII 1 Semen cupressi ubi seres] De semine cupressi serendo praecepta Percennii scripta sunt c. 151.

2 Porcas pedes quinos latas facito eo stercus minutum addito consarito glebasque comminuito] *Pedes quaternos* Pontedera coniecit coll. 151, 3 *areas facito pedes latas quaternos.* deinde *addito et conserito* Merula. *consarire* de sulcis dictum est a Columella XI 3, 46, *deinde sulci omnes consariendi herbaeque eximendae.*

Tum semen serito cribo tamquam linum eo terram cribro incernito altam digitum transuersum] *Semen serito cribo* Politianus et codex Parisinus A, *semen serito crebro* Mediceus m, *semen serito cribro* apographa Italorum et editiones antiquissimae, *semen serito crebrum* Popma. 151, 3 de eadem re scriptum est *semen serito crebrum, ita uti linum seri solet.* de satione lini Columella II 10, 17 scribit *nonnullis placet macro solo et quam spississimum semen eius committi, quo tenuius linum proveniat.* itaque primum crebrum seritur semen cupressi, sicut semen lini; deinde cribro terra in semen incernitur.

Furcas circum offigito sqq.] Plin. XVII 71 *Cato et furcis crates inponi iubet altitudine hominis ad solem recipiendum atque integi culmo ad frigora arcenda, sic pirorum malorumque semina nutriri, sic pineas nuces, sic cupressos semine satas et ipsas.*

Sarmenta aut cratis ficarias imponito quae frigus defendant et solem] *Quae frigus arceant et solem* Iucundus ex Plinio l. c., *quae frigus defendant et solem recipiant* ex eodem scribendum Pontedera p. 58 coniecit. *intercipiendum* pro *recipiendum* apud Plinium legendum esse Gesnerus coniecit.

Simul herbae inceperint nasci eximito] *Simulac* edita ante Victorium exemplaria: 151, 4 *si herbae natae erunt, facito uti ab herbis purges.*

3 Nuces pineas ad eundem modum nisi tamquam alium serito] *Nuces pineas ad eundem modum tanquam allium serito* Iucundus. *nisi tanquam taleam serito* coniecit Rottboellius coll. Varr. r. r. I 41, 6. immo pineae nuces eodem modo atque semina cupressi, pirorum, malorum serendae sunt, ita tamen, ut is modus propter diversitatem seminis tamquam alius sit. *nisi* de exceptione post pronomen *idem* dictum est cum imperativo vel coniunctivo c. 77 *eadem omnia facito, nisi sic fingito,*

80 *encytum ad eundem modum facito, uti globos, nisi calicem pertusum cavum habeat,* 89 *eodem modo anserem alito, nisi prius dato bibere,* et post *ita* 82 *spaeritam sic facito, ita uti spiram, nisi sic fingito.*

XLIX 1 Vineam ueterem sqq.] Catonis verba post ea quae de vinea supra c. 33 et de insitione vitis 41, 1 scripta sunt posuit Plinius XVII 198, *vineam — crebroque fodito.* cf. c. 33.

2 Ex radicibus bene exfodito usque radices persequito et caueto ne radices saucies] Neglegentius Plinius l. c. *ex radicibus bene exfodito et cave ne radices saucies.*

Flexatoque uti fuerit] *Laxatoque uti fuerat* Merula, *flexatoque uti fuerit* apographa et editio Victorii. idem voluit Politianus, qui *fuerit* ex codice adnotavit et *Flexato* in margine principis editionis adscripsit.

L 1 Prata primo uere stercerato luna silenti quae inrigiua non erunt ubi fauonius flare coeperit cum prata defendes depurgato herbasque malas omnis radicitus effodito] *Prata primo vere stercorato luna silenti, quae irrigua non erunt. ubi favonius flare coeperit, tum prata defendes depurgatoque. herbas malas omnis radicitus effodito* Merula. genuina lectione a Victorio restituta editores prava distinctione compositionem verborum corruperunt: *prata primo vere stercorato luna silenti, quae irrigua non erunt, ubi favonius flare coeperit. cum prata defendes, depurgato* sqq. Schneiderus. et re ipsa et ratione sermonis postulante scripsi *prata primo vere stercerato luna silenti. quae inrigiva non erunt, ubi favonius flare coeperit, cum prata defendes, depurgato.* cum duo sint genera pratorum, sicca et irrigua, ea quae sicca sunt post favonium tum, cum a pecore defenduntur, purganda sunt. nam in irriguis id fieri non posse apparet. *ubi* cum futuro exacto apud Catonem in definitione temporis positum est saepe, sed ita ut anteponatur temporis definitio, non sequatur. post primariam sententiam ponitur cum praesenti tempore semel, sed diversa ratione, 151, 2 *semen cupressi tarentinae per ver legi oportet, materiem, ubi hordeum flavescit,* cum futuro bis, 33, 2 *vitem novellam resicari tum erit tempus, ubi valebit* et 45, 3 *taleae ubi trimae sunt, tum denique maturae sunt, ubi liber se vertet;* praeterea numquam. Catonis praecepta cum iis quae c. 40 scripta

sunt posuit Plinius XVIII 243, *prata stercorari luna sitiente, quae rigua non erunt a flatu favonio defendi et purgari, herbas malas radicitus erui* sqq. cf. c. 40.

2 Haec facito antequam uiniam fodere incipias] *Hoc facito* edita inde a principe editione exemplaria. manifesto vitio corrupta sunt quae apud Plinium l. c. leguntur, *haec antequam vinea florere incipiat.* post putationem vineam fodiendam esse scriptum erat 33, 2 *vineam putatam circumfodito.*

Ubi daps profanata comestaque erit uerno arare incipito et loca primum arato quae siccissima erunt et quae crassissima et aquosissima erunt ea postremum arato dum ne prius obdurescant] 131 *Piro florente dapem pro bubus facito. postea verno arare incipito. ea loca primum arato quae rudecta harenosaque erunt. postea uti quaeque gravissima et aquosissima erunt, ita postremo arato.* ager crassus dicitur 6, 1 *ubi ager crassus et laetus est,* ib. *in agro crasso et caldo,* ib. 4 *qui locus crassior erit aut nebulosior,* 35 *qui locus restibilis crassitudine fieri poterit,* ib. *in loco stercorato bene aut in loco crasso.*

LI Propagatio pomorum] De propagatione arborum pleraque accuratius scripta sunt c. 133.

Pulli qui nascentur eos in terram deprimito extollitoque primorem partem uti radicem capiat] *Capiant* Pontedera: 133, 1 *extollito, uti radicem capere possint.* poterat tamen hoc loco non inaudita apud Catonem neglegentia post pluralem numerum singularis *capiat* poni, h. e. ut is pullus vel surculus, cuius primoris pars erecta sit, radicem capiat.

LII In arboribus ubi radices capiant calicem pertundito per fundum aut qualum ramum quem radicem capere uoles traicito] 133, 3 *In arboribus radices uti capiant, calicem pertusum sumito tibi aut quasillum, per eum ramulum transserito.* inde *uti* pro *ubi*, quod hoc loco in archetypo erat, scripsi. deinde *calicem aut qualum pertundito, per fundum ramum, quem radicem capere voles, scarificato traiicitoque* Iucundus, *calicem pertundito aut qualum: per eum ramum, quem radicem capere voles, traicito* Eussnerus p. 301. rectius scribetur *in arboribus radices uti capiant, calicem pertundito, per fundum pertusum aut qualum ramum, quem radicem capere*

voles, traicito. nam ut surculi, dum in arbore sunt, radices capiant, per fundum pertusum calicis aut per qualum traiciuntur. calix aut qualus terra impletur et in arbore relinquitur, dum radicem ceperit ramus.

In arborem relinquito ubi ita fuerit ramum sub qualo praecidito] *In arborem relinquito. ubi ita fuerit et radices egerit, ramum sub qualo praecidito* Iucundus. rectius 133, 3 *in arbore relinquito: ubi bimum erit, ramum tenerum infra praecidito.*

2 Qualum incidito ex una parte perpetuum siue calix erit conquassato cum eo qualo aut calice in scrobem ponito] *Qualum incidito ex una parte prope imum. si vero calix erit, conquassato cum eo qualo aut calice in scrobe posito* Merula, ubi Politianus *perpetuum* pro *prope imum* ex codice adnotavit, *si vero* non correxit, deinde *in scrobe posito* ex vetere codice item non correxit, sed rubro colore, quo in lectionibus Medicei codicis uti consuevit, litteras *m* et *n* superscripsit, ut esset *in scrobem ponito,* non in *scrobe monito*, ut Gesnerus adnotavit. *sive calix* et *in scrobem ponito*, quod habent apographa, haud dubie in archetypo fuit. *si vero* ex principe editione ab editoribus receptum erat; in reliquis ante Victorium Angelius manu scriptorum librorum lectionem dederat. *ex ima parte perpetuum* Rottboellius, *ex una parte per imum* Schneiderus scribendum coniecerunt. recepta emendatione Rottboellii scripsi *qualum incidito ex ima parte perpetuum, sive calix erit, conquassato: cum eo qualo aut calice in scrobe ponito.* nam qualus, per quem in ima parte ramus traiectus erat, iam ab eadem parte perpetuus, h. e. ita ut nihil intermittatur, inciditur vel, si calix est, frangitur. ita cum qualo aut calice ramus in scrobe ponitur. — *in scrobe,* pro quo *in scrobem* hoc loco scriptum erat, fuit in archetypo 28, 2 *in scrobe cum pones* et 49, 2 *ponito in scrobe aut in sulco.* neque umquam aliter cum hoc verbo praepositionem *in* a Catone positam esse puto: *in sole ponito* 7, 4. 87. 88, 1; 2. 112, 2. 113, 2. 116. 130. 151, 2; praeterea cum variis nominibus, 37, 3 *in tecto posueris,* 76, 3 *in tabula pura quae pateat p. I ibi balteum ponito,* 113, 1 *ponito in dolio,* 156, 3 *ponito pocillum in sereno,* 161, 3 *in quo loco positurus eris,* item 46, 1 *ubi semina positurus eris.* accuratius idem di-

citur 105, 2 *in sole sinito positum esse* vel 88, 2 *in sole habeto* et 154 *id in suggestu inter dolia positum habeto.* item 68 *in suo quidque loco reponito.* eodem pertinet *sub* praepositio cum ablativo casu, non cum accusativo, posita, 88, 2 *sub tecto ponito,* 108, 2 *vinum ponito sub dio.* cum accusativo casu *in* legitur bis, 76, 4 *tracta singula in totum solum primum ponito,* ubi *inponito* scribendum esse intellegitur ex iis quae sequuntur, *in summum tracta singula indito et placentam inponito,* et 66 *cortinam plumbeam in lacum ponito,* ubi item rectius *inponito* scribetur. similiter apud Varronem r. r. III 11, 2 *in quam et cibus inponitur iis et inmittitur aqua* scripsi pro eo quod in codicibus legitur *cibus ponitur in iis.* ex iis quae cum praepositione composita sunt *inponere* constanti scriptorum usu cum *in* et accusativo dici satis notum est: apud Catonem inveniuntur haec, 76, 2 *in mortarium inponito,* 104, 2 *in dolium inponito,* 108, 1 *inponito in carbones,* 48, 2 *eo* (h. e. in terram) *sarmenta aut cratis ficarias inponito,* item 18, 5 *sub eas trabes trabeculam inponito;* cum ablativo legitur semel, sed corrupte, ut puto, 77 *ita inponito in solo.* item *adponere,* 42 *adponito in eum locum,* et *supponere,* 22, 2 *orbiculos ligneos pertusos in miliarium in columella supponito* 21, 3 *lamminas sub lamminas pollulas minutas supponito,* 157, 11 *sub sellam supponito,* 18, 5 *eo supponito.* sed *conponere* cum utroque casu propter diversam verbi significationem, 37, 5 *codicillos domino in acervum conpone,* 76, 1 *in qualo, ubi arescant, conponito,* 82 *eas in solo conponito densas,* 112, 2 *in tecto in cratibus conponito.* in aliis facile apparet movendi notio, 25 *conculcato in dolia,* 117 *in orculam calcato,* 76, 3 *in mortarium purum manibus condepsito,* 95, 2 *infriato quam minutissime in amurcam,* 156, 4 *infriet in aquam,* ib. 6 *eo interito,* 157, 4 *in ea vulnera teras,* ib. 7 *eodem silpium inradito;* sed 102 *conterito in veteris vini hemina.* in his in primis memorabile est *condere,* quod de omni genere frugum, quae in usum conservantur, dicitur cum praepositione *in* addito et ablativo casu ad locum indicandum, in quo fruges servantur, et accusativo, quo res vel vas significatur, in quod induntur. cum ablativo 7, 2 *uvae in olla in vinaceis conduntur* sqq., ib. 4 *conduntur vel virides in muria vel in lentisco contusae,* ib. *sorba in sapa condere,* 54, 2 *in tecto condito,* 55 *in tabulato condito,*

item 11, 1 *dolia, ubi vinaceos condat;* cum accusativo 7, 4 *in defrutum condito,* 54, 1 *in dolium condideris,* 99 *in vas fictile condito,* 112, 3 *vinum condito in dolia,* 117 *condat in acetum,* 119 *in orculam condito,* item 10, 4 *dolia, quo vinaceos condat,* 88, 2 *ea muries erit, vel carnem vel caseos vel salsamenta quo condas,* 101 *vas, quo condideris,* 92 *eo frumentum refrigeratum condito.* ex Varronis rerum rusticarum libris in eodem verbo adnotavi haec, cum ablativo casu I 58 *in ollis commodissime condi,* 59, 3 *in sapa condita,* 61 *in doleis condunt,* III 12, 5 *condant in caveis;* cum accusativo I 2, 25 *condito in aquam,* 57, 1 *condi oportet in granaria,* 60 *in defrutum condi,* 61 *conditur in vasa,* 64 *conditum in vas,* 65 *conditur in dolium,* III 9, 12 *condunt in furfures.*

LIII 1 Fenum ubi tempus erit sqq.] Plin XVIII 260 *Cato 'fenum', inquit, 'ne sero seces, priusquam semen maturum sit'.*

Seorsum condito per uer cum arabunt antequam ocinum des quod edunt] *Seorsum condito. per ver cum arabitur, antequam ocymum nascatur, des quod edant* Merula. *seorsum condito* et deinde in initio novi capitis *Per ver cum arabitur antequam ocymum nascatur, des quod edant bubus pabulum. id hoc modo dari pararique oportet* Iucundus. scripturam archetypi Victorius restituit et in explicationibus haec adnotavit, 'Per ver cum arabunt: Hunc locum ex antiquis libris summa cum fide restitui: in quo illud inusitatum, quod Edunt pro Edant posuit. idem etiam bis fecit in capite, quo Brassicam Pythagoream laudat [157, 9 et 10]. sed aliis etiam locis, quemadmodum post indicabo. quare id negligentia librarii commissum non putavi, sed hanc fuisse loquendi consuetudinem M. Catonis, prisci hominis, credidi'. addito nomine, quod in fine capitis exciderat, olim scripsi *seorsum condito, per ver cum arabunt, antequam ocinum des, quod edant boves.* sed *edint* potius scribendum erat. nam hac forma in coniunctivo Cato usus est, non *edam*: 156, 6 *postea edit; sed si poterit solam brassicam esse, edit,* 157, 6 *quo libentius edis,* ib. 9 *dato edit,* ib. 10 *brassicam edit.* verno tempore boves, dum arant, largiore pabulo pascendos esse Columella VI 3, 6 docet.

LIV 1 Inde semodios singulis bubus in dies dari

oportet et si non laborabunt pascantur satius erit aut modium uinaceorum quos in dolium condideris interdiu pascito] Perturbatum verborum ordinem ita correxit Iucundus, *inde semodios singulis bubus in dies dari oportet aut modium vinaciorum, quos in dolium condideris. at si non laborabunt, pascantur satius erit. interdiu pascito,* et rectius deleta *et* particula Eussnerus p. 305, *inde — dari oportet aut modium vinaceorum, quos in dolium condideris. si non laborabunt, pascantur satius erit. interdiu* sqq. vinaceos bubus per hiemem dari scribit Cato c. 25. *interdiu* scriptum est etiam c. 124, *interdius* c. 83.

2 Paleas triticeas et hordeaceas acus fabaginum uicia uel de lupino item de ceteris frugibus omnia condito] *Acus fabaginum viciam* Merula, *viciam acus fabaginum* Iucundus. pro his addita praepositione scripsi *acus fabaginum, de vicia,* h. e. acus de faba, de vicia, de lupino itemque de ceteris frugibus, ea omnia condenda sunt.

4 Usque ocinum dato donec arescat ita temperato postea uiciam dato] *Item temperate post viciam dato* Merula. ocinum bubus, dum arescat, dandum est; ubi aruerit, temperandum, deinde vicia danda est. *temperare* de modo cibis adhibendo dictum est c. 90 *escam temperato. ita* autem, quod olim grammatici de tempore dictum interpretabantur, in praeceptis cum imperativo coniungitur saepe et in initio enuntiatorum ponitur, ut ad ea quae antea praecepta erant referantur ea quae subiciuntur, quae facienda sunt tum, cum ea quae ante fieri oportet sic, ut scriptum erat, peracta sunt. exempla eius usus in Catonis libro Schoendoerfferus de genuina Cat. de agric. libri forma p. 44 indicavit: 43, 1 *ita oleas serito,* 77 *ita inponito,* 78 et 81 *ita ponito,* 80 *ita in unguen caldum fundito,* 84 *ita pone,* 85 *ita insipito in aulam novam,* 112, 2 *ita relinquito,* 119 *ita utito,* 157, 5 *ita opponito,* ib. 14 *ita premito,* ib. 15 *ita subducito,* 162, 2 *ita omnes obruito* et similiter 161, 5 *ita cum sumpseris semen, incendito;* et cum futuro tempore c. 103 *ita boves et corpore curatiores erunt et morbus aberit,* 116 *ita integra servabitur recte,* 128 *ita neque aspergo nocebit* sqq., 130 *ita neque fumosa erunt et ardebunt bene. — donec* praeterea apud Catonem cum coniunctivo modo dictum non esse

grammatici notaverunt. dicitur enim aut cum futuro aut cum futuro exacto ita, ut in primaria sententia imperativus aut coniunctivus ponatur in praeceptis, addito plerumque *usque adeo* vel *usque:* 67, 2 *amurcam commutet usque adeo, donec in lacum — pervenerit,* 76, 4 *linito usque adeo, donec — abusus eris,* 86 *lacte addat paulatim usque adeo, donec cremor crassus erit factus,* 88, 1 *cotidie facito usque adeo, donec sal desiverit tabescere,* ib. 2 *usque adeo in sole habeto, donec concreverit,* 106, 1 *misceto usque adeo, donec ovum gallinaceum coctum natabit,* 43, 2 *usque donec trimae erunt, fodere oportet,* 156, 5 *coquito usque donec conmadebit.* per se solum positum est 67, 2 *locum conmutet, donec in dolium pervenerit,* 150, 2 *donec domino satisfecerit aut solverit, pignori est. donicum* scriptum est 146, 2 *donicum solutum erit — pigneri sunto,* 149, 2 *donicum pecuniam solverit — pigneri sunto,* 161, 3 *usque licebit vellas, donicum in semen videris ire,* et apud Charisium p. 197, 20 *Cato 'tu otiosus ambulas, qui apud regem fuisti, donicum ille tibi interdixit rem capitalem'*. saepius *usque adeo dum* vel *usque dum* vel solum *dum* cum coniunctivo praesentis temporis dictum est item in praeceptis, sed cum certa consilii significatione, 95, 1 *agitato crebro usque adeo, dum fiat tam crassum quam mel,* 107, 2 *usque coquito, dum dimidium excoquas,* 160 *incipe cantare —, usque dum coeant,* 76, 5 *aperito, dum inspicias,* 103 *spargito — dum consuescant,* 156, 2 *demittito admodum dum quinque numeres,* et addito *ne* 5, 4 *dum ne lassus fiat,* 33, 1 *dum ne nimium constringas,* 50, 2 *dum ne prius obdurescant.* praeterea cum utroque futuro, 22, 2 *temperato, usque dum recte temperabitur,* 30 *usque dum habebis, dato,* 56 *usque adeo dum ficos esse coeperint,* 110 *saepius facito, usque dum odorem malum dempseris,* 112, 3 *decarpito — usque dum inpleveris,* 90 *depsitoque, dum poteris facere turundas.* de spatio temporis c. 140 *dum opus, cotidie per partes facito,* 144, 5 *dum oleam legent — dabuntur.*

LVII Mense quarto heminas in dies id est in mense congios .II.S. mense quinto sexto septimo octauo in dies sextarios id est in mense congius quinque nono decimo undecimo in dies heminas ternas id est amphoram hoc amplius saturnalibus et compitalibus in singulos homines congios summa uini in homines singulos inter

annum cum compeditis uti quidquid operis facient pro portione addito] *Congius quinque* codex Mediceus m et ex archetypo Politianus, *congios quinque* reliqua apographa. *mense quarto heminam in dies I, in mense congios tres. mense quinto sexto septimo et octavo in dies sextarium I, in mense congios quinque. nono decimo undecimo et duodecimo in dies heminas ternas, id est amphoram in mense. hoc amplius saturnalibus et compitalibus in singulos homines congios. summa vini in homines singulos intra annum quadrantalia VIII. compeditis autem ut quicquid operis facient pro portione addito* Iucundus. archetypi lectionem Victorius exhibuit. in hac ex coniectura Iucundi *duodecimo* addidi et deinde *in mense amphoram* scripsi. sed praeterea, ut ratio numerorum recte constaret, addendus erat numerus congiorum, qui Saturnalibus et Compitalibus dantur *IIS* et in summa vini annui, ubi scriptura librorum manifesto corrupta est, non *quadrantalia VIII,* quod Iucundus dederat, sed *q. VII* pro eo quod in archetypo scriptum erat *cum* scribendum erat, *nono, decimo, undecimo, duodecimo in dies heminas ternas, id est in mense amphoram: hoc amplius Saturnalibus et Compitalibus in singulos homines congios IIS: summa vini in homines singulos Q.VII.* nam de vino familiae dando praecipiuntur haec. tribus mensibus post vindemiam vinum omnino non datur, dum loram bibunt servi, de quo c. 25 dictum est *erit lora familiae quod bibat.* deinde per novem menses reliquos vinum praebetur ita, ut quarto mense congii duo et dimidius, h. e. XXX heminae, singulis hominibus dentur, sequentibus quattuor mensibus congii quinque vel heminae sexaginta in mense, h. e. CCXL heminae, reliquis quattuor mensibus amphora vel heminae nonaginta in mense, h. e. CCCLX heminae. ad haec si festis diebus congii tres et dimidius vel heminae XLII accedunt, numerus efficitur heminarum DCLXXII, quae per annum singulis hominibus dandae sunt, h. e. quadrantalia septem. nam nonaginta sex heminae quadrantali a Catone tribuuntur, non nonaginta, quae supra tributae erant amphorae. amphoram enim sine certa mensurae significatione dixit vasa olearia et vinaria 10, 2. 11, 2. 13, 2. 88, 1. 105, 2. 113, 2. 115, 1. 120. 127, 1 et una cum urna c. 36 *circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquae dimidio addito.* ubi certam mensuram indicare volebat, qua-

drantal dixit, non amphoram, 10, 2 *ahenum quod capiat Q.XXX* et *quod capiat Q.V*, item 13, 1. 24. 104. 105. 106. 112, 3. 127, 1. 144, 5 et 112, 1 *quadrantalibus quinque minus sit quam plenum.*

LVIII Oleum dato in menses unicuique S. I. salis unicuique in anno modium satis est] Aut *in mense* scribendum est, sicut *in anno* et supra de vino familiae dando saepius, aut *in singulos menses*, sicut item de vino familiae supra *in singulos homines* et *in annos singulos.* nam ita *in* praepositio cum accusativo casu numeri pluralis in omni genere nominum addito numerali nomine ponitur de distributione, 14, 3 et 5 *pretium in tegulas singulas*, ib. 4 *in singulas quaternae numerabuntur*, 15 *praebeat calcis in pedes singulos in longitudinem modium unum*, 60 *in iuga singula lupini modios centum viginti*, 113, 2 *addito in singulas amphoras sextarium unum*, 135, 4 *lora in toros singulos VIIII*, 144, 3 *in singulas deportationes N.II deducentur*, ib. 5 *in modios singulos HS V dabuntur*, 145, 2 *in singulas sumptiones N.XL deducentur*, 148, 1 *vini in culleos singulos quadragenae et singulae urnae dabuntur*, 150, 1 *in singulas* (oves) *casei p. IS*, 162, 1 *salis romaniensis moliti in singulas* (pernas) *semodios.* idem Iucundus restituit 67, 2 *factoribus det in singulos factus olei sextarios*, ubi *singulos* in archetypo omissum erat. similiter dicta sunt haec, 83 *in capita singula boum votum facito* et *hoc votum in annos singulos, si voles, licebit vovere.* per se dicitur *in dies*, 54, 1 *semodios singulis bubus in dies dari oportet*, 57 *mense quarto heminas in dies* sqq., vel singulari numero 23, 2 *partem quadragesimam addito defruti vel salis sesquilibram in culleum: marmor si indes, in culleum libram indito*, 117 *salis selibram in modium olearum.* — deinde *modium* accusativo casu dictum est, non nominativo, salis modium dare uni cuique in anno satis est: cf. c. 69 *in dolium quinquagenarium cummim p. IIII satis est.*

LIX Vestimenta familiae] Errori Politiani tribuendum est, quod hoc loco in margine principis editionis adscripsit *Al's. Quadrantalia*, quod ad ea potius pertinere volebat, quae supra c. 57 scripta sunt *Q.X ebibere*, ubi *q.X* ex codice adnotavit et ex eodem codice in margine *al'. Quadrantalia* adscripsit. similiter 112, 3 *aquae marinae Q.X* in margine archetypi adscriptum

erat *Quadrantalia,* quod minus accurate Politianus ad ea quae praecedunt *sumito aquam marinam q. s. s. e.* adposuit.

Sculponias bonas alternis annis dare oportet] Sculponeae in vestimentis servorum appellantur 135, 1, apud Plautum Casin. 495 *Soleas. — Qui, quaeso, potius quam sculponeas, Qui os battuatur tibi, senex nequissume?* et apud Varronem in Serrano Non. p. 164, 20 *aspicio Triptolemum sculponeatum bigas sequi cornutas.* fuit autem genus quoddam calceamenti: Isidor. orig. XIX 34, 13 *Perones et sculponeae rustica calciamenta.*

LX Feni pondo I͵XXI͵ ocini fabae M̊XX] Post notam numeri *I* utroque loco in archetypo addita erat lineola, quae ab iis qui apographa fecerunt vario modo expressa est, *L⅂XXI* A, *L͵XX͵* f. *LXX* bm, *LIXXI* c. *foeni pondo LXXI* edita ante Victorium exemplaria, *foeni pondo IↃXXↃ* Victorius et deinde reliqui editores; voluit autem potius IↃXXC. de pabulo boum accuratius praecepit Columella VI 3 et XI 2, 99 sqq. quid Cato praeceperit, non constat; sed verum videtur esse *faeni pondo DXX.* deinde *ocymi tantundem* (non *totidem*), *fabae modios XX* Iucundus. numerum excidisse ponderum ocini Schneiderus adnotavit.

Praeterea granatui uideto uti satis uiciae seras] *Granatui* apographa et ex archetypo Victorius, *generatim* edita ante Victorium exemplaria, ubi Politianus in margine principis editionis *Granatui* adscripsit. *granatui serere* Turnebus advers. 6, 23 explicavit 'granatui seritur, quod non seritur, ut viride pabulum iumentorum subsecetur, sed ut ad granum perveniat et frugem'. *propterea* pro *praeterea* scribendum esse Gesnerus coniecit.

LXI 1 Quid est agrum bene colere bene arare quid secundum arare quid tertio stercorare] Plin. XVIII 174 *In arando magnopere servandum est Catonis oraculum, 'quid est bene agrum colere? bene arare. quid secundum? arare* (*arare* in codicibus omissum est, add. editores). *quid tertium? stercorare. sulco vario ne ares, tempestive ares'.* apud Catonem *quid tertium* Iucundus ex Plinio restituit.

Qui oletum saepissime et altissimas radices exarabit si male arabit radices susum adibunt crassiores fient et in radices uires oleae abibunt] Plinii excerpta de oliveto

XVII 126 adscripta sunt supra c. 44. apud Catonem mutilatam manu scriptorum librorum et antiquissimarum editionum lectionem Iucundus ex Plinio supplevit, *qui oletum saepissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit, si male arabit, radices sursum abibunt* sqq. 'Qui oletum saepissime et altissimas radices exarabit: Haec est vetus lectio: in excusis plura verba leguntur, quae M. Catonis sint, an recentiorum hominum, qui locum hunc supplere voluerint, affirmare non possum: nam superior sententia valde a Plinio laudatur atque oraculum appellatur. in Plinii diversis codicibus non uno modo legitur: nos, ut in optimis exemplaribus invenimus, ita illam scripsimus' Victorius. deinde *sursum abibunt* fuit in editis ante Victorium exemplaribus, ubi Politianus in principe editione *susum* ex codice adnotavit, *abibunt* non mutavit, *susum adibunt* apographa, *sursum adibunt* editio Victorii, *susum abibunt* Plinius. postea *crassiores fiunt et eo in radices vires oleae abibunt* codices Plinii. de aratione et putatione oliveti dictum erat supra c. 44. exarantur autem radices quae arando tolluntur et enecantur, ne, dum crassiores fiunt, sursum crescant et arboribus vires detrahant.

Agrum frumentarium cum ares bene et tempestiuo ares sulco uario ne ares] *Cum aras bene et tempestivo ares* Merula. *cum ares* Victorius restituit. cum coniunctivo praesentis temporis *cum* ponitur in enuntiato a coniunctivo pendente 28, 1 *caveto, cum ventus siet aut imber, effodias aut feras* et 73 *pellem anguinam ubi videris tollito et condito, ne quaeras, cum opus siet;* cum coniunctivo perfecti in obliquo sermone 2, 3 *cum tempestates pluviae fuerint, quae opera per imbrem fieri potuerint, dolia lavari,* ib. 4 *cum servi aegrotarint, cibaria tanta dari non oportuisse.* praeterea in hoc libro cum indicativo modo tantum coniunctum est, cuius plurima sunt exempla, quae Schoendoerfferus de genuina Cat. de agric. libri forma p. 60 indicavit. *tempestivo* ex archetypo restituendum esse Pontedera p. 62 monuit. idem in manu scriptis libris legitur Plaut. Trucul. 60 (I 1, 41) *Qui nostrae aetati tempestivo temperint;* contra *tempestive* Varr. r. r. I 37, 5 *ut tempestive inrigentur.* a Catone de tempore similiter adverbii modo dictum est *verno*, quod supra 35, 2 notavi, et *sempiterno* apud Charisium p. 218, 15 *Sempiterno Cato dierum dictarum de consulatu suo, 'ego mihi haec monimenta sempiterno*

posui quae cepi'. deinde *sulco vario ne ares* quid sit, docet Columella II 4, 5, *sed quandoque arabitur, observabimus ne lutosus ager tractetur neve exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici variam cariosamque appellant.* ceterum haec praecepta de agro frumentario prave interposita esse inter ea quae de oliveto scripta sunt apparet. tamquam in parenthesi posita verba notavit Gesnerus. rectius Schneiderus adnotavit haec praecepta de frumentario agro, *agrum frumentarium — ne ares*, post ea quae de agro colendo supra scripta sunt, *quid est agrum bene colere — stercorare,* transponenda esse, ubi apud Plinium l. c. leguntur haec, *sulco vario ne ares, tempestive ares.*

2 Cetera cultura est multum serere et diligenter eximere semina et per tempus radices quam plurimas cum terra ferre] *Multum sarire* scribendum esse recte Schneiderus monuit. nam *multum serere* de cultura dici non potuit. sarienda autem esse seminaria saepe praecipitur et de oliveto Columella V 9, 5 praescripsit, *quam frequentissime seminarium primo anno sariri, postero et sequentibus, cum iam radiculae seminum convaluerunt, rastris excoli. sed biennio a putatione abstineri, tertio anno singulis seminibus binos ramulos relinqui et frequenter sariri seminarium convenit.* deinde *radices quam plurimas cum terra ferre* cum libris Catonis habet Plinius XVII 126. *quam plurima cum terra* apud Catonem scribendum esse Eussnerus p. 306 et Mayhoffius in Plin. XVII 86 notaverunt, apud Plinium item Mayhoffius coniecit: 28, 1 *bene cum radicibus eximito cum terra sua quam plurima.*

Calcare bene ne aqua noceat] *Calcare bene, ne quid noceat* Plinius. apud Catonem *calcato bene* dederat Merula ex 28, 2 *postea operito terra radicibus fini, deinde calcato pedibus bene.* infinitivum *calcare bene* ex archetypo Victorius restituit.

LXIII Lora retinacula longa p. XXVI subiugia in plostrum p. XIIX] *Lorea retinacula* Iucundus et deinde reliqui editores. verum esse *lora* cognosci poterat ex iis quae de iisdem rebus scripta sunt 135, 5 *lora retinacula in plostrum* sqq., quamquam ibi quoque Schneiderus ex coniectura *lorea* dedit. *retinacula* enim adiectivi loco ad nomen *lora* adpositum est, sicut *subiugia* et infra l. c. *praeductoria.* eadem *subiugiorum lora* dixit Vitruvius X 8, 8, *eadem ratione iumenta, cum iuga*

eorum subiugiorum loris per medium temperantur, aequaliter trahunt onera.

LXIV 1 Olea ubi matura erit sqq.] Plinius XV 21 post ea quae supra c. 6 adnotata sunt posuit haec, quae non plane accurate ex Catonis praeceptis expressa esse apparet, *oleum quam acerbissima oliva optimum fieri. cetero quam primum e terra colligendam; si inquinata sit, lavandam; siccari triduo satis esse: si gelent frigora, quarto die premendam: hanc et sale aspergi. oleum in tabulato minui deteriusque fieri, item in amurca et fracibus. hae sunt carnes et inde faeces. quare saepius die capulandum, praeterea conchas et plumbeas cortinas* (*concham et in plumbeas scortinas* codex Lavantinus), *aere vitiari. ferventibus omnia ea fieri clausisque torcularibus et quam minime ventilatis, ideo nec ligna ibi caedi oportere: qua de causa e nucleis ipsarum ignis aptissimus. ex cortinis in labra fundendum, ut fraces et amurca linquantur. ob id crebrius vasa mutanda, fiscinas spongia tergendas, ut quam maxime pura sinceritas constet.* neque Columella XII 52, 18 plura quam nunc habemus legit, sicut editoribus visum est, sed quae breviter a Catone praecepta erant ipse auxit et explicavit, *Plerique agricolarum crediderunt, si sub tecto baca deponatur, oleum in tabulato crescere, quod tam falsum est, quam in area frumenta grandescere, idque mendacium vetus ille Porcius Cato sic refellit. ait enim in tabulato conrugari olivam minoremque fieri. propter quod, cum facti unius mensuram rusticus sub tecto reposuerit et post multos dies eam molere voluerit, oblitus prioris mensurae, quam intulerat, ex alio acervo similiter seposito quantum* (*quantumque* codex Sangermanensis) *mensurae defuit supplet, eoque facto videntur plus requietae quam recentes bacae* (*uidetur plus sequietae quam recentis bacae* codex Sangermanensis) *reddere, cum longe plures modios acceperit. attamen ut maxime id verum esset, nihilo minus ex pretio viridis olei plus quam multitudine mali nummorum contrahitur. sed et Cato dicit: ne sic quidem quicquam* (*dicit et sic quidem quiquam* codex Sangermanensis) *ponderis aut mensurae oleo accedit, si portionem velis in factum adiectae bacae conputare. quapropter dubitare non debemus lectam olivam primo quoque tempore conmolere preloque subicere.*

Factores uti in tabulato diu sit ut fracida sit qua facilius efficiant] *Quo facilius efficiant* Merula, *quo facilius oleum efficiant* Iucundus, *quo facilias efficiat* Schneiderus coniecit, ut de olea intellegeretur, non de factoribus. scribendum potius erat *quo facilius conficiant. conficere* de operibus rusticis dictum est 2, 1, *satisne temperi opera sient confecta, possitne quae reliqua sient conficere*, 5, 7 *opera omnia mature conficias face*, de lignis c. 16 *ligna conficit ad fornacem* et Colum. XII 2, 7 *ligna denique confici*, item de melle Colum. 9, 15, 10 et 12 *mel conficere*, 14, 5 *confectura mellis;* de ipso oleo dixit Palladius XII, 17 *conficiendi olei paeceptis.*

Nolito credere oleum in tabulato posse crescere] *Nolito crede* codex Parisinus A, *nolito credere* reliqua apographa, *nolite credere* Merula, ubi Politianus *nolite* ex vetere codice non correxit, sed rubro colore, quo in coniecturis et in lectionibus Medicei codicis uti consuevit, *nolito* adscripsit, *credere* autem lineola subducta ita videtur notavisse, ut esset *crede.*

2 Quam citissime conficies tam maxime expediet et totidem modis collectae plus olei efficiet et melius] *Et totidem modiis collectae plus olei efficient et melius* edita inde a principe editione exemplaria, quae non recte interpretatus est Gesnerus, 'quot diebus citius colligentur, totidem modiis plus efficient'. scribendum est potius *et totidem modiis collecta et plus olei efficiet et melius*, h. e. si olea totidem modiis, quot collecta fuerit, conficitur, et plus olei efficiet et melius, quam eodem modiorum numero collecta, si diutius in terra aut in tabulato fuerit.

LXV 1 Postridie aut post diem tertium quam lecta erit facito olea ubi nigra erit stringito] *Facito oleam: ubi nigra erit, stringito* Merula, *facito: oleam, ubi nigra erit, stringito* edita inde ab Aldina editione exemplaria.

2 Si gelicidia erunt cum oleam coges triduum atque quatriduum post oleum facito] *Cogere* de olea dictum est 31, 1 *ad oleam cogendam quae opus erunt parentur*, 64, 1 *quam primum cogi oportet*, 144, 1 *oleam cogito recte*, ib. 2 *oleam cogi recte.* deinde *triduum aut quatriduum post* edita inde ab Aldina editione exemplaria. scribendum autem est aut *post triduum atque quadriduum* aut *triduo atque quadriduo*

post oleum facito. nam utroque modo in hac definitione temporis Cato usus est: ablativo casu 32, 2 et 33, 2 *biennio post praecidito*, 51 *biennio post effodito*, 52, 2 et 133, 4 *anno post praecidito:* saepius praepositione cum accusativo, 105, 2 *post dies XXX dolium oblinito*, 112, 2 *post dies XX in alterum dolium item transfundito*, 113, 2 *post dies XL diffundito* et *post quadriennium in cuneum conponito*, 120 *post dies XXX eximito*, ubi *post diem* in archetypo scriptum erat, 126 et 127, 1 *post dies XXX aperito*, 161, 3 *post annos VIII aut novem, cum iam est vetus, digerito*, 162, 3 *post dies omnino XII pernas eximito*, ubi item *post diem* in archetypo fuit; et supra 65, 1 *postridie aut post diem tertium, quam lecta erit, facito*, 161, 2 *post diem tertium, quam severis, incendito.* praepositionem in codice omissam addidi 104, 2 *oblinito post dies X* et 109 *oblinito post dies LX.* cum adverbio autem accusativus poni non poterat. idem vitium olim fuit apud Livium XLII 10, 5 *Fulvius aedem Fortunae — annos sex postquam voverat dedicavit*, ubi Lentzius in scriptione scholastica gymnasii Kneiphofiensis Regimontani a. 1852 p. 23 et Madvigius emend. Livian. p. 623 *annis* scripserunt. apud Catonem neglegentius accusativus de spatio temporis positus est 112, 1 *aquam ex alto marinam sumito mari tranquillo, cum ventus non erit, dies LXX ante vindemiam.*

LXVI Quam mundissime purissimeque fiat uaso aheneo neque nucleis ad oleam ne utatur] *Quam mundissimo purissimoque fiat vase aheneo, neque nucleis ad oleum ne utatur* edita ante Victorium exemplaria, ubi Politianus in principe editione *mundissime purissimeque* ex codice adnotavit, *vase* non correxit. *uaso* apographa et editio Victorii. 70, 2 *vase ligneo* in omnibus libris scriptum est, sed 71 *vaso ligneo* habent apographa et editio Victorii, *vase ligneo* editio princeps a Politiano non correcta, 122 *in vase aheneo* omnes; Varr. r. r. III 16, 37 *ipso vaso.* Catonem quoque *vaso* scripsisse puto, quem etiam nominativo casu *vasum* dixisse scimus: Gell. XIII 24, 1 '*neque mihi*', *inquit*, '*aedificatio neque vasum neque vestimentum ullum est manupretiosum*'. adverbia *mundissime purissimeque* Victorius restituerat. in torculario igitur opus quam mundissime purissimeque fieri debet, neque nuclei olearum comprimendi sunt, ne oleum male sapiat. de nucleis idem docet Columella XII 51, 2, *postero die inicitur quam*

mundissimis molis suspensis, ne nucleus frangatur, ib. 52, 6 *molae, quia facillimam patiuntur administrationem, cum pro magnitudine bacarum vel summitti vel etiam elevari possint, ne nucleus, qui saporem olei vitiat, confringatur.* geminatae negationis exempla dedi in Varr. r. r. I 2, 23.

Cortinam plumbeam in lacum ponito] *In lacum inponito* scribendum esse conieci supra 52, 2.

Ubi factores uectibus prement] *Prement* apographa et editio Victorii, *premerint* editio princeps manifesto editoris errore, quem Politianus ex codice non correxit, sed rubro colore *ment* superscripsit.

Oleum in labrum primum indito inde in alterum dolium indito] Oleum saepius transfundendum esse docetur postea 67, 2. accuratius ea de re praecepit Columella XII 52, 11. inde Gesnerus et Schneiderus ea quae hoc loco scripta sunt lacuna corrupta esse coniecerunt.

Amurcam deorito] *Dehorito* Angelius, post hunc Victorius et deinde reliqui editores, h. e. *dehaurito.* alia eius scripturae exempla in hoc verbo non inveni. nam corruptum est 156, 4 *deoritum versus ibit.* omissae in eodem verbo adspirationis exempla ex Lucretii codicibus dedit Lachmannus in Lucr. V 516, ex Vergilii libris Ribbeckius prol. in Verg. p. 422.

LXVII 1 Item custodis officia qui in torculario erunt uasa pura habeant curentque uti olea bene perficiatur beneque siccetur ligna in torculario ne cedant oleum frequenter capiant factoribus det in factus olei sextarios] Rubricae loco in archetypo praescripta erant haec, quae in indice capitulorum repetita sunt, *Item custodis qui in torculario erit officia.* in ipsis Catonis verbis *quae in torculario erunt* dedit Merula, *Item custodis officia. quae in torculario erunt vasa, pura habeat curetque uti olea bene perficiatur beneque siccetur. ligna in torculario ne caedat. oleum frequenter capulet. factoribus det in singulos factus olei sextarios* Iucundus. *item custodis officia* Victorius in titulo capitis posuit, deinde in textu verborum omisit; ex Aldina editione *in singulos factus* recepit, in reliquis veterem lectionem restituit. apparet autem haec quae in archetypo in initio novi capitis scripta erant, *item custodis officia,* parum apte hoc loco posita esse. nam

quae deinde sequuntur, *qui in torculario erunt vasa pura habeant* sqq., de operariis potius quam de custode dicta sunt, quamquam illorum quoque negotia ad curam custodis pertinent. sed custodis officia postea describuntur, *item custodis officia: factoribus det in singulos factus olei sextarios* sqq. nam *singulos,* quod in archetypo scriptum non erat, in hoc dicendi genere, de quo supra c. 58 dixi, omitti non potuit.

LXVIII Orbes fibulas uectes scutulas fiscinas corbulas quala scalas patibula omnia quis usus erit in suo quidque loco reponito] *Succulas* pro *scutulas* scribendum esse Turnebus advers. 6, 23 coniecit. pro eo *suculas* olim scripsi, quod est genus machinae in apparatu torcularii appellatum c. 12, item 18, 2. 19, 1; 2. scutulae autem sunt cylindri ad onera movenda in vindemia et in oleitate adhibiti: cf. Caes. de bell. civ. III 40 *quattuor biremes subiectis scutulis inpulsas vectibus in interiorem partem traduxit,* ubi item ab editoribus olim *suculis* substitutum erat. gloss. graeco-lat. v. II p. 434 *σκυτάλη scutula.* nam vasa quae dicuntur scutulae apud Martialem VIII 71, 7 et XI 31, 19, nomine a scutra, genere vasis ahenei, ut videtur, ducto, ab hoc genere instrumentorum aliena sunt.

LXIX Postea amurcam eximito et arfacito ubi arebit cummim pridie in aquam infundito eam postridie deluito postea dolium calfacito] *Arfacito* apographa et editio Victorii. *arefacito* in principe editione Politianus non correxit, sed *calfacito* ex codice adnotavit, ubi *calefacito* in principe editione legitur. *cummim* Victorius ex archetypo restituit, *cuminum* in principe editione Politianus non correxit. *arfacito* legitur c. 125 et *arfacere* 157, 12, *calfacito* 76, 2. 110. 157, 10, non *arefacere* vel *calefacere.* deinde *ea postridie diluito* edita inde a principe editione exemplaria; *eam postridie diluito* scripsi, quod Schneiderus commendaverat. nam de doliis oleariis novis inbuendis haec praecipiuntur. primum dolia per septem dies amurca implentur. deinde exempta amurca, postquam dolium aridum factum est, cummis in aquam infunditur. ea cum per unum diem in aqua fuit, diluitur et in dolium leniter calfactum inditur. ita dolium linitur. similiter de doliis novis cera vel cummi perluendis Columella XII 52, 16 praecepit, brevius de metreta amurca conluenda Cato c. 100. *diluere* autem, non *deluere,* dicitur de iis

quae adfusa aqua vel aceto temperantur, 116 *laserpicium aceto diluito*, 157, 14 *si turundam non recipiet, diluito*, ib. 13 *bibat vinum lene dilutum*.

Ubi temperate tepebit tum cummim indito postea linito si recte leueris in dolium quinquagenarium cummim p. IIII satis erit] *Cummim* utroque loco optima apographa et Victorius, *cummini* minus accurate Politianus, sicut supra. *cummis p. IIII* apte Gesnerus coniecit. potuit tamen accusativus casus ita poni, ut ad verbum *indito* referatur, cummim indere in dolium quinquagenarium p. IIII satis est: 58 *salis unicuique in anno modium satis est*, 93 *ad arborem maximam urnam commixti sat est*. ad accusativum autem appositionis loco adduntur ea quibus pondus vel mensura eiusdem rei indicatur: 127, 2 *turis drachmam unam conterito et mel coctum drachmam unam*, similiter 10, 1 *quo modo oletum agri iugera CCXL instruere oporteat*, 93 *amurcam cum aqua conmisceto aequas partes*, et in pronomine 122 *id mane ieiunus sumito cyatum*, 123 *id utito cyatum*.

LXX 1 Bubus medicamentum] Catonis praecepta de medicamentis boum una cum praeceptis aliorum posuit Columella VI 4, 2, *saepe etiam languor ac nausea discutitur, si integrum gallinaceum crudum ovum ieiuni faucibus inseras ac postero die spicas ulpici vel alii cum vino conteras et in naribus infundas. neque haec tantum remedia salubritatem faciunt. multi* (*multo* codex Sangermanensis) *largo sale miscent pabula, quidam marrubium deterunt cum oleo et vino, quidam porri fibras, alii grana turis, alii sabinam herbam rutamque tritam* (*putaque uinitam* cod. Sang.) *mero diluunt eaque medicamina potanda praebent. multi caulibus vitis albae et valvulis* (*caulibus uitibus aluae et ualbulis* cod. Sang.) *albis bubus medentur: nonnulli pellem serpentis obtritam* (*obritam* cod. Sang.) *cum vino miscent. est etiam remedio cum dulci vino tritum serpullum, est concisa et in aqua macerata scilla. quae omnes praedictae potiones trium heminarum singulis diebus per triduum datae alvum purgant depulsisque vitiis recreant vires.* (c. 103) *maxime tamen habetur salutaris amurca, si tantundem aquae misceas et ea pecus insuescas. quae protinus dari non potest, sed primo cibi adsperguntur, deinde* (*adspergunt de* cod. Sang.) *exigua portione*

medicatur aqua, mox pari mensura mixta datur ad satietatem (*ad sietatem* cod. Sang.). pauca ex libro Catonis c. 71—72 recepta sunt in excerpta Gargilii Martialis de cura boum, quae Gesnerus p. 1170 edidit.

Ulpici spicas III alii spicas III] Inepte Salmasius exerc. Plin. p. 748, cum spicas in ulpico vel allio non esse putaret, *sticas* legendum esse coniecit, abusus nimirum 'antiquis glossariis' *Stica tunica.* spica dicitur ea pars ulpici et alii, quae postea caput appellatur, c. 71 *postridie caput ulpici conterito:* Colum. XI 3, 20 *ulpicum, quod quidam alium Punicum vocant, Graeci autem ἀφροσκόροδον appellant, longe maioris est incrementi, quam alium, idque circa kalendas Octobris, antequam deponatur, ex uno capite in plura dividetur. habet enim velut alium plures spicas,* ubi *spicas,* non *sticas,* in Sangermanensi codice legitur. ib. X 112 *Aliaque infractis spicis et olentia late ulpica.*

Vitis albae caules III fabulos albos III] Valvuli albi, h. e. folliculi fabarum, dicuntur apud Columellam l. c. *fabulus* masculino genere dictum de fabis legitur apud Gellium IV 11, 1, *opinio vetus falso occupavit et convaluit Pythagoram philosophum non esitavisse ex animalibus, item abstinuisse fabulo.*

2 Ter triduum de ea potione unicuique boui dato] Colum. l. c. *quae omnes potiones trium heminarum singulis diebus per triduum datae alvum purgant* et de alio genere medicamenti ib. VI 4, 1 *large dato per triduum medicamento.*

LXXIII Haec omnia una conterito cum uino dato bubus bibant omnibus per aestatem boues aquam bonam et liquidam bibant semper curato] *Dato bubus bibant omnibus* libri manu scripti et editio Victorii, *dato bubus omnibus ut bibant* edita ante Victorium exemplaria, ubi neglegentius Politianus in principe editione *omnibus ut* delevit. *dare* cum coniunctivo modo coniunctum praeterea legitur 157, 9 *dato edit, si poterit, sine pane; si non, dato panem purum ibidem madefaciat, et si febrim non habebit, dato vinum atrum bibat,* cum infinitivo 89 *meridie bibere dato* et *prius dato bibere,* 103 *dato rarenter bibere.* item *curare* cum coniunctivo praeter hunc locum legitur 142 *vilicae quae sunt officia curato faciat,* cum infinitivo 141, 1 *uti cures lustrare;* praeterea cum coniunctione *ut,* 67, 1 *curetque uti olea bene perficiatur,* et adposito ad verbum nomine,

2, 5 *quae reliqua opera sint curare uti perficiantur,* 5, 4 *opus rusticum omne curet uti sciat facere,* 143, 2 *cibum tibi et familiae curet uti coctum habeat,* 155, 1 *aquam diducere in vias et segetem curare oportet uti fluat.* aliorum scriptorum exempla, in quibus idem verbum cum coniunctivo modo sine coniunctione positum est, Lachmannus in Lucret. p. 362 et post hunc C. F. W. Muellerus observ. crit. in prosaicos latinos Landsbergae a. 1865 p. 12 dederunt. eodem modo Cato *considerare* dixit, 5, 2 *consideret quae dominus imperaverit fiant,* et saepius *facere* et *sinere.* aliorum verborum exempla notavi haec, 43, 2 *si voles vinea cito crescat,* 46, 2 *si voles cito semina crescant,* 54, 1 *pascantur satius erit,* 69 *tepeat satis est,* 83 *eam rem divinam vel servus vel liber licebit faciat,* 158, 2 *licebit bibas,* 161, 3 *licebit vellas,* 14, 1 *faber haec faciat oportet,* 21, 5 *idem trapetum oportet accommodet*

LXXIV Manus mortariumque bene lauato] *Lavato* hoc loco fuit in archetypo, item 157, 3 *aqua calida multa lavato,* saepius *lavito* 25. 65, 1. 96, 2. 157, 10. nam reliqua primae coniugationis sunt, 157, 10 *si laves* coniunctivo modo, non futuro tempore dictum, item 86. 156, 3. 157, 13 *lavet* 23, 1 *laventur* et infinitivo 2, 3 *lavari.*

Farinam in mortarium indito aquae paulatim addito] Aut nota mensurae post *aquae* excidit, ut Eussnerus p. 304 et Schoendoerfferus de genuina Cat. de agric. libri forma p. 48 coniecerunt, aut, quoniam ne farinae quidem certum pondus indicatum est, *aquae paululum* scribendum est. *paulatim* in eadem re legitur 76, 1 *farinae l. IIII paulatim addito* et 86 *lacte addat paulatim. paululum* cum genetivo dictum est 40, 2 *harenae paululum,* 156, 5 et 7 *cumini paululum,* 157, 9 *salis paululum,* et *paulum* cum genetivo c. 92 *palearum paulum,* 157, 8 *salis paulum.*

LXXV Libum hoc modo facito] In rubrica praescripta *libum sic facito* habent apographa, sed *libum hoc modo facito* editio princeps a Politiano non correcta et editio Victorii; item in indice capitulorum et in contextu verborum omnes. similiter 84 *savillum hoc modo facito,* sed in rubrica et in indice capitulorum *savillum sic facito* scriptum est.

LXXV Si uoles tenerius esse selibram similaginis

solum eodem indito] *Selibram siliginis* Iucundus. de similagine dicit Plinius XVIII 89 *similago e tritico fit laudatissima ex Africa*, gloss. graeco-lat. v. II p. 430, 36. v. III p. 314, 1. 430, 13 *σεμίδαλις similago:* cf. Galen. de aliment. facult. I 2. v. VI p. 483 ed. Kuehn. deinde *solum*, quo ordo verborum perturbatur, inclusi. nam solum in placentis dicitur pars ima, in qua tracta ponuntur. sed hoc a libo, quale hoc loco describitur, alienum est et ex iis quae postea de placenta praecipiuntur huc videtur inlatum esse.

Inde panem facito folia subdito] Folia laurea dicuntur in placenta 76, 3 *folia laurea uncta supponito*, et in mustaceis 121 *lauri folia subtus addito.* idem igitur hic quoque restituendum est, *folia laurea subdito.*

LXXVI 1 Ubi arebunt componito puriter] *Componito pariter* coniecit Turnebus advers. 23, 10, ut esset 'facies, ut antea feceras, cum in qualo poneres'. curam adhibendam esse ut puriter fiant opera praecipitur saepius, c. 90 de palumbo farciendo *tum far insipiat, puriter facito*, 112, 2 de aqua marina transfundenda *transfundito in alterum dolium puriter*, 66 de oleo in torculario *quam mundissime parissimeque fiat.* praeterea *puriter* legitur 23, 1 *siccum puriter omnium dierum pariter in dolia dividito.*

2 Cum facies in singula tracta ubi depsueris panno oleo uncto tangito et circumtergeto unguitoque ubi tracta erunt focum ubi cocas calfacito bene et testum] *Tum facies* Iucundus et deinde reliqui editores. *cum* ex archetypo restitui. sed rectius deleta praepositione *in* scribetur *cum facies singula tracta,* sicut supra scriptum erat *id utrumque tracta facito.* describitur enim, cum quis ex iis rebus quae supra scriptae erant singula tracta faciet, quo modo ea facienda sint. deinde prava verborum distinctione sententia ab editoribus corrupta erat. nam *ubi tracta erunt* non cum iis quae antecedunt coniungenda erant, sed ad ea quae sequuntur referenda sunt, constanti in coniunctione *ubi* usu, de quo supra 50, 1 dictum est, *ubi tracta erunt, focum, ubi cocas, calfacito bene et testum.* ubi singula tracta sic, ut dictum est, facta sunt, focus et testum, ubi coquantur, calfacienda sunt. *cocas* in archetypo scriptum erat et 84 *percocas,* 86 *cocatque,* quae mutanda

non erant, contra 127, 1 *conquoquere* et saepius in codice Parisino A solo *quoquit quoquito*, *quoquendam* 16. 38, 4. 39, 2. 74. 75. 81. 156, 1. 157, 3. 158, 2. deinde *testum* in archetypo fuit et 4 *testo caldo*, item 84 *testo operito* et *sub testum subde*, sed 74 *coquitoque sub testu* et 75 *sub testu coquito.* ab hoc diversum est *testa* feminino genere dictum 18, 7. 110. 113, 1.

Inde eximito siccatoque paulatim manibus] *Manibus* omisit Merula, inclusit Schneiderus tamquam ortum ex iis quae postea scripta sunt, *in mortariam purum manibus condepsito.*

3 Postea in tabula pura quae pateat p. I ibi balteum ponito folia laurea uncta supponito placentam fingito] Quo rectius ratio operis procederet, Schneiderus ordinem verborum in hunc modum mutari voluit, *postea in tabula pura et uncta, quae pateat pedem unum, placentam fingito, ibi balteum ponito, folia laurea supponito.*

Tractam singula in totum solum primum ponito] *Tractam* apographa et ex archetypo Politianus. *c' in* idem sua coniectura adscripsit, ut *tracta in* legeretur. *tracta* Merula. praeterea *inponito* legendum esse, non *ponito*, dixi supra 52, 2.

4 Donec omne caseum cum melle abusus eris] *Adusus* in secunda editione Victorii expressum erat manifesto librariorum errore, quem postea editores temere repetiverunt. nam *abusus* habent libri manu scripti et editiones antiquiores.

In summum tractan singula indito] *Tractan* apographa, *tracta* Merula, ubi Politianus ex vetere codice *an* post *tracta* superscripsit, ut *tracta an* esset, nisi potius *tractan* voluit. ex Mediceo codice idem in margine principis editionis *tractam* adnotavit ibique sua coniectura, sicut supra in eadem voce, *c'. in* superscripsit.

Postea solum contrahito ornatoque focum de ue primo temperatoque] *Postea solum contrahito ornatoque focum, deinde premito temperatoque* Merula, ubi Politianus in margine principis editionis pro *deinde premito* ex vetere codice *de ue primo* adnotavit, ex Mediceo autem codice *de ue prino* adposuit et ibidem sua coniectura *c' dein pruna* superscripsit. probabilis emendatio corruptae scripturae inventa non est. *ornatoque focum de iunipero temperatoque* Iucundus, *ornatoque focum bene primo temperatoque* Turnebus advers. 23, 10, *ornatoque focum leni pruna temperatoque* Popma coll. 113, 1 *sumito testam*

picatam, eo prunam lenem indito. non magis probabiliter Rottboellius, Aldinam scilicet editionem secutus, scribendum coniecit *inde ignem primo temperatoque.*

LXXVII Spiram sic facito quantum uoles pro ratione ita uti placenta fit eadem omnia facito] *Quantam voles* scripsi, h. e. in spira facienda pro ratione magnitudinis, quantam quis facere volet, ad similitudinem placentae omnia facienda sunt. similiter de globulis scriptum est postea 79 *inde quantos voles facere facito* et de arboribus amurca circumfundendis 93 *pro ratione indito.*

In solo tracta cum melle oblinito bene inde tamquam restim tractes facito ita imponito in solo simplicibus completo bene arte] *Ita imponito in sole de simplicibus completo bene arte* Merula, *ita imponito in solo, dein plicis completo bene arcte* Iucundus. *inde tamquam restim facito* sqq. Angelius. 'Simplicibus completis: In excusis antea Dein plicis: nos eam scripturam reposuimus, quam in cunctis manuscriptis invenimus, nec tamen eam explicare possumus' Victorius. pravo iudicio Schneiderus Aldinae et Iuntinae editionis lectionem probavit, reliqua ita scribenda esse coniecit, *in solo tracta imponito, tum melle oblinito bene. inde tamquam restim facito, ita tracta imponito in solo, dein plicis completo bene arcte.* spiram a similitudine funis vel restis dictam esse apparet: Fest. p. 330, 15 *Spira dicitur et basis columnae unius tori aut duorum et genus operis pistorii et funis nauticus in orbem convolutus, ab eadem omnes similitudine.* tracta autem in opere pistorio a trahendo dicta sunt: gloss. latino-graec. v. II p. 199, 50 *Tracta λάγανα.* haec igitur in spira, tamquam si quis restim tractet, facienda, h. e. in formam restis complicanda sunt. in reliquis ratio operis, quam Cato praescripserat, non satis apparet. simplicia autem tracta videntur esse tracta non complicata, quae in ipsam spiram imponuntur. unam et simplicem tractorum seriem interpretatur Rottboellius. sed *imponere* num cum praepositione *in* et ablativo casu Cato dixerit, *in solo inponito*, dubito, de quo dixi 52, 2. itaque aut *conponito* scribendum est, quod de spaeris in simili re dictum est 82 *eas in solo conponito densas,* aut potius delendem *in solo,* quod parum apte ex superioribus repetitum est, *ita inponito, simplicibus conpleto bene arte.*

LXXVIII Scriblitam sic facito in balteo tractis caseo ad eundem modum facito·uti placentam sine melle] *In balteo tractes caseo* Merula, *in baltheo tracta ex caseo* Angelius et ex Iuntina editione Schneiderus. restitui lectionem archetypi *in balteo tractis caseo.* scriblita et in balteo, quae est extrema placentae pars, qua solum cingitur, et in tractis et in caseo ad eundem modum facienda est, atque de placenta praescriptum erat. deinde *sine melle coquitoque* codex Florentinus f et edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit. rectius reliqua apographa et editio Victorii omisso *coquitoque* scripturam archetypi expresserunt.

LXXIX Globos sic facito] In rubrica praescripta et in indice capitulorum *Globulos sic facito* scriptum est. sed in contextu verborum *globos sic facito* et c. 80 *uti globos* habent libri manu scripti. *globulos* utroque loco ex rubrica dederat Iucundus. 'Globos sic facito: Sic in antiquis libris legi, cum in impressis antea ὑποκοριστικῶς Globulos. idem etiam non multo post factum erat' Victorius. Varr. de ling. V 107 *a globo farinae dilatato item in oleo cocti dicti a globo globi.*

In aenum caldum unguen indito] Scribendum erat potius *in ahenum caldum in unguen indito.* nam in ahenum, in quo calefactum est unguen, globi induntur, ut coquantur. similiter de encyto scriptum est c. 80 *ita in unguen caldum fundito.*

LXXX Ita in unguem caldum fundito honestum quasi spiram facito idque duabus rudibus uorsato praestatoque item unguito coloratoque caldum ne nimium] *Ita in unguem* apographa et editio Victorii, *ita unguen* editio princeps, ubi Politianus *in* post *ita* addidit, *unguen* non mutavit. *unguen* scriptum est supra c. 79 et *unguine* 135, 3 et *unguinis* 146, 1. deinde *hoc pestum quasi spiram facito* Merula, *hoc in restim quasi spiram facito* Iucundus. corruptam archetypi scripturam Victorius restituit, sed parum apte interpretatus est ita, 'Honestum quasi spiram facito: Antiqua haec lectio, quam veram esse huius loci credidi. Honestum, ut opinor, appellavit enchytum, quod magnitudinem et elegantiam quandam habeat. id enim Honestum saepe significare perspicuum est. formis excusi antea libri In restim habebant' Victorius. *quasi restim ut in spira facito* Schneiderus coniecit. *bene coctum quasi spiram facito* olim

scribendum esse conieci. sed ne in reliquis quidem quid Cato praescripserit, satis apparet. nam quid sit *praestato* non intellegitur: idem esse, quod supra c. 79 dictum erat *coctos eximito* Rottboellius voluit: *perfrigitoque* Iucundus, *pressatoque* Popma. neque *colorato* quo pertineat in opere pistorio perspicitur: *collocatoque* Rottboellius coniecit.

LXXXI Erneum placentum tamquam placentam eadem omnia indito quae in placentam id permisceto in alueo id indito in irneam fictilem] *Erneum tanquam placentam facito, eadem omnia indito, quae in placentam* Iucundus, *erneum tamquam placentam, eadem omnia* sqq. Victorius. ex rubrica, quae in manu scriptis libris praescripta et in indice capitulorum repetita est, *Erneum sic facito*, corruptam scripturam correxi et supplevi, *Erneum sic facito tamquam placentam, eadem omnia indito, quae in placentam.* erneum ab irnea vel hirnea dictum est, quod est genus vasis fictilis: Plaut. Amphitr. 429 *inplevi hirneam*, 430 *in illac hirnea*, 431 *vini hirneam*, ubi i*n* codicibus Nonii p. 546, 24 *cyrnea* legitur, h. e. *hyrnea.* eodem pertinere videntur Diom. p. 326, 22 *hirnia hirniola* et Paul. exc. Fest. p. 105, 12 *Irnela genus vasis in sacris.*

LXXXIII Marti siluano in silua interdius in capita singula boum votum facito] Martem Silvanum dici, qui c. 141 in formula agri lustrandi Mars pater diceretur, Ursinus adnotavit. Martem et Silvanum in unius dei formam coisse hoc exemplo usi plerique comprobant, de quo Reifferscheidius in annalibus instituti archaeologici Romani a. 1866 p. 218 disputavit. Catonem tamen duos deos dicere, quibus votum pro bubus faciendum esset, ex eo intellegi poterat, quod quae duobus dis vovenda erant in unum vas licere coicere docet. nam propter ea quae sacrorum causa parantur haec praecepta de voto hoc loco posita sunt. nomina autem duorum deorum non addita coniunctione composita sunt. quae forma asyndeti quam late apud Catonem pateat, ut intellegatur, adscribam exempla, in quibus duo nomina omissa copula posita sunt, quorum pars olim ab editoribus contra fidem librorum mutata est, 1, 2 *solo bono sua virtute valeat*, ib. 3 *bonumque aquarium, oppidum validum prope siet*, 2, 2 *rationem inire oportet operarum dierum*, ib. 5 *rationes putare argentariam frumentariam, pabuli causa quae parata sunt, ra-*

tionem vinariam oleariam, ib. 7 *vinum frumentum quod supersit vendat*, 7, 4 *oleas orcites posias*, 17, 1 *id semen de cupresso de pino quidvis anni legere possis*, 31, 1 *vimina matura salix per tempus legatur*, 35, 1 *siliginem triticum in loco aperto celso*, 51 *propagatio pomorum aliarum arborum*, 55 *codicillos oleagineos radices in acervo sub dio metas facito*, 84 *farinae selibram, casei IIS una commisceto*, 132, 1 *in domo familia mea*, 134, 1 *ture vino Iano Iovi Iunoni praefato*, ubi Meursius nomen Iunonis, cuius postea mentio facta non est, delevit, 135, 1 *Romae dolia labra*, ib. 2 *claves clostra Romae*, ib. 3 *funes subductarios, spartum omne Capuae*, 157, 3 *ad omnia vulnera tumores eam contritam inponito*, ib. 5 *sale aceto sparsam*, ib. 6 *aceto mulso spargito: lautam siccam et rutam coriandrum sectam sale sparsam paulo libentius edes*, ib. 12 *dato brassicam tritam, aquae cyatos III.* eodem pertinent quae de *calce harenato* 18, 7 adnotavi.

Farris l. III] *Adoris libras III* Merula, *farris adorei libras tres* Iucundus et deinde reliqui editores.

Idinum uas liceto coicere et uinum idem in unum uas liceto coicere] *Id in unum uas* priore loco codex Mediceus m et Victorius. deinde *vinum item in unum uas* Victorius. *vinum coicere* autem dictum est repetito eodem verbo, quod de reliquis rebus in idem vas coniectis positum erat.

LXXXIV Farinae selibram casei p. IIS una commisceto quasi libum mellis p. ☰— et ouum unum] *Commisceto quasi libum, addito mellis* sqq. scribendum conieci et item c. 85 *eo addito casei recentis p. III.* nam ita de libo scriptum est c. 75, *ovum unum addito et una permisceto bene.*

Pone cum catillo et lingulas] *Cum catillo* apographa et editio Victorii, *cum catino* Merula, ubi Politianus *cum catillo* ex codice adnotavit, non cum *catiuo*, ut Gesnerus ait. *et lingulis* edita inde ab Aldina editione exemplaria, *et lingulas addito* olim conieci. sed verum videtur esse *pone cum catillo et lingula.* nam savillum adponitur cum ipso catino, in quo coctum erat, et cum una lingula vel cochleari, quo ex catino eximatur: gloss. latino-graec. v. II p. 123, 34 *Lingula μύστρος καὶ γλωσσίς*, ib. p. 354, 35 *Κοχλιάριον cochliarium, ligula*, p. 374, 34. 497, 14. 545, 56. v. III p. 22, 50. in torculario lingula appel-

latur 18, 2 *inibi lingulam,* 19, 2 *lingulam cum facies.* litterae *s* in archetypo vitiose additae exempla dedi c. 4, ubi *operas* pro *opera* scriptum erat.

LXXXVI Postea in aulam indat et aquam puram cocatque] Rectius erat *et aquam puram addat cocatque,* quod olim scribendum conieci, quamquam minus accurate *aquam* non addito verbo dici poterat ita, ut esset 'postea triticum in aulam indat et aquam puram indat coquatque'.

LXXXVII Eam patinam in sole ponito arescat] *Ponito ut arescat* edita ante Victorium exemplaria, *ponito arescat* ex archetypo edidit Victorius. *arescat* deleri voluit Iordanus ephemer. litter. germ. a. 1882 p. 1529. *eam patinam in sole ponito, sinito arescat* scripsi. nam saepius in his praeceptis imperativos a librariis omissos esse vidi. *sinito arescat* de area scriptum est c. 91 et de lente c. 116.

LXXXVIII 1 Amphoram defracto collo puram inpleto aquae purae] *Amphoram defricato colluitoque puram impleto aqua pura* Iucundus. 'Amphoram defracto collo: In hoc et aliis nonnullis locis, quos hic variavi, fidem antiquorum codicum secutus sum' Victorius. *inpleto* cum genetivo casu dictum est c. 153 *eas faecis inpleto,* cum ablativo 52, 1 *calicem terra inpleto* et 133, 3 *quasillum terra inpleto.*

Id aliquotiens in die cotidie facito] *Cotidie* in antiquississimis editionibus omissum erat, ex archetypo addidit Victorius, inclusit Schneiderus. similem abundantiam in definitione temporis notavi 43, 2.

2 Ea muries erit uel carnem uel caseos uel salsamenta quo condas eam muriam in labella uel in patinas in sole ponito] *Ea muries erit, qua vel carnem vel caseos vel salsamenta condias* Iucundus, *ea muries erit, vel carnem vel caseos vel salsamenta quo condias* Victorius. *quo condas,* quod ipsum haud dubie Victorius volebat, ex archetypo restitui. deinde *in labella vel in patina* edita ante Victorium exemplaria, *in labella vel in patinas* ex codice dedit Victorius, quod reliqui editores repetiverunt, quamquem haec dici non posse apparet, nisi adiciatur verbum, quo referantur. itaque *diffundito* addendum esse conieci, *ea muries erit, vel carnem vel caseos vel salsamenta quo condas: eam muriam in labella vel in patinas dif-*

fundito, in sole ponito. de verbo *condere* dictum est 52, 2. *diffundere* in praeceptis de muria paranda dixit Columella XII 6, 2, *subinde alium salem tam diu ingeres, donec in sporta permaneat integer nec minuatur. quod cum animadverteris, scies habere muriam maturitatem suam. et si facere aliam volueris, hanc in vasa bene picata diffundes et opertam in sole* (*operta in solem* codex Sangermanensis) *habebis.*

LXXXIX Gallinas teneras quae primum parient concludat] *Parient* libri manu scripti et editio Victorii, *parierint* edita ante Victorium exemplaria. hoc Politianus in principe editione ex codice non correxit, sed rubro colore *parient* legendum esse aduotavit: nam falsa rettulit Gesnerus. corrupta antiquissimarum editionum lectio olim fraudi fuit grammaticis, ut pravam verbi formam Catoni tribuerent. gallinae autem quae primum pariunt sunt eae quae ova parere incipiunt. nam futurum tempus in praeceptis sine rerum futurarum significatione ponitur etiam in relativis enuntiatis.

Polline uel farina hordeacia consparsa turundas faciat eas in aquam intinguat in os indat] De fartura gallinarum Columella VIII 7, 3 scribit *cibus autem praebetur hordeacea farina, quae cum est aqua consparsa et subacta, formantur offae, quibus avis salivatur.* itaque apud Catonem *farina hordeacia consparsa* dicitur farina quae aqua consparsa est, item 76, 2 *postea farinae L. II conspargito condepsitoque.* nam primum farina aqua conspargitur, ut turundae vel offae fiant. deinde ipsae turundae aqua intinguuntur; ita in os gallinarum induntur. olim *aqua consparsa* scribendum conieci, ut est apud Columellam, et ita saepius haec cum ablativo casu nominum dicuntur, c. 91 *locum — amurca conspargito,* 92 *conspargito amurca omne quod lutaveris,* 109 *farinam — conspargito sapa,* 121 *farinae siligineae modium unum musto conspargito,* 129 *terra amurca bene conspargatur,* 130 *ligna amurca cruda perspargito,* 103 *pabulum quod dabis amurca spargito,* 157, 5 *sale aceto sparsam,* ib. 6, 7, 13.

Bis in die farcito et meridie bibere dato ne plus aqua sita siet horam unam] *Nec plus* edita inde a principe editione exemplaria. *nec plus aquam ante sinat quam horam I* Iucundus. gallinae bis in die farciendae sunt, meridie aqua ad

bibendum ministranda, eaque aqua ne plus unam horam sita sit curandum est. quod cum ad farturam parum aptum esse videretur, Gesnerus verba ita interpretatus est, non patiendum esse ut hora una amplius aqua absit, ut bibere non possit gallina. neque feliciore successu alii coniecturis verba corrigere studuerunt. *nec plus aquas sitiat horam unam* coniecit Trillerus observat. IV 27 p. 465, *bis in die farciat et meridie bibere dato nec plus: aqua sita siet coram* Rottboellius, *nec plus vagari sinat horam unam* Schneiderus coll. Colum. VIII 7, 4 *cum deinde satiata est avis, paulum deposita cavea dimittitur, sed ita ne evagetur.*

LXXXX Palumbum recentem ui prensus erit ei fabam coctam tostam primum dato] *Palumbum recentem sic farcito. uti prensus erit, ei fabam* sqq. Merula, cui rubrica in manu scriptis libris praescripta *Palumbum sic farcito* supplementum praebuit, *palumbum recentem ut prensus erit, ei fabam* sqq. Victorius. haec ita defendit Gesnerus, ut praeposito accusativo casu nominis *palumbum*, deinde subiecto demonstrativo pronomine *ei* accuratius definiretur, quo nomen pertineret. cuius generis neglegentiam in adverbio *eo* notavi c. 128 *terram quam maxime cretosam vel rubricosam, eo amurcam infundito.* sed verum esse puto supplementum Merulae, quod ipsa praeceptorum ratio postulat, *palumbum recentem sic farcito: ubi prensus erit, ei fabam coctam tostam primum dato.* nam recens palumbus dicitur non is qui recenter prehensus est, sed qui a partu recens est: Varr. r. r. II 8, 2 *pullum asininum a partu recentem subiciunt equae,* III, 12, 4 *saepe, cum habent catulos recentes, alios in ventre habere reperiuntur.*

Postea fabam fresam puram et far purum facito et fabae tertia pars ut infervescat tum far insipiat puriter facito et coquito bene] *Tum far insipiat* apographa et Victorius in explicationibus, *cum far incipiat* Merula, ubi Politianus *insipiat* ex codice adnotavit, *cum* non correxit. *cum fervere incipiet* Iucundus, *cum far insipiat* editio Victorii et deinde reliquae editiones. *et fabae tertia pars ubi infervescat, tum far insipias* Pontedera p. 69. lectionem archetypi restitui. nam faba fresa pura et far purum, unde turundae fiant ad palumbos farciendos, parantur; ex his primum fabae pars tertia ferve-

facienda, tum far insipiendum, idque ut puriter fiat curandum est; haec una coquenda sunt. puriter autem opera facienda esse saepius praecipitur, sicut adnotavi 76, 1. olim *pariter facito* scribendum conieci propterea, quod puram fieri fabam et far antea dictum erat.

Id ubi excluseris depsito bene oleo manum unguito primum pusillum postea magis depses oleo tangito depsitoque dum poterit facere turundas] *Id ubi excusseris, deponito* Merula, *id ubi excoxeris, deponito* Iucundus, *id ubi excoxeris, depsito* Victorius et deinde reliqui editores. deinde *dum poteris* edita inde a principe editione exemplaria. *excluserit* et *depset* scripsi, quoniam postea *poterit* in archetypo scriptum erat, et tertia verbi persona in his praeceptis supra posita est de eo cui opus faciendum mandatur. quamquam ad certam legem haec iam revocari nequeunt. *excludere* autem dictum est id quod saepius dicitur *eximere.* ubi ex vaso, in quo far cum faba coctum erat, id quod coquendo effectum est exclusum vel exemptum erit, depsendum et in formam turundarum fingendum est. *depsito usque dum poteris facere turundas* coniecit Pontedera p. 69.

LXXXXI Postea amurca conspargito bene] Catonis praecepta de amurca Plinius XV 33 composuit, *super omnia vero celebravit amurcam laudibus Cato.* (69. 100) *dolia olearia cadosque illa imbui, ne bibant oleum,* (91. 129) *amurca subigi areas terendis messibus, ut formicae rimaeque absint,* (92) *quin et lutum parietum ac tectoria et pavimenta horreorum frumenti,* (98) *vestiaria* (*vestiaria* codex Lavantinus, *vestiarium* reliqui) *etiam contra teredines ac noxia animalia* (*animalium* cod. Lav., *animalia* reliqui) *amurca aspergi, semîna frugum perfundi,* (96) *morbis quadripedum, arborum quoque illa medendum,* (102) *efficace ad ulcera interiora humani quoque oris,* (97. 98) *lora etiam et coria omnia et calceamina axesque decocta ungui atque aeramenta contra aeruginem colorisque gratia* (*coloris gratia* codex Lavantinus) *elegantioris et totam supellectilem ligneam ac vasa fictilia, in quis ficum aridam libeat adservare,* (101) *aut si folia bacasque in virgis myrti aliudve quod genus simile.* (130) *postremo ligna macerata amurca nullo* (*nulli* codices, *nullo* vel *nullius* editores) *fumi taedio ardere.*

LXXXXII Lutum de amurca facito palearum paulum addito sinito macerescant bene] *Macerescat* apte coniecit Schneiderus, ne de paleis diceretur, sed de luto additis paleis ex amurca facto. de eadem re c. 128 scripta sunt haec, *paleas indito, sinito quadriduum fracescat: ubi fracuerit, rutro concidito.*

LXXXXIII Olea si fructum non feret] Plin. XVII 263 *Cato et medicamenta quaedam conponit mensurae quoque distinctione,* (36) *ad maiorum arborum radices amphoram, ad minorum urnam amurcae et aquae portione aequa, ablaqueatis prius radicibus paulatim adfundi iubens, in olea hoc amplius stramentis ante circumpositis, item fico.* (94) *huius praecipue vere terram adaggerari radicibus. ita futurum ut non decidant grossi maiorque fecunditas nec scabra proveniat.* (95) *simili modo, ne convolvolus fiat in vinea, amurcae congios duos decoqui in crassitudinem mellis rursusque cum bituminis tertia parte et sulpuris quarta sub diu coqui* (*sub diu qui* codices), *quoniam exardescat sub tecto. hoc vites circa capita ac sub bracchiis ungui. ita non fore convolvolum.*

Deinde ad oleam circumfundito ad arborem maxumam urnam commixti sat est ad minores arbores pro ratione indito] *Deinde ad oleam circumfundito, ad arborem maximam amphoram unam commixti satis est* sqq. edita ante Victorium exemplaria. archetypi lectionem Victorius restituit. de arboribus stercorandis c. 36 scripta sunt haec, *amurcam spargas vel inriges ad arbores, circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquae dimidio addito: ablaqueato prius non alte,* quae Plinius l. c. expressit; similiter de oleis apud Columellam XI 2, 29 *oleis laborantibus circum radices amurcam, quae salem non habeat, nunc conveniet infundere: maximis sex* (*sex* in Sangermanensi codice omissum est) *congii, mediocribus arboribus urnae satisfaciunt, ceteris aestimanda erit portio. sed tamen quae nihil vitii habuerint aliquanto laetiores fient, si amurca rigentur insulsa.* hinc Schneiderus apud Catonem recepta antiquissimarum editionum lectione reliqua ita corrigenda esse coniecit, *deinde ad oleam circumfundito, ad arborem maximam amphoram unam commixti sat est: ad minores arbores urnam, ceteris pro ratione indito.* aptius ad praecepta supra scripta in hunc modum verba accommodari poterant, *ad arborem*

maximam amphoram, ad minores arbores urnam conmixti sat est, pro ratione indito. nolui tamen manu scriptorum librorum lectionem mutare. nam inanem operam consumptam esse puto ab editoribus, qui ea quae in diversis libri partibus de iisdem vel de similibus rebus scripta sunt omnia ad unam normam redigere studuerunt. neque Columella accurate praecepta Catonis repetivit. de ficis eadem leguntur in geoponicis X 48, 4 *κατέχει τὸν καρπὸν ἡ συκῆ, ἐὰν περισκάψῃς βόθρους περὶ Πλειάδας καὶ ἀμόργην ὕδατι κεράσας ἐξ ἴσου περιχέῃς τὸ στέλεχος* et X 55 *τῶν συκῶν οἱ ὄλυνθοι οὐκ ἀποπίπτουσιν, ἐὰν περὶ τὴν ῥίζαν κόψας ἁλὸς χοίνικα καταβάλῃς καὶ τῇ γῇ καταχώσῃς.*

LXXXXV 1 Conuoluolus in uinia ne siet] In rubrica praescripta in archetypo scriptum erat *Inuoluolus conuoluolus in uinia ne siet,* in indice capitulorum autem *Inuoluolus in uinea ne sit:* nam errori Politiani tribuendum est, quod ibi *con* in lectione principis editionis *convolvulus* non correxit: sed in contextu verborum *Conuoluolus in uinia ne siet,* item postea in fine capitis *convolvolus non nascetur* et apud Plinium l. c. *ne convolvolus fiat. involvolus* legitur apud Plautum Cistell. 561 (IV 1, 63), *Involvolum, quae in pampini folio intorta implicat se,* Paul. exc. Fest. p. 112, 8 *Involvolus vermiculi genus, qui se involvit pampino,* ubi *involvus* in libris manu scriptis legitur. *convolvolus* de herba dicitur Plin. XXI 23, *est flos non dissimilis illi in herba quam convolvolum vocant.*

2 Hoc uitem circum caput et sub brachia unguito] *Circum caput* apographa et edita inde ab Aldina editione exemplaria, *sub caput* Politianus in principe editione non correxit. deinde *sub brachiis* scribendum est, quod legitur apud Plinium l. c., *hoc vites circa capita ac sub bracchiis ungui.* nam praepositionem *sub* cum accusativo dictam non invenio nisi in iis quae motus significationem habent, 84 *sub testum subde,* 153 *sub prelum subdito* et quae 52, 2 composui, 18, 5 *sub eas trabes — trabeculam inponito,* 21, 3 *lamminas sub lamminas — supponito,* 157, 11 *sub sellam supponito,* in reliquis cum ablativo, 1, 3 *sub radice,* 8, 2 *sub urbe,* 21, 2 *sub cupa,* 52, 1 *sub qualo,* 88, 2 *sub tecto,* 108, 2 et 112 *sub dio,* 95, 2 *sub dio caelo,* 157, 3 *sub carne,* 74 et 75 *sub testu.*

Conuoluolus non nascetur] *Nascetur* editio princeps a

Politiano non mutata, atque hoc ipsum in codice scriptum fuisse Victorius in explicationibus testatur. nam *nascetur* in excusis ante Victorium editionibus et in ipsa Victorii editione legitur, non *nascebit*, quod errore Victorii in adnotatione scriptum est. sed praeterea in margine archetypi *nocebit* adscriptum erat, quod una cum altera scriptura *nascetur* in codicem Parisinum A receptum est. ex recentioribus libris Mediceus m et Caesenas *nascetur*, b et Florentinus f *nocebit* exhibent. *nascetur* Plinius l. c. *nocebit* ad primariam scripturam videtur adscriptum esse a correctore, qui similiter scriptum esse videbat c. 92 *curculio non nocebit*, 91 *neque formicae nocebunt*, 98, 1 *tiniae non nocebunt*.

LXXXXVI 1 Amurcam condito puram bene facito aquam lupinus defruerit et faecem de uino bono inter se omnia commisceto pariter] *Aquam in lupino deferverit* Merula, *aquam ubi lupinus deferbuerit* Iucundus, *aquam ubi lupinus deferverit* Victorius. pro hoc *aquam in qua lupinus deferverit* scripsi. *ferverit* scriptum est 157, 9 et *efferverit* 115; item apud Columellam in codice Sangermanensi *deferverit* XII 20, 2. 21, 2. 38, 3. 39, 2. 40, *deferbuit* et *deferbuerit* ib. 21, 3. 23, 2. 24, 2. 27. 28, 3. 37. *lupinus* masculino genere hoc uno loco apud Catonem scriptum est, *lupinum* neutro genere bis, 34, 2 *lupinum bonum fiet*, 37, 2 *lupinum faba vicia*. ex eodem genere memorabilia sunt haec. *quala* neutro genere pluraliter, 11, 5 *quala sataria*, in apparatu vindemiae 23, 1 *quala parentur* et c. 68 *corbulas quala scalas;* sed *qualus* masculine de alio genere instrumenti 52, 1 *in qualos pertusos propagari oportet* et *eum qualum aut calicem terra inpleto:* eadem res *quasillus* dicitur 133, 3, *calicem pertusum sumito tibi aut quasillum, per eum ramulum transserito, eum quasillum terra inpleto.* item *caseum* neutro genere singulariter, 76, 3 *ubi omne caseum bene siccaveris* et *caseumque per cribrum facito transeat,* ib. 4 *donec omne caseum cum melle abusus eris,* sed pluraliter *caseos* de singulis caseis, 88, 2 *vel carnem vel caseos vel salsamenta quo condas;* neutro genere tantum *catinum*, c. 84 *catinum fictile,* et *acina* pluraliter 112, 2; 3, non *acini.* — Catonis praecepta de cura ovium Columella VII 4, 7 auctore Celso repetivit, *verum ea quandoque detonsa fuerit, ungui debet tali medicamine. sucus excocti lupini veterisque vini faex et amurca pari mensura*

miscentur eoque liquamine tonsa ovis inbuitur, atque ubi per triduum delibuto tergo remedia perbibit, quarto die, si est vicinia maris, ad litus deducta mersatur; si minus, caelestis aqua sub dio (*subsidio* codex Sangermanensis) *salibus in hunc usum durata paulum decoquitur eaque grex perluitur. hoc modo curatum pecus toto anno scabrum fieri non posse Celsus adfirmat, nec dubium est quin etiam ob eam rem lana mollior atque prolixior renascatur.* de eodem remedio in geoponicis XVIII 15 scripta sunt haec, *ψώρα οὐδὲ τὴν ἀρχὴν προσπελάσειεν, εἰ οἷς προείπομεν μετὰ τὸ κεῖραι τὰ πρόβατά τις χρίσειεν. εἰ δὲ ἀμελήσαντός σου συμβῇ, θεραπεύσεις αὐτὰ οὕτως. ἀμόργη ἄναλος διηθεῖται καὶ ὕδωρ πικρῶν θέρμων προβραχέντων καὶ τρὺξ λευκοῦ οἴνου τὸ ἶσον ἑκάστου μιχθὲν ἐν ἀγγείῳ θερμαίνεται, καὶ τὸ πρόβατον τούτῳ χρισθὲν ἐπὶ β ἡμέρας μένει, τῇ γ δὲ ὕδατι θαλαττίῳ ἢ ἅλμῃ θερμῇ λουτέον καὶ μετὰ ταῦτα ὕδατι ποτίμῳ.*

LXXXXVIII 1 Amurcam decoquito ad dimidium ea unguito fundum arcae et extrinsecus et pedes et angulos] *Extrinsecus pedes* Merula. scribendum potius erat *ea unguito fundum arcae et angulos et extrinsecus pedes.* nam intrinsecus fundus et anguli arcae amurca unguuntur, extrinsecus pedes.

C Oleum si in metretam nouam inditurus eris amurca ita uti est cruda prius colluito] In rubrica praescripta et in indice capitulorum *Oleum si in metretam addes* in archetypo scriptum erat: nam neglegenter Politianus in rubrica *sic* in principe editione non correxit. in contextu verborum *oleum si in metretam novam inditurus eris* Politianus cum apographis. de doliis oleariis amurca imbuendis accuratius praeceptum est c. 69.

Id si feceris metreta oleum non bibet et oleum melius faciet] *Melius fuerit* Merula, *melius fiet* Angelius.

CII Melanthi acetabulum quod medici uocant zmurnaeum conterito in uini ueteris hemina] *Melanthii acceptabulum et quod medici vocant smyrneum* Merula, *melanthii acetabulum et quod* sqq. Iucundus, quod Schneiderus recepit, propterea quod aliorum testimoniis non constaret melanthium, quod est genus cumini, cognomine zmurnaei vel smyrnii appellatum esse. hipposelino illud cognomen tribui tradit Plinius XIX 162,

hipposelinum Graeci vocant, alii zmyrnium, et usum eius in medicina describit XXVII 133. Catonis praecepta in hippiatrica p. 220 ed. Gryn. translata esse Schneiderus adnotavit, *ἐάν τι τῶν ζῴων ὑπὸ μυγάλης δηχθῇ, μελανθίου ὀξύβαφον τρίψας ἐν οἴνῳ εὐώδει δίδου διὰ τῶν μυκτήρων. ἐπὶ δὲ τὴν πληγὴν κόπρον ὑείαν κατάπλασσε. τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων ὠφέλιμον.*

CIII Et dato rarenter bibere commixtam cum aqua aequabiliter quarto quinto quoque die hoc sic facies ita boues et corpore curatiores erunt et morbus aberit] Charis. p. 217, 14 *Rarenter Cato, ut idem Maximus notat, pro raro,* ib. 8 *Rare Cicero pro raro, ut idem Maximus notat; Catonem quoque ita locutum. raro* scriptum est 157, 13 *lavet raro.* deinde *conmixtam cum aqua equaliter quarto quintoque die hoc si facies* in codice Mediceo m scriptum est. *commixtam cum aqua aequabiliter quarto quintoque die. hoc si feceris, ita boves* sqq. Merula, *commixtam cum aqua aequabiliter quarto quinto quoque die. hoc sic facies, ita boves* sqq. Victorius. *quarto quoque die* Ursinus coniecit. antiquissimarum editionum lectionem Schneiderus exhibuit, mutata coniunctione verborum in his, *hoc si facies ita, boves et corpore curatiores erunt.* restituta lectione archetypi, quam Victorius dederat, pravam distinctionem verborum, quae adhuc in editis exemplaribus erat, correxi, *et dato rarenter bibere conmixtam cum aqua aequabiliter. quarto quinto quoque die hoc sic facies. ita boves et corpore curatiores erunt, et morbus aberit.* nam de futuro tempore in praeceptis *hoc sic facies* dubitandum non est. sed *quarto quinto quoque die* non addita copula num Catoni tribuendum sit, dubito et *quarto aut quinto quoque die* potius legendum esse puto. pabulum, quod bubus datur, amurca spargitur. ad bibendum amurca cum aqua aequis partibus commixta praebetur, sed raro bibere datur. quarto aut quinto quoque die haec sic, ut dictum erat, facienda sunt. similiter de eadem re Columella VI 4, 4 praecepit, *maxime tamen habetur salutaris amurca, si tantundem aquae misceas et ea pecus insuescas, quae protinus dari non potest, sed primo cibi adsperguntur, deinde exigua portione medicatur aqua, mox pari mensura mixta datur ad satietatem.*

CIV 1 Musti quartarios X in dolium indito aceti

acris q. II eodem infundito sapae quadrantalia II aquae dulcis q. L] *Musti quadrantalia X in dolium indito* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *musti Q. X* et *sapae Q. II* scripsi. nam hac nota Cato in quadrantali uti consuevit. ad eam in margine archetypi *quadrantalia* adscriptum erat c. 57 *vini q. X* et 112, 3 *aquae marinae q. X.* pro hoc *quadrantarium* scriptum erat 106, 1 *aquae marinae q. I.* quartarius autem et tertiarius de quarta et tertia parte congii, ut videtur, dicta sunt 95, 1 *postea sumito bituminis tertiarium et sulpuris quartarium.*

2 Operculum in dolium imponito et oblinito dies X] *Oblinito post dies X* scribendum esse et similiter c. 109 *oblinito post dies LX,* ubi item praepositio in archetypo omissa erat, A. Gronovius apud Schneiderum indicavit coll. 105, 2 *post dies XXX dolium oblinito.* alia eiusdem generis exempla 65, 2 composui.

Hoc uinum durabit tibi usque ad solstitium siquid superfuerit post solstitium acetum acerrimum et pulcherrimum erit] *Solistitium* in archetypo scriptum fuisse Victorius supra c. 102 testatur. Politianus *solstitium* utroque loco in principe editione non mutavit. ex apographis codex Parisinus A posteriore loco *solistitium* habet, reliqui *solstitium* vel *solsticium. solistitium* scriptum est in codice Montepessulano gloss. graecolat. v. III p. 294, 47. alia eius scripturae exempla Baiterus in in Cic. de deor. nat. III 14, 37 indicavit.

CV 1 Ubi bullabit uinum ignem subducito] *Bullabit* apographa et editio Victorii, item Politianus, non *bullabat,* ut Gesnerus adnotavit. *ebullibit* Merula.

2 Schoenum et calamum in pila contundito quod siet sextarium unum eodem in dolium infundito] Omnino scribendum est *schoenum et calamum in pila contundito, quod satis siet, sextarium unum eodem in dolium infundito.* Columellae praecepta de condituris vini leguntur XII 19 sqq. ibi de modo medicamenti, quod vino additur, scripta sunt haec, 20, 6 *ex hac compositione quantum in sextarios musti quadragenos octonos adiciendum sit, incertum est, quoniam pro natura vini aestimari oportet, quid satis sit, cavendumque est ne conditus sapor intellegatur. nam ea res emptorem fugat.*

CVI 1 Aquae marinae q. I ex alto sumito] *Aquae marinae quartarium I ex alto sumito* Merula, *Aquae marinae*

concinnatio. quadrantal unum ex alto sumito Iucundus. *Aquae marinae concinnatio,* quae in archetypo et in principe editione rubricae loco scripta, deinde in initio capitis omissa erant, in contextu verborum repetenda esse post Iucundum Meursius et Pontedera p. 70 monuerunt. sed scribendum potius erat *Aquae marinae concinnatio. aquae marinae Q. I ex alto sumito.* nam ita argumentum eorum de quibus praecipitur ab ipso scriptore indicari solet, quae deinde is qui rubricas et indicem capitulorum fecit repetivit. quo factum est ut postea ea quae ibi scripta erant saepius in contextu verborum omitterentur. similis defectus fuit in his, quorum plurima olim correcta sunt, pauca adhuc diligentiam editorum fugerant, c. 10. 11. 20. 70. 106. 135. 136. 152. 161. 162 et ex aliqua parte c. 151. contra rubricae in codice omissae erant relicto spatio, in quo prima ipsius capitis verba pro inscriptione ponenda erant, c. 134. 139. 141. ceterum ea quae de aqua marina ad condituram vini concinnanda hoc loco scripta sunt de iis locis quae a mari non longe absunt scripta esse apparet. nam quem ad modum in eo agro qui longe a mari abest muria ad eandem rem paranda esset, supra scriptum erat. de utroque genere scribit Columella XII 25, 1 *quoniam quidam, immo enim fere omnes Graeci, aqua salsa vel marina mustum condiunt, eam quoque partem curae non omittendam putavi. in mediterraneo, quo non est facilis aquae marinae invectio, sic erit ad condituras conficienda muria* sqq., ib. 4 *quod si ager maritimus est, silentibus ventis de alto quam quietissimo mari sumenda est aqua et in tertiam partem decoquenda adiectis, si videbitur, aliquibus aromatis ex iis quae supra rettuli, ut sit odoratior vini curatio.* de aqua marina in vino Coo adhibenda Cato scribit c. 112.

Rude misceto usque adeo donec ouum gallinaceum coctum natabit] *Gallinaceum* apographa, *gallinae* in principe editione Politianus non correxit. *donec ovum gallinaceum natabit* Iucundus, *donec ovum gallinaceum crudum natabit* Schneiderus. *donec ovum gallinaceum coiectum natabit* olim scribendum esse conieci. nam ita de eodem experimento scriptum est 88, 2 *menam aridam vel ovum demittito: si natabit, ea muries erit.* sed in huius modi praeceptis mutatione scripturae abstinendum putavi.

4 Siquis plus uoles aquae marinae concinnare pro portione ea omnia facito] *Siquidem plus voles* edita ante Victorium exemplaria. *si quis* ex archetypo Victorius recepit. sed verum esse puto *siquid plus voles,* quod Pontedera p. 70 coniecit. nam *siquis* cum secunda verbi persona dici non potuit.

CVII 1 Coquas sarmentis et leui flamma] *Leni flamma* scribendum esse, non *levi,* apparebit, ex iis exemplis, quae supra 33, 4 composui.

CVIII 2 Tum id percolato pulentam adicito] *Pulentam* Politianus cum apographis et supra *polentam grandem:* nam falso Gesnerus utroque loco *puolentam* Politiano tribuit: *polentae*. 156, 5 et 157, 9. deinde *abiicito* Beroaldus in editione Bononiensi edidit et post hunc Gesnerus. vinum cum polenta ferve fit, deinde percolatur, polenta abicitur, vinum sub dio ponitur. grandis polenta autem dicitur quae ex grandiore farina facta est.

CIX De eruo farinam facito libras IIII et uini cyatos IIII conspargito sapa postea facito laterculos] Corrupta haec esse Gesnerus intellexit, sed parum apte emendare studuit, cum deleto v. *vini* scribendum coniceret *et cyathos IIII conspergito sapae,* h. e. sapae cyathi quattuor admiscendi sunt farinae. nam ut laterculi fieri possint, apparet non solum sapa farinam conspargendam, sed etiam addendum esse vinum. neque *conspargere* dicitur de iis quae spargendo ad aliquam rem adduntur, sed de ipsis rebus, ad quas quid adspergitur. itaque potius scribendum erat *et vini cyatos IIII addito, conspargito sapa.* rectius tamen ratio operis videtur procedere, si transpositis verbis scribetur *de ervo farinam facito libras IIII et conspargito sapa. postea addito vini cyatos IIII, laterculos facito.*

CX Odorem deteriorem demere uino testam de tegula crassam puram calfacito] *Odorem deteriorem vino demere si voles, testam* sqq. Iucundus. *Odorem deteriorem demere vino* Victorius pro inscriptione posuit et deinde in initio capitis omisit. *Odorem deteriorem demere vino si voles, testam* sqq. Gesnerus et Schneiderus dederunt supplemento ex Aldina editione petito. infinitivus in praeceptis positus, quo genus indicatur eorum quae praecipiuntur, saepius editores fefellit: 115, 2 *vinum ad alvum movendam concinnare,* 122 *vinum concinnare, si lotium difficilius transibit,* 127 *ad dyspepsiam et stranguriam mederi,* 128

habitationem delutare, et in ipsis praeceptis 7, 4 *sorba in sapa condere vel siccare,* 156, 7 *postea inde iusculum frigidum sorbere et ipsam brassicam esse.* facilius infinitivi ratio perspicitur in his, 2, 5 *quae reliqua opera sint curare uti perficiantur* et 61, 2 *ubi radices bene operueris, calcare bene.* similem brevitatem dicendi in accusativo casu nominum notavi c. 135.

CXI Vinum id quod putabis aquam habere eodem mittito] *Eo demittito* scripsi. nam neque *eodem* de vasculo, in quod solum vinum infunditur, dici poterat neque *mittito* de vino, quod eo infunditur. quamquam *demittere* de vino vel aqua pro *infundere* dictum esse ab aliis non invenio. sed de variis rebus, quae in aquam vel in aliam rem liquidam inmittuntur, Cato eo verbo usus est saepe, c. 81. 88, 2. 101. 110. 120. 156, 2. 157, 10, et de surculis arborum vel seminibus in terram inmissis constanti in ea re usu: cf. 161, 4.

CXII Aquam ex alto marinam sumito mari tranquillo cum uentus non erit dies LXX ante uindemiam quo aqua dulcis non perueniet] *Die LXX* codex Mediceus m, *die septuagesima* Iucundus. accusativum *dies septuaginta* neglegentiae scriptoris relinquendum esse putavi. indicatur enim spatium temporis, quod est ab eo die, quo aqua ex mari sumitur, usque ad vindemiam, ad quam aqua marina servanda est. similiter tempus post vindemiam significatur in his, quae de doliis, in quibus vinum conditum est, extergendis scripta sunt c. 26, *labra doliorum circumfrices. ubi erit lectum dies triginta, si bene deacinata erunt dolia, oblinito,* h. e. ubi vinum triginta dies, postquam lectum est, in doliis fuerit. — *quo aqua dulcis non perveniet* post *sumito* transponi voluerunt Rottboellius et Schneiderus collatis iis quae de eadem re scripta sunt 106, 1 *aquae marinae Q. I ex alto sumito, quo aqua dulcis non accedit.* eiusdem generis exempla, in quibus relativa pronomina a suis nominibus longius remota sunt, in Varr. r. r. I 13, 2 adnotavi.

2 Relinquito in imo quod desciderit] *Desciderit* Politianus et optima apographa, pro quo *desiderit* scribendum erat. *desederit* edita inde a principe editione exemplaria.

3 Tum sumito aquam marinam q. s. s. e. in dolium quinquagenarium infundito aquae marinae q. X] In margine archetypi ad *q. X* adscriptum erat *quadrantalia,* quod eodem

loco in codice Parisino A repetitum est. minus accurate scripturam codicis expressit Politianus, qui idem vocabulum ad ea quae antea scripta erant *aquam marinam q. s. s. e.*, h. e. aquam marinam quae supra scripta est, adnotavit. *tum sumito aquam marinam quadrantalia s. s. et in dolium quinquagenarium infundito quadrantalia X* Merula, *tum sumito aquae marinae suprascriptae quadrantalia X et in dolium quinquagenarium infundito* Iucundus. lectionem archetypi, in qua post accusativum *aquam marinam* genetivus eiusdem nominis in definitione mensurae repetitus est, Victorius restituit.

Tum acina de uuis miscellis decarpito de scopio in idem dolium usque dum impleueris manu comprimito acina ut combibant aquam marinam] *De scopione* in margine archetypi adscriptum erat, sicut Politianus et Victorius adnotaverunt. *decerpito de scopio et in idem dolium, usque dum impleveris, manu comprimito, ut combibant aquam marinam* Iucundus. 'in vv. cc. apud me scriptum est *de scopione*, quae lectio vera est' Ursinus. *de scopis* vel *de scopione* legendum esse Popma adnotavit. scopum vel scopionem in uvis dici illud in quo acina haerent adnotavi in Varr. r. r. II 4, 16. itaque *de scopione* ex margine codicis recepi et *acina*, quod post *comprimito* repetitum erat, restitui, *tum acina de uvis miscellis decarpito de scopione in idem dolium, usque dum inpleveris. manu conprimito acina, ut conbibant aquam marinam.* acina enim non comprimuntur in dolium, sed priusquam in dolium coniciantur, manu comprimuntur, ut aquam marinam combibere possint. *decarpito in dolium* autem brevitati vel neglegentiae dicendi tribui poterit, quamquam rectius erat *tum acina de uvis miscellis decarpito de scopione, indito in idem dolium* sqq.

CXIII 1 Ut odoratum bene sit sic facito sumito testam picatam] *Ut odoratum bene sit* in principe editione rubricae loco praescripta, deinde *sic facito* omissa, reliqua *sumito testam picatam* sqq. tamquam praecepta de vino odorato faciendo in novo capite posita sunt. similiter Iucundus haec a superioribus separata dedit, *Ut vinum bene odoratum siet, sumito testam picatam* sqq. archetypi lectionem Victorius restituit et verba cum superioribus, sicut in illo scripta erant, continuavit. postea Sylburgius in editione Commeliniana antiquiores editores secutus

novi capitis initium cum sua inscriptione fecit, *Ut odoratum bene siet.* | *Ut odoratum bene siet, sic facito. sumito testam picatam* sqq. Commelinianam editionem reliqui editores expresserunt. Schneiderus tamen recte monuit haec quoque de vino Coo scripta et cum superiore capite copulanda esse.

De lacu quam primum vinum in dolia indito sinito dies XV operta antequam oblinas relinquito qua interspiret uinum postea oblinito] *Vinum* post *interspiret* vitiose ex superioribus, ut videtur, repetitum est. hoc deleto scribendum erat *relinquito qua interspiret, postea oblinito.* nam *interspirare* de vino dici non poterat, sed non addito nomine dictum est de spatio in doliis opertis ad spirandum relicto, et sic in eadem formula scriptum est supra 112, 2 *operculum inponito, relinquito qua interspiret,* ib. 3 *operculo operito, relinquito qua interspiret.*

2 Et ne plus quadriennium in sole siueris post quadriennium in cuneum componito et instipa] *Et ne plus quatriduum in sole siveris. post quatriduum in culeum componito et in sapa* Merula, ubi *componito* et *instipato* dedit Iucundus. *quatriduum* inde a principe editione receptum erat, *quadriennium* legit Plinius XIV 79, *nec non apud nos quoque Coum vinum ex Italico faciendi rationem Cato demonstravit, super cetera in sole quadriennio maturandum praecipiens.* similiter de vino graeco scriptum est 105, 2 *biennium in sole sinito positum esse,* ubi item *biduum* substituit Pontedera parum considerate. nam quibus rationibus in hoc genere vini parando Romani usi sint, nescimus. deinde de veritate scripturae *in cuneum componito* dubitandum non erat. *cuneum,* pro quo *culleum* editores substituerunt, defendit Henricus Dressel Bulletino della commissione archeologica communale di Roma v. VII a. 1879 p. 71 ex inscriptione ibidem edita *pr. idus Novembres vinum in cuneum amfurae CCCLXXXIIX.* cuneus enim est locus in cella vinaria, ad similitudinem cuneorum in theatro factus, in quem amphorae componuntur. *in cellam componito* olim Gesnerus coniecerat. denique *instipato* pro *instipa* recte dederat Iucundus. itaque scribendum erat *post quadriennium in cuneum conponito et instipato.*

CXIV 1 Veratri radices contundito in pila eas radices dato circum uitem et stercus uetus et cinerem

ueterem et duas partes terrae circumdato radices uitis] *Veratri atri* scriptum est 115, 1, *veratri atri manipulum coicito in amphoram*, ib. 2 *tris fasciculos veratri atri circumponito.* idem hoc loco Pontedera restituit, *veratri atri radices contundito.* deinde *duas partes terrae circumdato radices vitis* duobus nominibus accusativo casu ad verbum adpositis insolentius dictum est pro eo quod ante scriptum est *eas radices dato circum vitem* vel quod accuratius dicitur postea 115, 2 *tris fasciculos veratri atri circumponito circum radices.* item 157, 11 *circum vestimenta eam dato,* h. e. circumdato eam vestimenta, et similiter in vetere formula 141, 1 *uti illace suovitaurilia fundum agrum terramque meam quota ex parte sive circumagi sive circumferenda censeas,* ib. 2 *agrum terram fundumque meum suovitaurilia curcumagi iussi.* saepius cum ablativo casu ponuntur verba composita, 20, 1 *cuneis salignis circumfigi oportet,* 21, 2 *lamnis circumplectito,* 22, 1 *funi circumligato miliarium,* 40, 2 *ea stirpem praecisum circumligato,* ib. 4 *stramentis circumdato;* vel simplicia verba cum praepositione, 33, 4 *circum capita sarito,* 43, 2 *circum sulcos et capita oleaginea — fodere oportet.* sed quoniam Cato saepe verbis cum praepositione *circum* compositis usus est, ea quae maxime notabilia sunt praeter ea quae supra scripta sunt addam, c. 26 *qui labra doliorum circumfrices,* 161, 4 *sic circumfodito,* 33, 2 *vineam putatam circumfodito,* 93 *stramenta circumponito,* ib. *ad oleam circumfundito,* 28, 1 *circumligato* 40, 4 *salicem graecam amplius circumligato,* 20, 2 *eos circumplumbato,* 114, 1 *radices circumsecato,* 76, 2 *circumtergeto,* 143, 2 *focum purum circumversum habeat.*

2 Hoc uinum seorsum legito si uoles seruare in uetustatem ad aluum mouendam seruato ne commisceas cum cetero uino] *Ne commisceas* apographa; neglegentius Politianus *nec* in principe editione non correxit. *si voles servare in vetustatem, ad alvum movendam servato, nec commisceas cum cetero vino* edita adhuc exemplaria. restituta lectione archetypi *ne commisceas,* ut sententia verborum constaret, ad imperativum *servato* etiam *seorsum* addendum erat, *hoc vinum seorsum legito. si voles servare in vetustatem ad alvum movendam, seorsum servato, ne commisceas cum cetero vino.* nam duae res de vino ad alvum movendam praecipiuntur, primum ut uvae de vitibus

ad eam rem electis seorsum legantur, deinde, siquis vinum ex illis uvis factum diutius servare velit, ut seorsum servetur, ne cum reliquo vino commisceatur. brevius eadem praecipiuntur 115, 2, *per vindemiam de iis vitibus quod delegeris, seorsum servato.*

CXV 2 Vinum ad aluum mouendam concinnare uites cum ablaqueabuntur signato rubrica] *Aliter si voles vinum ad alvum movendam concinnare. vites* sqq. Iucundus, qui haec cum superioribus in unius capitis formam coniunxit. *vinum ad alvum movendam concinnare si voles. vites* sqq. Victorius in initio novi capitis posuit cum inscriptione, quae in manu scriptis libris est, *Vinum ad alvum movendam.* hac omissa Gesnerus verba praecedentibus in hunc modum continuavit, *vinum ad alvum movendam concinnare si voles: vites* sqq. restitui lectionem archetypi, in quo tria praecepta de vino ad alvum movendum concinnando separatim posita erant.

CXVII Oleae albae quē condiantur] *Quē* vel *quō* videtur in archetypo scriptum fuisse, *quomodo* codex Mediceus m ex rubrica in manuscriptis libris praescripta et in indice capitulorum repetita *Oleae albae quomodo condiantur.* in libris impressis inde a principe editione fuit *quemadmodum condiantur.*

CXIX Nuculeos eicito] *Nuculeos* hoc loco in archetypo scriptum erat, saepius *nucleos* 10, 5 et 37, 1, et *nucleis* 37, 2 et 66. item 41, 4 *vinclis,* 3, 5 *trochileas,* 12 *troclias.*

CXX Post diem XXX eximito] *Post trigesimum diem eximito* Iucundus. pro hoc scripsi *post dies XXX eximito,* cuius generis exempla 65, 2 adnotavi.

CXXII 1 Vinum concinnare si lotium difficilius transibit] *Vinum concinnare ad lotium* scriptum est in rubrica, *Vinum concinnare ad lotium, si difficilius emittit vessica* in indice capitulorum.

Capidam uel iunipirum contundito in pila libram indito in duobus congiis uini ueteris in uase aheneo uel in plumbeo deferue facito] *Capidam uel iuniperum* in principe editione Politianus non correxit, sed rubro colore, quo et in lectionibus Medicei codicis et in suis coniecturis uti consuevit, *l' Capreidam* superscripsit. in archetypo *capidam* videtur scriptum fuisse, quod vario modo in apographis expressum est.

praeterea in margine codicis eadem manu, si Victorio fides habenda est, *capidam* adscriptum erat. *capreidam* dedit Iucundus et deinde reliqui editores. sed quod genus herbae dicatur, non constat. *iunipirum* in archetypo scriptum fuisse, non *iuniperum*, et postea 123 *iunipiro* scriptura apographorum persuadet, et apud Varronem r. r. I 8, 4 *iunipiro* Politianus ex codice adnotavit. sed haud dubie corrupta sunt reliqua, *libram indito in duobus congiis vini veteris.* nam *indito* cum praepositione *in* et ablativo casu dici non poterat, sed aut restituendum est quod ratio sermonis et consuetudo Catonis, qui saepe eo verbo usus est, postulat, *libram indito in duos congios,* aut deleto v. *indito,* quod postea legitur, *in lagonam indito,* scribendum *contundito in pila libram, id in* (vel *id cum*) *duobus congiis vini veteris in vaso aheneo vel plumbeo defervefacito.* similiter de medicamento boum scriptum est c. 102 *melanthi acetabulum — conterito in vini veteris hemina* et de vino myrtite Plin. XIV 104 *myrtiten Cato quemadmodum fieri docuerit, mox paulo indicabimus: Graeci et alio modo. ramis teneris cum suis foliis in salso musto decoctis tunsis libram in tribus musti congiis defervefaciunt, donec duo supersint.*

CXXIII Ubi refrixerit in lagonam confundito et postea id utito uini cyatum mane ieiunus proderit] *Mane* in archetypo scriptum fuisse consensu apographorum constat: nam in uno Florentino codice f omissum est. errori autem Politiani tribuendum est, quod vocabulum lineola subducta notavit, sicut facere consuevit in iis quae in codice scripta non invenit. *vini* parum apte cum pronomine *id* poni C. F. W. Muellerus observ. crit. in prosaicos latinos Landsbergae a. 1865 p. 16 adnotavit, *postidea utito vini cyathum* vel *postea id utito et sumito* (vel *bibito*) *vini cyathum* idem coniecit. potius deleto v. *vini,* quod ex iis quae antea scripta erant *cum congio vini veteris* vitiose videtur repetitum esse, scribendum erat *postea id utito cyatum mane ieiunus: proderit.*

CXXIV Canes interdiu clausos esse oportet] Haec praecepta de canibus alieno loco inter praecepta de variis generibus vini concinnandis posita esse Pontedera p. 71 monuit.

CXXV Vinum murteum sic facito murtam nigram arfacito] *Vinum murtheum* Politianus, sed *vinum murteum* idem in rubrica et in indice capitulorum et postea *murtam,* non *mur-*

team, ut Gesnerus adnotavit. *murtheum* et deinde *murtham* in codice Mediceo m scriptum est. Plin. XV 123 de myrto *Cato docuit vinum fieri e nigra siccata usque in ariditatem in umbra atque ita musto indita. si non siccentur bacae, oleum gigni.*

CXXVI Ad tormina et si aluus non consistet et si teniae et lumbrici molesti erunt] *Consistet* in rubrica et in indice capitulorum Politianus cum apographis, *consistat* in rubrica editio Victorii. in contextu verborum *consistet* apographa et Victorius, *consistat* Politianus neglegentius correcta lectione principis editionis, in qua haec in rubrica posita et in initio capitis omissa sunt, retinuit. sed deinde *molesti erunt* idem cum libris manu scriptis, item in indice capitulorum. nam falso Gesnerus *erunt*, pro quo *existent* est in principe editione, a Politiano omissum esse adnotavit.

CXXVII 1 Ad dyspepsiam et stranguriam mederi] *Mederi* in rubrica et in indice capitulorum scriptum non est et in editis ante Victorium exemplaribus omissum erat; tamquam spurium Gesnerus notavit. *ad* de rebus ad quas quid remedii causa paratur dictum est c. 125 *id est ad alvum crudam et ad lateris dolorem et ad coeliacum,* c. 126 *ad tormina,* et addito adiectivo vel verbo c. 123 *vinum ad isciacos sic facito,* 156, 1 *ad omnes res salubre est*, 157, 4 *optima est ad huiusce modi vulnus,* 161, 4 *id est optimum ad eam rem.* aliorum scriptorum exempla Handius Tursell. v. I p. 118 adnotavit. ad praepositionem autem cum suo nomine adpositas est infinitivus *mederi,* quo rem ad medendum utilem esse accuratius definitur.

2 Incenatum iubet esse postridie thuris drachmam unam conterito et mel coctum drachmam unam et uini sextarium originiti dato ieiuno] *Incoenatum iube esse postridie. thuris drachmam conterito et mel coctum drachmam unam, et vini sestarium et origanum, dato ieiuno* Merula, *incoenatum iube esse, postridie thuris drachmam conterito, et mellis cocti drachmam unam, ut vini praedicti sextarium, et origanum, dato ieiuno* Iucundus. *et vini sextarium origaniti* ex codice Victorius restituit. *vinum origanitum* dici poterat vinum cum origano mixtum, ut c. 125 *vinum murteum,* de quo Dioscorides mater. med. V 61 scribit ὀριγανίτης (οἶνος) δι' ὀριγάνου Ἡρακλεωτικῆς σκευάζεται ὁμοίως τῷ θυμίτῃ ποιῶν πρὸς τὰ

αὐτά. vinum ex ipsa radice origani factum significat Plinius XIV 105, *ex his quae in hortis gignuntur fit vinum e radice asparagi, cunila, origano.* sed parum apte de melle et vino dicitur *conterito*, quod de ture potius dicendum erat. quare correcta prava verborum coniunctione, quae olim erat, post *origaniti* addidi imperativum *addito.* praeterea *iubeto* scripsi, ubi in manu scriptis libris *iubet* legitur, in editis exemplaribus *iube* ex principe editione receptum erat: nam hac imperativi forma Cato uti consuevit, *incenatum iubeto esse: postridie turis drachmam unam conterito et mel coctum drachmam unam et vini sextarium origaniti addito. dato ieiuno.*

CXXVIII Habitationem delutare terram quam maxime cretosam uel rubricosam eo amurcam infundito] *Si habitationem delutare vis* in indice capitulorum scriptum est, sed *Habitationem delutare* in rubrica. *si habitationem delutare vis, terram quam maxime cretosam vel rubricosam sumito, eo amurcam infundito* Victorius, quem deinde reliqui editores secuti sunt. *habitationem delutato terra quam maxime cretosa vel rubricosa, eo amurcam infundito* A. Gronovius apud Schneiderum coniecit. restitui lectionem archetypi, in qua infinitivus *habitationem delutare* non addito verbo finito positus est consueto in praeceptis usu, cuius exempla dedi c. 110. accusativus autem *terram* item sine verbo, sed sequente adverbio *eo*, ab initio enuntiati positus, *terram quam maxime cretosam vel rubricosam eo amurcam infundito*, h. e. 'in terram amurcam infundito', tribuendus est neglegentiae dicendi, quae videtur profecta esse ab usu demonstrativi pronominis post nomina casu accusativo anteposita, ad quae pronomen refertur, eodem casu repetiti: 5, 3 *amicos domini eos habeat sibi amicos*, 8, 1 *africanas et herculaneas — eas in loco crassiore aut stercorato serito*, ib. 2 *sub urbe hortum omne genus — haec facito uti serantur*, 31, 2 *ulmeam pineam nuceam, hanc atque aliam materiem omnem cum effodies*, et in nominativo 157, 3 *cancer ater is olet;* item in adverbio *ibi* c. 9 *salicta locis aquosis umectis umbrosis propter amnes ibi seri oportet;* et post relativa pronomina 6, 1 *in agro crasso et caldo oleam conditivam, radium maiorem, sallentinam — quam earum in iis locis optimam dicent esse, eam maxime serito*, 20, 1 *columellam ferream, quae in miliario stat, eam rectam stare oportet,*

28, 2 *arbores crassiores digitis V quae erunt, eas praecisas serito,* 51 *ab arbore abs terra pulli qui nascentur, eos in terram deprimito* et 133, 1 *arboribus ab terra pulli qui nati erunt, eos in terram deprimito,* 58 *postea oleas tempestivas, unde minimum olei fieri poterit, eas condito,* 76, 3 *postea in tabula pura, quae pateat p. I, ibi balteum ponito.* alia eius generis exempla Hertzius in vindiciis Gellianis alteris p. 69 et in Gell. XIV 2, 26 indicavit.

Ubi concideris delutato ita neque aspergo nocebit neque mures caua facient] *Ubi concideris, delutato iterumque aspergito amurca: ita neque curculio nocebit neque mures cava facient* Schneiderus coniecit collatis iis quae de granario scripta sunt c. 92 et uberius de horreis apud Columellam I 6, 13. immo de habitatione delutanda praecipiuntur haec: ex terra cum amurca et paleis mixta faciendum est lutum, quo et pavimentum et parietes muniuntur. ita fit ut neque parietes aspergine imbrium deleantur, neque in solo mures cava faciant.

CXXIX Aream ubi frumentum teratur sic facito confodiatur minute terra amurca bene conspargatur] Plinius XVIII 295 in operibus rusticis per autumnum faciendis ponit haec, *opera rustica huius intervalli terram iterare — messem hordeaciam facere, aream messi praeparare Catonis sententia amurca temperatam, Vergili operosius.* sed ibi in optimis codicibus scriptum est *aream messem praeparare,* in uno Parisino 6797 *aream messem creta praeparare,* ab editoribus olim vulgo receptum erat *aream ad messem creta praeparare.* hinc Schneiderus apud Catonem *creta* pro *terra* legendum esse coniecit, *confodiatur minute creta.* sed cretam in area commemoravit Vergilius georg. I 178 *Area cum primis ingenti aequanda cylindro Et vertenda manu et creta solidanda tenaci,* non Cato. eadem in praeceptis de amurca c. 91 scripta sunt, *aream sic facito: locum ubi facies confodito,* quae Plinius XV 33 repetivit, *amurca subigi areas terendis messibus.* itaque Cato in eo loco, ubi area facienda est, ipsam terram confodi et amurca conspargi, postea, ubi amurcam conbibit, comminui et coaequari iubet.

CXXXII 1 Ioui dapali culignam uini quantam uis polluceto] *Quantum uis* Iucundus et deinde reliqui editores. Paul. exc. Fest. p. 51, 2 *Culigna vas potorium: Cato 'culignam'*

inquit '*in faeno graeco ponit, ut bene oleat*', ib. p. 65, 2 *Culigna vas vinarium a graeco dicta, quam illi dicunt κύλικα*, gloss. latino-graec. v. II p. 118, 46 *Culigna σκεῦος οἴνου*. idem nomen inter alia vasorum nomina ponit Varro apud Nonium p. 545, 23, ex quibus apparet certam mensuram culignae non fuisse.

Iuppiter dapalis quod tibi fieri oportet in domo familia mea culignam uini dapi ei rei ergo macte hac illace dape pollucenda esto] *In domo familiaque mea* edita ante Victorium exemplaria constanti, ut videtur, in hac formula usu, 134, 2 bis *mihi liberisque meis domo familiaeque meae*, 139 *mihi domo familiaeque meae liberisque meis*, 141, 2; 3 *mihi domo familiaeque nostrae*. deinde *eius rei ergo* Merula. formulam comprecationis itemque similes comprecationum formulas c. 134 et 139 Carolus Zander versus Ital. antiq. p. 48 in numeros Saturnios redigere studuit.

2 Iuppiter dapalis macte istace dape pollucenda esto macte uino inferio esto] *Macte istace dape pollucenda esto* tamquam aliena ab hoc loco Schneiderus inclusit. *uino inferio* hoc loco in archetypo scriptum erat, *uino inferiori* 134, 3, quod Merula receperat. *vino inferio* utroque loco Gesnerus restituit sollemni in sacrificando formula: Paul. exc. Fest. p. 113, 2. Arnob. adv. nat. VII 31, ib. IV 16. Serv. in Verg. Aen. IX 641.

Dapsioui assaria pecunia urna uini ioui caste profanato sua contagione] *Daps Iovi assaria pecuina urna vini Iovi caste. profanato sine contagione* edita inde a principe editione exemplaria, ubi Popma assariam pecuinam inepte interpretatus est carnem aptam et paratam assurae. *sine contagione* Luebbertus comment. pontific. p. 9 dici voluit 'de libaminibus tanta religione in aram porriciendis, ut ne manu quidem ea attingere fas sit'. mihi in his formulis, de quibus nihil certi compertum habemus, sufficiebat lectionem archetypi restituisse. neque veteres formulas integras servatas, sed quaedam in iis omissa esse puto. *sua contagione* autem de certa contagione, quae in dape profananda propria erat, videtur dictum esse. *contagio* enim, quod de coinquinatione vel morbo vulgo dicebatur, de omni contactu vel coniunctione dici poterat.

CXXXIII 1 Propagatio pomorum] De propagatione pomorum ceterarumque arborum pleraque supra c. 51 et 52 le-

guntur. ea quae hoc loco scripta sunt Plinius XVII 96 excerpsit et suis additamentis auxit, *Cato propagari praeter vitem tradit ficum, oleam, punicam, malorum genera omnia, laurus, prunum* (*prunam* codices), *myrtum, nuces abellanas et praenestinas, platanum. propaginum duo genera: ramo ab arbore depresso in scrobem quattuor pedum quoquo et post biennium amputato flexu plantaque translata post trimatum: quas* (*quasi* codices) *longius ferre libeat, in qualis statim aut vasis fictilibus defodere propagines aptissimum, ut in his transferantur. alterum genus luxuriosius in ipsa arbore radices sollicitando traiectis per vasa fictilia vel qualos ramis terraque circumfartis atque hoc blandimento inpetratis radicibus inter poma ipsa et cacumina — eodem quo supra biennii spatio abscisa propagine et cum quasillis sata.*

2 Mirtum conuiolum et mirtum album et nigrum] *Conuiolum* apographa, *coniuolum* Politianus ex archetypo adnotavit, non *conuolum*, ut est apud Gesnerum. *myrtum coniugulum* Merula, quod in manu scriptis libris legitur 8, 2 *murtum coniugulum et album et nigrum.*

3 Ubi bimum erit ramum tenerum infra praecidito] *Bimum* Politianus cum apographis, non *biemum*, ut Gesnerus adnotavit. *biennium* ex principe editione Schneiderus recepit, *bimum* ex manu scriptis libris Iucundus restituerat. similem usum in neutro genere adiectivorum 35, 2 notavi.

CXXXIV 1 Priusquam messim facies porcam praecidaneam hoc modo fieri oportet] Rubrica capitis in archetypo spatio vacuo relicto, sicut in Parisino codice A factum est, omissa erat. in apographis postea factis et in editione Victorii inscriptionis loco posita sunt haec, *Antequam messem incipias ut porcam praecidaneam facias,* quae ex indice capitulorum ad defectum supplendum repetita sunt. *praesidaneam* in rubrica codex Mediceus m. — *priusquam messim facies* apographa Italorum et ex ipso archetypo Victorius, *priusquam messis facies* A, *priusquam messum facies* m, *priusquam messem facias* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus in principe editione non correxit. *messem* in indice capitulorum in archetypo scriptum erat: *messim* apud Varronem r. r. III 2, 6, *messem* ib. III 8. apud Catonem accusativus *im* terminatus praeterea in his nominibus

legitur, c. 69 *cummim*, 157, 9 *febrim*, 35, 1. 116. 132, 2 *lentim*, 10, 2. 11, 3 *pelvim*, 77 *restim*, 13, 1 *securim*, 17, 2. 27. 30. 33, 1. 34, 1, 35, 2. 54, 1. 61, 2 *sementim*, non *sementem*. *priusquam* cum indicativo futuri positum est, *priusquam messim facies* et postea *priusquam porcum feminam immolabis*, sed cum coniunctivo praesentis temporis *priusquam hasce fruges condas* nullo discrimine. praeterea cum futuro legitur semel, c. 72 *priusquam in viam quoquam ages, pice liquida cornua infima unguito;* cum coniunctivo praesentis c. 47 *ter prius resicato, quam ad arborem ponas*, 53 *priusquam semen maturum siet, secato*, 143, 2 *focum purum circumversum cotidie, priusquam cubitum eat, habeat*, 157, 3 *priusquam id inponas, aqua calida multa lavato.* item *antequam* cum futuro semel, 161, 2 *ne ante sarueris, quam asparagus natus erit;* saepius cum coniunctivo praesentis, 50, 2 *haec facito, antequam vineam fodere incipias*, 53 *seorsum condito, per ver cum arabunt, antequam ocinum des, quod edint boves*, 113, 1 *ne odor exeat, antequam vinum indas*, ib. *sinito dies XV operta, antequam oblinas*, 117 *antequam nigrae fiant, contundantur.*

Cereri porca praecidanea porco femina priusquam hasce fruges condantur far triticum hordeum fabam semen rapicium thure uino iano ioui iunoni praefato priusquam porcum feminam immolabis] *Cereri porca praecidanea porcam foeminam* et *priusquam porcam foeminam immolabis* edita ante Victorium exemplaria. *porco femina* et deinde *porcum feminam immolabis* Victorius ex archetypo restituit, constanti in hac sacrificandi formula usu: Fest. p. 286, 17 *etiam in commentariis sacrorum pontificalium frequenter est hic ovis et haec agnus, haec porcus, quae non ut vitia, sed ut antiquam consuetudinem testantia debemus accipere;* Cic. de leg. II 22, 57 *porco femina piaculum pati.* item *agnum feminam* Gell. IV 3, 3 et Paul. exc. Fest. p. 222, 5 *Iunoni crinibus demissis agnum feminam caedito.* — *porca praecidanea* olim inclusi tamquam in margine adscriptum ad rem, de qua praecipitur, indicandam. neque tamen alienum ab his praeceptis est porcam praecidaneam dici sacrum porcae praecidaneae, quod porco femina mactata Cereri fit. deinde aut *priusquam hasce fruges condant ut far* aut *priusquam haece fruges condantur far* legendum esse Popma coniecit,

ubi praeterea *faba* pro *fabam* scribendum esse Pontedera p. 72 adnotavit. *hasce fruges condantur* Bergkius symbol. in grammat. latin. p. 101 defendit, ut *hasce* nominativo casu dictum esset, cuius formae certa exempla in latino sermone extare non video; et secundam verbi personam in huius modi praeceptis desideramus. itaque *priusquam hasce fruges condas, far* sqq. scripsi. deinde *Iunoni*, cuius postea mentio facta non est, delendum aut *vino Iano Iunonio Iovi praefamino* scribendum esse Meursius coniecit, *thuri vino Ianum Iovemque praefamino* Schneiderus, sicut de agro lustrando 141, 1 scriptum est *Ianum Iovemque vino praefamino.*

2 Iano struem commoueto sic iane pater te hac strue ommouenda bonas preces precor uti sies uolens propitius mihi liberisque meis domo familiaeque meae] *Commoveto* et *commovenda* edita inde a principe editione exemplaria. pro his *ommoveto* et *ommovenda*, sollemme in his caerimoniis verbum, quod etiam in archetypo saepius corruptum erat, restitui: Fest. p. 202, 33 *Obmoveto pro admoveto dicebatur apud antiquos, ut alia, quae relata sunt.* deinde *bonas preces te precor uti sies volens propitius mihi liberisque meis domo familiaeque meae mactus hoc ferto. fertum Iovi* sqq. Merula. lectionem archetypi dedit Victorius. formulam mactationis, quae in manu scriptis libris omissa est, addendam, sed *hac strue*, non *hoc ferto*, quod Merula dederat, scribendum esse Schneiderus adnotavit, *domo familiaeque meae, mactus hac strue.* nam ita de ferto ommovendo scriptum est postea, *mactus hoc ferto.*

4 Ubi extra prosecta erunt itanostruem commoueto mactatoque item uti prius obmoueris ioui fertum obmoueto mactatoque item uti prius feceris] *Ubi extra prosecta erunt ita nostruem* apographa, *ubi exta prosecta erunt Iano struem* Politianus (non *i Iano,* ut Gesnerus adnotavit) et editio Victorii. in archetypo videtur prima manu *extra* et *itanostruem* scriptum fuisse, deinde correctum *exta* et *Iano struem.* — *ubi exta poriecta erunt, ita voveto, struem commoveto mactatoque item uti prius feceris* Merula, ubi *proiecta* dedit Beroaldus, *ubi exta proiecta erunt, ita Iano struem commoveto mactatoque item, uti prius obmoveris. Iovi item fertum obmoveto mactatoque, uti prius feceras* Iucundus. *ubi exta porrecta erunt* Ursinus con-

iecit. recte Victorius ex archetypo *prosecta* restitueral. prosecantur enim exta, priusquam dis porriciantur.

CXXXV 1 Romae tunicas togas saga centones sculponeas] In rubrica capitis in archetypo scripta erant haec, *Tunicae et ceterae res ubicumque emantur*, pro quibus Victorius ex indice capitulorum in inscriptione dedit haec, *Quemadmodum tunicas ceterasque res et ubi emas.* eadem Pontedera p. 73 in ipso initio capitis ponenda esse adnotavit, *Quemadmodum tunicas ceterasque res et ubi emas. Romae tunicas* sqq. et sic post rubricam indicium earum rerum de quibus praecipitur repeti solere ex iis quae ex eodem genere c. 106 composui apparebit. sed si veterem scripturam, quae in rubrica corrupta erat, sequimur, potius scribendum erit *Tunicae et ceterae res ubi emantur. Romae tunicas* sqq. nam quod accusativo casu non addito verbo posita sunt nomina, brevitati et neglegentiae scribendi in his praeceptis tribuendum est. cuius generis plurima sunt exempla, quae Schoendoerfferus de genuina Cat. de agric. libri forma p. 8 indicavit: c. 10 de oleto instruendo, 11 de vinea, 12 et 13 de torculario et de cella olearia, 14 et 15 de villa, 18 de torculario, 21, 5 de cupa, 22, 3 et 135, 6 de trapeto, 37 de stercore, 162, 1 de salsura pernarum *in singulas semodios.* item in praescriptionibus, quibus argumentum praeceptorum indicatur, c. 42 *Ficos et oleas altero modo,* 137 *Vineam curandam partiario.*

Ornamenta murices catellas] *Aeramenta* A. Gronovius apud Schneiderum coniecit. *ornamenta* esse equorum mulorum asinorum eiusdemque generis esse *murices* et *catellas* Popma adnotavit.

Suessae et in lucanis plostra treblae albae] *Treblae albae* quae sint, non constat. pro tribulis dictas esse treblas Gesnerus interpretatur. *tribula non tribla* legitur in appendice Probi p. 199, 9.

2 Vomeris indutilis optimus erit] *Vomis* edita inde ab Aldina editione exemplaria. 'Vomis indutilis: Vomeris in manu scriptis libris legimus, quae fortasse lectio repudiari non debet. grammatici enim testantur, vetustissimos multa huiuscemodi protulisse, ut supellectilis nominandi casu et non tantum supellex dicerent' Victorius. de forma nominativi *vomeris,* quam Bergkius opusc. min. v. I p. 278 defendit, non erat cur dubitaretur, nisi

potius Cato scripserat *vomer is indutilis optimus erit.* nam *indutilis,* in quo frustra interpretes laboraverunt, recte Gesnerus interpretatus est 'ferrum, quod indui potest vel inseri ligneae aratri parti'.

Alia uasa ahenea capuae nolae fiscinae campanicae eame utiles sunt] *Alia vasa ahenea Capuae. Nolae fiscinae campanicae. hae hamae utiles sunt* ex Aldina editione adhuc receptum erat. *hae hamae utiles sunt* tamquam olim in margine adscripta Gesnerus auctore Meursio inclusit. *Nolae fiscinae campanicae oleariae utiles sunt* Pontedera p. 74 coniecit collatis iis quae de fiscinis scripta sunt c. 153 *fiscinas olearias campanicas duas illae rei habeto.* rectius erat *fiscinae campanicae vimineae utiles sunt* vel *fiscinae campanicae Capuae utiles sunt.* malui tamen in his, sicut in reliquis huius generis praeceptis, de quibus nihil compertum habemus, corruptam archetypi scripturam repraesentare, quam incertam emendationem exhibere.

3 Fiscinas romanicas suessae casino optimae erunt Romae] *Eae optimae erunt Romae* Iucundus et deinde reliqui editores. lacunam, qua nomen instrumenti rustici ante *optimae erunt* excidit, indicavi.

4 Cum tortus erit longus p. XLVIIII in commissura abibit p. III rel. erit p. XLVI ubi extentus erit accedent p. V longus erit p. LI] *Cum tortus erit longus p. XLVIII. in commissura abibit p. III. reliquum erit pedes XLVI. ubi extentum erit accedet p. V. longus erit p. LI* Merula, *cum tortus fuerit, longus erit pedes XLIX. in commissura abibunt pedes III. reliquum erit pedes XLVI, ubi extentus erit, accedent ped. V. longus erit ped. LI* Iucundus. corruptum in principe editione numerum *XLVIII* pro *XLVIIII* Boeckhius de rebus maritimis Atheniensium p. 163 de funibus faciendis disputans probavit et *cum tortus erit, erit longus pedes XLVIII* scribendum, deinde ad hunc numerum reliquos numeros accommodandos esse censuit. *in commissura abibunt pedes III, reliquum erit pedes XLVI* ex Aldina editione ab editoribus receptum est. rectius erat *in commissura abibunt p. III, reliqui erunt p. XLVI.*

6 Ex lapricedinis cum eximet] *Ex lapicaedinis* scribendum esse monuit Iordanus ephem. litter. german. a. 1882 p. 1528

ex lege metalli Vipascensis ephem. epigraph. v. III p. 167 v. 48 et 54 *lapicaedinis.* item C. I. L. v. III n. 75 *novae lapicaedinae adinventae,* gloss. lat. v. IV p. 105, 1 *Lapicedina locus ubi lapides caedunt.*

Inter miliarium et labrum p. II digitos II labra crassa digitum] Numeros pedum et digitorum in archetypo, ut videtur, corruptos Schneiderus ad normam eorum quae postea de secundario et de tertio trapeto scripta sunt correctos dedit, *inter miliarium et labrum ped. I digitos II, labra crassa digitos V.* praeterea post *p. II* vel *p. I* addidi *et* et postea in tertio trapeto ad eandem normam scripsi *orbis altos p. III et digitos III,* ubi item *et* omissum erat.

7 Trapetum ubi aruectum erit ubi statues ibi e commodato concinnàtoque] *Trapetum ubi advectum erit, ubi statues ibi et connodato concinnatoque* editio princeps, ubi Politianus *aruectum* et *commodato* e codice adnotavit, *et* non mutavit. *ibi e commodato,* quod habent apographa, in archetypo videtur scriptum fuisse: *ibi et commodato* ex Aldina editione receptum erat. scribendum autem est *ibi accommodato,* ut Schoettgenus monuit. nam hoc verbo Cato de compositione trapeti usus est saepius, 21, 5 *idem trapetum oportet accommodet,* 22, 1 *trapetum hoc modo accommodare oportet,* ib. 3 *domi melius concinnatur et accommodatur.* — *arvectum* et c. 138 *arvehant* Victorius ex codice restituit.

CXXXVI In agro Casinate sqq.] Rubricae loco in archetypo praescripta erant haec, *Politionem quo pacto dari oporteat,* quae Gesnerus in initio capitis posuit. nam in prioribus editionibus et in manu scriptis libris ea pro inscriptione posita, deinde in contextu verborum omissa erant. sed accuratius haec in indice capitulorum scripta sunt, *Politionem quo pacto redemptori dare debeas.* quare addito dativo *redemptori,* quem is qui indicem capitulorum fecit legisse videtur, scribendum erat *Politionem quo pacto redemptori dari oporteat. in agro Casinate* sqq. idem nomen in rubrica sequentis capitis scriptum est et eodem loco in margine archetypi adscriptum erat; in contextu verborum idem legitur 145, 3 *siquid redemptoris opera domino damni datum erit.* quid sit *agrum polire,* docet Nonius p. 66, 18 *Politiones agrorum cultus diligentes, ut polita omnia dicimus exculta et*

ad nitorem deducta: Ennius satirarum lib. III 'testes sunt lati campi, quos gerit Africa terra politos', idem annalium lib. VIIII 'rastros dentefabres capsit causa poliendi agri': Varro 'quid mirum ex agri depolitionibus eiciuntur (*quid vero ex agri politionibus deiciuntur* L. Muellerus), *hic in cenaculo polito recipiuntur*'. item Paul. exc. Fest. p. 71, 21 *Depolitum perfectum, quia omnes perfectiones antiqui politiones appellabant:* nam haec quoque haud dubie ad agros referenda sunt. eodem pertinent haec, Fest. p. 234, 34 [*Polimenta, ait Verrius, antiqui*] *dicebant testiculos porcorum, cum eos castrabant, a politione segetum aut vestimentorum, quod similiter atque illa curentur*, et de notatione impolitiae Gell. IV 12 *siquis agrum suum passus fuerat sordescere eumque indiligenter curabat ac neque araverat neque purgaverat, sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non id sine poena fuit, sed erat opus censorium, censoresque aerarium faciebant. item quis eques Romanus equum habere gracilentum aut parum nitidum visus erat, inpolitiae notabatur. id verbum significat, quasi si tu dicas incuriae. cuius rei utriusque auctoritates sunt, et M. Cato id saepenumero adtestatus est.* itaque politor est is cui post sementim factam, ut videtur, cura agrorum usque ad messim mandatur vel certa mercede ad singula opera facienda conductus vel parte fructuum pro universo opere constituta. una cum operariis mercede conductis politor appellatur 5, 4 *operarium, mercennarium, politorem diutius eundem ne habeat die;* politor fructibus in commune quaerendis conductus apud Ulpianum Digest. XVII 2, 52 *Celsus libro septimo digestorum ita scripsit: socios inter se dolum et culpam praestare oportet. si in coeunda societate, inquit, artem operamve pollicitus est alter, veluti cum pecus in commune pascendum aut agrum politori damus in commune quaerendis fructibus, nimirum ibi etiam culpa praestanda est.* Salvius politor appellatur in fastis Antiatibus C. I. L. v. I p. 327 C. v. 17 *Salvius polit.* legem politionis a Catone scriptam Rudorffius in indice lectionum Berol. aestiv. a. 1846 interpretatus est.

In loco bono parte octaua corbi diuidat satis bona septima] *Parte* hoc loco in archetypo scriptum erat, sed postea *parti quinta* et *nona parti.* deinde *satis bono*, h. e. in agro satis bono, dedit Meursius a. 1596, post hunc Gesnerus.

Si communiter pisunt qua ex parte politori pars est eam partem in pistrinum politor] *Pinsunt* Merula, *pisunt* ex manu scriptis libris Iucundus et deinde reliqui. *pinsat* in archetypo scriptum erat 14, 2 et *expinsi* 2, 4. quid sit *communiter pisunt*, recte interpretatus est Gesnerus, 'si collatis frugibus suis post divisionem in idem pistrinum pisunt': tum enim et dominum et politorem pro sua quemque parte pistori pretium solvere debere. ad ea autem quae de condicionibus antea scripta erant haec adduntur, ne quid ad partes supra scriptas politori accedat. itaque ex qua parte politori sua pars a domino tributa est, eandem partem politor in pistrinum dabit.

CXXXVII Vineam curandam partiario bene curet fundum arbustum agrum frumentarium partiario fenum et pabulum quod bubus satis siet qui illic sient cetera omnia pro indiuiso] *Vineam redemptori partiario ut des* in rubrica itemque in indice capitulorum scriptum est. praeterea in archetypo hoc loco in margine adscriptum erat *Redemptor*, sicut Politianus in margine principis editionis adnotavit. hinc Schoettgenus initium ipsius capitis supplendum existimavit in hunc modum, *Vineam curandam redemptori partiario des, uti bene curet fundum;* similiter Pontedera p. 74 *Viniam curandam partiario uti des. bene curet fundum.* contra Gesnerus haec praecepta de vinea curanda cum iis quae supra de politione agrorum scripta sunt ita coniungi voluit, ut haec quoque ad officia politoris referrentur, *partiario* autem pro adverbio, h. e. partiario iure, haberetur, *Vineam curandam partiario bene curet, fundum, arbustum, agrum frumentarium* sqq., quae ita interpretatus est, 'politor vineam curandam partiario bene curet, similiterque fundum, arbustum etc. partiario tamen eiusmodi politori, qui ceteroquin commune dividit cum domino, extra illam communionem concedendum foenum et pabulum, quod bobus suis satis siet, non omnibus quidem, sed solis, qui illic et quam diu illic operis causa sient. cetera omnia, quam diu manet communio illa, pro indiviso. divisio enim certis tantum temporibus instituitur'. *partiario* adverbii loco dictum non invenio nisi apud Apuleium metam. IX 27, *ne iuris quidem severitate lege de adulteriis ad discrimen vocabo capitis tam venustum tamque pulchellum puellum, sed plane cum uxore mea partiario tractabo;* neque eum usum

Catoni tribuendum esse puto. partiarium autem scimus dici colonum qui non pretio soluto agrum conducit, sed fructus cum domino partitur: Digest. XIX 2, 25 *alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit. alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino partitur.* de partiario in calce coquenda praecepta sunt Catonis c. 16, *calcem partiario coquendam qui dant, ita datur,* ubi item Gesnerus non recte *partiario* pro adverbio dictum esse voluit. eadem ratio igitur ad vineam curandam adhibetur. nam accusativus *vineam curandam partiario,* qui interpretes offendebat, non addito verbo positus est non inaudito in praeceptis usu, de quo supra 135, 1 dixi. opera autem partiarii, cui vinea curanda datur, et ad fundum vineae et ad arbustum et ad agrum frumentarium, qui in eodem fundo est, pertinet. in ea re igitur faenum et pabulum, quod bubus, quibus in opere faciendo opus est, sufficiat, a domino fundi partiario praebetur; reliqua omnia pro indiviso sunt. divisio autem quae fit inter dominum fundi et partiarium, quoniam certae condiciones scriptae non sunt, sicut de politore factum erat, ita instituitur, ut utrique aequae partes tribuantur.

CXXXVIII Boues feriis coniungere licet hec licet facere aruehant ligna fabalia frumentum quod non daturus erit mulis equis asinis feriae nullae nisi si in familia sunt] Catonis praecepta de feriis Columella II 21, 5 excerpsit, *M. Porcius Cato mulis equis asinis nullas esse ferias ait, idemque boves permittit coniungere lignorum et frumentorum advehendorum causa.* sed quid sit *frumentum quod non daturus erit,* non apparet. nam inepte Gesnerus *dare* de venditione dici posse putabat. *quod non saturus erit* Rottboellius, *quod non saturus eris* A. Gronovius apud Schneiderum coniecit. aptius, ut puto, erat *quod conditurus erit.* sed quoniam nescimus, quid de frumento feriis advehendo Cato praeceperit, corruptam codicis scripturam retinui.

CXXXIX. Lucum conlucare] Rubrica in archetypo relicto spatio omissa erat; ex indice capitulorum inscriptio in recentioribus apographis et in editione Victorii addita est. item c. 140 et 141.

Si deus si deae squoium illud sacrum est uti tibi ius est porco piaculo facere illiusce sacri coercendi ergo harumque rerum ergo siue ego siue quis iussu meo fecerit uti id recte factum siet] *Deę. squoium* Politianus, non *deae squorum,* ut est apud Gesnerum. *si deus si deae cuius illud sacrum est, uti tibi ius est porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. harumque rerum ergo siue ego sive quis iussu meo fecerit, uti id fecerit, recte factum siet* Merula, *si deus, si dea, cuius illud sacrum est, uti tibi ius siet — coercendi ergo. harumque rerum ergo sive ego, sive quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet* Iucundus, *si deus, si dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi ius siet — coercendi ergo. harumce rerum ergo* sqq. Victorius. *uti tibi ius est,* ubi *ius siet* ex Aldina editione vulgatum erat, ex archetypo restitui et pravam verborum distinctionem, qua singulae partes formulae precationis distractae erant, correxi, *si deus, si dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi ius est porco piaculo facere illiusce sacri coercendi ergo harumque rerum ergo — uti id recte factum siet, eius rei ergo* sqq. — *sacri coinquendi ergo* Salmasius exercit. Plin. p. 412 coniecit coll. Paul. exc. Fest. p. 65, 19 *Coinquere coercere. coercendi* Marinius Atti e monumenti degli Arvali p. 309 defendit et exemplum eius verbi adscripsit apud Ulpianum Digest. XLIII 27, 1 § 7 *deinde ait praetor 'quae arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, si per te stat quominus pedes quindecim a terra eam altius coerceas, tunc quo minus illi ita coercere lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto'.* coercetur autem vel conlucatur lucus, cum arbores vel rami luxuriantes deciduntur, ne luci officiant: Fest. p. 348, 16 *Sublucare arbores est ramos earum supputare et veluti suptus lucem mittere, conlucare autem succisis arboribus locum inplere luce.* Paul. exc. Fest. p. 37, 12 *Conlucare dicebant, cum profanae silvae rami deciderentur officientes lumini.* eodem modo Plinius XVII 267 Catonis praecepta interpretatus est, *idem arbores religiosas lucosque succidi permisit sacrificio prius facto, cuius rationem precationemque eodem volumine tradidit.* deinde *harumce rerum ergo* ex editione Victorii receptum erat: *harumque rerum ergo* ex manu scriptis libris restitui, h. e. ut tibi facere ius est et harum rerum ergo. de sacris piacularibus luci coinquendi et

operis faciendi causa ab Arvalibus fratribus factis Henzenus Act. fratr. Arval. p. 22 disputavit.

CXL Si fodere uelis altero piaculo eodem modo facito] *Si fodere voles* scribendum esse monuit Weisius quaest. Caton. Gottingae a. 1886 p. 112. et hoc ipsum legitur in indice capitulorum, *Si fodere voles, altero piaculo quid facere debeas*, constanti huius formulae *si voles* usu, cuius plurima apud Catonem exempla sunt. *si velis* semel legitur, sed de re ficta, 69 *dolium calfacito minus, quam si picare velis.* item de rebus fictis coniunctivus positus est in his, praef. 1 *est interdum praestare mercaturis rem quaerere, nisi tam periculosum siet, et item fenerari, si tam honestum sit,* 37, 1 *quae mala in segete sint: si cariosam terram tractes,* 95, 2 *si in tecto coquas, — excandescet;* contra 38, 1 *si uno praefurnio coques, lacunam intus magnam facito,* ib. 2 *si duobus praefurnis coques, lacuna nihil opus erit.* praeterea pauca sunt exempla, in quibus coniunctivus cum coniunctione *si* pro futuro positus est nullo certo discrimine, 3, 1 *tum aedificare oportet, si agrum consitum habeas,* 6, 3 *materies, si quo opus sit, parata erit,* 127, 1 *idem vinum taenias perpurgat et lumbricos, si sic concinnes,* 145, 3 *si viride oleum opus siet, facito,* 157, 10 *pueros pusillos si laves eo lotio, numquam debiles fient;* et in obliqua forma orationis 155, 2 *in villa, cum pluet, circumire oportet, sicubi perpluat, et signare carbone.* una cum eodem modo in primaria sententia, a qua pendet condicionalis, positus est coniunctivus in praeceptis, 2, 6 *siquid desit in annum, uti paretur,* ib. 7 *vendat oleum, si pretium habeat* et *siquid aliud supersit, vendat*, 3, 5 *si orbes contriti sient, ut commutare possis,* 14, 3 *si de caelo villa tacta siet, de ea re verba uti fiant,* 15 *parietes villae si locet,* 40, 4 *si pluat, ne aqua in librum permanet.* cum coniunctivo modo imperfecti temporis legitur semel, 157, 8 *nullus sumptus est, et si sumptus esset, tamen valetudinis causa experires.*

Dum opus cotidie per partes facito] *Cum opus* ex principe editione vulgo receptum erat. *tum opus quotidie per partes facito* Schneiderus. *dum* ex manu scriptis libris Pontedera p. 75 restituit, sed pravo modo interpretatus est, ut esset 'dummodo'. immo hoc praecipitur, quam diu in luco fodere opus est, cotidie illud per partes faciendum esse. nam intermisso opere denuo porco piaculo faciendum est.

CXLI 1 Mando tibi mani uti illa es uouitaurilia fundum agrum terramque meam quota ex parte siue circumagi siue circumferenda censeas uti cures lustrare] *Uti illace suouitaurilia* in margine archetypi videtur adscriptum fuisse, quod et Politianus in margine principis editionis adnotavit et Victorius ex eodem codice edidit. nam ante hunc *uti illa solitaurilia* fuit in editionibus. Manium nomen esse vilici, ad quem iussu domini procuratio ambarvalis sacri pertineret, Popma putabat, Gesnerus haruspicem aut sacerdotem, cui pater familias lustrationem mandaret, dici suspicabatur, idem tamen Manlii nomen, quod legitur 144, 2 *ex fundo L. Manli* et *arbitratu L. Manli* et 152 *Manlii monstraverunt*, hic quoque substitui voluit, quamquam causa non erat cur de nomine dubitaretur. intellegitur autem homo rituum et caerimoniarum peritus, cui lustratio agrorum a domino fundi mandatur. sed *sive circumagi sive circumferenda censeas* non addito verbo finito ad infinitivum *circumagi* dici non potuit, sed *circumagi iubes* vel *circumagi vis* scribendum est. nam ei cui res mandata erat permittitur, utrum circumagi hostias velit, an eas circumferendas esse censeat.

2 Mars pater de precor sqq.] Formulas precationis in formam carminis rhythmici redigere studuit Westphalius de arte metrica Graecorum v. III 1 p. 67 ed. tert. et de arte metrica generali a. 1892 p. 223. iambicos et trochaicos versus Zanderus vers. Ital. antiq. p. 36 constituit.

2 Utique tu fruges frumenta uineta uirgultaque grandire beneque euenire siris] *Euenire sinas* Iucundus et deinde reliqui editores. 'Beneque evenire sinas: Receptam lectionem retinui, neque tamen quod in optimis exemplaribus offendi reticere volo: memini enim me M. Catonem prae manibus habere, qui vetustissimus scriptor fuit et multa quae obsoleverunt usurpavit. pro Sinas igitur in illis Siris scriptum est' Victorius. de verbo *grandire* apud Nonium p. 115, 1 scripta sunt haec, *Grandire est grandefacere: Varro rerum divinarum lib. II 'cum humus aut semina recipere non possit aut recepta non reddat aut edita grandire nequeat': Plautus Aulularia* (v. 49) '*testudineum istum tibi ego grandibo gradum*': *Lucretius lib. II* (1160) '*quae nunc vix nostro grandescunt aucta labore*' — *Pacuvius Doloreste 'nec grandiri frugum fetum posse nec mitescere'*. hinc apud Catonem

grandiri scribi voluit Zanderus l. c. potuit tamen idem verbum intransitive dici, quod alii *grandescere* dixerunt, sicut *lenire* dictum est apud Plautum mil. glor. 583 *dum hae consilescunt turbae atque irae leniunt* et eadem significatione *augere* saepius.

3 Eiusdem rei ergo macte hisce suouitaurilibus lactentibus esto item esto item cultro facito struem et fertum uti adsiet inde obmoueto] *Solitaurilibus lactentibus esto. item cultro facito* sqq. Iucundus. formulam precationis *Mars pater eiusdem rei ergo macte hisce suovetaurilibus lactentibus immolandis esto* a Catone ter positam fuisse, tertio loco unum verbum *esto* in libris relictum esse Zanderus p. 38 coniecit. *esto item*, quae in archetypo bis scripta erant, inclusi. deinde reliqua ita continuanda sunt, *item cultro facito struem et fertum uti adsiet, inde obmoveto,* h. e. facito ut strues et fertum adsint cultro, quo hostiae mactantur, et inde ea obmoveto. nam extra ordinem posito dativo casu *cultro* factum est ut accusativi *struem et fertum* post verbum *facito* ponerentur, quamquam in hac verborum compositione, cum accusativus nominis cum primario verbo coniunctus subiecta enuntiatione accuratius definitur, id nomen primum locum obtinere solet: 8, 2 *nuces calvas, abellanas, praenestinas, graecas, haec facito uti serantur,* 31, 1 *vectes iligneos, acrufolios, laureos, ulmeos facito uti sient parati,* 32, 2 *arbores facito uti bene maritae sint,* 33, 1 *vineam sic facito uti curetur,* 41, 4 *eos surculos facito sint longi pedes binos,* 133, 3 *eodem modo quod vis genus arborum facere poteris uti radices bene habeant,* 2, 5 *quae reliqua opera sint curare uti perficiantur,* 5, 5 *villam videat clausa uti siet,* 108, 1 *vinum si voles experiri duraturum sit necne.*

4 Ubi porcum immolabis agnum uitulumque sic oportet eiusque rei ergo macte suouitaurilibus immolandis esto nominare uetat martem neque agnum uitulumque] *Hoiusque re ergo,* h. e. huiusce rei ergo, Zanderus l. c. immo aut *eiusdem rei ergo* scribendum est, ut scriptum erat supra et 134, 3, aut deleta *que* particula *eius rei ergo,* ut c. 132, 1 et 139. deinde verba corrupta *nominare vetat Martem neque agnum vitulumque* tamquam ab interpolatore addita delenda esse Iordanus ephem. litterar. German. a. 1882 p. 1529 significavit. in interpretatione vel emendatione verborum frustra laboraverunt

interpretes. *nominare vetat matrem neque agnum vitulumque* dederat Merula. *nominare vetant partem* sqq. coniecit Gesnerus hac addita interpretatione, partes sacrificii, porcum agnum vitulum, singulatim nominare in ipso sacrificio fas non esse, licere autem tum, cum aliquo horum litatum non sit. *nominare vetas matrem* sqq. Pontedera p. 76, *nominare vetas* vel *vetant porcum* sqq. Schneiderus. non magis probari poterit quod Luebberto commentat. pontific. p. 8 visum est, verbis *nominare vetat Martem* indicari ritum sacrificiorum ex pontificum libris ritualibus a Catone petitum esse.

Si minus in omnis litabit sic uerba concipito mars pater siquid tibi in illisces uouitaurilibus lentibus neque satis factum est te hisces uouitaurilibus piaculo] *Si minus in omnis litabis, sic verba concipito, Mars pater, siquid tibi illisce solitaurilibus lactentibus neque satisfactum est, his solitaurilibus piaculo* Merula. *siquid tibi in illisces uouitaurilibus lentibus* fuit in archetypo: praepositionem *in*, quae in principe editione omissa neque a Politiano ex codice adnotata est, habent apographa et edita inde ab Aldina editione exemplaria. *si minus in omnis litabit* in exemplis praepositionis *in* cum accusativo casu coniunctae posui c. 39, 1. quamquam si vulgarem verbi *litare* usum sequimur, potius scribendum erat *si minus omnibus litabit.* nam is qui immolavit, si omnibus hostiis postulata non impetrabit, iterum verba concipere iubetur. deinde verum esse puto, quod Merula dederat, ut deleta praepositione *in*, quae in hac formula locum habere non videtur, scribatur *siquid tibi illisce suovitaurilibus lactentibus neque satisfactum est.* nam *neque* in vetere formula pro *non* positum est.

Si uno duobusue dubitauit sic uerba concipito mars pater quod tibi illuc porco piaculo neque satisfactum est te hoc porco piaculo] *Dubitaverit et sic* Merula, *dubitaveris sic* Iucundus, *dubitaverit sic* Victorius. et rectius illi Catonis sermonem cognoverant quam Schneiderus, qui et *dubitavit* ex codice Politiani restituendum et supra *litavit* pro *litabit* scribendum esse existimabat. nam cum indicativo perfecti temporis *si* in hoc Catonis libro omnino dictum non est, sed cum futuro utroque saepissime. diversi autem generis sunt haec, in quibus cum perfecto tempore passivi positum est, praeter formulam supra

scriptam *siquid neque satisfactum est,* 157, 4 *siquid contusum est* et *siquid in mammis ulceris natum et carcinoma.* itaque olim scribendum esse conieci *si uno duobusve litabit,* ut esset 'si is qui immolavit una vel duabus hostiis litabit, reliquis duabus vel tertia hostia non litabit'. poterit tamen teneri *dubitabit,* si scribetur *si in uno duobusve dubitabit,* h. e. si in una parte sacrorum vel in duabus partibus dubitabit, num deo satisfactum sit. deinde *illoc porco* recte Meursius. nam *illuc* ablativo casu dici non potuit.

CXLII Vilici officia quae sunt quae domino praeceps ea omnia quae in fundo fieri oportet quaeque emi pararique oportet quomodoque cibaria uestimenta familiae dari oportet eadem uti curet faciatque moneo] *Quae domino praeceps,* quod habent apographa Italorum, in ipso archetypo scriptum fuisse testimonio Victorii constat. neglegentius Politianus lectionem principis editionis *quae dominus praecipit* correxit: nam *praeceps* ex Marciano codice adnotavit, *dominus* ex eodem non mutavit, sed rubro colore, quo et in lectionibus Medicei codicis et in suis coniecturis uti consuevit, *l' — no* superscripsit. *quae dominus praeceps* codex Parisinus A et Mediceus m, *quae dominus praecepit* Sylburgius in editione Commeliniana. praeterea ab iis quae primum de officiis vilici breviter scripta sunt ea quae postea de vilicae officiis accuratius praecipiuntur in archetypo separata erant, ut duo essent capita cum suis rubricis *Vilici officia* et deinde *Vilicae officia.* iidem tituli in indice capitulorum scripti sunt. sed quoniam vilicae quoque officia ad curam pertinent vilici, qui curare debet ut quae illi mandata sunt recte perficiantur, haec quae in libris manu scriptis et editis adhuc exemplaribus separata erant continuata dedi. similiter Columella, quamquam praecepta de vilico I 8 et de vilica XII 1 separata posuit, tamen vilicae quoque opera vilico custodienda esse scripsit XII 1, 4, *ceterum munia quae domi capessuntur non in totum muliebri officio relinquenda sunt, sed ita deleganda ei, ut identidem oculis vilici custodiantur.* itaque apud Catonem, ut haec omnia vilici officia esse significaretur, olim scripsi *Vilici officia quae sunt. quae dominus praeceperit, ea omnia quae in fundo fieri oportet* sqq. nam ita de vilico scriptum est 5, 2 *consideret quae dominus imperaverit fiant.* sed ibi potius *quae sint,* non *quae sunt,* et deinde

quae dominus praecepit scribi debebat; et rectius repetitis iis quae hoc loco rubrica praescripta sunt scribetur *Vilici officia. vilici officia quae sunt, quae dominus praecepit, ea omnia quae in fundo fieri oportet — eadem uti curet faciatque moneo.* nam primum vilicus ea quae ipsius propria sunt, de quibus supra c. 5 scriptum est, administrare iubetur; deinde vilicae quae sunt officia, de quibus antea dictum non erat, describuntur accuratius et curae eiusdem vilici mandantur.

CXLIII 2 Villam conuersam mundeque habeat] *Mundamque habeat* edita inde a principe editione exemplaria. de adverbio *munde* dubitari non debebat. *inpune esse* communi sermonis usu scriptum est 5, 2, *dominus inpune ne sinat esse,* et *inpune habere,* Terent. Eunuch. 1019 *siquidem istuc inpune habueris,* Tac. annal. III 70 *neque tantum maleficium inpune habendum.* similiter *largiter habere* Paul. exc. Fest. p. 378, 1, *Cato 'vecticulariam vitam vivere, repente largiter habere, repente nihil'.*

3 Mala scantiniana in doliis et alia quae condi solent] *Scantiana* edita inde a principe editione exemplaria, quod in archetypo scriptum erat 7, 3 *poma mala strutea cotonea scantiana quiriniana,* ubi simili vitio *quiriniana* scriptum erat pro *quiriana,* et apud Varronem r. r. I 59, 1; item Plin. XV 50 *Cato adicit quiriana et quae tradit in doliis condi scantiana.* idem genus malorum cum aliis generibus appellat Cloatius apud Macrobium Saturn. III 19, 2.

CXLIV In legibus de operibus rusticis locandis et de fructu vendendo c. 144—150 multa perturbata, nonnulla etiam verbis quibusdam omissis corrupta esse apparet. quamquam enim alia ab ipso Catone haud dubie brevius concepta erant, alia accuratius descripta, tamen omnia sic, ut nunc leguntur, a Catone scribi non poterant, sed ab iis qui postea eius libro usi sunt quaedam mutata vel addita esse puto, quae nunc ab antiquioribus separari nequeunt. quare praeter ea quae manifesto librariorum vitio corrupta erant scripturam archetypi exhibui. ex iis quae ab editoribus mutata vel certis locis coniecturis correcta erant ea quae memoria digna esse videbantur indicavi. nam omnia quae ab antiquissimis editoribus vitiose edita vel postea pravis coniecturis mutata erant memoriae prodere inutile erat. de legibus oleae legendae et oleae faciendae c. 144 et 145 quaedam disputavit Usenerus mus. Rhenan.

a. 1864 p. 141 sqq. legem pabuli hiberni vendendi c. 149 Rudorffius ind. lect. Berolin. aestiv. a. 1846 separatim edidit et explicavit, legem fructus ovium vendendi c. 150 idem ind. lect. Berolin. hibern. a. 1846. leges oleae legendae et faciendae et legem oleae pendentis c. 144. 145. 146 edidit et explicavit Bekkerus Zeitschrift für Rechtsgeschichte v. III a. 1864 p. 423 sqq.

1 Oleam ne stringito neue uerberato] Plin. XV 11 *quippe olivantibus lex antiquissima fuit 'oleam ne stringito neve verberato'. qui cautissime agunt, harundine levi ictu nec adversos percutiunt ramos.*

Quod ipse hodie delegerit pro eo nemo soluet neque debebitur] *Quod ipse eo die delegerit* Iucundus et deinde reliqui editores. *eo die legerit* Usenerus. *deligere* de uvis dictum est c. 24 *uvas apicias percoctas bene legito: ubi delegeris* sqq., 112, 2 *uvas relinquito in vinea, sinito bene coquantur, et ubi pluerit et siccaverit, tum deligito,* 115, 2 *de iis vitibus quod delegeris, seorsum servato.* ex eodem genere est *depurgato* dictum pro *purgato,* 50, 1 *cum prato defendes, depurgato,* 112, 2 *siqua acina corrupta erunt, depurgato,* 151, 2 *depurgato ab herba,* et *deputare* pro *putare,* 50, 2 *ubi vineam deputaveris.*

2 Scalae ita uti datae erunt ita reddito nisi quae uetustate fractae erunt si non erunt reddet eaeque arbitratu reducetur] *Si non erunt, reddet aequas, aut arbitratu deducetur* edita inde ab Aldina editione exemplaria, *si non erunt, reddet aequom, aut boni viri arbitratu deducetur* Schneiderus coniecit, *si non erunt, reddet aequas, aut viri boni arbitratu deducetur* Usenerus. deleto *erunt,* quod ex superioribus vitiose videtur repetitum esse, scripsi *si non reddet, aequom solvito, id viri boni arbitratu deducetur,* h. e. si redemptor scalas ita uti datae erant non reddet, pro his aequum pretium solvito, id viri boni arbitratu constituetur et a mercede deducetur. similiter 146, 3 de vasis oleariis scriptum est *salva recte reddito, nisi quae vetustate fracta erunt: si non reddet, aequom solvito.*

3 Siquid redemptoris opera domino damni datum erit resoluito id uiri boni arbitratu deducetur] *Resolvito aut viri boni arbitratu deducetur* Bekkerus apud Usenerum et Zeitschr. f. Rechtsgesch. v. III p. 427 coniecit, quia quod resolutum esset, deduci nequeat, et ita scriptum est in lege de olea

facienda 145, 1, *si operarii conducti erunt aut facienda locata erit, pro eo resolvito aut deducetur.* lectio tamen manu scriptorum librorum *resolvito, id viri boni arbitratu deducetur* confirmari videtur iis quae de his quae praeterea de constituta summa deducenda sunt praecipiuntur. brevius idem de olea facienda praecipitur ita, 145, 3 *siquid redemptoris opera domino damni datum erit, viri boni arbitratu deducetur.*

Legulos quot opus erunt praebeto et sictores si non praebuerit quanti conductum erit aut locatum erit deducetur tanto minus debebitur] *Et factores* edita ante Victorium exemplaria, *et strictores* Victorius. deinde *deducetur et tanto minus debebitur* Iucundus. *quanti conductum erit aut locatum erit, tantum resolvito aut deducetur* Usenerus coniecit, reliqua autem, *tanto minus debebitur,* tamquam in margine olim adscripta deleri voluit. legulos et strictores olearum praebere debet redemptor. qui si eum numerum, de quo convenit, non praebuerit, tantum quantum in conductione vel locatione operarum solutum erit deducetur de summa constituta, tanto minus dominus fundi redemptori operis debebit. numerus autem hominum, quos redemptor praebere debet, accuratius definitur postea, *adsiduos homines L praebeto, duas partes strictorum praebeto,* h. e. duas partes strictorum, unam legulorum. strictores autem sunt qui oleam manu stringunt vel carpunt, leguli qui oleam caducam vel quae harundine quassatur legunt. strictiva olea, h. e. quae manu stringitur, una cum caduca olea appellatur 146, 1.

Qui oleam legerit qui deportarit in singulas deportationes -SS-.N.II deducentur] *Deportationes* apographa, neque a Politiano id in principe editione mutatum est: nam erravit Gesnerus, qui hunc deleta *s* littera *deportatione* scripsisse adnotavit. *in singulas deportationes HS.N.II* Iucundus. de numero sestertiorum Gesnerus dubitavit et id quod in lege de olea facienda scriptum est 145, 2, *in singulas sumptiones -SS-NXL deducentur,* huc quoque referendum esse putavit. et sane maiorem numerum olim scriptum fuisse probabile est, quamquam verum est quod Schneiderus auctore Rottboellio monuit, maius esse domini damnum ex olei furto quam ex furto olearum. ceterum quod in archetypo scriptum erat *-SS-.N.II,* notam hanc esse sestertiorum nummorum linea transversa in duabus litteris *S* significatum est. eadem

scriptura fuit postea 5 *in tota oletate ~~SS~~V* et *in modios singulos ~~SS~~.S.S dabuntur,* 145, 2 *in singulas sumptiones ~~SS~~.N.XL deducentur,* 146, 1 *praeconium praesens ~~SS~~L.* in his omnibus Victorius notam *HS* ex Aldina editioni in suam editionem receperat; sed in indice erratorum, quem editioni subiecit, scripturam codicis, quam dare volebat, indicavit. hinc in secunda editione Victorii et deinde in reliquis editionibus *SS* non addita linea, quae est in manu scriptis libris, expressum est.

4 Nequis concedat quo olea legunda et facienda carius locetur extra quam siquem socium inpraesentiarum dixerit siquis aduersum ea fecerit si dominus aut custos uolent iurent omnes socii] *Legunda et facienda* hoc loco in archetypo erat, sed postea *pro ea olea legunda et faciunda* scriptum erat. *legenda et facienda* utroque loco habet codex Mediceus m, *legunda et faciunda* Florentinus f et edita inde a principe editione exemplaria. praecepta de olea facienda, de qua postea praecipitur, ab hoc loco aliena esse Schneiderus putavit. sed idem quid esset *concedere* non intellexit, cum de sublocatione operis id dici existimaret. caveri enim ne olea legenda a redemptore operis minore pretio, quam ipse emisset, alii sublocetur; itaque *aliis locetur* pro *carius locetur* legendum esse. non magis probari possunt interpretationes aliorum, qui de operariis ad opus faciendum a redemptore conductis, h. e. de legulis et factoribus, qui ipsi socii essent redemptoris, haec praecipi existimarunt. cavendum enim esse ne quis ex his ab opere suscepto in eum locum, in quo carius olea locetur, discedat vel ne quis discedat, quo carior fiat locatio, nisi si alium statim substituisset. de iis potius qui in licitationibus opus redimere cupiunt haec dici monuit Mommsenus hist. Rom. I p. 850, et comprobatur iis quae addita sunt, *quo carius olea legunda et faciunda locetur.* concedere autem, ut videtur, dicitur is qui cum alio societatem iniit, ut illi in licitatione operam conducendam committat, quo carius ea a domino fundi locetur, postea autem operam ab illo conductam communiter cum eo faciat. hoc ne fiat, redemptor socium, siquem habiturus est, in ipsa licitatione nominare debet, ut is a domino vel comprobetur vel reiciatur: 145, 3 *socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit aut custos.* adversum ea siquis fecerit, h. e. siquis socium, quem antea non nominaverat, admiserit, omnes

socii, qui participes esse operis volunt, si dominus aut custos ita volent, iurare debent sibi cum redemptore de opera concedenda non convenisse. quod cum non minus ad faciendam oleam quam ad legendum pertineat, utrumque in lege de olea legenda praecipitur et deinde de facienda olea idem repetitur brevius. *inpraesentiarum* autem, quod et a Catonis sermone alienum et parum apte dictum esse visum est Handio Tursell. v. III p. 235, de praesenti tempore pactionis, quo de condicionibus operis futuri agitur, dictum est.

5 Accessiones in M̊ ∞ CC accedit oleae salsae M̊V olei puri p. VIIII in tota oletate ~~SS~~.V. aceti. q. U. quod oleae salsae non acceperint dum oleam legent in modios singulos ~~SS~~.S.S. dabuntur] *Accessiones in modios CC oleae accedent salis modii V olei puri pondo IX in tota oleitate HSV aceti quadrantalia II. quo oleae salem non acceperint, dum oleam legent in modios singulos HS dabuntur* Iucundus. lectionem archetypi Victorius restituit. sed in hac quod in accessionibus praeter oleam salsam et oleum purum et acetum quinque sestertii ponuntur non magis intellegitur, quam quod postea scriptum est *in modios singulos sestertii supra scripti dabuntur.* itaque transpositis notis, quae pravo modo in libris manu scriptis et impressis positae erant, scribendum est *accessiones in M̊. MCC accedent oleae salsae M̊. V, olei puri p. VIIII, in tota oleitate aceti q. V. quod oleae salsae non acceperint, dum oleam legent, in modios singulos s. s. SSV dabuntur.* accessionis loco ad summam pro opere faciendo constitutam in usum legulorum et strictorum a domino fundi addentur in modios olearum mille et ducentos oleae salsae modii quinque, olei puri pondo novem et per totam oleitatem aceti quadrantalia quinque. siquid oleae salsae datum non erit, pro ea parte, quam non acceperint, dum oleam legent, in singulos modios ex supra scriptis quinque modiis sestertii quinque dabuntur.

CXLV 1 Facito recte arbitratu domini aut custodis qui id negotium curabit si sex iugis uasis opus erit facito] *Si sex iugis* apographa et editio Victorii, item Politianus, non *si ex uigis,* ut Gesnerus adnotavit. *si ex virgis* dederat Merula, *si ex virgeis* Iucundus. iuga vasa in oleto instruendo

Cato appellat 10, 1, *vasa olearia instructa iuga V.* haec Turnebus advers. 7, 22 interpretatur trapeta vel prela olearia cum suo omni instrumento, et similiter hoc loco advers. 10, 18 vasa torcula, in quibus olea premitur. torcula eadem appellantur in vinea instruenda 11, 1, *vasa torcula instructa tria.* iuga autem dicuntur vasa, quae ex variis partibus inter se iunctis composita et ad usum instructa sunt. Usenerus omnem apparatum instrumentorum, quibus in oleo parando opus est, quae in praeceptis de oleto instruendo c. 10 per singulas partes enumerantur, eo nomine comprehendi voluit idque confirmavit Varronis verbis r. r. I 22, 3 *de eo genere Cato scribit, oliveti iugera CCXL qui coleret, eum instruere ita oportere, ut faceret vasa olearia iuga quinque, quae membratim enumerat.* sed errore Gesneri de lectione a Politiano ex codice adnotata inductus *si X iugis vasis opus erit* scribendum coniecit, ut esset 'denis iugis vasis' et ex quoque genere instrumentorum decem parari dicerentur. deinde *facito,* sicut id quod antea scriptum erat, *recte facito,* ad oleam faciendam rettulit et haec de numero vasorum ad illud praeceptum accuratius definiendum olim adscripta esse putavit. sed nisi omnia perturbata esse putabimus, haec quae de numero vasorum praecipiuntur de ipsis vasis instruendis dicta sunt. nam primum is qui oleam faciendam conduxit omnem rem arbitratu domini aut custodis recte facere iubetur. deinde sex vasa cum suo apparatu, si eo numero opus est, ab eodem facienda et instruenda esse praecipitur.

Homines eos dato qui placebunt aut custodi aut quis eam oleam emerit] *Qui placebunt domino aut custodi* scribendum esse recte monuerunt Usenerus et Eussnerus p. 305. deinde *aut qui eam oleam emerit* dedit Merula, *aut ei qui eam oleam emerit* Iucundus. *aut quis eam* ex codice Victorius restituit, *aut qui sam oleam emerit* Usenerus coniecit. *quis* in relativo enuntiato pro composito pronomine *quisquis* positum exemplis antiqui sermonis, quae in libris grammaticorum indicata sunt, confirmatur, Fest. p. 166, 25 *in foedere Latino 'pecuniam quis nancitor habeto'*, ib. 246, 11 in formula rogationis *quis volet magistratus multare, — liceto* et *sive quis im sacrum iudicare voluerit, liceto,* Gell. XVI 10, 5 in duodecim tabulis *proletario iam civi quis volet vindex esto,* quibus Hertzius in Gell. IV 12, 2 addidit haec, Gell. l. c. *quis eques Romanus equum habere gracilentum aut parum niti-*

dum visus erat, inpolitiae notabatur, ib. XIII 23, 8 *ex Claudiis, quos a Sabinis oriundos accepimus, quis erat egregia atque praestanti fortitudine, Nero appellatus est.* apud Catonem *quis* cum *sive* in simili formula positum est c. 139 *sive ego sive quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet* et *quid* bis, c. 147 et 148, 2 *dominus vino quid volet faciet,* pro quo *quod volet* scriptum est 156, 6 *eo interito quod volet cibi.*

Trapeti facito si operarii conducti erunt aut facienda locata erit pro eo resoluito aut deducetur] *Trapeti* ablativo casu dictum esse a nominativo *trapetes* Gesnerus adnotavit. *trapetis* scribendum esse Schneiderus coniecit, ut esset 'trapete vel trapetis exprimito oleam', parum apte, ut videtur, quoniam trapeto opus esse in olea facienda per se intellegitur. neque de factoribus olearum haec praecipi puto, sed de ipso trapeto faciendo vel concinnando, qua de re praecepta leguntur c. 20 sqq., et de hominibus in illo opere adhibendis. ad quam sententiam restituendam corrupta librorum scriptura in hunc fere modum emendari poterit, *trapetum facito: si operarii conducti erunt aut facienda locata erunt, pro eo resolvito aut deducetur,* h. e. trapetum redemptor facere debet: in ea re si operarii conducti erunt vel si ea quae facienda sunt locata erunt, pretium, quod a domino fundi pro eo opere solutum erit, redemptor resolvet aut a debita mercede id deducetur. *trapetis faciendis si operarii conducti erunt* sqq. olim conieceram. *trapetus* masculino genere dicitur 22, 3 *trapetus emptus est,* et accusativo casu *trapetum* 20, 1. 21, 5. 22, 1. 135, 6; 7, ablativo *trapeto* 22, 4; et plurali numero *trapeti* 18, 5. 135, 2 et *trapetos* 3, 5. 12. 22, 4. 135, 6. 146, 3, semel *trapetibus* 18, 2. accusativo casu *trapetas* dixit Varro r. r. I 55, 5 et III 2, 8.

2 Si sumpserit in singulas sumptiones ~~SS~~.N.XL deducentur neque debebitur] *Sumptiones* libri manu scripti, *sumpsiones* ex errore secundae editionis Victorii ad reliquas editiones propagatum erat. *~~SS~~.N.XL deducentur* apographa et ex archetypo Politianus: nam errori Gesneri tribuendum est, quod notam numeri *XL* a Politiano omissam et *deducent ut* ab eodem e codice adscriptum esse adnotavit. *HSXL* Iucundus, *HSNXL* Angelius et post hunc Victorius, sed is scripturam archetypi in indice erratorum, ut supra dixi, substituit.

3 Qui eorum non ita iurauerit quae eius pars erit omne deducetur neque debebitur] *Quae eius pars erit deducetur* edita ante Victorium exemplaria. *omne* ex codice addidit Victorius. *quod is fecerit omne deducetur* Schneiderus coniecit, sicut de olea legenda 144, 2 scriptum est *quod is legerit omne.* neutrum genus *omne* cum nomine *pars* positum non magis offendere debebat editores, quam simile genus dicendi in nomine *res* et neutro genere pronominum saepius observatum, cuius exempla apud Varronem r. r. I 1, 11 indicavi.

Si uirdem oleum opus siet facito accedet oleum et sale suae usioni quod satis siet uasarium uict. II] *Si viride oleum fiet, facito accedat oleum et sal suae usioni, quod satis siet et vasa viminea* Merula, *si viride oleum opus sit, facito accedet oleum et sal suae usioni, quod satis siet, vasarium vict. II* Victorius, ubi in secunda editione Victorii *facito accedere* editum et deinde ad reliquas editiones propagatum erat. *virde* Catoni vindicandum esse putavit Iordanus ephem. litter. German. a. 1882 p. 1529 eiusque formae exemplum indicavit *verdiari* in inscriptione, quae edita est Bulletino della commissione archeologica municipale a. 1873 p. 271. *virdiarium* in manu scriptis veterum scriptorum libris legitur saepius, *viridis, non virdis* in appendice Probi p. 199, 9. in Catonis libro autem *virdis* praeterea non inveni, sed *viridis* saepe, apud Varronem r. r. I 31, 5 in corrupta librorum scriptura *virdea.* deinde *sale suae usioni* in archetypo scriptum fuisse Victorius testatur infra 162, 1 *sale sternito.* praeter haec *sale* neutro genere a Catone dictum non est, sed masculino *sal* et *salem* saepe. *accedet oleum et oleae salsae suae usioni quod satis siet* olim scribendum conieci. nam ita de accessionibus in locatione oleae legendae scriptum est 144, 5, *accedent oleae salsae modii quinque, olei puri pondo novem.* vasarium Turnebus advers. 10, 18 interpretatur 'quoddam factorum praemium et mercedem, nomine ducto a vasis torculis, quibus premitur oleum'. sed prava editorum lectione *facito accedere* vel *facito accedat* in errorem inductus est, ut ad viride oleum faciendum haec referret, quae ad omnem oleae faciendae locationem pertinere intellegi poterat ex iis quae de olea legenda scripta erant. si viride oleum opus est, hoc quoque faciendum redemptor curabit. accessionis loco singulis factoribus oleum et sal, quantum quidem

ad ipsorum usum satis sit, et nomine vasarii, h. e. pro parandis vasis, duo victoriati a domino fundi dabuntur.

CXLVI 1 Qui oleam emerit amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet praeconium praesens ~~SS~~L et oleum romanici P. ∞ D uiridis P.CC oleae caducae $\overset{o}{M}$L strictiuae $\overset{o}{M}$X modio oleario mensum dato unguinis P.X ponderibus modiisque domini dato iri pri primae cotulas duas] De accessionibus, quae emptori oleae pendentis ad ipsum pretium, quanti oleam emerit, accedent, haec omnia scripta esse apparet. nam primum centesimam omnis pecuniae, qua oleam emit, coactori argentario, cuius opera dominus fundi in venditione utitur, solvere debet, deinde sestertios quinquaginta praeconi mercedem pro praesenti eius officio in pronuntiandis condicionibus emptionis. praeterea domino certa pars olei Romanici et viridis, item oleae caducae et strictivae et unguinis dabitur. sed ibi *olei* scripsi pro eo quod in libris manu scriptis et impressis erat, *oleum.* nam parum apte Gesnerus nominativum ita defendit, ut primum ipsa res univera diceretur, deinde duo genera olei ponerentur separatim. de ratione autem metiendi quae his condicionibus interposita sunt, *modio oleario mensum dato,* ad duo genera olearum pertinent: 144, 3 *omnem oleam puram metietur modio oleario.* ea quae postea praecipiuntur, *ponderibus modiisque domini dato,* ad omnia illa quae antea scripta erant referenda sunt. reliqua in archetypo corrupta erant: *iri pri primae* Politianus et apographa, *iri primae* neglegentius Victorius. neque quidquam quod probari possit ad emendationem corruptae scripturae ab editoribus inventum est. *ponderibus modiisque domini datum iri primae cotulas duas* dedit Pithoeus advers. subsec. 2, 4, sed quomodo haec intellegi voluerit, non exposuit.

2 Dies argento ex K. nou. mensum X oleae legendae faciendae quae locata est et si emptor locarit idibus soluito] *Ex K nou. mensium X* Politianus cum apographis: nam falso Gesnerus litteram singularem *K* a Politiano omissam esse adnotavit. *ex K. nou. mensium X* Victorius, *ex Kal. mensium X* edita ante Victorium exemplaria. *oleae legendae faciundae quaeque locata est* Merula et deinde reliqui editores, *oleae legendae*

faciundaeque quae locata est Pithoeus l. c. librorum scripturam restituit et interpretatus est Bekkerus l. c., *dies argento ex K. Nov. mensium X. oleae legendae faciundae, quae locata est et si emptor locarit, idibus solvito,* h. e. argento solvendo emptori decem menses post kalendas Novembres conceduntur excepta ea summa, quae pro olea legenda et facienda datur: eam enim idibus vel Novembribus vel proximis solvere debet, sive venditor sive emptor eam operam locavit, h. e. mercedem pro olea legenda et facienda constituit. eodem pertinere voluit quae in fine capitis de legulis et factoribus scripta sunt. quibus si emptor mercedem constitutam non solverit, dominus fundi, si volet, solvet, emptor domino eam summam debebit proque ea satis dabit. argento solvendo dies constituitur post decem menses ex kalendis Novembribus. sed de locatione oleae legendae et faciendae in fundo domini quid praescriptum sit, non apparet.

Satisque dari domino aut cui iusserit promittito] *Cui iusserit* optima apographa, *cui ius erit* Politianus minus accurate, ut videtur, correcta lectione principis editionis *cuius erit.*

3 Vasa torcula funes scalas trapetos siquit et aliut datum erit salua recte reddito] *Trapetos et siquid aliud datum erit* Iucundus. *trapetos siquid et aliud* ex archetypo dederat Victorius, in quo *et* pro *etiam* dici non potuit. *et siquid* in rerum similium enumeratione dictum est 2, 7 *et siquid aliud supersit,* 44 *et siquid ventus interfregerit.*

CXLVII Si non ante ea exportaueris dominus uino quid uolet faciet] *Quid volet* libri manu scripti et editio Victorii, *quod uolet* in principe editione Politianus hoc loco non correxit. *quid* idem ex codice adnotavit 148, 2, *si ante non deportaverit, dominus vino quid volet faciet,* ubi item in principe editione *quod* legitur. ad eandem normam *si non ante exportaverit* scripsi pro eo quod in libris manu scriptis et impressis erat *si non ante ea exportaveris.*

CXLVIII 2 Vinum accipito ante K. ian. primas si non ante acceperit dominus uinum admetietur quod admensus erit pro eo dominus rem soluito] *Quod admensum erit, pro eo dominus resolvito* edita inde a principe editione exemplaria. *quod admensum erit, pro eo domino resolvito* vel *quod admensum non erit, pro eo dominus resolvito* Pithoeus advers. subseciv. 2, 4,

quod admensus non erit, pro eo dominus resolvito A. Gronovius apud Schneiderum scribendum coniecit. transposito v. *dominus,* quod posteriore loco non recte positum esse apparet, scripsi *quod admensus erit dominus, pro eo resolvito:* nam rectius hoc esse puto, quam ut deleto eodem nomine legatur *quod admensus erit, pro eo resolvito.* ante kalendas Ianuarias primas post emptionem emptor vinum, sic ut supra scriptum erat, degustatum accipere debet. si ante eam diem non acceperit, dominus vinum ei admetietur, emptor pro eo vino, quod dominus admensus erit, pretium solvere debet.

CXLIX 1 Qua lege pabulum hibernum uenire oporteat qua uendas finis dicito] *Lex pabulo* tituli loco praescriptum erat in archetypo, *Lex pabulo locando* in indice capitulorum. — *Fini* scribendum esse Turnebus advers. 10, 18 intellexit, sed prava interpretatione ad tempus venditionis id rettulit, '*qua fini vendas dicito,* quod est quousque, ad quod usque tempus', quod nuper Bekkerus l. c. p. 433 defendit. recte Schneiderus *qua vendas fini dicito* dedit et terminos pratorum, ad quos venditio pertineret, non tempus, dici monuit: termini enim propter prata vicinorum definiendi sunt. eadem significatio est in reliquis eius dictionis exemplis, quae c. 21, 3 indicavi.

Pabulum frui occipito ex Kal. septembribus] *Frui occipito* cum apographis et editione Victorii Politianus, non *fieri accipito,* ut Gesnerus adnotavit. *pabulum fini accipito* ante Victorium fuit in editionibus. *fruor* praeterea in libro Catonis non legitur, sed *utor* et cum accusativo casu et cum ablativo saepius et in oratione Catonis apud Gellium XIII 24, 1 *suum cuique per me uti atque frui licet.*

Prato sicco decedat ubi pirus florere coeperit prato inriguo ubi super inferque vicinus promittet tum decedito uel diem certam utrique facito] *Pirus,* quod in principe editione Politianus non mutavit, ex manu scriptis libris habent Caesenas et Florentinus f, *prius* A b m et secunda editio Victorii manifesto errore editorum: nam *pirus* ipse Victorius dederat, quod Gesnerus restituit. eadem verni temporis definitione Cato usus est c. 131 *piro florente dapem pro bubus facito,* item Varro r. r. I 37, 5 de pratis *ut defendantur a pastione,* '*quod fere observant a piro florente.* — *permittet* Merula et deinde reliqui editores.

promittet parum apte Bekkerus l. c. p. 433 defendit. nam in irriguo prato, antequam vicini aquam in prata inmiserint, pabulo decedendum est. itaque redemptori tempus, quo pabulo decedere debet, constituitur in prato sicco, quando pirus florere coepit, in prato inriguo, quando vicini, qui prata irrigabunt, permittent, vel certa dies in utroque genere pratorum definitur.

2 Bubus domitis bimis cantherio uini cum emptor pascet domino pascere recipitur. holeris asparagis lignis aqua itinere actu domini usioni recipitur] *Binis* codex Mediceus m et edita ante Victorium exemplaria. *bimis* Victorius ex codice receperat, *binis* Sylburgius in editione Commeliniana restituit. *canterio uni* Merula. deinde *domino pascere recipitor, oleris asparagis lignis aqua itinere actu domino usio recipitor* I. F. Gronovius in Senec. consol. ad. Marc. c. 10 scribendum coniecit, ut cum nomine *usio* ablativus casus sic ut cum verbo *uti* coniungeretur, 'perinde ac si diceret domino oleribus et ceteris uti recipitor'. in venditione pabuli domino fundi exceptiones fiunt, primum ut tum, cum emptor pascet, bubus domitis binis, h. e. duobus iugis boum, et cantherio uni pascuum praebeatur, deinde ut aditus pateat ad holera, asparagos, ligna, aquam, item ad itinera et actus, in quibus et homines ambulare et currus vel iumenta agi possint. nam nominibus *holeris asparagis* sqq. indicantur res, quibus efficitur ut exceptiones ad usum domini fiant. *holeris* pro holeribus dictum Gronovius defendit adscripto Lucilii versu apud Nonium p. 490, 22 *Holerorum pro holerum: Lucilius satirarum lib. XV 'Tintinnabulum abest hinc surpiculique holerorum'*. eandem genetivi formam Kochius exerc. crit. in prisc. poet. Rom. (Bonnae a. 1851) p. 15 Lucilio tribuit apud Nonium p. 200, 20 *plena vasa olerorum.* de indicativo praesentis temporis *recipitur,* pro quo Gronovius utroque loco imperativum *recipitor* substituit, in his exceptionum formulis dubitandum non erat. nam in reliquis huius modi praeceptis Cato vel futuro tempore usus est vel imperativo et coniunctivo.

Siquid emptor aut pastores aut pecus emptoris domino damni dederit boniua resoluat] *Boniua resoluat,* i. e. *boni u. a.* (boni viri arbitratu) *resoluat,* in archetypo scriptum erat. Politianus ad lectionem principis editionis *boni viri resolvat* in margine *ua* superscripto *ut* adnotavit, ubi *ut* aut recentiore

manu in codice adscriptum invenerat aut sua coniectura addidit. *viri boni arbitratu* scripsi constanti, ut videtur, in hac formula usu.

Donicum pecuniam satisfecerit aut delegarit] *Donicum satisfecerit aut pecuniam delegarit* Schneiderus coniecit. aptius Rudorffius ind. lect. Berol. aestiv. a. 1846 et Zeitschrift f. geschichtliche Rechtswissenschaft a. 1846 p. 187 lacunam in hunc modum supplevit, *donicum pecuniam solverit aut satisfecerit aut delegarit.*

CL 1 In singulas casei p. is. dimidium aridum lacte feriis quod mulserit dimidium et praeterea lactis urnam unam] *Casei p. is,* quod est in libris manu scriptis, recte intellexit Merula, qui dedit *casei p. I. S,* inepte Iucundus *casei pondo XV.* deinde Rudorffius ind. lect. Berol. hibern. a. 1846 aut *lactis feriis quod mulserit dimidium* aut *lacte feriis quod mulserit dimidiatum* legendum esse adnotavit, secutus nimirum Varronis praeceptum apud Gellium III 14, 1 '*Dimidium librum legi*' aut '*dimidiam fabulam audivi*' *vel quid aliud huiuscemodi male ac vitiose dici existimat Varro. oportet enim, inquit, dicere dimidiatum librum, non dimidium, et dimidiatam fabulam, non dimidiam. contra autem si ex sextario hemina fusa est, non dimidiatum sextarium fusum dicendum est, et qui ex mille nummum, quod ei debebatur, quingentos recepit, non dimidiatum recepisse dicemus, sed dimidium* sqq. dimidiatam igitur dici volebat rem in partes duas pares divisam, dimidiam partem alteram rei dimidiatae. et ad hanc normam scripta sunt quae leguntur 151, 3 *dimidiatum digitum terram altam succernito,* ut Gellius l. c. adnotavit. neque tamen quae hoc loco scripta erant corrigenda putavi. nam ex his ipsis quae Varro et Gellius de duobus vocabulis disputaverunt apparet scriptores legem Varronis non constanter secutos esse, sed dimidiam rem de dimidia parte rei dixisse. itaque de vendendo ovium fructu haec praecipiuntur, emptorem in singulas oves casei p. I. S, et dimidiam quidem partem aridam, dimidiam recentem, item lactis quod feriis mulserit dimidiam partem, praeterea reliquis diebus, ut videtur, ex omni lacte urnam unam domino dare debere. numerus autem omnium ovium intellegitur is, qui in oliveto iugerum ducentorum et quadraginta dictus erat c. 10, 1 *oves centum.*

Hisce legibus agnus diem et noctem qui uixerit in fructum et Kal. iun. emptor fructu decedat si inter-

kalatum erit K. mais agnos XXX ne amplius promittat oues quae non pepererint binae pro singulis in fructu cedent] *Hisce legibus* tamquam alienum ab hoc loco deleri voluit Schneiderus, *hisce legibus agnos* legendum esse Rudorffius adnotavit. deinde *ex Kalendis Iuniis* Gesnerus coniecit. lectionem archetypi et in his et in reliqua parte capitis repraesentavi, quamquam ea quae nunc leguntur neque integra neque eo ordine, quo olim scripta erant, posita esse puto. apparet enim condiciones, quibus in fructu ovium venditor et emptor vel conductor partiarius (nam de eo lex scripta esse videtur) utuntur, parum accurate indicatas esse. nam praeter certam partem casei et lactis, de qua supra scriptum est, pars agnorum, qui nati erunt, domino fundi dabitur. in quo agni qui diem et noctem vixerint in fructum accedent, ii qui antea mortui erunt non computabuntur. minus certa sunt quae de numero agnorum scripta sunt, *agnos XXX ne amplius promittat,* quae eo videntur pertinere, ut emptor plus quam triginta agnos se daturum esse domino non promittat. ex ovibus ipsis eae quae agnos non pepererint in fructu, qui ex numero ovium definitur et inter dominum et emptorem, ut videtur, pro portione dividitur, binae pro singulis numerabuntur. fructu autem emptor decedet kalendis Iuniis vel, si intercalatum erit, kalendis Maiis, et si annuus fructus est, sequitur ut kalendis Iuniis idem fructu uti incipiat.

2 Die lanam et agnos uendat menses X ab coactore releget porcos serarios in oues denas singulos pascat conductor duos menses pastorem praebeat] De lana et agnis vendendis quid praecipiatur, ex corrupta librorum scriptura non apparet. nam *die vendat* quid sit, probabiliter explicatum esse non video, neque intellegi potest nisi addito numero, quo tempus venditionis definiatur. tempus idoneum, quo lana et agni veneant, dici putabat Turnebus advers. 7, 5. diem constitutam cum patre familias significari voluit Gronovius observ. 1, 20 p. 125, qui de emptore fructus, non de domino, hoc dici intellexit et deinde scribendum esse coniecit *mense decimo ab coactore deleget,* 'id est iubeat coactorem suum numerare pecuniam, postquam dies venit'. post hos Gesnerus probata emendatione Gronovii in hunc modum verba interpretatus est, 'conductor vel emptor fructuum die sibi commoda, tempestive, vendere hic iubetur lanam

et agnos. mense decimo autem, qui ab initio huius anni, h. e. a Iuniis vel Maiis adeo kalendis computatur, deleget domino gregis a coactore suo, quo utitur ad minuta aera cogenda ex fructu, quem ipse emit integrum, h. e. solvat domino per coactorem summam, de qua inter ipsos convenit'. *die lanam et agnos vendat mensum decem* scripsit Rudorffius hac addita interpretatione, 'emptor die decem mensum, id est ad kalendas Apriles, lanam agnosque vendidisse velit'. ad hanc diem enim dominum de suis mancipiis pastorem praebere, reliquis duobus mensibus conductoris esse pastorem ovibus apponere. nam venditoris iam non interesse venditis agnis et lana per suos servos sine causa custodiri tonsas oves et infructuosas. *relegare ab coactore* autem esse delegato coactore argentario, per quem auctio rerum venalium facta erat, pecuniam reddere. ab hoc igitur pecuniae ex pretio fructuum venditorum redactae tantum domino solvendum esse, quantum illi a conductore debeatur. — *porcos sectarios* et in enarrationibus 'sectarius porcus qui gregem praecedens ducit' Merula ex Paul. exc. Fest. p. 336, 8 *Sectarius vervix qui gregem agnorum praecedens ducit.* ex manu scriptis libris *porcos serarios* restituit Victorius. hos esse porcos qui sero ovium nutriuntur monuit Turnebus advers. 7, 5.

CLI 1 Et quo pacto cupresseta seri oporteat minius percennius nolanus ad hunc modum monstrauit] Tituli loco in archetypo praescripta erant haec, *Cupressum quomodo seras. Semen cupressi qn̄ legi seri propagarique oporteat.* nam *semen — propagarique oporteat,* quae in manu scriptis libris rubro colore scripta sunt, ad praescriptionem *Cupressum quomodo seras* addita et deinde in textu verborum omissa erant. *Cupressum quomodo seras* in indice capitulorum scriptum est. *quomodo legi* in rubrica habent apographa A f m (nam in codice b haec inscriptionis pars scripta non est), *quando legi* Politianus et item Victorius, qui verba a praescriptione separata in suum locum revocavit. deinde *minius percēnius* apographa, *minius* (corr. *menius*) *parcēnius,* ut videtur, Politianus. *Quo pacto cupresseta seri oporteat.* | *Memius Parthenius nolanus ad hunc modum monstravit* Merula, *Quo pacto cupresseta seri oporteat Memius Percenius Nolanus ad hunc modum monstravit* Iucundus, *Cupressetum quomodo seras.* | *Semen cupressi quando legi seri propagarique*

oporteat et quo pacto cupresseta seri oporteat Manius Percennius Nolanus ad hunc modum monstravit Victorius. *qn̄ legi* in archetypo scriptum fuisse testimonio Politiani et Victorii credendum est. sed *quomodo legi* videtur is qui rubricas fecerat legisse. Manii Percennii nomen Victorius restituit.

2 Semen cupressi tarentinae per uer legi oportet materiem ubi hordeum flauescit] *Semen cupressi tarentinae per ver legi oportet, maturum est, ubi hordeum flavescit* Iucundus, quod fraudi fuit Schneidero, ut scriberet *semen — legi oportet maturum, ubi hordeum flavescit.* de semine arborum legendo et de materie caedenda c. 17 dictum est. similiter quae Percennius de materie cupressi docuerat iis quae de semine legendo praeceperat addita sunt. — Plin. XVI 139 *Cupressus advena et difficillime nascentium fuit, ut de qua verbosius saepiusque, quam de omnibus aliis, prodiderit Cato.* ib. 141 *huic patria insula Creta, quamquam Cato Tarentinam eam appellat, credo, quod primum eo venerit.*

Id aridum condito uti aridum expostum siet] *Expositum* editores inde a principe editione omnes praeter Angelium, qui *expostum* ex libris manu scriptis dedit: 161, 3 *posturus,* 22, 3 *conposturae. exponere* de serendo dictum est a Palladio III 25, 31 de nucibus avellanis, *mense Februario seu planta seu semen exponitur.*

Terram cum stercore bene permisceto] *Permisceto* apographa et editio Victorii, item Politianus, non *promisceto,* ut Gesnerus adnotavit, *commisceto* Merula.

3 Subcauas facito uti aquam continere possint] *Uti aquam continere possint* apographa et editio Victorii, *uti cavae aquam continere possint* Merula, ubi Politianus *cavae,* quod in codice scriptum non erat, in principe editione non delevit.

Semen serito crebrum ita uti linum seri solet eo cribro terram incernito dimidiatum digitum terram altam succernito id bene tabula aut manibus aut pedibus complanato] Eadem 48, 2 scripta sunt ita, *tum semen serito crebrum tamquam linum, eo terram cribro incernito altam digitum transversum. eam terram tabula aut pedibus conplanato,* ubi *serito cribo* in archetypo scriptum erat. non plane accurate Gellius III 14, 17 Catonis verba rettulit, *M. etiam Cato in libro, quem*

de agri cultura conscripsit 'semen cupressi serito crebrum, ita uti linum seri solet. eo cribro terram incernito dimidiatum digitum. iam id bene tabula aut pedibus aut manibus complanato.

4 Facito uti aquam addas] *Facito* apographa et ex manu scriptis libris Iucundus, neglegentius Politianus *facies* in principe editione non correxit.

Si herbae natae erunt facito uti ab herbis purges quam tenerrimis herbis et quotiens opus erit purges per aestatem ita dictum est fieri oportet] *Si herbae natae erunt, facito uti ab herbis purges quam tenerrimis, et quotiens opus erit, per aestatem ita uti dictum est, fieri oportet* Merula, ubi Politianus ex codice post *erit* addidit *purges* et *uti* post *ita* delevit, sed neglegentius post *tenerrimis* non addidit *herbis*, quod habent apographa et ex archetypo Victorius. *ita uti dictum est* ex principe editione receptum est.

Et ubi semen satum siet stramentis operiri ubi germen nascere ceperit tum demi] *Stramentis operiri: ubi gramen nasci coeperit tum demi* Merula, *stramentis operiri oportet, ubi germen nasci coeperit, tum stramenta demi* Iucundus, *stramentis operiri oportet, ubi germen nascere coeperit, tum demi* Victorius. *oportet,* quod ex Aldina editione adhuc receptum erat, delevi. praeterea *nascere* Catoni tribuendum esse non credo, sed *germinascere coeperit* scribendum est, quod olim Meursius coniecerat. ubi semen satum est, stramentis operitur; ubi germinare coepit semen, tum stramenta demuntur.

CLII Q̄. Ā. M̄. manlii monstrauerunt] Tituli loco in archetypo praescripta erant haec, quae in indice capitulorum repetita sunt, *De scopis virgeis.* in apographis haec rubrica scripta sunt, Victorius eadem pro inscriptione posuit. in Parisino codice A et in Mediceo m ea quae sequuntur *q. a. m. Manlii monstrauerunt* ad finem praecedentis capitis adiecta et deinde in initio sequentis omissa sunt. recte Gesnerus praescriptionem in textu verborum repetendam esse monuit, *De scopis virgeis Q. A. M.* (h. e. quem ad modum) *Manlii monstraverunt.*

CLIII Vinum faecatum sic facito] Plin. XIV 86 *Tertium est faecibus vinum expressum, quod faecatum Cato appellat.*

CLIV Ea fistulam subdito uti opturarierecte possit

et at summum qua fini culleum capiet pertundito] *Opturari erecte* vel *erete* optima apographa, *obturari et recte* codex Mediceus m, *obturarier rite* Merula, ubi Politianus in principe editione *op* pro *ob* et *recte* pro *rite* e codice adnotavit. in archetypo videtur *opturari erecte* scriptum fuisse. *uti obturarier recte possitur, ad summum* sqq. Schneiderus coniecit.

Id in suggestu inter dolia positum habeto uti in culleum decouinum salire possit id impleto postea obturato] *Uti hoc in culeum de ea vinum salire possit* Merula, ubi Politianus *hoc*, quod in apographis non legitur, in principe editione non delevit, deinde *decouinum*, non *derouinum*, ut Gesnerus ait, e codice adnotavit et super *co* rubro colore *quo* adscripsit. *de quo uinum* codex Mediceus m. *uti in culleum de quo vinum salire possit* Victorius. certa emendatio corruptae scripturae inventa non est. *uti in culleum de eo vinum salire possit* Gesnerus hac addita interpretatione, 'in suggestu ponitur labrum, uti in culleum subiectum emtoris de eo labro fistulae ope vinum salire possit'. rectius Schneiderus ex coniectura Pontederae sententiam verborum ita expressit, *uti in culleum de dolio vinum salire possit.* nam culleus est *labrum culleare,* quod supra scriptum erat. id in suggestu inter dolia positum vino ex dolio saliente impletur ita, ut mensura efficiatur cullei. deinde foramen, quod est in summa labri parte, ad quam usque culleus pertinet, obturatur. tum plenum labrum transportatur, vinum in vas emptoris subiectum effunditur. nam ut mensura indicetur, labrum in superiore parte pertusum est; ut vinum transfundi possit, fundum pertusum cum fistula et obturatum habet; ut commode transportari possit, postquam vino impletum est, ad summam labri partem quattuor ansae additae sunt.

CLV 1 Per hiemem aquam de agro depelli oportet in monte fossas inciles puras habere oportet] *Inciles puras habere* apographa et editio Victorii, *inciles pellere puras habere* Politianus manifesto errore: nam *pellere*, quod in principe editione post *inciles* tamquam in archetypo scriptum addidit, in hoc non legerat, sed in Mediceo codice m, in quo *iniciles pellere puras* scriptum est. *pellere* ex rubrica *Per hiemem aquam de agro depellere* olim ad *depelli* adscriptum, postea alieno loco insertum est. *inciles plures habere* Iucundus.

Prima autumnitate cum puluis est tum maxime ab aqua periculum est] *Cum pluvius est* Merula, quod Schneiderus prava opinione de fide antiquissimarum editionum in errorem inductus probavit. *cum pulvis est* ex manu scriptis libris Angelius restituit. apparet enim ab aqua in locis declivibus tum maxime periculum esse, cum terra pulverulenta facta est.

Cum pluere incipiet familiam cum ferreis sarculisque exire oportet incilia aperire aquam diducere in uias et segetem curare oportet uti fluat in uilla cum pluet circumire oportet sicubi perpluat et signare carbone cum desierit pluere uti tegula mutetur per segetem in frumentis aut in segete aut in fossis sicubi aqua constat aut aliquid aquae obstat id emittere patefieri remouerique oportet] *Cum ferreis sarculis exire — aquam deducere* et deinde *sicubi aqua consistat* Merula. praecepta de aqua ex agro depellenda et de villa ab imbribus tuenda sine certo ordine, ut videbatur, posita Schneiderus in hunc modum corrigenda esse coniecit, *aquam deducere in vias, uti fluat, et segetem curare oportet; in segete aut in fossis sicubi aqua constat aut aliquid aquae obstat, id emittere, patefieri removerique oportet. in villa, cum pluet, circumire oportet, et sicubi perpluat, signare carbone, cum desierit pluere, uti tegula mutetur.* neglegentiore genere dicendi, quod saepius in hoc libro invenitur, ad praecepta de aqua diducenda, *aquam diducere in vias,* interrupto paulum verborum nexu adponi poterant haec, *et segetem curare,* ut ratio operis accuratius definiretur: aquam incilibus apertis in vias diducere eaque re segetem curare oportet, ut aqua fluat. sed rectius, puto, deleto v. *segetem* scribetur *aquam diducere in vias et curare oportet uti fluat,* h. e. curandum est ut aqua fluat. nam de segete dicitur postea. primo autumno igitur, tum cum pluere incipiet, familiam cum ferreis et sarculis exire, apertis incilibus aquam in vias diducere et curare oportet ut aqua fluat. item in villa circumire oportet et videre, sicubi perpluat, eumque locum carbone signare, ut tegula mutetur, cum pluere desierit. per segetem autem, hoc est tempore sementis, si vel in frumentis, quae sata sunt necdum radices egerunt, vel in segete vel in fossis aqua constat, vel siquid aquae obstat, quominus fluere possit, id removere et viam patefacere oportet, ut aqua emittatur. de segete ab

aqua defendenda accuratius scribit Columella II 8, 3 *ceterum locis uliginosis atque exilibus aut frigidis aut etiam opacis plerumque citra kalendas Octobres seminare convenire, 'dum sicca tellure licet, dum nubila pendent', ut prius convalescant radices frumentorum, quam hibernis imbribus aut gelicidiis pruinisve infestentur. sed quamvis tempestive sementis confecta erit, cavebitur tamen, ut patentis liras crebrosque sulcos aquarios, quos nonnulli elices vocant, faciamus et omnem umorem in colliquias atque inde extra segetes derivemus.* apud Catonem autem *per segetem* de tempore dictum est, quod saepius *per sementim* dixit, 17, 2. 27. 33, 1. 61, 2. similiter 2, 3. 39, 2 *per imbrem*, 31, 2 *per rorem*, 41, 1 *per solstitium*, 41, 1 et 115, 2 *per vindemiam*, 2, 4 *per ferias*, et de temporibus anni saepius *per aestatem, per autumnum, per hiemem, per ver,* item de iis quae suo tempore fiunt 5, 8. 6, 4. 31, 1. 61, 2 *per tempus.* deinde *sicubi aqua constat* ex codice Victorius restituit. *consistere* de eadem re dixit Varro r. r. I 45, 2 *videndum necubi aqua consistat,* ib. 51, 1 *ut, si pluerit, non consistat aqua,* II 2, 19 *urina necubi in stabulo consistat; constare* Columella V 9, 9 *si constet in scrobibus* (*sic constet scrobibus* codex Sangermanensis) *aqua, omnis haurienda est.*

CLVI 1 De brassica quod concoquit] Rubrica, quae in archetypo praescripta erat, *De brassica quod medicamenta habeat et aliis ad medicinam pertinentibus*, et brevius in indice capitulorum, *Brassica quod medicamenta in se habeat,* ad ea omnia quae de brassica scripta sunt pertinet. sed haec in principe editione in duas partes divisa erant, ut duo essent capita cum suis praescriptionibus, *Medicamenta brassicae.* | *De brassica quod concoquit* sqq. et c. 157 *Quot brassicae genera et quae natura.* | *Principio te cognoscere oportet* sqq. archetypi scripturam Victorius expressit praescripto titulo, quem ex indice capitulorum petiverat, *Brassica quot medicamenta in se habeat.* postea Gesnerus et Schneiderus divisionem a Merula factam ex antiquissimis editionibus receperunt et haec quae in initio prioris capitis scripta erant, *de brassica quod concoquit,* tamquam spuria incluserunt, in alterius autem capitis initio ea quae in principe editione omissa erant, *de brassica Pythagorea quid in ea boni sit salubritatisque,* deleverunt. haec sic, ut in archetypo scripta erant, restitui.

apparet autem haec verba, quibus argumentum rerum quae tractantur indicatum est, *de brassica quod çoncoquit,* ad primam partem praeceptorum, *brassica est — bibesque quantum voles,* pertinere, non ad ea quae deinde de alvo movenda et de torminibus et de illis quibus aegre lotium it scripta sunt. his subiecta sunt alia et uberiora praecepta de brassica, 157, 1 *principium te cognoscere oportet — 11 circum vestimenta eam dato.* ad haec pertinent illa, quae in manu scriptis libris non rubricae loco praescripta, sed in ipso contextu verborum posita sunt, *De brassica pythagorea quid in ea boni sit salubritatisque.* Pythagoras autem una cum Catone in iis qui brassicam celebraverunt a Plinio XX 78 appellatur. inde Pythagoream dixerat is cuius praecepta in hac parte Cato rettulit. denique ab his diversa sunt ea, quae in extrema parte 157, 12 sqq. de brassica erratica scripta sunt.

Aluum bonam facit lotiumque ad omnes res salubre est] De salubritate lotii eorum qui brassicam ederunt scriptum est in posteriore parte praeceptorum 157, 10. ad haec ne ea quae hoc loco scripta sunt referrentur, mutata verborum distinctione cavendum putavit Eussnerus p. 301, *alvum bonam facit lotiumque, ad omnes res salubre est,* h. e. brassica salubris est. nam de brassica iis quibus lotium aegre it danda praescribitur postea § 7. animadvertendum potius erat ea quae de hoc medicamento ad varios morbos adhibendo infra scripta sunt hoc loco breviter significari.

2 Postea ollam statuito cum aqua ubi occipiet feruere paulisper dimittito unum manipulum feruere desistet postea ubi occipiet feruere paulisper demittito ad modum dum quinque numeres eximito item facito alterum manipulum item tertium] *Paulisper demittito unum manipulum. fervere desistet. postea occipiet fervere: paulisper demittito usque admodum dum V numeres. tum eximito* sqq. Merula, *paulisper dimittito unum manipulum, fervere desistet. postea ubi iterum occipiet fervere, paulisper dimittito usque admodum dum quinquies quinque numeres. tum eximito, et ita facito alterum manipulum, et item tertium* Iucundus. *demittito,* pro quo priore loco in archetypo *dimittito* scriptum erat, Schneiderus utroque loco ex principe editione restituit; in reliquis manu scriptorum librorum lectionem exhibui. praeterea coniunctio verborum,

quae vitio Commelinianae editionis corrupta erat, corrigenda erat, *ubi occipiet fervere, paulisper demittito,* et item *postea ubi occipiet fervere, paulisper demittito.* ex tribus brassicae manipulis, qui facti sunt, unusquisque per breve tempus in aquam ferventem demittitur, quo fit ut aqua fervere desinat. deinde, ubi aqua denuo fervere coepit, item per breve tempus, usque dum quinque numeretur, in aquam demittitur; tum eximitur.

3 Postea conicito contundito item eximito in linteum exurgeto sucum quasi heminam in pocillum fictile] *Postea eximito et contundito et per linteum exugeto succum* sqq. Iucundus, *postea eximito, coniicito (in scutram) et contundito, per linteum exurgeto succum* sqq. Schneiderus. *item eximito, in linteum indito, exurgeto* olim conieci. nam ita scriptum est c. 87 de amulo faciendo, *id in linteum novum indito.* scriptura librorum manu scriptorum *eximito in linteum* si vera est, eandem habet dicendi brevitatem, quae est 112, 3 de acinis uvarum *decarpito de scopione in idem dolium.* sed quoniam de eximendis manipulis brassicae supra dictum erat, parum apte de eadem re, ut videtur, iterum ponitur *item eximito.* his igitur, quae vitiose videntur repetita esse, deletis potius scribendum est *postea conicito in linteum, contundito, exurgeto sucum.* manipuli postquam ex aqua exempti sunt, in linteum coniciuntur et contunduntur, sucus in pocillum fictile exurgetur. *conicito,* si fides habenda est Politiano, praeterea in archetypo scriptum erat 157, 15, item *coniciantur* 31, 1, *conici* 54, 1; sed saepius *coicito* 33, 5. 37, 2. 115, 1. 156, 5; 7. 157, 9, et *coicere* 83, *coiciat* 117; item *coaddito* 40, 2, *coaequato* et *coaequata* 91. 129.

Eo indito salis micam quasi eruum et cumini fricti tantum quod oleat] *Quod* in exemplis ablativi casus posuit Bergkius symbol. in gramm. latin. p. 58, ut esset 'tantum cumini indito, ut inde oleat'. immo tantum cumini addendum est, ut id cum brassica mixtum odore percipi possit.

4 Ubi libido ueniet nausia apprehendet decumbat purgetque sese] *Nausia* codex Mediceus m et apographa Italorum, *nasica* corr. *nausea* Parisinus A, *nausiae* Politianus, non *nausieae,* ut Gesnerus adnotavit, lectione principis editionis *nauseae et apprehendet* non satis accurate, ut videtur, correcta. *ubi libido*

veniet nauseae cumque apprehendet Iucundus et deinde reliqui editores.

Postea ubi deoritum uersus ibit heminam aut paulo plus bibat] *Deoritum* apographa et ex archetypo Politianus. rubro colore idem ex Mediceo codice *dormitum* et *bibit* pro *ibit* superscripsit, sua coniectura autem in margine *c' deorsum* adposuit. *ubi dormitum uersus bibit* m. emendationem Politiani dederunt Iucundus et Victorius, h. e. ubi inferior alvus movebitur, heminam aut paulo plus bibat.

Si amplius ibit sumito farinae minutae concas duas infriet in aquam paulum bibat constituet] *Consistet* edita inde ab Aldina editione exemplaria, quod de alvo dictum est c. 126 *si alvus non consistet* et similiter 157, 6 *mali nihil sinet in corpore consistere. constituet* libri manu scripti, h. e. farina in aquam infriata efficiet ut alvus consistat.

5 Verum quibus tormina molesta erunt brassica in aqua macerare oportet] *Brassica in aqua* apographa, *brassicam in aquam* in principe editione Politianus non correxit et ex impressis exemplaribus Victorius recepit. *brassicam aqua macerare oportet* olim dedi. scribendum potius erat *brassicam in aqua macerare oportet:* 76, 2 de caseo *in aquam indito, ibi macerato.* de eodem medicamento accuratius scriptum est 157, 9.

6 Eo interito quod uolet cibi postea edit sed si poterit solam brassicam esse edit] *Eo cyminum interito* Iucundus. simile praeceptum est infra l. c., *dato edit, si poterit, sine pane; si non, dato panem purum ibidem madefaciat.* itaque quod ibi de pane, idem hoc loco de omni genere cibi praecipitur, ut intritus in brassicam edatur.

Et si sine febre erit dato uini atri aquatum bibat quam minimum] *Dato vini atri duri. aquae tum bibat quam minimum* Merula. *dato vini atri cum aqua bibat quam minimum* olim conieci. nam ita legitur infra l. c., *et si febrim non habebit, dato vinum atrum bibat.* sed scribendum potius est *dato vini atri duri aquati bibat quam minimum.* nam *aquatum vini atri* a Catone dictum esse, ut esset aquatum de vino atro factum, non credo, sed aquatum vinum dicitur quod aqua temperatum est vel dilutum: 157, 13 *bibat vinum lene dilutum.* durum autem vinum est quod asperum dictum erat c. 109, *vinum asperum quod*

erit lene et suave si voles facere, sic facito, de quo Palladius XI 14, 5 scribit *suave vinum de duro fieri docent.*

7 Postea inde iusculum frigidum sorbere et ipsam brassicam esse uti quam primum excoquatur cotidie id facito] *Brassicam esse oportet, uti quam primum excoquat* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *oportet,* quod in manu scriptis libris non legitur, coniecturae Iucundi debetur. exempla infinitivi in praeceptis positi dedi c. 10. sed *uti quam primum excoquatur* quo pertineant, non apparet.

CLVII 1 Principium te cognoscere oportet quae genera brassicae sint et cuiusmodi naturam habeant omnia ad salutem temperat commetatque sese semper cum calore arido simul umida et dulci et amaro et acris sed quae uocatur septem bona in commixturam natura omnia haec habet brassica] *Principium te cognoscere oportet, quot genera brassicae sint et cuiusmodi naturam habeant. ad salutem temperat comesta sese semper cum calore et rigore arido, simul et humido et dulci et amaro et acri. sed quae vocatur σελινοειδής, haec septem habet bona in comestura* Iucundus, qui nomen brassicae σελινοειδής petiverat ex Plinio XX 79 *in tres species divisere eam Graeci antiquissimi, crispam, quam selinada* (*selinadam* codices) *vocaverunt a similitudine apii foliorum* sqq. scripturam archetypi Victorius exhibuit praeter pauca, quae immutavit, *commutatque* et deinde *simul humido et dulci et amaro et acri.* de manu scriptis libris idem adnotavit haec, 'Principium te cognoscere oportet: Multa hic diversa ab communi lectione in antiquis libris invenimus. prima haec pars cum fide inde in nostrum codicem translata: quam tamen quia mendosam arbitrati sumus, nota adposita signavimus. nihil autem erat quod communi pervulgataque lectione delectaremur, eruditiores hoc etiam videbunt, unum tantum modice variavimus, pro Commutat enim in antiquis Commoetat, eadem ratione, ut arbitror, qua Moerorum etiam pro Murorum vetuste dictum fuit. unum igitur hoc variavi, atque id etiam notum facere volui: cupio enim si non doctrinam, fidem meam probari'. in emendanda corrupta scriptura frustra editores laboraverunt. nam pravo iudicio Gesnerus supplementum Aldinae editionis *cum calore et rigore arido* probavit, ut septem res dicerentur, quae deinde septem bona

appellantur, *sic quae vocantur septem bona in commixturam, natura omnia haec habet brassica,* quae ita interpretatus est, ‘cum septem sint facultates medicamentorum simplicium, quae singulae fere singulis insunt, commiscendis proinde, si res ita ferat: eas universas simul praestat brassica, digna ideo, quae universalis medicinae locum subeat’. inepta sunt quae Trillerus observat. IV 27 p. 466 coniecit, *sed quae vagantur septem bona incommixta, natura omnia haec habet brassica.* de brassica is quem Cato in hac parte auctorem secutus erat haec fere docuisse videtur, brassicam cum calore, h. e. variis anni temporibus, naturam suam commutare ita, ut simul arida et umida et dulcis et amara et acris esset; sed quae in aliis medicamentis commixtura facta inessent bona, ea omnia natura in se habere brassicam. ad quam sententiam in hunc modum verba redigi possunt, *principium te cognoscere oportet, quae genera brassicae sint et cuiusmodi naturam habeant. omnia ad salutem temperat commutatque sese semper cum calore, arida simul et umida et dulcis et amara et acris. sed quae vocantur septem bona in commixtura, natura omnia haec habet brassica.* sed quae sint septem bona, quae in brassica inesse dicuntur, ex iis quae postea de ea praecipiuntur non intellegitur.

N u n c u t i c o g n o s c a s n a t u r a m e a r u m p r i m a e s t l e u i s q u a e n o m i n a t u r] Praecepta Catonis de brassica tetigit Plinius XIX 136 *Olus caulesque, quibus nunc principatus hortorum, apud Graecos in honore fuisse non reperio. sed Cato brassicae miras canit laudes, quas in medendi loco reddemus. genera eius facit, extentis foliis caule magno, alteram crispo folio, quam apiacam* (*apianam* codex Parisinus 6795, *appiacam* reliqui) *vocant, tertiam minutis caulibus lenem teneram minimeque probat.* excerpta mutato ordine parum accurate posuit XX 80, *Cato crispam maxime probat, dein levem grandibus foliis caule magno.* (157, 6) *prodesse tradit capitis doloribus, oculorum caligini scintillationique* (*scintillationibusque* codex Parisinus 6795) *vel stomacho* (*scintillationibusque lieni stomacho* editores), *praecordiis crudam ex aceto ac melle coriandro ruta menta laseris radicula sumptam acetabulis duobus matutino, tantamque esse vim, ut qui terat haec validiorem fieri se sentiat. ergo vel cum his tritam sorbendam vel ex hoc intinctu sumendam, podagrae autem*

morbisque articulariis inlini cum ruta et coriandro et salis mica et hordei (*rutae coriandro* vel *coriandri salis micae hordei* codices, *ruta et coriandro et salis mica et hordei* Mayhoffius) *farina. aqua quoque eius decocta* (*decoctae* Mayhoffius) *nervos articulosque mire iuvari, si foveantur.* (157, 3) *vulnera et recentia et vetera, etiam carcinomata, quae nullis aliis medicamentis sanari possint, foveri prius calida aqua iubet ac bis die tritam inponi. sic etiam fistulas et luxata* (*fistulas eluxatas* codices) *et tumores evocari quaeque* (*quosque* codices, *tumores quos evocaris quosque* Mayhoffius) *discuti opus sit.* (157, 8) *insomnia etiam vigiliasque tollere decoctam, si ieiuni ederint* (*edent* codices, *edant* vel *edint* editores) *quam plurimam ex oleo et sale, tormina, si decocta iterum decoquatur addito oleo sale cumino polenta. si ita sumatur sine pane, magis profuturam. inter reliqua bilem detrahi per vinum nigrum pota. quin et urinam eius qui brassicam essitaverit adservari iubet calefactamque nervis remedio esse. verba ipsius subiciam ad exprimendam sententiam, 'pueros pusillos si laves ea urina, numquam debiles fieri'.* (157, 16) *auribus quoque ex vino sucum brassicae tepidum instillari suadet, idque etiam tarditati audientium prodesse adseverat, et inpetigines eadem sanari sine ulcere.*

2 Altera est crispa apia conuocatur] 'Altera est crispa, Apiacon vocatur: Veterem scripturam conservavi, quam tamen suspectam habeo. apud Plinium [XIX 136] Apianam vocasse hanc Catonem legitur: in manu tamen scripto Plinio Apiacam inveni. si rectum esse censuerint periti viri, poterunt cum Plinio hic Apianam legere: ipse nihil temere immutare volui' Victorius. *apiaca quae vocatur* Plinius legisse videtur.

Et primum scito de omnibus brassicis nulla est illius modi medicamento] *Illiusmodi medicamentosior* Iucundus et deinde reliqui editores. codicum scripturam Victorius adnotaverat, 'Nulla est illiusmodi medicamentosior: In antiquissimis libris Medicamento, quod tamen reliquimus. id etiam propter librorum fidem adnotare voluimus'. *medicamento* Fruterius verisim. 2, 21 (Gruter. lamp. v. II p. 871) defendit. ceterum Plinius neglegenter Catonis sententiam rettulit, cum tertium genus brassicae, de quo haec scripta sunt, eum minime probare scribat XIX 136, crispam eundem maxime probare dicat XX 80.

3 Quod medicamentum facere non potest] *Quod medicamentum aliud facere non potest* edita inde a principe editione exemplaria. *quod aliud medicamentum facere non potest* est in libris manu scriptis § 5.

4 In ea uulnera huiusce modi taetras brassica sanum faciet optima est ad huiusce modi uulnus] *Tere brassicam* Merula. *tętras brassica* Politianus ex archetypo adnotavit. rubro colore idem in margine principis editionis *Tetras* adscripsit et eodem colore *c'. teras* superscripsit. *teras brassicam* dedit Victorius. sed praeterea *huiusce modi* post *ea vulnera* ex iis quae postea scripta sunt, *ad huiuscemodi vulnera*, vitiose videtur additum esse.

Et luxatum siquod est bis die aqua calida foueto brassicam tritam opponito cito sanum faciet bis die id opponito dolores auferet] *Si bis die apponitur, dolores auferet* Iucundus et deinde reliqui editores. in his manu scriptorum librorum lectionem restitui. sed praeterea *luxatum siquid est* et addita praepositione utroque loco *bis in die* scribendum est, *et luxatum siquid est, bis in die aqua calida foveto, brassicam tritam opponito, cito sanum faciet: bis in die id opponito, dolores auferet.* nam *quod* indefinite dictum esse a Catone non invenio: in libris praeter hunc locum scriptum erat semel, c. 160 *luxum siquod est*, ubi item *siquid* legendum esse puto. *quid* saepe dixit et sine nomine et addito genetivo nominis. genetivi plurima sunt exempla, 67, 2 *nequid olei subripiatur*, 107, 1 *nequid viti accedat*, 144, 3 et 145, 3 *siquid redemptoris opera domino damni datum erit*, 149, 2 *siquid dominus aut familia aut pecus emptori damni dederit*, ib. *siquid de iis rebus controversiae erit*, 156, 4 *negoti siquid habebit*, 157, 4 *siquid in mammis ulceris natum*, ib. 6 *siquid antea mali intus fuerit*, 146, 2 *nequid eorum de fundo deportato;* et apud Gellium IV 3, 14 fragm. Orig. V 1 ed. Iordan. *siquid in consulendo advorsi eveniat*, b. X 23, 4 fragm. orat. 68 *si cum alieno viro probri quid fecit*, Fest. p. 217, 2 fragm. de re militari 4 *nequid consul auspici peremat.* item *siquid aliud*, 2, 7 *siquid aliud supersit, vendat*, 146, 3 *siquid aliud datum erit, salva recte reddito;* et 106, 2 *siquid plus voles aquae marinae concinnare*, ubi *siquis* in archetypo scriptum erat. *quidvis* cum genetivo 17, 1 *quidvis anni legere possis*,

item quidvis anni matura est, cum nomine *quodvis*, sed ita ut relativi pronominis natura appareat, 39, 1 *quod vis dolium vinarium facere poteris*, 52, 2 *hoc modo quod genus vis propagabis*, 101 *aliud genus quod vis*, 133, 3 *eo modo quod vis genus arborum facere poteris uti radices bene habeant:* cf. 156, 6 *eo interito quod volet cibi*, sed 147 et 148, 2 *quid volet faciet*, de quo dixi supra 145, 1. similiter in interrogativo pronomine in obliqua interrogatione, cum genetivo 2, 1 *roget, quid operis siet factum — et quid factum vini*, 157, 1 *quid in ea boni sit salubritatisque*, apud Gellium X 3, 17 fragm. orat. 9 ed. Iordan. *quid lacrimarum* et *quid illos — opinamini animi habuisse.* cum nomine 1, 6 *praedium quod primum siet si me rogabis.* itaque neque hoc loco quod in libris scriptum est *luxatum siquod est* neque c. 160 *luxum siquod est* ita defendi poterit, ut *luxatum* vel *luxum* loco substantivi nominis habeatur, quamvis *luxum* ita dictum sit ibidem *ad luxum aut ad fracturam alliga.* — deinde *bis in die* ut scriberetur, constans in hoc genere dicendi usus Catonis postulabat: 26 *bis in die fac extergeantur*, 64, 2 *bis in die depleto*, 87 *addat aquam bis in die*, 89 *bis in die farciat*, ib. *prius dato bibere et bis in die*, 157, 3 *bis in die contritam inponito*, 104, 1 *misceto ter in die*, 88, 1 *id aliquotiens in die cotidie facito*, 43, 2 *semel in mense — fodere oportet*, 152 *in diebus triginta quibus vinum legeris aliquotiens facito scopas.* non addito adverbio numeri *in* cum ablativo casu de tempore dictum est 57 *in mense congios IIS* et *in mense congios quinque* et *in mense amphoram*, 58 *oleum dato in mense uni cuique S.I, salis uni cuique in anno modium satis est*, ubi *in menses* in archetypo fuit, 148, 1 *in triduo proximo degustato*, 157, 15 *in triduo polypus excidet*, 144, 5 *in tota oleitate.* — denique *id opponito* de brassica dictum est consueto pronominis usu, quo id quod medendi causa paratum est significatur.

Et siquid contusum est erumpet brassicam tritam opponito sanum faciet] In his quoque, sicut in superioribus, Victorius, cuius exemplum deinde reliqui editores secuti sunt, fidem manu scriptorum librorum posthabuit lectioni Aldinae editionis, *et siquid contusum est, erumpet. si brassicam tritam apposueris, et sanum faciet.* in scriptura archetypi, quam restitui, Eussnerus p. 306 *erumpet* deleri voluit tamquam repetitum ex

iis quae supra scripta erant, *eadem tumida concoquit, eadem erumpit.* immo quod ibi de tumidis, idem hoc loco de contusis praecipitur, brassica adhibita fieri ut aperiantur, de quo Plinius l. c. dicit *evocari tumores.* siquid contusum est, primum imposita brassica erumpitur, deinde eadem trita et denuo imposita sanum fit.

5 Et si uoles eam consectam lautam siccam sale aceto sparsam esse salubrius nihil est quo libentius edis aceto mulso spargito lautam siccam et rutam coriandrum sectam sale sparsam paulo libentius edes] *Quo libentius edas, aceto mulso spargito mentam siccam et rutam* sqq. Merula et deinde reliqui editores. mentam Plinius l. c. in his medicamentis posuit et mensuram addidit acetabula duo, *crudam ex aceto ac melle coriandro ruta menta laseris radicula sumptam acetabulis duobus matutino.* Cato eam herbam una cum coriandro et ruta et aliis condimentis c. 119 in epityro faciendo appellavit. in praeceptis de brassica mentam non videtur commemoravisse, neque certam mensuram medicamentorum in hac parte indicavit. praeterea Schneiderus *siccam* utroque loco deleri voluit, quoniam brassicam crudam comedere Cato iuberet; reliqua mutato ordine verborum ita scribenda esse coniecit, *et si voles eam consectam lautam sale aceto sparsam esse, salubrius nihil erit. quo libentius edas, aceto mulso spargito, mentam, rutam et coriandrum sectam* (*adde* aut *insipa* aut *intere*), *lautam sale sparsam paulo libentius edes.* scripturam librorum, quam restitui, si sequimur, de brassica praedicantur haec. primum consecatur et lavatur, deinde siccatur, sale et aceto spargitur. sed quo libentius edatur, aceto mulso spargitur. libentius etiam edetur, si lauta et siccata cum ruta et coriandro secta sale sparsa editur.

6 Siquid antea mali intus erit omnia sana faciet] Scribendum potius est *siquid antea mali intus fuerit.*

7 Omnia sana faciet et intro quae dolitabunt] *Faciet* apographa, neglegentius Politianus *facit* in principe editione non correxit. *omnia sana facit, quae intro dolitabunt* Iucundus, *omnia sana faciet, intro quae dolitabunt* Victorius. *faciet* Angelius dederat.

Pro portione brassica si uteris id ut te moneo nihil istorum usu ueniet morbis] *Veniet et morbus* Merula. *pro*

portione brassica si uteris (uti te moneo) nihil istorum usu veniet ex morbis Iucundus. *ita uti moneo* scripsi consueta harum particularum coniunctione. deinde aut delendum est *morbis* aut *morborum* scribendum, *pro portione brassica si uteris, nihil istorum usu veniet morborum.*

Verum morbum articularium nulla res tam purgat quam brassica cruda si edes concisam et rutam et coriendrum concisam sictam et sirpicium inrasam et brassica ex aceto oximeli et sale sparsa] *Verum morbum articularem nulla res tantum purgat, quantum brassica cruda, si eam edes cum ruta et coriandro concisam. sic et laserpitium inrasum cum brassica ex aceto oxymelli et sale sparsa* Iucundus. 'Verum morbum articularem: Vetusta lectio Articularium' Victorius. *morbum articularium*, quod fuit in antiquissimis editionibus, Victorius restituit, reliqua ex Aldina editione repetivit. *edes concisam et rutam et coriandrum concisam lautam et laserpitium inrasum cum brassica ex aceto mulso et sale sparsa* Schneiderus coniecit. *laserpitium* Merula dederat ex Plinio l. c., ubi *laseris radicula* in alio genere medicamentorum appellatur: *silpium* eandem rem ipse Cato dixerat. *laserpicium* idem nominavit c. 116 de lente servanda, *laserpicium aceto diluito, permisceto lentim aceto laserpiciato.* ab eo diversum non est *sirpicium,* h. e. lac e caulibus vel e radice sirpis profluens: Plaut. Rud. 629 *si speras tibi Hoc anno multum futurum sirpe et laserpicium.* hoc igitur restituto in hunc modum verba ad scripturam archetypi conformari poterunt, *verum morbum articularium nulla res tam purgat quam brassica cruda, si edes concisam et rutam et coriandrum consectam et sirpicium inrasum et brassicam ex aceto oxymeli et sale sparsam.* brassica cruda editur concisa cum ruta et coriandro consecta; eo sirpicium inraditur, ipsa brassica ex aceto oxymeli et sale sparsa editur. *coriandrus* feminino genere dictum est supra, *coriandrum sectam sale sparsam.*

8 Haec sic uteris omnis articulos poteris experiri] *Hec sic uteris* plurima apographa, *haec si uteris* b et editio princeps a Politiano non correcta, $\overset{c}{h}$ *si uteris* codex Mediceus m. in archetypo *sic* videtur scriptum fuisse, postea correctum *si. hac si uteris* Iucundus. deinde *omnes articularios poteris expellere*

Merula, *omnes articulares morbos poteris expellere* Iucundus. archetypi lectionem Victorius exhibuit, sed *hac si uteris* ex Aldina editione retinuit. pro his *haec si uteris* ex manu scriptis libris restitui, h. e. siquis his medicamentis utetur, in omnibus articulis poterit experimentum facere, quantam vim illa habitura sint. *utor* cum accusativo casu scriptum est c. 118 *oleam albam, quam secundum vindemiam uti voles, sic condito,* 123 *id utito vini cyatum,* 142 *quomodo vilicam uti oportet,* 143, 1 *vicinas aliasque mulieres quam minimum utatur,* item 76, 4 *donec omne caseum cum melle abusus eris,* et *frui* cum accusativo tantum 149, 1 *pabulum frui occipito.* alia Plinius l. c. inter praecepta Catonis de brassica posuit, *tantamque esse vim, ut qui terat haec validiorem fieri se sentiat.* sed haec neglegentiae Plinii, qui cum iis quae ex Catonis libro petiverat alia, quae in illo non legerat, coniunxit, potius tribuenda esse puto, quam pravae verborum interpretationi. nam neglegenter Plinium praecepta Catonis illo loco rettulisse notavi supra § 2 de generibus brassicae et § 5 de medicamentis ad brassicam additis.

Nullus sumptus est et si sumptus esset tamen ualetudinis causa experirus] *Experirer* edita inde a principe editione exemplaria. 'Tamen valetudinis causa experirer: Receptam lectionem retinui. veterem nunc omnibus exponam, corruptam illam quidem, e qua tamen vera fortasse lectio industria eruditorum erui quandoque possit: Tamen valetudinis causa experirus, hanc oportet etc.' Victorius. *experirere* Meursius, quod potius activa verbi forma, quam scriptura librorum indicat, *experires* scribendum erat. nam de imperativo *experire* dubito, quoniam in deponentibus hanc imperativi formam a Catone usurpatam esse non video.

Hanc oportet mane ieiunum esse omnis uel siquis est seniosus hac eadem curatione sanum facies] *Omnis qui insomniosus est hac eadem curatione sanum facies* edita inde a principe editione exemplaria. 'Omnis qui insomniosus est: Vetus lectio, Omnis vel siquis est seniosus. Plinius [XX 82], quod receptam lectionem adiuvat: Insomnia etiam vigiliasque tollere decoctam: communem igitur retinui' Victorius. immo scribendum est *insomnis siquis est vel seniosus, hac eadem curatione sanum facies.*

9 Postea ferue bene facito] *Postea bene fervefacito* edita ante Victorium exemplaria. 'Ferve bene facito: Prisca est haec lectio, quam recepimus: animadvertimus enim M. Varronem eodem pacto locutum, si optimis ac vetustissimis codicibus fides habenda est. de agricultura, ubi de modis agrorum disserit [I 9, 2]: Quae sole perferve ita fit, ut radices satorum comburat. de villaticis pastionibus [III 4, 1]: Sexaginta enim millia Fircellina excande me fecerunt cupiditate' Victorius.

10 Et hoc siquando usus uenerit qui debilis erit haec res sanum facere potest] *Et hoc siquando usu venerit, ut quis debilis siet, haec res sanum facere potest* Iucundus. lectionem archetypi Victorius restituit, *et hoc, siquando usus venerit, qui debilis erit, haec res sanum facere potest,* h. e. et hoc de brassica addendum est, eum qui debilis est, si ita accidit, sanum facere potest. nam *et hoc* additum est, ut nova brassicae laus significetur, sic ut postea *et hoc amplius* et c. 57 *hoc amplius Saturnalibus et Compitalibus in singulos homines congios IIS,* 94 *et hoc amplius, cum ver adpetet, terram adaggerato bene,* 142 *hoc amplius quo modo vilicam uti oportet.* — *siquando* praeterea legitur 151, 4 *siquando non pluet.*

Eo hominem demittito cito sanum faciet hac cura] *Facies* ex Aldina editione Schneiderus dedit; et similiter scriptum est supra § 8 *hac eadem curatione sanum facies* et postea § 13 *sanum facies.*

11 Et si mulier eo lotio locos fouebit numquam umseri fient] *Numquam ii virosi fient* edita inde a principe editione exemplaria. *vitiosi fient* Schneiderus coniecit. *miseri fient,* quod in codice Mediceo ın scriptum est, de morbo dictum esse Georges per litteras mihi significavit.

Ubi in scutra feruefeceris] *In chutra* Iucundus, *in scutra* ex codice Victorius restituit. gloss. graeco-lat. v. III p. 325, 11 *χαλκίον scutra*: Plaut Pers. 88 *bene ut in scutris concaleant.*

Eo mulier adsidat operito circum uestimenta eam dato] *Operito* libri manu scripti et editio Victorii. in editis ante eum exemplaribus *operito* omissum erat, prava opinione de fide antiquissimarum editionum concepta Schneiderus tamquam spurium inclusit.

12 Brassica erratica maximam uim habet] Plin. XX 92 *Silvestris sive erraticae immenso plus effectus laudat Cato, adeo ut aridae quoque farinam in olfactorio collectam vel odore tantum naribus rapto vitia earum graveolentiamque sanare* (*sanari* codices, *aridae quoque farinae in olfactorio collectae vel odore — sanari* Mayhoffius) *adfirmet.*

Siquem purgare uoles pridie ne cenet mane ieiuno dato brassicam tritam aquae cyathos IIII] *Siquem* libri manu scripti et olim impressi, *siquidem* editio Victorii secunda manifesto vitio, quod tamen ad reliquas editiones propagatum est. deinde non minus perverse *dato brassicae tritae decoctaeque aquae cyathos IIII* ex Aldina editione Schneiderus dedit.

13 Qui hac purgatione purgatus erit sic eum curato sorbitione liquida hoc per dies septem dato] *Qui hac purgatione purgandus erit* edita inde a principe editione exemplaria. de scriptura manu scriptorum librorum dubitari non debebat. nam non de prima purgatione, de qua antea praeceptum erat, haec scripta sunt, sed de curatione eius qui sic, ut supra scriptum erat, purgatus est. itaque post primam purgationem ei qui ita purgatus erit per dies septem continuos idem medicamentum liquida sorbitione bibendum praebetur. *per dies septem* autem, de quo dubitabat C. F. W. Muellerus annal. philol. a. 1865 p. 558, de spatio temporis, per quod omnis illa cura adhibenda est, dicitur: 70, 2 *per triduum de ea potione uni cuique bovi dato*, 143, 2 *per eosdemque dies lari familiari pro copia supplicet.* alia exempla eiusdem praepositionis in definitione temporis positae dedi supra c. 155. nam saepius in his, quae certam numeri definitionem habent, accusativum sine praepositione poni notum est.

Ubi esse uolet carnem asinam dato si esse non solet dato brassicam coctam et panem] *Carnem assam dato, si esse non volet, dato brassicam* Merula recte, ut videtur. *carnem asinam* vel *asininam* inepte defendit Pontedera p. 87. sed rectius sententia procedet, si scribetur *ubi esse volet carnem, assam dato.*

Et siquis ulcus tetrum uel recens habebit hanc brassicam erraticam aqua spargito] *Et siquis* libri manu scripti et editio princeps a Politiano non correcta. nam falso Gesnerus *et* a Politiano deletum esse adnotavit, in errorem in-

ductus lineola, quam ille ad *t* litteram in principe editione addiderat.

15 Et si polipus in naso intro erit brassicam erraticam aridam tritam in malum conicito] *Intro erit* Politianus et apographa Italorum, *intro ierit* edita inde a principe editione exemplaria et ex manuscriptis libris A et m. *intro erit,* quod in archetypo fuit, restitui. *intro* similiter dictum est supra § 7 *intro quae dolitabunt,* item apud Varronem r. r. I 40, 6 *ex utraque parte quod intro est falce extenuatum,* contra ib. I 12, 2 *per aera intus in corpus per os ac nares perveniunt.* apud Catonem *intus* scriptum est bis, 38, 1 *lacunam intus facito* et 157, 6 *siquid antea mali intus fuerit.* deinde *in manum conicito* apte coniecit Gesnerus, *in calamum conicito* Rottboellius.

16 Depetiginis porcae brassicam opponito] *Deinde impetigini parce brassicam apponito* Iucundus, *deinde petigini parce brassicam opponito* editio Victorii, ubi *dein depetigini* Ursinus et Popma legendum coniecerunt, *depetigini spurcae* Schneiderus. *depetigo* legitur in glossariis latino-graecis v. II p. 44, 27 *Depetigo λέπρα λειχήν,* in graeco-latinis ib. p. 359, 32 *λέπρα lepra depetigo, λεπρός leprosus depetigiosus,* gloss. lat. v. IV p. 351, 8 *Impetigo depetigo.* idem apud Lucilium Scaliger apud Dousam p. 61 restituit, Non. p. 160, 19 *Petigo genus morbi: Lucilius lib. XXX Inluvies scabies oculos huic deque* (*denique* codices) *petigo Conscendere:* ib. p. 125, 29. *porca* de agro dicitur c. 48 et Varr. r. r. I 29, 3; in depetigine locum habere non videtur, et apte *spurcae* dedit Schneiderus, quod de cancro dictum est supra § 3, *saniem spurcam mittit.*

CLVIII 1 Aluum deicere hoc modo oportet si uis bene tibi deicere sume tibi ollam] *Alvum si vis bene deiicere, sume tibi ollam* Merula, *alvum deiicere hoc modo oportet, si vis bene deiicere, sume tibi ollam* Iucundus. *tibi* priore loco omissum Victorius restituit. cum imperativo pronomen legitur postea, *sume tibi sextarium,* 40, 2 *sumito tibi surculum,* 133, 3 *calicem pertusum sumito tibi aut quasillum,* 40, 2 *capito tibi scissam salicem,* ib. 3 *capito tibi surculum,* 160 *harundinem prende tibi viridem,* cum futuro 104, 2 *hoc vinum durabit tibi usque ad solstitium.*

Eo addito brassicae colicolos duos bete colicolos II

cum radice sua feliculae pullum] *Pullum* Politianus cum apographis, non *paullum*, ut Gesnerus adnotavit. *paulum* edita inde a principe editione exemplaria. pulli surculi teneri ex radicibus arborum nascentes dicuntur c. 51 *ab arbore abs terra pulli qui nascentur*, 133, 1 *arboribus abs terra pulli qui nati erunt.* Plin. XVII 65 *natura et plantaria demonstravit multarum radicibus pullulante subole densa et pariente matre quas necet. — nullis vero tales pulluli proveniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbris in summa tellure spatiantur.* — *Felix* et *felicula* habet codex Sangermanensis Columellae II 2, 13. ib. 14, 6. VI 27, 11. XI 2, 62 et *felictis* II 2, 9, *felicem* et *felicum* Mediceus Vergilii georg. II 189 et III 297, item apud Plinium optimi codices saepius, *felicatas* libri Ciceronis paradox. 1, 11, *felicitatis* pro *felicatis* codex Mediceus Ciceronis epist. ad Att. VI 1, 13, *felicata patera* et *felicis herbae* Pauli excerpta Fest. p. 86, 5. Caper de orthogr. p. 106, 1 *Felicem, non filicem dicere debemus: unde et felicata opera priores dixerunt caelata: unde et felix, quam ita credo dictam, quod sit minus felix arvis.* glossar. graeco-lat. v. II p. 217, 38 *ἄγρωστις hoc gramen felix.*

Mitulorum L. II] *Mutulorum L. II* ex Aldina editione receptum erat. *mitulorum* ex archetypo restitui: Athen. III p. 85 *τὴν τελλίναν δὲ λεγομένην ἴσως δηλοῖ, ἣν Ῥωμαῖοι μίτλον ὀνομάζουσι.*

2 Indidem sume tibi sextarium] *Indidem* cum apographis Politianus, non *intidem*, ut Gesnerus adnotavit. *itidem* Merula, *indidem* ex manu scriptis libris Iucundus restituit.

Exustot rebus quod scriptum est unum quod eorum uis aluum deicere potest] *Exustot rebus* plurima apographa, *ex his tot rebus* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus in principe editione non correxit, *ex iis tot rebus* Victorius. *his* in uno codice b inveni. deinde *quot scriptum est* Merula. *quod scriptum est* Victorius ex codice dedit, h. e. unum quod scriptum est, quodcumque vis, ex iis tam multis rebus alvum deicere potest.

CLIX Intertrigini remedium in uiam cum ibis apsinthi pontici surculum sub anulo habeto] Rubrica in archetypo praescripta erant haec, *Intertrigini remedium si uia ibis,* et in indice capitulorum *Intertrigini si uia ibis remedium;*

sed rectius in textu verborum *in viam cum ibis* de iis qui itineris faciendi causa in viam procedunt. similiter c. 72 de bubus scriptum est *priusquam in viam quoquam ages, pice liquida cornua infima unguito.* Plin. XXVI 91 *intertrigines negat fieri Cato absinthium Ponticum secum habentibus.*

CLX Incipe cantare in alio S. f. moetas uęta daries dardaries asiadarides una petes usque dum coeant motas. uęta Daries Dardares astataries Dissunapiter usque dum coeant] Archetypi scripturam accurate indicavit Politianus. sed in priore formula, ubi *una petes* scriptum esse videbatur, littera *t* non prorsus certo in excerptis Politiani apparebat. hanc in codice superscriptam fuisse Victorius indicavit, qui praeter ea quae in adnotatione posui nihil de scriptura codicis adnotavit. *una pedes* codex Parisinus A, sed *una petes* apographa Italorum. in altera formula *Daries Dardares* habent excerpta Politiani et codex Caesenas, *daries dardaries,* sicut supra scriptum erat in omnibus, codices A et b. in duobus codicibus m et f altera pars *motas uaeta — dum coeant* omissa est. hos secutus Merula in principe editione, cuius lectionem in adnotatione adposui, unam formulam pro duabus posuit, item Iucundus. antiquiorum editionum lectionem Victorius praeter pauca, quae ex codice correxerat, repetivit, *incipe cantare in alio. S. F. motas uaeta daries dardaries astataries dissunapiter usque dum coeant;* reliqua omisit. Victorii editionem deinde reliqui editores expresserunt. mihi satis erat corruptam archetypi scripturam, in qua eadem formula bis scripta erat, exhibere. nam neque Cato verba excantationis, quae ipse non intellexit, sic ut ab inventore primum concepta erant, dedisse videtur, neque librarii ea quae ab illo scripta invenerant accurate repetiverunt. lectionibus ex editione Victorii vulgatis usus Bergkius script. minor. v. I p. 556 sqq. et hanc et alteram formulam, quae in fine capitis ipsa quoque bis scripta est, ad priscam sermonis formam revocare et emendare conatus est. breviter Plinius praecepta Catonis una cum aliis eiusdem generis carminibus tetigit, XVII 267 *mira quaedam excogitante sollertia humana, quippe cum averti grandines carmine credant plerique, cuius verba inserere non equidem serio ausim, quamquam a Catone proditis* (*prodita* editores) *contra luxata membra iungenda* (*membra et iungenda* vel *iungendae* codices, *membra iungente ea* Silligius)

harundinum fissurae: et XXVIII 21 *Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliare.* quae parum accurate, ut mihi videtur, Bergkius ita interpretatus est, ut ea quae posteriore loco a Plinio scripta essent ad hanc formulam, quam Cato in initio capitis posuit, pertinerent, ea autem quae superiore loco de carmine ad grandines avertendas invento scripta essent ad eam formulam, quam Cato in fine capitis exhibuit, referrentur. illam enim auctore Plinio propter grandines olim inventam, a Catone ad luxata membra iungenda translatam esse.

Ubi coierint et altera alteram tetigerint id manu prehende] *Alteram altera tetigerit* Iucundus, *altera alteram tetigerit* recte, ut puto, Victorius.

Et tamen cotidie cantato in alio S. f. uel luxato uel hoc modo huat hauat huat ista pista sista dannabo dannaustra et luxato uel hoc modo huat haut haut istasis tarsis ardannabou dannaustra] *Huat hauat huat* priore loco Politianus et apographa, *haut haut haut* edita ante Victorium exemplaria, *huat hanat huat* Victorius errore, ut videtur, cum *hauat,* quod in codice scriptum erat, non *hanat,* vellet. deinde item priore loco *dannabo dannaustra* in archetypo erat, *damiabo damaustra* in antiquissimis editionibus, *damiabo dānaustra* Victorius dedit, ubi *damiabo* ex prioribus editionibus repetitum erat, *domiabo* manifesto errore in secunda editione Victorii expressum est, *domiabo damnaustra* editio Commeliniana, quod deinde in reliquas editiones propagatum est. in altera formula *huat haut haut istasis tarsis* habent omnes. deinde *ardannabou dannaustra* in archetypo scriptum erat teste Politiano et apographis, *ardannabon dunnaustra* in editione Victorii expressum est, ubi *ardannabon* ex prioribus editionibus receptum, *dunnaustra* errori editoris tribuendum est. ceterum Bergkius l. c. haec quae posteriore loco scripta sunt, *vel hoc modo huat haut haut* sqq. non Catoni tribuenda, sed a librario propter levem scripturae discrepantiam vel ex alio codice vel ex sua recordatione illius carminis ad superiora eiusdem formulae verba adscripta esse existimavit. ipsa verba post Bergkium Zanderus vers. Ital. antiq. p. 44 emendare et in formam versus redigere studuit.

CLXI 1 Locum subigere oportet bene qui habeat umorem aut loco crasso] Titulus in manu scriptis libris et

in antiquissimis editionibus praescriptus est *Asparagus quomodo seratur.* omissa praescriptione Iucundus initium capitis ita immutavit, *Locum, ubi asparagum seras, bene subigere oportet* sqq. codicum scripturam Victorius restituit. post hunc Gesnerus ea quae praescripta erant in textum verborum recepit, de quo supra c. 106 dixi. nunc adscribam quae Victorius hoc loco in explicationibus de codicibus, quibus usus erat, et de sua editione adnotavit. 'Locum subigere oportet bene: Plura hic antea verba legebantur, quae quia in manu scriptis non inveni, cuncta delevi: illa autem, ut ex multis locis liquido apparet, addita fuerant ab iis, qui singulorum capitum inscriptiones sustulerant. cum enim saepe ex titulis ipsis sermo Catonis penderet, illi autem sublati forent, necesario adiungere aliquid oportebat, quod de qua re capite illo ageretur, ostenderet. ipse diversam rationem secutus sum, et quemadmodum in omnibus antiquis exemplaribus inveni, inscriptiones ante singula capita adposui, et quaecunque nuper in capitibus ipsis adcreverant, abieci. erant autem illae rubricatis literis formatae, ut facilius dignoscerentur. quod siquis accurate attendat sermonem ipsarum, elegans est et ab Catonis oratione non abhorret: multis certe locis ita nescessariae sunt, ut sine ipsis omnis postea sermo perturbatus imminutusque sit. quot incommoda ex aliorum correctorum licentia extitissent, ut arbitror, intelligent, qui diligenter quae ab antiquis libris illi variaverant videbunt: nam in nostris expressam veterem scripturam invenient'. — Catonis praecepta de asparago Plinius XIX 147 non plane accurate rettulit, *Nihil diligentius comprehendit Cato, novissimumque libri est, ut appareat repentem ac noviciam* (*rem repentem ac noviciam* Mayhoffius, *recentem hanc notitiam* Detlefsenus) *fuisse. locum subigi iubet umidum aut crassum, semipedali undique intervallo seri, ne calcetur, praeterea ad lineam grana bina aut terna paxillo demitti* (*videlicet semine tum tantum serebantur*), *id fieri secundum aequinoctium vernum, stercore satiari, crebro purgari, caveri ne cum herbis evellatur asparagus. primo anno stramento ab hieme protegi, vere aperiri, sariri runcari, tertio incendi verno. quo maturius incensus est, hoc melius provenit. itaque harundinetis maxime convenit, quae festinant incendi. sariri iubet idem non ante quam asparagus natus fuerit, ne in sariendo radices vexentur. ex eo velli*

asparagum ab radice: nam si defringatur, stirpescere et intermori: velli, donec in semen eat, id autem maturescere ad ver incendique ac rursus, cum apparuerit asparagus, sariri ac stercorari ac post annos VIIII, cum iam vetus sit, digeri subacto stercoratoque, tum spongeis seri singulorum pedum intervallo. quin et ovillo fimo nominatim uti, quoniam aliud herbas creet. — apud Catonem Schneiderus *qui habeat humorem aut crassum* legendum esse coniecit. *qui habeat umorem aut locum crassum* Plinius legisse videtur.

Ubi erit subactus areas facito ut possis dextra sinistraque sarire runcare ne calcetur cum areas deformabis interuallum facito inter areas semipedem latum in omnes partes] *Facito inter eas semipedem* Iucundus et deinde reliqui editores. *ut possis dextra sinistraque sarire runcare ne calcetur* post *latum in omnes partes* transponenda esse Schneiderus coniecit.

2 Quo anno seueris sūstramentis per hiemem operito ne praeuratur] *Substramentis* edita inde a principe editione exemplaria. *substramen* dixit Varro r. r. III 10, 4, sed diversa notione. de stramentis eadem praecipiuntur in cupresseto 151, 4, *ubi semen satum siet, stramentis operiri.* et hoc legit Plinius l. c. *primo anno stramento ab hieme protegi.* sed scribendum potius erat *quo anno severis semen, stramentis per hiemem operito.* deinde *praeuratur* fuit in archetypo, quamquam *peruratur* videtur in codice Florentino f scriptum esse et *perurantur* in Parisino A. *ne rigore peruratur* Iucundus, *ne peruratur* recte Victorius.

3 Semen maturum fit ad autumnum ita cum sumpseris semen incendito] Neglegentiae Plinii tribuendum esse puto quod de semine asparagi et de ipso asparago incendendo l. c scribit, *id autem maturescere ad ver incendique.* nam quod supra scriptum erat, tertio anno asparagum verno tempore incendendum esse, huc quoque transtulisse videtur. *id autumno maturescere, ad ver incendi* Pontedera p. 89 scribendum esse coniecit, *id autumno maturescere ac decerpi, incendique* Mayhoffius. de scopionibus asparagi autumno incendendis scribit Columella XI 3, 46 *deinde cum spinam fecerit, electis seminibus ipsis scopiones ita, uti sunt, in suo loco perurendi sunt et deinde*

sulci omnes consariendi herbaeque eximendae. mox vel stercus vel cinis iniciendus, ut tota hieme sucus eius cum pluviis manans ad radicem perveniat.

4 Deinde fossulas facito qua radices asparagi demittas] Scribendum potius esse *quo radices asparagi demittas* dixi supra 1, 3, sicut scriptum est 45, 2 *palo prius locum ne feceris, quo taleam demittas.* nam ita hoc dicitur de surculis vel taleis, quae in terram inmittuntur 41, 4. 46, 1.

Euellito sic circumfodito ut facile uellere possis] *Evellito et sic circumfodito, ut facile evellere possis* Merula, *vellito, sic circunfodito, ut facile evellere possis* Victorius. *vellito* et deinde *vellere* scripsi, quod ipsum haud dubie Victorius volebat.

CLXII 1 Pernas sallire sic oportet in dolio aut in seria] Tituli loco in Parisino codice A et in principe editione a Politiano non correcta praescripta sunt haec, *Salsura pernarum et ofellae puteolanae,* ubi in uno codice b *De salsura* sqq. scriptum est, *Salsura pernarum ofellae puteolanae* in codice Mediceo m et in editione Victorii, *De salsura ofellae puteolanae* in indice capitulorum. in textu verborum posui quae in archetypo rubrica scripta erant. ex hoc enim is qui rubricas et indicem capitulorum fecit verba receperat. ofella autem Puteolana in ipsis praeceptis de salsura pernarum non appellata est. hanc Cato videtur dixisse frustum de perna desectum, quod una cum ungula appellatur 158, 1, *si ungulam non habebis, addito de perna frustum.* offulas carnis Columella XII 55, 4 in praeceptis de salsura suci-diarum commemoravit, *caro in libraria frusta conciditur. deinde in seria substernitur sal coctus* (*coctum* codex Sangermanensis), *sed modice, ut supra diximus, infractus. deinde offulae carnis spisse conponuntur et alternis sal ingeritur. sed cum ad fauces seriae perventum est, sale reliqua pars repletur.*

Salis romaniensis moliti in singulas semodios] *Semodius* edita inde ab Aldina editione exemplaria. pluralis numerus in distributione positus est 54, 1 *inde semodios singulis bubus in dies dari oportet,* 57 *mense quarto heminas in dies* sqq., 67, 1 *factoribus det in singulos factus olei sextarios.* de accusativo sine verbo in praeceptis posito dictum est supra 125, 1.

In fundo dolii aut seriae sale sternito] *Salem sternito*

edita inde a principe editione exemplaria. *sale* neutro genere dictum Victorius adnotaverat, quod mutandum non putavi.

2 Ubi iam omnes composueris sale insuper ne caro appareat aequale facito] *Aequale facito* libri manu scripti et editio princeps a Politiano non correcta, *aequalem facito* dederat Iucundus, quod deinde in reliquas editiones propagatum est.

3 Post diem omnino XII pernas eximito] *Post dies omnino duodecim* Merula, *post diem omnino duodecimum* Iucundus et deinde reliqui editores. utroque genere dicendi Catonem usum esse apparebit ex iis quae supra 65, 2 composui.

Die tertio extergito spongea bene] *Extergito* et deinde *spongea* in archetypo scriptum erat. *extergeto* Iucundus, et ita in codice Parisino A videtur scriptum esse, constanti in hoc verbo usu, ut dixi supra 2, 4. *spongia* plurima apographa, sed *spongea* Politianus et codex Florentinus f, *spongeam* Mediceus m, neque dubitari de ea scriptura debebat, de qua dixi 23, 3.

Tertio die demito] *Demito* libri manu scripti et editio princeps a Politiano non correcta, *demittito* dederat Iucundus. 'Tertio die demito: Ita habent antiqui codices, et ita arbitror legi debere, non, ut in excusis omnibus, Demittito. M. Varronis optimi codices ita quoque locum illum legunt circa finem primi [I 68, 1]: Si non dempseris ad edendum etc. loquitur autem de pensilibus quibusdam, quanquam illic etiam impressi habebant Demiseris' Victorius.

Nec tinia nec uermes tangent] *Tinea* edita inde a principe editione exemplaria. *tiniae* scribendum esse plurali numero intellegi poterat ex iis quae de vestimentis scripta sunt 98, 1 *Vestimenta ne tiniae tangant* et *tiniae non nocebunt.*

INDEX

M. PORCI CATONIS

DE AGRI CVLTVRA

LIBER

M. TERENTI VARRONIS

RERVM RVSTICARVM

LIBRI TRES

EX RECENSIONE

HENRICI KEILII

VOL. II. FASC. II

COMMENTARIVS IN VARRONIS RERVM RVSTICARVM LIBROS TRES

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCXCI

COMMENTARIVS

IN

VARRONIS RERVM RVSTICARVM

LIBROS TRES

SCRIPSIT

HENRICVS KEIL

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCXCI

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI

In priore huius editionis parte Varronis rerum rusticarum libri una cum Catonis de agricultura libro ita editi erant, ut scriptura horum librorum, quae in exemplaribus antea impressis vehementer corrupta ferebatur, ad fidem veteris codicis, quem olim Angelus Politianus et Petrus Victorius usurpaverant, quantum fieri posset, revocaretur. nam ex hoc uno codice eos qui nunc supersunt omnes tamquam ex communi fonte derivatos esse constat. emendationem eorum quae in archetypo corrupta erant praeter manifestos librarii errores et vitia quaedam scripturae ex antiquiore aetate propagata, quae certa coniectura videbantur correcta esse, commentariis, quibus altera editionis pars destinata erat, reservavi. postea Varronis libros magis emendatos separatim edidi a. 1889. quare nunc ad susceptum opus perficiendum aptum esse visum est eam commentariorum partem, quae ad Varronis libros pertineret, primum edere.

Ad constituendam autem archetypi scripturam, a qua omnis emendatio repetenda est, praeter ea quae ex ipso vetere codice a Politiano et Victorio adnotata erant olim duo apographa adhibui, codicem Parisinum A duodecimo vel tertio decimo saeculo scriptum et Laurentianum B quinto decimo saeculo scriptum, quorum lectiones in adnotatione subiecta adscriptae sunt. quaedam etiam ex Mediceo codice sive Laurentiano 30, 10, qui m littera significatus est, adnotavi. his libris nunc paucis locis addidi lectiones duorum codicum, de quibus in praefatione prioris voluminis dictum est, Laurentiani 51, 1, quem Florentinum dixi, et Caesenatis, non quo quidquam novi, quod in melioribus apographis inventum non esset, ex his accedere posset; sed dissentientibus inter se excerptis Politiani et apographis, id quod saepius accidit, ad iudicium de archetypo regendum non inutile fuit novisse, quid in aliis apographis quamvis minus accurate scriptis legeretur. apparet

enim Politianum, etiamsi magna diligentia in excutiendo codice usus est, tamen quaedam quae aliter in eo atque in principe editione scripta erant omisisse vel parum accurate discrepantiam codicis adnotasse. nonnumquam etiam, ubi vetus scriptura postea correcta erat, correctorem potius quam primam scripturam videtur secutus esse. in huius modi igitur locis, quo certius de eo dissensu iudicari posset, fidem apographorum adscriptis aliorum librorum testimoniis confirmavi. ea vero quae ex Mediceo codice admodum vitiose scripto adnotata sunt non tam ad veterem scripturam confirmandam quam ad indaganda interpolatae lectionis vestigia pertinent. hoc codice enim Itali, qui quinto decimo et sexto decimo saeculo Varronis libros tractaverunt, usi sunt. quo factum est ut lectiones quaedam ex eo depromptae in antiquissimas editiones reciperentur et deinde ad reliquas editiones propagarentur.

Post lectiones archetypi coniecturas editorum et doctorum virorum, qui praeter illos in emendanda corrupta scriptura studium et operam collocaverunt, posui, ut constaret, quid quisque ad emendationem contulisset et a quo primum ea quae recte vel probabiliter correcta erant inventa essent. nam in adnotatione, ne veteris et genuinae scripturae memoria mole variarum lectionum et coniecturarum obrueretur, olim pauca ex his dederam. ac ne nunc quidem operae pretium erat ea omnia, quae in hoc genere vel in editionibus vel in commentariis doctorum virorum temptata erant, repetere. nam et ab iis qui primum hos Varronis libros ediderunt, in primis a Georgio Merula, qui principem editionem curavit, et a Iucundo Veronensi, qui Aldinae editioni praefuit, multa sine ulla manu scriptorum librorum auctoritate temere mutata sunt, et postea ab aliis, maxime ab Ursino et Scaligero, non cognita traditae scripturae fide ea quae in editionibus expressa erant novis coniecturis aucta sunt, quarum magnam partem memoriae prodere inutile fuit. gravissima autem operis pars fuit haec, ut scriptura archetypi, si modo incorrupta erat, restitueretur et ab interpolationibus et coniecturis, quibus olim depravata erat, defenderetur, ea quae vitio laborabant emendarentur et emendata lectio certis argumentis comprobaretur. et quoniam iustam horum librorum emendationem nihil magis impedivit, quam quod ii qui huic rei operam dederunt propriam sermonis Varroniani naturam non animadverterant, paulo accuratius ea quae de

usu dicendi observaveram exposui et tum, cum opus erat, exemplis adscriptis comprobavi. in quo ad illud quod agebatur, ut de veritate receptae lectionis constaret, plerumque ea quae in his ipsis libris inventa erant adnotasse sufficiebat.

Res a Varrone tractatas omni ex parte explicare et comparatis iis quae de iisdem rebus ab aliis scriptoribus disputata sunt illustrare longum et ab huius editionis ratione alienum fuit. sed nonnulla, quae maxime memorabilia erant, ex hoc genere adnotavi et quae vel propter brevitatem quandam dicendi et genus elocutionis obscura erant vel propter ambiguitatem lectionis interpretatione egebant explicavi. eodem pertinent ea quae nonnullis locis ex iis scriptoribus, qui postea Varronis libros usurpaverunt, vel ex antiquioribus, quos ipse auctores secutus erat, adscripta sunt.

Maxima pars emendationum, de quibus disputatum est, in minorem editionem recepta erat. ex hac ne quid desideraretur, nunc in commentario conscribendo operam dedi ut, quaecumque in posteriore editione aliter atque olim in priore expressa essent, repeterentur et ad utramque editionem commentarius accommodaretur.

Scripsi Halis Saxonum mense Ianuario a. MDCCCLXXXXI

COMMENTARIVS

IN

VARRONIS RERVM RVSTICARVM

LIBROS TRES

I

Capitula libri primi in archetypo ante ipsum librum scripta erant eodemque loco in plurimis apographis leguntur. haec Merula plurimis locis mutata edidit et libri secundi et tertii capitula, quae in manu scriptis libris non leguntur, subiecit. idem in ipsa editione praescriptis iisdem titulis verba in capita, sicut postea edita sunt, distinxit. Victorius primi libri capitula ad fidem codicis correxit, secundi et tertii libri indices ex Aldina editione recepit, sed ante hos libros collocavit et tamquam a recentioribus additos et adulterinos, ut ait, adposita nota significavit. reliqui editores tamen antiquiorum editionum rationem sequi maluerunt, quam veteris codicis fidem a Victorio restitutam. parum accurate autem ab eo qui haec capitula confecit argumenta rerum, de quibus disputatum est, indicata esse facile apparet. terminos dierum, quos c. 30—36 in intervallis indicandis addidit, cum Varronis computatione non convenire in adnotatione c. 28, 2 dixi.

C. 5 Quod partes habeat disciplinae cultura agri] *Quot partes habeat disciplina culturae agri* scripsi. pertinent enim haec ad divisionem c. 5, 1 indicatam, *quoniam agri culturae quod esset initium et finis dixi, relinquitur quot partes ea disciplina habeat ut sit videndum.*

C. 14 De septis quae fundi tutandi causa fiunt] *Fiant* Politianus, itemque postea *commoda fiant* in principe editione non correxit, sed *fiunt* utroque loco Victorius et apographa.

C. 18 De numero rusticorum quotiens operis quisque agri modus coli possit] *Quotenis operis* scripsi, quae nominis forma in manu scriptis libris legitur bis, in rubrica c. 28 *quotenos dies habeat quodque tempus* et c. 44 *quoteni modii serantur.*

C. 27 De solis cursu indescripto in partes anni quattuor et octo et de eis quaque parte in agro debeat fieri] *Cursu discripto* et *de eis quae quaque parte in agro debeant fieri* scripsi. *anni discripti* in sequenti capitulo habent optima apographa.

C. 37 De altera temporum diuisione coniuncta cum sole et luna et habentis sex partes] *Habente sex partes seu gradus* Angelius, qui primus titulum in antiquioribus exemplaribus omissum ex codicibus addidit.

C. 39 Quattuor esse genera seminum et quae quo tempore loco ut debeant seri] *Et quae quo tempore et loco debeant seri* Merula, *et quae quoque tempore locoque debeant seri* scripsi. petita enim haec sunt ex c. 39 *de singulis rebus videndum, quae quoque tempore locoque facias.*

C. 42 *De melica* Politianus et apographa, *de medica* ex c. 42 Angelius, *de Melica seu Medica* editio Commeliniana.

C. 62. 63 De promendis frugibus tuendi causa. Quemadmodum frumentum promendum sit] Prava distinctione haec corrupta esse ex iis quae c. 62 et 63 scripta sunt apparet. itaque sic potius duo capitula distinguenda erant, *De promendis frugibus. Tuendi causa quem ad modum frumentum promendum sit.*

I 1 Potius essem consecutus fundania] *Si ocium essem consecutus fundania* in margine codicis Florentini adscriptum est manu correctoris, quae mihi olim Nicolai Niccoli esse visa est, *Otium si essem consecutus Fundania* ex Politiani coniectura in Aldinam editionem et deinde in reliquas editiones receptum est.

Annus enim octogesimus admonet me] *Annus enim XXCI* Ursinus coll. Plin. XVIII 23 *nominando M. Varrone, qui octogesimum primum annum agens de ea re prodendum putavit.* non pugnare haec cum iis quae de se ipse Varro scripsit Schneiderus de vit. Varr. p. 229 adnotavit.

2 Quem bene colendo fructuosum cum facere uelis] *Eum facere* m et corrector Florentini codicis, quod Merula recepit.

cum bene colendo fructuosum eum facere velis Iucundus, archetypi scripturam Angelius restituit, *quem bene colendo fructuosum conficere velis* Victorius. neglegens verborum compositio, quae secundaria sententia, *bene colendo fructuosum cum facere velis*, addita et cum relativo pronomine *quem* coniuncta effecta est, editores offendere non debebat. similis anacoluthia in coniunctione *cum* admissa est II 1, 3 *et homines et pecudes cum semper fuisse sit necesse natura*, III 2, 4 *et cum haec sit communis universi populi*, III 2, 13 *duo enim genera cum sint pastionum*, III 16, 2 *nam cum pauper cum duobus fratribus et duabus sororibus essem relictus*, item III 16, 18 *et quidam dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus*; et in coniunctione *quod* I 41, 4 *e quibus parvis quod enasci coliculi vix queunt.* alia huius neglegentiae genera notavi I 5, 3. 9, 2. 17, 2. III 3, 3.

Meque ut id mihi habeam curare roges] *Curae* corrector codicis Florentini et Lipsius epistol. quaest. 4, 11, item omisso pronomine *mihi* Ursinus. Lipsii coniecturam commendavit Thielemannus de verbo *habere* cum infinitivo coniuncto disputans in Woelfflini Archivo v. II p. 65 exemplis adscriptis Cornelii Nepotis Att. 20, 4 *curae sibi haberet certiorem facere Atticum* et Caelii Cicer. epist. VIII 8, 10 *eos tibi et rem, de qua scripsi, velim curae habeas.*

Et non solum ut ipse quaad uiuam quid fieri oporteat ut te moneam] *Ut* bis positum Gesnerus defendit adhibita pleonasmi ratione, qua saepe abusus est. *quaad* praeter hunc locum in archetypo scriptum erat I 2, 26 *usque qua ad tertiam partem decoxeris*, I 49, 1 *quaad perarescat*, I 64 *quaad redegerunt*, II 2, 11 *quaad refrigeratur* et *quaad contenebravit*, II 2, 15 *quaad convaluerunt*, II 4, 21 *quaad fiant trimestres*, II 7, 12 *usque quaad erunt lactantes*, III 5, 10 *quaad capitulum rutundum est*, III 7, 8 *quaad possunt.* bis scriptum erat *quoad*, II 4, 8 *quoad pervenit ad lanium* et II 7, 8 *quoad satis sit admitti;* item bis corrupte *quod ad*, I 37, 1 *quod adveniat ad intermenstruum*, et II 2, 17 *quod ad facti sunt quadrimestres.* his omnibus locis, ubi *quoad* in editis adhuc exemplaribus vulgatum erat, *quaad* restitui. nam hac sola forma Varro in his libris videtur usus esse, adverbio *qua* cum praepositione *ad* composito, sicut in multis. contra in libris de lingua latina, si Florentinum codicem sequimur,

quoad, V 15 *quoad in aliquo constitit pretium*, IX 1 *quoad patiatur consuetudo* et in vetere formula VII 8 *quoad — nuncupavero*, item V 23 *quoad inhumatus sit*, ubi *quod* in codice scriptum est. *quaad* Lachmannus in Lucret. p. 331 coniectura restitui voluit semel VII 7, ubi in codice scripta sunt haec, *caelum qua attuimur dictum templum*; sed ibi verum esse puto quod ex Aldina editione receptum est *qua tuimur*. praeterea *quaad* in Mediceo codice legitur apud Tacitum annal. IV 61 *quaad vixit* et VI 51 *quaad privatus fuit*. inscriptionum exempla in lexico Forcellini adnotata sunt. de Varronis usu accurate disputavit Reiterus quaest. Varron. gramm. a. 1882 p. 49 sqq.

3 Publice solemus redire cum desideramus quid faciendum sit] *Cum consideramus* Madvigius Verfassung u. Verwaltung d. roem. Staates v. II p. 647. *publice solemus ire, scire cum desideramus, quid faciendum sit* coniecerat idem advers. v. II p. 179, parum intellegens sermonis Varroniani. nam *redire* vel eo quod sequitur *revertatur* defendi poterat. infinitivum autem cum verbo *desideramus* iungendum olim Ursinus desiderabat, cum *novisse* pro *nobis* scribendum coniceret. neque tamen ipse eam coniecturam probavit. *desideramus* enim, quoniam vim habet quaerendi, sine infinitivo dici poterat.

4 Nec ut homerus et ennius musas] Ennii invocationem Musarum posuit Varro de ling. lat. VII 20 *Musae quae pedibus magnum pulsatis Olympum* et Servius in Verg. Aen. XI 660 *Ennius ad Musas 'quae pedibus pulsatis Olympum'*.

Agricularum in archetypo hoc uno loco scriptum inveni, *agriculae* B et m I 18, 7. contra *reicolae* pro *reiculae* scriptum fuit II 5, 17. veterem scripturam expressi in his, I 17, 3 *formidulosa*, II 2, 10 *ruscida* et constanti usu *rutundus* I 51, 1. II 7, 5. III 5, 10. 7, 4. 16, 5; 15; 19, item I 14, 2 *longuris* et II 7, 10 *longorios*, II 5, 8 *displudantur* et II 9, 4 *displodantur*, I 24, 1 *poseam* et I 60 *puseas*, III 3, 5 *cluduntur*.

5 Qui omnis fructos agri culturae caelo et terra continent] *Quia omnes fructus agriculturae caelo et terra continentur* Madvigius advers. v. II p. 179. *fructos* accusativo casu legitur I 2, 5. 44, 3, *exortos* I 12, 1 et II 3, 7, *invectos* I 16, 2; item ablativo casu *querco* I 8, 4, *latrato* II 9, 5, *ex uno facto olei* I 24, 3.

Itaque quod ii parentes magni dicuntur iuppiter pater appellatur tellus terra mater] *Tellus terra mater* apographa et ex ipso archetypo Victorius, *Tellus vero mater* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus in principe editione non correxit. *parentes et magni* Ursinus. *terra* delendum esse adnotavit Iordanus ad Prelleri mythol. Rom. v. II p. 2. pravam verborum structuram, quae olim erat, *quod ii parentes magni dicuntur*, distinctione post *parentes* facta correxi. nam propterea quod Iupiter, et Tellus parentes sunt, dum fructus agri culturae, quos caelo et terra continent, gignunt, iure hi potissimum magni appellantur. de iisdem Varro de ling. lat. V 58 dicit *Terra enim et Caelum, ut Samothracum initia docent, sunt dei magni. Terra mater* autem propter consuetam eorum verborum compositionem dictum est.

Necessari simplici *i* littera ex archetypo Politianus adnotavit et II 5, 9 *nugatori*, quae ex imitatione vulgaris sermonis Varro recipere potuit. nam II 1, 2 *pecuariae athletae* scripsi pro *pecuari*, quod in codice fuit, et II 1, 14 *asini arcadici*, non *arcadi.* in ablativis retinui I 14, 2 *longuris* et II 9, 4 *internodis*, correxi III 2, 17 *sestertis* et III 5, 7 *Pontis.*

6 *Nec non etiam precor* libri manu scripti et ex archetypo Politianus, non *nec non et precor*, ut Gesnerus adnotavit: *nec non precor* editio princeps.

7 Indicabo a quibus scriptoribus repertas] *Repertas* apographa, *reperias* in principe editione Politianus non correxit, *reperitas* ex codice adnotavit Victorius, errore aliquo, ut videtur, quo inductus Scaliger *reperites* commendabat, *repetitas* Pontedera antiq. lat. p. 90. verum haud dubie est quod Victorius coniecit *repetas.*

8 Hieron siculus et attalus philometor] *Hierone rege, Attalo rege, Philometore rege* Plinius in indice libri XIV, *Hierone rege, Philometore rege, Attalo rege* idem in indicibus librorum XV. XVII. XVIII; et similiter Columella I 1, 8 *Siculi quoque non mediocri cura negotium istud prosecuti sunt, Hieron et Epicharmus discipulus, Philometor et Attalus,* manifesto errore. Ursinus tamen apud Varronem *Attalus et Philometor* legendum coniecit; rectius Cuperus apud Gesnerum *de regibus Hieron Siculus et Attalus Philometor.* nam Attalum Philometorem Pergami regem dici certum est. de hoc in scholiis Horatianis ab Usenero de schol. Horat.

Bernae a. 1863 ex codice Parisino editis p. XIII in carm. I 1, 12 scripta sunt haec, *Attalus rex fuit Pergamenorum, qui omnia bona sua Romanis sub testamento demisit. scripsit autem multa de agri cultura.*

Nicesius maronites] *Hicesius Maronites* coniecit Schneiderus Hicesium medicum dici ratus, qui saepe et a Plinio et ab aliis appellatur, quamquam is neque hoc loco, sed supra post Hegesiae nomen, ut ordo litterarum constaret, appellandus fuit, neque unde oriundus fuerit scimus. itaque corruptum nomen Nicesii reliqui. Columella, qui I 1, 7 sqq. plurima scriptorum nomina ex Varrone repetivit et patria, qua quisque natus esset, indicata disposuit, unum nominavit Maroniten Hegesiam; sed ibi in Sangermanensi codice *hicetias mariotes* scriptum est, manifesto vitio, quod tamen Schneiderus defendit.

10 Hos nobilitatē mago carthaginiensis praeteriit phoenica lingua quod res dispersas comprendit libris XIIX] *Nobilitate* Politianus ex archetypo, non *nobilitates,* quod Gesnerus principis editionis lectione *nobilitatos* in errorem inductus indicaverat. in codice tamen *nobilitatē* fuisse videtur, quod A et B habent, *nobilitatem* codex Caesenas, *nobilitate* m et Iucundus. ceterum ex antiquissimis exemplaribus adhuc prave distincta ferebantur verba in hunc modum, *hos nobilitate Mago Carthaginiensis praeteriit poenica lingua, quod res dispersas comprehendit libris XXIIX.* sed in hoc genere plurima, quae olim depravata erant, adnotare inutile fuit. praeterea *qui* scripsi, ubi in manu scriptis et editis exemplaribus *quod* fuit, *hos nobilitate Mago Carthaginiensis praeteriit, poenica lingua qui res dispersas conprendit libris XXIIX.*

11 Circumcisis rebus quae non arbitror pertinere ad agri culturam] *Quas non arbitror* Ursinus. prudentius Petrus Faber comment. in Cicer. Lucull. c. 14 (Cicer. academ. ed. Davis. p. 308) inaequalitatem orationis in nomine *res* non insolitam notavit. Varronis exemplum II 1, 3 *cum viverent homines ex iis rebus, quae inviolata ultro ferret terra* Gesnerus adscripsit. similia sunt haec, in quibus cum eodem nomine pronomina vel participia neutro genere coniuncta sunt, I, 3, 1 *quae diiungenda essent a cultura cuius modi sint quoniam discretum, de iis rebus quae scientia sit in colendo nos docete,* I 5, 4 *tertia pars de rebus dividitur, quae ad quamque rem sint praeparanda,* I 7, 4 *quas res duas*

sequuntur altera illa duo, I 39, 3 *de singulis rebus videndum, quae quoque tempore locoque facias,* II 7, 6 *eisdem rebus in emptione dominum mutant, ut in Manili actionibus sunt perscripta.*'

II 1 *Aeditimo* et deinde *aeditimi* olim scripsi, ut archetypi scriptura repraesentaretur. *aeditumo* et *aeditumi* usus Varronis postulabat, I 2, 12 *venit aeditumus,* 69, 2 *libertus aeditumi,* apud Gellium XII, 10 *M. Varro in libro secundo ad Marcellum de latino sermone aeditumum dici oportere censet magis quam aedituum,* de ling. lat. VII 12 *tueri — a quo etiam quidam dicunt aedituum, non aeditomum,* VIII 61, ubi *aeditumus* in lacuna scriptum fuit, et V 50 et 52 in veteribus formulis *aeditumus.* aliorum scriptorum et inscriptionum exempla Marquardtus composuit de duabus vocabuli formis disputans in epistula ad Mommsenum de Romanorum aedituis a. 1887.

Acrium fuit in archetypo, item *Acrius* § 11 et 17 et 44, 3 semel, *Agrius* reliquis locis. Agrii nomen sicut plurima colloquentium nomina in his libris ad res de quibus disputatur accommodatum esse post Gesnerum praef. p. V monuit Schleicherus meletem. Varron. Bonnae a. 1846.

3 Primum cum orbis terrae divisus sit in duas partes ab Eratosthene maxume secundum naturam ad meridiem uersus et ad septemtriones] *Asiam ad meridiem versus, et Europam ad septentriones* Ursinus coll. Varr. de ling. lat. V 31 *ut omnis natura in caelum et terram divisa est, sic caeli regionibus terra in Asiam et Europam.* Eratosthenis divisionem posuit Strabo II p. 111, *καλεῖται δὲ τῶν ἡμισφαιρίων ἑκάτερον τῶν τε οὐρανίων καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὸ μὲν βόρειον, τὸ δὲ νότιον.*

4 Et sine dubio quoniam salubrior pars septemtrionalis est quam meridiana et quae salubriora illa fructuosiora dicendum ibique Italiam magis eam fuisse oportunam ad colendum quam Asiam] *Et sine dubio, quoniam salubrior pars septentrionalis, quam meridiana. Et quae salubrior, illa fructuosior, dicendum magis Europam fuisse opportunam ad colendum, quam Asiam, ibique Italiam* Iucundus. ex manu scriptis libris *et quae salubriora illa fructuosiora* Angelius et deinde *magis eam fuisse* Victorius restituerunt, re-

licta tamen collocatione verborum, quam Iucundus instituerat. *et quae salubrior, illa fructuosior, dicendum magis eam* (i. e. septentrionalem partem), *ibique Italiam, fuisse opportunam ad colendum, quam Asiam* coniecit Schneiderus; *et sine dubio quoniam salubrior pars septentrionalis est quam meridiana, ibique Italia, et quae salubrior, illa fructuosior, dicendum magis eam fuisse opportunam ad colendum quam Asiam* Madvigius advers. v. II p. 179. ordinem verborum qui erat in archetypo ita tantum defendi posse olim significavi, ut *ibi quod Italia* scriberetur. sed verum esse puto quod restitui verbis in hunc modum transpositis, *et quae salubriora, illa fructuosiora, ibique Italia, dicendum magis eam fuisse opportunam ad colendum quam Asiam.* nam neglegentiore sermone usus Varro, ut ad Italiam potissimum transferrentur quae de septemtrionali parte omnino valent, primum haec adiecit, *ibique Italia,* deinde accuratius virtutes Italiae descripsit, *primum quod est in Europa* sqq.

Primum quod est europa] *Quod est europa* praeter principem editionem a Politiano non correctam habent A et codex Florentinus, *quod in europa* Caesenas, *quod est in Europa* ex codice m edidit Iucundus.

5 Emobi tu quicquam nasci putes posse aut coli natum] *En ibi tu quicquam nasci putas posse* Iucundus. *em* Victorius restituit, quod item legitur I 56 *em quin adsum. en* Ribbeckius de partic. latin. p. 34 defendit, qui illud ad pronomen *quicquam* potius quam ad adverbium *ibi* pertinere voluit. *aut ali natum* coniecit Ursinus coll. I 44, 4 *quae nata sunt, inquit, in fundo alescunt.*

Illud paculi sol si perpetuo sit aut nox flammeo uapore aut frigore terrae fructos omnis interire] Fest. p. 352, 26 *torrens participialiter pro exurens ponitur, ut est apud Pacuvium in Antiopa 'flammeo vapore torrens terrae fetum exusserit',* Isidor. de nat. rer. c. 44 p. 74 ed. Becker *torrens fluvius, qui pluvia crescit, siccitate torrescit, id est arescit, de quo Pacuvius 'flammeo vapore torrens torret',* id. Orig. XIII 21, 2. ad eundem Pacuvii versum respicere Varronem de ling. lat. VI 6 *nox, quod, ut Catulus ait, omnia, nisi interveniat sol, pruina obriguerint, quod nocet nox,* ibique *ut Pacuvius ait* scribendum esse Ursinus adnotavit. et poterat emendatio nominis commendari

vitio scripturae, quod hoc loco in archetypo fuit, *paculi*, h. e. *pacuii*, unde *Pacvi* scripsi. nam hac forma nominis Varronem usum esse Lachmannus in Lucret. p. 306 docuit. ceterum sententiam Pacuvii, non verba, indicavit Varro; ipsos versus Ribbeckius fragm. trag. Rom. p. 78 restituere conatus est.

Ego hic ubi nox et dies modice redit et abit tamen aestiuo die si non diffinderem meo insiticiosum numeri die uiuere non possum] *Aestivo die, si non defenderem me in aestuosum meridiem, vivere non possem* Iucundus, *aestivo die, si non diffinderem meo insiticio somno meridie, vivere non possem* Victorius, ubi *meridiem* coniecit Cuperus apud Gesnerum. *ego hic, ubi dies modice abit et redit, tamen aestivum diem* (vel *aestate diem*) *si non diffinderem meo insiticio somno meridie, vivere non possem* coniecit Ursinus, *aestivum diem si non diffinderem somno meridiano* I. F. Gronovius apud Schneiderum, *aestivo diem si non diffinderem* Pontedera p. 91, quod Schneiderus recepit, *aestivo die, si non diffinderem eum insiticio somno meridie* Usenerus annal. philol. a. 1878 p. 80. emendationem corruptae scripturae Victorius, quem reliqui secuti sunt, ex iis quae de eadem re scripta sunt III 2, 15 *ubi aestate diem meridie dividere soleam* petiverat. *aestivo* autem non addito substantivo nomine dictum esse non inveni, sicut dictum est *hiberno* et *verno* et alia eius generis, quae Madvigius epist. crit. ad Orell. p. 60 notavit. itaque *aestivom diem* scripsi.

6 *Quod oleum Venafrano* Ursinus, et ita scriptum est in codice Caesenate.

7 *Ampeloessam* in archetypo scriptum fuit et deinde *polipirom* vel *polipiron* latinis litteris, sicut plurima graeca, quae in continuitatem latini sermonis recepta erant. neque tamen constans in his vocabulis fuit vel librariorum vel ipsius scriptoris consuetudo.

Ager gallicus romanus uocatur qui uiritim cesarem inundatus est ultra agrum picentium] *Picenum* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, item edita ante Victorium exemplaria, *picentium* optima apographa et ex ipso archetypo Victorius. *viritim cesennatibus datus est* Angelius. veram lectionem a Politiano inventam *uiritim cis Ariminum datus est* Victorius restituit. prava subtilitate usus Ursinus coniecit *ager Gallicus*

togatus vocatur, qui viritim contra senati auctoritatem per Flaminium datus est, secutus scilicet Ciceronem de senect. 4, 11 *qui* (Q. Fabius Maximus) *consul iterum Sp. Carvilio collega quiescente C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti.*

Dena cullea uini fiunt] De dubiis nominibus gramm. lat. v. V p. 576, 19 *culleum generis neutri, ut Cato 'cullea vini': dixerunt alii culleos, sed non recipitur.* neglegenter eadem Varroni tribuit Nonius p. 197, 13 *Culleus masculino saepe, neutro Varro de re rustica lib. I 'in singula iugera dena cullea vini fiunt'.* Plin. XIV 52 *idem Cato denos culleos redire ex iugeribus scripsit.* Ursinum, qui *quindena cullea* coniecit, quod *sescenas urnas* poneret Columella III 3, 2 et item III 9, 3, ubi *septenas* in Sangermanensi codice scriptum est, refutavit Gesnerus non ad Catonem, sed ad ipsius Varronis testimonium eum numerum pertinere monens.

Libo martius praefectus fabrum tuos] *L. Martius praefectus fabrum tuus* Iucundus et deinde reliqui editores. *Libo* ex archetypo restitui, item *tuos.* cuius modi formas tum, cum in codice scriptae erant, recepi; contra librorum memoriam restituere nolui, I 6, 6 *aequos,* 10, 2 *antiquos,* 37, 2 *calvos,* 55, 5 *acervos,* II 4, 2 et III 2, 6 *avos* et *proavos,* III 17, 8 *servos,* 16, 34 et in corrupta scriptura ibidem 21 et 32 *alvos;* itemque I 2, 5 *aestivom* pro *aestivo,* 2, 11 *ovom,* I 31, 4. II 4, 21. III 16, 18 *alvom* et II 7, 3 *equom,* ubi *equorum* in codice fuit.

8 Duo inprimis spectasse uidentur italici homines colendo] *In colendo* scripsi. nam non quid colendo efficiatur, sed quid in cultura agrorum animadvertendum sit indicatur. saepe autem in archetypo *in* praepositio omissa erat, I 2, 4 *in Europa,* 37, 3 *in cultura,* 41, 3 *qui in ea,* ubi *quod ea* in codice fuit, 50, 3 *in iugerum,* 55, 5 *in dies,* 60 *in lentisco,* 64 *in eo,* II 1, 20 *in nutricatu,* 8, 5 *in vecturis,* 11, 4 *in lactis duos congios,* 11, 9 *in lana,* III 3, 3 *in altera,* 6, 3 *in has,* 9, 6 *in utraque,* 12, 1 *in eo,* 14, 4 *in eos,* 16, 88 *in eadem.*

Decolat, pro quo *decollat* inde a principe editione receptum erat, defendit Gronovius in Liv. XXVII 17, 4.

Sumptum facere in cultura] *In culturam* Iucundus, quod

deinde ab omnibus receptum erat. *in cultura* etiam Columella I 3, 2, qui Catoni haec tribuit.

Nec si potest reficere fructus si uidet eos fore ut pestilentia dispereant] *Reficere fructus,* de quo dubitabat Schneiderus, Gronovius in Liv. XXXV 1, 12 explicavit, h. e. efficere ut fructus redeant: I 24, 3 *hostum vocant quod ex uno facto olei reficitur.* compositio autem verborum *videt eos fore ut dispereant,* h. e. videt fore ut ii dispereant, ex his apparebit exemplis, quae adscribam, quoniam ea non recte intellecta esse ab editoribus video, I 13, 2 *culina videnda ut sit admota,* II 5, 18 *armentarium meum crebro ut aliquid legat curo,* II 9, 2 *cum sciam mulorum gregem, cum pasceretur — mulos circumfluxisse,* II 9, 15 *reliquas quoque canes facit, quae id non habent, ut sint in tuto,* III 10, 4 *cellas provident ne habeant in solo umorem,* III 16, 28 *aquam mulsam in vasculis prope ut sit curant.*

9 et 10 *Tremelium* libri manu scripti et olim impressi; *Tremellium* primus, ut videtur, Gesnerus edidit. item I 37, 3 *Tremelius* libri, sed II 4, 1 *trebellius,* ib. 2 *de Tremelliis.*

Unum cuius maiores de modo agri legem tulerunt nam stolonis illa lex quae uetat plus D iugera habere ciuem R et qui propter diligentiam culturae stolonum confirmauit cognomen quod nullus in eius fundo repeririri poterat stolo quod effodiebat circum arbores e radicibus quae nascerentur e solo quos stolones appellabant] *Conformavit* et deinde *e radicibus ne nascerentur* Ursinus. *et* ante relativum pronomen deleri voluit Schneiderus, ut ad Stolonem tribunum, qui legem agrariam tulerat, origo cognominis referretur. mutata verborum distinctione Goesius antiq. agrar. p. 47 haec de Stolonis cognomine, *et qui — appellabant,* a superioribus seiuncta cum iis quae sequuntur *eiusdem gentis C. Licinius* coniunxit. recte Gesnerus ad illum qui sermoni intererat verba revocavit. nam in hoc quoque, sicut in Tremellio diligentiam agri colendi praedicari oportebat. neque obstare huic interpretationi quod ad praeteritum tempus ea laus refertur, ex iis quae infra de eodem Stolone scripta sunt, *ad te enim rudem esse agri culturae nunc, olim ad Stolonem fuisse dicunt,* intellegitur. provectiore enim aetate sermoni interfuisse fingitur. praeterea prava verborum distinctione remota *circum arbores* cum

verbo *nascerentur* coniunxi, *effodiebat circum arbores e radicibus quae nascerentur.*

Eiusdem gentis C. Licinius tr. pl. cum esset post reges exactos annis CCCLXV primus populum ad leges accipiendas in septem iugera forensia e comitio eduxit] *E comitiis* Merula, archetypi scripturam Victorius restituit. C. Licinium Crassum, qui a. 609, h. e. trecentis sexaginta quinque annis post reges exactos, tribunus plebis fuit, dici primus animadvertit Pighius annal. Rom. ad a. 608 v. II p. 463, eodemque pertinere intellexit quae de eo scripsit Cicero de amic. 25, 96, *meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus quam popularis lex de sacerdotiis C. Licini Crassi videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur; atque is primus instituit in forum versus agere cum populo.* nam eandem rem dici a Cicerone, dum tribunum in forum versum agere cum populo instituisse indicat, et a Varrone, qui populum ab eo e comitio in forum ductum, h. e. concilia plebis in forum translata esse, ait, certum est. sed quae sint septem iugera forensia, multum et in diversas partes disputatum est. nam quod Pighius existimavit, eam tunc amplitudinem vel mensuram fori sine comitio fuisse, non ferre rationes locorum dudum intellectum est. alia, quae olim ad interpretanda vel corrigenda verba haud dubie incorrupta a viris doctis inventa sunt, Huschkius in libro de Varronis loco de Liciniis a. 1835 pertractavit. *septa* pro *septem* scribendum esse Goettlingius de loco M. Terentii Varronis de re rust. I 2 a. 1831 coniecit et post eum Langius Antiq. Rom. v. II p. 484 ed. sec. sed ne illud quidem, quod nunc post Huschkii disputationem plurimis probatur, propter septem tabernas in foro sitas apud Festum p. 230 et Livium XXVI 27, 2 septem iugera appellata esse, ei quod res postulat sufficit. agrorum certe significatio, cuius causa haec scripta sunt, in septem tabernis non inest. nimirum ut ea quae de Licinii lege agraria modo dicta erant et quae postea de Scrofae et Varronis opera in agris dividendis posita dicuntur, ita haec de Licinio Crasso a divisione agrorum repetita sunt, ut novum tribuni institutum ad curam agrorum quodam modo referretur. septem iugera autem in agris viritim dividendis saepe data esse constat: Liv. V 30, 8 Plin. XVIII 18 Colum. I praef. 14 Valer. Max. IV 3, 5. popularem ac plebeiam eam mensuram dicit Columella I 3, 10, quamvis pravo

modo interpretatus sit quae de Licinio apud Varronem scripta invenerat, *Ideoque post reges exactos Liciniana illa septena iugera, quae plebi tribunus viritim diviserat, maiores quaestus antiquis retulere, quam nunc nobis praebent amplissima vetereta. tanta quidem Curius Dentatus — supra consularem triumphalemque fortunam putavit esse repudiatoque publico munere populari ac plebeia mensura contentus fuit.* ab artificiosa autem subtilitate Varronis, cuius plurima exempla in his libris sunt, alienum non est, quod populum traductione in forum facta a tribuno in debitam sibi partem quasi in septena iugera, quae tum viritim dari solebant (nam a Romulo bina iugera viritim divisa esse scribit I 10, 2), ductum esse significat. itaque de C. Licinio Stolone haec tria praedicantur, primum quod unus e maioribus legem agrariam tulit, deinde quod ipse diligenti agri cultura Stolonis cognomen confirmavit, denique quod eiusdem gentis tribunus C. Licinius Crassus, sicut civibus in divisione agrorum certa agri pars dabatur, ita populo forum quasi suum agrum adsignavit.

10 Alterum collegam tuum uiginti uirum qui fuit] *Collegam triumvirum* Merula, archetypi scripturam Angelius restituit. Varronem eo munere functum esse tradit Plinius VII 176 *Varro quoque auctor est vigintiviro se agros dividente Capuae quendam qui efferretur foro domum remeasse pedibus.*

Video huc uenire] *Hunc* expuncta *n* littera A, *huc* reliqua apographa et editio princeps, ubi Politianus *n* addidit, sed subducta linea notavit. in archetypo *hunc* videtur scriptum fuisse, postea correctum *huc*. *hunc venire* Kettnerus observ. in Varron. Halis 1868 p. 12 defendit.

Huiusce inquam pomarii summa sacra uia ubi poma ueneunt contra aurum imago] *Huiusce inquam pomaria summa sacra via, ubi poma veneunt, contra auream imaginem* Iucundus, *huiusce inquam pomaria summa sacra via, ubi poma veneunt contra aurum, id est magno*, sed deletis verbis *id est magno* tamquam glossemate, Scaliger. veterem lectionem restitui. summa sacra via, ubi poma venire solebant (Ovid. art. am. II 266, carm. priap. 21, 3) imaginem praebere dicitur pomarii Scrofae. quamquam aptius esse videri poterat quod olim conieceram, *huiusce inquam pomarium summae sacrae viae, ubi poma veneunt contra aurum, imago.* ablativo casu *summa sacra via*

dictum censuit Nettleship in museo philologico Cantabrigiensi a. 1877 p. 172.

11 Cena comessa] *Cōmesa* B et codex Caesenas, *com messa* A, *comessa* Politianus m et codex Florentinus, *comesa* Merula. Diomed. p. 387, 4 *de cuius* (comedor) *perfecto ambigitur apud veteres, comestus an comesus et comesurus. sed Didius ait de Sallustio 'comesto patrimonio', Valgius autem de translatione 'comesa patina', similiter et Varro, et ita melius quasi adesa et ambesa.* geminatam *s* litteram praebent codices Plauti Men. 458 Stich. 182 *essum,* Pseud. 824 *essu,* Men. 147 *essuri,* Pseud. 1126 *comessurus.*

Illut praeter hunc locum a Politiano ex archetypo adnotatum est I 9, 7. 18, 4. 24, 3. 40, 5. 44, 2. 48, 3. 69, 3. II 2, 20. 3, 5. III 3, 3. 5, 8. 7, 2. *aliut* I 2, 15. 57, 1. 62. II praef. 4. 6, 5. 10, 5. III 7, 3. 9, 8; 15. 10, 5. 13, 1. 16, 23; 26. in manu scriptis libris *illud* et *aliud* constanter scriptum est. semel *aliquit* pro *aliquid* scriptum Politianus adnotavit I 17, 7.

Cenali pompa] *Cereali* Merula, *ceriali* Victorius. cenalem pompam novo vocabulo dixit Varro, ut cum circensi pompa cenam facete compararet.

12 *Dum id nobiscum una uideatis ac uenit editumus* ex archetypo Politianus adnotavit. eadem legit Victorius, qui corruptam antiquiorum editionum lectionem ex codice emendavit. nam in principe editione haec ita edita erant, *dum hic nobiscum una sedeatis aduenietque editimus,* ubi *sedetis* dederat Iucundus. *aduenit* apographa, et sic in ipso archetypo prima manu videtur scriptum fuisse, postea correctum *ac uenit.* I 2, 2 *morere oportet nobiscum, dum ille revertatur* et deinde *voltis — usurpemus, dum ille venit.* praeterea *dum* de expectatione rei futurae cum coniunctivo praesentis temporis dictum est I 56 *dum fructus in villam referas,* II, 2, 11 *dum defervescant;* 15 *dum adcognoscant,* III, 9, 3 *dum rumpatur,* 16, 30 *dum conveniant;* cum coniunctivo imperfecti II 1, 5 *dum ad nos perveniret* et in obliqua oratione II 4, 1 *dum praetor rediret.* indicativus autem post coniunctivum positus est I 30 *quae superiore tempore fieri oportuerit et non sunt absoluta,* III 2, 10 *si — fundus in Rosia probandus sit et — recte villa appellatur,* 9, 11 *quod inane natet, plenum desidit;* et mutato subiecto coniunctivus post indicativum I 4, 4 *si — pesti-*

lentior est fundus aut propter caeli regionem ager calidior sit, 16, 1 *si vicina regio est infesta, si quo neque fructus nostros exportare expediat,* III 14, 2 *qui si naturalis non est — neque habeas.* similis neglegentia mutatis verborum modis est I 16, 3. II 1, 17. 5, 5. III 9, 5. 16, 6. 17, 4. quamquam quaedam in hoc genere haud dubie corrupta sunt, I 4, 4 *quantae sint, quo spectant* pro *spectent,* I 5, 3 *sunt ac debeant* et I 5, 4 *quae moventur atque in fundo debeant esse* pro *debent,* I 23, 6 *ubi aucupare* pro *aucupere,* II 2, 15 *dum adcognoscant matrem agni et pabulo se saturant* pro *saturent,* II 10, 10 *quae ad valitudinem pertinent hominum ac pecoris et sine medico curari possint* pro *possunt.*

Ad te enim rudem esse agri culturae nunc olim ad stolonem fuisse dicunt scrofa prius inquit] Pravam verborum distinctionem, quae in antiquioribus editionibus erat, *ad Stolonem fuisse dicunt, Scrofa. Prius inquit,* Gesnerus correxit, *ad Stolonem fuisse dicunt. Scrofa, Prius, inquit.* poterat autem in appellatione Scrofae nomen omitti propterea, quod huic primae partes in sermone tributae erant, ut I 5, 2 *quapropter tu potius agri culturae partes nobis expone* et 9, 7 *tertium illud de modis dic.* sententiam verborum aperuit Scaliger „*ἀρχαισμός ad te* pro penes te, apud te: metaphora a gladiatorum magistris, penes quos erat rudis, qua emeritos gladiatores donabant."

14 Viam ueham appellant propter uecturas et uellam non uillam quo uehunt et unde uehunt] *Veham appellant* B et edita ante Victorium exemplaria, neque Politianus in principe editione mutavit, *uehar appellant* codex Caesenas, *ueam appellant* A codex Florentinus et editio Victorii. viam a vehendo dictam esse non addita vetere nominis forma ait Varro de ling. lat. V 22 et 35. deinde *unde evehunt* scripsi ex coniectura Ursini.

Velaturam facere] *Vellaturam* edita inde a principe editione exemplaria, quod Politianus non correxit, et ex libris manu scriptis m et codex Caesenas; sed *velaturam* reliqua apographa, item codex Varronis de ling. lat. V 44, *Velabrum a vehendo: velaturam facere etiam nunc dicuntur qui id mercede faciunt.*

15 Sed adfinis et ut dextra tibia alia quam sinistra] Aptior fiet verborum coniunctio, si deleto *et* scribitur *sed adfinis ut dextra tibia.* defenditur tamen librorum scriptura liberiore usu particulae *ut* in translato sermone etiam non addito vel repetito

verbo positae, I 18, 1 *scribens de olivetis et vineis ut duas formulas*, II 8, 6 *auribus ut equinis*, 9, 4 *solo ne ut corneo — sed ut fermentato*, III 5, 13 *gradatim substructum ut theatridion*, 7, 3 *peristeron fit ut testudo magna*, 16, 6 *haec ut hominum civitates*, 9 *omnes ut in exercitu vivunt — et ut colonias mittunt ibique duces conficiunt quaedam ut imitatione tubae*, 20 *horridae ut pulverulentae*, 29 *progeniem ut in coloniam emittere*, 37 *prostratae ut efflictae*, 33 *oportere ita ut novem partes tollere.*

16 Quocirca ei succinit pastorali .l. quod est inferior ut tibia sinistra a dextrae foraminibus] *Quocirca et succinit* Iucundus, *quocirca ea succinit pastorali, quod est inferior, ut tibia sinistra dextrae* (omisso *foraminibus*) Ursinus. *a* praepositionem delendam esse adnotavit Cuperus apud Gesnerum. *sinistra a dextra foraminibus* Salmasius in script. hist. Aug. p. 494. aut *et succinit* cum Iucundo aut *ea succinit* cum Ursino scribendum esse apparet: praetuli Ursini coniecturam *ea*, h. e. agri cultura. inferior autem *a dextrae foraminibus* dicitur sinistra tibia, quae a parte foraminum inferior et quasi infra foramina dextrae tibiae posita est. nam locum addita praepositione significari nomen indicat tibiarum dextrae et sinistrae, cum dextra, quae modos incipit, in superiore, sinistra, quae est succentiva, in inferiore parte posita esse dicitur. — L littera singularis praeter hunc locum duodecim locis libri primi in archetypo adiecta erat, 2, 19 *fructuis uenenum .l. hoc nomine*, 7, 4 *plus .l. reddant*, 11, 1 *solent disperire .l. dubium*, 18, 2 *indiligentiae .l. horum neuter*, 23, 5 *utendo .l. quid facias*, 31, 6 *poma .l. dicta*, 42 *quemadmodam .l. cum pabulum*, 44, 4 *praegnatia .l. cum sunt*, 55, 1 *quae digitis nudis laudabilior .l. quam illa*, 59, 2 *pauimentaque .l. laudabiliter faciunt*, 61 *adiciunt .l. mustum*, 69, 3 *fecisse recte .l. non moleste.* in uno codice B eadem littera scripta, sed deinde deleta est I 55, 1 *e terra l ac scalis*, II 4, 3 *ergo .l. qui.* praeterea eodem pertinent corruptae lectiones ex adscripta littera ortae, I 55, 4 *biluium* et *ad cibum ledatur*, 64 *lenilignis* et ut videtur I 6, 5 *hibernales esse*, II 10, 8 *leuuncidas*, 11, 1 *cibili causa.* de significatione litterae plurimi probaverunt opinionem Scaligeri not. in Varr. I 59, 2, qui laudabilem locum ea nota indicari exposuit. neque tamen ad unam eandemque notationem omnia exempla revocari poterunt, sed ex vetere studio, quod primus liber magis

quam reliqui expertus erat, relicta esse videtur nota, qua emendatio corruptae lectionis vel adnotatio aliqua in margine adscripta significata erat.

17 Ne capratum pascat quas etiam astrologia in caelum recepit non longe ab tauro] II 3, 7 *ab hoc in lege locationis fundi excipi solet ne colonus capra natum in fundo pascat. harum enim dentes inimici sationi, quas etiam astrologi ita receperunt in caelum — sunt duo haedi et capra non longe a tauro.* inde Victorius corruptam antiquissimorum exemplarium lectionem correxit. *ab tauro,* quod praeter A et principem editionem a Politiano non correctam habet Florentinus codex, hoc loco in archetypo videtur scriptum fuisse, *a tauro* m et apographa recentiora et in secundo libro omnes, quod verum esse exemplis Varronis compositis Roessnerus de praepositionum ab de ex usu Varroniano Halis a. 1888 p. 28 comprobavit.

18 Vide inquit ne agri istuc sit ab hoc] *Vide, inquit, Agri, ne istuc sit ab hoc* Ursinus. *ab hoc diversum* Schneiderus coniecit. neglegentem verborum collocationem, quam Ursinus correxit, Varroni relinquendam putavi. *ne istuc sit ab hoc* ad similitudinem vulgaris formulae *non ab re est* videtur dictum esse.

Quas dixi caprae] *Dixisti* recte Iucundus: nam de capris Agrius dixerat, non Fundanius.

19 Eius enim saliuam esse fructuis uenenum .l.] Non. p. 491, 5 *fructi vel fructuis pro fructus — Varro de re rustica lib. I eius enim salivam esse fructuis veneno. venenum* Lachmannus in Lucret. p. 52 defendit et exempla Varronis ib. p. 99 adscripsit, I 45, 2 *venenum enim gelum radicibus tenellis* et I 51, 1 *ea enim herbarum et formicarum et talparum venenum.* ad varietatem scripturae spectare poterat littera *l*, pro qua *Vel* in principe editione, *Licinius* in Aldina et reliquis deinceps editionibus editum erat.

20 Nec nullae inquam pecudes] Archetypi scripturam deleto *nec* olim expressi; sed verum videtur quod ex principe editione receptum erat *nec ullae,* ubi *nec* non conectendi vim habet, sed exaggerandi, cuius significationis praeterea unum exemplum in his libris inveni, III 12, 1 *nam neque solum lepores in eo includuntur silva.*

Nisi quae agrum opere quo cultior sit adiuuare ut

eae quae iunctae arare possunt] *Nisi quae agrum, quo cultior sit, adiuvant* Ursinus.

21 Sed error hinc quod pecus in agro esse potest et fructus in eo agro ferre] *Fructus non in eo agro ferre* Merula, quem temere secuti sunt editores, quamvis facile esset verborum sententiam perspicere, non sequendum esse errorem eorum qui propterea, quod pecus in agro esse et in eo fructum ferre potest, rem pecuariam ab agri cultura non seiungunt. vidit hoc unus Pontedera p. 92.

Ut si habet plures in fundo textores] *Habet* libri manu scripti et ex archetypo Politianus, non *habeat*, ut est apud Gesnerum, *habeas* ex principe editione adhuc vulgatum erat. tertiam autem verbi personam saepius Varro sine certo subiecto posuit, non sine ratione vel omisso pronomine *quis*, ut interpretibus visum est, sed in praeceptis, cum forma gerundii vel verbo *oportet* indicatum est, quo verbum pertineat, I 11, 2 *villa aedificanda, potissimum ut intra saepta villae habeat aquam.* 12, 1 *danda opera ut potissimum sub radicibus montis silvestris villam ponat.* 21 *de indomitis quadripedibus ac pecore faciendum, si prata sunt neque pecus habet* sqq. 41, 3 *videndum ut quod transferat cacumen habeat gemmam.* III 9, 21 *remittendum in datione pro portione, ac decem primis processit, in posterioribus ut deminuat.* I 40, 6 *inserere oportet referentem ad fructum — ex arbore qua vult habere surculum in eam quam inserere vult ramulum traducit.* 52, 1 *secerni oportet spicas, ut semen optimum habeat.* II 1, 20 *in nutricatu quae observari oporteat — ut subiciat sub alterius mammam.* 1, 24 *scire oportet, in grege quot feminas habeat.* 2, 11 *ita pascere pecus oportet, ut averso sole agat.* III 5, 3 *tantum locum luminis habere oportet* — 4 *diebus viginti antequam tollere vult turdos, largius dat cibum* sqq. huic legi quae repugnant aut corrupta sunt, ut II 10, 11 *detrahere possit,* ubi *possis* scripsi, aut consueta numerorum mutatione facile explicantur, ut I 17, 4 *ut facientem imitetur et ut animadvertat eum cum causa sibi praeesse.*

Si quis quid uult aliud aliud] *Aliud* semel scriptum et postea *argenti fodinas aut alia metalla* recte Merula. nam parum apta efficietur sententia, si repetito pronomine interrogative haec efferuntur, *Aliud? anne ego, inquam, sequar?*

22 *Figilinas* hoc loco in archetypo scriptum fuit et deinde *figilinae,* sed postea § 24 *figlinas* et III 9, 3 *figlina.* similia sunt haec, in quibus codicis scripturam secutus sum, I 16, 6 et 59, 3 *iugulandes,* I 67 *iuglandem,* III 15, 2 *iuglandes,* I 41, 6 *nuculeus,* III 7, 1 *columinibus;* et in graecis I 55, 4 *guminasium,* II 4, 6 *Menaecchimis,* III 12, 2 *tricilinio.* contra I 40, 4 *surclos,* II 11, 2 *stupla,* II 9, 13 *vinclis,* I 48, 1 et 51, 2 *soldum* et saepe *caldus.*

23 *Lapidicinae* manu scripti libri et veteres editiones, *lapicidinae* editio Lugdunensis a. 1549 et deinde reliquae.

Neque ideo non in quo agro idoneae possunt esse non exercendae] *Non* posteriore loco olim a Gesnero inclusum restitui. nam repetitum in negativa sententia *non* saepius in his libris Varro admisit, non graecanice, ut putabat Scaliger not. in Varr. de r. r. p. 213 (I 69, 3), sed vulgaris sermonis neglegentiam secutus. certa eius generis exempla sunt haec, I 18, 3 *neque enim, si minus CCXL iugera oliveti colas, non possis minus uno vilico habere,* 55, 3 *nec haec non minima causa,* II 9, 10 *nec non ita panem hordeacium dandum, ut non potius eum in lacte des intritum,* III 2, 16 *quotus quisque enim est annus, quo non videas epulum aut triumphum aut collegia non epulari.* corrupta autem esse puto haec, quae correxi, I 2, 20 *nec nullae,* III 2, 16 *non tibi decoquet non ornithon,* III 10, 2 *nec non aeque fit mansuetum.* ceterum de coniunctis particulis *nec non,* quem usum frequentissimum esse in his libris constat, hoc monendum est, ita eas adhiberi, ut quae adduntur minus accurate cum praecedente enuntiatione copulentur, sed suam vim per se habeant. itaque plerumque addito verbo vel in initio novae enuntiationis ponuntur, I 1, 6. 4, 2; 4. 6, 3. 8, 5. 9, 4. 13, 4. 20, 2. 35, 2. II praef. 4. 2, 6; 14. 4, 3. 11, 11. III 5, 6. 16, 8; 25, et adiecto vocabulo, quo vis augeatur I 1, 6. II 10, 9. III 3, 4. 16, 26 *nec non etiam,* II 5, 9 *neque non praeterea,* II 10, 11 *nec tamen non.* rarius non addito verbo coniuncta sunt nomina, sed ita ut eadem vis facile appareat, I 13, 6 *orcae in Hispania fervore musti ruptae neque non dolea in Italia.* I 39, 2 *circiter solstitium inseri ficos nec non brumalibus diebus cerasos.* II 1, 22 *laborant propter aestus aut propter frigora nec non etiam propter nimium laborem.* III 2, 14 *vidi greges magnos anserum gallinarum columbarum gruum pavonum nec non glirium piscium*

aprorum ceterae venationis. III 7, 10 *paria singula volgo veneunt ducenis nummis nec non eximia singulis milibus nummum.* III 16, 12 *esse oportet aere temperato neque aestate fervido neque hieme non aprico.*

Ex is, quod habent AB et Florentinus codex, in archetypo fuisse videtur, *ex his* apographa quaedam recentiora. deinde *devorsoriae* ex A et Florentino codice recepi, *diversoriae* habent reliqua apographa. *devertitur* II 11, 12 Politianus adnotavit, *devertisset* III 3, 9 habet A.

Quod nec satione terra sit natum] *Ex satione* scribendum esse viderat Victorius collatis iis quae de eadem re scripta sunt I 23, 1 *fructum, inquit, arbitror esse fundi eum qui ex eo satus nascitur.* neque audiendi sunt qui codicis scripturam ita defendunt, ut id quod sine satione et cura, i. e. sponte, proveniat significetur. *quod ex terra satione natum* coniecit Schneiderus, et fortasse praestabat *quod ex satione e terra sit natum.*

24 *Obstrigilandi* editio princeps a Politiano non correcta, codex Florentinus et Caesenas, *obstrigillandi* AB et editio Victorii, neque plane constat, utrum in archetypo scriptum fuerit. corrupta sunt Varronis verba in libris Nonii p. 147, 11, ubi *obstrigilandi* habent codex Leidensis et Harleianus, *obstringillandi* alii. *obstringillare* Ennium et ipsum Varronem dixisse exemplis apud Nonium l. c. constat, quamvis Kettnerus in observationibus in Varronem a. 1868 p. 21 eam scripturam pravae etymologiae tribuendam et *obstrigilare* a strigile ductum unice verum esse putaverit.

26 *Coicere in aquam* P, non B.

Ego quod magis inquam pertineat ad fundanii valetudinem et in eo libro est satius dicas] *Satius dicas,* quod apographa habent, in archetypo scriptum fuisse certum est. *sacius dicam* m, *latius dicam* Merula, ubi Politianus *satius* ex codice adnotavit, sed *dicam* non correxit. *et in eo libro est, satius dicam* Iucundus et deinde reliqui editores. hoc latinum non esse vidit Lachmannus in Prop. p. 224, qui aut *latius* aut *potius* scribendum esse existimavit. *et in eo libro est, scitius dicam* coniecit Hauptius opusc. v. III p. 420. sed *dicas* verum esse, non *dicam,* et scriptura librorum et sententia verborum confirmatur, quoniam non ipse Varro dicturus est, sed Stolonem ut dicat

admonet. itaque deleto *et*, quod saepius in archetypo additum erat, veterem scripturam restitui, *ego, quod magis, inquam, pertineat ad Fundani valetudinem, est satius dicas.*

Nam huiusce pedes solent dolere in fronte contrahere rugas] *Dolere et in fronte* ex m a Politiano adnotatum recepit Gesnerus. *dolere* deleri voluit Scaliger, *dolore* coniecit Popma. his omnibus offensioni fuit asyndeton minime insolitum in hoc genere, cum duobus verbis res accuratius definitur.

27 De Tarquenna, quod nomen Victorius ex archetypo restituit, nihil memoriae proditum est.

Terra pestem teneto salus hic maneto in meis pedibus] *In meis pedibus*, quae ad explicandam veterem formulam Varro addidit, postea adscripta esse Victorius coniecit, seclusit Gesnerus. Saturnii versus formam, *terra pestem teneto, hic salus maneto* post Korschium L. Muellerus de versu Saturnio p. 119 et 156 restituit.

28 *Multa inquam item alia miracula apud Sasernas invenies* et deinde *quasi vero inquam non apud ceteros quoque scriptores talia reperiantur* secum constare non posse, sed diversis personis tribuenda esse vidit Ursinus et *quasi vero inquit Agrasius* legendum esse coniecit. Gesnerus, ut priora Stolonis orationi continuarentur, *multa inquit alia* scripsit. aptius tamen haec Varroni, qui supra Sasernarum libros reprehenderat, tribuuntur, ea quae sequuntur Stoloni ad reprehensionem Varronis respondenti, *quasi vero, inquit, non apud ceteros quoque* sqq.

Ante esse oportet brassicam crudam ex aceto aliqua folia quinque] *Ex aceto et post alia folia quinque* Iucundus ex Catone c. 156, 1, cuius verba non plane accurate Varro expressit.

III Igitur inquit agrasius quae diiungenda essent a cultura cuius modi sint quoniam discretum stolo cum aspexisset scrofam tu inquit et aetate et honore et scientia quod praestas dicere debes ille non grauatus de iis rebus quae inscientia sit incolendo nos docet ars id an quid aliud et a quibus carceribus decurrat ad metas primum inquit non modo est ars] *Inquit Agrius* B et codex Caesenas. Agrasii nomen non minus consensu reliquorum librorum quam ipsa re defenditur. nam quoniam illi initium

sermonis tributum erat supra 2, 3, ab eodem alteram disputationis partem repeti par erat. deinde ordinem verborum in archetypo perturbatum Iucundus in Aldina editione, cuius lectionem a reliquis editoribus probatam in adnotatione indicavi, correxit. illud quoque vidit, *in* praepositionem ante *scientia* locum non habere, ubi *quae in scientia sint* scripserat Merula. sed in reliquis corrigendis, ut solet, nimia licentia usus est. plura etiam auctore Pontedera p. 51 novavit Schneiderus, *igitur — quoniam discretum, de iis rebus dicendum, quae in scientia sint. ecquis in colendo nos docet ars sit, an quid aliud, et a quibus carceribus decurrat ad metas.* itaque verbis transpositis et praepositione *in* deleta *docete* pro *docet* scripsi, *quoniam discretum, de iis rebus quae scientia sit in colendo nos docete — decurrat ad metas. Stolo cum aspexisset — Ille non gravatus primum inquit.* eodem modo supra 2, 12 scriptum erat *docete nos, agri cultura quam summam habeat.* in reliquis scripturam archetypi expressi. nam disiunctis ab agri cultura iis quae ad eam non pertinent Agrasius ab iis qui adhuc de hac parte disputaverant petit ut doceant, quae scientia de iis rebus in colendo sit, hoc est de iis rebus quae ad culturam pertinent. ad quae Stolo ita respondet, ut Scrofae primas partes concedat. *diiungenda,* non *disiungenda,* constanti in hoc verbo usu, I 23, 4. II 1, 20. 9, 12, *deiuncti* II 7, 12; item *deiungunt* II 6, 4 de iumentis iugo solutis.

Eaque est scientia quae sint in quoque agro serenda ac facienda que terra maximos perpetuo reddat fructus] *Quae terra* A m, *quod terra* corr. *que terra* codex Florentinus, *quaeque terra* recentiora apographa et editio princeps. *quae aqua terra* unus Politianus adnotavit, parum accurate haud dubie. nam in archetypo *que terra* primum videtur scriptum fuisse, postea correctum *quaeque terra,* quod in recentiores libros receptum est. *eaque est scientia, quae docet, quae sint in quoque agro serunda et faciunda, quaeque terra maximos perpetuo reddat fructus* Merula, ubi *in quoquo agro* Iucundus dedit et deinde reliqui editores. lectionem archetypi restitui, sed *quo terra maximos perpetuo reddat fructus* scripsi. nam hoc in iis quae deinde disputantur praecipitur, quid in uno quoque agro instituendum sit, ut terra fructuosa fiat, non quod genus terrae maximos fructus ferat. *quo* sine comparativo pro *ut* positum est

II 8, 2 *matri suppositiciae quoque inserviunt, quo equa ministerium lactis cibum pullo praebere possit.*

IV 1 Quae mundi esse ennius scribit aqua terra anima et sol] *Anima et sol* manu scripti libri omnes, *et* unus Politianus in principe editione delevit vel errore aliquo vel correctione veteris libri ductus vel coniectura. hunc secuti sunt qui fragmenta Ennii collegerunt, qui haec tamquam ipsius Ennii verba in fragmentis Epicharmi Enniani posuerunt. Varro autem eodem dicendi genere usus est I 4, 4 *porticibus ostiis ac fenestris,* 41, 4 *ficus malus punica et vitis,* 68 *uvae mala et sorba,* III 12, 2 *sed horum omnium custodia incrementum et pastio aperta,* 13, 3 *cervorum aprorum et ceterarum quadripedum multitudo.*

Priusquam semina iacias quod initium fructuum oritur] *Quod hinc initium* Ursinus, *quod ex iis initium* Schneiderus non intellecta verborum structura. nam illud ipsum, quod semina iaciuntur, initium est fructuum, quod cum generandi principium praebeat, quasi primum initium oritur.

2 Nec non ea quae faciunt cultura honestiorem agrum pleraque non solum fructuosiora eadem faciunt — sed etiam uendibiliorem] *Cultura* auctore Ursino deleverunt Gesnerus et Schneiderus. *fructuosiorem eundem* inde a principe editione receptum erat. *fructuosiorem eadem* defendit Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. Berolini a. 1881 p. 28. pronomen *eadem* autem plurali numero dictum et cum *pleraque* coniunctum est, ut I 7, 5 *eadem omnia,* III 16, 24 *ex iisdem omnibus rebus,* I 23, 6 *quaedam loca eadem alia ad serendum idonea.*

Nemo enim eadem utilitati non formosius quod est emere mauult pluris quam si est fructuosus turpis] Rariorem ablativi formam *utilitati,* sicut alia eius generis plura, ubi codicum auctoritate confirmata erant, retinui, I 12, 2 *hereditati,* I 13, 5. 40, 6. III 3, 8; 9 *parti,* item III 5, 16. 16, 5 *orbi,* I 12, 3 *convalli,* I 22, 6. 56 *clavi,* I 64 *igni,* I 53 *messi,* II 11, 5 *rumi,* III 16, 37 *imbri,* III 14, 5 *farri.* — *quam si est fructuosius turpe* Merula, archetypi scripturam Victorius restituit, *quam si, etsi fructuosius, turpe est* Nettleship in museo philologico Cantabrigiensi a. 1877 p. 173, quod quantopere a simplici Varronis sermone abhorreat, nemo non videt. neque offensionem habere

debebat haec inaequalitas dicendi, quod quae generaliter dicta erant, *formosius quod est,* mox ad fundum transferuntur, *si est fructuosus turpis.*

3 Contra quod in pestilenti calamitas quamuis in feraci agro colonum ad fructus peruenire non patitur] *Contraque in pestilenti* Iucundus. *contra quod* ex archetypo restituit Victorius, ubi *quod* delendum esse vidit Ursinus. nam quae praeterea mutavit omitto. sed *contra* adverbii loco saepe in his libris invenitur, non *contra quod* vel *quod contra.* ordinem verborum temere mutavit Schneiderus, *in pestilenti quamvis in feraci agro calamitas colonum ad fructus pervenire non patitur.*

4 Ut tamen multum sit in nobis quo grauiora quae sunt ea diligentia leuiora facere possimus] *Quod graviora* Merula et deinde reliqui editores. restitui archetypi lectionem, in qua cum verbo *facere* duo ablativi *quo* et *diligentia* coniuncti sunt.

Si propter terram aut aquam odorem quem aliquo loco eructat pestilentior est fundus] *Odoremve* ex principe editione adhuc receptum erat. pro hoc *odore* scripsi. nam cum quattuor rerum elementis fundus pestilentior fieri possit, terra et aqua odore, quem aliquo loco fundus eructat, eum pestilentiorem reddunt, caeli regio nimio calore nocet, aer, cum ventus non bonus flat, corrumpitur.

Ube sint positae uillae] *Ube* hoc uno loco in archetypo scriptum fuit, *tibe* III 7, 11 et III 16, 9; non *mihe,* sed *mi* I 12, 2. II 2, 5. 4, 12. 5, 1, semel *me* III 16, 2. haec sicut alia, quae ex antiquo et vulgari sermone Varro receperat, tum, cum in archetypo scripta erant, retinui.

5 Inmissis fenestris nouis aquilone et obstructis pestilentibus] *Immisso* Merula et deinde reliqui editores. *inmissis fenestris novis ad aquilonem* olim conieceram: I 59, 1 *oporothecas qui faciunt, ad aquilonem ut fenestras habeant atque ut eae perflentur curant.* sed 'fenestras inmittere' num dictum sit dubito. itaque Merulae emendationem *inmisso fenestris novis aquilone* recepi. ceterum Varronem piratico bello sub Pompeio classibus praefuisse scimus. Hippocratem venientem ab Illyriis pestilentiam praedixisse narrat Plinius VII 123.

V 2 Neque eo dico quot habeant] *Quo non habeant*

Ursinus recte, ut puto. *non quo non* legitur II 1, 3. III 14, 4. 16, 15. *quod non habeant* praecedente *eo* defendit Reiterus quaest. Varr. gramm. p. 61.

3 Quae in eo fundo opus sunt ac debeant esse] *Debent* A m et plurima Italorum apographa, *debeant* editio princeps a Politiano non correcta et Florentinus codex. *quae in eo fundo opus sint ac debeant esse* Schneiderus.

4 Dė his quattuor generibus singulae minimum in binas diuiduntur species] *De his quatuor partibus singulae* Ursinus, *de his quatuor generibus singula* coniecit Gesnerus. *de his quattuor generalibus partibus* scripsi. nam quae modo dictae erant *quattuor partes summae* iam dicuntur generales partes, ut II 1, 12 *harum una quaeque in se generalis partis habet minimum novenas.*

Quod habet prima ea quae ad solum pertinent terrae et alterum quae ad uillas et stabula] *Alterum* inde ab Aldina editione omissum erat. scribendum erat potius *quod habet prima ea quae ad solum pertinent terrae et altera quae ad villas et stabula.* nam altera sunt ea quae ad alteram primae partis speciem pertinent: I 7, 4 *quas res duas sequuntur altera illa duo,* I 17, 1 *de fundi quattuor partibus, quae cum solo haerent, et alteris quattuor, quae extra fundum sunt et ad culturam pertinent, dixi,* II 1, 16 *alterae partes quattuor sunt,* II 2, 7 *de alteris quattuor rebus deinceps dicam.*

Secunda pars quae mouentur atque in fundo debeant esse] *Moveantur* ex Commeliniana editione Gesnerus. *moventur atque in fundo debent esse* scribendum esse vidit Schneiderus.

Tertia pars quae de rebus diuiditur quae ad quamque rem sint praeparanda ét ubi quaeque facienda] *Quae* priore loco delevi. nam *tertia pars quae de rebus* vel quae est de rebus dici non poterat ea pars, de qua supra scripta sunt haec, *quae in eo praedio colendi causa sint facienda,* postea in ipsa rerum tractatione 23, 1 *quae et quo quidque loco maxime expediat colere.* sed vulgari in praepositione *de* brevitate et mutato post nomen *res* genere relativi pronominis cum sequentibus haec ita coniuncta sunt, *tertia pars de rebus dividitur, quae ad quamque rem sint praeparanda et ubi quaeque facienda;*

quarta de temporibus, quae sqq. tertiae partis divisio bipertita est de iis rebus quae praeparandae et ubi eae faciendae sint, item quarta de temporibus quae ad solem et quae ad lunam referuntur.

De primis quattuor partibus prius dicam deinde subtilius de octo secundis] De quattuor partibus separatim non dici, sed statim subtiliorem de octo partibus disputationem sequi iisque partibus novas subinde partes subici Gesnerus adnotavit. idem tamen in quattuor partes eam disputationem distributam esse animadvertit. nam de prima parte agitur c. 6—16, de secunda c. 17—22, de tertia c. 23—26, de quarta c. 27—37, 3. quattuor autem partes indicatae sunt ita, ut unius cuiusque partis divisio in binas species, etiamsi ipsarum rerum tractatio bipertitam divisionem non accurate sequatur, tamen appareat, in prima parte 6, 1 *igitur primum de solo fundi haec quattuor* et 11, 2 *villa aedificanda;* in secunda 17, 1 *de fundi quattuor partibus — dixi: nunc dicam, agri quibus rebus colantur* et 19, 1 *de reliqua parte instrumenti;* in tertia 23, 1 *et quoniam habemus illa duo prima ex divisione quadripertita, de fundo et de instrumento, quo coli solet, de tertia parte expecto* et ibid. *duo consideranda, quae et quo quidque loco maxime expediat serere:* in quarta 27, 1 *et quoniam tempora duorum generum sunt, unum annale, quod sol circuitu suo finit, alterum menstruum, quod luna circumiens conprendit, prius dicam de sole* et 37, 1 *dies lunares quoque observandi.* denique huic disputationi, quae Scrofae tributa est, finis imponitur 37, 4 *dixi de quadripertita forma in cultura agri.* nam in reliqua parte libri Scrofae disputatio a Stolone sex gradibus culturae agri descriptis suppletur.

VI 1 Quae sit forma] *Qua sit forma* ut scriberetur concinnitas orationis postulare videbatur.

Quam persecutus] *quamque prosecutus* Merula, ubi Politianus *que* delevit, *prosecutus* non correxit, sed *l' per se tutus* postea rubro colore adscripsit. *quam persecutus* apographa Italorum, *quam per se tutus* A m, ut videtur, et corrector codicis Florentini, quod Iucundus recepit. ad tuendos fundos pertinent quae scripta sunt c. 14—16.

2 Igitur cum tria genera sint a specie simplicia agrorum campestre collinum montanum et ex iis tribus

quartum ut in eo fundo haec duo aut tria sunt aut multis locis licet uideri e quibus tribus fastigiis simplicibus sine dubio infimis alia cultura aptior quam summis quod haec calidiora quam summa sic collinis quod ea tepidiora quam infima aut summa haec apparent magis ita esse] *Igitur cum tria genera sint a specie simplici agrorum, campestre, collinum, et montanum, est ex his tribus quartum, ut in eo fundo, in quo haec duo vel tria sunt, ut multis locis licet videri. E quibus — quam infima aut summa. Haec apparent magis ita esse* Iucundus. *a specie simplicia* ex manu scriptis libris Angelius restituit, quod iis quae sequuntur *fastigiis simplicibus* et *simplicia cum sunt* defenditur. *cum tria genera sint specie simplici* Schneiderus. *specie* autem non genus, sed externam agrorum formam significari intellegi poterat ex iis quae postea scripta sunt 7, 2 *quae specie fiant venustiora.* deinde Aldinae editionis lectio, quae a reliquis editoribus recepta erat, obfuit, quominus compositio verborum, *igitur cum tria genera sint — quod ea tepidiora quam infima aut summa, haec apparent magis ita esse,* intellegeretur. hac restituta corruptam librorum scripturam in hunc modum correxi, *et ex iis tribus quartum, ubi in uno fundo haec duo aut tria sunt, ut multis locis licet videre.* nam *licet videre* Ursinus restituit, et legitur eadem formula saepius, I 9, 6. 14, 3. II 10, 1. fastigia autem non recte Lachmannus in Lucr. p. 223 interpretatus est 'pro tribus generibus definitis'. fastigium enim declivitas dicitur, I 14, 2 *fastigium habet* et I 20, 5 *quo fastigio sit fundus.* itaque tria genera agrorum simplicia, quae supra dicta erant, iam accuratius fastigia vel genera declivitatis dicuntur, quia sunt campestria collina montana, itemque postea 5 *haec tria fastigia formae* et 6 *tria fastigia agri.*

3 Quod leuiora et ideo salubriora qui colunt deorsum magis aestate laborant qui susum magis hieme] Neglegentiore verborum compositione haec tria membra orationis in unam sententiam copulata sunt, *ubi lati campi, et ubi montana, qui colunt deorsum.* facilius procederet oratio, si omisso *et* scriberetur *quod leviora, ideo salubriora.* — *deorsum* hoc loco in archetypo scriptum fuit, item postea *deorsum tardius* et III 5, 4 *deorsum in terram,* I 16, 6 *introrsum,* contra *deosum ut*

nuces postea et constanter *susum* et hic et I 31, 5. *susum* et *deorsum* non addito directionis fine de locis ad summa vel infima vergentibus dictum esse adnotavit Lachmannus in Lucret. p. 377.

4 Susum fertiliora] Uberius haec exposuit Plinius XVI 116 *est vero in ipsis arboribus etiam onustis peculiaris differentia: summa sui parte fertilior est arbutus quercus, inferiore iuglandes fici mariscae.*

5 Plerumque hibernales esse meliora qui colunt campestria] *Plerumque plurimumque hibernales hiis esse* m, *plerumque hiberna iis esse* corrector codicis Florentini, quod in Aldinam editionem et deinde in reliquas receptum est. *plerumque hiberna esse ibi meliora quam campestria* impressa ante Aldinam editionem exemplaria. *plerumque hiberna iis meliora,* h. e. iis meliora sunt, scripsi. nam *hibernales esse,* quod in archetypo fuit, inde videtur ortum esse, quod olim scriptum erat *hiberna esse,* deinde correctum *l. eis.*

Contra aestiua montana iis locis commodiora quod ibi tum et pabulum multum quod in campis aret ac cultura arborum aptior] *Montana iis* (vel *his*) *locis* apographa Italorum, *montanaque iis locis* Politianus, quod si in archetypo fuit, *que* correctori debetur; *montanis locis* m et corrector codicis Florentini. pravo iudicio Pontedera p. 93 veterem lectionem *montana iis locis* defendit, 'iis locis, ubi prata et vineae', quod miror Schneidero placuisse. nam aestiva montana nulla sunt, sed montana loca opponuntur campestribus, et recte Iucundus *aestiva montanis locis commodiora.* item recte idem *et cultura* pro eo quod in archetypo et in priscis editionibus erat *ac cultura,* quod Victorius recepit. aestate in montanis locis et pabulum multum et cultura arborum aptior est, quam in campestribus.

6 In unam partem uerget quam is qui est ad libellam aequos quod is cum aquae non habet delapsum fieri solet uliginosus eo magis si quis est inaequabilis] *Uergit* m et impressa inde ab Aldina editione exemplaria, *uerget* reliqui libri manu scripti et editiones antiquissimae. — *habet* Politianus cum plurimis apographis, non *habeat,* ut Gesnerus adnotavit. *habeat* in uno Florentino codice inveni, *habeant* Merula et corrector Florentini codicis, *habent* m et Iucundus. *quis* deleri

voluit Ursinus, quod Schneiderus probavit. in his omnibus lectionem archetypi restitui. nam ager non in unam partem vergens, sed ad libellam aequus tum, cum imbres fiunt neque delapsum aquae habet, uliginosus fit, idque in eo genere agrorum magis accidit, siquis propter lacunas inaequabilis est.

Haec adque huiuscemodi tria fastigia agri ad colendum disperiliter habent momentum] *Disperiliter* hoc loco in archetypo fuit et *disperiles* III 14, 4 *a* littera in derivatione in *e* mutata, item gloss. graecolat. v. II p. 52, 39 *disperile ἄζυγον ἄνισον*, contra *disparile* II 11, 4. *dispar* vel *disparile* coniecit Ursinus: I 18, 8 *quod momentum ea res habeat.* sed quoniam de tribus fastigiis et eorum vi in cultura agri dictum erat in superioribus, non poterat nunc dici haec fastigia dispari modo ad colendum habere momentum sic, quasi nova de eo discrimine disputatio subiceretur. quare scripsi *haec et huiusce modi tria fastigia et* (vel *quae*) *ad colendum disperiliter habent momentum,* h. e. haec et huiusce modi sunt tria illa fastigia, quae supra dicta erant, et dispari modo, sicut dictum est, ad colendum habent momentum.

VII 2 De formae cultura hoc dico quae specie fiant uenustiora sequi ut maiore quoque fructu sint] *De forma culturae hoc dico, quae specie sint venustiore* Ursinus. cultura formae dicitur quae ad eam agri formam, quam natura dat, colendo accedit, de quo dictum erat supra 6, 1 *altera quam sationes inponunt.*

Ex aruo aeque magnos male consito] *Magnos* apographa, *magno* Merula, quod in principe editione Politianus non correxit, *magno sed* m et corrector codicis Florentini, quod inde ab Aldina editione ab editoribus receptum erat. multa autem in archetypo addita *s* littera corrupta erant, ex quibus notavi haec, quae adscribere haud inutile est, quoniam plurima editoribus fraudi fuisse video, quaedam vero etiam in ipso vetere codice correcta erant, sicut hoc ipsum *magnos:* I 8, 4 *pertusos,* ubi *cum fundo pertuso* scribendum est, 9, 3 *facies terrena,* 12, 4 *improuisos,* ubi *improviso* scribendum, 16, 6 *adsista,* 19, 1 *oliuetis,* 19, 3 *iugus* pro *iugum,* 20, 1 *nigri.s,* 22, 3 *sex s. crates,* 39, 3 *uiuas radices,* ubi *viva radice* scribendum est, 54 *in uindemia diligentis,* 64 *lenilignis,* II 3, 2 *mulioris,* 3, 7 *inimici sationis,* ubi *sationi,* 3, 8 *in campos,* ubi *in campo* scribendum est, 4, 3 *in carnarios,* 4, 20 *in*

aceruos, 5, 7 *costatos,* 7, 3 *lacunis* pro *lacunae,* III 2, 1 *candidatos,* 3, 10 *leporarias,* 5, 12 *tholis,* 11, 2 *ante eas,* ubi *ante ea* scribendum est, 12, 4 *quis uelit,* 16, 17 *aluis,* ubi scribendum erat *opercula inponunt, alvi optimae fiunt,* 16, 23 *urina potas,* 16, 25 *ut alias.* eidem vitio *sunt* tribuendum est II 10, 6 *qui autem sunt in saltibus.*

Quod quaeque suo quicque loco sunt posita ea minus loci occupant] *Quod quae suo quaeque loco* Iucundus, *quod quae suo quicque loco* Angelius. *quod quaecumque suo quoque loco sunt posita* Lachmannus in Lucret. p. 94. et sic cum reflexivo pronomine coniunctum pronomen *quisque* Varro in his libris posuit I 22, 6 *omnia certo suo quoque loco — posita,* I 69, 1 *suo quoque tempore promenda;* contra cum nomine II 4, 13 *scrofa in sua quaeque hara suos alat oportet,* III 16, 38 *ut reconciliatae ad suum quaeque opus et domicilium redeant. quicque* autem scriptum est I 5, 3 *quo quicque tempore in eo fundo fieri conveniat.*

3 Hoc licet coniectura uidere ex aliquod rebus ut nuces integras quas uno modio comprendere possis quod putamina suo loco quaeque habet natura composita cum easdem si fregeris uix sesquimodio concipere possis] *Cum* deleri voluit Schneiderus, *si* Ursinus, non intellecta structura verborum. nam *ut nuces* nominativo casu dictum est nota in adferendis exemplis brevitate, I 46 *ut olea et populus alba et salix,* III 5, 2 *ut miliariae ac coturnices;* deinde *integras* in relativa sententia positum, ut nuces sunt, quas integras uno modio conprehendere possis sqq.

4 Quae arbores in ordinem satae sunt] *In ordine* edita ante Victorium exemplaria, *in ordinem* ex codice Victorius restituit: I 4, 2 *cum in ordinem sunt consita arbusta,* 23, 6 *in ordinemque arbusculis positis,* III 7, 4 *columbaria fiunt rutunda in ordinem crebra,* 8, 2 *palos in ordinem,* 16, 16 *cum in ordinem sint positae;* item I 7, 2 *si sata sunt in quincuncem,* I 43 *in sesquipedem ponitur.*

6 Cretae ad cortyniam dicitur platanus esse — ad elephantinem] Theophr. hist. plant. I 9, 5 *ἐν Κρήτῃ δὲ λέγεται πλάτανόν τινα εἶναι ἐν τῇ Γορτυναίᾳ πρὸς πηγῇ τινι ἣ οὐ φυλλοβολεῖ. — ἐν δὲ Συβάρει δρῦς ἐστιν εὐσύνοπτος ἐκ τῆς πόλεως ἣ οὐ φυλλοβολεῖ. — λέγεται δὲ καὶ ἐν Κύπρῳ*

πλάτανος εἶναι τοιαύτη. id. I 3, 5 *τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ φυλλοβόλα καὶ ἀείφυλλα· περὶ γὰρ Ἐλεφαντίνην οὐδὲ τὰς ἀμπέλους οὐδὲ τὰς συκᾶς φασι φυλλοβολεῖν.* Theophrastum secutus est Plinius XII 11 *est Gortynae in insula Creta iuxta fontem platanus una insignis utriusque linguae monimentis numquam folia dimittens,* id. XVI 81 *in Thurino agro, ubi Sybaris fuit, ex ipsa urbe prospiciebatur quercus una numquam folia dimittens nec ante mediam aestatem germinans, idque mirum est Graecis auctoribus proditum apud nos postea sileri. nam locorum tanta vis est, ut circa Memphim Aegypti et in Elephantine Thebaidis nulli arborum decidant, ne vitibus quidem.* apud Varronem *cortyniam* vel *cortiniam* in archetypo scriptum fuit. *cortyniam* B et princeps editio a Politiano non correcta, *cortinam* corr. *cortiniam* A, *cortiniam* codex Caesenas et Florentinus. sed num ipsam urbem *Cortyniam* Varro dixerit dubito; *Gortyna* scripsisse videtur. graecam declinationem in huius modi nominibus Wesenbergius apud Halmium ad Cic. Tuscul. disp. I 46, 110 defendit, et hanc solam secutus est Varro I 12, 2. 13, 7 *aera,* II praef. 2 *procoetona,* ib. et III 2, 2 *ornithona,* III 7, 2; 11 *peristerona,* III 16, 7 *Helicona,* III 13, 3 *Orphea,* II 5, 4 *bupaeda,* III 16, 9 *lampada.* item in plurali numero I 2, 21 *histonas,* III 3, 1 *ornithonas,* III 7, 8; 11 *peristeronas,* III 16, 12 *melittonas,* II 1, 6 *Hesperidas,* II 11, 12 *Cilicas,* III 9, 18 *meleagridas,* I 55, 5. III 2, 8 *trapetas,* II 1, 6 *polyarnas.* — deinde *Elephantinen* primum in Commeliniana editione editum est. in his quoque primae declinationis nominibus plerumque graecam formam Varro retinuit, II 1, 5 *in Samothrace,* II 5, 4 *Attice,* II 5, 7 *e Phoenice,* III 16, 13 *medice,* saepius *medica,* III 16, 8; 23; 24 *erithacen* et III 16, 31 *oblinunt erithace,* I 59, 2 *in pinacothece* et *oporothecen,* ubi *oporothece* habent codices, sed ib. 3 *in oporotheca,* II praef. 2 *oporothecen,* II 1, 6 *Thyesten,* sed ib. *Aeetam,* III 5, 14 *stylobaten,* item III 5, 11, ubi *stylobate* habent codices, et mutata declinatione genetivo casu II 5, 11 *stylobatis* et I 24, 1 *orcitem.* corruptum est *mellinem* III 16, 10, ubi *melittaenam* scripsi.

M u l t a s u n t b i f e r a u t u i t e s a p u d m a r e z m y r n a e m a l u s b i f e r a e u t i n a g r o c o n s e n t i n o] *Malus bifera* ex principe editione receptum erat. *vitis,* non *vites,* legit Plinius XVI 115.

hoc recepto deinde *biferae ut,* quae ex superioribus repetita erant, delevi.

7 Discriminatim ut alia in lacubus] *Et alia* Merula, *ut alia* Iucundus restituerat. delevi *ut,* quod ex sequentibus additum erat.

Alia in mari ut scribit theophrastus palmas et squillam] *Squillas* ex principe editione receptum est, et sic scripsisse videtur Varro, qui pluralem numerum posuit pro singulari, quo Theophrastus hist. plant. I 4 (7), 3 usus erat, *τὰ δὲ καὶ τῶν ὁμολογουμένων χερσαίων πεφυκότα ποτὲ ἐν τῇ θαλάττῃ βιοῦν, φοίνικα σκίλλαν ἀνθέρικον.*

8 In Gallia transalpina] Quo tempore Scrofa in Gallia cum imperio fuerit, memoriae proditum non est. ante Caesaris consulatum eum pro praetore (II 4, 2) provinciam Narbonensem administrasse coniecit Ricardus Reitzenstein de script. rei rusticae libris deperditis Berolini a. 1884 p. 13.

9 Gradatim praeponens alium alio agro meliorem dicit esse] *Proponens* Ursinus coll. I 18, 4 *modum neque unum neque modicum proposuit.* immo *gradatim praeponens* non addito nomine, sicut multa verba Varro usurpavit, dictum est, ut sit ‘gradus praeponendi faciens’.

10 Scio inquit scribere illum] *Ita scribere illum* Ursinus, quod probavit Schneiderus.

Ut ego a quoque antiqui prata parata appellarunt] *Ut ego antiqui quoque* codex Caesenas, *ut ego a quo antiqui* Merula, quod restitui. *ut ego quoque, a quo antiqui* ex Aldina editione vulgatum erat. Varr. de ling. lat. V 40 *prata dicta ab eo, quod sine opere parata.* Colum. II 16, 1 *necessarius ei cultus est etiam prati, cui veteres Romani primas in agricolatione tribuerunt. nomen quoque indiderunt ab eo, quod protinus esset paratum nec magnum laborem desideraret.*

Caesar uopiscus aedilicius causam cum ageret apud censores] C. Iulium Caesarem Strabonem, qui Vopiscus appellatus est, aedilem curulem fuisse a. 664, occisum esse a. 667 scimus, Cic. Brut. 89, 305 et 307. anno 665 censores fuerunt P. Licinius Crassus et L. Iulius Caesar, Plin. XIII 24. XIV 95. hoc anno igitur Caesarem Vopiscum, tum cum aedilitate functus erat, causam apud censores egisse Varro indicat.

VIII 1 *Inquam* et hic et postea 9, 1 non ad ipsum Varronem referendum esse, sed ad Scrofam, intelleget quicumque rationem instituti sermonis perspexerit.

Aliae enim humiles ac sine ridicis ut in hispania aliae sublimes ut quae appellantur iugatae ut pleraeque in italia cuius nomina duo pedamenta et iuga] *Quarum nomina* ex principe editione receptum erat. *ridicarum nomina* Ursinus. *cuius generis nomina* scripsi. praeterea *ut* ante *quae* delevi, *sublimes, quae appellantur iugatae, ut pleraeque in Italia, cuius generis nomina duo.* nam iugatae dicuntur vineae sublimes, propterea quod in his vites, ut sublimes fiant, adiugantur; sine iugo sunt humiles, quod genus describitur postea § 5. in iugatis autem vineis duo sunt nomina earum rerum, quibus adiugantur, pedamenta et iuga.

Quibus stat rectis uinea dicuntur pedamenta quae transuersa iunguntur iuga] *Recta uinea* edita ante Victorium exemplaria. *queis transversa iunguntur* Ursinus, quod non debebat probare Schneiderus, qui haec ita scribenda coniecit, *quibus stat recta vinea, dicuntur pedamenta; quis transversa iungitur, iuga.* sed iuga, dum transversa adligantur ad pedamenta recta, iungi cum illis dicuntur, et similiter de harundinibus in illa re adhibitis praecepit Columella IV 17, 1 *harundines pluribus operis iugantur, quoniam et pluribus locis nectuntur.* praeterea de ablativo casu pronominis relativi, in quo saepius erratum esse video, hoc monendum est, breviore forma *quis* Varronem omnino usum non esse nisi cum praepositionibus: *a quis, in quis* et maxime *e quis* saepe dixit et in his libris et de lingua latina.

2 *Derecta* in archetypo scriptum fuit et I 13, 6 *derigas,* 18, 1 *derigit,* 40, 6 et III 5, 9 *derectum,* contra I 4, 1 *dirigere,* II 9, 3 *directis* nullo discrimine.

Haec ubi domo nascuntur uinea non metuit sumptum ubi multa et propinqua uillam non ualde] *Multa ex propinqua villa* recte Iucundus. nam ut vinea sumptuosa non est, si ea quibus opus est ad iuga facienda domo, hoc est ex ipso fundo, nascuntur, ita non valde sumptuosa, si multa ex propinqua villa, hoc est ex loco non longe remoto, parantur.

4 In hardulatione in ficis] *In harundulatione* ex m edidit Iucundus et deinde reliqui editores, quod de ramis ficorum

harundine deligatis Gesnerus interpretatus est, *in arundinatione* Schneiderus, *in harum iugatione* Pontedera p. 94. *in articulatione* olim conieci: nam articulationem Plinius XXI 101 et XVII 163 ipsos articulos ramorum dicit. sed probabilis emendatio corruptae vocis inventa non est.

Palus e pertica meliore dura quo diuturnior] *Melior e dura, quod diuturnior* ex Aldina editione vulgatum erat. restitui lectionem archetypi, in qua *quo* cum comparativo positum est ad causam qua quid efficitur indicandam: pertica, e qua palus fit, melior est dura, quod eo diuturnior est. I 40, 3 *vernum tempus idoneum, quo minus habet umoris,* II 1, 11 *quo melius potest dicet,* II 2, 18 *ne lana inquinetur, quo minus vel infici recte possit vel lavari,* II 3, 3 *ovium semen tardius esse, quo eae sint placidiores.* item cum vi consecutiva ad conectenda ea quae efficiuntur I 1, 11 *quo brevius de ea re conor tribus libris exponere,* 40, 4 *plantae solum stabilius, quo latius aut radices facilius mittit,* h. e. quo fit ut eo latius mittat, 54, 1 *quo prior legenda,* III 16, 33 *quo propter odorem avidius adplicant se;* neque minus saepe sine comparativo I 13, 7 *quo hi laborant,* h. e. quo fit ut laborent, I 19, 2 *quo sequendum nobis,* I 47 *quo et pecus ab prato ablegandam,* III 10, 5 *quo temperandum iis,* 16, 6 *quo nemo has videt, ut illas, in carne.*

Quem cum infimum terra uoluit puter euertitur et fit solum summum] *Terra solvit* Gesnerus hac addita interpretatione, 'puter enim evertitur seu convertitur et fit solum s. imum, quod ante fuerat, iam summum'. *quem cum terra solvit, puter evertitur et fit solum infimum summum* Schneiderus. *fit solum summum* si verum est, *summum* dicitur summa pars pali, quae, si infima pars soluta et putrefacta est, sola fit: I 13, 4 *latera et summum.* similiter neutra adiectivorum, quibus partes rerum significantur, pro substantivis posita sunt I 51, 1 *e medio ad extremum,* III 5, 15 *ad extremum,* III 5, 14 *infimo,* I 48, 1 *quod est intimum soldum,* I 38, 3 *in medio,* 50, 2 *a quo medio,* II 7, 8 *scillae medium,* III 5, 12 *e medio,* ib. 14 *in medio,* I 18, 5 *dimidium vineti, dimidium oliveti,* I 22, 3 *dimidio minus,* III 9, 6 *dimidio minores,* III 16, 10; 34 *reliquum.*

Colligatas libris demittunt in tubulos fictiles cum fundo pertusos quos cuspides appellant] *Cum fundo per-*

tuso Merula, ubi *cum* delevit Ursinus, *fictiles fundo pertusos* Schoettgenus, quod probari non debebat. nam *fundo pertusos* sine praepositione pro *in fundo* dici non poterat. recte ex principe editione *cum fundo pertuso* receptum erat: III 14, 5 *ollam cum foraminibus*, I 52, 1 *axibus dentatis cum orbiculis;* II 1, 16 *in montuosis potius locis cum fruticibus* scribendum conieci. sed praeterea *quas,* non *quos,* scribendum erat, *demittunt in tubulos fictiles cum fundo pertuso, quas cuspides appellant.* nam cuspides dicuntur harundines, quae ex harundineto petitae et in ima parte praeacutae libris colligatae in tubulos demittuntur, non ipsi tubuli, sicut post Gesnerum lexicographi interpretati sunt.

5 *Acratophoro* Politianus adnotavit, non *acrathophoro.*

6 Alterum genus uiniti] *Uiniti* in archetypo scriptum fuisse Politiano credendum est, quamquam *uineti* habent apographa Italorum, quod verum est. nam *uineae* in codicibus A m correctoribus debetur. *uineta* omnes libri habent I 11, 2, item *uineti* I 18, 9 et *uinetis* I 54, 1.

Sub eam ubi nascitur uua subiciuntur circiter bipedales e surculis furcillae ne uindemia facta denique discat pendere in palma aut funiculo] Facetias sermonis non intellexerunt editores, qui interpolatione Iucundi probata scripserunt *ne vindemia pereat et vindemia facta denique discat pendere in palmam.* nam furcillas subici vitibus iubet Varro, ut uvae, quae facta vindemia suspenduntur, antea pendere adsuescant. palma quae sit, docet Varro I 31, 3 *vitem quam vocant minorem flagellum, maiorem et iam unde uvae nascuntur palmam.*

IX 2 In illa enim cum sit dissimili ui ac potestate partes permultae in quis lapis marmor rudus arena sabulo argilla rubrica puluis creta ignis carbunculus id est quae sole perferve ita fit ut radices satorum comburat] *Cum sint* Merula, quod Gesnerus recepit. cum superioribus haec ita coniungenda esse Schneiderus coniecit, *propter admixtiones enim in illa cum sint.* manu scriptorum librorum lectio *cum sit,* quam inde ab Aldina editione reliqui editores receperunt, ita defendi aliquo modo potest, ut *partes permultae* per se dicantur in hunc modum, 'in communi terra, cum ea dissimili vi ac potestate sit, permultae partes sunt', deinde quae sequuntur *ab*

iis in initio novae enuntiationis, in qua genera admixtionis describuntur, posita sint. sed neque ad sententiam satis apta ea ratio est, quoniam non terrae, sed partibus terrae dissimilis vis ac potestas tribuitur, neque ad consuetudinem sermonis Varroniani accommodata est haec verborum conformatio. itaque *cum sint* scripsi et cum sequentibus verba ita coniunxi, *in illa enim cum sint dissimili vi ac potestate partes — comburat, ab iis* sqq. deinde *ignis* in generibus terrae appellari non potuit, *glarea* scripserat Iucundus, Columellam III 11, 7, ut videtur, secutus. pro hoc scripsi *cinis:* cineracia terra dicitur infra § 7, cinerea apud Plinium XXXV 192. temere autem Gesnerus ea quae sequuntur *id est quae sole — comburat* tamquam spuria notavit. saepe enim Varronem huius modi definitionibus usum esse facile animadvertere poterit qui paulo diligentius hos libros legerit. ex magno exemplorum numero (I 10, 2. 29, 2. 31, 1. 32, 1. 37, 5. 40, 1. 44, 3. 49, 2. II 1, 6; 20. 2, 6. 4, 17. 9, 11; 15. III 4, 1. 9, 2) duo propter ipsam collocationem verborum de interpolatione suspecta erant, III 2, 18 *id est cenam,* 16, 3 *id est qui exercet mellaria.* duobus locis usitatam in his formulam *id est* addidi, I 30 *runcari, id est herbam ex segetibus expurgari,* III 9, 7 *gallinarius, id est curator earum.*

3 Ab iis quae proprio nomine dicitur terra cum est admixta ex iis generibus aliqua re cum dicitur aut cretosa sic ab aliis generum discriminibus mixta horum uarietatis ita genera haec ut praeterea suptiliora sint alia minimum in singula facies terrena] *Ut cum dicitur cretosa* Merula, *tum dicitur aut cretosa aut glareosa, et sic ab aliis generum discriminibus mista, et uti horum varietates, ita genera haec, ut praeterea subtiliora sint alia, minimum in singula facies terna* Iucundus, ubi *nam ad minimum* Angelius, *nam minimum* Victorius dedit. ordine verborum sic, ut supra dixi, constituto *cum,* quod ante *dicitur* prave repetitum erat, delevi et lacunam, quam Iucundus expleverat, post *cretosa* significavi, *ab iis —, cum est admixta ex iis generibus aliqua re, dicitur aut cretosa* sqq. deinde veterem lectionem, quae interpolatione editorum corrupta erat, restitui, sed *in singula facie terna* scripsi, *horum varietatis ita genera haec, ut praeterea subtiliora sint alia, minimnm in singula facie terna.* in terra

cum sint multae ac dissimiles partes, ab his partibus, cum aliqua re ex illis generibus mixta est, variis nominibus appellatur. varietatis autem horum discriminum genera ita comparata sunt, ut subtiliora etiam discrimina sint et in una quaque facie vel specie minimum terna genera inveniantur. facies enim est forma agri et species externa, quae variis terrae partibus et admixtionibus efficitur: II 4, 4 *boni seminis sues animadvertuntur a facie,* 7, 12 *videre eorum faciem,* 8, 3 *facie debent esse formosi,* III 9, 17 *aspectu ac facie incontaminatae.*

5 *Sic magna tria discrimina terrae, quod refert, utrum sit macra, an pinguis, an mediocris, quod ad culturam pinguis foecundior ad multa, macra contra.* ita haec primum ab Angelio in Iuntina editione edita sunt, h. e. magna sunt tria discrimina terrae, quod refert, cuius generis terra sit, propterea quod pinguis ad multarum rerum culturam fecundior est, quam macra. nam olim in duas enuntiationes male divisa erant verba, *sic magna — mediocris* et *quod ad culturam — contra,* ubi *quo ad culturam* ex Aldina editione Victorius dederat. neque magis probari potest quod C. F. W. Muellerus in ephemeridibus scholasticis Berolinensibus a. 1865 p. 800 proposuit, *quod ad culturam* esse 'quod ad culturam pertinet'. geminatae praepositionis exempla adscripsi II praef. 5.

Itaque nus ut in pupinia neque arbores prolixae neque uites feraces] *nus* cum vetere emendatione *in iis* in archetypo scriptum fuit. *in iis* plurima apographa et edita inde a Victorio exemplaria, *in ea* Ursinus, *in exili* Schneiderus. *in tenui* scripsi, quo vocabulo Varro usus est I 23, 2 *neque in pingui terra omnia seruntur recte neque in macra nihil: rectius enim in tenuiore terra ea quae non multo indigent suco.* Pupiniam tribum sterilitate agrorum notabilem fuisse indicant Columella I 4, 3 *Pupiniae pestilentis simul et exilis agri cultorem fuisse eum loquuntur historiae* et Cicero de leg. agr. II 35, 96 *agros vero Vaticanum et Pupiniam cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt.*

6 In mediocri autem terra ut in tiburti quod propius accedit ut non sit macra quam ut sit ieiuna eo ad omnes res commodior quam si inclinauit ad illud quod deterius] *Quo propius* ex coniectura Ursini scripsi: nam de omni genere

terrae mediocris haec dicta sunt, non de uno Tiburti agro: deinde *inclinabit,* ubi *inclinarit* vel *inclinaret* Gesnerus coniecerat. Theophr. de caus. plant. II 4, 9 *οὐ μὴν ἀλλ' αὐτῶν γε τούτων ἡ πρὸς θάτερον μέρος ἀποκλίνουσα τῆς ἐναντιώσεως κρείττων.*

7 Signa sumi posse aut ex ipsa aut quae nascuntur ex iis] *Aut ex ipsa aut ex iis quae nascuntur ex ea* Iucundus. restitui lectionem archetypi. nam demonstrativum pronomen *ex iis* post relativum *quae nascuntur* positum est, sicut in iis quae sequuntur *si sunt prolixa atque quae ex iis nasci debent earum rerum feracia,* ubi *adque ea quae* fuit in archetypo, *ea* delendum esse adnotavit Schneiderus. item I 17, 6 *qui praestabunt alios, communicandum quoque cum his,* ib. 7 *quibus quid gravius sit imperatum — eorum restituat voluntatem,* 31, 2 *coles qui nati sunt, de iis qui plurimum valent.*

X 2 Is modus acnua latine appellatur] Colum. V 1, 5 *hunc actum provinciae Baeticae rustici agnuam vocant*: nam *agnuam,* non *acnuam,* habet codex Sangermanensis, *agnam* excerpta Isidori gromat. vet. v. I p. 368, 5. *agnua* ib. p. 246, 1. 339, 17; *agna* ib. p. 245, 7; *agnuar* inscriptio Hispaniae Tarraconensis n. 3361. *acnua* coniectura Lachmanni editum est apud Frontinum de limitibus p. 30, 12 *ex actibus conicio acnuam primum appellatum,* quod Rudorffius in gromaticis institutionibus p. 280 defendit.

Decem pedes et longitudine et latitudine quadratum] *In longitudinem et latitudinem* ex Victorii editione receptum erat, consueto in hoc genere dicendi usu, I 8, 2 *in longitudinem et latitudinem iugata,* III 5, 10 *patet in latitudinem pedes XLVIII, in longitudinem pedes LXXII,* 5, 15 *tabula cavata sit ut tympanum in latitudinem duo pedes et semipedem, in altitudinem palmum,* et ablativo casu cum comparativo III 9, 6 *utraeque in longitudinem circiter decem pedum, latitudine dimidio minores, altitudine paulo humiliores;* diverso modo II 4, 20 *hordeum fusum in longitudine.*

Ab hoc principio mensores non numquam dicunt in subsiciuum esse unciam agri aut sextantem si quid aliud cum ad iugerum peruenerunt] *In subsicivo* coniecit Schneiderus parum attentus ad usum formulae, quae defenditur iis quae Handius Tursell. v. III p. 322 sqq. composuit. *aut sex-*

tantem aut quid aliud Iucundus, quod vulgo receptum erat, *aut sextantem seu quid aliud* Hultschius metrolog. script. v. II p. 52. *sic quid aliud* scripsi frequenti apud Varronem usu particulae *sic,* quae saepe et in his libris et in libris de lingua latina posita est in enumeratione rerum, cum vel certa res tamquam similis additur iis quae dicta erant vel alia eiusdem generis significantur. temere autem Ursinus *cum ad iugerum non pervenerunt* scribendum coniecit.

Quod habet iugerum scripula CCLXXXVIII quantum as antiquos noster ante bellum punicum pendebat bina iugera quod a romulo primum diuisa dicebantur uiritim quae heredem sequerentur heredium appellarunt] *Quot habet iugerum scrupula ducenta octoginta octo. Quantum autem ad antiquos nostros ante bellum punicum pendebant bina iugera: quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim: quae quod haeredem sequerentur: haeredium appellarunt* Merula, *id habet scrupula ducenta octoginta octo. Quantum attinet ad antiquos* sqq. Iucundus, *id habet scrupula CCLXXXVIII quantum as. Antiquus noster ante bellum punicum pendebat bina iugera* sqq. Victorius, qui de libris suis haec adnotavit, 'Locus, ut arbitror, egregie restitutus, in antiquioribusque libris fideliter conservatus. unum tantum erat quod improvidos lectores turbare potuit, et ut suspicor, ansam tot erroribus praebuit: Antiquos enim scriptum erat antiqua consuetudine, quae multum in his libris retenta est: nam ovom, avos, equos passim pro ovum avus equus scriptum est'. pravam verborum distinctionem Ursinus et Mercerus not. in Non. p. 666 correxerunt et *quae heredem sequerentur* restituerunt, ubi *quae quod heredem* in editionibus fuit. apud Nonium p. 61, 11 in manu scriptis libris leguntur haec, *heredioli proprietatem indicat Varro de re rustica lib. I, bina iugera quod a Romulo primum divisa viritim quae heredem sequentur.* unde *dicebantur* apud Varronem quoque deleri voluit Mercerus. *bina iugera, quot a Romulo* Hultschius secutus interpretationem Lachmanni mus. Rhen. v. II (a. 1843) p. 359, script. min. p. 182. sed bina iugera heredium appellata sunt propterea, quod is modus agri a Romulo civibus datus esse dicebatur, ut heredem sequeretur.

Haec postea centum centuria centuria est quadrata] *Haec postea a centum centuria. centuria est quadrata* Merula,

haec postea a iugeris centum centuria dicta, quae duplicata est quadrata Iucundus, *haec postea a centum centuria dicta. centuria est quadrata* Victorius. *heredia centum centuria dicta* coniecit Mercerus l. c., *haec posita centum centuria* Hultschius annal. philolog. a. 1880 p. 263 et in Metrologia p. 85. accuratiorem centuriae definitionem dedit Varro de ling. lat. V 35, *centuria primum a centum iugeribus dicta est, post duplicata retinuit nomen,* et hoc auctore Columella V 1, 7 *centuriam nunc dicimus, ut idem Varro ait, ducentorum iugerum modum; olim autem a centum iugeribus vocabatur centuria, sed mox duplicata nomen retinuit.* hos secutus est Iucundus, cum eandem definitionem hoc loco exprimeret. sed ne reliqui quidem, quorum lectiones supra posui, brevitatem sermonis Varroniani perspexerunt. nam *haec centum* sunt centum heredia, quae postea, id est post Romulum, a quo heredium institutum erat, appellata sunt centuria. deinde *haec porro* habent libri recentiores, sed *hae porro* antiquiores cum principe editione a Politiano non mutata. distinctionem verborum, quae olim parum accurata ferebatur, ita, ut et ratio sermonis Varroniani et res ipsa postulabat, correxi, *centuria est quadrata, in omnes quattuor partes ut habeat latera pedum MMCD. hae porro quattuor, centuriae coniunctae ut sint in utramque partem binae, appellantur* sqq.

XI 1 Quam modus postulauit] *Modus fundi postulavit* scripsi: nam fundi significatio omitti non poterat. *fundus postulavit* olim conieceram.

2 Villam aedificandam potissimum ut intra septa uillae habeat aquam — 12, 1 dandam operam] *Villam aedificandum* ex coniectura Pontederae et deinde *dandum operam* ex Iuntina editione dedit Gesnerus, quod nuper defendit Heidrichius, qui in Varronianis I p. 1 sqq. de usu gerundii apud Varronem accurate disputavit. *villa aedificanda* et *danda opera* scripsi: nam ita scripsit Varro I 17, 5 *dandaque opera* et I 21 *danda opera,* non *dandum operam.* sententiam verborum pervertit Schneiderus, cum *villae* Ursino auctore deleri vellet, quasi *habeat* de villa dictum esset, non de domino fundi, de quo dicendi genere dictum est I 2, 21. is qui villam aedificat ita aedificare debet, ut potissimum intra saepta villae aquam habeat, vel si id fieri non potest, ut quam proxime habeat.

XII 1 Ita ut contra uentos qui saluberrimi in agro flabunt quae posita est ad exortos aequinoctiales aptissima quod aestate habet umbram] *Quae posita est* omnia apographa, *quae posita sit* in principe editione Politianus non correxit. item *habet* libri manu scripti, *habeat* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus non correxit. *ita ut contra ventos, qui saluberrimi in agro flabunt, posita sit. ad exortus aequinoctiales* sqq. Iucundus. veterem lectionem Victorius restituit. *item ut contra ventos* scripsi. nam duae res de villa praecipiuntur, primum ut sub radicibus montis, deinde ut contra ventos ponatur. neque *ita ut* sine verbo dici poterat.

Sin cogare secundum flumen aedificare curandum ne aduersum eum ponas] *Si cogare* Ursinus, quod probavit Schneiderus. *adversum eum* ad flumen referri voluerunt interpretes, qui omne genus neglegentiae huic scriptori concedunt, sic quasi *fluvium* vel *amnem* antea scripsisset, non *flumen*. prudentius Pontedera p. 99 *adversum eam* scribendum coniecit, ut esset 'ne adversum flumen villam ponas'. neque tamen *adversum* praepositionis vel adverbii loco Varronem dixisse puto. *adversus tempestatem* scriptum est infra et *versus* saepe cum adverbio vel addita praepositione, I 2, 3 *ad meridiem versus,* I 31, 5 *susum versus,* II 7, 5 *deorsum versus* et *intro versus,* III 5, 10 *in agrum versus,* ib. 12 *ad porticus versus,* III 9, 6 *ad exorientem versus.* nam participium est *quoquo versum* I 10, 1, *versum dicunt centum pedes quoquo versum quadratum.* quare *ne adversam eam ponas* scripsi. de situ villae eadem praescripserunt Columella I 5, 4 *cavendum tamen erit ut a tergo potius quam prae se flumen habeat et ut aedificii frons aversa sit ab infestis eius regionis ventis et amicissimis adversa* et Plinius XVIII 33 *convenit neque iuxta paludes ponendam esse neque adverso amne.* eodem autem dicendi genere Varro usus est I 55, 2 *ne adversam caedat* et II 9, 2 *tauros solere adversos adsistere.*

2 Auertendum etiam siqua erunt loco palustria et propter easdem causas et quod arescunt crescunt animalia quaedam minuta] *Advertendum* edita inde a principe editione exemplaria. *avertendum* de villa a palustribus locis avertenda dictum Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. p. 18 defendit. mihi nec dicendi ratio hoc ferre videtur, ut villa, quae aversa a

paludibus aedificatur, averti ab illis dicatur, neque ordo praeceptorum, quoniam de loco villae eligendo haec praecipiuntur; de instruenda villa in locis palustribus, si ita fieri necesse est, dicitur postea. itaque *animadvertendum* scripsi, h. e. animadvertendum est ne in locis palustribus villam aedifices. nam *advertere* hoc modo dictum in his libris non inveni, *animadvertere* saepe. — *quod arescunt crescuntque animalia* Merula, *quod arescunt et quod in iis crescunt animalia* Iucundus, *quod arescunt, crescunt animalia* Victorius, *quod in iis alescunt animalia* Ursinus coll. Colum. I 5, 6 *ne paludem quidem vicinam esse oportet aedificiis nec iunctam militarem viam, quod illa caloribus noxium virus eructat et infestis aculeis armata gignit animalia, quae in nos densissimis examinibus involant.* Ursini coniecturam omissis v. *in iis,* quae in codicibus scripta non sunt, Sauppius ind. lect. Gotting. aestiv. a. 1886 p. 15 commendavit adscriptis exemplis verbi alescere Varr. I 2, 6. 44, 4. 45, 3. II 4, 19. Lucret. II 1130. mihi cur *arescunt* delerem, *crescunt,* quod ad explicandum verbum *alescunt* additum esse Ursinus putabat, retinerem, causa fuit haec, quod *alescere* de iis maxime, quae cum cura nutriuntur vel fructus causa nascuntur, dictum est, quamquam *ali* sine hac notione scriptum est II 5, 14.

3 Ne in eam partem spectet uilla e quibus uentus grauior ex iis partibus adflare soleat] *Ne in eas partes spectet villa, ex quibus ventus gravior afflare soleat* impressa inde ab Aldina editione exemplaria, recte, ut videtur.

Si quod est quod aduersarium inferatur] *Si quid est* scripsi. nam *quod* dictum non est nisi cum nomine, indefinite III 2, 4 *num quod emblema,* interrogative I 2, 6 *quod far* sqq., 69, 2 *quod funus,* et in obliqua interrogatione I 5, 1 *quod esset initium,* 8, 1 *quod genus,* 39, 1 *quod tempus; quid* cum nomine semel III 7, 3 *aliudve quid animal.* in masculino genere *quis* indefinite cum nomine dictum non est, sed semel *qui,* II 4, 14 *ne qui porcellus,* et in obliqua interrogatione per se positum I 13, 2 *scire qui introeat,* 69, 2 *qui esset animadvertere.* in feminino genere *quae,* non *qua* I 37, 5. II 5, 17. III 5, 3. 7, 3; 5. 9, 14. 11, 3: nam corrupta haud dubie sunt haec, III 7, 5 *si qua perierit* et III 16, 34 *siqua pars.* item in neutro genere pluraliter I 20, 4 *siquae sunt* et I 37, 3 *siquae — fieri conveniret:*

I 41, 3 *siqua etiam — aridiora* libri, *siquae* scripsi. adverbialiter autem dicta sunt haec, I 12, 2 *siqua erunt loca palustria,* I 36 *siqua est aqua,* II 11, 7 *siqua in tonsura plagam accepit,* III 5, 3 *nequa intrare mus aliave quae bestia possit,* 7, 3 *ne mus aut lacerta qua adrepere ad columbaria possit,* 10, 4 *neve qua eo accedere possint mustelae.* similiter *aliquod* tantummodo cum nomine, I 41, 2 et III 10, 6 *vas aliquod,* II 1, 3 *aliquod fuit principium:* nam I 16, 2 *aliquot sit exportandum* vitiose in archetypo scriptum fuit, *aliquid* Merula restituit.

Praeterea quod a sole toto die illustratur salubrior est quod et bestiolae siquae prope nascuntur et inferuntur aut efflantur aut aritudine cito pereunt] *Ab sole* in principe editione Politianus non correxit, sed *a sole* omnia apographa. *quod* posteriore loco delevi, *salubrior est et bestiolae* sqq. nam locus qui sole illustratur non poterat dici salubrior esse propterea, quod bestiolae ex propinquo loco inlatae aut efflantur aut aritudine pereunt, quasi haec sola esset causa salubritatis, sed ad reliquam loci salubritatem, quae sole efficitur, illud accedit, quod bestiolae pereunt.

4 Quod improuisos facilius opprimere possunt ab hac utraque superiora loca tutiora] *Improuisi* Schneiderus coniecit; *improviso* potius scribendum esse deleta *s* littera, quae saepe in fine vocabulorum adhaesit, dixi supra 7, 2. neque enim hunc adiectivi usum Varroni tribuendum esse puto, ut inprovisos dixerit homines, qui ad repentinos praedonum impetus parum parati sunt. deinde *ab hac utraque re* scripsi. nam *ab hac utraque* non addito nomine dici non potuit. *ab hoc utroque* inde ab Aldina editione vulgatum erat.

XIII 1 Fructus ut est uinum et oleum loco plano in cellis item ut uasa uinaria et olearia potius faciendum aridus ut est faba et faenum in tabulatis] *Item ut vasa vinaria et olearia potius faciunda in locis aridis. fructus, ut est faba, lentes, ordeum, et far, et foenum in tabulatis* Merula, *ita ut vasa vinaria et olearia potius sint in locis aridis, quam humidis, fructus, ut est faba, lentes, ordeum, et far et foenum in tabulatis* Iucundus. *fructibus humidis, ut est vinum et oleum, in loco plano cellas potius faciendum, aridis, ut est faba, lentes, ordeum, far et foenum, in tabulatis* Ursinus, quae ita transfor-

mavit Schneiderus, *fructibus humidis, ut est vinum et oleum, loco plano potius cellas faciundum, item ubi vasa vinaria et olearia stent; aridis, ut est faba lens hordeum far et triticum, in tabulatis.* haec omnia a genuina archetypi lectione, quam Victorius restituerat, longe recedunt. duo autem sunt genera fructuum, quibus condendis in villa locus parandus est, alterum, quale est vinum et oleum, loco plano in cellis ponitur, itemque ad haec paranda sunt vasa vinaria et olearia, alterum, quod est aridum, ut faba et faenum, in tabulatis. sed in his *ut* ante *vasa* scriptum locum non habet, sed errore librarii repetitum est. *potius,* in quo non sine causa interpretes offenderunt, hanc videtur vim habere, ut fructum non in plano ponendum, sed vasa potius, quae in cellis ponantur, facienda esse praecipiatur. — *faciendum* hoc loco manu scripti libri, et deinde *faciundum.* in his gerundii formis archetypi scripturam expressi.

Familia ubi uersetur prouidendum si fessi opere aut frigore aut calore ubi commodissime possint se quiete reciperare] *Si fessi opere vel frigore aut calore, et ubi commodissime possint sese quieti recipere* Merula. *et ubi commodissime* recepit Schneiderus, ut alter locus a priore diversus significaretur. *aut a frigore* olim conieci. neque tamen offendere debebat neglegentius conformata sententia: locus in villa parandus est, in quo servi, si labore aut frigore aut calore fessi sunt, versentur, ut in eo loco commode se possint quiescendo reciperare.

2 Vilici proximum ianuam cellam esse oportet] *Proxime* ex principe editione adhuc receptum erat. de eadem re praecepit Columella I 6, 6 *Vilico iuxta ianuam fiat habitatio, ut intrantium exeuntiumque conspectum habeat.*

Culina uidenda ut sit admota] *Culina videndum ut sit ad modum apta* Ursinus, quod Schneiderus probavit. *culina videnda* defenditur eo usu, de quo dictum est I 2, 8. admota ad cellam vilici ut sit culina curandum est, quod in hac saepe versantur familiares, ut ait Columella I 6, 3 *at in rustica parte magna et alta culina ponetur, ut et contignatio careat incendii periculo et in ea commode familiares omni tempore anni morari queant.*

Faciundum etiam plaustris ac cetero instrumento

omni in cohorte ut satis magna sint tecta quibus caelum pluuium inimicum haec enim si intra clausum in consepto et sub dio furem modo non metuunt aduersus tempestatem nocentem non resistunt] *Quibus caelum pluvium inimicum* post *instrumento omni* transposuit Iucundus, quem reliqui editores secuti sunt. plura etiam Schneiderus temere novavit, qui haec ita scribenda coniecit, *instrumento omni in cohorte, ut satis magna sint tecta: et quibus coelum pluvium inimicum, sint intra clausum in consepto; haec enim sub dio furem non modo metuunt, sed adversus tempestatem nocentem non resistunt.* ad tuenda plaustra et reliqua instrumenta rustica, quibus caelum pluvium nocet, tecta paranda sunt in cohorte. ea enim si sub dio in consaepto clausa habentur, a furtis quidem tuta sunt, sed tempestate corrumpuntur. in collocandis autem relativis sententiis, in quibus saepius editores offenderunt, quid sibi sumpserit Varro, his intellegitur exemplis, I 29, 2 *non nulli postea, qui segetes non tam latas habent, — occare solent,* 64 *qui est umor,* 69, 1 *quod ad cibatum expeditum esse velis,* II praef. 4 *qui condiderunt urbem,* 11, 4 *quod Graeci appellant,* III 10, 1 *in quibus ubi anseres aluntur,* 16, 12 *quos alii melitrophia appellant.*

3 Cohortes in fundo magno duae aptiores una ut interdius compluuium habeat lacum ubi aqua saliat qui intra stylobatas cum uelit sit semipiscina] Pro *interdius* ex Aldina editione *interius*, pro *uelit* ex principe *venit* vulgo receptum erat. *una interior in compluvio habeat lacum, ubi aqua saliat, quae intra stylobatas cum venit, sit semipiscina* Ursinus. Columella Varronis praecepta secutus de duobus lacubus vel piscinis, quas dicit, scribit haec, I 6, 21 *circa villam deinceps haec esse oportebit, — piscinas minimum duas, alteram quae anseribus pecoribusque serviat, alteram in qua lupinum vimina et virgas atque alia quae sunt usibus nostris apta maceremus;* similiter Palladius I 31. Varro duas cohortes cum lacubus, quos in iis esse voluit, accuratius descripsit. in altera enim cohorte, quae prope villam est, conpluvium lacum cum aqua saliente esse vult, qui intra stylobatas vel fundamenta columnarum, quae in porticu sunt, speciem praebet semipiscinae. in altera cohorte item lacum esse iubet, in quo eae res quae in aquam

demittendae sunt macerantur. conpluvium autem lacum dicit, in quem interdiu canalibus aqua ad cotidianum boum et pecoris usum ducitur, semipiscinam, qūae dimidiae piscinae formam habet. *cum velit* si verum est, ad dominum villae refertur, qui haec ita instituit, ut pars lacus intra stylobatas sit. sed aptius esse videtur quod Merula dederat, *cum venit,* h. e. cum lacus intra stylobatas venit. *interdius* legitur II 10, 5 et III 12, 3; *interdiu* I 21.

4 Cohors exterior crebro operta stramentis ac palea occulcata pedibus pecudum fit ministra fundo ex ea quod evehatur] *Fit ministra fundo, ut sit ex ea quod evehatur* Iucundus. sententiam aperuit Schneiderus adscriptis iis quae in geoponicis II 22, 2 scripta sunt, *πολλοὶ δὲ καὶ τὴν καλάμην μετὰ τὸ θερίσαι ἐκτίλαντες ὑπέστρωσαν τοῖς θρέμμασιν, ἵνα συμπατηθεῖσα καὶ τῷ οὔρῳ συσσαπεῖσα κόπρος γένηται.* verba brevitate dicendi in relativis sententiis haud insolita obscuriora facta sunt: cohors cum crebro stramentis ac palea operta et pedibus pecudum occulcata est, ministra fit fundo, dum praebet vel ministrat aliquid quod evehi possit. similiter dicta sunt haec, I 16, 2 *habent — invectos opportunos, quae in fundo opus sunt,* III 9, 6 *neque per eas quicquam ire intro possit, quae nocere solent gallinis,* 16, 8 *obturant omnia — quam erithacen appellant Graeci.*

Secundum uillam duo habere oportet stercilina autumnum bifariam diuisum alteram enim partem fieri oportet uillam nouam alteram ueterem tolli in agrum quod enim quam recens quod confacuit melius] *Autumnum* AB et codex Caesenas, *autunum* Florentinus m et editio princeps a Politiano non correcta. in archetypo *autumnum* videtur scriptum fuisse, postea correctum *aut unum. alteram enim in partem ferri oportet e villa novum fimum, altera veterem tolli in agrum. quod enim quam recens, quod cum faciunt melius* Merula, *alteram enim in partem ferri oportet e villa novum fimum, ex altera veterem tolli in agrum. quod enim infertur recens, minus bonum, id cum flacuit, melius* Iucundus, *alteram enim partem ferri oportet e villa novam, alteram veterem tolli* Victorius in reliquis Aldinam editionem secutus. *quod enim quam recens quod confracuit melius,* 'id est utpote cum melius sit' Scaliger, *quod est quam recens quod confracuit me-*

lius Ursinus, *quod recens, nequam, quod conflacuit, melius* I. F. Gronovius apud Schneiderum. restitui veterem lectionem, quae ab editoribus corrupta erat. sed primum *villam,* quod post *oportet* ex superioribus repetitum erat, delevi: Colum. I 6, 21 *stercilina quoque duo sint, unum quod nova purgamenta recipiat et in annum conservet, alterum ex quo vetera vehantur.* deinde *confracuit* scribendum esse vidit Scaliger: idem de maceratione olearum legitur I 55, 5 *ut ibi mediocriter fracescat,* ib. 6 *caldore fracescit. quod enim,* ubi ad coniunctionem *quod* adfirmandi causa *enim* adpositum est, exemplis Apuleii, quae Oudendorpius in Apul. metam. IX p. 615 composuit, confirmari solet. Varronis praeterea unum exemplum est, I 55, 1 *durities enim eorum quod non solum stringit bacam,* sed similia haec, II 4, 8 *ut volutentur in luto, quae enim illorum requies* et I 69, 1 *alia enim — ut celeriter promas.* Plauti usum exposuit Langenus Beitr. z. Kritik u. Erklärung d. Plautus p. 262. olim, ut insolentiorem verborum ordinem corrigerem, conieceram *quod enim confracuit quam recens melius.* nam hoc ordine in comparativis Varro uti solet.

Periti qui possint] *Possunt* Iucundus recte. nam coniunctivus *possint,* quem Victorius ex libris manu scriptis receperat, in hac sententia locum non habet. ordinem verborum correcta distinctione, quae adhuc erat, significavi, *periti, qui possunt, ut eo aqua influat eo nomine faciunt (sic enim maxime retinetur sucus), in eoque quidam* sqq. periti rustici, qui id facere possunt, curant ut aqua in stercilinum influat, ut sucus retineatur. *eo nomine* de causa, cur quid agatur, dictum est, I 2, 20 *hoc nomine etiam Athenis in arcem non inigi,* II 1, 14 *hoc nomine enim asini Arcadici in Graecia nobilitati,* I 1, 6 *quo nomine rustica Vinalia instituta,* II 11, 8 *quo nomine quidam bis secant prata.*

5 Quo et in tritura proruere facile possis et si nubilare coepit inde ut rursus celeriter reicere] *In trituram,* quod ex principe editione vulgo receptum erat, restitui. nam ad terendum in aream frumentum proruitur: I 52, 1 *seorsum in aream secerni oportet spicas.* — *coeperit* Iucundus.

6 Ad fructum rationem] *Fructum,* quod in principe editione Politianus non correxit, habet Florentinus codex, *fruc-*

tuum reliqua apographa. II 1, 28 *extraordinariae fructum species* libri omnes, contra I 4, 1 *initium fructuum* item omnes. III 12, 2 *passum* a Politiano ex archetypo adnotatum est.

Illorum uillae rusticae erant maioris pretii quam urbanae quae nunc sunt pleraque contra] *Plereque* codex Caesenas, *pleraeque* Merula et deinde reliqui editores. restitui lectionem archetypi, in qua *quae pleraque* neutro genere de apparatu utriusque generis villarum dictum est.

Praesepiis laxas] *Praesepes* Merula. *praesepias* ex m, ut videtur, in Aldinam editionem receptum et deinde in reliquas propagatum erat. *praesepim latam* Nonius p. 218, 9. *praesepis laxas* scripsi. neutro genere pluraliter *praesepia* legitur II 2, 19 et ablativo casu *praesepibus* II 7, 7; 10, *in praesepiis* II 5, 16. laxae praesepes sunt quae late patent, ut I 12, 1 *pastiones laxae.*

Dolea ex manu scriptis libris recepi et *doleis* I 61. III 15, 2, *cochleae* III 3, 3, *cochleis* III 14, 1, *cochlearum* III 14, 4, *cochleariis* III 14, 1, *cochlias* III 3, 4, *cocliam* III 5, 3, *cocliaria* III 12, 2, *fasiolis* III 7, 8, *Rosia* III 2, 9 et 10, *Rosea* I 7, 10. II 1, 16. 7, 6. III 17, 6, *careotas* II 1, 27: nam *ciconeae,* quod ibi Politianus in principe editione non correxit, in manu scriptis libris non legitur, sed *ciconiae.* vitiose, ut videtur, *capria* III 3, 3 et *alia* I 4, 3 pro *caprea* et *alea* et in corrupta librorum scriptura III 5, 4 *cauiis.*

7 Ac cum metalli ac luculli uillis pessimo publico aedificatis certant] *Ac cum metelli* Am, *ac metelli* codex Caesenas, *ac cum metali* corr. *meteli* Florentinus. Metellus dicitur non Q. Metellus Numidicus, de quo Schneiderus cogitabat, sed Q. Caecilius Metellus Pius Scipio, qui post pugnam Thapsensem sibi mortem conscivit. hunc enim luxuria celebrem fuisse scimus. Tiburtinam eius villam commemoravit Cicero ad fam. XII 2, 1. Philipp. V 7, 19. Metellus Scipio dicitur III 2, 16. 10, 1.

Quo hi laborent ut spectent sua aestiua triclinaria ad frigus orientis hiberna ad solem occidentem potius quam ut antiqui in quam partem cella uinaria aut olearia fenestras haberet] *Quo circa hi laborant* et deinde *ad solem occidentem potius quam orientem. antiqui non curabant in quam partem* sqq. Merula. *quo elaborant* Iucundus, *quo hi laborant* Victorius. *quod (*vel *quoniam) hi laborant potius ut*

spectent — ad solem occidentem, quam ut antiqui, qui curabant, in quam partem sqq. Schneiderus coniecit. *quo hi laborant* quem ad modum intellegendum sit exposui I 8, 4. deinde *ut antiqui* omisso verbo dictum est, ut antiqui laborabant. praesentis temporis cum imperfecto neglegentius coniuncti exempla sunt haec, I 3 *quae diiungenda essent a cultura cuius modi sint quoniam discretum*, II 8, 1 *venit a Menate libertus qui dicat liba absoluta esse, — si vellent, venirent illuc*, II 9, 6 *neque eorum quisquam fecerat, quod in agri cultura Saserna praecepit, qui vellet se a cane sectari, ut ranam obiciat coctam;* similiter II 1, 3 *cum accepissem condicionem et meae partes essent primae, non quo non ego pecuarias in Italia habeam.* correxi haec, II 7, 11 *ut restibiles segetes essent exuctiores, sic quotannis quae praegnates fiant,* ubi *esse* scripsi, item I 17, 3 *requisitione ad priorem dominum quid factitarent* et III 16, 15 *non quo non in villae porticu quoque quidam — alvarium collocarent*, ubi *factitarint* et *collocarint* scripsi.

Cum fructus in eo uinarius quaerat ad dolia aera frigidiorem item olearia calidiorem] *Cum fructus in ea vinarius quaerat, ut dolia aera frigidiorem, item ut olearia caldiorem habeat* Iucundus. archetypi scripturam Victorius restituit. *ita olearia* in altera editione Victorii a. 1543 expressum est. *cum fructus quaerat ut ad vinaria dolia aera frigidiorem ita ad olearia calidiorem* Nettleship in annalibus philologicis Cantabrigiensibus a. 1877 p. 173. *in ea,* h. e. in cella, recte Iucundus; in reliquis inaequalitas orationis Varroni relinquenda fuit. fructus vinarius in cella ad dolia, quae ibi constituta sunt, frigidiorem aera quaerit, item olearia dolia calidiorem quaerunt. item neglegentiae scriptoris tribuo quae de villa in colle potissimum ponenda hoc loco scripta sunt, quae Schneiderus tamquam spuria notavit vel ex initio duodecimi capitis huc translata putavit.

XIV 1 Quod habet radices ac uiuae sepis praetereuntis lasciui non metuet facem] *Quod habet radices vivae saepis ac viatoris praetereuntis lascivi* sqq. Merula. *radices ac vivas sepes* Pontedera apud Gesnerum. *vivae sepis* post *naturale sepimentum* transposuit Schneiderus auctore Ursino. rectius Gesnerus verba ab hoc loco aliena, quae olim in margine adscripta fuisse videntur, uncis incluserat.

2 Secunda seps est ex agresti eligno] *Saepes* in principe editione Politianus non correxit, *seps* ABm, *species* et in margine *al. seps* codex Caesenas, *sepes* Florentinus, quod ipsum in archetypo fuisse videtur. *ex agresti ligno* Merula. pro hoc *agrestis e ligno* scripsi, quoniam omne hoc saepimenti genus agreste dictum erat supra.

Fit aut palis statutis crebris e uirgultis implicatis aut latis perforatis] *Et uirgultis* m et codex Florentinus, *ac uirgultis* edita ante Victorium exemplaria, *e virgultis* ex codice Victorius, ubi praepositionem delendam esse olim significavi. sed aptius est *et virgultis.* nam tria sunt genera agrestis saepimenti, unum quod fit e palis et virgultis, alterum ipsum quoque e palis, sed in latere perforatis et longuriis inmissis, tertium ex arboribus truncis in terra fixis.

3 Aggeres faciunt sine fossa eos quidam uocant muros] *Aggeres qui faciunt* Iucundus. *aggeres quidam faciunt sine fossa, eosque vocant muros* coniecit Gesnerus.

4 Ex terra et lapillis compositis in formis] *Informe* Merula. *in formis* defendit Schneiderus adscriptis iis quae de hoc genere maceriae tradunt Plinius XXXV 169 *quid? non et in Africa Hispaniaque e terra parietes quos appellant formaceos, quoniam in forma circumdatis duabus utrimque tabulis inferciuntur verius quam instruuntur, aevis durant?* et Palladius I 34, 4 *alii luto inter formas clauso parietes figuratos ex lateribus imitantur.*

XV Fines praedii sationis notis arborum tutiores fiunt] *Sationibus notis arborum* Iucundus. *satius notis arborum tutiores fiant* Arnaldus var. coniect. p. 19 *satione arborum tutiores fiunt* Schneiderus, quod recepi, quia aptiorem emendationem corruptae lectionis inventam esse non video.

Ne familiae rixentur cum uicinis ac limites ex litibus iudicem quaerant] Non. p. 477, 21 *Rixat pro rixatur Varro — idem de re rustica lib. I ne familiae rixent cum vicinis,* quamquam ibi quoque in codicibus *rixentur* scriptum est. deinde *lites ex limitibus iudicem quaerant* coniecit Arnaldus l. c.

Quod ubi id pote ut ibi quod est campus nulla potior serenda] *Quod ubi* sic ut *quodsi* dici Gesnerus adnotavit, ‘ubi id fieri potest, quemadmodum ibi (in Crustumino), quia

est campus, nulla arbor potior serenda'. rectius ita scriptura librorum defendi poterat, ut cum superioribus haec coniungerentur in hunc modum, 'ut multi habent in Crustumino, quod nulla arbor potior serenda est, ubi id fieri potest, ut ibi, propterea quod campus est'. quamquam propter molestam sermonis conformationem ne hoc quidem placere potest. quare *quod* in initio enuntiationis vitiose additum delevi. sententiam verborum recte Gesnerus explicavit.

Quod maxime fructuosa quod et sustinet saepem ac colit aliquod corbulas uuarum et frondem iucundissimam ministrat ouibus ac bubus ac uirgas praebet saepibus et foco ac furno] *Sustinet saepe ac cogit* scripsi. nam *sustinet saepem* quid esset, nemo explicavit. *sustinet vitem* Schneiderus coniecerat coll. Colum. V 6, 5 *ulmus, quia et vitem commodissime patitur et iucundissimum pabulum bubus adfert variisque generibus soli provenit, a plerisque praefertur. cogit* ex Nonio p. 197, 24 *Corbes corbulas Varro de re rustica lib. I cogit aliquot corbulas uvarum et frondem iucundissimam ministrat ovibus* restituerunt Scaliger, Ursinus, Gronovius observ. IV 3. *cogere* de colligendis fructibus dictum est I 6, 3 *celerius hic quam illic coguntur.* aliorum scriptorum exempla Gronovius l. c. composuit. laudantur igitur ulmi, quod et magnam uvarum copiam saepe sustinent atque colligendam praebent et frondem ac virgas in varios usus ministrant.

XVI 1 Relinquitur altera pars quae est extra fundum cuius appendices et uehementer pertinent ad culturam] *Et* in uno codice m omissum delevit Iucundus, quem deinde editores secuti sunt, recte, ut videtur: nisi potius scribendum erat *etiam,* h. e. etiam appendices fundi ad culturam pertinent. nam *et vehementer* dici non poterat, ut *et* ad augendam vim adverbii additum esset, 'et vehementer quidem', praesertim in formula saepius usurpata, I 2, 24 *quae ad agri culturam vehementer pertineat,* 9, 4 *haec discrimina pertinent ad fructus vehementer,* 55, 7 *ad agri culturam pertineat vehementer.*

2 Quosdam qui sunt prope oeliem] *Quosdam prope oclitum al. oeliem* m, *celīē* codex Florentinus. *quosdam prope Celiem* Iucundus. *Caralim* coniecit Ursinus, *Ioliem* Popma, qui

de Ioliensibus in Sardinia insula haec dicta esse monuit. sed eam regionem quo nomine Varro dixerit, non constat. *Ἰολαεῖον* dixit Diodorus IV 29 et *Ἰολάεια* idem V 15, *Ἰολάια* Pausanias X 17, 5; ipsos homines *Ἰολαεῖς* Strabo V p. 225, *Ἰολαείους* Diodorus V 15, *Ἰλιεῖς* Pausanias X 17, 7, *Ilienses* Latini, Livius XL 34, 13. XLI 6, 6 et 12, 5, Plinius III 85, Mela II 123.

Quae uicinitatis inuectos habent idoneos quae ibi nascuntur ubi uendant et illic inuectos opportunos quae in fundo opus sunt propterea fructuosa] *Ubi nascuntur ibi vendant* Merula, *Secundum, quae vicinitatis invectos habent idoneos, ut quae in agris nascuntur ibi vendant, et illinc invectos opportunos ad ea, quae in fundo opus sunt, quod propterea sunt fructuosa* Iucundus. *quae vicinitatis evectus habent* Schoettgenus. *et illinc avectus* Ursinus, *et illinc evectus* Cuperus apud Gesnerum. *illinc* inde ab Aldina editione iure omnes probaverunt; in reliquis non erat cur de veritate veteris scripturae dubitaretur. nam neque bis positum nomen *invectus* offendere debebat interpretes, quoniam ad utilitatem villae pertinet, ut et vicinitas ei commodum invectum praebeat ad vendenda ea quae in fundo nata sunt, et ipsa ex vicinitate ad se opportunum invectum habeat eorum quae in fundo opus sunt; neque in brevitate relativae sententiae *quae in fundo opus sunt* haerendum erat.

Multi enim habent in praediis quibus frumentum aut uinum aliudue quid desit importandum] *Habent praedia* Iucundus. *habent in praediis* pro *habitant* dictum interpretatur Schneiderus. potius prava verborum distinctio corrigenda erat in hunc modum, *multi enim habent, in praediis quibus frumentum aut vinum aliudve quid desit, inportandum,* h. e. multi, quibus in praediis frumentum aut vinum aut quid aliud desit, id habent a vicinis inportandum.

Aliquod sit exportandum] *Aliquid* scribendum esse dixi I 12, 3.

3 Tertium est item si ea oppida aut uiciniae aut etiam diuitum copiosae agri ac uillae unde non care emere possis quae opus sunt in fundum] *Tertium est* inde ab Aldina editione ab editoribus omissum neque minus a compositione verborum quam ab ordine sententiarum alienum est. nam neque cum *item* apte coniungitur *tertium est,* neque ad

tertiam speciem haec pertinent, sed ad secundam. quadripertitam enim distributionem supra propositam ita persecutus est Varro, ut de prima specie breviter diceret 2 *e quis quattuor quod est primum* sqq., uberius de secunda ib. *quae vicinitatis invectos habent* sqq., deinde breviter de tertia 6 *eundem fundum fructuosiorem faciunt vecturae* sqq. et de quarta ib. *refert etiam ad fundi fructus* sqq. ordinem disputationis Iucundus additis singularum partium numeris indicavit, *Secundum quae uicinitatis, Tertio eundem fundum, Quarto refert.* Varro autem praeter primam partem numeros non addiderat, sed ii postea partibus pravo modo distinctis in margine videntur adscripti fuisse, e quibus et hoc loco *tertium est* et in initio tertiae partis *quarto* in textum verborum receptum est. — *vici* pro *viciniae* scribendum Ursinus coniecit. *oppida aut vici in vicinia* scripsi, quod postulabant ea quae infra scripta sunt 4 *si enim a fundo longius absunt oppida aut vici.* — *copiosi agri* Merula.

Quibus quae supersint uenire possint ut quibusdam pedamenta] *Quibusque quae supersint* Iucundus, *quibus quae supersunt* Angelius. *quibusdam* deleri voluit Ursinus.

4 Itaque in hoc genus coloni potius anniuersarios habent uicinos quibus imperent medicos fullones fabros quam in uilla suos habeant] *Imperant* ex secunda editione Victorii vulgatum erat. praeterea prave coniuncta ferebantur verba, *quibus imperant medicos,* de quo Schneiderus monuit. itaque scripsi *habent vicinos, quibus imperent, medicos.* nam medici fullones fabri sunt vicini, quos anniversarios habent coloni, ut iis imperent. *in hoc genus* autem si verum est, opera significantur, ad quae vicini adhiberi solent: 'agro seu villae tali' Schneiderus interpretatur. sed potius omissa praepositione scribendum *itaque hoc genus coloni.* coloni, qui oppida aut vicos aut copiosos divitum agros in vicinia habent, ex his conductos habent medicos fullones fabros, quos in villa habere solent divites.

Quorum nonnumquam unius artificis mos tollit fundi fructum] *Quod nonnunquam unius artificis mors* Merula. *quorum* ex archetypo Victorius restituit.

Quam partem latifundi diuites domestica copia mandare solent] *Latifundii divites domesticae copiae* Merula, quae parum considerate Ursinus interpretatus est, latifundii divi-

tes dici eos qui magna latifundia habent. *quam partem latifundii divitis domesticae copiae suppeditare solent* coniecit Schneiderus. sed Varro eo nomine omnino usus non est, sed *lati fundi divites* dicuntur qui supra dicti erant *divitum copiosi agri,* et quod domini latorum fundorum instituere consueverunt, ut ad certa opera conficienda domesticam artificum copiam habeant, ad ipsos fundos transfertur.

6 Quibus utrisque rebus euehi atque inuehi ad multa praedia scimus] *Invehi multa ad praedia* apte coniecit Schneiderus. nam non hoc voluisse videtur Varro, ad multa praedia et viis et fluminibus aditum patere, sed his utrisque multas res ad praedia invehi et ex iis evehi.

Sed etiam fugiant ut introrsum in fundum se reclinent] *Sed etiam fugiant et introrsum reclinent* Ursinus. *ut,* h. e. usque adeo ut, item bis positum est III 5, 17 *ita movetur, ut eum tangat ventum qui flet, ut intus scire possis.*

XVII 1 De fundi quattuor partibus quae cum solo haerent] Quattuor sunt fundi partes, de quibus dictum erat c. 6—15, forma, natura, modus, quae fundi tuendi causa fiunt. hae res quoniam in divisione partium 5, 4 discretae erant ab iis *quae moventur atque in fundo debent esse culturae causa,* haerere cum fundo dicuntur eo usu verbi, quo de stramento dictum est I 50, 2 *quod cum terra haeret* et *quod cum spica stramentum haeret. quae cum solo cohaerent* coniecit C. F. W. Muellerus in annalibus gymnasiorum Berolinensibus a. 1866 p. 488.

2 Mercenariis cum conducticiis liberorum operis res maiores ut uindemias ac fenisicia administrant iique quos obaerarios nostri uocitarunt et etiam nunc sunt in asia] *Et etiam* omnia apographa et ex ipso archetypo Victorius, *ut etiam* editiones ante Victorium, quod Politianus non correxit. *mercenariis et conducticiis liberorum operis. Res maioris, ut vindemias et foenisicia administrant ii, quos obaeratos nostri vocitarunt, ut etiam nunc sunt in Asia* Merula. archetypi lectionem Victorius restituit, sed *obaeratos* ex editis exemplaribus retinuit. pro hoc *obaerarios* ex Victorii codicibus Schneiderus recepit, *operarios* coniecerat Mercerus in Tac. annal. III 42. *obaeratos* defenditur definitione Varronis de ling. lat. VII 105 *liber qui suas operas in servitutem dat pro pecunia*

quam debebat, dum solveret, nexus vocatur, ut ab aere obaeratus. tria genera sunt liberorum hominum, quorum opera agri coluntur, ipsi qui agros possident, mercennarii, obaerati qui dicuntur. e quibus tribus generibus tertium, cum ita esset a prioribus duobus discernendum, 'aut iis quos obaeratos nostri vocitarunt', ad ea quae antecedunt, *cum — res maiores ut vindemias ac faenisicia administrant*, neglegentius accommodatum est, *iique quos obaeratos nostri vocitarunt*, h. e. et ut ii sunt, quos nostri obaeratos vocitarunt et qui etiam nunc in Asia sunt.

3 Eam coniecturam fieri posse ex aliarum rerum imperatis et in eo eorum e nouiciis reliquisitio ad priorem dominum quid factitarent] *Ex aliarum rerum imperatis et more incolarum e noviciis requisito, ad priorem dominum quid factitarent* edita inde ab Aldina editione exemplaria. veterem scripturam a Victorio adnotatam Scaliger pravo archaismi studio ita transformavit, *ex aliarum rerum imperatis et in eo eorum e novitiis reii, quis itio ad priorem dominum, quid factitarent*, ubi *imperatis* pro *imparatis*, *reii* pro *rei*, *quis itio* pro *quae itio* dictum esse volebat. *ex aliarum rerum imperatis et requisitione ad priorem dominum quid factitarent* Ursinus, *ex aliarum rerum imperatis et uno eorum e novitiis requisito, ad priorem dominum quid factitarent* ex coniectura Gronovii edidit Schneiderus. certa emendatio corruptae scripturae inventa non est. sententiam verborum Ursini coniectura *requisitione* demonstravit, qua recepta scripsi *ex aliarum rerum imperatis et in eo eorum e noviciis requisitione, ad priorem dominum quid factitarint.* de operariis, num ad agri culturam dociles sint, coniectura fieri potest, siquis animadverterit, quem ad modum alia imperata confecerint, et in iis qui novicii sunt, siquis in ea re ex ipsis requisiverit, quid ad priorem dominum factitarint. nam *factitarint*, non *factitarent*, ratio sermonis postulat. *in eo* autem est 'in eo negotio' vel 'in ea parte', I 20, 5 *in eo agricolae hoc spectandum,* II 11, 1 *de lacte in eo et tonsura,* III 16, 4 *quod si in hoc faciunt etiam graguli.* similiter *in quo,* I 23, 1 *ad pabulum quae pertinent, in quo est ocinum,* 59, 2 *in quo etiam quidam triclinium sternere solent,* 65 *genera sunt vini, in quo Falerna,* II 1, 12 *in quo sunt item ad tres species natura discreti boves asini equi,* ib. 20 *in quo quot diebus matris*

sugant mammam, 4, 18 *in quo illud antiquissimum fuisse scribitur,* III 16, 27 *in quo diligenter habenda cura.* eiusdem generis exempla ex libris de lingua latina dedit L. Spengelius in editione a. 1885 praef. p. LXVII.

4 Qui litteris aliqua sint humanitate imbuti] *Litteris* glossema esse Scaliger adnotavit, quoniam litterae et humanitas idem esset. rectius Iucundus *qui literis sint et aliqua humanitate* vel Schneiderus *qui literis et aliqua sint humanitate imbuti.* nam litteris imbutus est qui scribendi legendique facultatem habet: Colum. I 8, 4 *potest etiam inlitteratus, dummodo tenacissimae memoriae, rem satis commode administrare.* itaque scripsi *qui litteris atque aliqua sint humanitate imbuti,* sicut postea 6 *minus se putant despici atque aliquo numero haberi.*

Facilius enim ii quam minore natu sunt dicto audientes] *Facilius enim his quam minoribus natu dicto sunt audientes* Iucundus. lectionem archetypi, quam Victorius indicaverat, ita defendit Scaliger, ut dativo casu *ii* pro *ei* et *minore natu* pro 'ei qui est minore natu' dictum esset. *facilius enim ii quam minores natu dicto sunt audientes* Pontedera p. 108 hac addita interpretatione, 'praecipitur enim qui aetate praestant facilius quam iuniores domino esse dicto audientes'. non de vilicis qui domino, sed de operariis qui vilico dicto audientes sunt haec praecipi disci poterat a Columella, qui de vilico scribit I 8, 3 *iamque is transcenderit aetatem primae iuventae necdum senectutis attigerit, illa ne ei auctoritatem detrahat ad imperium, cum maiores dedignentur parere adulescentulo, haec ne laboriosissimo succumbat operi.* quare scripsi *facilius enim iis, quam qui minore natu, sunt dicto audientes* pro eo quod olim dederam *facilius enim ei quam minori natu.* nam *minore natu* non minus recte dicitur quam *minor natu,* de quo post Scaligerum Gronovius in Suet. Aug. c. 53 dixit. neque tamen ablativus *minore natu* sine nomine vel pronomine pro dativo poni poterat, et aptior hoc loco pluralis numerus quam singularis. nam ad singularem postea transitus factus est, *ut facientem imitetur.*

Eos praeesse oportet] *Oportere* scripsi. nam non Varronis haec praecepta sunt, sed Cassii ex illius libris a Varrone repetita, sicut ea quae de eadem re scripta erant antea *mancipia esse oportere* et quae deinde sequuntur *non solum enim debere*

imperare. Cassius autem dicitur Cassius Dionysius, quem Magonis libros vertisse iisque ex Graecorum libris multa addidisse dictum erat I 1, 10.

Quod scientia praestet] *Quod scientia praestet et usu* ex Aldina editione vulgatum erat.

6 Iniciendam uoluptatem praefectorum honore aliquo habendo et de operariis qui praestabunt alios communicandum quoque cum his] *Iniciendam* omnia apographa; *iniciendum* errori Victorii tribuendum est. *ad iniiciendam uoluptatem his praefecturae honore aliquo habendi sunt, et de operariis qui praestabunt aliqui. Communicandum quoque cum his* Merula, *ad iniiciendam voluntatem praeceptorum (*vel *ad eliciendam voluntatem praefectorum) aliquo honore habendi sunt* Ursinus, *ad inliciendam voluntatem* I. F. Gronovius apud Schneiderum, *iniiciendum voluntatem praefectos in aliquo honore habendo et de operariis qui praestabunt aliquot* Scaliger, *inliciendum voluntatem praefectorum honore aliquo habendo* Pontedera p. 109. ad scripturam archetypi, quae in editis inde a principe editione exemplaribus corrupta erat, verba revocavi. sed *inliciendam voluntatem* potius, quam quod olim conieceram *inliciendum* vel *incitandum,* scripsi. nam haec quoque, sicut superiora, a Cassio praecepta esse Varro refert. *praestare* cum accusativo coniunctum defendit Ursinus exemplo Varronis adscripto, quod est apud Nonium p. 502, 22 *Cato vel de liberis educandis, non solum qui primus in alterutra re praestet alios, sed etiam qui sit secundus et tertius.* neque umquam aliter, si nomen additum est, II 2, 10 *herba ruscida meridianam — praestat,* III 1, 3 *urbanos agricolae praestant.*

7 Ut quibus quid grauius sit imperatum aut animaduersum qui consolando eorum restituat uoluntatem] *Ut — sit qui consolando* sqq. Ursinus, quod Schneiderus probavit hac addita interpretatione, 'ut habeat, quo consolari vilicum eiusque voluntatem sibi reconciliare possit'. veram verborum coniunctionem demonstravit C. F. W. Muellerus annal. gymnas. Berol. a. 1866 p. 488. nam *qui* adverbii loco dictum et cum participio *animadversum* coniunctum est, aliquo modo animadversum. apud Varronem eius usus exempla sunt III 9, 5 *gallos salaces qui animadvertunt* et cum vi adfirmandi in initio sen-

tentiae III 2, 18 *ille, qui simulac promiseris minerval, incipiam, inquit,* ubi *quin* ex Aldina editione receptum erat. Plauti exempla post copiosam disputationem Fleckeiseni in miscellaneis criticis p. 23 sqq. composuit Schoemannus opusc. acad. v. IV p. 300. similiter dictum esse *ut qui* Munro in Lucret. I 755 demonstravit.

XVIII 2 Indiligentiae l.] *Indulgentiae Licinius* ex Aldina editione vulgatum erat.

3 Modulos relinquit nobis] *Reliquit* Merula recte. nam perfecto tempore opus erat de iis quae in libris scripta et memoriae mandata erant, non praesenti.

Quod cato si uoluit ut debuit sit proportione ad maiorem fundum et minorem adderemus et demeremus praeterea extra familiam debuit dicere uilicum et uilicam] *Quod Cato si voluit (ut debuit) uti proportione, ut ad maiorem fundum vel minorem adderemus vel demeremus, extra familiam debuit dicere villicum et villicam* Iucundus, ubi *ut* ante *ad maiorem* Victorius omisit. sed in his explicandis frustra interpretes laboraverunt, neque felicius res cessit Scaligero, qui ita legendum coniecit, *quod Cato si voluit, ut debuit, uti proportione, ad maiorem fundum vel minorem addere vel demere, extra familiam* sqq. duae res in Catone reprehenduntur, primum quod ad certum fundi modum numerum mancipiorum constituit, deinde quod vilicum et vilicam non extra familiam dixit. ad quam sententiam corruptam archetypi scripturam in hunc modum emendavi, *quod Cato si voluit, debuit sic, ut pro portione ad maiorem fundum et minorem adderemus et demeremus. praeterea extra familiam* sqq., h. e. si Cato dilucide modos constituere voluit, sic praecipere debuit, ut ad maiorem et minorem fundum pro portione adderemus et demeremus.

4 Duo uilici aut tres habendi fere operarii modo et bubulci pro portione addendi ad minoris ad maioris modos fundorum] *Habendi fuere* Merula. *habendi fuere: operarii modo et bubulci pro portione demendi vel addendi ad minores maioresve modos* edita inde ab Aldina editione exemplaria. restituta scriptura archetypi distinctionem verborum correxi et *ad minoris* delevi, *duo vilici aut tres habendi. fere operarii modo et bubulci pro portione addendi ad maiores modos fundo-*

rum. nam omissis minoribus fundis, in quibus vilicum habendum esse per se apparebat, de maioribus fundis praecipitur. in his igitur non plures vilici habendi sunt, sed operariorum et bubulcorum numerus plerumque pro portione augendus est.

Ut arari non possit quod si confragosus atque arduis cliuis] *Ut totus arari non possit, ut si sit confragosus atque arduus clivis* ex Aldina editione vulgatum erat.

5 E quo quom sexta pars sit ea XL quae de CCXL demuntur] *Diminuitur* Merula, *demitur* Iucundus, *demuntur* Victorius restituit. neque dubitandum erat de singulari numero *sit* cum nomine *pars* coniuncto, quamvis sequatur pluralis *ea quadraginta:* II 1, 12 *tertia pars est in pecuaria quae non parantur,* III 3, 6 *earum fructus erat ová et pulli.*

Non uideo quemadmodum ex eius praecepto demam sextam partem et de XIII mancipiis] *Et* Schneiderus delevit. neque tamen dubitandum de frequenti usu particulae *et* pro *etiam* positae, cuius haec exempla ex his libris adnotavi, I 37, 5 *quaedam si — proscideris, et iterandum,* 41, 4 *ea quae laxiora et fecundiora,* II praef. 6 *quod et ipse pecuarias habui,* 1, 24 *nam et qui parat pecus necesse est constituat numerum,* 2, 14 *deterrent ab saliendo et fiscellas — quod alligant,* 8, 4 *ante admissuram et largius facimus,* 9, 5 *itaque et a regionibus appellantur,* III 9, 21 *quidam et triticeo pane farciunt,* 14, 3 *ipsae et ruminantes — vitam diu producunt,* 17, 1 *quod et candidatum nostrum venturum sciebamus.* alia, quae non recte ad hunc usum relata erant, deleta particula *et,* quae saepe in his libris manifesto librariorum errore addita est, correxi.

In C iugeribus] Omissa praepositione Nonius p. 501, 1 *Varro de re rustica lib. I centum iugeribus vinearum opus esse quindecim mancipia.*

6 Qui ait singula iugera quaternis operis uno operario ad conficiendum satis esse] *Qui ait ad singula iugera quaternas operas ad conficiendum satis esse* Ursinus. *uno operario* dativo casu dictum esse vidit Gesnerus. singula autem iugera quaternis operis unum hominem confodere posse ex Sasernae praeceptis dictum erat supra § 2.

XIX 1 In oliuetis CCXL iugeris] *Iugerum* edita inde a principe editione exemplaria. archetypi scripturam Kettnerus observ.

in Varr. p. 13 defendit collatis ipsius Catonis verbis 10, 1 *quomodo oletum agri iugera CCXL instruere oporteat,* quae Varro repetiverat 18, 1, sed addito genetivo *agri* et singulari numero *olivetum.* quare scripsi *in oliveti CCXL iugeris.* eodem modo scriptum est 22, 3 *oliveti iugera CCXL qui coleret. iugeris* ablativo casu legitur I 10, 1, *iugeribus* I 18, 1 et 5. III 12, 1, genetivo *iugerum;* singulari numero *iugerum iugeri iugero.*

Ita fit ut saserna dicit uerum ad C iugera iugum opus est] *Ita fit ut Saserna dicat verum ad centum iugera iugum opus esse* ex principe editione vulgatum erat. *ita si Saserna dicit — opus est* Schneiderus. *ita fit ut, si Saserna dicit verum, ad C iugera iugum opus sit* scripsi.

Neutrum modum horum omnem ad agrum conuenire puto] *Modum* in m et in Florentino codice omissum delevit Iucundus. modi autem dicuntur qui a Saserna et a Catone constituti erant, quorum neuter ad omnem agrum convenit.

Alia enim terra facilior aut difficilior est aliam terram boues proscindere nisi magnis uiribus non possunt] *Alia enim terra facilior aut difficilior est alia. Terram proscindere non nisi boves magnis niribus possunt* Merula, ubi *terram duram proscindere nisi boves magnis viribus non possunt* Iucundus dedit, *terram boves proscindere nisi magnis* sqq. Victorius. archetypi scripturam Schneiderus restituit.

2 Relinquunt uomeres] *Vomerem* recepi ex Nonio p. 80, 16 *Varro de re rustica lib. I et saepe fracta bura relincunt vomerem in arvo.*

Quo sequendum nobis in singulis fundis dum sumus nouicii triplici regula superioris domini instituto et uicinorum et experientia quadam] *Quod sequendum* Merula, *quo sequendum* (*sequenda* voluit) *nobis in singulis fundis, dum sumus novicii, triplex regula, superioris domini institutio et vicinorum et experientia quaedam* Iucundus, *quo sequendum nobis — triplicem regulam, superioris domini institutum et vicinorum et experientiam quandam* Schneiderus. archetypi scripturam in Iuntina editione restitutam exhibuerat Victorius. in hac *sequendum* non addito nomine dictum est de iis qui, dum ipsi novicii sunt, propositam ab aliis normam sequuntur vel praeceptis quibusdam ducuntur, sicut II 1, 24 *ut quidam faciunt sequendum,*

ut quosdam subducas. in ea re autem triplici regula utendum est, instituto prioris domini, instituto vicinorum, experientia ea, de qua dictum erat 18, 8.

3 *Asinum molendarium* posteriore loco in archetypo scriptum fuit. *molendarias metas* in codicibus Ammiani XVII 4, 15 legitur et *molendare triticum* apud Pompeium grammaticum p. 309, 12. *asinum molarium* ex Catone c. 11 Victorius restituit.

In hoc genere semiuocalium adiciendum de pecore ea sola quae agri colendi causa erunt ut solent esse peculiaria pauca habenda quo facilius mancipia quae solent se tueri et adsidua esse possint] *Pecuaria pauca habenda, quo facilius mancipia quae solent se tueri, et assidua esse non possunt* Merula. *in hoc genere semivocalium adiiciendum de pecore, quod ea sola, quae dixit, agri colendi causa erunt, ut solent esse pecuaria, quae pauca habenda, quo facilius tueri possint, quoniam mancipia, quae solent esse assidua, esse non possunt* Iucundus. archetypi scripturam Angelius et Victorius restituerunt, sed *ut solent esse pecuaria* ex prioribus editionibus retinuerunt, quae deinde Schneiderus tamquam aliena inclusit. *quae solent esse peculiaria pauca habenda* Ursinus. quae sint peculiaria, docuit idem adscriptis iis quae supra scripta erant 17, 7 *ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat* et de ling. lat. V 95 *peculiares oves aliudve quid:* nam ita ibi legendum coniecit pro eo quod in Florentino codice scriptum est *peculatoriae oves.* sed quid sit *mancipia quae solent se tueri* non video a quoquam explicatum esse; sed *quae solent* ex superioribus, ubi *ut solent esse* in codicibus scriptum est, repetitum erat. hoc igitur omisso scripsi *in hoc genere semivocalium adiciendum de pecore ea sola quae agri colendi causa erunt et quae solent esse peculiaria pauca habenda, quo facilius mancipia se tueri et adsidua esse possint.* ad ea quae de bubus et asinis in oliveto et in vinea habendis Cato praeceperat adiciendum est de pecore, hoc est de ovibus et subus, ea sola habenda esse, quae vel ad agrum colendum utilia sunt vel pro peculio servis concedi solent, quo facilius illi se tueri et ad adsiduitatem incitari possint.

In eo numero non modo qui prata habent ut potius oues quam sues habeant curant sed etiam qui non solum

pratorum causa habent propter stercus] *Curent* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, sed *curant* reliqua apographa. *in eo numero non modo qui prata habent, ut potius oues quam sues habeant, curent, sed etiam qui prata non habent, quia non solum pratorum causa habere debent, sed etiam propter stercus* Iucundus. in his quoque Angelius in Iuntina editione scripturam archetypi restituerat. in Victorii tamen editione, quam deinde reliqui expresserunt, praeter unum *curent,* pro quo *curant* dedit, Aldinae editionis lectio repetita est, invito quidem ipso editore, sicut apparet ex iis quae in explicationibus ad hunc locum adnotavit, quae adscribam, 'Lectionem eam retinui, quam formis olim in hac urbe excusi libri habebant. eandem enim in manu scriptis inveni et in pervetusto in primis, cuius maxime auctoritatem sequor. nec me latet Venetiis excusos valde ab hac dissentire. opinor autem, cum locus obscurus sit et fortasse decurtatus, aliquem qui corrigere voluit, ut illi codices habent, ex ingenio restituisse. cum multa autem illic et addita et immutata sint, tam libere mihi a priscis vestigiis discedendum non putavi'. in pecore habendo non modo ii qui prata habent, sed etiam qui non solum pratorum causa, sed propter stercus pecus habent, curant ut potius oves quam sues habeant.

4 De canibus uero utique quod uilla sine iis parum tuta] In impressis exemplaribus inde a principe editione haec omissa erant. in manu scriptis autem libris *utique* scriptum est, non *utile,* quod Politianus scripsit. quare dubium non est, quin *utile,* quod nuper Zahlfeldtius quaest. crit. in Varron. rer. rust. libr. p. 22 defendit, aut errori Politiani aut coniecturae tribuendum sit. exempla particulae *utique* post Lachmannum in Lucret. p. 250 ex his libris composuit Reiterus quaest. Varron. p. 7, II 4, 3 *tum utique sint cervicibus amplis,* 4, 21 *utique ne minores quam semestres,* 10, 11 *utique uterque horum ut secum habeat equas domitas singulas,* III 7, 6 *ipsae enim propter pullos quos habent utique redeunt,* 9, 15 *cum aestate tum utique cum tempestas sit mollis,* 12, 7 *duo quidem utique te habere puto.* eandem particulam restitui II 4, 22 *non utique quot verres habeat:* cf. II 10, 1. propria autem particulae vis, ut illud quod certum et natura rerum confirmatum vel ab omnibus concessum est significet, singulari quadam brevitate dicendi hoc loco obscurata est. nam post

ea quae de pecore adicienda esse dictum erat iam de canibus hoc dicitur adiciendum esse, hos sine dubio habendos esse, propterea quod sine iis villa parum tuta sit.

XX 1 Amplis cornibus et nigri s potius quam aliter ut sint lata fronte] *Nigri . S. potius* praeter B habent codex Caesenas et prima manu Florentinus, et sic in ipso archetypo scriptum fuisse videtur, *nigris potius* reliqui. *nigris potius quam aliter, ut sint lata fronte* edita inde a principe editione exemplaria. *nigri potius quam aliter ut sint, lata fronte* scripsi. nam de ipsis bubus haec praecipiuntur, non de cornibus. nigrum colorem in bubus maxime expetendum esse scribit Varro II 5, 8 *colore potissimum nigro.* ab hoc diversum est quod de cornibus praecipitur ib. 7 et apud Columellam VI 1, 3 *nigrantibus cornibus.*

2 Hos ueteranos ex campestribus locis non emendum in dura ac montana nec nontra si incidit ut sit uitandum] *Hos veteranos ex campestribus locis emendum, non in dura ac montana, nec non si incidit vitandum* Merula, ubi *nec non si ita incidit* dedit Iucundus, *hos veteranos ex campestribus locis non emendum in dura ac montana, nec non ita si incidit ut sit vitandum* Angelius, *hos veteranos ex campestribus locis emendum non in dura ac montana, nec non, ita si incidit, ut sit vitandum* Victorius addita coniectura *nec contra si incidit.* hanc qui probaverunt, non animadverterunt diversa docere Columellam VI 2, 12 *longeque omnis bos indigena melior est quam peregrinus. nam neque aquae nec pabuli nec caeli mutatione temptatur neque infestatur condicione regionis, sicut ille qui ex planis et campestribus locis in montana et aspera perductus est vel ex montanis in campestria.* quare *nec non contra si incidit* scripsi; in reliquis scripturam archetypi restitui. boves ex campestribus locis in montana emendi non sunt, et si contra incidit, hoc est ex montanis in campestria, ut vitandum sit. *nec non contra* etiam Zahlfeldtius observ. in Varr. rer. rust. libr. p. 29 defendit, sed verbis in hunc modum coniunctis, *nec non, contra si incidit ut sit, vitandum.*

Sine aratro tum eo leui principio per harenam aut molliorem terram] *Sine aratro aut eo levi simul gradi facias, et principio per arenam aut molliorem terram leniter procedant*

Merula. veterem lectionem Angelius restituit. Schneiderus tamen pravo iudicio Merulae supplementa probavit et in hunc modum refinxit, *sine aratro, tum eo levi simul gradi faciant, ut principio — procedant.*

3 Consuetudine celeberrimae ad utilitatem adducit] *Celeberrima* Merula, *celeberrime* Angelius, *celerrima* Victorius, *celerrime* Schneiderus. *celeberrima* ex principe editione recepi. nam propter celebritatem locorum ipsa consuetudo, quae in illis locis facta est, celebris dicitur.

Alternis fit] *Alternis* vel *alterius fit* plurima apographa, *alternis sit* editio princeps a Politiano non correcta, *alterius sit* codex Florentinus.

4 Ubi terra leuis ut in campania ibi non bubus grauibus sed uaccis aut asinis quod arant eo facilius ad aratrum leue adduci possunt ad molas et ad ea si quae sunt quae in fundo conuehuntur] *Vaccis et asinis* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *uaccis aut asinis* reliqui. *ubi terra levis, ibi non bubus gravibus, ut in Campania* coniecit Gesnerus. librorum scripturam defendit Schneiderus collatis iis quae de terra Campanica rettulerunt Cato c. 135 *aratra in terram validam Romanica bona erunt, in terram pullam Campanica* et Columella II 10, 18 *putre solum, quod Campani pullum vocant.* de bubus Campanis apud Columellam VI 1, 1 scripta sunt haec, *Campania plerumque boves progenerat albos et exiles, labori tamen et culturae patrii soli non inhabiles,* de facilitate culturae V 4, 3 *Campania — non utitur hac molitione terrae, quia facilitas eius soli minorem operam desiderat. — bubus grandibus* coniecit Ursinus, idem tamen *gravibus* defendi posse adnotavit exemplo Varronis apud Nonium p. 314, 28 *Varro Gerontodidascalo ubi graves pavonum alantur atque pascantur greges.* acumen orationis Varro quaesivisse videtur duobus adiectivis *levis* et *gravis* inter se oppositis. in reliquis sententiam verborum Schneiderus perturbavit, cum haec ita ederet, *eo facilius ad aratrum leve adduci possunt. ad molas et ad ea, si quae sunt, quae in fundo convehuntur, [in qua re] alii asellis, alii vaccis ac mulis utuntur.* nam cum tria sint, ad quae adhiberi iuvenci possunt, leve aratrum, molae, ea quae in fundo convehuntur, cum priore genere, quod

fit in levi terra, neglegentius coniuncta sunt altera duo. *et ad molas et ad ea* ediderat Iucundus.

Exinde ut pabuli facultas est] *Proinde* Ursinus. *exinde* Gesnerus defendit coll. I 24, 3 *exinde ut vasa olearia quot et quanta habeant.* Plautina eius usus exempla composuit Lorenzius in Plaut. Mostel. 227. *exin* de tempore dictum est I 28, 2. 31, 3.

5 In confragoso enim haec ac difficili ualentiora parandum et potius ea quae per se fructum reddere possint] *In confragoso enim ac difficili haec valentiora parandum et potius ea, quae plus fructum reddere possunt* Iucundus. restitui veterem lectionem. nam *per se fructum reddere* dicitur de utilitate, quam vaccae et asini etiam praeter agri culturam praebent. neglegentior autem verborum collocatio in huiusmodi compositionibus non aliena est ab usu Varronis, I 19, 2 *superioris domini instituto et vicinorum,* 24, 4 *cacumina populorum serenda et harundinetum,* 26 *fiscinas expedi et urnam,* 27, 3 *cum gelu cortices ex imbribus careant et glacie,* ubi *et* in codicibus omissum addidi, 40, 3 *in sicco et macro loco et argilloso,* 40, 4 *plantae solum stabilius, quo latius aut radices facilius mittit,* III 9, 20 *evulsis ex alis pinnis et e cauda.*

XXI Canes potius cum dignitate et acres paucos habendum quam multos quos consuefacias potius noctu uigilare et interdiu clausos dormire] *De canibus, sine quibus utique villa parum tuta sit. Canes potius* sqq. Merula anteposita rubrica, quam ex iis, quae in fine capitis undevicesimi in libris scripta erant, concinnaverat. *cum dignitate* de asino dictum est II 6, 3 *cum dignitate ut sit,* et similiter de forma suis II 4, 3 *ea est cum amplitudine membrorum. potius* post *consuefacias* ex superioribus, ut videtur, repetitum delevi.

De indomitis quadripedibus ac pecore faciendum]. *Faciendum* deleri voluit Scaliger tamquam ortum ex lemmate, quod quidem in capitulis huius libri scriptum est, *Si prata sunt in fundo, pecus non est, quid sit faciendum.* hunc Gesnerus et Schneiderus secuti sunt, parum attenti ad brevitatem dicendi in his praeceptis usurpatam. nam in fine eius partis quae est de semivocali genere instrumenti breviter praescribitur, quid de indomitis quadripedibus, in quibus pecus est, domino fundi facien-

dum sit. *faciendum sic: si prata sunt* coniecit Roessnerus de praepositionum ab de ex usu Varroniano p. 37.

XXII 1 Quae ex uiminibus et materia rustica fiunt] *Materia ruscaria* Schneiderus coniecit, ut certum genus ligni significaretur, quamquam ruscum, quod est genus dumetorum, ad ea instrumenta quae deinde appellantur minime aptum esse apparet. rustica materia dicitur quae ruri nascitur.

Fiscinae tribula malli rastelli] *Malei* Merula, *mallei* Iucundus et deinde reliqui editores. pro hoc *valli* scripsi, quod genus instrumenti in iis quae e viminibus fiunt commemoratur I 23, 5. usus vallorum describitur I 52, 2. ex alio Varronis libro videntur petita esse quae corrupta leguntur apud Servium in Verg. georg. I 166 *et mystica vannus Iacchi, id est cribrum areale, legimus tamen et vallus secundum Varronem hanc fisticula pollio mysta vallus, quod idem nihilo minus significat,* ubi *fiscinae tribula valli, Pollio mystica vallus* scriptum fuisse Thilo coniecit; item apud Festum p. 375, 10 *Valvoli fabae folliculi appellati sunt, quasi vallivoli, quia vallo iacti excutiantur.* de eodem nomine scripta sunt haec, de dubiis nominibus gramm. lat. v. V p. 592, 24 *Vallus, in qua frumentum excutitur, generis feminini, ut Virgilius nunc mystica vallus* et in excerptis Capri v. VII p. 112, 2 *Vallus haec, qua frumentum excutitur,* item apud Plinium XVIII 296 de usu vallorum in messe facienda *valli praegrandes — per segetem inpelluntur* et *ita dereptae in vallum cadunt spicae.*

Canabi libri manu scripti, *cannabi* in principe editione Politianus non correxit. in archetypo videtur *canabi* scriptum fuisse, postea correctum *cannabi.*

2 Si emptae erunt potius ad utilitatem quam ob speciem] Immo *ad speciem. ob* praeter hunc locum semel in his libris legitur, sed vitiose scriptum, III 9, 11 *id esse ob inane,* saepe *propter. ad speciem* legitur, quamvis diversa nominis significatione, III 5, 4 *ad speciem cancellorum* et ib. 10 *ad tabulae litterariae speciem.*

3 Vasa olearia iuga quinque] *Vasa olearia instructa iuga quinque* Iucundus ex Catone 10, 2.

De ferramentis quae sint et quod opus multitudinem] *Multitudine* m. *quae sint et quot opus ad multitudinem* impressa

inde a principe editione exemplaria. *quae sint et qua opus multitudine* scripsi, h. e. quae et quam multa ferramenta opus sint: nam ita postea § 5 de ferramentis in vinario fundo scriptum est *et genere et multitudine qua sint.*

4 Vasa torcularia] *Vasa torcula* Ursinus, ut est apud Catonem 11, 1.

Quod annis in archetypo scriptum fuit constanti in hoc vocabulo usu, I 44, 2; 3. II 4, 10. 5, 17. 7, 11. III 5, 7. 16, 10; 33; item *aliquod* plerumque, raro *aliquot,* et *quod* saepius quam *quot,* quae omnia ab usu antiquitatis minime aliena esse constat. sed in his commodo legentium hoc dedi, ut *quot* et *aliquot* et *quotannis* reciperem, librorum scripturam in adnotatione exhiberem.

6 Instrumentum et supellectilem rusticam omnem oportet habere scriptam in urbe et rure dominum uilicum contra ea ruri omnia certo suo quoque loco ad uillam esse posita] *In urbe dominum et ruri villicum atque ea omnia certo suo quaeque loco ad villam debent esse posita* Iucundus, *in urbe dominum, villicum contra ea ruri omnia suo quaeque loco posita* Ursinus. *certo suo quoque loco ad villam seposita* Lachmannus in Lucret. p. 95. deleto verbo *esse,* quod ex proximis in hunc locum videtur illatum esse, scripsi *certo suo quoque loco ad villam posita.* nam *seposita* neque usurpatum a Varrone invenio neque ad sententiam aptum est. dominum enim supellectilem rusticam et in urbe et ruri scriptam habere, vilicum contra eadem omnia ruri in certo loco prope villam posita habere oportet. *ruri* praeterea semel scriptum est, II praef. 1, *rure* saepius, I 37, 3. III 3, 5. 4, 2. 7, 11. 9, 2. contra *vespere* bis, II 7, 8 et III 9, 10 *mane et vespere,* saepius *vesperi.*

Quibus in uindemia utuntur et corbubulae et sic alia] *Corbubulae* in archetypo scriptum fuisse credere debemus testimonio Victorii in Cat. 11, 5, quamquam *corbulae* plurima apographa habent. *ut corbulae* ex principe editione receptum erat. potius deleto *et,* quod in codicibus est, scribendum erat *quibus in vindemia utuntur corbulae.* nam corbularum usus in vindemia fuit, I 15 *aliquot corbulas uvarum.* deinde *et sic alia,* ubi olim item *et* delevi, quoniam id in hac formula addi non solet, non plane inauditum est, III 14, 4 *et sic in aliis regionibus,*

de ling. lat. VIII 61 *citharicen et sic alia*, ib. 65 *alaucus et sic alia.*

XXIII 1 *Ocimum* manu scripti libri. *ocinum* scribendum esse apparebit ex iis quae dixi I 32, 4.

2 Quae ibi sunt maioris] *Quae cibi sunt maioris* scribendum esse pro eo quod Iucundus dederat, *quae succi sunt maioris,* post Victorium adnotavit Ursinus et testimonio Plinii, qui haec exscripsit XVIII 165, confirmavit. cibi maioris autem non solum ea sunt, quae maiorem cibum edentibus praebent, ut sunt casei II 11, 3 *ex hoc lacte casei qui fiunt, maximi cibi sunt bubuli —, minimi cibi et qui facillime deiciantur caprini,* sed etiam quae ipsa maiore cibo, quem terra praebeat, egent. *τροφήν* dixit Theophrastus de caus. plant. III 21, 2 *αἳ μὲν γὰρ ἐλάττους καὶ κουφοτέρας δέονται τροφῆς, οἳ δὲ πλείονος καὶ σωματοδεστέρας.*

3 Quaedam etiam serenda non iam propter praesentem fructum quam in annum prospicientem] *Non tam* A et m ex vetere emendatione, ut videtur. neglegentiam sermonis, quod post gerundium accusativus participii positus est, *quaedam serenda prospicientem,* tamquam graecismum Schneiderus notavit. prava editorum diligentia hoc dicendi genus mutatum erat II 7, 14 *dandum hordeum cotidie adicientem* et III 9, 15 *prodigendae in solem — evitantem caldorem et frigus,* ubi praeterea notabile est aliud neglegentiae genus in eadem dictione admissum. nam post gerundium obiecti loco additus est accusativus nominis, *prodigendae in solem — neque pullos, sed omne ornithoboscion;* similiter III 3, 4 *quaedam adsumenda in villam, ut glires cochlias gallinas,* III 9, 4 *genera ei tria paranda, maxime villaticas gallinas,* quae ipsa quoque in editis exemplaribus temere mutata erant. item infinitivus in praeceptis post gerundium positus est II 7, 12 *frenos suspendendum — interdum inponere iis puerum,* III 9, 8 *acus substernendum; cum pepererunt, tollere substramen.*

Itaque lupinum cumdominus siliculam cepit et nonnumquam fabulia si ad siliquas non ita peruenit ut fabam legere expediat si ager macrior est pro stercore inarare solent] *Cum necdum siliculam cepit* edita inde ab Aldina editione exemplaria, *cum siliculam cepit* Scaliger, *cum siliculam incepit* vel *cum siliquare coepit* Ursinus, *cum non nimis*

siliquare coepit Popma, *donicum siliculam cepit* Pontedera p. 117, *quando minus siliculam cepit* Petrus Faber comment. in Cicer. academ. I 8 p. 275 ed. Davis. coniecerat, post hunc Salmasius Plin. exerc. p. 172. hos secutus *cum minus siliculam cepit* scripsi. nam de lupinis idem quod de fabis docuisse videtur Varro, tum cum siliquas satis magnas non ceperint, haec pro stercore inaranda esse. de lupinis Plinius XVII 54 scribit haec, *inter omnes autem constat nihil esse utilius lupini segete, priusquam siliquetur, aratro vel bidentibus versa manipulisve desectae circa radices arborum ac vitium obrutis;* de fabis Theophrastus hist. plant. VIII 9, 1 *ὁ δὲ κύαμος, ὥσπερ ἐλέχθη, καὶ ἄλλως οὐ βαρὺ καὶ ἔτι κοπρίζειν δοκεῖ τὴν γῆν διὰ μανότητα καὶ εὐσηψίαν· δι' ὃ καὶ οἱ περὶ Μακεδονίαν καὶ Θετταλίαν, ὅταν ἀνθῶσιν, ἀνατρέπουσι τὰς ἀρούρας*, quae repetivit Plinius XVIII 120.

4 Nec minus ea discriminanda in conserendo quae sunt fructuosa propter uoluptatem] *Quae sunt fructuosa ab iis, quae fiunt propter voluptatem* Iucundus, *quae sunt fructuosa praeter voluptatem* Pontedera p. 118. tria genera sunt earum rerum quae in agri cultura fiunt, primum earum quae fructum ferunt, secundum earum quae propter voluptatem instituuntur, tertium earum quae, quamquam neque ad victum hominum neque ad sensum et delectationem pertinent, tamen ad agrum colendum utiles sunt.

5 Umbrosis locis alta seras ut corruda quod ita petit asparagus aprica ut ibi seras uiolam et hortos facias quod ea sole nutricantur] *Aprica,* quod in corrigenda principis editionis lectione Politianus omiserat, habent manu scripti libri. *umbrosis locis alta seras, ut coruda non noceat, quod ita petit asparagus. et aprica sit terra, ubi seras violam* Merula, *umbrosis locis alia seras, ut corruda, quod ita petit asparagus, et apricus, ut ibi seras violam* Iucundus, *umbrosis locis alta seras, ut corruda, quod ita petit asparagus, apricis, ut ibi seras violam* Angelius. *umbrosis locis alia seras, ut corrudam, quod ita petit asparagus, et apricis, ut ibi seras violam et hortos facias, quod a sole nutricantur* Ursinus. corrudam dici asparagum silvestrem docet Columella XI 3, 43 *sativi asparagi, quam corrudam rustici vocant, semina,* item Plinius XIX 151. XX 110.

hanc Cato 6, 3 in umecto loco una cum harundineto seri iubet, unde asparagi fiant. idem praecipit Varro, cum corrudam in umbrosis locis serendam esse dicit, quod asparagus, quem inde fieri vult, ita petit, *umbrosis locis alia seras, ut corrudam* sqq. deinde *aprica* breviter dictum est pro eo quod accuratius dicendum erat 'aprica quae sunt'.

Sic alia et alio loco serenda ut habeas uimina unde utendo . l. quid facias ut sirpeas uallus crates — ubi aucupare] *Sic et alia alio loco serunda, ut habeas vimina, unde utendo aliquid facias, ut scirpeas vallos crates* Merula, ubi *viendo quid facias* Iucundus ex Nonio p. 189, 16 restituit, quamquam ibi in manu scriptis libris verba Varronis corrupta sunt, *Viere vincire inflectere, Varro de re rustica lib. I ut habeam ut mina inueniendo quod facias.* deinde *sirpeas qualos crates* coniecit Sylburgius in editione Commeliniana p. 775. — primum *sic alia,* quae ab editoribus in initio novae sententiae posita erant, cum superioribus, quae de apricis locis praecepta erant, coniunxi, deinde manifestam lacunam supplevi, *et alio loco virgulta serenda.* nam cum varia genera arborum pro varia natura locorum in fundo serenda sint, alio loco ea e quibus vimina ad instrumenta rustica paranda fiunt, alio loco silva caedua, alio ut aucupium fieri possit, in primo genere omitti non poterat, quid esset illud quod propter vimina seri deberet. *salicta serenda* olim conieci. sed salictum antea cum harundineto appellatum erat. virgultorum autem mentio in viminibus parandis facta est Colum. X 12, 90. — *vallus* in archetypo scriptum fuit, non *vallos,* sed *valli* I 22, 1 et *vallis* I 52, 2. *aucupere* ex Gesneri coniectura recepi.

6 Spartum unde nectas bubus paleas lineas restis funes] *Nectas boues paleas* m. *spartum, unde lineas restes funes facias, quibus nectas boves paleas et alia* Iucundus. Bodaei emendationem *nectas bubus soleas* recepi. nam palearum hic locus non est. solearum usum demonstrant haec, quae ab interpretibus adscripta sunt, Colum. VI 12, 1 *postea linamenta sale atque aceto inbuta adplicantur ac solea spartea pes induitur,* Galen. de aliment. facult. I 9 (med. graec. v. VI p. 502) *καθάπερ ὁ σπάρτος ὀνομαζόμενός ἐστιν, ἐξ οὗ πλέκουσιν ὑποδήματα τοῖς ὑποζυγίοις.* linearum autem sive funiculorum etiam in rusticis operibus frequens usus fuit.

Quaedam loca eadem alia ad serendum idoneam] *Idonea* Merula. *quaedam loca eadem, et àlia ad serundum idonea* Iucundus. *eadem alia* non recte Gesnerus ita interpretatus est, ut *eadem* esset nominativus, *alia* accusativus cum verbo *serendum* coniunctus, 'quaedam loca simul ad diversa serenda sunt idonea', et eodem fere modo Pontedera p. 120, 'quaedam loca, in quibus iam quid satum est, eadem ad serendum aliud esse idonea'. melius Madvigius advers. v. II p. 180 sententiam verborum expressit, 'scribendum *alias* (hoc est interdum seri possunt, interdum non possunt), nisi fuit *alias ad serundum idonea, alias non idonea*'. quamquam apparet in his semel poni adverbium *alias* non potuisse. nam hoc dicit Varro, quaedam loca non omni tempore ad serendum idonea esse, sed eadem, quae alio tempore idonea sint, alio tempore non esse. similiter II 1, 16 *neque eadem loca aestiva et hiberna idonea omnibus ad pascendum.* igitur eadem alia loca sunt, quae, cum natura eadem sint, tamen ad sationem diversa vel alio modo ad serendum idonea sunt.

Dessitis seminibus] *Desitis* inde a principe editione receptum erat. *dissitis* Ursinus recte, quamquam ipse vulgatam lectionem retinendam putabat. nam *desitus* de serendo nemo dixit, sed *disserere* de iis quae certo ordine disposita seruntur Varro de ling. lat. VI 64 *quod dicimus 'disserit' item translaticio aeque ex agris verbo: nam ut olitor disserit in areas sui cuiusque generis res, sic in oratione qui facit, disertus.*

7 Quod scribit de sationibus] *De sationibus* deleri voluit Ursinus.

XXIV 1 In agro crasso sqq.] Non. p. 94, 7 *Conditaneum quod condi vel condiri potest recte dici Varro de re rustica lib. I in agro crasso et calido oleam conditaneam radium maiorem sallentinam horcitem puseam serginam albicurem colminiam.*

2 Et ei ferendo arborem perire] *Et ferendo* Merula.

3 Quod ex uno facto olei reficitur] *Conficitur* vel *efficitur* coniecit Gesnerus. *reficere* de reditu fructuum dictum est I 2, 8 *non posse refici.*

Quod cato ait circum fundum ulmos et populos unde frons ouibus et bubus sit et materies seri oportere sed hoc neque in omnibus fundis opus est neque in quibus

opus propter frondem maxime sine detrimento ponuntur a septemtrionali parte] *Fros* in excerptis Iulii Romani apud Charisium p. 130, 30 legitur, *fros sine n littera, ne faciat, inquit Plinius, frontis, quasi non dicatur nisi frons τὸ μέτωπον, quod se probare dicit, quoniam anticum u non recipiebat n, sed nec cum vertit in o: Varro rerum rusticarum libro I, ulmos et populos, unde est fros, idem antiquitatum Romanarum libro XV fros faenum messis.* *frons* est in libris manu scriptis Nonii p. 114, 1, ubi Muellerus restituit *fros*, quod olim Lipsius coniecerat, *Fros pro frondis Vergilius Georgicorum II praecipue cum fros tenera inprudensque laborum, Varro de re rustica lib. I quod Cato ait, circum fundum ulmos et populos, unde fros ovibus et bubus sit.* item Non. p. 486, 9 *Varro Parmenone, caeditur lotos alta, fros decidit Palladis, platanus ramis.* in uno codice A *fros* scriptum est II 5, 11; in ipso archetypo fuit *tondes* pro *tondens* I 37, 2 et *glas* III 2, 12. 13, 1. — deinde *a septemtrionali parte* editio princeps a Politiano non correcta et apographa Italorum, *a septemtrionali plaga* A m et corrector codicis Florentini ex vetere interpolatione, quae in Aldinam editionem recepta et deinde in reliquas propagata erat. in compositione verborum frustra laboraverunt interpretes, cum non animadverterent haec verba, *sed hoc — maxime,* a reliquis separata et in parenthesi interposita esse. nam quae a Catone de ulmis et populis frondis causa circum fundum serendis praecepta erant, ea ita probavit Varro, ut eas arbores sine detrimento poni a septemtrionali parte diceret, propterea quod ibi non officerent soli. simul adnotavit neque in omnibus fundis id opus esse, neque ubi opus esset, propter frondem maxime fieri. saepius autem huiusmodi sententiis, quibus interpositis nexus verborum suspenditur, usus est, quae non intellecta compositione verborum editoribus difficultatem paraverunt.

4 Ille adicit ab eodem scriptore] Quicumque rationem sermonis a Varrone instituti bene perspexerit, non dubitabit, quin ad Scrofam haec pertineant, non ad Stolonem, sicut Gesnerus et Schneiderus adnotaverunt. Scrofae enim supra c. 3 praecepta de agri cultura tradenda mandata erant, quo munere ita fungitur, ut ipse sermonem regat, reliqui brevioribus sermonibus additis ea quae ab illo disputata erant augeant. itaque postquam Stolo

praecepta Catonis de sationibus commemoravit, iam Scrofa eo sermone suscepto adicit quae praeterea ab eodem scriptore ea de re praecepta erant. similiter de Catone scripta sunt haec, I 22, 5 *dicuntur ab eodem scriptore.*

Ibi oculos harundinis pedes ternos altum ab alio seri aptam esse utrique eadem fere culturam] *Alium ab alio* et deinde *eandem* Merula. Cat. 6, 3 *ibi oculos harundinis pedes ternos alium ab alio serito. ibi corrudam serito, unde asparagi fiant. nam convenit harundinetum cum corruda.* inde supplementa petivit Iucundus, quem deinde reliqui editores secuti sunt, *ibi oculos — seri, ibi quoque corrudam, unde asparagi fiant, aptam esse utrique eandem fere culturam.* neque credi potest praecepta Catonis a Varrone ita deminuta esse, ut quae ab illo de communi cultura corrudae et asparagi scripta erant ad cacumina populorum et harundinetum transferret. itaque lacunam indicavi.

XXVI Ridica uitis a septemtrione uersus tegatur] *Ad septemtrionem* m et Florentinus codex et edita inde ab Aldina editione exemplaria. *figatur* m et corrector Florentini codicis, quod Iucundus recepit. *tegatur* ex libris Angelius restituit. de eadem re Columella IV 16, 2 scribit *isque palus ponendus est, ut frigorum et aquilonum excipiat violentiam vitemque protegat.*

Et si cupressos uiuas pro ridicis quas inserunt alternos ordines imponunt neque eos crescere altius quam ridicas patiantur neque propter eos ut adserunt uites] *Et si cupressos vivas pro ridicis inserunt, alternos ordines imponunt, neque eas crescere altius quam ridicas patiuntur, neque propter eas adserunt vites* Iucundus. *neque propter olus adserunt vites* Pontedera p. 122, quod Schneiderus recepit. de usu cupressorum in vineis solus Plinius scribit XVI 140 *duo genera earum, meta in fastigium convoluta, quae et femina appellatur; mas spargit extra se ramos deputaturque et accipit vitem.* Varro, siqui his arboribus pro ridicis utantur et eius rei causa alternos ordines cupressorum imponant, eos in his ordinibus illud observare dicit, ne altius crescant, quam ridicae vitium esse solent, neve prope ipsos arborum ordines serantur vites, quas ad illarum ramos deputatos, ut ait Plinius, alligare volunt. itaque archetypi scripturam restitui, sed *ut adserant* scripsi. nam

inepta sunt quae ad indicativum modum *ut adserunt* defendendum Scaliger commentus est, 'neque propter eos ordines cupressorum ita ponuntur vites, ut adseri solent ulmis'. sed praeterea *patiuntur* scribendum erat, *neque eos crescere altius quam ridicas patiuntur, neque propter eos ut adserant vites.* nam minus apte haec quoque ad illud quod supra scriptum erat *observant* referuntur. *ut adserant* autem consueta apud Varronem brevitate dictum est pro eo quod uberius dicendum erat 'neque ita faciunt ut adserant': I 20, 2 *hos veteranos ex campestribus locis non emendum in dura ac montana, nec non contra si incidit, ut sit vitandum,* II 4, 12 *quae prae pinguitudine carnis non modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex exesa carne nidum fecisset.* eiusdem fere generis haec sunt, III 7, 4 *columbaria singula esse oportet ut os habeat,* 8, 1 *locum constituendum — eumque item ut de columbis dictum est, ut habeat ostium,* 16, 7 *neque ignava ut non — resistat.*

Fiscinas expediet urnam] *Fiscinam expedi et urnam* Victorius.

XXVII 1 *Comprehendit* editio princeps a Politiano non mutata, item I 50, 2, sed *comprendit* plurima apographa, et hanc solam formam Varro in verbis *conprendo* et *deprendo* et in simplici *prendo* in his libris probavisse videtur, I 1, 10. 7, 3. 9, 1. 40, 6. 50, 2. II 1, 4. III 5, 18. 10, 5. semel sine discrepantia librorum legitur *comprehensas* II 2, 2 et eodem modo *reprehendis* I 2, 24.

Claeuis ac sole percalefactis aptiores facere ad accipiendum imbrem et ad opus faciliores relaxatas] *Cavis ab sole percalefactis aptiores fieri ad accipiendum imbrem et ad opus faciliores relaxatis* Iucundus. *glaebis* post Politianum Victorius restituit. *glebis ab sole percalefactis* vel *glebas ab sole percalefactas aptiores fieri ad accipiendum imbrem et ad opus faciliores reddi* Ursinus. utrum deleto *ac,* quod in codice ante *sole* scriptum erat, *glaebis sole percalefactis* scribendum sit, an addita praepositione *glaebis a sole percalefactis,* non constat. nam sine praepositione dictum est I 9, 2 *quae sole perferve ita fit,* cum praepositione I 12, 3 *a sole toto die inlustratur.* probabilius tamen visum est *a sole,* quam quod olim dedi *sole,* et III 8, 3 *a stercore ne offendantur* potius quam *stercore,* ubi simi-

liter *ac stercore* in archetypo scriptum erat. nam saepius in eius modi elocutionibus *ab* praepositionem pro ablativo Varro usurpavit, I 59, 2 *datur ab arte,* III 2, 17 *vinci a villa,* de quo usu Roessnerus de praep. ab de ex usu Varroniano p. 23 disputavit. de reliquis non est cur dubitetur. nam iis sationibus, quae vere fiunt, agricolas terram rudem proscindere oportet duabus de causis, primum ut quae ex ea enata sunt exradicentur, deinde ut glaebis calefactis sationes et ad imbrem accipiendum aptiores et, cum relaxatae sint, ad opus faciliores faciant.

Neque ea minus binis arandum ter melius] *Eam* recte Ursinus. nam ad terram haec pertinent, non ad sationes. *minus bis* Merula, *minus binis* ex archetypo restitui. similiter *alternis* I 20, 3. II 7, 11. III 16, 9. et postulat hoc usus Varronis, qui adverbiis numerorum *plus* vel *minus* sine *quam* particula non addidit: nam III 10, 3 *plus quam ter* pro *plus quater* scripsi. cum reliquis numeris eadem constanter non addito *quam* posuit, et in significatione aetatis *maior* et *minor* non addito *quam* I 20, 1 *neque minores trimos neque maiores quadrimos,* II 2, 18 *non minorem quinque mensum,* 5, 13 *non minores oportet inire bimas,* 7, 1 *ne sint minores trimae, maiores decem annorum,* III 6, 2 *minores bimae non idoneae;* contra II 2, 14 *neque pati oportet minores quam bimas saliri,* 4, 7 *neque minores admittendae quam anniculae,* 4, 21 *ne minores quam semestres.*

3 Aestate fieri messes oportere autumno siccis tempestatibus uindemias ac siluas excoli commodissime tunc praecidi arbores oportere secundum terram] *Oportere* utroque loco deleri voluit Ursinus, *oportet* Gesnerus coniecit. infinitivus, quo praecepta referuntur aliorum, non eius qui loquitur, neglegentiae cuidam dicendi tribui poterit, ut quid ii, quorum rationes in sationibus faciendis modo descriptae erant, in reliqua parte anni fieri velint, indicetur.

Prioribus imbribus] Vulgari scripturae vitio correcto *primoribus* scripsi, sicut legitur II 2, 14 *primitus oritur herba imbribus primoribus evocata.*

Cum gelu cortices ex imbribus careant glacie] *Et imbribus careant et glacie* Merula. *ex imbribus careant et glacie* scripsi. hieme tum putantur arbores, cum cortices gelu et glacie carent, quod imbribus efficitur. nomine *gelu* autem praeter

ipsam glaciem gelida per hiemem natura ramorum, quae imbribus temperanda est, significatur.

XXVIII 1 Et efficiat ut uer dies habeat XCI aestas XCIV autumnus XCI hiems XXCIX quae redacta ad dies ciuiles nostros qui nunc sunt primi uerni temporis ex ad VII id. febr. aestiui ex ad VII id. mai. autumnalis ex ad VII id. sextil. hiberni ex ad IV id. nou.] *Et efficiat* libri manu scripti, *efficitur* omisso *et* in principe editione edidit Merula, ubi Politianus ex codice *et* addidit, sed *efficitur* non correxit. *efficitur ut ver dies habeat nonaginta unum, aestas nonaginta quatuor, autumnus nonaginta duos, hyems octoginta octo. quae divisio redacta ad dies civiles nostros, qui nunc sunt, primi verni temporis extant ad septimum Idus Februarii, aestivi extant ad septimum Idus Maii, autumnalis extant ad tertium Idus Sextilis, hyberni extant ad tertium Idus Novembris* Iucundus. lectionem archetypi Victorius restituit, sed *efficitur* ex impressis exemplaribus retinuit et *autumnales* scripsit. in scriptura librorum illud recte a Iucundo emendatum erat, quod pro *VII id. Sextil.* scripsit *tertium idus Sextilis,* quod post eum Schneiderus recepit. nam ita et numerus efficitur dierum nonaginta quattuor, qui aestati tribuuntur, itemque dierum unius et nonaginta, qui sunt autumni, et dies est vicesimus tertius, postquam sol in signum leonis transiit, a quo die initium aestatis fit. auctore enim Columella XI 2, 52 *a. d. XIII kal. Augustas sol in leonem transitum facit,* a quo die, qui est dies XX mensis Iulii, vicesimus tertius est a. d. III idus Sextiles, qui est dies XI mensis Augusti. in reliquis de fide veteris scripturae dubitari non debebat, et in his quoque Varronis rationes cum Columella consentiunt, XI 2, 4 *XVII kal. Febr.* (d. XVI m. Ianuar.) *sol in aquarium transit,* ib. 36 *XV kal. Maias* (d. XVII m. April.) *sol in taurum transitum facit,* ib. 76 *XIIII kal. Novembres* (d. XIX m. Octobr.) *sol in scorpionem transitum facit.* ab his diebus enim vicesimus et tertius, a quo Varro tempora veris aestatis hiemis numerat, est VII id. Febr. (d. VII m. Febr.), VII id. Mai. (d. IX m. Maii), IV id. Nov. (d. X m. Novembris).

2 Suptilius descriptis temporibus obseruanda quaedam sunt eaque in partes VIII diuiduntur] *Descriptis* apographa Italorum et editio princeps a Politiano non correcta, et

ita in ipso archetypo scriptum fuit. *discretis,* quod habent codices A et m, veteri coniecturae tribuendum est, quam Victorius commendavit et post hunc reliqui editores receperunt. sed verum est *descriptis.* — *ea quae* editio Commeliniana et ex hac Gesnerus. *observanda quidem sunt ea quae* Pontedera p. 124. *eaque* ex editionibus ante Commelinianam impressis Schneiderus restituit.

Primum a fauonio ad aequinoctium uernum dies XL hinc ad uergiliarum exortum dies XLIV ab hoc ad solstitium dies XLIIX inde ad caniculae signum dies XXVII dein ad aequinoctium autumnale dies LXVII exin ad uergiliarum occasum dies XXXII ab hoc ad brumam dies LVII inde ad fauonium dies XLV] *Primum ab fauonio ad aequinoctium vernum dies quadraginta. hinc ad vergiliarum exortum dies quadraginta quattuor. ab hoc ad solstitium dies quadraginta novem* sqq. Merula, *primum ab favonio ad aequinoctium vernum dies quadragintaduo. hinc ad vergiliarum exortum dies quadragintaquatuor. ab hoc ad solstitium dies quadragintanovem. inde ad caniculae signum dies vigintinovem. deinde ad aequinoctium autumnale dies sexagintaseptem. exinde ad vergiliarum occasum dies trigintaduo. ab hoc ad brumam dies quinquagintaseptem. inde ad favonium dies quadragintaquinque* Iucundus. codicis scripturam Victorius restituit praeter unum locum, in quo ipso invito, ut videtur, Aldinae et Iuntinae editionis lectio relicta est, *ad caniculae signum dies XXIX,* ubi in manu scriptis libris *dies XXVII* et in antiquioribus editionibus *dies viginti septem* scriptum erat. Victorium reliqui editores secuti sunt praeter Schneiderum, qui partim coniectura, partim ex veteribus editionibus numeros in hunc modum mutavit, *primum a favonio ad aequinoctium vernum dies XLV. hinc ad vergiliarum exortum dies XLVI. ab hoc ad solstitium dies XLIIX. inde ad caniculae signum dies XXIV. dein ad aequinoctium autumnale dies LXVIII. exin ad vergiliarum occasum dies XLV. ab hoc ad brumam dies XLIV. inde ad favonium dies XLV.* in his unum haud dubie recte a Schneidero emendatum est, quod in prima parte anni scripsit *ad aequinoctium vernum dies XLV,* quo numerus dierum trecentorum sexaginta quinque, quem ratio anni a Caesare constituti postulat, efficitur. in reliquis partibus

et Schneiderus et post eum plurimi, qui de hac anni divisione copiose disputaverunt, in errorem inducti sunt propterea, quod de fide numerorum, qui in editis exemplaribus, sicut supra scriptum est, leguntur, parum constabat. numeros autem archetypi, quos restitui, si sequimur una cum certa emendatione quam dixi *XLV* pro *XL*, Varro in octo partibus anni constituendis hos terminos probavit, quos additis numeris dierum, quibus nunc utimur, adscripsi.

favonius a. d. VII id. Febr. (die VII m. Februarii)
aequinoctium vernum a. d. IX kal. April. (die XXIV m. Martii)
vergiliarum exortus nonis Maiis (die VII m. Maii)
solstitium a. d. VIII kal. Iul. (die XXIV m. Iunii)
caniculae signum a. d. XII kal. Sextil. (die XXI m. Iulii)
aequinoctium autumnale a. d. VI kal. Octobr. (die XXVI m. Septembris)
vergiliarum occasus a. d. V kal. Novembr. (die XXVIII m. Octobris)
bruma a. d. IX kal. Ianuar. (die XXIV m. Decembris).

sed in constituenda bruma vel aequinoctio autumnali ipse aliam rationem secutus est in iis quae de sexto intervallo scripta sunt 34, 1 *sexto intervallo ab aequinoctio autumnali incipere scribunt oportere serere usque ad diem nonagesimum unum; post brumam, nisi quae necessaria causa coegerit, non serere.* nam ut numerus compleretur dierum unius et nonaginta ab aequinoctio autumnali usque ad brumam, utriusque quidem temporis die, ut par est, comprehenso, aut aequinoctium a. d. VII kal. Octobr. (die XXV m. Septembris) constituendum erat, aut potius bruma a. d. VIII kal. Ianuar. (die XXV m. Decembris). nulla autem auctoritas tribuenda est rubricis ante hunc librum scriptis. quas qui confecit et dies menstruos, quos Varro non indicaverat, ipse addidit et intervalla inter hos dies a Varronis numeris plane diversa constituit. ceterum si quis terminos a Varrone positos, quos supra indicavi, ad eas normas, quas Columella Eudoxo, ut ait, auctore secutus est, aptare velit, numeri qui erant in codice pluribus locis mutandi erunt. velut si caniculae signum, ut fieri solebat, in a. d. XIII kal. Sextiles posuerat, quarto intervallo dies viginti sex, quinto dies sexaginta octo tribuendi erant. sed quoniam nescimus, quas rationes Varro in his terminis constituendis secutus

sit, praeter unum numerum manifesto errore, ut dixi, corruptum reliquos sic, ut in codice scripti erant, potius servare quam incertis emendationibus temptare debemus.

XXIX 1 In primo interuallo] *In* praepositionem inclusi, quoniam in reliquis intervallis Varro ablativo casu non addita praepositione usus est.

Seminaria omne genus ut serantur putari inpratis circum uites ablacuari radices quae in summa terra sunt praecidi prata purgari salicta seri segetes sarire] *Putari in primis* inde a principe editione receptum erat, quod inepte Schneiderus defendit vinearum vel seminariorum putationem intellegens. neque magis probari possunt quae alii coniecerunt, *in paratis* Popma, ut parata essent vineae, *vipretas* Scaliger verbis in hunc modum transpositis, *putari, circum vites ablaqueari, vipretas, radices quae in summa terra sunt praecidi.* varia temptavit Pontedera p. 125, sed in eo acquievit, ut *in pratis putari* interpretationem esse putaret eorum quae deinde scripta sunt *prata purgari.* quod genus operum Varro praeceperit nescimus; sed putationem non esse in pratis, sed in vineis vel arbustis certum est. quare lacuna, qua verba corrupta esse videntur, suppleta scripsi *putari arbusta, stercorari in pratis.* haec enim Columella de eodem tempore anni scribens praecepit XI 2, 16 *arbustorumque sive putatio sive alligatio finienda,* ib. 18 *hoc eodem tempore stercoris pars in prata digerenda, pars oleis et ceteris arboribus inspargenda.* ipse Varro vineas et arbusta putari iussit in septimo et octavo intervallo c. 35 et 36; eadem igitur opera, quae extrema anni parte fieri voluit, initio etiam sequentis tribuit. olim *praeparari in pratis* scribendum conieci, qua de re Varro I 37, 5 et Columella XI 2, 27 scribunt. ad eandem rem pertinet quod in secundo intervallo legitur *prata defendi,* quae est pars praeparationis. — *sariri* Sylburgio auctore, ut videtur, primum in Commeliniana editione editum est. *arari* scholia Bernensia in Verg. georg. I 1 *nec sane segetes simpliciter pro terra ponuntur, sed pro terra arata, ut Varro rerum rusticarum primo libro prata purgari, salicta seri, segetes arari convenit.* eadem cum iis quae apud Varronem sequuntur scripta sunt in scholiis Laurentianis et Parisinis a Mommsenio mus. Rhen. v. XVI a. 1861 p. 443 editis, *nec sane segetes simpliciter pro*

terra ponuntur, sed pro terra arata, Varro rerum rusticarum libro I prata purgari, salicta seri, segetes arari convenit; et infra, seges dicitur quae (l. *quod*) *aratum nondum satum est.* verum esse *sariri* disci poterat a Varrone c. 36 et a Columella XI 2, 9 *eodem mense ante kal. Februarias sariendae segetes autumnales.* nam quae in octava parte anni de segetibus sariendis praecepta sunt, ad primam quoque partem, sicut reliqua opera, ex aliqua parte pertinent.

Seges dicitur quod aratum satum est aruum quod aratum necdum satum est] *Seges dicitur quod aratum sed necdum satum est* Merula, et similiter scholia Vergiliana supra scripta, manifesto errore, quamquam Pontedera p. 125 longa disputatione principis editionis lectionem defendit. manu scriptorum librorum lectionem Iucundus restituit, nisi quod *nec* pro *necdum* edidit, quod Victorius correxit. Varronis definitiones, sicut alias rusticorum vocabulorum definitiones, Verrius receperat: Fest. p. 340, 31 *Seges dicitur ea pars agri, quae arata et consita est, a serendo videlicet,* Paul. exc. Fest. p. 25, 12 *Arvum dicimus agrum necdum satum.*

Noualis ubi satum fuit antequam secunda aratio renouatur rursus] *Novalis ubi satum fuit antequam secunda aratione renovetur. Rursus* Merula et deinde reliqui editores, *rursus* parum commode cum sequentibus coniuncto. veram verborum coniunctionem Ursinus demonstravit. restabat ut *novatur* potius quam *renovatur* scriberetur, *antequam secunda aratione novatur rursus.* nam *aratio renovatur* ineptum est, sed ager secunda aratione novatur: Varr. de ling. lat. V 39 *qui intermittitur a novando novalis ager.*

2 Terram cum primum arant proscindere appellant cum iterum offringere dicunt quod prima aratione glaebae grandes solent excitari cum iteratur offringere uocant tertio cum arant iacto semine boues lirare dicuntur] Serv. in Verg. georg. I 97 *proscisso: propria voce usus est. cum enim primo agri arantur, quando duri sunt, proscindi dicuntur; cum iterantur, obfringi, cum tertiantur, lirari.* Paul. exc. Fest. p. 199, 3 *Offringi terra dicitur, cum iterum transverso sulco aratur.* apud Varronem Ursinus verba *cum iteratur offringere vocant* tamquam ex margine adscita deleri et deinde

deleto v. *boves* scribi voluit *lirare dicunt,* quod Gesnerus et Schneiderus probaverunt. potius neglegentiae scribentis tribuendum est, quod pro eo quod dicendum erat 'cum iteratur, offringuntur' repetivit ea quae supra scripta erant *cum iteratur, offringere vocant.* lirare dicuntur boves qui liras in agro faciunt, de quibus Columella II 4, 8 scribit *liras autem rustici vocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distantes sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis praebeat* et auctore Varrone Velius Longus de orthogr. p. 73, 4 *boves, cum se a recto actu operis detorserint, delirare dicuntur.*

Ut in apulia et id genus praediis per sartores occare solent] *Praediis* apographa omnia, *praedii* Politianus in principe editione non correxit. *ut in Apulia id genus praedii* ex Aldina editione receptum erat. restitui lectionem archetypi: III 9, 17 *aliis id genus rebus,* I 14, 3 *hoc genus saepes,* II 1, 23 *hoc genus rebus,* II 10, 1 *quod genus sint habendi pastores.* — deinde *satores* Merula, *sarritores* Iucundus, *saritores* Victorius, sed *sartores* libri manu scripti et III 2, 5 *sartoris;* eodem modo codex Sangermanensis Columellae II 11. 12. XI 3, 35 et saepius; et in titulo provinciae Africae CIL v. VIII n. 10570, 3, 12 *binas sartorias, binas messorias operas.*

3 Qua aratrum uomere lacunam striam fecit sulcus uocatur quod est inter duos sulcos elata terra dicitur porca quod ea seges frumentum porrigit] *Striam* in Aldina editione omissum erat. *lacunam* tamquam glossam deleri voluit Ursinus. strias Vitruvius III 3, 14. IV 1, 7. 3, 9. 4, 2 dixit in columnis partes elatas cum canaliculis suis. idem igitur vocabulum Varro de sulcis usurpavit, sed, quo accuratius cava pars significaretur, *lacunam* addidit. similiter ad definitionem porcae, *quod est inter duos sulcos,* appositionis loco additum est *elata terra.* nam non recte Muellerus in Non. p. 61, 18 *quod* ibi pro *quoad* dictum esse adnotavit: apparet enim tum *qua* potius quam *quoad* scribendum fuisse. deinde *quod ea seges frumentum porricit* dictum est sicut I 31, 3 *quod ea vitis inmittitur ad uvas pariendas.* nam porca, non sulco, seges frumentum porricit. *porrigit* et deinde *porrigere* in codice fuit, quae Politianus et Victorius correxerunt. idem vitium est in codice Festi p. 238, 7 *porcas, quae inter duos sulcos fiunt, ait Varro dici, quod porrigant*

frumentum. ad eandem definitionem pertinent haec in excerptis Pauli p. 108, 9 *porca autem est inter duos sulcos terra eminens.* aliam definitionem dedit Festus p. 218, 16, aliam Varro de ling. lat. V 39.

XXX Haec fieri segetes runcari herbam e segetibus expurgari boues terram proscindere] *Haec fieri debent* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus in principe editione non correxit. *debent*, quod Merula addiderat, in manu scriptis libris hoc loco non legitur et a Victorio deletum est. *segetes runcari, terram proscindi* Ursinus, quod Schneiderus probavit. addita consueta formula *id est*, de qua dixi I 9, 2, scripsi *haec fieri, segetes runcari, id est herbam e segetibus expurgari, boves terram proscindere.* nam infinitivi non addito verbo finito in his praeceptis positi sunt saepius.

Quae superiore tempore fieri oportuerit et non sunt absoluta antequam gemmas agant ac florescere incipiant fieri quod si quae folia mittere solent ante frondere inciperunt statim ad serendum idonea non sunt] *Oportuerat* m et edita ante Iuntinam editionem exemplaria. pro *fieri* utroque loco *seri* scribendum coniecit Ursinus; *fiant* posteriore loco habebant editiones ante Victorium. deinde *emittere* et *ante frondem* m. *quod si quae folia mittere solent, ante frondem florere incoeperint, statim ad serendum idonea non sunt* Merula, *quod si quae folia emittere solent aut ante frondere, quam florere inceperint, statim ad serendum idoneae non sunt* Iucundus, *quod si quae folia amittere solent, ante frondere inceperint, statim ad serendum idoneae non sunt* Victorius. ex his unum verum est *folia amittere*, quod legitur I 7, 6 *folia hieme non amittat* et *amittant folia.* reliqua sic, ut in archetypo scripta erant, exhibui et verba, quae ab editoribus separata erant, coniunxi, *fieri, quod, siquae folia amittere solent* sqq. nam ad seminaria potissimum, quae supra in primo intervallo dicta erant, haec pertinent. in his igitur ea quae superiore tempore absoluta non sunt secundo intervallo perficienda sunt, antequam ea quae seruntur gemmas agere et florescere incipiant, propterea quod ea quae folia amittere solent, si antea frondere inceperunt, ad serendum idonea non sunt.

XXXI 2 Pampinare est e sarmento coles qui nati sunt de iis qui plurimum ualent asecundum nonnum-

quam etiam tertium relinquere reliquos decerpere] *a secundum* optima apographa, *ad secundum* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas. Non. p. 93, 20 *Varro de re rustica lib. I e sarmento caules qui nati sunt, de his qui plurimum valent primum ac secundum, nonnumquam etiam tertium relinquere, reliquos decerpere.* inde *primum ac secundum* Iucundus. idem supra *postea occare id est comminuere* ex Nonio p. 61, 25 primus restituit. Varronis praecepta de pampinatione expressit Columella IV 27, 2 *idemque vinitor, qui ante ferro, nunc manu decurtet (decutet* cod. Sang.*) umbrasque compescat ac supervacuos pampinos deturbet. nam id plurimum refert non inscite facere, siquidem vel magis pampinationi quam putationi consulit* ipse Varro Theophrastum de caus. plant. III 14, 7 videtur secutus esse. — *coles* et postea *colibus* habent Varronis libri et I 41, 6 *colis,* I 31, 4 et 41, 4 *coliculus.* similiter II 5, 8 et 7, 5 *coda.* I 52, 1 *plostellum* et I 22, 11 *plostra,* sed saepius *cauda* et *plaustrum;* item II 7, 8 et 8, 4 *origa* pro *auriga.*

Resicari ex codice Victorius adnotavit, quamvis *resecari* Politianus in principe editione non correxerit. eodem modo in codice scripta erant haec, III 16, 34 *praesicatur,* I 50, 1 *subsicuerunt,* ib. 2 *subsicent,* ibidem tamen *subsecari subsecentur subsecatur* et *desecat,* sicut I 33. 41, 10; semel I 31, 4 *sicari* vitiose: nam in compositis codicis scripturam exhibui. item I 10, 2 *subsicivum* et saepe *faenisicia* et *faenisices,* semel II 11, 7 *faenisecia,* quod correxi.

3 Maiorem etiam unde uuae nascuntur palmam] *Maiorem unde etiam* coniecit Gesnerus: immo *maiorem et iam unde.* nam palma est vitis, quae est maior quam flagellum et ex qua iam uvae nascuntur.

Similiter ac flabellum flagellum] *Similiter flabellum ac flagellum* ex Iuntina editione adhuc receptum erat. nam in antiquioribus etiam plura perturbata erant.

Posterior quo ea uitis immittitur ad uuas pariendas dicta primo uidetur a pariendo parilema exin mutatis litteris ut in multis dici coepta palma] *Posterior, quod ea summittitur ad vites parietinas, dicta primo videtur a pariendo parilema, exin minutis litteris, ut in multis, dici coepta palma* Andreas Schottus observ. hum. 4, 24. *mutilatis lit-*

teris Burmannus in Verg. Aen. XI 543. *quod ea* scribendum esse etiam Gesnerus animadvertit: I 29, 3 *quod ea seges frumentum porricit.* nam inmitti dicuntur ea quae non deciduntur, sed ut crescant relinquuntur, Cic. de senect. 15, 53 *sarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum inmissio,* Plin. XVI 141 *utraque autem* (cupressus) *inmittitur in perticas,* Verg. georg. II 363 *dum se laetus ad auras Palmes agit laxis per purum inmissus habenis.*

4 Ex altera parte parit capreolum is est coliculus uiteus intortus ut cincinnus is enim uitis quibus teneat id qua serpit ad locum capiendum quo capiendo capreolus dictus] *Ex altera parte caprea dicta, quod parit capreolum. is est coliculus viteus intortus ut cincinnus. is enim vites quibus teneat et quas eripiat et ad locum capiundum se erigit. ex quo a capiendo capreolus dictus* Merula, *ex altera parte caprea dicta, quod parit —. is enim vites ut teneat, serpit ad locum capiundum. ex quo* sqq. Iucundus. *ex altera parte parit* ex codice Victorii Schneiderus restituit; in reliquis interpolationes editorum probavit, *is enim vitis quo se teneat atque serpat ad locum capiundum, ut se erigat, ex quo* sqq. plurali numero Paul. exc. Fest. p. 57, 16 *Capreoli vitium cincinni intorti, quia ad locum capiendum tendunt, appellati.* hinc olim scribendum conieci *ut cincinni, vitis quibus teneat id quo serpit.* nunc aptius esse visum est *ut cincinnus: hi sunt enim vitis quibus teneat id quo serpit ad locum capiendum, a quo capiendo capreolus dictus.* nam singularem numerum in definitione nominis positum sequitur pluralis *hi sunt,* quoniam in singulis vitibus plures sunt capreoli. similem numerorum mutationem notavi in demonstrativis pronominibus I 49, 1 *cum peraruit, de his manipulos fieri,* 50, 1 *manipulum — ubi eos fecerunt multos,* II 3, 1 *ut eam paret — et de iis eam potius,* 3, 7 *capra — harum enim dentes,* III 9, 6 *in utraque fenestra lata tripedalis, et eae pede altiores,* 10, 2 *est enim alterum genus —, nec cum iis libenter congregantur;* in relativis pronominibus I 2, 17 *ne capra natum pascat: quas etiam astrologia in caelum recepit,* II 4, 15 *peperit —, quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solent,* III 12, 6 *alterius generis est —, qui hoc fere mutant.* contra singulariter dicta pronomina praecedente plurali numero

nominum, II 3, 9 *greges faciunt —, ad perniciem eum perducat*, 9, 4 *debent esse — ingredienti ei displodantur*, 9, 11 *panes, magis enim eo aluntur*, et similiter II 5, 8 *neque ingredientibus qui displudantur nec cuius ungulae divarent*, 11, 11 *pellibus sunt vestitae —, cuius usum apud anticos quoque Graecos fuisse apparet.* saepe etiam in praeceptis numeros verborum, quibus pronomina non addita sunt, mutari notum est. sed in hoc quoque genere multa olim ab editoribus depravata sunt, quorum partem Victorius emendavit. adscribam haec, quae, quoniam Victorii diligentiam fugerant, adhuc corrupta in editis exemplaribus ferebantur, I 17, 4 *ut facientem imitetur*, II 2, 17 *agni — ne quid laboret — non desiderat matrem*, 4, 19 *matrem — ut crebro reditu alere possint porcos*, 6, 3 *eligendi mas et femina cum dignitate ut sit*, 7, 3 *equi — cum cavos habeat tum renascentes* et deinde *omnes habere solet renatos*, III 7, 4 *columbaria singula esse oportet, ut os habeat*, 9, 2 *qui ornithoboscion instituere vult — ut capiant magnos fructus*, 9, 7 *cubilia gallinarum — cum incubat*, 12, 4 *de iis Archelaus scribit, annorum quot sit.* pluralem numerum ex Merulae coniectura recepi I 54, 2 *si quid reliqui habeant musti*, ubi *habeat* in manu scriptis libris est; item singularem II 4, 13 *quod alienos non aspernatur* pro plurali *alienos aspernantur*.

Omne pabulum primum ocimum farraginem uiciam nouissime fenum sicari ocinum dictum a graeco uerbo oceos quod ualet cito similiter quo ocimum in horto] *Primum ocinum* Schneiderus. eadem forma restituenda est I 23, 1. nam *ocimum* est genus herbae in hortis, quod ὤκιμον vel βασιλικόν Graeci dixerunt et graeco nomine Latini, ut ait Varro de ling. lat. V 103 *quae in hortis nascuntur, alia peregrinis vocabulis, ut graecis ocimum menta ruta, quam nunc πήγανον appellant.* de hoc plura dixit Meyerus histor. botan. v. I p. 344. ab eo diversum est genus pabuli viridis, quod rustici *ocinum* dixerunt, cuius mentionem facit Cato c. 27. 53. 54, ubi *ocinum* in archetypo fuit. idem apud Varronem legit Nonius p. 550, 25 *Ocinum quod ocimum dicimus, Varro de re rustica lib. I primum ocinum farraginem (farracinam* codd.*) viciam, novissime faenum secari (frenum uocari* codd.*). ocinum dictum a graeco verbo ocaeos, quod valet cito (uaecitos* codd.*), similiter quod ocimum

in horto. Plin. XVII 197 *in vinea vetere serito ocinum,* 198 *ocinum, quod in vinea seri iubet, antiqui appellabant pabulum umbrae patiens, quod celerrime proveniat.* id. XVIII 143 *apud antiquos erat pabuli genus, quod Cato ocinum vocat, quo sistebant alvom bubus; id erat e pabuli segete viride desectum, antequam gelaret —. Varro appellat a celeritate proveniendi e graeco, quod oceos dicunt. — quod venit cito* ex Plinio apud Nonium scripsit Hadrianus Iunius, apud Varronem auctore Pontedera p. 137 Schneiderus. *similiter quod* recte idem. ocinum a graeco verbo *ὠκέως* dictum est, similiter atque ocimum, quod in horto est. deinde alia nominis derivatio additur, quod alvum citet bubus.

Id est fabuli segete uiride sectum antequam genat siliquas] *Id est pabuli segetes virides sectae, antequam generent siliquas* Merula, *id genus pabuli sunt segetes virides sectae ante, quam gerant siliquas* Iucundus, *id est pabuli segete viride sectum, antequam gerat siliquas* Angelius, *id ex pabuli segete viride sectum ante, quam genat siliquas* Victorius. *id est ex fabali segete* scripsi. nam *fabulia* pro *fabalia* dictum esse non credendum est Scaligero, *fabalia* dixerunt Cato 37, 1 Varro I 23, 3 Columella II 10, 9. Plinius autem in iis quae supra de ocino adscripsi Varronis verba aut non intellexerat aut corrupta legebat. *genat* ex codice Victorius restituit, item I 40, 1 *genendi* et *genendum,* II 2, 19 *genit,* 6, 3 *genuntur.*

5 Contra ex segete ubi sata admixta hordeum et uicia et legumina pabuli causa uirdea quo fart ferro caesa ferrago dicta aut nise quod primum in farracia segete seri coepta] *Contra — pabuli causa sunt. inde quod far ferro caesum farrago dictum, aut quod primum in farracia segete seri coeptum* Merula, *contra — pabuli causa viridia, quo far et ferro caesa, farrago dicta, aut quod primum in farracia segete seri coepta* Angelius, *contra — pabuli causa viridia. quod far ferro caesa, farrago dicta, aut nisi quod primum in farracia segete seri coeptum* Victorius, *contra — pabuli causa, viridia quod ferro caesa, ferrago dicta aut farrago (*vel *dicta, nisi farrago), quod — seri coepta* Schneiderus. farraginis definitionem a Varrone receperat Verrius, Paul. exc. Fest. p. 91, 14 *Farrago appellatur id quod ex pluribus satis pabuli causa datur iumentis.* ea autem ab aliis ferrago dicebatur, gloss. lat. v. IV

p. 342 *ferrago viridis.* quare duas vocabuli derivationes Varro posuit, alteram a ferro, alteram a farre ductam, in hunc modum, *contra ex segete, ubi sata admixta hordeum et vicia et legumina, pabuli causa viride ab eo, quod ferro caesa, ferrago, aut inde farrago, quod primum in farracia segete fieri coepta.*

Eo equi — purgantur] *Ea* Iucundus et Victorius, *eo,* h. e. viridi, Angelius restituerat.

Quibus cum susum uersus serpit ad scapum lupini aliumue quem ut haereat id solet uincere] *Susum uersus* plurima apographa, *susum uersum* codex Florentinus et Politianus, qui lectionem principis editionis *quibus sursum uorsum* parum accurate correxerat. *vincire* Merula. sententiam verborum, in qua interpretes laboraverunt, demonstrant ea quae de vitibus supra scripta sunt. vicia enim, cum susum versus serpit, ut ad scapum aliquem haereat, capreolis id quo pervenit vincire solet, *quibus, cum susum versus serpit —, id solet vincire.*

Aquam addi cotidie a quo quod indiget potu poma .l. dicta esse possunt] Non. p. 61, 28 *Pomorum a Varrone proprietas explanata est de re rustica lib. I, aquam addi cotidie vesperi, a quo, quod indigent potui, poma dicta esse possunt.* id. p. 502, 20 *Dativus pro ablativo — Varro de re rustica lib. I a quo, quod indigent potui, poma dicta esse possunt.* apud Varronem *vesperi,* quod in manu scriptis libris et in antiquissimis editionibus non legitur, ex Nonio addidit Iucundus, deinde omisit Angelius, quem Victorius secutus est; restituendum esse Mercerus ad Non. l. c. adnotavit, quamquam erravit, cum idem in 'optimo codice Varronis', h. e. Parisino, scriptum esse adderet. *potui* apud Nonium posteriore loco habent omnes, item priore loco optimi libri, *potus* ex correctura Harleianus, *potu* pauci ex deterioribus, *potuis* novissimi editores. hoc cur Varroni tribuatur causa non est. nam corrupto libro Nonius vel is quem ille auctorem secutus erat usus est.

XXXII 1 Quindecim diebus] De frumentis alios numeros Varrone auctore indicat Plinius XVIII 56 *Varro quater novenis diebus fruges absolvi tradit et mense nono meti.* sed ea aut ab hoc loco aliena aut parum accurate a Plinio relata sunt.

2 *Ervilam,* ut fuit in archetypo, Victorius dedit in secunda editione, *erviliam* antiquiores inde a principe editione, sicut scriptum

est apud Plinium XVIII 58. 98. 143. XXI 70, Colum. II 13, 1, Paul. exc. Fest. p. 82, 21. *ervillam* ex Varronis satura codices Nonii p. 204, 23.

XXXIV 1 Ut ante brumam sata quae septimo die bruma sata quadragesimo die uix existant] *Ut ante brumam sata septimo die, quae a bruma sata XL die* edita inde a principe editione exemplaria. *ut ante brumam sata quae septimo die, post brumam sata quadragesimo die vix existant* scripsi, h. e. ut eadem semina, quae ante brumam sata septimo die existunt, si post brumam sata sunt, vix quadragesimo die existant. *post brumam* ut scriberetur postulabant et ea quae supra scripta sunt *post brumam non serere* et quae Plinius XVIII 204 ex hoc loco refert, *inter omnes autem convenit circa brumam serendum non esse magno argumento, quoniam hiberna semina, cum ante brumam sata sint, septimo die erumpant, si post brumam vix quadragesimo. bruma sata* defendit Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 16, ut esset 'tempore brumae', pro quo *brumalibus diebus* scriptum est I 29, 2.

Putescere semina soleant] *Putrescere* m et edita ante Victorium exemplaria. hoc restituendum esse monuit Lachmannus in Lucret. p. 188. nam putrescere constanti usu dicitur de iis quae umore vel calore vel frigore resolvuntur, ut apud ipsum Varronem II 5, 16 *ne ungulae putrescant* et saepius apud Columellam II 10, 26. 11, 8. III 11, 7. XI 2, 61. 3, 56 et apud Palladium III 25, 15; putrefacere Colum. III 12, 1 *umorem terrae putrefacere deposita semina,* et putrefieri Pallad. I 33. III 10, 3. X 9. adiectivo puter usus est Varro I 8, 4 *palus — puter evertitur,* I 41, 1 *tenellum enim cito facit putre.* putescere autem non reperio dictum esse nisi de iis quae cum malo odore corrumpuntur, Cat. 3, 4 *olea putescet —, oleum foetidum fit,* Varr. de ling. lat. V 25 *puticulae, quod putescebant ibi cadavera proiecta,* Cic. Tusc. disp. I 43, 102 de corpore mortui *humine an sublime putescat.* neque repugnant quae de carne suum scripta sunt Cic. de deor. nat. II 64, 160 *cui quidem, ne putesceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus* et de fin. V 13, 38 *animum illi pecudi datum pro sale, ne putesceret,* ubi *putresceret* habent manu scripti libri, sed *putisceret* Nonius p. 161, 17.

XXXV 1 Serere lilium et crocum quod iam eget radicem rosam ea conditur radicitus in uirgulas palmares] *Eget* apographa, *egit* in principe editione Politianus non correxit. *quod iam egit radicem: rosa etiam conciditur* editiones ante Victorium, qui *rosam ea* ex codice recepit. veram verborum sententiam demonstravit Schneiderus, *serere lilium et crocum; quod iam egit radicem, rosetum conciditur.* sed aptius esse puto quod scripsi, *serere lilium et crocum. quae iam egit radicem rosa, ea caeditur* sqq. nam de surculis rosarum haec praecipiuntur a Theophrasto hist. plant. VI 6, 6, a Palladio XII 11 et in geoponicis XI 18, 2.

XXXVII 1 Bipertiti] *Quadripertiti* Ursinus coniecit, non animadvertens hanc bipertitam divisionem, quam Varro posuit, opponi vulgari illi et quadripertitae, quae postea dicitur.

Quod adueniat ad intermenstruum] *Quoad ueniant intermenstruum* m, *quod adueniat ad intermenstruum* reliqui omnes. *quoad veniat* in principe editione Politianus non correxit, *quod veniat* Victorius. *quoad* probaverunt Lachmannus in Lucret. p. 133 et C. F. W. Muellerus ephem. scholast. Berol. a. 1865 p. 800. pro hoc *quaad* scripsi, de qua forma dixi I 1, 2. — de intermenstruo die Varro de ling. lat. VI 10 scribit *a mensibus intermestris dictum, quod putabant inter prioris mensis senescentis extremum diem et novam lunam esse diem, quem diligentius Attici ἕνην καὶ νέαν appellarunt ab eo, quod eo die potest videri extrema et prima luna.*

Quaedam contra quae metas ut frumenta et caeduas siluas] *Quaedam contra, ut quae metas frumenta et caeduam silvam* Iucundus, *quaedam contra quae metas, ut frumenta, et caedas, ut silvam* Pontedera p. 146, quod Schneiderus probavit. neque tamen dubitandum erat de mutata forma orationis. quaedam crescente potius quam senescente luna facienda, quaedam sunt quae contra, i. e. senescente luna, metas.

2 Nidecrescenti luna tondes caluos fiam] *Ni decrescenti* vel *inde crescenti* plurima apographa et ipsum haud dubie archetypum, quamvis *decrescente* Politianus non mutaverit. *ut decrescente* ex principe editione Ursinus et Schneiderus probaverunt coll. Plin. XVI 194 *Tiberius idem et in capillo tondendo servavit interlunia. M. Varro adversus defluvia praecipit ob-*

servandum id a pleniluniis et XVIII 321 *omnia quae caeduntur, carpuntur, conduntur, innocentius decrescente luna quam crescente fiunt.* immo hoc dicit Agrasius, se cavere ne, si crescente luna capillum tondeat, calvus fiat. quare scripsi *ne crescente luna tondens.* nam *ni* pro *ne* dictum num Varroni tribuendum sit, dubito, quamquam Ursinus coniectura scribere non dubitavit I 59, 3 *ni extrinsecus spiritus adflet* et III 16, 34 *ni quid eximatur.*

3 Numquam rure audisti inquid octauo lanam lunam et crescentem et contra senescentem et quae crescente luna fieri oporteret et tamen quaedam melius fieri post octauo lanam lunam quam ante] *Ianam lunam* utroque loco edita inde a principe editione exemplaria. *oportet* codex Florentinus, *oporteat* m et Iucundus. *octavo Ianam lunam crescentem et contra senescentem, et quae crescente luna fieri oporteat, tamen melius fieri post octavo Ianam lunam* Ursinus. de formula apud rusticos usurpata *octavo Ianam lunam,* qua dies octavus ante plenam et ante novam lunam significabatur, non videtur dubitandum esse. sed altero loco, ubi quaedam melius post eum diem fieri dicitur, *post octavum* scripsi. *et* ante *tamen* delendum esse vidit Ursinus, *quae crescente luna fieri oporteret, tamen quaedam melius fieri post octavum Ianam lunam quam ante.* nam addito post relativam sententiam pronomine *quaedam* pars indicatur eorum quae fieri oportet, I 55, 1 *quae manu stricta, melior ea quae digitis nudis*, I 4, 2 *ea quae faciunt cultura honestiorem agrum pleraque non solum fructuosiorem eadem faciunt,* III 9, 16 *quod fere quae ante pleraque non succedunt.*

Dixi de quadripertita forma cultura agri] *Culturae* edita inde a principe editione exemplaria. pro eo *in cultura* scripsi. quadripertitam autem formam apparet non eam dici, quae ex quattuor partibus lunae ducitur, sicut Gesnerus adnotavit, sed quattuor partes agri culturae dicuntur, quas Scrofa supra 5, 3 proposuerat. hac igitur disputatione finita iam Stolo descriptionem addit operum rusticorum in sex partes divisam, quae est altera temporum divisio sexpertita.

4 Quin sexpertita] *Quae in sex partita est* Iucundus. *quae est sexpertita* scripsi. nam *quin* particula adfirmativa hic locum non habet.

Faciendi scrobes] Non. p. 225, 7 *Scrobes feminino genere, masculino Plautus — Varro rusticarum rerum lib. I scrobiculum dicit, idem Manio quod dum administrant, in scrobe fodiendo inveniunt arcam.* scrobiculum in hoc libro non legi, sed errori grammatici tribuendum esse Victorius adnotavit. lacunam, qua Varronis verba apud Nonium hausta erant, Muellerus significavit.

5 Cum etiam nunc platanus nouella esset] *Etiam tunc* editio Commeliniana. praeteriti temporis cum *etiam nunc* positi exempla indicavit Handius Tursell. v. II p. 586. cum praesenti tempore *etiam nunc* legitur II 1, 5 *etiam nunc in locis multis genera pecudum ferarum sunt* et *boves perferi etiam nunc sunt,* ib. 9 *multa etiam nunc — dicitur,* II 4, 18 *etiam nunc vestigia apparent,* 11, 9 *etiam nunc vellunt,* III 1, 6 *etiam nunc ita dicunt,* 2, 3 *etiam nunc ructor,* item I 2, 14 *rustici etiam nunc quoque viam veham appellant.* II 11, 15 *etiam nunc dicuntur* scripsi, ubi *etiam inde dicuntur* est in libris. semel in archetypo *etiamnum* scriptum erat, II 4, 10 *etiamnum quodannis e Gallia adportantur Romam pernae,* ubi *etiam nunc* edidit Merula.

Quaedam si bubus et aratro proscinderis et iterandum antequam semen iactas] *Proscinderis* libri manu scripti, *proscideris* in principe editione Politianus non correxit. *ad quaedam, si — proscideris, iterandum* Ursinus. immo quaedam loca post primam arationem etiam iteranda sunt, antequam semen iaciatur. *iacias* scripsi pro *iactes,* quod adhuc in editionibus fuit. iaciuntur enim semina, non iactantur, I 4, 1 *priusquam iacias semina,* I 42 *ut semen iaciatur.*

Ut defendantur a pastione] *A pastione* deleri voluit Ursinus coll. I 30 *prata defendi;* sed Columella XI 2, 27 *prata purgare et a pecore defendere.*

XXXVIII 2 Si caueto dominus] *Si caveat* ex Aldina editione receptum erat, *si cavet* scripsi. nam coniunctivi modi nulla ratio est.

3 In eo si in medio robusta aliqua materia sit depacta negant serpentem nasci] *In eo si medio* Ursinus coll. Colum. II 14, 6 *sed eodem medio loco robustam materiem defigere convenit.* potius corrigenda erat verborum coniunctio, ut

in eo cum verbo *nasci* coniungeretur, *in eo, si in medio robusta aliqua materia sit depacta, negant serpentem nasci.* nam *in medio* per se positum est, de quo dixi I 8, 4.

XXXIX 1 Sationis autem gradus secundus hanc habet naturam ad quod tempus cuiusque seminis apta sit ad serendum] Ita haec, sicut in manu scriptis libris scripta sunt, in editis exemplaribus ferebantur. neque tamen sententiam verborum a quoquam video explicatam esse. in secundo autem gradu, qui est sationis, cum et de generibus seminum et de tempore locoque quo serenda sunt disputandum sit, sicut postea dicitur, in primis naturam cuiusque seminis in hac parte spectandam esse apparet. ex variis igitur emendationibus, quibus ad hanc rationem verba accommodari poterant, praetuli hanc, *sationis autem gradus secundus haec habet: natura ad quod tempus cuiusque seminis apta sit ad serendum.* nam genetivi *cuiusque seminis* a suo nomine interpositis verbis *ad quod tempus* separati sunt, sicut III 2, 15 *ut sexaginta milia ea pars reddiderit eo anno villae.* similia etiam haec sunt, I 4, 3 *in pestilenti calamitas quamvis in feraci agro,* III 5, 7 *de illo genere sunt turdi adventicio,* III 6, 6 *quod potius factum tum luxuriosi quam severi boni viri laudabant.* alia liberioris verborum collocationis exempla dedi I 20, 5. contra librariorum vitio tribuo quae deinde in codicibus scripta sunt *ad quod quaeque tempus res facillime crescat,* quae recte, ut videtur, Iucundus transposuit, *ad quod tempus quaeque res facillime crescat.* ibidem in archetypo *facilissime* videtur scriptum fuisse, postea correctum *facillime.* nam *facilissime* habent B et Florentinus codex, *facillissime* A, *facillime* editio princeps a Politiano non correcta.

2 Cum pleraque uere quam autumno inserantur] *Vere melius quam autumno* ex Aldina editione receptum erat. *quam* non addito comparativo vel, ut olim credebatur, omisso *potius* dici de iis quae aliis praeferuntur notum est. ex his Varronis libris exempla eius usus adnotavi haec, III 4, 1 *ab his temporibus quam superioribus,* et cum duobus comparativis I 41, 5 *in hoc enim umidiora quam aridiora,* II 5, 9 *de mediis duobus prior quam posterior,* praecedente *potius* II 1, 14 *ita potius bovem emunt cornibus nigrantibus quam albis, capram amplam quam parvam.*

3 Cum semina sint fere quattuor generum quae transferuntur e terra in terram uiuas radices quae ex arboribus dempta demittuntur in humum quae inseruntur ex arboribus in arbores] *Semina fere sint* minus accurate Politianus, *semina sint fere* omnia apographa. *cum semina fere quattuor sint generum, quae transferuntur e terra in terram, per se a natura, alia ex industria ut faciunt viviradices* sqq. Merula, *cum semina fere quatuor sint generum, quae non transferuntur e terra in terram, sed per se fiunt a natura, alia ex industria, ut faciunt viviradices* Iucundus. coniecturis editorum haec corrupta esse animadvertit Victorius, qui remotis iis quae ab illis addita erant verba ita exhibuit, *cum semina fere quatuor sint generum, quae transferuntur e terra in terram, viviradices.* idem ex quattuor generibus seminum tria modo indicari monuit. eum defectum ita supplendum coniecit Ursinus, *quae primigenia, quae transferuntur* sqq., similiter Popma *quae nata* vel *quae prius quam sata nata, quae transferuntur* sqq. lacunam eodem loco Gesnerus indicavit. tamen Schneiderus pravo antiquissimarum editionum studio et auctore Pontedera p. 148 interpolatam lectionem repetivit, *cum semina fere quatuor sint generum, quae per se fiunt a natura, alia ex industria, quae transferuntur e terra in terram, ut faciunt viviradices.* primum genus seminum, quae tamquam primigenia natura dedit, descriptum est 40, 1 et 2 *primum semen — ex raporum brassicam.* huius significatio hoc loco in codice omissa est. nam ad secundum genus, quod 40, 3 descriptum est, pertinent ea *quae transferuntur e terra in terram*, cum plantae vel surculi cum suis radicibus ex terra exempti in aliam terram transferuntur. quod genus viviradices dicere solebant, quas in vitibus accuratius descripsit Columella V 5, 7, eoque nomine Varro supra c. 35 de rosis usus est. idem hoc loco Merula ediderat. sed aptius est *viva radice*, quod ipsum vetere coniectura inventum in codice m legitur. nam viva radice haec semina ex terra in terram transferuntur. itaque scripsi *cum semina sint fere quattuor generum, quae natura dedit, quae transferuntur e terra in terram viva radice.* sequitur tertium genus, de quo 40, 4 agitur, cum ex arboribus surculi vel taleae in humum demittuntur, et quartum, quod fit insitionibus, quod 40, 5 et 6 descri-

bitur. accuratius autem Theophrastus, a quo Varro in hac parte plurima petivit, genera sationum distinxit hist. plant. II 1, 1 *αἱ γενέσεις τῶν δένδρων καὶ ὅλως τῶν φυτῶν ἢ αὐτόματοι ἢ ἀπὸ σπέρματος ἢ ἀπὸ ῥίζης ἢ ἀπὸ παρασπάδος ἢ ἀπὸ ἀκρεμόνος ἢ ἀπὸ κλωνὸς ἢ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ στελέχους εἰσὶν ἢ ἔτι τοῦ ξύλου κατακοπέντος εἰς μικρά· καὶ γὰρ οὕτως ἔνια φύεται.* pro his tria genera posuit Varro iisque addidit quartum, quod fit insitionibus, quas Theophrastus ib. 1, 4 a se omissas esse scribit, *αἱ γὰρ ἐμφυτεῖαι καὶ οἱ ἐνοφθαλμισμοὶ καθάπερ μίξεις τινές εἰσιν ἢ κατ' ἄλλον τρόπον γενέσεις, περὶ ὧν ὕστερον λεκτέον.* primum igitur genus posuit illud, quod *ἀπὸ σπέρματος* Theophrastus dixit, eodemque genere complexus est *αὐτομάτους γενέσεις* ipsum Theophrastum hist. plant. III 1, 4 et de caus. plant. I 5 secutus; alterum est *ἀπὸ ῥίζης*, tertium continet reliqua non subtilius, sicut a Theophrasto factum est, distincta.

XL 1 Et si aqua quae influit in agrum inferre solet] *Et si in aqua quae fluit et in agrum inferre solet* Iucundus, *et si qua aqua quae influit* sqq. Nettleship annal. philol. Cantabrig. a. 1887 p. 173. Varro expressit haec, quae de Anaxagora apud Theophrastum scripta invenit, hist. plant. III 1, 4 *Ἀναξαγόρας μὲν τὸν ἀέρα πάντων φάσκων ἔχειν σπέρματα καὶ ταῦτα συγκαταφερόμενα τῷ ὕδατι γεννᾶν τὰ φυτά* et de caus. plant. I 5, 2 *εἰ δὲ δὴ καὶ ὁ ἀὴρ σπέρματα δίδωσι συγκαταφέρων, ὥσπερ φησὶν Ἀναξαγόρας, καὶ πολλῷ μᾶλλον· ἄλλας γὰρ ἂν ποιοῖεν ἀρχὰς καὶ τροφάς. ἔτι δ' οἱ ποταμοὶ καὶ αἱ συρροαὶ καὶ ἐκρήγματα τῶν ὑδάτων πολλαχόθεν ἐπάγουσι σπέρματα καὶ δένδρων καὶ ὑλημάτων.*

Illud quod apparet ad agricolas] *Ad agricolas* deleri voluit Ursinus.

Quaedam enim ad cenendum propterea usque adeo parua ut sint obscura] *Ad oriendum sunt usque adeo parva* edita ante Victorium exemplaria, *ad genendum propterea usque adeo parva* Victorius. *ad cernendum* in 'vetere codice' esse Ursinus adnotavit, cui nimium confisus est Schneiderus, qui *ad cernendum usque adeo parva* dedit. neque enim dubitandum est, quin *ad genendum* recte emendaverit Victorius et supra *genendi.* sed ineptum est *propterea,* pro quo *prona* scripsi, *quae-*

dam enim ad genendum prona usque adeo parva. similiter scriptum est postea 41, 4 *ad crescendum prona* et de iuvencis I 20, 2 *ad domandum proni.*

2 Num prima quae sine colono priusquam sata nata] Inepte haec inde ab Aldina editione interrogative ferebantur. *nam prima* Gesnerus scribendum coniecit, quod ex Veneto codice Pontedera in addendis ad Gesneri editionem adnotavit. sed ad brevitatem orationis aptius esse visum est deleto *num,* quod ex repetita praecedentis vocabuli syllaba extrema ortum esse videtur, scribere *prima quae* sqq. prima autem semina sunt ea quae sine colono, priusquam sererentur, nata sunt, secunda ea quae, priusquam sata essent, nata non sunt, sed collecta ex illis quae antea sata erant. atque haec, quae secunda dicuntur, sunt ea ipsa quae deinde in secundo genere seminum describuntur, non reliqua omnia, quasi nova seminum divisio in duas partes facta esset, ut Gesnero visum est.

3 Quo minus habet umoris] *Quod minus* Schneiderus. *quo* cum comparativo positi exempla dedi I 8, 4.

4 Tertium genus seminis quod ex arbore per surclos defertur in terram si in humum dimittitur in quibusdam cum est uidendum ut eo tempore sit deplantatum quod oportet] *Si in humum — cum est* tamquam orta ex adnotationibus in margine adscriptis Scaliger delevit, reliqua ita scripsit, *tertium genus seminis, quod ex arbore per surclos deseritur in terram. videndum ut eo tempore sit deplantatum, quo oportet.* sed in hoc genere seminis, quod per surculos fit, duae rationes a Varrone indicatae sunt, altera, cum surculus, dum in arbore haeret, in humum demittitur, ut radices agat, quod genus Cato c. 133 descripsit; altera, cum de arbore clavolae vel taleae quae dicuntur sine radicibus transferuntur. in priore igitur ratione, ad quam haec pertinent, in quibusdam arboribus certum tempus observandum est, ut surculus, quem quis postea transferre vult, deplantatus, id est in humum demissus sit, antequam gemmare aut florere inceperit. itaque omisso *cum,* pro quo *tamen* in codice m et in principe editione legitur, scripsi *tertium genus — si in humum demittitur, in quibusdam est videndum ut eo tempore sit deplantatum, quo oportet.*

Id fit tum] *Id fit tamen* m, *id fit enim* Merula.

Quo latius aut radices facilius mittit] *Quo latius, ut radices facilius mittat* edita inde a principe editione exemplaria, perturbata vera verborum sententia. nam plantae solum stabilius est quam eorum quae defringuntur, quo fit ut ea latius aut facilius radices mittat.

In terram demittunt dum in oleagineis seminibus arbores uidendum ut sit de tenero ramo ex utraque parte aequabiliter praecisum quas aliis clauolas alii taleas appellant] *Demum in oleagineis* ex principe editione receptum erat; *tum* coniecit Ursinus. *in terram demittendum: in oleagineis* ex Scaligeri coniectura edidit Schneiderus. mihi probabilius esse visum est *dum* in archetypo errore scribentis additum esse. *arbores* delendum esse Scaliger et Ursinus monuerunt. itaque scripsi *in terram demittunt: in oleagineis seminibus videndum* sqq. — *alii clavolas* edidit Iucundus. Non. p. 414, 28 *Taleas scissiones lignorum vel praesegmina Varro dicit de re rustica lib. I (nam etiam nunc rustica voce intertaliare dicitur dividere vel excidere ramum), ex utraque parte aequabiliter praecisum, quas alii clavulas (clabulas* codd.*), alii taleas appellant.* clavolae autem a similitudine clavae dictae sunt. clavas dicit Palladius IV 10, 12 *clava commodius seri potest, quae sit manubrii crassitudine, longitudine cubitali*, quamquam is clavas et taleas distinxit ib. 13 *talea et gracilior et brevior esse potest, quae similiter ut clava mergetur. sed talea palmis duobus supersit, clava omnis obruitur.*

5 Non enim pirum recipit quercus neque enim si malus pirum hoc secuntur multi qui haruspices audiunt multum] *Non enim pirum recipit quercus. neque enim si malum pirus, hoc sequendum. multi aruspices audiunt, a quibus* sqq. Ursinus. de brevitate dicendi *neque enim si malus pirum*, h. e. ‘neque enim si malus pirum recipit, pirum recipit quercus’, dubitari non debebat. sed hoc recte Ursinus, quod *multum* ex superioribus repetitum delevit; nisi potius cum acumine a Varrone idem vocabulum bis positum erat. haruspicum doctrinam accuratius indicavit Plinius XV 57 *neque omnia insita misceri fas est, sicut nec spinas inseri, quando fulgura expiari non queunt facile, quotque genera insita fuerunt, tot fulgura uno ictu pronuntiantur.*

6 Si eiusdem generis est dumtaxat ut sit utraque maius] *Malus* codex Florentinus, *maius* reliqua apographa. *dumtaxat, ut si utraque malus* Ursinus et Schneiderus.

Ex arbore qua uult habere surculum in eam quam inserere uult ramulum traducit et in eius ramo praeciso ac diffisso implicat eum locum qui contingit ex utraque parte quod intro est falce extenuatum ita ut ex una parti quod caelum uisurum est cortice cum cordice exaequatum habeat] *Ac diffisso* et deinde *cortice cum cordice* plurima apographa: minus accurate Politianus principis editionis lectionem correxit. *ex arbore enim, a qua quis vult habere surculum, in eam, quam inserere vult, ramulum traducit et in eius ramo praeciso ac difisso implicat, tum ramuli locus, qui contingit ex utraque parte, qua fissuram intrat, falce extenuatur, ita ut ex una parte, qua coelum visurus est, corticem cum cortice exaequatum habeat* Iucundus. scripturam archetypi Victorius restistuit praeter pauca, in quibus Aldinam editionem secutus est, *ex arbore, e qua quis vult habere surculum, in eam, quam inserere vult, ramulum traducit et in eius ramo praeciso ac difisso implicat, eum locum, qui contingit ex utraque parte, quod intro est falce extenuatur, ita ut ex una parte, quod coelum visurum est, corticem cum cortice exaequatum habeat.* plura Schneiderus novari voluit, cum impeditam more Varronis coniunctionem verborum non intellegeret. describitur autem genus insitionis simile ei quod in vitibus indicat Cato 41, 2 *altera insitio est: si vitis vitem continget, utriusque vitem teneram praeacuito, obliquo inter sese medullam cum medulla libro conligato.* accuratius Columella V 11, 13 in ramo olivae in ficum inserendo rem exposuit. ex ea igitur arbore, ex qua surculum habere volunt, ramulum traducunt in illam, in quam eum ramum inserere volunt et in ramo eius praeciso ac diffisso ramulum, qui ex altera arbore traductus eum locum contingit, inplicant, postquam is, quantum quidem intro inplicatum est, falce ex utraque parte extenuatus est. inplicant autem ita, ut ex una eius ramuli parte id quod caelum visurum est corticem exaequatum cum cortice alterius rami habeat. sed in his, quae sic, ut in codice scripta erant, exhibui, primum *ex arbore qua vult habere surculum* non repetita ante relativum

7*

pronomen praepositione dictum est pro 'ex qua arbore vult habere'. deinde *quam inserere vult* de arbore quae novum ramum accipit dictum est, sicut apud Columellam V 11, 3 *arborem quam inserere voles,* ib. 7 *si pusillam arborem inserere voles* et saepius et apud Columellam et apud Plinium. *in eam in quam inserere vult* coniecit C. F. W. Muellerus ephem. gymnas. Berol. a. 1866 p. 487. verba autem *vult traducit inplicat* in praeceptis posita sunt sine pronomine, quod editores addiderant. denique *quod intro est* et *quod caelum visurum est* diversas partes ramuli significat.

Cum comprendit unde propagatum est ab altera arbore praecidit] *Ab altera arbore* Ursino auctore Gesnerus inclusit. *cum comprehenderit, id quod propagatum est ab altera arbore praecidit* Schneiderus coniecit. ramulus tum, cum conprendit, h. e. concrevit cum eo ramo, in quem propagatus est, ab altera arbore, unde propagatio facta erat, praeciditur.

XLI 1 Quo tempore quaque transferas haec in primis uidenda quodque prius uerno tempore inserebantur nunc etiam solstitiali] *Quaeque transferas* Merula, deinde *quod quae prius* Beroaldus. e quibus *quaeque transferas* haud dubie verum est. sed *quod quae prius,* quod post Beroaldum omnes receperunt, neque cum verbis neque cum rebus, de quibus agitur, convenit. nam non de omni genere insitionum haec dici apparet, sed de iis quae olim verno tempore, postea etiam solstitiali fieri solebant, in quibus sunt fici 39, 2. itaque deleto *quod* scripsi *quo tempore quaeque transferas, haec inprimis videnda, quae prius* sqq. in observando tempore, quo quaeque transferuntur, in primis ea videnda sunt, quae, cum olim verno tempore insererentur, iam etiam solstitiali inseri solent.

2 Itaque qui fit caniculae signo commodissime existimatur ea inseri] *Itaque quod inseritur caniculae signo, commodissime aestimatur inseri* Iucundus. *itaque si fit* Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 29. delevi *qui fit,* quod ex superioribus videtur repetitum esse: nisi potius scribendum erat *itaque quae fiunt caniculae signo, commodissime existimantur ea inseri.* sed Varro ad ficum contulisse videtur quod de omni genere Theophrastus praecepit de caus. plant. I 6, 6 τὸ δ' ὕδωρ τῷ μὲν ἐνοφθαλμισμῷ πολέμιον. ἐκσήπει γὰρ καὶ

ἀπόλλυσι παραρρέον διὰ τὴν ἀσθένειαν, δι' ὃ καὶ ἐπὶ κυνὶ δοκεῖ ἀσφαλέστατος εἶναι.

3 Vitem triduo antequam inserant desecant] *Vitem triduo* in archetypo fuit, non *uitem cum triduo,* quod ex codice m Politianus adscripsisse videtur. nam in reliquis *cum* non legitur. deinde *in quam inserunt* scripsi, ubi *in qua* in archetypo fuit. *in quam* scribendum esse ex iis quae supra 40, 5 et 6 scripta sunt intellegi poterat.

In qua umor aduenticius effluere possit] *Unde humor* Iucundus. deleta praepositione *in* scripsi *qua umor,* h. e. ut eo loco umor effluere possit.

In fico et malo punico et si qua etiam horum natura aridiora] *Punico* et deinde *aridiora* apographa omnia: minus accurate Politianus. *punica* Merula restituit. praeterea *siquae,* non *siqua,* scribendum esse dixi I 12, 3. de punicis malis et de ficis eadem docet Plinius XVII 113 *punica vero et ficum quaeque alia sicca sunt recrastinare minime utile.*

Videndum ut quod transferat in cacumen habeat gemmam] *In* praepositionem delevi. nam cacumen in translationibus vel insitionibus dicitur surculus, qui inseritur, ut supra 40, 6 *ramuli cacumen*: item Colum. V 11, 4 *ea tantum cacumina, quae inserere voles, relinque,* ib. *cacumina olivae,* 12, 3 *cacumina cytisorum vere disponito.*

4 De iis primis quattuor generibus seminum] *De his privis,* 'hoc est de his singulis quatuor seminum generibus', coniecit Trillerus observ. IV 27 p. 466. *primis* inclusit Gesnerus, qui haec ad quadripertitam seminum divisionem supra 29, 3 indicatam pertinere adnotavit. haec quattuor autem genera seminum prima dicuntur non propter naturam seminum, sed propterea quod ea divisio primaria est. nam in uno quoque genere plures et diversae sunt species seminum.

E quibus paruis quod enasci coliculi uix queunt] *E quibus, quod parvis, enasci* sqq. Gesnerus, quod Schneiderus probavit. recte tamen idem adnotavit orationem interpositis verbis *omnia — aridiora* suspensam, deinde mutatam absolvi his, *quare ex terra potius* sqq.

5 In hoc enim umidiora quam aridiora] Vario modo haec ab interpretibus temptata sunt, cum vim particulae *quam*

in comparationibus non intellegerent. nam hoc dicit Varro, in crescendo potiora habenda esse ea quae umidiora quam quae aridiora sunt.

Quare ex terra potius in seminariis surculos de ficeto quam grana de fico expedit obruere praeter si aliter nequeas] *Quare et terra* Gesnerus coniecit. immo surculi ex terra de ficeto prompti potius obruendi sunt, quam grana de fico. *praeter* de exceptione non addito accusativo casu nominis scriptum est I 38, 1 *stercus optimum scribit esse Cassius volucrium praeter palustrium ac nantium*, saepius *praeterquam*, I 2, 20 *in arcem non inigi praeterquam semel*, 45, 1 *legumina — praeterquam faba*, II 4, 3 *cum amplitudine membrorum praeterquam pedibus capite*, ib. 19 *non producunt ex haris matrem praeterquam potum*, III 3, 8 *praeterquam lepusculum e venatione vidit numquam*, 9, 10 *ut diem et noctem incubent praeterquam mane et vespere*, 12, 2 *horum omnium — pastio aperta praeterquam de apibus*, et cum coniunctione I 45, 1 *praeterquam siquid regio aut tempestas viti attulit*, II 7, 3 *praeterquam cum dentes sint facti brocchi.*

Pesticulam per ficos quas edimus perserunt] *Resticulas per ficos* Iucundus. de usu resticulae in satione ficorum in geoponicis X 45, 5 praecepta sunt haec, *ἐάν γάρ τις βρέξας σῦκα περιπλάσῃ ἐν σχοινίῳ καὶ τοῦτο φυτεύσας ἀρδεύσῃ, ἐμφυήσεται πολλὰ φυτά, ἅτινα χρὴ μεταφυτεύειν.*

6 Sic genera ficorum chiae ac chalcidicae et lidiae africanae — perlata] *Lydiae et Africanae* ex Aldina editione recepi. sed praeterea haud scio an scribendum fuerit *sic plurima genera.*

Quod ex eo tardius enascebatur colis quam ex aliis] *Quam ex taleis* Iucundus. restitui scripturam archetypi: ex oleae nucleo tardius nascebantur caules, quam ex aliis nucleis vel seminibus. de taleis oleagineis dictum est 40, 4. deinde *sevimus* pro *serimus* scribendum Gesnerus coniecit.

XLII In primis obserues] *De melica* pro titulo in principe editione praescriptum est, quod ex capitulis, quae ante librum in codicibus scripta sunt, petitum erat. inde Iucundus fecit haec, *De medica in primis observes,* quae deinde per editiones propagata sunt, quamquam apparet non de medica, sed de omni genere surculorum hoc praecipi.

XLIV 1 Obseruabis quantum in ea regione consuetudo erit serendi ut tantum facias quantum valet regio ac genus terrae ut ex eodem semine aliubi cum decimo redeat aliubi cum quinto decimo] *Observabis — ut tantum facias, quod tantum valet regio* ex coniectura Ursini scripsi. in serendo observandum est ut tantum seras, quantum in ea regione consuetudo est serendi, quod regio ac genus terrae tantum valet, ut idem semen in aliis regionibus alios fructus ferat.

2 Ut in etruria locis aliquod in italia in subaritano dicunt] *Ut in Hetruria et locis aliquot in Italia. In Subaritano* sqq. Iucundus.

In syria ad garada et in africa ad byzacium item ex modio nasci centum] *Gadara* Schoettgenus. *ex modio nasci CL* Pontedera p. 160, quoniam Plinius XVII 41 campo Byzaceno eum numerum tribueret, *in Byzacio Africae illum centena quinquagena fruge fertilem campum — vidimus scindi* et XVIII 94 *cum e modio, si sit aptum solum, quale in Byzacio Africae campo, centeni quinquageni modii reddantur.* idem tamen V 24 de de eodem Byzacio scribit *ita appellatur regio CCLM p. per circuitum fertilitatis eximiae cum centesima fruge agricolis fenus reddente terra.*

2 *An in vervacto quae interdum requierit* scripsi remota prava verborum distinctione, quae ex veteribus editionibus propagata erat.

3 In olynthia quod annis restibilia esse dicunt] *Quod annis,* quod ex superioribus videtur repetitum esse, inclusi; vitiosum esse aut redundare Schneiderus adnotavit. Theophr. de caus. plant. I 20, 4 *ἐν γοῦν τῇ Ὀλυνθίᾳ φασὶν ὡς ἀεί τι καρποφορεῖ, παραλλαγὴν δὲ ποιοῦνται κατὰ τριετίαν.*

Relinqui oportet paulo aut leuioribus sationibus] *Paulo aut* libri manu scripti omnes, *aut paulo* in principe editione Politianus non correxit. *aut paulo levioribus sationibus serere* Iucundus. *serere,* quod ex Aldina editione receptum erat, in manu scriptis libris non legitur. itaque *aut* delevi.

Dicetur inquit agrius de tertio gradu de nutricationibus adque alimoniis eorum] *Dice igitur* Pontedera p. 160, quod Schneiderus probavit. de tertio gradu, qui est de nutricationibus et alimoniis fructuum, sicut de reliquis gradibus,

disputatio Licinio Stoloni debetur. hunc igitur ad eam disputationem Agrius adhortatur futuro tempore *dicetur* cum vi admonendi, non interrogative, ut olim dederam.

4 *Praegnantia* Politianus in principe editione non correxit, sed *praegnatia,* quod plurima apographa habent, haud dubie fuit in archetypo.

Spicam sic alia a quo profectum redit semen] *Spicam, sic alia simile ei, a quo profectum est, reddunt semen* Iucundus, *spicam, sic alia simile ei, a quo profectum, redit semen* Victorius, quem deinde editores secuti sunt parum prudenter: nam *simile ei* ipso invito, ut videtur, ex Aldinae et Iuntinae editionis lectione relictum erat. restituta vetere lectione et emendata distinctione verborum, *spicam, sic alia: a quo profectum, redit semen,* vera sententia facile apparet: semen redit ad id, a quo profectum est. nota autem in relativis pronominibus haec dicendi brevitas est, quae saepius a grammaticis in veteribus scriptoribus animadversa est, quod praecedente relativo pronomine et omisso deinde demonstrativo duae enuntiationis partes minus accurate inter se conectuntur. memorabilia eius generis exempla in his libris sunt haec. nam alia, quae vulgaria et omnibus nota sunt, omitto, quamquam ex his quoque quaedam ab editoribus imprudenter mutata erant. I 27, 2 *vere sationes quae fiunt, terram proscindere oportet,* 38, 1 *quae loca in agro stercoranda, videndum et qui et quo genere potissimum facias,* 41, 2 *quae autem natura minus sunt mollia, vas aliquod supra alligant,* 52, 1 *quae seges grandissima atque optima fuerit, seorsum in aream secerni oportet spicas,* II 2, 12 *quibus in locis messes sunt factae, inigere est utile,* 6, 2 *asinorum gregem qui facere vult bonum, primum videndum,* 7, 11 *alternis qui admittant, diuturniores equas, meliores pullos fieri dicunt,* h. e. iis qui admittant vel siqui admittant, 11, 5 *qui aspargi solent sales, melior fossilis,* III 2, 1 *bonum consilium, qui consulit et qui consulitur, optimum habendum,* 13, 1 *quem fundum in Tusculano emit hic Varro a M. Pupio Pisone, vidisti ad bucinam convenire,* 16, 6 *iis unctus qui accessit pungunt,* 16, 7 *ut non, qui eius* (opus) *conetur disturbare, resistat;* et addito nomine vel pronomine II 2, 9 *contra illae in saltibus quae pascuntur et a tectis absunt longe, portant secum crates,* h. e. in illis quae pascuntur portant, III

16, 34 *favi qui eximuntur, siquae pars nihil habet —, praesicatur;* item addito demonstrativo I 31, 2 *coles qui nati sunt, de iis qui plurimum valent primum ac secundum — relinquere.*

Quod praegnationis idem bis habere non potest] *Quod praegnationis diem idem bis habere non potest* Merula et auctore Pontedera p. 160 Schneiderus, *quod praegnationis diem habere non potest* Ursinus. quae illi verbis Theophrasti de caus. plant. I 14, 1, quae Varro expressit, commendari voluerunt, *διὰ τοῦτο γὰρ οὐδ' ἐάν τις ἀφέλῃ τὸν καρπὸν ἢ ἄνθος, δύναται πάλιν ἕτερα γεννᾶν διὰ τὸ μὴ λαμβάνειν τὸν τῆς κυήσεως χρόνον.* quamquam facile apparet *tempus praegnationis* dicendum fuisse, non *diem.* sed scribendum potius *praegnationes.* nam pluralis numerus propter adverbium *bis* positus est. *praegnationis* autem accusativo casu dictum esse, quod Gesnerus adnotavit, credi nequit.

XLV 1 Praeterquam faba ea enim serius aliquanto prodit seges ostendit item milium et sesima et cetera similiter aequis fere diebus] *Serius aliquanto prodit seges. ostendit idem milium et sesama* Iucundus, ubi *quam seges* Schneiderus coniecit. verum vidisse puto Ursinum, qui verba *seges ostendit* tamquam glossam ex margine illatam delevit. neque quidquam quod huc referri possit apud Theophrastum hist. plant. VIII 1, 5 invenitur, *βλαστάνει δὲ τὸ μὲν θᾶττον, τὸ δὲ βραδύτερον, καὶ κριθὴ μὲν καὶ πυρὸς ἑβδομαῖα μάλιστα, προτερεῖ δὲ ἡ κριθὴ μᾶλλον, τὰ δ' ὄσπρια τεταρταῖα ἢ πεμπταῖα πλὴν κυάμων, κύαμος δὲ καὶ τῶν σιτωδῶν ἔνια πλείοσιν. ἐνιαχοῦ γὰρ καὶ πεντεκαιδεκαταῖος, ὁτὲ δὲ καὶ εἰκοσταῖος. δυσφυέστατον γὰρ τοῦτο πάντων, ἐὰν δὲ δὴ καὶ σπαρέντος ἐπὶ πλέον ὕδωρ ἐπιγένηται, καὶ παντελῶς.* haec enim Varro expressit.

2 Venenum enim gelum radicibus tenellis sub terra et supra uirgulta ne eodem tempore aeque crescunt] *Radicibus tenellis sub terra et supra virgultis, quae nec eodem tempore aeque crescunt* Iucundus et deinde reliqui editores, quo in errorem inductus est Madvigius in Cic. de fin. exc. III p. 821, cum haec ita scribenda coniceret, *venenum — et supra virgultis, nec eodem tempore aeque crescunt.* scribendum potius erat *et supra virgulta non eodem tempore aeque crescunt.* nam *ne* pro simplici negatione a Varrone usurpatum non est; *nec* Merulae coniectura inventum erat.

3 Radices autumno aut hieme magis sub terra quam supra alescunt] *Adolescunt* ex secunda editione Victorii vulgo receptum erat. nam in prima editione, sicut in antiquioribus, *alescunt* legitur. *quam quae supra adolescunt* Pontedera p. 161 et Schneiderus. — deinde *quod tectae* plurima apographa, *quo tectae* codex Caesenas. *quo* in principe editione Politianus non correxit.

Supra terram aere frigidiore tinguntur] *Tanguntur* coniecit Victorius, *restringuntur* Scaliger, *stringuntur* Pontedera, *cinguntur* Schneiderus. *ringuntur,* quod ex Aldina editione Gesnerus recepit, errori potius quam coniecturae editoris deberi videtur. Theophr. de caus. plant. I 12, 3 *πιθανὸς δὲ καὶ ταύτῃ δόξειεν ἂν ὁ λόγος, ὅτι τὰ μὲν ἄνω κωλύεται διὰ τὸν πέριξ ἀέρα ψυχρὸν ὄντα, τὰ δὲ κάτω στεγαζόμενα τῇ γῇ καὶ ἅμα συγκατακλειόμενα ὑπὸ τοῦ θερμοῦ διὰ τὴν ἀντιπερίστασιν τῇ τε ὑγρότητι καὶ τροφῇ προσαύξεται.* Varro quo vocabulo expresserit id quod apud Theophrastum invenerat *κωλύεται,* non plane constat. sed aptissimum ad hanc descriptionem videtur esse quod scripsi, *coguntur*, quod de frigore dici notum est, Verg. georg. IV 35 *frigore mella cogit hiems,* Gell. XVII 8, 13 *si istaec quae calidiora sunt difficilius gelu coguntur, congruens est ut quae frigidiora sunt facile cogantur.*

Neque radices longius procedunt nisi quo tempore uenit solis duplex causa radicum quod et materiem aliam quam aliam longius proicit natura] *Materiem* plurima apographa, *materiam* codex Caesenas et editio princeps a Politiano non correcta. *neque radices longius procedunt, nisi quo tempore venit sol. his duplex causa, quod et radicum materiam* sqq. ex Aldina editione receptum erat, ubi *nisi quo pervenit sol* coniecit Scaliger, *nisi quo tepore venit sol* Victorius var. lect. 35, 3 et omisso priore loco *longius* Ursinus, *nisi quo tepor venit solis* Popma, *nisi quotenus pervenit sol* Schneiderus coniecit. recuperata genuina codicis scriptura apparet verum esse quod Popma invenerat, *tepor venit solis*, et legit hoc Plinius XVI 129 *quidam non altius descendere radices, quam solis calor tepefaciat, idque natura loci tenuioris crassive, dixere.* — *radicium* restitui ex Charisio p. 142, 14 *Radicium Varro rerum rusticarum I et III.* — *materies* sine discrepantia librorum legitur

I 24, 3, *materia* I 22, 1. 41, 4; item *durities* I 55, 1, *duritia* II 9, 15; *maceria* I 14, 4. III 13, 2. 15, 1, *macerie* III 3, 5. 5, 11 et *maceriem* III 15, 1; sed *luxuria* et *luxuriam* tantum I 13, 6. 59, 2. III 3, 6; 10 et *mollitiam* I 41, 4.

XLVI Discrimina sunt natura aliquod ex quibusdam foliis propter eorum versuram quod sit anni tempus ut dici possit] *Discrimina sunt naturalia, quod ex quibusdam — quod sit anni tempus dici possit* Iucundus. archetypi scripturam secutus scripsi *discrimina sunt naturae aliquot, ex quibusdam — quod sit anni tempus ut dici possit.* nam natura est varia arborum natura, cuius discrimina etiam in versura foliorum conspiciuntur. similiter I 38, 1 *nam discrimina eius aliquot.*

XLVII Eorum molliora erunt natura cacumina ut olea ac fi] *Ac ficus* m et corrector codicis Florentini, *ac fi,* quod habent apographa, prima manu in archetypo scriptum fuit. *molliore* Ursinus collatis iis quae supra 45, 2 scripta erant *quae molli natura sunt;* contra 41, 2 *quae autem natura minus sunt mollia.*

Herbaeque eligendae eae dum tenerae sunt uellendae prius enim aridae factae rixantur] *Herbaeque eligendae: eae dum tenerae sunt vellendae prius aridae factae. etenim rixantur* Merula, *herbaeque elidendae et dum tenerae sunt vellendae. nam aridae factae rixantur* Iucundus, ubi *aut dum tenerae sunt vellendae potius* Ursinus coniecit, *et dum tenerae sunt vellendae, prius enim* sqq. Victorius. *prius enim adolefactae* Gesnerus, *prius enim validae factae* Trillerus observ. IV 27 p. 467. in seminario herbae sunt eligendae, quod de vinetis Columella IV 5 praecepit, *omnisque herbas et praecipue gramina extirpare, quae nisi manu eliguntur — revivescunt.* similiter Varr. III 9, 14 *eligendi pedes.* eae herbae autem vellendae, dum tenerae sunt, quoniam, si aridae fuerint, vehementius vellentibus resistunt. sed in his ineptum est *prius,* quod neque cum participio *aridae factae* neque cum verbo *rixantur* recte coniungitur. pro hoc *acrius* scripsi, *acrius enim aridae factae rixantur.* poterat etiam *pertinacius* scribi.

XLVIII 1 In segetibus autem frumentum quo culmus extulit spicam ea quae multilata non est in hordeo et tritico tria habet continentia] [*In segetibus autem frumen-*

tum, quod culmus extulit. spica ea, quae mutica non est Iucundus, ubi *mutilata* Victorius restituit. *in segetibus autem frumentorum, quod culmus extulit, spica. ea quae mutilata non est, ut in hordeo* Gesnerus, *in segetibus autem frumentum, in quo culmus extulit spicam: ea quae mutilata non est, in ordeo* Schneiderus, *in segetibus autem frumenti quam culmus extulit spicam, ea* sqq. olim conieci. veram verborum sententiam perspexerat Gesnerus, quamquam ipsa verba non satis apte constituit. nam postquam de seminariis et pratis breviter dictum est, accuratius de segetibus disputatur ita, ut partes quae sunt in culmis et nomina quibus eae appellantur definiantur. ex his primum ponitur spica, quo nomine illud, quo culmus in segetibus frumentum extulit, appellatur. deinde subtilius ipsius spicae partes describuntur. ad hanc sententiam in hunc modum verba conformavi, *in segetibus autem frumentum quo culmus extulit, spica: ea quae mutilata non est, ut in hordeo* sqq., nisi potius *ea quom mutilata non est* scribendum erat.

Proinde ut grani apex sit gluma et arista] *Proinde ut grani theca sit gluma, et apex arista* Iucundus.

2 Scriptum scio esse in euhemeri libris uersis] *Scito* Muellerus Enn. fragm. p. 82. scripturam archetypi *in Euhemeri libris,* quae in principe editione corrupta erat, Politianus adnotatione in margine editionis adscripta defendit. eandem adnotationem postea in miscellaneorum c. 25 edidit.

Etymum habere a glubendo] Paul. exc. Fest. p. 98, 8 *Gluma hordei tunicula, quod glubatur inde granum.*

Non ut gluma aut arista gerat — sed ut uuam plurima apographa. *sed uuam* codex Florentinus. *non ut glumam aut aristam gerat — sed uvam* Politianus in principe editione non correxit.

3 Qua sublatent herba] *Sub qua latent herba* scripsi. nam neque *sublatent,* quod ante Gesnerum legebatur, dictum est, neque *qua sub latent herba,* quod Gesnerus edidit, Varroni tribuendum esse credo.

Quod infirma spica ad culmum stramenti summum item minus quam granum est appellatur urrucum conticuisset] *Appellatur* A m et codex Florentinus cum principe editione a Politiano non correcta, *appellatum* apographa quaedam

recentiora. deinde *uerum cum conticuisset* m. *in infima spica* ex Aldina editione receptum est. quo nomine autem Varro id quod in infima spica minus quam granum est dixerit, corrupta archetypi scriptura *urru* (nam *cum* ad sequentia pertinet) non constat. *urruncum*, ex principe editione receptum erat, quod quasi a graeco vocabulo *ὄρογκος*, cacumine montis, dictum Schneiderus defendit. idem tamen *uragum* vel *uracum* coniecit, ut id pro graeco vocabulo *οὐραχός* dictum esset, quod de infima spicae et suprema culmi parte dictum esse adnotavit ab Aeliano hist. anim. VI 43 de formicis, *οἱ δὲ ἡγεμόνες ἀνέρπουσι καὶ τοὺς καλουμένους οὐραχοὺς τῶν καρπίμων διατραγόντες τῷ δήμῳ τῷ κάτω ῥίπτουσιν.* de eodem vocabulo Lobeckius proleg. pathol. graec. p. 333 monuit ab *οὐρά* ductum esse et de spicis vel mucronibus plantarum dici apud Dioscoridem de mater. med. IV 176, ubi de thymo scripta sunt haec, *ἔχει δὲ κεφάλια λεπτὰ κοῦφα οὐραχοὺς ἔχοντα ὡς τρίχας.* apud Varronem latinum nomen, sicut in reliquis, scriptum fuisse apparet, non graecum. *urruca* nuper commendavit Rothsteinius ephemer. litterar. German. Berolin. a 1889 p. 1678 de versu Iuvenalis 6, 276 *tu tibi tunc, uruca, places fletumque labellis Exsorbes* disputans. diversa sunt, quae de nomine uruca grammatici tradunt, schol. Iuvenal. l. c. *genus est animalis foedi spinosi, ut ericius. uruca autem est proprie illud quod in faba nascitur, ut gurgulio.* gloss. latino-graec. v. II p. 211, 59 *uruca κάμπη*, gloss. graeco-lat. p. 338, 10 *κάμπη λαχάνου eruca uruca.*

XLIX 1 Dicam inquit de fructibus maturis capiendis primum de pratis summissis] *Dic, inquit Agrius, de fructibus maturis capiendis. et ille, Primum de pratis summissis* Iucundus, ubi *dicam inquit de fructibus* a Victorio e codice restitutum, sed *et ille* ex Aldina editione relictum erat. apparet autem haec omnia Stoloni tribui, qui cum tertio gradu finito expectasset, siquid forte a reliquis desideraretur, iam de quarto gradu, qui est de fructibus maturis capiendis se dicturum esse pronuntiat. deinde distinctionem verborum, quae olim erat, correxi, *primum de pratis summissis herba, cum crescere desiit et aestu arescit, subsecari falcibus debet.* summissa autem prata sunt quae non depascuntur pecore, sed, ut faenum paretur, ad crescendum submittuntur: Cat. 8, 1 *pratum — ne faenum desiet,*

summittito, Colum. XI 2, 15 *per hosce dies locis maritimis et calidis ac siccis prata vel arva purgantur et in faenum summittuntur,* ib. 27 *a quinquatribus prata recte summittuntur,* II 17, 2 *summittique pro natura locorum aut temperius aut serius.*

L 1 Messis proprio nomine dicitur in his quae metimur maxime in frumento et ab eo esse uocabulo declinata] *Quae metuntur* Merula, *quae metimur* ex archetypo Victorius restituit. *est* pro *esse* ex 'vetere codice' Ursinus. propriam nominis significationem una cum origine vocis indicari Victorius adnotavit. nam a metiendo messis declinata esse dicitur. huic autem explicationi mox additur alia, quasi a medio dicta esset messis, quod sibi placere ait Stolo. lusit enim fere in hoc genere derivationum Varro, neque quid ipse probaverit scimus. imprudenter haec Schneiderus pervertit, cum recepta antiquissimarum editionum lectione *metuntur* et coniectura Ursini *est* scriberet *messis proprio nomine dicitur in iis quae metuntur, maxime in frumento, et ab eo est vocabulo declinata.*

Coiciunt in corbem] *Coiciunt* in archetypo scriptum fuisse, non *coniciunt,* optimorum apographorum consensu comprobatur, et hoc ipsum voluisse videtur Politianus, qui minus accurate codicis scripturam significavit. eodem modo in reliquis locis scriptum erat constanti in hoc verbo usu, I 2, 16. 54, 3. 59, 3. III 5, 8. 14, 4. 17, 7.

2 Ligneum habent incuruum bacillum in quo sit extrema serrula ferrea] *Batillum* m, ut videtur, *bacillum* reliqui omnes. *extremo* ex principe editione receptum, sed *batillum* ex Aldina relictum erat, quamquam *bacillum* in Iuntina editione Angelius restituerat. *vallum* legendum coniecit Schneiderus coll. Plin. XVIII 296 *Galliarum latifundiis valli praegrandes dentibus in margine infestis duabus rotis per segetem inpelluntur iumento in contrarium iuncto: ita dereptae in vallum cadunt spicae.* idem tamen recte defendit *bacillum.* describitur enim is metendi modus, cum spicae bacillo ligneo incurvo comprehenduntur et serrula ferrea, quae in extremo bacillo affixa est, desecantur. huic simile est illud genus, quod Columella II 20, 3 indicavit, *multis mergis vel pectinibus spicam ipsam legunt.*

In segeti relinquunt] *Segeti* plurima apographa, *segete* in principe editione Politianus non correxit.

Quod terra haeret] *Quod terrae haeret* ex principe editione receptum erat. pro hoc *quod cum terra haeret* scripsi, quod postulabant ea quae sequuntur *quod cum spica stramentum haeret.*

3 Cum est matura seges metendum cum in ea iugerum fere una opera propemodum in facili agro satis esse dicatur messas spicas coruibus in aream deferre debent] *Dicitur* codex Caesenas. *cum est matura seges, metendum. cum in ea iugerum fere una opera messum est, propemodum in facili agro satis esse dicitur, ut messas spicas in aream corbibus deferre debeant* Iucundus. archetypi scripturam Victorius restituit, ubi *cum in iugerum* scribendum esse Schneiderus coniecit, neque tamen quo id pertineat explicavit. et corrupta haud dubie sunt haec, *cum in ea iugerum dicatur.* itaque deleto *cum,* quod ex superioribus repetitum erat, scripsi, *cum est matura seges, metendum: in eo in iugerum fere una opera — satis esse dicitur.* in metendo una fere opera in iugerum in facili quidem agro, ubi minus densa seges est, sufficere dicitur. II 4, 22 *in centum sues decem verres satis esse putant,* II 9, 16 *in fundum satis esse duo,* I 16, 3 *quae opus sunt in fundum.* — *in ea* nuper Heidrichius Varronian. I p. 30 ita defendi posse putavit, ut esset in messe facienda.

LI 1 Quam perflare possit uentus] *Quae perflare* editio Aldina. *quam* Angelius et post hunc Victorius restituerunt: I 57, 1 *granaria sublimia, quae perflentur,* 59, 1 *ut eae perflentur curant.*

Solida terra pauita maxime si est argilla ne aestu peminosa in rimis eius grana oblitescant] *Solida terra pavita, maxime si est argillosa, ne aestu perrimosa in rimis eius grana oblitescant* Merula, *solida terra pavitam, maxime si est argillosa, ne aestu rimosa* sqq. Iucundus, ubi *si est argilla ne aestu paeminosa* ex codice Victorius restituit. *solidam terra pavita* et deinde *ne aestu fiat peminosa et recipiat aquam et ostia aperiat muribus ac formicis* Ursinus. apud Nonium p. 163, 11 in libris manu scriptis haec ita leguntur, *Peminosum mali odoris a pedore dictum: Varro de re rustica lib. I solida terra pavita, maxime si est argilla, ne situ peminosa in rimis eius grana oblitiscant.* aream, de qua haec scripta sunt, ex solida terra

pavita fieri oportet et maxime, si est argilla, ex hac facienda est. deinde *situ paeminosa,* quod apud Nonium legitur, ita defendit Scaliger, ut de granis quae situm contraxerunt dictum esset. ipsam aream potius aestu hiscentem paeminosam dici ex praeceptis Varronis apparet: nam praeterea de significatione vocabuli nihil constat. et vidit hoc Froehdius de hoc loco disputans annal. philol. a. 1876 p. 349, cum Nonii lectionem cum ea quae in Varronis libris est in hunc modum coniungeret, *ne si sit aestu paeminosa.* idem apud Nonium Muellerus edidit. aptius tamen et magis accommodatum ad Varronis sermonem est quod olim Gesnerus coniecerat, *ne aestu paeminosa si sit.*

Ea enim herbarum de amurca et formicarum et talparum uenenum] *Ea enim herbarum est inimica* ex principe editione adhuc receptum erat, quamquam Victorius *de amurca* in codice scriptum idque ex margine in verba Varronis illatum esse adnotaverat.

2 Quo succedant homines in aestu tempore meridiano] *Tempore meridiano* deleri voluit Ursinus.

LII 1 Quae seges grandissima atque optima fuerit seorsum in aream secerni oportet spicas ut semen optimum habeat] *Quae e segete grandissimae atque optimae fuerint spicae, seorsum in aream secerni oportet, ut semen* sqq. Ursinus coll. geopon. II 16, 3 *τινὲς δὲ τοὺς ἁδροτέρους στάχυας ἐπιλέγονται τοὺς ἔχοντας κόκκους πλήρεις καὶ τελείους καὶ εἰς σπόρον τηροῦσι καλλίονα τὸν ἐκ τούτων καρπὸν κομιζόμενοι.* grandissima dicitur ea seges, quae spicas grandissimas atque optimas habet. ex hac spicas seorsum a reliquis in aream secerni oportet. neque tertia persona verbi *habeat,* pro qua *habeas* Gesnerus et Schneiderus scribi voluerunt, offensionem praebebit iis qui Varronis usum, de quo I 2, 21 dixi, perspectum habent.

Id fit e tabula lapidibus aut ferro asperata quo imposito auriga aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis aut discutit e spica grana] *Exasperata* Merula. *quae imposito auriga aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, ut discutiat* Iucundus. *quo imposito* in Iuntina editione restitutum, sed *ut discutiat* ex Aldina relictum erat. tribulum fit e tabula quae lapidibus aut ferro asperata est: in eam auriga vel pondus aliquod grande imponitur, tum iumentis iunctis

trahitur, ita grana e spica discutit. itaque scripsi *quae cum inposito auriga aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, discutit e spica grana,* nisi potius *quod cum* scribendum erat. apud Nonium p. 228, 27 inepte haec cum superioribus coniuncta sunt, *Tribulae — neutro Varro rerum rusticarum lib. I quod fit apud alios iumentis hic tribulo fit.*

2 Quod ungulis e spica exteruntur grana] *Quoad* Schneiderus ex coniectura Schoettgeni. *quorum* scripsi: nam ungulis iumentorum grana exteruntur. *quod* defendit Heidrichius Varronian. I p. 31 et eius usus exempla adscripsit II 2, 14 *quod alligant* et III 5, 4 *quod plus ponit.*

Ita fit ut quod leuissimum est in eo atque appellatur acus euannuatur foras extra aream] *Evanatur* Beroaldus, *evannatur* Iucundus. Non. p. 19, 16 *Evannatur dictum est ventiletur vel moveatur a vannu, in qua legumina ventilantur. — Varro de re rustica ut quod levissimum est in eo atque appellatur acus ac palea evannatur foras extra aream,* ubi in lemmate *euannetur* habent libri manu scripti, *evannatur* novissimi editores restituerunt, quod exemplis Pomponii et Lucilii a Nonio adscriptis confirmatur. inde scripsi *acus ac palea evannatur.*

Purum ueniat. Ad corbem messi facta spicilegium uenire oportet] Ita haec in libris manu scriptis et in antiquissimis editionibus scripta sunt. in Florentino codice et in principe editione etiam titulus ante *Ad corbem* additus est *De stipula.* pravam verborum distinctionem Iucundus correxit.

LIV 2 In uindemia diligentis uua non solum legitur ad bibendum eligitur ad edendum] *In vindemiam diligentius uva non solum legitur ad bibendum sed eligitur ad edendum* edita inde a principe editione exemplaria. supplementa praebuit Nonius p. 444, 22, ubi haec paulo pleniora, sed item corrupta in libris manu scriptis leguntur, *Legere et eligere non sub ea* (l. *eadem*) *significatione intellegi vult Varro de rusticatione lib. I 'africa prius debet descendere uitae uindemia diligentis uua non solum legitur sed etiam eligitur ad uiuendum eligitur ad edendum', ut sit legitur colligitur, ut plerumque, eligitur melior quaeque de plurimis.* ex his lacunam, quae in archetypo fuit, in hunc modum supplevi, *in vindemia diligenti uva non solum legitur sed etiam eligitur, legitur ad bibendum,*

eligitur ad edendum. vetere scripturae vitio, ut videtur, *diligentis* et apud Varronem et apud Nonium in codicibus scriptum fuit. nam vindemiam diligentis non addito substantivo nomine a Varrone dictum esse parum credibile est. vindemia diligens est, in qua omnia opera diligenter fiunt, nisi potius hoc ipsum *diligenter* scribendum erat.

Itaque lectius defertur in forum uiniarium] *Lecta* Schoettgenus, *lecta citius* Popma. *vinarium* Merula. *forum* autem vel *forus* (nam utrum masculinum an neutrum genus Varro probaverit, non constat) est apparatus in torculario, in quo uvae, postquam lectae sunt, collocantur, ut exprimantur. fora in iis quae in vindemia paranda sunt Columella commemorat XI 2, 71 *torcularia vero et fora diligenter emundata lotaque* et XII 18, 3 *lacus vinarii et torcularii et fora omniaque vasa,* item in torculario oleario Cato 18, 3 et Plinius XV 23.

In ollulas addatur] *Abdatur* Ursinus. *addatur* defendit Gesnerus coll. III 15, 2 *in hoc dolium addunt glandem.*

Alia quae in ara in carnarium escendat] *Alia quae in aram ut in carnarium ascendat* Iucundus, *alia quae in horreum aut carnarium descendat* Ursinus coll. Colum. XII 44, 4 *alii cum legerunt uvam, siqua sunt in ea vitiosa grana, forficibus amputant atque ita in horreo suspendunt, in quo triticum positum est. alia quae in aream ut in carnarium ascendat* Popma et Gesnerus. in uvis servandis variae fuerunt rationes, quas Cato c. 7 et Columella XII 44 descripserunt. ex his Varro nunc praescribit hanc, ut uvae in carnario in tabulatis suspendantur, ubi siccitate loci et fumo conserventur. simile est Catonis praeceptum 7, 2 *ad fabrum ferrarium pro passis eae recte servantur.* sed de ara non sine causa interpretes dubitaverunt, et verum esse puto *in aream,* qui est locus in carnario ad uvas accipiendas factus, *alia quae in aream in carnarium escendat.*

Subiciendi sub plerum] *Prelum* m et Florentinus codex. deinde *sub praelo fluere* fuit in archetypo, ubi *sub plero* habent apographa recentiora.

3 Et rursus cum expressum circumcisicitum appellant] *Circumcisitium* Scaliger, ut id genus vini esset, quod Cato 23, 4 *tortivum mustum circumcidaneum* appellat. de eodem genere dicit Columella XII 36 *mustum tortivum est quod post*

primam pressuram vinaceorum circumciso pede exprimitur. plura Ursinus, ut solet, novavit, *et succum expressum circumcisivum appellant.*

LV 1 Ea quae uapulauit macescit] *Inarescit* Merula, *macescit* ex codice Victorius. pro hoc *marcescit* scripsi. nam macescunt animalia, quae macra fiunt, II 1, 17 *macescentes melius concipere dicuntur,* II 5, 15 *algor enim eas et famis macescere cogit,* Colum. VII 7, 1 *atque alia genera pecorum, cum pestilentia vexantur, prius morbo et languoribus macescunt.* marcescunt fruges et herbae, quae vigorem amittunt; translate de animalibus dictum est III 5, 3 *desiderium marcescere facit volucres,* III 16, 20 de apibus *propter laborem asperantur ac marcescunt.* idem verbum restitui III 16, 9 *Axius noster ne marcescat.*

Quae manu stricta melior ea quae digitis nudis laudabilior . l. quam illa quae cum digitabulis durities enim eorum quod non solum stringit bacam sed etiam ramos glubit] *Ea quae digitis nudis legitur, quam illa quae cum digitalibus. duricies enim eorum non solum stringit bacam* Iucundus et edita inde ab Aldina editione exemplaria, ubi *legitur* Scaliger et Ursinus deleverunt; *laudabilior,* quod in manu scriptis libris legitur, ex prava interpretatione litterae l ortum esse iidem adnotaverunt. *digitabulis* ex scriptura archetypi, quam Victorius indicaverat, restituendum esse item Scaliger et Ursinus indicaverunt: gloss. latino-graec. v. II p. 49, 30 *digitale et digitabulum* δακτυλήϑρα, gloss. lat. v. IV p. 331, 9 *digitabulum digitum.* in interpretando vocabulo inutiliter laboravit Schneiderus, qui non manicas hoc loco, sed instrumentum ligneum in effigiem digitorum divisum dici adnotavit. immo ex iis oleis, quae manu strictae sunt, melior est ea quae digitis nudis, quam quae cum digitabulis vel manicis stricta est. reliqua apud Nonium p. 119, 11 ita scripta sunt, *Gluvere Varro de re rustica, duritia est enim ea quod non solum stringit bacam sed etiam ramis gluvit ac reliquit ad gelicidium* et p. 403, 9 *Stringere — Varro de re rustica lib. I quod non solum [celeriter praeterire] stringit uacam sed etiam ram glubit.* coniunctionem *quod* una cum *enim* positam defendit Scaliger adscripto exemplo Varronis, de quo supra dictum est, I 13, 4, post hunc Kettnerus observat. crit. in Varr. p. 23. *durities enim eorum causa, quod* Muellerus in Non. p. 119 coniecit.

2 Qui manu tangi non poterunt ita quati debent ut harundine potius quam pertica feriantur] *Quae manu* edita ante Victorium exemplaria. *qui manu* ex codice Victorius recepit. restitui *quae:* nam de oleis haec dici, non de ramis, et ex iis quae supra scripta erant *quae manu stricta* et ex iis quae sequuntur *ne adversam caedat* apparet, quamvis Plinius XV 12 de ramis arborum scribat *qui cautissime agunt, harundine levi ictu nec adversos percutiunt ramos.*

3 Nec haec non minima causa] *Ut haec non minima causa* ex principe editione Gesnerus et Schneiderus receperunt, postquam codicis lectionem Victorius restituerat. *nec haec minima causa* dedit Schleicherus, qui priorem huius capitis partem in melematis Varronianis Bonnae a. 1846 editis p. 16 expressit. de geminata negatione non sublata vi negandi dixi I 2, 23. de oleis alternis annis fructus ferentibus scribit Columella V 8, 1 *nam quamvis non continuis annis, sed fere altero quoque anno fructum adferat, eximia tamen eius ratio est,* ib. 9, 11 *deinde constitutum iam et maturum olivetum in duas partes dividere, quae alternis annis fructu induantur. neque enim olea continuo biennio uberat.*

4 Alia ad cibum ledatur alia ut eliquescat] *Alia ad cibum eligitur* ex Aldina editione receptum erat. *ad cibum ut condatur* Ursinus. *ledatur,* quod ex archetypo Victorius adnotaverat, delendum esse vidit Scaliger. ansam erroris dedisse adscriptam l litteram Schleicherus adnotavit. videtur autem adscriptum fuisse *l. ut edatur.*

Itaque dominum et balneas et giminasium sequitur] *Giminasium* A et Florentinus codex, *gymnasium* apographa Italorum. *itaque dominum et ad balneas et ad gymnasium sequitur* Iucundus. archetypi scripturam Victorius recepit hac addita interpretatione, 'cibis necessarium est et balneis et gymnasiis'. accusativum *balneas et gymnasium* non addita praepositione de loco dictum esse Gesnerus sibi persuasit. rectius Schneiderus *et in balneas et gymnasium.* nam ad alterum olei usum, ut corpus extrinsecus unguat, id quod in balneis et gymnasiis fit, haec pertinere apparet, *itaque dominum in balneas et guminasium sequitur.*

5 Haec de qua fit oleum congeri solet aceruatim dies singulos] Eodem modo Nonius p. 62, 2. *acervatim per*

dies singulos Iucundus. oleae, e quibus oleum fit, acervatim in tabulata congerendae sunt ita, ut singulis diebus singuli acervi fiant, de quo Columella XII 52, 3 scribit *tabulatum, quo inferatur olea, necessarium est, quamvis praeceptum habeamus ut unius cuiusque diei fructus molis et prelo statim subiciatur. verum tamen quia interdum multitudo bacae torculariorum vincit laborem, sit oportet pensile horreum, quo inportentur fructus, idque tabulatum simile esse debet granario et habere lacusculos tam multos, quam postulabit modus olivae, ut separetur et seorsum reponatur unius cuiusque diei coactura.* itaque apud Varronem *acervatim in dies singulos* scripsi. nam ita in distributione *in* ponitur, non *per*, I 2, 7 *in singula iugera dena cullea vini fiunt,* II 3, 10 *in dies singulos denarios singulos dare — sperans se capturum de praedio in dies singulos denarium mille,* II 9, 7 *pretium faciunt in singula capita,* III 2, 14 *in annos singulos plus quinquagena milia e villa capere dicebat,* III 6, 3 *dat in menses singulos hordei singulos modios,* III 6, 6 *in singulos ternos exigeret pullos,* II 7, 1 *admissarios habeo — singulos in feminas denas,* II 2, 20 *ne minus habeamus in centenas oves hirtas singulos homines, in pellitas binos,* III 8, 3 *obiciunt triticum siccum in centenos vicenos turtures fere semodium.* item *in* addidi III 6, 3 *in has a procuratore ternos pullos exigit.*

Primus quisque aceruos demittatur per sena ad uasa olearia ac trapetas quae res molae oleariae ex duro et aspero lapide] *Primitus quisque acervus dimittitur per serias ac vasa olearia et trapetas quaeres, molae oleariae duro et aspero lapide* Merula, *primus quisque acervus demittatur per serias ac vasa olearia ad trapeta, in quae eam terent molae oleariae e duro et aspero lapide* Iucundus. *demittatur per se ad vasa* Popma, *demittatur per sena vasa olearia ad trapetas* coniecit Schneiderus. *serias* in principe editione recte restitutum esse certum est. nam pravo iudicio Scaliger *sena,* quod ex codice Victorius adnotaverat, ita defendit, ut senum esset genus vasis, quod sinum vel sinus dicitur. serias in apparatu torcularii Cato c. 12 commemoravit et ipse Varro III 2, 8 *serias olearias aut trapetas;* vasa, in quibus oleum servatur, easdem appellavit Columella XII 52, 14 *dolia autem et seriae, in quibus oleum reponitur, non tantum eo tempore curanda sunt, cum fructus*

necessitas cogit, ib. 17. eas igitur Varro, si archetypi lectionem sequimur, ab oleariis vasis ita distinxit, ut oleae ex tabulatis in serias, ex his in vasa olearia ac trapetas demitterentur. sed potius scribendum erat *demittatur per serias ac vasa olearia ad trapetas,* h. e. per serias et alia genera vasorum. trapetas autem ipsas molas olearias Varro dixit et hoc loco et de ling. lat. V 138 *trapetes molae oleariae vocantur, trapetes a terendo, nisi graecum est.* subtilius distinctis generibus instrumentorum Columella XII 52, 6 molas a trapeto, quod dixit, diversas posuit, *oleo autem conficiendo molae utiliores sunt quam trapetum, trapetum quam canalis et solea.* denique veterem lectionem *quae res molae oleariae,* quae interpolata Aldinae editionis lectione, quam supra posui, in editis exemplaribus corrupta erat, veram esse Scaliger cognovit et usum nominis *res* adscriptis exemplis comprobavit. exempla autem, quibus id nomen cum relativis vel demonstrativis pronominibus pro certo aliquo nomine ponitur, in his Varronis libris sunt haec, I 16, 6 *viae — aut flumina —, quibus utrisque rebus evehi — scimus,* I 17, 1 *homines et adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt,* II 4, 6 *faba et hordeo et cetero frumento, quae res non modo pinguitudinem efficiunt,* III 16, 23 *propolim — quam rem etiam nomine eodem medici utuntur,* II 7, 8 *scillae medium conterunt —: tum ea re naturam equae — tangunt,* III 16, 12 *melittonas ita facere oportet, quos alii melitrophia appellant, eandem rem quidam mellaria;* et similiter I 12, 4 *ab hac utraque re superiora loca tutiora,* ubi *re* in codice omissum addidi.

6 In acervis iactando ventilare oportet] *In acervis,* quod ex superioribus, ut videtur, consueto librariorum errore repetitum erat, delevi. nam *in acervis ventilare* dici non poterat de oleis, quae, dum etiam in acervis sunt, iactando ventilantur.

7 Non solum denigrare terram sed multitudine facere sterilem] *Sed etiam multitudine* Merula. *sed* non addito *etiam* post *non solum* legitur praeterea I 37, 2 *non solum in ovibus tondendis, sed in meo capillo.*

LVI Em quin adsum] Ita in archetypo scriptum fuisse testimonio Victorii constat (nam quod in explanationibus *absum* scripsit, errori tribuendum est), atque hoc ipsum Politianus voluit, quamquam in lectione principis editionis *ille enim ecquid*

adsum corrigenda *enim* non delevit. *em quim adsum* codex Florentinus, *et qui adsum* Caesenas, *en adsum* m, quod in Aldinam editionem receptum erat. *em qui adsum* Ribbeckius de particulis latinis p. 31 coniecit. retinui lectionem archetypi a Victorio primum editam, in qua cum verbo *adsum*, quod habet vim demonstrandi, *quin* particula adfirmativa coniuncta est.

Quod ita fit iucundius pabulum] *Fiet* Ursinus.

Ex eo intellegitur quod pecus utroque posito libentius est] Brevitatis dicendi, qua Varro usus est, parum intellegens fuit Gesnerus, cum in hunc modum verba conformanda esse putaret, *id ex eo intelligitur, quod pecus utroque posito illud libentius est*, vel adeo *quod sit iucundius ex eo intelligitur, quod pecus utroque posito illud libentius est.*

LVII 1 Et triticum condi oportet] *At triticum* ex principe editione receptum erat. de condendis fructibus eodem ordine, qui supra c. 49 sqq. de fructibus maturis capiendis institutus erat, disputatur, primum de pratis et faenisiciis, deinde de frumento, tum de uvis et pomis, postremo de oleis. in qua disputatione cum post faenisicias de frumento condendo praecipiendum esset, neque *et* neque *at* locum habet. quare delevi particulam, quae saepe in codicibus errore scribentis addita erat.

Parietes et solum opere tectorio marmorato loricandi] *Loricandum* scripsi, quod ratio et usus sermonis postulabat, sive accusativo casu dictum est *parietes et solum* sive nominativo: I 13, 4 *cuius latera et summum virgis ac fronde vindicatum a sole.*

Ex argilla mixto acere] *Mixta* scripsi. nam hoc legit Priscianus V p. 162, 17 *invenitur etiam hoc acus huius aceris, quod Graeci σκύβαλον dicunt, id est purgamentum frumenti, Varro rerum rusticarum III 'acus substernendum gallinis parturientibus' (acus in area excutitur): idem in I argillam mixtam acere.* ea enim quae inter duo Varronis exempla scripta sunt non sunt Varronis, sed a grammatico addita.

2 Quidam granaria habent sub terris speluncas] *Sub terra* scribendum erat: I 63 *sub terra qui habent frumentum in iis quos vocant sirus*, I 45, 2 *sub terra crescunt*, ib. 3 *sub terra alescunt.*

Alii ut in hispania citeriore puteos ut in agro car-

thaginiensi et oscensi] *Carthaginiensi* Politianus, *carthaginensi* vel *cartaginensi* libri manu scripti. transpositis verbis scripsi *alii puteos, ut in Hispania citeriore in agro Carthaginiensi et Oscensi.* nam in Hispania citeriore duae frumenti condendi rationes notantur, altera sub terra in puteis, quae est in agro Carthaginiensi et Oscensi, altera, quae postea describitur, supra terram, cum granaria in agro sublimia fiunt, quod in Hispania et in Apulia quidam faciunt.

3 Subtus a solo uentus regerare possit] *Regelare* ex Victorii editione receptum erat. *refrigerare* potius scribendum esse vidit Schneiderus. *subtus a ventis refrigerari possit* Ursinus coniecerat. nam *regelare* est gelu liberare, Colum. I 5, 8 de villa *matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquescant,* XI 2, 7 de vitibus et arboribus *dum hae regelatae secantur,* X 77 *post ubi Rhipaeae torpentia frigora brumae Candidus aprica zephyrus regelaverit aura,* Senec. epist. 67, 1, Martial. III 93, 17. XI 8, 6. *refrigerare,* frigidum facere, legitur apud Varronem I 61 *refrigeratum conditur,* II 2, 11 *quaad refrigeratur,* III 17, 9 *refrigerare piscinas.*

LVIII Faba legumina] *Faba et legumina* edita ante Victorium exemplaria, sicut legitur apud Plinium XVIII 307, neque a Varrone talia sine copula posita esse puto.

Quas suspendas opportunissimas esse duracinas et aminneas scantianas De pomis conditiua mala struthea cotonea scantiana scandiana orbiculata et quae antea mustea uocabant nunc melimela appellant haec omnia in loco arido et frigido supra palea posita seruari recte putant] *Duracinas et amineas et scantianas* Iucundus. de uvis praecepta Catonis 7, 2 sunt haec, quae minus accurate a Varrone expressa sunt, *quas suspendas duracinas aminnias maiores, vel ad fabrum ferrarium pro passis eae recte servantur.* eadem a Plinio XIV 47 sic, ut apud Catonem scripta sunt, repetita, pauca etiam de Varrone addita sunt, *quas suspendas — servantur. nec sunt vetustiora de illa re latinae linguae praecepta; tam prope ab origine rerum sumus. amineam proxime dictam Varro scantianam vocat. in nostra aetate pauca exempla consummatae huius artis fuere.* sed scantianas uvas nemo comme-

moravit, poma eo nomine saepe appellantur. quare dubito, num singulari Varronis opinioni hoc tribuendum sit, ut aminneas uvas scantianas dixerit, sed vitio scribentis factum esse puto, ut ex iis quae postea de pomis scripta sunt in hunc locum nomen transferretur. atque etiam apud Plinium parum apte haec interposita esse facile apparet. itaque apud Varronem *scantianas* inclusi, apud Plinium ea quae huc pertinent, *amineam proxime dictam Varro scantianam vocat,* ex libro Varronis vetere vitio corrupto videntur addita esse. *duracinas aminneas* olim scribendum conieci, ut est apud Catonem; poterat tamen Varro, si duracinas ab aminneis uvis diversas esse volebat, addita copula *duracinas et aminneas* scribere. sequuntur praecepta de pomis, de quibus Cato 7, 3 scribit haec, quae ipsa quoque Varro non plane accurate expressit, *poma, mala strutea cotonea scantiana quiriniana, item alia conditiva, mala mustea et punica.* in his primum in editis ante Victorium exemplaribus *de pomis* omissum et tituli loco *de pomis condiendis* vel *condendis,* quod in indice capitulorum legitur praescriptum erat. *de pomis conditiva* autem, i. e. ea quae ex pomis conduntur, sic ut *poma* apud Catonem, universum genus significant eorum, de quibus praecipitur. deinde in Iuntina editione pro eo quod in manu scriptis libris et in antiquioribus editionibus legitur *scandiana* ex Catone substitutum erat *quiriniana,* quod a Victorio receptum et in reliquas editiones propagatum est. sed ex iis malorum generibus, quae a Catone nominata erant, Varro repetivit quattuor, *struthea cotonea scantiana mustea,* duo addidit nova, *scaudiana* (nam ita potius scribendum est) et *orbiculata.* e quibus orbiculata saepe appellantur, scaudiana a Scaudio, inventore generis, nomen traxisse ait Plinius XV 49. eadem appellant Plinius iterum XV 58, Columella V 10, 19, Cloatius apud Macrobium Saturn. III 19, 2, Celsus de med. II 24. IV 26. *scaudiana* habent optimi codices apud Plinium et Macrobium, *scaidiana* codex Sangermanensis Columellae. — *supra paleas* Am et edita inde ab Aldina editione exemplaria, *supra palea* apographa recentiora. *supra paleam* olim scripsi. nam plerumque singulari numero paleam Varro dixit, I 13, 4 *operta stramentis ac palea,* 52, 2 *acus ac palea,* 59, 3 *substrata palea vel etiam floccis,* II 2, 10 *folia ficulnea et palea,* 5, 12 *palea ac faeno,* III 10 *substernendum palea,* ib. 4 *substramen e*

palea; sed plurali numero I 57, 2 *paleis substernunt,* II 8, 2 *educant cum paleis faeno hordeo.*

LIX 2 Etenim in quibus luxuria concesserit ut in pinacothece faciant] *Etenim si ii quibus luxuria concesserit, id in pinacothece faciunt* Iucundus. veterem scripturam Angelius restituit, ubi *etenim ii quibus* scribendum coniecit Schneiderus. neutro genere dictum est *in quibus,* non masculino. nam genus significatur luxuriae, in quo illa cenarum ratio est; neque ii qui in pinacotheca cenam faciunt idem in oporotheca instituunt.

3 In tabulis ut opere marmorato] *In tubulis ut in opere marmorato* Iucundus, ubi *tabulis* Angelius restituit. *in tabulis aut in opere* coniecit Schneiderus, *in tabulis in opere* scripsi. in oporotheca opus marmoratum fieri supra dictum erat. in hoc alii in tabulis mala ponunt, alii paleam vel floccos substernunt.

Mala cotonea struthea in pensilibus iunctis] Pensilia postea c. 68 dicuntur fruges pendentes. quod si quis ad hanc descriptionem transferre volet, pensilia iuncta erunt rami frugum pendentium inter se coniuncti, in quibus mala cotonea et struthea suspenduntur. sed rectius intelleguntur tabulae vel crates pendentes et inter se iunctae, in quibus mala ponuntur. temere Schneiderus multa, in quibus pensilium pomorum mentio facta esset, excidisse et post *struthea* notam lacunae adponendam esse putavit.

Sorua per se — facile durare seruare rapa consecta in sinape] *Servare* olim propter insolentem verborum compositionem delendum notavi. poterit tamen hoc neglegentiae scriptoris et brevitati dicendi in hoc genere praeceptorum tribui, quod diversi generis infinitivi *durare* et *servare* positi sunt. similis neglegentiae exempla inveniuntur I 30 sqq. I 49.

Eaque si coiecceris in terram et obteris circum ramum si extrinsecus spiritus adflet ea non modo integra exsimi sed etiam maiora] *Eamque si conieceris* edita inde a principe editione exemplaria. *obteres* Iucundus. *sic ne extrinsecus spiritus afflet* Angelius. *obrueris* vel *obruas circum ramum, ni extrinsecus spiritus afflet* Ursinus, ubi *ni* pro *ne* positum esse voluit. Varronis praecepta de punicis malis rettulit Plinius XV 60, *M. Varro et in doliis harenae servari iubet et*

inmatura obrui terra in ollis fundo effracto, sed spiritu excluso ac surculo pice inlito; sic etiam crescere amplitudine maiore, quam possint in arbore. ipse Varro secutus est Theophrastum de caus. plant. V 6, 1 *τὰ δὲ τῶν καρπῶν μεγέϑη τῶν κατορυττομένων ἐν ταῖς χύτραις, ὅταν κατάγωσι τοὺς ἀκρεμόνας, οἷον ῥοῶν καὶ μήλων εὐλόγως γίνεται. τό τε γὰρ ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ ἀέρος ἀφαιρούμενον ἡ χύτρα κωλύει ἀποστέγουσα καὶ ἅμα τὴν ἐκ τῆς γῆς ἕλκει νοτίδα, δι' ἧς τρέφεται.* ex his primum *eaque si coieceris,* sicut in codice scriptum erat, restitui: nam ipsa mala punica cum olla in terram coniciuntur. deinde *obleris* scribendum esse olim viderat Petrus Faber comment. in Cicer. academ. I 8 p. 274 ed. Davis. collatis iis quae supra ex Plinio posui et ipsius Varronis verbis I 41, 2 *ne extrinsecus imbres noceant aut nimius calor, argilla oblinendum.* idem postea Zahlfeldtius coniecit; *obleveris* coniecerat Schneiderus. denique *ne* ex Iuntina editione recepi, *eaque si coieceris in terram et obleris circum ramum, ne extrinsecus* sqq. — breviores verborum formas a Varrone usurpatas esse post Spengelium emendat. Varron. spec. I a. 1830 p. 5 adnotavit Kettnerus observat. crit. in Varr. a. 1868 p. 1. rariora eius generis exempla in his libris sunt haec, I 8, 5 *oppleris,* 44, 2 *requierit,* III 16, 32 *remoris.* item II 4, 10 et 9, 7 *consuerunt,* II 7, 13 *consuerint,* non *consueverunt;* I 36 *norit,* III 2, 14 *nosti,* 16, 3 *nosse* et *novisse.* praeterea in prima coniugatione frequentissimae sunt formae breviores et vulgares, pleniorum pauca sunt exempla, II praef. 2 *servaverunt,* II 1, 8 *nominaverunt,* ib. 28 *appellaverunt,* III 9, 2 et 16, 29 *factitaverunt,* I 18, 8 *repastinaverimus;* in quarta I 1, 11 et II 10, 8 *audii,* I 2, 27 et III 16, 10 *audivi,* reliqua sine *v* littera; III 7, 7 *obleverunt.*

LX De oliuitate oleas esui optime condi scribit Cato orcites et puseas aridas uel uirides in muria uel lentisco contusas orcites nigras sale si sint confricatae dies quinque et tum sale excusso biduum si in sole positae fuerint manere idoneas solere] Non. p. 148, 1 *Olivitatem fructus oleae Varro — idem de re rustica lib. I* '*non modo integra eximi sed etiam maiora, quam in arbore umquam pependerint* (*maior — pependerit* codd.). *de olivitate oleas esui optime condi scribit Cato*'. Catonis verba sunt haec, 7, 4 *oleas*

orcites posias, eae optime conduntur vel virides in muria vel in lentisco contusae, vel orcites, ubi nigrae erunt et siccae, sale confriato dies V, postea salem excutito, in sole ponito biduum. apud Varronem autem *de olivitate* in editis ante Victorium exemplaribus omissum erat. neque vim praepositionis perspexerunt editores, qui hoc tituli loco praescriptum esse putabant, sed genera indicantur olearum, quae de olivitate, hoc est ex fructibus oleae, ut est apud Nonium, ad edendum conduntur. sed quae de praeceptis Catonis referuntur, in codicibus corrupta sunt. neque enim oleas orcites et puseas aridas vel virides condi scribit Cato, sed virides in muria vel orcites, ubi nigrae et siccae fuerint, sale confriatas. quare *aridas*, quod in alienum locum translatum erat, in suum locum restitui, *orcites et puseas vel virides in muria vel in lentisco contusas: orcites nigras aridas, sale si sint confriatae* sqq. *confriatae* scribendum esse monuit Ursinus: I 9, 7 *frietur,* I 57, 1 *adfriat,* III 6, 37 *infriandum,* sed III 9, 12 *perfricant* et III 16, 37 *perfricanda.*

Condire recte amurcam sqq.] Pravo modo haec ab editoribus distincta erant, *condire: recte amurcam* sqq. *condi* ex coniectura Ursini Schneiderus edidit. restabat ut coniunctio verborum corrigeretur, *condi recte: amurcam* sqq.

LXI Eius conditio cum expressa effluxit quod statim de ea decoquuntur duae partes et refrigeratum conditur in uasa] *Eius conditio, cum expressa olea, quod statim effluxerit de ea, decoquuntur duae partes* Iucundus, quod Schneiderus recepit, postquam scriptura archetypi a Victorio restituta erat. deleto *quod,* quo ordo verborum perturbatur, scripsi *eius conditio: cum expressa effluxit, statim de ea decoquuntur duae partes* sqq. cum primum amurca expressa ex olea effluxit, duae partes de ea decoquuntur, deinde id quod relictum est refrigeratur et in vasa conditur. temere Schneiderus haec cum iis quae de amurca tuenda praecipiuntur c. 64 coniungenda et duo capita a librariis divulsa in unum corpus redigenda existimavit, non intellecto nimirum ordine disputationis, quem Varro instituerat, ut primum de condendis, deinde de promendis et tuendis fructibus ageretur. *decoquuntur duae partes* quid sit, explicavit Schneiderus comparatis inter se iis quae de amurca scripta sunt apud Columellam VII 5, 9 *eidem remedio est amurca duabus*

partibus decocta et apud Celsum de med. V 28, 16 *amurca ad tertiam partem decocta.* decoctis enim duabus partibus relinquitur tertia; et ita scripsit Varro I 2, 26 *usque qua ad tertiam partem decoxeris* et Columella XII 12, 3 *usque in quartam partem decoquunt*, item XII 24, 1 et XII 34. neutro genere participii *refrigeratum* ea pars amurcae, quae post decoctionem relicta et refrigerata est, significatur: I 2, 17 et II 3, 7 *capra natum*, II 2, 14 *natum ex his*, I 13, 2 *intra clausum in consaepto*, I 41, 1 *recenti insito*, III 17, 7 *salsamentorum emptum.*

LXII Ea quod dissimilia sunt inter se aliut alio tempore tuendum et utendum] Ineptum est quod adhuc ex Aldina editione receptum erat *ea quae dissimilia sunt.* sed quoniam ea quae condita sunt aut tuendi aut utendi aut vendendi causā promuntur et de iis quae vendenda sunt dicitur c. 69, scribendum erat *aliud alio tempore tuendum et utendum et vendendum.*

LXIII In sole ponere oportet aquae catinos] *Oportet atque catinos* codices Nonii p. 546, 9 et editio princeps Varronis, manifesto vitio, quo tamen Schneiderus commotus est ut *oportet atque aquae catinos* in editionem reciperet.

Ad usus cibatus expedire] *Cibatus* delevit Ursinus collatis iis quae postea scripta sunt c. 64 *ad usum recte promitur* et c. 68 *quando ad usum oporteat promi.* contra *ad cibatum* legitur 69, 1, *quod ad cibatum expeditum esse velis.* itaque scripsi *ad usum cibatus expedire.* nam plurali numero neque *ad usus* neque *ad cibatus* dici potuit. *cibatus* praeterea legitur II 4, 15 *cibatu sustentare*, 9, 8 *cibatus canis*, III 5, 4 *cibatui offas positas*, 8, 3 *cibatui quod sit.*

Ut in pistrino pisatur ac torreatur] *Pristino* codex Caesenas, *pistrino* reliqua apographa. *pistino* errori Politiani, qui minus accurate principis editionis lectionem *pristino* correxerat, tribuendum videtur. *pristino* codices Nonii p. 163, 15. *Pisare frangere vel tundere, Varro de re rustica lib. I promendum hieme* (*diem* codd.), *ut in pristino pisetur ac torreatur.* apud Varronem c. 69 *pistrino* et apud Catonem c. 136 *pistrinum* in omnibus libris manu scriptis est. Plautinorum codicum scripturas Ritschelius opusc. v. II p. 459 adnotavit. deinde *pisetur* ex Nonio recepi, quod Georges Philol. v. XXXII p. 530 probavit et

exemplis confirmavit. III 16, 28 *pisierunt* ex codice restitui, quamquam ea forma perfecti ab aliis usurpata non est; *pinsui* Pomponius apud Diomedem p. 373, 7 et apud Priscianum l. XII p. 535, 21. sed *pinsibant* Ennius apud Varronem de ling. lat. V 23, ubi Bergkius script. min. v. I p. 360 *pinsebant* scribi voluit. *pinsere* Varro apud Nonium p. 152, 13 *in pristino pinseret far*, ib. 15 *ruri far pinsebat;* de ling. lat. V 138 *pilum, quod eo far pisunt.*

LXIV Amurca cum ex olea expressa qui est humor aquatilis ac recrimentum et conditum in uas fictile id quidam sic solent tueri diebus XV eo quod est leuissimum ac summum deflatum ut traiciant in alia uasa et hoc idem interuallis duodeciens sex mensibus proximis item faciant] *Retrimentum conditum* edita inde a principe editione exemplaria, et apte hoc defendit Victorius exemplo Varronis apud Nonium p. 217, 24 *Varro Prometheo libero retrimenta cibi qua exirent per posticum canalem feci. cibi retrimenta* legitur Macrob. comm. in somn. Scip. I 6, 77 et *retrimenta* saepius Saturn. VII 4, 18; 23; 24. 11, 9. 15, 19; 20. *recrementa* Gell. XVII 11, 2, *ex recrementis farris* Plin. XVIII 142. utrumque est in glossis latino-graecis v. II p. 170, 6 *recrementum,* p. 174, 26 *retrimentum.* Varro autem retrimentum oleae dicit quod terendo relinquitur vel fraces, quas dicit Cato c. 64 et 67 et cum amurca ab oleo removendas esse docet. hoc igitur una cum amurca a quibusdam in vas fictile conditur et per sex menses quinto decimo quoque die promitur, ut illud quod in eo levissimum ac summum est defletur et in alia vasa traiciatur; tum demum decoquitur. itaque haec condendi et tuendi ratio diversa est ab altera, quae antea c. 61 descripta erat, cum amurca statim, cum expressa ex olea effluxit decoquitur. — deinde *in eo quod est* scripsi; *ex eo* ex Aldina editione Schneiderus. *iisdem intervallis* ex eadem editione restituendum esse Gesnerus adnotavit.

Tum decocunt in ahenis lenilignis duas partes quaad regerunt] *Tum* plurima apographa et Victorius, *tunc* in principe editione Politianus non correxerat. *lenibus lignis* Scaliger coll. Cat. c. 69 *lenibus lignis facito calescat,* Plin. XXXVI 193 *lenibus autem aridisque lignis coquitur.* sed verum est quod

idem coniecit *leni igni:* Plin. XXI 122 *lenique igni sucus coquitur, donec fiat crassitudo mellis.* nam lenibus lignis in amurca coquenda vix opus est, sed leni igne. *ad duas partes* Ursinus, *ad duas partes quoad redegerunt* Gesnerus et omissa praepositione, quam Ursinus addiderat, *decoquunt — duas partes quaad redegerunt* (sc. ad minus) Reiterus quaest. Varron. gramm. p. 56. hi omnes fundamento emendationis usi sunt loco Varronis apud Nonium p. 551, 18 *Sapa, quod nunc mellacium dicimus, mustum ad mediam partem decoctum. Varro de vita populi Romani lib. I sapam appellabant quod de musto ad mediam partem decoxerant, defrutum, si ex duabus partibus ad tertiam redegerant deferve faciendo.* recte autem Gesnerus *ad duas partes redegerunt.* nam sine praepositione *redigere* dici non potuit, ut esset 'ad minorem partem redigere'. sed hoc potius praescribitur, amurcam ita decoquendam esse, ut una parte decocta ad duas partes redigatur, *tum decocunt in ahenis leni igni, ad duas partes quaad redegerunt.*

Tum denique ad usum recte promitur A, et hoc voluit Politianus, qui minus accurate principis editionis lectionem correxit. *mustum denique* apographa Italorum, *mustum tum denique* m. in archetypo *mustum denique prima* manu scriptum fuisse videtur, postea correctum *tum denique.*

LXV Quod mustum conditur in dolium ut habeamus uinum non promendum dum feruet neque etiam cum processet ita ut sit uinum factum si uetus bibere uelis quod non fit antequam accesserunt anniculum prodit] *Neque etiam cum processit, ita ut sit vinum factum. si vetus bibere velis, quod non fit antequam acescit anniculum promito* Merula, *neque etiam cum processit, nisi prius sit vinum factum. si vetus bibere velis, quod non fit antequam accesserit annus, tum, cum fuerit anniculum, promitto* Iucundus, *neque etiam cum processit ita, ut sit vinum factum. si vetus bibere velis, quod non fit ante, quam accesserit annus, tum, cum fuerit anniculum, prodit* Victorius. ceteris obfuit error Victorii, qui Aldinae editionis lectione deceptus pro eo quod ipse ex codice ediderat *prodit* in antiquis codicibus *promitto* legi adnotavit. *quod non fit, antequam accesserunt anni, culleum promito* coniecit Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 31. correcta prava

verborum distinctione, quae inde a principe editione vulgata erat, scripsi *neque etiam cum processit ita, ut sit vinum factum, si vetus bibere velis, quod non fit, antequam accesserit annus: anniculum prodit.* mustum neque dum fervet neque cum eo processit, ut iam vinum factum sit, promendum est, siquis vetus vinum bibere velit. vetus autem vinum tum demum fit, cum annus praeteriit. anniculum prodit, i. e. anno postquam conditum erat primum e cella pomitur.

Ex eo genere uvae quod mature cocescant] *Quae, dum maturescit, coacescat* Iucundus, *quod mature coacescat* Victorius. pluralem numerum *coacescant* cum singulari *quod* coniunctum exemplis nominum pluralis numeri, quibus *id genus* vel *quod genus* additum est (I 29, 2), parum apte defendit Zahlfeldtius l. c. *cocescat* scripsi, sicut I 41, 2 *colescat*, III 16, 28 *coctas* pro *coactas*, cuius generis exempla Lachmannus in Lucr. p. 134 composuit.

LXVI Oleas albas quas conderis nouas sic celeriter promas nisi condideris propter amaritudinem respuit palatum] *Oleas albas, quas condire vis novas, sic celeriter condito, ut promas, nisi condieris, propter amaritudinem illas respuit palatum* Iucundus, *oleas albas, quas condideris in vas, ut celeriter promas, nisi condieris, propter amaritudinem respuit palatum* Ursinus, *oleas albas, quas condideris novas, si celeriter promas, nisi condideris, propter amaritudinem illas respuit palatum* Victorius. in verbis *nisi condideris* corrigendis frustra laboraverunt editores. his remotis scripsi *oleas albas quas condideris, novas si celeriter promas, propter amaritudinem respuit palatum.* ex duobus generibus olearum, quae conditae sunt, albae, dum novae sunt, omnino non promendae, nigrae, si novae promuntur, prius sale macerandae sunt, ut libenter edantur.

LXIX 2 Narrat ab nescio quo percussum cultello concidisse quem qui esset animaduertere in turba non potuisse] Si integra haec sunt, sicut in archetypo legebantur, hoc dicit libertus, se in turba animadvertere non potuisse, quis percussus esset, postea patronum interfectum esse intellexisse. aptius tamen procedet oratio, si scribitur *narrat patronum ab nescio quo percussum cultello concidisse, quem qui esset* sqq.

3 Nec si eum seruare non potuisset quin non multo

post animam efflaret tamen putaret se fecisse recte] Non satis accurate Scaliger duas negationes pro una positas esse adnotavit, *nec si — non potuisset,* de quo genere dixi I 2, 23. sed repetita negatione dicendum erat *nec, si eum servare non potuisset —, tamen non putare se fecisse recte.* pro hoc neglecta negatione, quae ab initio posita erat, scriptum est *tamen putare.*

II

Praef. 2 Quum nocent] *Quum* habent optima apographa et in archetypo legisse videtur Victorius, *quin* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *quem* Florentinus. retinere autem villam per ludibrium dicuntur ii qui, dum graecis vocabulis partes villae appellant, nomen villae tueri sibi videntur.

2 *Podyterion* plurima apographa, et sic in archetypo scriptum fuit, non *apodyterion,* quod Merula restituit et Politianus in principe editione non correxit. deinde *peripteron* ex manu scriptis libris restitui, *περιστερεῶνα* Iucundus dederat, qui graeca vocabula exhibuit, quae postea ab editoribus recepta sunt.

3 Frumentum locamus qui nobis adueat qui saturi fiamus ex aphryca et sardinia] Sententiam verborum, quae olim prava distinctione obscurata erat, demonstravit Commeliniana editio, *frumentum locamus qui nobis advehat, qui saturi fiamus ex Africa et Sardinia,* h. e. ut ex Africa et Sardinia saturi fiamus. nam adverbii loco *qui* cum verbo *fiamus* positum est: I 24, 4 *ut sit qui vitis alligari possit,* II 1, 28 *est qui expleas duplicem istam lacunam,* III 17, 9 *maritumum flumen inmisisset in piscinas, qui reciproce fluerent ipsae;* et similiter I 38, 1 *videndum et qui et quo genere potissimum facias,* II 1, 16 *quando et qui* et ib. 17 *qui potissimum quaeque pecudum pascatur,* in interrogatione III 2, 12 *qui minus possum.*

4 Nec si possunt in agro pasci armentarius non aliut ac bubulcus] *Nec si possit in agro pasci armentarius, non aliud ac bubulcus* Iucundus, ubi Gesnerus pravam verborum distinctionem correxit, *non alius* Schneiderus coniecit. restituta lectione archetypi addidi *armenta,* quod exciderat, *nec si possunt in agro pasci armenta, armentarius non aliut ac bubulcus.* ut

opilio ab aratore diversus est, ita armentarius, neque propterea, quod armenta in agro pasci possunt, non alius est armentarius, qui boves indomitos pascit, alius bubulcus, qui eos in arando agit. *aliud* neutro genere dictum I 2, 15 *aliud pastio et aliud agri cultura,* I 3, *cultura non aliud est,* item III 2, 10 *villam — quae esset utrumque, et ea et urbana.*

Causa fit] *Fit* deleri voluit Ursinus.

5 Coloni aeque agricultura factum ut nascerentur e terra contra pastoris ea quae nata ex pecore] *Coloni ea quae in agricultura* Merula. *coloni, ut ea quae in agricultura nascantur e terra fructum faciant, contra pastoris, ut ea quae nata ex pecore* Iucundus. lectionem archetypi a Victorio indicatam *coloni aeque agricultura factum* sqq. pravo modo defendit Scaliger ita, ut aequus esse labor colono et pastori diceretur, cum alter ex terra fructus perciperet, alter ex pecore. *ea quae* pro *aeque* scribendum esse viderat Merula, sed in reliquis non erat cur codicis scriptura mutaretur. coloni sunt ea quae ut e terra nascerentur agri cultura factum est, pastoris ea quae ex pecore nata sunt. nam pro scientia eorum quae nascuntur ipsae res, ad quas ea scientia pertinet, appellantur. deinde relativum pronomen *quarum,* quod sequitur, ad ea quae antea scripta erant, *alia ratio ac scientia coloni, alia pastoris,* refertur.

Ex ea enim quoque fructus tolli possunt non mediocres ex ornithonibus. ita haec inter se coniungenda neque interposita distinctione, quae in Commeliniana editione addita erat, separanda sunt. nam bis posita praepositione *ex* et cum uno verbo coniuncta accuratius res definitur consueto Varronis usu: I 2, 9 *e radicibus quae nascerentur e solo,* 16, 4 *ne de fundo familia ab opere discedat,* 54, 2 *in piscinam in amphoram picatam descendat —, in aream in carnarium escendat,* 59, 3 *in tabulis in opere marmorato,* II 1, 26 *in hibernis habent in villis mulieres,* 4, 11 *in Hispania ulteriore in Lusitania,* III 2, 13 *ex iis pastionibus ex una villa maiores fructus capere,* ib. 14 *ex quibus rebus — plus quinquagena milia e villa capere dicebat,* 7, 6 *e quo foras ex peristerone evolare possint matres,* 12, 6 *ab eo dictum leporem a celeritudine,* 13, 1 *ex superiore loco e palaestra.* similia sunt haec, quae ipsa quoque editoribus offensioni

fuerunt, I 9, 5 *ad culturam pinguis fecundior ad multa,* I 39, 1 *natura ad quod tempus cuiusque seminis apta sit ad serendum.*

6 *Turrani,* quod habent apographa, in archetypo fuit, non *Turanni,* quod in principe editione Politianus non correxit. item II 11, 12 *turrani,* III 1, 9 *turranium.* codicis scripturam Victorius restituit.

Qua de re pecuaria breuiter ac summatim percurram] Deleto pronomine *qua* Ursinus iustum verborum nexum restituit, *tibi — de re pecuaria percurram.* nam iis quae interposita sunt, *qui vehementer delectaris — ministres* et *quod eo facilius faciam — equarias,* non mutato enuntiationis ordine causa indicata est, cur ad Turranium haec disputatio de re pecuaria mittatur. *quare de pecuaria* Victorius coniecerat interrupto ordine sermonis.

Incipiam hinc HIC INTERMISIMUS] *Hic intermisimus* in archetypo maiusculis litteris scripta erant ideoque in apographis Italorum omissa sunt. videtur autem hoc a librario adscriptum esse, qui intermisso spatio lacunam veteris scripturae a se significatam esse indicaverat. Lachmannus script. min. p. 165 ipsi Varroni ea verba tribuenda esse putavit, quae ab illo adscripta essent, ut intermissam a se narrationem, quam postea perficere volebat, adnotaret. Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 23 'codice archetypo mutilato haec verba extrema amissae partis orationis esse' opinatur, cum in iis quae lacuna periissent narratum esset propter discessionem Menatis sermonem intermissum esse. de abrupto sermonis initio monuerant Victorius et post eum Scaliger et Ursinus.

I 1 Cum menates discessisset] *Mennas* Iucundus, *Menas* Schneiderus, qui eundem hunc esse putabat atque eum qui dicitur II 3, 11 *alii etiam ad quindecim, ut Menas.* Menates iterum appellatur II 8, 1 *venit a Menate libertus.* exemplum nominis praebet titulus CIL v. I n. 633. de forma nominis disputaverunt Ritschelius opusc. philol. v. IV p. 459 et 474 et Mommsenius CIL l. c. gentile autem nomen esse, non cognomen, inde intellegi poterat, quod Varro, ubi primum eos qui sermoni interfuerunt nominat, gentili nomine uti consuevit.

Illa tria editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *tria illa* plurima apographa, neque certo constat, quo

modo haec in archetypo scripta fuerint. sed *illa tria* comprobatur usu Varronis, I 6, 2 *ex iis tribus quartum, ubi in uno fundo haec duo aut tria sunt,* 7, 4 *quas res duas sequuntur altera illa duo,* 23, 1 *illa duo prima;* contra I 7, 5 *secundum illud,* 9, 7 *tertium illud.*

Cum poetam sesum uisere uenissemus ne medici aduentus nos inredisset] Aldinae editionis lectio *cum Petam fessum visere venissemus, ni medici adventus nos interrupisset* vulgo recepta erat, ubi *fessum* pro aegroto dictum esse volunt, ut I 13, 1 *fessi opere,* III 16, 8 *fessum sublevant,* quamquam haec diversa esse apparet. probabilis emendatio corruptae scripturae inventa non est, sed *inpedisset* scribendum esse vidit Ursinus. praeterea *nisi medici* scripsi: nisi potius *nei medici* scribendum erat. *ni* praeter formulam adfirmandi III 3, 9 *peream, ni piscem putavi esse* legitur III 1, 10 *ni tuis quoque litteris exornati parietes essent.*

2 De tertia parte ubi est de arte] *Quae est* Ursinus.

Ὅς περ] Hom. Il. *Η* 114. *Π* 709. *Φ* 107 ὅ περ σέο πολλὸν ἀμείνων.

C lucilii hipri] *Clucilii* vel *clucili* apographa, *C Lucilli* Politianus, de quo falsa rettulit Gesnerus: nam *Lucilli* in principe editione non mutavit, sed *C* addidit. *Hirpi* ex 'vetere codice' Ursinus notavit. unde *C. Lucilii Hirpi* Schneiderus edidit; *C. Lucceii Hirri* in adnotationibus idem coniecit, sicut apud Ciceronem epist. ad fam. VIII 8, 5 in senatus consulto olim ex coniectura Manutii legebatur. sed ibi in Mediceo codice *lucius* scriptum est, *Lucilius* Nipperdeius in Caes. p. 136 restituit; idem apud Varronem *C. Lucili Hirri* scribendum esse monuit. praeter Varronem verum nomen tradidit Plutarchus Pompei. c. 54 de tribunatu Hirri a. 701 scribens, καὶ λόγος εὐθὺς ἐχώρει πολὺς ὑπὲρ δικτάτορος, ὃν πρῶτος εἰς μέσον ἐξενεγκεῖν ἐτόλμησε Λουκίλλιος ὁ δήμαρχος τῷ δήμῳ παραινῶν ἑλέσθαι δικτάτορα Πομπήιον. inde et Glandorpius olim apud Caesarem de bell. civ. I 15 idem nomen restituit et Nipperdeius ib. III 82. nam a reliquis Hirrus dicitur et ab ipso Varrone iterum appellatur III 17, 3, ubi *Hirrius* in codicibus scriptum est. de eius cum Scrofa amicitia scribit Cicero ad Att. VII 1, 8 *redeo ad Hirrum. coeperas eum mihi placare, perfice: habes Scrofam, habes Silium.*

Epirotici pecuaria thietae fuit in archetypo, cuius scriptura neque a Politiano neque a Victorio accurate indicata erat. *epirotici pecuaria thieta* codex Florentinus, *epirotici pecuaria thiete* Caesenas. *epirotici pecuarii athletae* Victorius collatis iis quae III 5, 18 scripta sunt *athletae comitiorum.* ad horum similitudinem *pecuariae athletae* scripsi. nam genetivus in hac compositione verborum deesse non poterat.

3 *In Italiam* omnia apographa, *in Italia* Merula, quod in principe editione Politianus non correxit.

Et homines et pecu cum semper fuisse sit necesse] *Pecu* Politianus adnotavit, *pecd'* A, *pecudes* m, *pecus* codex Florentinus. *pecorum semper* apographa Italorum. *pecua*, quod antiquos libros habere Victorius adnotavit, in codicibus non inveni. *pecu* superscripta *d* littera correctum, ut esset *pecudes,* in archetypo fuisse videtur. verum autem haud dubie est *pecudes,* quod Iucundus edidit. nam *pecu* vel *pecua* Varro non dixit, sed *pecus* neutro genere singulari numero saepe, *pecus pecoris pecori pecore,* quo universum genus significatur, bis plurali numero *pecorum* addito nomine eiusdem numeri I 2, 21 *greges pecorum* et II 7, 16 *medici pecorum.* feminino genere singula animalia appellantur plurali numero saepe, *pecudes pecudum pecudibus,* singulari numero ter addito pronomine *quisque,* II 1, 13 *unam quamque pecudem,* ib. 14 *unius cuiusque pecudis,* ib. 15 *quamque pecudem,* quae non diversa sunt ab eo quod ibidem 17 scriptum est *quaeque pecudum,* semel per se solum eadem significatione II 11, 2 *firmo cibo pecude pasta.*

4 Ex hac uita in secundam descendisse pastoriciam e feris adque agrestibus ut arboribus ac uirgultis ac decarpendo glandem arbustum mora poma colligerent ad usum sic ex animalibus] *Et ex hac vita in secundam descendisse pastoritiam e feris atque agrestibus, ut ex arboribus ac uirgultis decerpendo glandem arbutum mora pomaque colligerent ad usum, sic ex animalibus* Iucundus. ibi I. F. Gronovius apud Graevium lect. Hesiod. p. 17 *collegerant* scribendum coniecit hac addita interpretatione, 'cum, ut ex arboribus et virgultis decerpendo glandem arbutum mora pomaque in usum colligere consueverant antehac, sic ex animalibus silvestria quae possent caperent', quod Gesnerus et Schneiderus probaverunt

non perspecto ordine verborum et nexu sententiarum. nam sententiis philosophorum de principiis rerum et de initiis vitae humanae una periodo breviter comprehensis impedita est compositio verborum. in priore parte periodi autem haec posita sunt, *et homines et pecudes cum semper fuisse sit necesse — Aristoteles Stagerites;* in altera parte primum subiciuntur haec, *necesse est humanae vitae ab summa memoria* (h. e. ab summa memoria humanae vitae) *gradatim descendisse — ferret terra,* deinde sine copula haec, *ex hac vita in secundam descendisse pastoriciam, e feris atque agrestibus ut arboribus* (h. e. ut e feris atque agrestibus arboribus) — *colligerent ad usum, sic* (h. e. simili modo) *ex animalibus — mansuescerent.* sed hae duae periodi partes neglegentius inter se coniunctae sunt, cum post *cum* coniunctionem, *cum semper fuisse sit necesse,* in parenthesi posita sint haec, *sive enim aliquod fuit principium* et *sive contra principium horum extitit nullum* sqq., deinde vero neglecta iusta verborum compositione ad haec ipsa, quae interposita erant, altera pars *necesse est descendisse* adplicetur. in his autem infinitivus *descendisse* non addito nomine de hominibus dictus est, sicut postea *a vita pastorali ad agri culturam descenderunt.* deinde *ac* posteriore loco Iucundus delevit, *arbuta* coniectura Politianus restituit, *virgultis decarpendo glandem arbutum.*

Siluestria dependerent ac concluderent et mansuescerent] *Deprenderent* Beroaldus. *et mansuefacerent* Gronovius l. c., et sic legitur II 2, 2 *oves conprehensas ab hominibus ac mansuefactas. ut mansuescerent* Bauerus in Sanct. Minerv. III 3 p. 489 coniecit; idem tamen *et* mutato subiecto verbi recte dici adnotavit, 'et illa mansuescerent'. plura eius generis exempla in his libris inveniuntur, quae editoribus suspicionem moverunt, I 1, 6 *neque robigo frumenta atque arbores corrumpit neque non tempestive florent,* 1, 7 *quae non inerunt et quaeres,* 59, 3 *cum haereant in sua virga et demiseris,* II 1, 16 *greges ovium longe abiguntur — atque ad publicanum profitentur,* 1, 21 *morbosum pecus est vitiosum, et quoniam non valet, saepe magna afficiuntur calamitate,* 7, 10 *praegnatem neque inplere cibo neque esurire oportet,* III 7, 2 *ex iis duabus stirpibus fit miscellum tertium genus fructus causa atque incedunt in locum unum,* 7, 7 *multi in theatro e sinu missas faciunt atque ad locum re-*

deunt, 9, 2 *quem ad modum admittant et pariant,* 10, 2 *est enim alterum genus varium, quod ferum vocatur, nec cum iis libenter congregantur, nec aeque fit mansuetum.*

Hae natura quietae libri manu scripti omnes. errori Politiani tribuendum est, quod in corrigenda principis editionis lectione *natura* non addidit.

Ad corpus uestitum et pelles adtulerunt] *Ad vestitum et pelles et lanam attulerunt* Schneiderus, *ad corpus vestiendum lanam et pelles adtulerunt* Heidrichius Varronian. I p. 32, *ad corporis vestitum pelles attulerunt* olim conieci. poterat tamen *vestitum et pelles* a Varrone ita dici, ut vestitum diceret vestes e lana ovium factas.

5 Dum annus perueniret] *Dum ad nos perveniret* Victorius, impersonali verbi usu, ut I 23, 3 *fabalia, si ad siliquas non ita pervenit,* I 44, 1 *cum decimo redeat* et *cum centesimo redire solitum,* I 2, 22 *magis putem pertinere. dum ad nos pervenirent* Buttmannus de Dicaearcho p. 17.

Ab ouibus ut in phrygia] *Ut in Phrygia ex ovibus* Iucundus.

Caprarum quas latine rotas appellant] *Platycerotas,* quod est cervorum genus apud Plinium XI 123, post Turnebum probavit Scaliger, *strepsicerotas* ex Plin. VIII 214 et XI 124 Schneiderus. sed latinum nomen appellari ex iis quae deinde de feris capris in Italia narrantur apparet.

Putat optima apographa et ex archetypo, ut videtur, Victorius, *putant* m et codex Caesenas et edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit.

In dardanica et mĕdica] *Dardanica* libri manu scripti omnes, *Dardania* Politianus in principe editione non correxit. deinde *Maedica* scripsi, h. e. *Μαιδική,* quam regionem una cum Dardanica Strabo VII p. 316 et 318 appellat

Phrygia et chaonia] *Lychaonia* Beroaldus, *Lycaonia* Plinius VIII 175 et libri Varronis II 6, 3.

6 *Polyrnas,* quod habent apographa, in archetypo scriptum erat; *polyarnas,* quod in principe editione Politianus non correxit, Merulae coniecturae debetur.

Quod ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt] *Qui* ex principe editione receptum

est repetito pronomine, sicut postea *ut* bis positum est. olim *quod* deleveram.

Ut argis atreus quam sibi thiesten subduxe queritur ut in colchide actam] *Et in Colchide Oeta* Merula. *ut Argis Atreus, quam sibi Thyesten subduxisse queritur, ut in Colchide Oeta* Iucundus, ubi *subduxe* et *Aeeta* Victorius dedit. *Aeetan* Politianus coniecerat. correcta distinctione verborum, quae ex Aldina editione vulgata erat, et addita praepositione *ad* scripsi *ut Argis, Atreus quam sibi Thyesten subduxe queritur, ut in Colchide ad Aeetam.* nam *ad Aeetam* habet loci significationem, sicut *in Libya ad Hesperidas,* ubi pravo iudicio Schneiderus *ad* delevit. exempla praepositionis *ad* cum nominibus hominum in significatione loci coniunctae praebent libri grammaticorum; Varronis sunt haec, I 2, 12 *ad te enim rudem esse agri culturae nunc, olim ad Stolonem fuisse dicunt,* III 2, 12 *posse ad te fieri — pastiones,* III 14, 3 *ad propolam vitam diu producunt,* I 40, 1 *apparet ad agricolas,* II 1, 16 *ad publicanum profitentur.*

7 Nec multo secus nostri ab eadem uoce sed ab alia littera uox earum non me sed be sonare uidetur oues balare uocem efferentes e quo post balare dicunt extrita littera] *Oues belare* m. *nec multo secus nostri ab eadem voce, sed ab alia litera bela vocarunt. non enim me, sed bee sonare videntur oves vocem efferentes, a quo post belare dicunt, extrita litera* Iucundus, ubi *dictum* pro *dicunt* legendum esse Ursinus coniecit. *nec multo secus nostri ab eadem voce, sed ab alia litera. vox earum non me, sed bee sonare videtur. oves beelare vocem efferentes, a quo belare dicunt, extrita litera* Victorius e vetustis libris, ut ait. *belare,* quod ex Aldina editione receptum erat, Varroni tribuendum non est, sed *balare,* quamquam *belare* de ovibus dictum testantur glossae v. IV p. 313, 7 *balantes belantes oves,* ib. 25 *belat balat.* Varro autem si *balare* a sono ovium *be* extrita littera dictum esse volebat, *bealare* scribere debebat. praeterea *dicunt* transposui, *oves be alare vocem efferentes dicunt, e quo post balare extrita littera.*

Sed appellantur] *Et appellantur* Iucundus. *sed* ex codice Victorius restituit.

8 Anno etiam item in mari terraque ab his regio-

nibus notae a pecore in mari quod nominauerunt] *Etiam*, quod in principe editione omissum neque a Politiano additum est, legitur in omnibus apographis. *regionum notae* ex Aldina editione receptum erat. *a pecore* tamquam glossam Gesnerus inclusit. sed praeterea *in mari* ex superioribus videtur repetitum esse, *an non etiam item in mari terraque ab his* (i. e. a pecuariis) *regionibus notae, quod nominaverunt.*

Cantherium montem unum thracium alterum cimmerium] *Bosporum unum* ex principe editione receptum est, et fortasse in lacuna, quam olim indicaveram, etiam plura exciderunt.

9 Denique in italia a uitulis ut scribit piso] *In* inde a principe editione omissum erat. pro hoc *non* scripsi: nam haec quoque, sicut reliqua, formam habent interrogandi, *denique non Italia a vitulis?*

Aes antiquissimum quod est flatum pecore est notatum] *Quod est conflatum pecore est pectore notatum* m, *quod conflatum pecore, pecore est notatum* Iucundus, *quod flatum est pecore, pecore est notatum* Victorius, quae lectio deinde editiones usque ad Gesnerum occupavit.

10 Et quod urbis cum condita est tauro et uacca quae essent muri et portae definitum] *Et quod urbs cum condita est tauro et vacca, qui essent muris portae definitum* Merula, *et quod urbs cum condita est, tauro et vacca qui essent muri et portae definitum* Iucundus et deinde reliqui editores. *qua essent* Gesnerus coniecit, ut Schneiderus adnotavit, *ubi essent* Madvigius advers. v. II p. 180. *urbis* in 'vetere codice, in margine vero aeque antiqua manu' *taurus et vacca in uruo urbis condendae* scriptum esse Ursinus adnotavit, unde *et quod urvo urbis, cum condita est, tauro et vacca qui essent* sqq. legendum esse coniecit. *et quod urvo urbis, cum condita est, tauro et vacca iunctis qui essent* sqq. Schneiderus edidit. remota interpolatione Ursini scripsi *et quod, urbs cum condita est, tauro et vacca qua essent* sqq. nam nominativum *urbs*, non genetivum, qui in archetypo fuit, ratio sermonis et usus Varronis postulat. *qua* autem de eadem re dictum est de ling. lat. V 142 *qua viam relinquebant in muro, qua in oppidum portarent, portas*, et in his libris in significatione loci saepe vel praecedente nomine vel omisso, I 8, 4 *tubulos cum fundo pertuso, qua umor adventicius*

transire possit, 8, 5 *qua boves iuncti arare possint,* 16, 1 *viae aut fluvii, qua portetur,* 16, 6 *si viae sunt, qua plaustra agi facile possint, aut flumina propinqua, qua navigari possit,* 29, 3 *qua aratrum vomere lacunam striam fecit,* 41, 3 *incidunt, qua umor adventicius effluere possit,* III 5, 10 *forma qua est quadrata,* ubi item in codicibus *quae* scriptum est, 5, 11 *caviae, qua introitus in aream est,* 9, 7 *ostium sit, qua gallinarius — ire possit,* 9, 14 *qua de clunibus coeperint habere pinnas,* 16, 8 *omnia, qua venit inter favos spiritus,* 16, 16 *media alvo, qua introeant apes,* ib. *ad extremam, qua mellarii favum eximere possint,* 17, 9 *specus —, qua aestus introire — posset.*

Sic a maiore equitius taurius cognomina adsignificari quod dicuntur ut anini caprae statili tauri pomponi uitulos] *Sic a maiore equitius taurus cognomina assignificari, quot dicuntur ut Annii caprae Statili tauri Pomponii Vituli* Merula, ubi *quod dicuntur anni* Iucundus, *quod dicuntur ut Annii Caprae, Statilii Tauri, Pomponii Vituli* Victorius. *Equitius Taurius* Angelius restituerat, quod Victorius var. lect. 32, 11 probavit ibique reliqua sic scripsit, *cognomine adsignificari dicuntur, ut Annii Caprae, Statilii Tauri, Pomponii Vituli.* plura novavit Ursinus, *sic a maiore Equitius Thorius Asinius, a maiore item cognomina adsignificari, quod dicuntur Annii Caprae, Statilii Tauri, Voconii Vituli.* lacunam post nomen *Taurius* Schneiderus indicavit; idem in adnotationibus *item cognomina adsignificant* legendum esse coniecit adposito exemplo eiusdem verbi II 11, 10 *olim tonsores non fuisse adsignificant antiquorum statuae.* tria nomina, quae a maiore pecore ducta essent, posita fuisse Ursinus vidit et probabiliter addidit *Asinius.* hoc recepto in hunc modum verba restitui, *sic a maiore Equitius Taurius Asinius, idem cognomina adsignificare dicuntur, ut Anni Caprae, Statili Tauri, Pomponi Vituli.* nam singulari numero et nominum et cognominum exempla posita sunt.

11 Relicum est de scientia pastorali de qua est dicendum quod scrofa noster cui haec aetas defert rerum rusticarum omnium palmam quo melius potest dici] *Quo melius potest, dic* Scaliger. *de qua quod est dicendum, o Scrofa noster, — quo melius potest dice* Ursinus, *quo melius potes dice* Gesnerus, *de qua quod est dicendum Scrofa*

noster —, *quo melius potest, dicet* Schneiderus. ex tripertita divisione, quae supra § 2 proposita erat, restat tertia pars de qua dicendum est. de hac Scrofam dicturum esse ibidem dictum erat, *de tertia parte, ubi est de arte, Scrofa suscipiet* eodem referuntur haec, *quod Scrofa noster, quo melius potest, dicet.*

Ut fructus quam possint maximi capiantur ex ea a quibus ipsa pecunia nominata est] *Ex eo* scripsi. scientia enim pecoris parandi et pascendi inventa est, ut ex pecore, non ex ipsa scientia, fructus capiantur. a fructibus porro, qui e pecore capiuntur, pecunia nominata est.

12 Cuius genera tria oues capra sus] *Ovis* edita inde a principe editione exemplaria. restitui pluralem numerum, qui est in reliquis partibus, *oves caprae sues.*

Tertia pars est in pecuaria quae non paratur ut ex iis capiatur fructus sed propter eam aut ex ea sint muli canes pastores] *Quae non paratur, ut ex ea capiatur fructus, sed propter eam, ut muli canes pastores* Iucundus, ubi Ursinus *sed propterea ut ex ea sint ut muli* scribendum coniecit. manu scriptorum librorum lectionem Gesnerus prava interpretatione usus ita defendit, ut pronomine *iis* ea quae partis nomine comprehenduntur synesi non inusitata, ut ait, significentur, 'non paratur haec pars, ut ex iis capiatur fructus, sed ut propter eam aut ex ea sint'. pluralem verbi numerum *parantur*, ut in Parisino codice vetere coniectura, ut videtur, scriptum est, pronomen *iis* postulat; deinde indicativo modo *sunt* scribendum est, *tertia pars est in pecuaria quae non parantur, ut ex iis capiatur fructus, sed propter eam aut ex ea sunt, muli canes pastores.* in tertia parte sunt eae res quae in pecuaria non ita parantur, ut ex iis fructus capiatur, sed quae vel propter rem pecuariam vel ex ea sunt. in priore genere sunt canes et pastores, in altero muli, qui ex asinis et equis nascuntur.

Horum una quaeque in se generalis partis habet hominum nouenas] *Habet*, quod in principe editione omissum neque a Politiano additum est, consensu apographorum confirmatur. *harum una quaeque in se generales partes habet novenas* Iucundus et deinde reliqui editores omisso v. *hominum,* pro quo *minimum* scripsi. *omnino* Schneiderus coniecerat, et item postea *ita fiunt omnino partes minimum octoginta et una*, ubi *omnes*

partes ex Aldina editione receptum erat, *omnium partes* ex archetypo restitui. similiter genetivus *omnium* cum nominibus totam rem vel partitionem totius rei significantibus coniunctus est III 12, 7 *horum omnium tria genera*, III 2, 5 *omnes omnium universae Reatinae.*

13 Primum ut bonum pares pecus unum scire oportet qua aetate quamque pecudem parare habereque expediat] *Unum* tamquam ex interpretatione v. *primum* ortum delevit Ursinus. transposito vocabulo scripsi *scire oportet, qua aetate unam quamque pecudem parare habereque expediat.*

Itaque in bubulo pecore minoris emptis anniculam et supra decem annorum] *Emitis anniculam* ex principe editione receptum erat. sententiam verborum corrupit Iucundus, *itaque in bubulo pecore nec minor emitur annicula nec quae est supra decem annos.* nam minoris pretii esse dicuntur pecudes anniculae et plus quam decem annos natae. sed *emitis* non magis hic locum habet, quam II 2, 3 *observate,* ubi *observant* correxi. quare scripsi *minoris emitur annicula.* nam *empsis* coniectura tribuere Varroni nolui.

14 E quattuor altera pars est cognitio formae] Ex novem partibus rei pecuariae, quae supra dictae erant, primum quattuor priores describuntur, deinde 16 *alterae partes quattuor,* denique 24 *nonum utriusque partis commune.* itaque *e quattuor primis altera pars est* scripsi, et similiter scriptum est I 41, 4 *de his primis quattuor generibus seminum.*

Ita potius libri manu scripti omnes, non *itaque potius*, quod in principe editione Politianus non correxit.

Asini arcadi] *Arcadici* scribendum esse dixi I 1, 5, et ita scriptum est II 8, 3 *seminio Arcadico,* II 7, 6 *Thessalici equi.*

15 Ad mutationem domini] *Domini* plurima apographa et ex ipso archetypo, ut videtur, Victorius, *dominii* edita ante Victorium exemplaria.

In emptionem alias stipulandum statim esse alias e sano recore alias neutro] *In emptione alias stipulandum statim esse e valetudinario, alias e sano pecore, alias e neutro* Iucundus, ubi *sanum esse, alias non e valetudinario* Ursinus coniecit. *e valetudinario*, quod in codicibus non scriptum, sed coniectura Iucundi inventum et deinde in editiones propagatum

est, Popma removit. praeterea *neutrum* scribendum erat, *in emptione alias stipulandum sanum esse, alias e sano pecore, alias neutrum.*

16 Pascendi primum locus qui est eius ratio triplex] *Primus locus* edita inde a principe editione exemplaria recte. nam pastio in alteris quattuor divisionis partibus primum locum tenet.

In montuosis potius locis quam fructicibus quam in herbidis campis] *In montosis potius locis et fruticibus* Iucundus. deleto priore loco *quam* scripsi *in montuosis potius locis fruticibus.* nam fruticibus, qui sunt in montuosis locis, caprae pascuntur: nisi potius scribendum erat *in montuosis locis cum fruticibus.*

Exiguntur in burbures altos montes] *Gurgures* edita ante Victorium exemplaria, *Burbures* Victorii editio prima, sed *Gurgures* secunda et deinde reliquae editiones. corruptam archetypi scripturam, qua nomen montium significatur, retinui. non addito nomine eadem res narratur II 8, 5 *si exacti sunt aestivo tempore in montes, quod fit in agro Reatino.*

17 Quod hordeum et faba interdum sit quibusdam obiciendum et dandum bubus lupinum et lactariis medica et cytisum] *Quod ordeum et fabam interdum ovibus obiiciendum et dandum bubus lupinum et lactariis medicam et cythisum* Ursinus. feminina cum neutris coniuncta *hordeum et faba, medica et cytisum* offensionem praebere non debebant. de coniunctivo modo una cum indicativo posito, *sit obiciendum,* cum praecedat *fit satura,* sequatur item *datur,* dictum est I 2, 12.

18 *Facere oportet* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *facere oporteat,* quod reliqua apographa habent, in archetypo fuisse videtur.

19 *Oua ianenemia appellabant* ex archetypo Politianus adnotavit vel errore aliquo vel quia *appellabant* olim in codice scriptum, deinde correctum erat: nam, *oua iane nemi appellant* apographa omnia. *ὑπηνέμια* Politianus et post hunc Victorius ex Plinio X 160 et Aristotele hist. anim. V 1, 4. VI 2, 8.

Remanserunt in uoluis intimis uocant chorion] *In valvolis intimis, quas vocant χορίον* Ursinus, *in volvis intimis: in iis vocant χορίον* Nettleship annal. philolog. Cantabrig. a. 1877 p. 174. plura periisse apparet, quae in hunc fere modum re-

stitui posse olim conieci, *remanserunt in volvis. nam Graeci folliculum, in quo inclusi haerent in volvis intimis, vocant chorion.* χορίον, a quo latinum nomen *cordus* Varro derivatum esse voluit, quid sit, docet Aristoteles hist. anim. VI 10, 58 *χορίον δὲ καὶ ὑμένες ἴδιοι περὶ ἕκαστον γίνονται τῶν ἐμβρύων, καθάπερ ἐπὶ τῶν τετραπόδων.*

20 Tertia res est nutricatu qua adseruari oporteat] *Adseruari* ex archetypo Politianus adnotavit, *obseruari* apographa omnia, *tertia res est de nutricatu quid obseruari oporteat* Iucundus. *tertia res est in nutricatu quae observari oporteat* scripsi: similiter supra de fetura *altera pars est in fetura quae sint observanda.* accuratius autem erat *tertia pars est,* quamquam *res* pro parte dictum est II 2, 7 *de alteris quattuor rebus deinceps dicam.*

E quis quoniam pori sunt ad sacrificium ut immolentur olim appellati sacres] *Quom puri* Ursinus, *qui iam puri* ex Hervagiana editione Gesnerus adnotavit, quod recepi. nam *quoniam* de tempore dictum Varroni tribuendum esse non puto, neque ad hanc verborum compositionem aptum est. ex porcis ii qui iam ad sacrificium puri sunt, ut inmolari recte possint (nam ita verba coniungenda sunt), olim sacres appellati sunt. prava autem interpretatione Prellerus mythol. Rom. v. I p. 421 n. 3 usus est, cum ex duobus mensibus porcos puros esse diceret, quia tum demum a matribus deiungerentur. nam definitio temporis hoc loco addita non est, sed de eo quid Varro praescripserit, apparet ex his quae de eadem re scripta sunt II 4, 16 *qui a partu decimo die habentur puri et ab eo appellantur ab antiquis sacres, quod tum ad sacrificium idonei dicuntur primum:* paulo aliter Plinius VIII 206 *suis fetus sacrificio die quinto purus est.* neque sacres dicebantur porci qui a mamma depulsi erant, sed lactantes, qui in piacularibus sacris adhiberi solebant.

21 Quod morbosum pecus est uitiosum et quoniam non ualet saepe magna adficiuntur calamitate] *Quod morbosum pecus et vitiosum, et quando non valet, saepe magna gregem afficit calamitate* ex Aldina editione receptum erat. archetypi scripturam a Victorio indicatam Scaliger enallage numerorum, quam dicit, defendit 'pecus, quia imbecillum nimis est et morbis

obnoxium, propterea accidit ut diversas offensiones incurrat'. immo quoniam pecus non valet, domini pecoris saepe magna calamitate adficiuntur. mutatum enim est in altera parte enuntiationis subiectum verbi, de quo dictum est supra II 1, 4.

Cuius scientiae genera duo ut in hominem unum ad quem adhibendi medici altera quae ipse etiam fastor diligens mederi possit] *Cuius scientiae genera duo, unum ut in hominem, ad quem adhibendi medici, alterum, quo ipse etiam pastor diligens mederi possit* Iucundus. *quoi ipse* Ursinus. in pecore, sicut in homine, duo sunt genera morborum, alterum eorum ad quos medici adhibendi sunt, alterum eorum quibus ipsi pastores mederi possunt. ad hanc sententiam restituendam pauca in vetere scriptura emendanda erant, *cuius scientiae genera duo, ut in homine, unum ad quae adhibendi medici, alterum quae ipse etiam pastor diligens mederi possit.* nam res ipsae, quae uno et altero genere continentur, appositionis loco ad nomina, quibus totum genus significatur, additae sunt: II 6, 3 *horum genera duo, unum ferum, quos vocant onagros,* I 5, 4 *secunda pars, quae moventur —, est item bipertita,* II 1, 12 *tertia pars est in pecuaria quae non parantur,* III 3, 3 *species — altera item extra villam quae sunt,* ib. 5 *secunda quae macerie — cluduntur.* — verbum *mederi* cum accusativo casu legitur apud Terentium Phorm. V 4, 3 *quas — mederi possis* et apud Apuleium metam. VII 17 p. 195 *iniquitatem ponderis medebatur,* ubi *iniquitate* in Florentino codice scriptum est.

22 Propter nimium laborem ut contrariam nullam exercitationem] *Contrarium* editio princeps a Politiano non correcta et codex Florentinus, *contrariam* reliqua apographa. *aut contra propter nullam exercitationem* ex Aldina editione receptum erat. omissa praepositione, quam Iucundus addiderat, scripsi *aut contra nullam exercitationem:* I 7, 7 *in loco aquoso aut etiam aqua,* II 5, 13 *pariunt in decem annos, quaedam etiam plures,* 7, 15 *in subus maiales, gallis gallinaceis capi,* III 9, 9 *debent potius in concipiendo occupatae esse, quam incubando,* 10, 4 *producunt in prata, item piscinas.*

Signa autem sunt ut eorum qui si e labore febrem habent adapertum umido spiritu] *Si e labore* libri manu scripti. *e* omisit Politianus, qui neglegentius lectionem principis

editionis *sine labore* correxit. *qui sive ex aestu sive e labore febrem habent, adapertum os humido spiritu* ex Aldina editione vulgatum erat. remotis Iucundi interpolationibus *si* delevi, *adapertum os* recepi, *ut eorum qui e labore febrem habent adapertum os umido spiritu.*

23 Et item cibo sustinetur] *Cibo abstinetur* Ursinus coniecit collatis iis quae apud Columellam VI 7, 2 de dolore ventris scripta sunt, *quae cum accident, prohibendus erit bos potione per biduum primoque die cibo abstinendus.* magis huc pertinent quae in geoponicis XVI 4, praecipiuntur de equis qui febrem habent, *χειμῶνος δὲ θαλπτέον, ὡς μὴ ῥιγώῃ, καὶ τροφὴν ὀλιγίστην ὀρόβων ἢ πυρῶν ἀλεύρου δοτέον καὶ ποτὸν ὕδωρ χλιαρὸν προσκομιστέον, οἴνῳ τε ἅμα ἐλαίῳ χλιανθέντι ἀλειπτέον πᾶν τὸ σῶμα καὶ διὰ κοιλίας καθαρτέον, αἷμά τε ἐκ τοῦ τραχήλου ἢ τῶν περὶ φάρυγγα ἢ τὸ στῆθος φλεβῶν ἢ τοῦ ποδὸς ἀφαιρετέον.* *et pauco cibo sustinetur* Schneiderus coniecit.

Demittitur sanguis maxime e capite] *Demitur* codex Caesenas, et ita edidit Schneiderus. *e capite* plurima apographa, non *a capite,* quod in principe editione Politianus non correxit.

24 Quod epulae sint alienandae] *Quot reiiculae* Merula: II 5, 17 *reiculae reiciundae,* Non. p. 168, 2 *Reiculas oves aut aetate aut morbo graves, Varro Cato vel de liberis educandis 'et ut in grege opilio oves minus idoneas removere solet, quas reiculas appellant. saepe enim unus puer petulans atque inpurus inquinat gregem puerorum'.* operam perdiderunt qui post certam Merulae emendationem alias emendandi rationes temptaverunt: *petilae* coniecit Scaliger.

25 Ne te fallat] *Ne te numerus fallat* Iucundus.

26 Et id pertinere putant quo facilius ad greges pastores retineant et puerperio familiam faciunt maiorem] *Faciant* edita inde a principe editione exemplaria. restitui archetypi lectionem *faciunt.*

Si inquam numerus non est ut sit ad amussim — quare deme si uis duas res] *Demes* Merula. *si inquam numerus non est ad amussim, — deme si vis duas res* Iucundus. *sic inquam numerus* et deinde *quare demas si vis* Ursinus. *sic* ex coniectura Ursini recepi et *quare,* quod ab editoribus omissum

erat, restitui, *sic, inquam, numerus non est ut sit ad amussim — quare deme.* numerus novenarius, qui modo constitutus erat, non sic est, ut ad amussim sit. *sed* vel *is inquam* olim conieceram.

27 Peperisse mulam] *Mula* scripsi et deinde ex manu scriptis libris *mula et equa,* ubi *mulam et equam* ex principe editione receptum erat.

Non scitis palmulas careotas syriam parere in iurea in italia non posse] *Non scitis palmas cariotas in Syria parere, invectas in Italiam non posse* Iucundus, *non scitis palmulas caryotas in Syria parere in Iudea, in Italia non posse* Victorius, ubi *Iturea* pro *Iudea* scribendum coniecit Scaliger. corruptam archetypi scripturam olim exhibui. sed verum videtur *in Iudaea,* quod ante Victorium Politianus coniecerat. nam de fertiiitate palmarum in Iudaea scribit Plinius XIII 26 *Iudaea vero incluta est vel magis palmis, quarum natura nunc dicetur: sunt quidem et in Europa vulgoque Italia, sed steriles,* et de caryotis XIII 44 *ab his caryotae maxime celebrantur — . sed ut copia ibi atque fertilitas, ita nobilitas in Iudaea.* Syrias palmas Theophrastus de caus. plant. II 3, 7 et hist. plant. II 6 praedicat. itaque *syrias* scripsi, quo genus significatur caryotarum, quae a Syria dicebantur: nam palmulae videntur arbores dici, quae caryotas pariunt, non fructus ipsi, *palmulas careotas syrias parere in Iudaea.*

28 *Quae latius,* quod in principe editione Politianus non correxit, Merulae coniecturae deberi videtur; *quod* libri manu scripti.

II 2 Nunc quintus caecilius cum nomine eodem] *Cognomine eodem* Victorius et Ursinus. Atticum ab avunculo Quinto Caecilio testamento adoptatum esse a. 696 narrant Cicero ad Att. III 20 et Cornelius Nepos vit. Att. 5.

Quoniam in me uidere conicisse oculos] *In me video coniecisse* Merula, *vos in me video coniecisse* Iucundus. Varroni primae partes disputationis tributae erant supra 1, 3.

Quae ita ab aetate] *Quae ita cognoscuntur ab aetate* Schneiderus. oves ab aetate bonae sunt ita, si neque vetulae neque merae agnae sunt: I 14, 2 *fossa ita idonea, si omnem aquam, quae e caelo venit, recipere potest.*

Alterae iam nondum alterae iam non possunt dare

fructum] *Iam,* quod una cum *nondum* poni non poterat, priore loco delevi. aliae sunt oves quae nondum, aliae quae iam non amplius fructum dare possunt.

3 Apicas appellabant] Paul. exc. Fest. p. 25, 13 *Apica dicitur ovis quae ventrem glabrum habet.* nam ex Varrone haec petita sunt, non minus quam quae praecedunt *Arvum dicimus agrum necdum satum* ex I 29.

Caudis obseruate ut sint in italia prolixis in syria breuibus] *Observare* codex Florentinus et Caesenas et impressa inde a principe editione exemplaria. pro hoc *observant* scripsi. nam in hac descriptione neque imperativus neque infinitivus locum habent.

4 Id fieri ex duabus rebus potest animadverti] *Fieri* libri manu scripti omnes; neglegenter codicis scripturam Politianus adnotavit. sed recte Merula *id fere ex duabus rebus.* nam *fieri* de iis qui habent pecus boni seminis parum apte dicitur. *fere* autem de iis quae vulgo fiunt a Varrone dictum est saepe et in simili sententia II 4, 13 *animadvertunt fere ex primo partu.*

Tortis cornibus promis ad rostrum rauis oculis lana opertis auribus ampli pectore et scapulis et clunibus latis] *Intortis cornibus* edita ante Victorium exemplaria ex Colum. VII 3, 3. *tortis* ex codice Victorius restituit. *pronis* et deinde *auribus amplis* Merula, *amplo pectore* Ursinus, quod deleto *et* Schneiderus recepit, *amplo pectore, scapulis et clunibus latis.* hunc in altera editione secutus sum, quia et concinnior videbatur lectio et magis convenire cum praeceptis Columellae l. c. et geoponicorum XVIII 1. sed vera esse puto quae in archetypo scripta erant, *ampli, pectore et scapulis et clunibus latis.* nam non solum corpus et membra corporis ampla dicuntur, sed etiam animalia ipsa quae amplo corpore sunt, gallinae III 9, 4 et 19, anseres III 10, 2, cochleae III 14, 4.

5 Iure utimur eo quo lex praescripsit] *Quod* in principe editione Politianus non correxit; *quo* in archetypo fuisse consensus apographorum docet. neque tamen hanc dicendi rationem Varroni tribuendam esse puto, ut non repetito verbo ad ablativum nominis casum relativum pronomen accommodaverit in huius modi sententia, 'iure utimur eo quo uti lex praescripsit'. itaque ex editis adhuc exemplaribus *quod lex praescripsit* recepi.

6 Extra lusca surdam minam id est ventre glabro] *Luscam* Merula. *id est ventre glabro* tamquam pravam interpretationem deleri voluit Schneiderus et ante hunc Pontedera p. 421, quoniam quae ventre glabro esset ovis non mina diceretur, sed apica, sicut supra dictum erat. sed de minis ovibus praeter hunc Varronis locum nihil memoriae proditum est. nam diversa est mina mamma in excerptis Festi p. 122, 8 *Minam Aelius vocitatam ait mammam alteram lacte deficientem*, ubi Muellerus *minam* obsoleto positivo gradu dictam esse et ovem et mammam adnotavit. in nomine lusit Plautus Trucul. 654 *minas ovis in crumina hac in urbem detuli.*

Spondesne cum id factum est tamen grex dominum non mutauit nisi est adnumeratum] *Spondes nec* m, quod in principem editionem receptum et deinde in ceteras propagatum erat, *spondes? nec cum id factum est*, notabili errore, quem primum Ursinus, post hunc Gesnerus correxit. — *dominum non mutat, nisi si sit aes adnumeratum* Iucundus. haec quoque ante Gesnerum editiones occupaverant.

7 Magis ad orientem quam ad meridianum tempus ubi stent] *Tempus* Schneiderus inclusit, quia tempus inepte de regione diceretur. *tempus ubi stent* Ursinus deleverat.

Ut euerri facile possit ac fieri purum non enim solum ea uligo lanam corrumpit ouium sed etiam ungulas] *Everri* editio princeps a Politiano non correcta et libri antiquiores, *euerti* apographa Italorum. *fieri ab urina purum* Pontedera p. 422. cavendum esse ne urina in stabulo consistat Varro praecipit § 19 et accuratius Columella VII 4, 5 *stabula vero frequenter everrenda et purganda umorque omnis urinae deverrendus, qui commodissime siccatur perforatis tabulis, quibus ovilia consternuntur, ut grex supercubet.* de eadem re hoc loco uligo dicitur. quare *ea* delevi. idem vocabulum in archetypo additum erat II 4, 13.

8 Subicere oportet uirculta alia] *Virgulta et alia* Iucundus. veterem scripturam Victorius restituit. *virgulta, alia* vel *virgulta alta* Nettleship annal. philol. Cantabrig. a. 1877 p. 174. detrahenda esse vetera virgulta, in quibus oves cubant, et in eorum locum subicienda alia per se intellegitur.

Septa secreta ab aliis quo inicientis secludere possis

item quo corpore aegro] *Incientes* Victorius coll. Paul. exc. Fest. p. 97, 15 *inciens propinqua partui, quod incitatus sit fetus eius.* praeterea *quae corpore aegro* scripsi. nam non addito pronomine *corpore aegro* dici non potuit, et iisdem saeptis includuntur incientes oves et quae aegro corpore sunt.

9 Contra ille in saltibus quae pascuntur et a tectis absunt longe portant secum grates] *Contra illae* Victorius, *contra illi in saltibus qui pascunt* Ursinus, *contra illi in saltibus qui pascuntur* Schneiderus. de ovibus haec dici, non de gregibus, apparet, deinde de pastoribus *portant secum crates,* mutato post relativum pronomen subiecto verbi, h. e. in illis ovibus, quae in saltibus pascuntur, portant secum crates. cuius generis exempla dedi I 44, 4.

10 Ut iugum continet sirpiculos sic calles publicae distantes pastiones] *Colles publicae* Merula, ubi *publice* dedit Iucundus, *calles* ex codice Victorius restituit, *calles publicae* Scaliger. masculino genere calles dixit Varro II 9, 16 *calles silvestres longinquos.*

Eaeque ibi ubi pascuntur in eadem regione tamen temporibus distingunt ut aestate quod cum prima luce exeunt pastum] *Easque ibi — distingunt, ut aestate* Gesnerus. post Varronis interpellationem Atticus in instituta disputatione ita pergit, ut ad ea quae de diversitate locorum in hibernis et aestivis pastionibus ipse dixerat orationem accommodet in hunc modum, *eaeque* (pastiones) *ibi, ubi pascuntur in eadem regione, tamen temporibus distinguntur, aestate quod cum prima luce exeunt pastum.* aestivae et hibernae pastiones, etiamsi in eadem regione greges pascuntur, tamen temporibus distinguuntur, propterea quod aliter fiunt aestate, aliter hiberno ac verno tempore. *eae quoque* olim conieceram, quo facilior fieret transitus a Varronis interpellatione ad Attici sermonem.

Puto propellunt] *Potum propellunt* ex coniectura Pontederae Schneiderus edidit. Varronem secutus est Vergilius georg. III 324, hunc Columella VII 3, 23.

11 Sub umbriferas rupes et arbores putulas subiciunt quaad refrigeratu aere uespertino rursus pascunt ad solis occasum] *Patulas subiiciunt, quoad refrigerato aere vespertino rursus pascant* Merula. *quoad refrigeratur aer, et*

vespertino rursus pascunt Schneiderus, *dein refrigerato aere, vespertino rursus pascunt* idem coniecit in adnotationibus. *subigunt, quaad refrigeratur: aere vespertino rursus pascunt* scripsi. nam *subigere,* non *subicere,* de pecore dicitur constanti usu horum verborum, *abigere* II 1, 16. 5, 11, *adigere* II 5, 16, *exigere* II 1, 17. 3, 8. 4, 6, *inigere* I 2, 20. 52, 2. II 2, 12; 15. III 10, 3; 5, *prodigere* II 4, 8. 7, 11. III 9, 15, *redigere* II 5, 12, et hoc ipsum *subigere* II 4, 6, *subigunt in umbrosum locum.* deinde *refrigeratur* non addito nomine per se positum est, sicut *contenebravit:* I 16, 1 *qua portetur,* II 2, 6 *nisi si est adnumeratum,* III 9, 3 *usque dum rumpatur.*

13 Quod ad pastiones attinet haec fere sunt] II 3, 6 *de alteris quattuor quod est de pastu, hoc dico,* 3, 8 *quod ad feturam pertinet, desistente autumno exigunt — hircos,* III 14, 1 *quod ad venationem pertinet, breviter secundus trasactus est actus,* 16, 15 *quod ad locum pertinet, hoc genus potissimum eligendum.*

Redierunt stabula libri manu scripti omnes, *redierint ad stabula* editio princeps, ubi Politianus *redierunt* ex codice adnotavit, sed praepositionem non delevit.

Quae postea concipiunt fiunt uegrandes atque imuecillae] *Qui postea concipiuntur — imbecilli* Ursinus. *quae postea concipiuntur* cum Schneidero scripsi. nam vegrandes et imbecillae fiunt oves quae post definitum tempus conceptae sunt, non ipsae matres quae conceperunt: Plin. VIII 187 *coitus omnibus ab arcturi occasu, id est a. d. III idus Maias, ad aquilae occasum X kal. Augustas. gerunt partum diebus centum quinquaginta . postea concepti invalidi. cordos vocabant antiqui post id tempus natos.* similiter Varro II 7, 7 de equis *quae post tempus nascuntur fere vitiosa atque inutilia existunt* et II 8, 3 de mulis *quae ex eo concipiuntur fiunt deteriora.* vegrandia autem dicuntur quae ad suam magnitudinem non pervenerunt, de quo post Bentleium in Hor. sat. I 2, 129 disputavit Ribbeckius de particulis latinis p. 8.

14 Ita factis praegnantibus quod sunt molesti obsunt] *Obsunt* delevit Scaliger, inclusit Gesnerus. *quod si sunt molesti obsunt* Schneiderus. sed *ita* quid sibi velit, non video ab interpretibus explicatum esse. itaque *iam* scripsi, *iam factis*

praegnatibus quod sunt molesti, obsunt, h. e. arietes obsunt propterea, quod ovibus tum, cum iam praegnates factae sunt, molesti sunt. *praegnatibus* autem constanti usu Varronis et antiquorum scriptorum: *praegnas* II 2, 14. 5, 6. III 12, 5, item II 4, 7 et 14, ubi *praegnax* in archetypo fuit, *praegnatem* II 10, 9, ubi item *praegnax* scriptum erat, *praegnates* II 5, 13. 6, 4. 7, 11. 9, 11, *praegnatia* et *praegnationes* I 44, 4, *praegnatibus* II 7, 10. *praegnantem* semel scriptum fuit II 7, 10, ubi *praegnatem* Parisinus codex habet. eandem formam testatur Plinius apud Charisium p. 141, 28 *praegnatium ut optimatium.*

Deterrent ab saliendo et fiscella seiunco aliaue qua re quod alligant ad naturam] *Deterrent a saliendo et fiscellas e iunco aliave qua re, quod alligent* Merula, *deterrent a saliendo fiscellis e iunco aliave qua re, quam alligant* Iucundus. restitui veterem lectionem, in qua *quod* postpositum editoribus offensioni fuit, *deterrent ab saliendo, et fiscellas e iunco aliave qua re quod alligant ad naturam.* arietes ne minores natu saliant etiam ea re deterrent, quod fiscellas e iunco aliave qua re factas ad naturam ovium alligant. neque *et* pro *etiam* positum a Varronis sermone alienum est.

15 Inigunt in stabula eaque habent ad eam rem seclusa] *Iniiciunt in ea stabula, quae habent* Iucundus, *inigunt in stabula ea, quae habent* Victorius.

16 Antequam exeunt pastum et cum reuerterunt] *Exeant* edita ante Victorium exemplaria, sicut supra scriptum est *antequam matres in pabulum exeant.* hoc loco *exeunt,* si verum est, propter ea quae addita sunt *cum reverterunt.* sed quoniam in hac coniunctione saepius ab editoribus erratum esse video, quae de usu Varronis in his libris observavi addam. saepe et constanti propemodum usu *antequam* cum coniunctivo praesentis temporis ponitur praeter haec pauca, quae manifestam temporis significationem habent, I 40, 4 *id fit tum, antequam gemmare aut florere quid incipit,* II 2, 18 *castrare oportet agnum non minorem quinque mensum, neque antequam calores aut frigora se fregerunt,* III 5, 4 *diebus viginti antequam tollere vult turdos, largius dat cibum,* I 29, 1 *ubi satum fuit, antequam secunda aratione novatur rursus.* nam III 7, 11 haud dubie *antequam aedifices* scribendum est, non *aedificas.* praeterea cum coniunc-

tivo perfecti temporis bis, III 16, 37 *si quando subito imbri in pastu sunt oppressae aut frigore subito, antequam ipsae providerint id fore,* I 65 *quod non fit, antequam accesserit annus,* ubi *accesserunt* in codicibus scriptum est. cum futuro exacto bis post futurum in negativa sententia positum, II 1, 1 *nos te non dimittemus, inquit, antequam illa tria explicaris,* II 8, 1 *vos ante ire non patiar, antequam mihi reddideritis.* denique *priusquam* ita, ut in unum vocabulum *prius* et *quam* coaluerint, in his libris usurpatum non est, sed quater interpositis vocabulis separata sunt, I 41, 2, I 45, 3, I 68, II 4, 6; ter continuo posita, sed ita ut *prius* ad primariam potius sententiam quam ad secundariam pertineat, I 4, 1 *cognoscenda prius, quam iacias semina,* I 27, 2 *quae sunt ex ea enata prius, quam ex iis quid seminis cadat, ut sint exradicata,* I 40, 2 *neque prius quam sata nata.*

17 Matres eorum iis temporibus non mulgeant quidam qui ut melius omnino perpetuo quod et lanae plus ferunt et agnos plures] *Mulgent* Iucundus. *qui melius* editiones antiquissimae, *melius qui* Ursinus, quod Schneiderus recepit. *qui ut melius* ex codice Victorius restituerat, quod Gesnerus quasi sollemnem formulam 'qui faciunt ut est melius' parum apte interpretatus est. itaque *qui id melius* scripsi, h. e. qui id melius faciunt. idem pronominis *id* usus est in formula *et id,* quae non addito verbo ponitur I 1, 3 *et id etiam ignotissimis quoque hominibus,* 13, 5 *et id ab area,* 16, 5 *neque id crebrius quam opus est,* II 1, 20 *et id quo tempore,* 9, 16 *et id marem et feminam,* 10, 4 *et id ubi oportuit,* cum verbo II 8, 4 *et id ante admissuram et largius facimus.* — deinde *agnos pinguiores* scribi voluit Ursinus collatis praeceptis geoponicorum XVIII 3, 9 *μέχρι δὲ μηνῶν δύο οὐκ ἀμελκτέον τοῦ γάλακτος· κάλλιον δὲ εἰ μηδέποτε, εὐτραφέστατοι γὰρ ἔσονται οἱ ἄρνες.*

Ne quid laboret curandum] *Laborent* in principe editione Politianus non correxit, *laborēt* codex Florentinus, sed *laboret* reliqua apographa. *laborent* et deinde *desiderant* ex principe editione receptum erat.

18 Atticae] 'In antiquioribus cunctis *Atticae* invenimus: in nullis, ut antea in excusis legebatur, *Altinates*' Victorius. *antiaticae* Merula, *altinates* Iucundus.

19 Horum praesepia] *Harum,* h. e. ovium pellitarum, editores Bipontini et post hos Schneiderus.

Itaque faciunt lapide strata et urina necubi in stabulo consistat] *Ut urina* ex principe editione receptum erat. delevi *et,* quod non addito verbo dici non poterat. *faciunt lapide strata et prona, urina* sqq. coniecit Heidrichius Varronian. I p. 35.

19 His quaecumque iubentur uescuntur ut folia figulena et palea uinacea furfures obiciuntur modice] *Figulena,* non *figulnea,* ut apud Gesnerum legitur, Politianus ex codice adnotavit, *ficulnea* m et codex Caesenas, *figulnea* Florentinus. inepte autem Ursinus '*his* sc. praesepibus' coll. Colum. VII 4, 2 *singula capita per hiemem recte pascuntur ad praesepia.* apparet legendum esse *his quaecumque lubenter vescuntur,* h. e. ovibus obiciuntur quaecumque lubenter vescuntur: II 7, 11 *quinquemestribus pullis factis — obiciendum farinam hordeaciam molitam cum furfuribus, et siquid aliud terra natum libenter edent.* — III 16, 37 *ficulneis lignis* et I 40, 4 *oleagineis seminibus,* contra I 18, 8 *ficulnas insitiones.* deinde *uinacea* libri manu scripti et editiones ante Gesnerum, qui *vinaceae* dedit manifesto errore, quem tamen Schneiderus repetivit. neutro genere II 4, 16 *dari solent vinacea.* similiter nominativo casu I 48, 3 *conditum gladium,* II 1, 4 *caseum adhibitum.*

Genit lacte Sanitate sunt multa] *Generat lac. De sanitate* Merula, ubi *gignit* Iucundus, *genit* Victorius correxit. *lacte,* non *lac,* scribendum esse Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 28 monuit, eamque formam ubique apud Varronem restituendam esse existimavit. mihi satius fuit scripturam archetypi exprimere, in quo *lacte* praeter hunc locum scriptum erat II 1, 4. 8, 2. 9, 10; *lac* II 3, 2. 4, 15; 19; 21. 11, 2; item II 11, 4 *de fici ramo lac.* praeterea *lacte* coniectura restitutum est II 11, 1 ubi *lanae* est in libris.

20 Sed ea ut dixi in libro scripta magister pecoris habet] II 1, 23 *item ad alios morbos aliae causae et alia signa, in omni pecore quae scripta habere oportet magistrum pecoris.* sed illa Scrofae sermoni tributa sunt, haec Attico. quare Morgagnius in epistula in Gesneri editione edita I 97 p. 1219 *ut dixisti* vel *ut dixti* scribendum coniecit, parum apte interposita

appellatione Scrofae. et videtur hoc neglegentiae Varronis tribuendum esse, quod non accurate sermones loquentium distinxit.

Ne minus habeamus in centenas oues hircas singulos homines in pellitas caprae binos] *Hirtas* Merula. *caprae,* quod olim ad ea quae deinde de capris praecipiuntur in margine adscriptum erat, delendum esse vidit Iucundus. in reliquis de integritate veteris scripturae dubitari non debebat. *in centenas oves hirtas singulos homines, in capras binos* Schneiderus: pellitas enim oves appellari non potuisse, quoniam graecum pecus seu pellitum raro foris et plerumque domi alatur, ut ait Columella VII 4, 2. *in centenas oves hirtas singulos, in pellitas binos* Zahlfeldtius l. c. p. 25, quod ille de arietibus, non de pastoribus dictum esse voluit, ne de numero marium et feminarum definitio deesset. de pellitis ovibus pascendis scribit Columella VII 4, 4 *liberis autem campis et omni surculo ruboque vacantibus ovem graecam pascere meminerimus ne, ut supra dixi, et lana carpatur et tegumen.* de numero autem ovium, quae sub uno pastore habentur, quae est nona pars disputationis, brevius dictum est propterea, quod eius rei moduli naturales non sunt. itaque in Epiro hic est mos, ut in centenas oves hirtas non minus quam singuli, in pellitas, quarum maior cura habenda erat, non minus quam bini pastores habeantur, quocum consentiunt quae de eadem re scripta sunt II 10, 10 *ego in octogenas hirtas oves singulos pastores constitui, Atticus in centenas.*

III 1 Accipe a me cum homerico melanthio cordo de capellis] *Cum* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *con* AB et codex Florentinus. in archetypo quid scriptum fuerit non plane constat. *Melanthio condo* Scaliger. *accipe a me ceu Homerico Melanthio exordium de capellis* coniecit R. Ungerus de Valgii poem. p. 406, in quibus neque *ceu* sermoni Varronis convenit, neque accipere exordium quid sit intellegitur. itaque *accipe a me nunc Homerico Melanthio cordo* scripsi. nam quasi Melanthium Homericum se iam de capellis dicturum esse Cossinius promittit. addito autem nomine *cordo* quod acumen Varro quaesiverit nescimus. sed quoniam cordi dicuntur qui sero nati sunt, tamquam Melanthium quendam *ὀψίγονον* se esse Cossinius significare poterat.

Quemadmodum oportet breuiter oporteat dicere

diste] *Diste* plurima apographa, *disce* in principe editione Politianus non correxit. *quemadmodum breviter oporteat dicere disce* Iucundus, *quemadmodum oporteat breviter dicere disce* Victorius.

2 Forma uidendum ut sint firmae magnae corpus lene ut habeant] *De forma* Iucundus. addita praepositione pars indicatur divisionis eius quae antea II 1, 14 proposita erat. e quattuor enim partibus primis scientiae pastoralis secunda est cognitio formae: II 2, 3 *de forma ovem esse oportet corpore amplo,* 7, 4 *de forma esse oportet magnitudine modica,* ubi item in codicibus *de* omissum erat, 4, 22 *de numero in centum sues decem verres satis esse putant,* 7, 6 *de stirpe magni interest qua sint,* 7, 16 *de medicina vel plurima sunt in equis et signa morborum et genera curationum.* similia etiam haec, I 18, 1 *de familia,* 19, 1 *de reliqua parte instrumenti,* II 3, 10 *de maribus et feminis.* plura eius generis *exempla,* cum res de qua agitur significatur, Roessnerus de praepositionum ab de ex usu Varroniano p. 34 composuit. — *corpus leve* Ursinus restituit ex geoponicis XVIII 9, 4 *δεῖ δὲ ἐκλέγειν ἀπὸ τῶν τοκάδων τὰς εὐπαγεῖς, μεγάλας τε καὶ μεμυωμένας καὶ τὸν μὲν χρῶτα λεῖον ἐχούσας, δασύτριχας, τὰ οὔθατα μεγάλα καὶ ὀγκώδη ἐχούσας.*

Sub rostra duas ut mammulas pensiles habeant] *Sub rostro* scribendum erat et II 7, 3 *sub eis lacunae,* ubi *sub ea lacunis* in archetypo fuit. nam *sub* praepositio cum accusativo non dicitur nisi addito verbo, quo motus significatur, I 8, 6 *sub eam — subiciuntur,* 13, 5 *sub quod tectum — subicere,* 54, 2 *subiciendi sub prelum,* II 1, 20 *subiciat sub alterius mammam,* III 16, 35 *subiciunt sub alterum regem,* II 2, 11 *sub umbriferas rupes — subigunt,* III 5, 14 *cibus obicitur sub retem,* 7, 4 *sub ordines singulos tabulae fictae ut sint.*

Hircus mulioris et potissimum pilo albo ac ceruice et collo breve gurgulione longiore] *Hircus melior is* ex principe editione Schneiderus, *hircus molliori* ex Aldina reliqui editores, neque probabiliorem emendationem inventam esse video. quamquam hirco amplior potius pilus, non mollior, tribuendus erat. de forma hircorum plura scripta sunt in geoponicis XVIII 9, 6, *τῶν δὲ τράγων ἐκκρίνουσι τοὺς μεγάλους καὶ ἐμπλεύρους ἰσχία τε μείζονα ἔχοντας, δασύτριχας μακρότριχας λευκότρι-*

χας, αὐχένα καὶ τράχηλον βραχὺν καὶ παχὺν ἔχοντας, βρόγχον δὲ μακρότερον, et apud Columellam VII 6, 2 *caper cui sub maxillis binae verruculae collo dependent optimus habetur, amplissimi corporis, cruribus crassis, plena et brevi cervice, flaccidis et praegravantibus auribus, exiguo capite nigro densoque et nitido atque longissimo pilo.* unde apud Varronem quaedam excidisse suspicatus olim scribendum conieci *hircus melior is qui est corpore amplo, cruribus longis, villis densis longis et potissimum pilo albo.*

3 In sauracti fiscello] *In Sauracti et Fiscello* scripsi, sicut conieccrat Schoettgenus et ante hunc Cluverus Ital. antiq. p. 545. Catonis verba in secundo libro Originum editores posuerunt.

Oues enim quas pascimus ortae sunt ab ouibus feris] *Ut ortae sunt* Schneiderus coniecit.

4 Ut ex insula media capras habeant] Melum insulam dici, *Mediam* autem pro Melia propter commutationem litterarum appellatam esse Scaliger adnotavit. *Melia* scripsi, quamquam de capris Meliis nihil memoriae proditum est. *insula Melia* dictum est sic ut praef. 3 *ex insula Coa et Chia.*

5 De emptione aliter dico adque fict] *De emptione aliter atque de ovibus dico* Iucundus, *de emptione aliter dico atque fit* Victorius 'hoc intellectu, ut ostendat se contra consuetudinem hominum sentire, qui sanas capras stulte promittant, cum illae sanae ne puncto quidem temporis sint'.

Mamilibus scriptum reliquit] *Mamilibus* AB et ipsum archetypum, ut videtur, non *manilibus*, quod Politianus habet lectione principis editionis *Manilius* non satis accurate correcta, *mamillius* m, *manibus* codex Florentinus, *manulibus* Caesenas. item II 5, 11 *mamili actiones* et II 7, 6 *in mamili actionibus* in archetypo scriptum erat et de ling. lat. VII 105 *mamilius scribit* in Florentino codice, ubi *Manilius* Pomponius Laetus correxit. idem vitium reperitur in manu scriptis libris Ciceronis de orat. I 58, 246 *Manilianas venalium vendendorum leges ediscere,* ib. 48, 212 *M.' Manilium.* est enim M.' Manilius consul a. 605, cuius actiones vel leges venalium vendendorum magna auctoritate apud iurisconsultos fuisse scimus.

Illas capras hodie recte esse et bibere posse habere-

que licere] *Illasce capras* ex coniectura Pontederae p. 425, *habereque recte licere* ex Aldina editione receptum est. nam ita in reliquis formulis scriptum est.

Quod etiam archelaus scribit] *Quod etiam, ut Archelaus scribit* Schneiderus coniecit. Alcmaeoni eam rem tribuit Aristoteles hist. anim. I 11, 45 *Ἀλκμαίων γὰρ οὐκ ἀληθῆ λέγει φάμενος ἀναπνεῖν τὰς αἶγας κατὰ τὰ ὦτα.* Archelaus praeterea apud Varronem appellatur III 11, 5 et 12, 4.

6 *Id, ut pleraque, lapide aut testa substerni oportet, caprile quo minus sit uliginosum.* ita haec recte ab editoribus distincta erant. nam neutro genere pronominis *id* significatur illud in quo pecus stabulatur. id igitur, sicut pleraque stabula, lapide aut testa substernendum est, ne caprile uliginosum sit. *item ut pleraque — substerni oportet caprile, quominus* etc. coniecit Heidrichius Varronian. I p. 36 coll. II 5, 16 de vitulis *item his, ut fere in omnibus stabulis, lapides substernendi.* similis pronominis usus reperitur in his, I 3 *ars id an quid aliud,* 31, 5 *id solet vincire,* 42 *id seritur ita,* III 11, 1 *si id non,* I 2, 26 *eoque unguere corpus,* III 16, 28 *ex eo factas offas adponunt;* item in relativo pronomine I 29, 3 *quod est inter duos sulcos elata terra dicitur porca,* I 8, 6 *quod antiqui vocabant cestum,* III 7, 2 *quod alii vocant peristerona.*

Substerni uirgultis Politianus, *substernimus uirgultis* A, *substerni gultis* plurima apographa, et hoc videtur in archetypo scriptum fuisse, postea correctum *substerni virgultis.*

Quod tamen habent sua propria quaedam] *Habet* edita inde a principe editione exemplaria. incluso pronomine *quod* pluralem numerum, *tamen habent,* restitui.

7 A carpendo caprae nominatae] Paul. exc. Fest. p. 48, 14 *Caprae dictae, quod omne virgultum carpant.* — deinde *capram natum,* quod habent apographa, in archetypo scriptum erat; *capra natum* in principe editione Politianus non correxit.

Harum enim dentes inimici sationis] Scribendum erat potius *inimici sationi:* I 13, 2 *quibus caelum pluvium inimicum,* I 41, 1 *aqua recenti insito inimica.*

Sunt duo haedi et capra non longe a tauro deleri voluit Ursinus tamquam translata ex II 1, 8. hunc secuti Gesnerus et Schneiderus verba incluserunt.

8 Exigunt a grege in campos hircos in caprilia item ut in arietibus dictum] *In campos* apographa omnia et impressa inde ab Iuntina editione exemplaria, *in campo* editio princeps a Politiano non correcta, *e campis* Aldina, ubi Ursinus *a grege e campis* delevit. restitui principis editionis lectionem *in campo,* quae Merulae coniecturae debetur. nam a grege caprarum, qui in campo pascitur, hirci separandi et in caprilia exigendi sunt. de secernendis arietibus dictum est II 2, 13.

Post quartum mensem reddit] *Post quintum mensem* Ursinus collatis iis quae de capris scripta sunt apud Aristotelem hist. anim. VI 19, 130 *κύει δὲ πέντε μῆνας καὶ πρόβατον καὶ αἴξ,* in geoponicis XVIII 9, 1 *κυοφορεῖ δὲ ε μῆνας, ὥσπερ τὰ πρόβατα,* apud Plinium VIII 200 *concipiunt Novembri mense, ut Martio pariant.* idem docet Varro, cum post quartum mensem capras parere dicit.

9 Quae se congregent ac condensent] *Quae se congregant et condensant* editio princeps, ubi Politianus *congregent* correxit, *condesent* in margine adscripsit. *et condensent* codex Caesenas, *ac condensent* reliqui et editio Victorii.

IV 1 Sed qui se portu post italico prodit] *Sed quis e portu* ex Aldina editione receptum est. nam Italicus portus, de quo interpretes dubitaverunt, dicitur propterea, quod post ea, quae de ovibus et capris ab Epirotis, h. e. ab Attico et Cossinio, qui in Epiro pecuarias habebant (II 1, 2. 2, 1), disputata erant, iam de suillo pecore disputatio Italico homini tribuitur. inepta autem sunt quae olim ad corrigendam scripturam inventa erant: *sed quis Epirota post ita ilico prodit* coniecit Scaliger, *sed quis e porculatoribus Italicis prodit* Gesnerus, quod Schneiderus recepit, *sed quis expertus post ista alia prodit* Trillerus observ. IV 27 p. 468.

Nec me esse ab eum aeuo ortum] Interpolatam Aldinae editionis lectionem *nec me esse ab atavis eius cognominis ortum* correxit Victorius, *nec me esse ab Eumaeo ortum.*

Licinio Neruae praetori] A. Licinius Nerva inter praetores a. 587 appellatur apud Livium XLV 44, 11.

2 Dixit celeriter se illos ut scrofa porcos disiecturum] Nominativum *scrofa* post accusativum *se* positum defendit Lachmannus in Lucret. p. 176.

3 *Ab initio fit studiosus* apographa Italorum, et ita in archetypo scriptum fuisse videtur, *ab initio fastidiosus* codex Florentinus. *fui studiosus,* quod in principe editione Politianus non correxit, Merulae coniectura videtur inventum esse.

Potius ab laniario] *Lanario* apographa recentiora, sed *laniario* A m, neque Politianus hoc in principe editione correxisse videtur.

Praeterquam pedibus capite] *Pedibus et capite* Iucundus, quod Schneiderus recepit. asyndeton in huius modi descriptionibus et praeceptis admittendum putavi, III 9, 14 *qua de clunibus habere coeperint pinnas, e capite, e collo eorum crebro eligendi pedes,* I 6, 5 *prata ibi herbosa, putatio arborum tolerabilior,* et in adiectivis I 9, 5 *prata retorrida muscosa,* II 3, 2 *videndum ut sint firmae magnae,* in verbis I 2, 26 *pedes solent dolere, in fronte contrahere rugas,* I 13, 2 *aliquot res conficiuntur, cibus paratur ac capitur.* alia, quae haud dubie corrupta erant, addita copula correxi, I 41, 6 *genera ficorum chiae ac chalcidicae et lydiae et africanae,* I 58 *faba et legumina,* II 3, 3 *in Sauracti et Fiscello,* II 9, 14 *muscae et ricini et pulices,* III 16, 23 *melle et propoli.* similiter *et* in archetypo omissum erat I 6, 6 *et ad colendum,* 27, 3 *et glacie,* II 7, 2 *et fere omnium,* 9, 2 *et eo venisset,* III 1, 10 *et parum putasses,* 2, 16 *et spero,* 5, 13 *et exteriores* . *atque* addidi I 17, 4 *qui litteris atque aliqua sint humanitate imbuti.*

Unicoloris potius quam uarias] *Unicoloris potius quam varii* Merula, *unius coloris potius quam varii* Iucundus. archetypi scripturam Victorius restituit. *unicolores* scripsi. nam nec *uni coloris* genetivo casu a Varrone dictum esse credendum est, quamquam I 16, 6 dativo casu *uno operario* scriptum est et I 2, 19 genetivo *alii dei,* neque accusativo casu *unicoloris.* sed in his accusativi formis vitiose scripta sunt haec, I 44, 4 *praegnationis* et II 5, 11 *actionis,* in comparativis I 18, 4. I 20, 1. III 2, 13 *maioris* et *minoris,* quae ipsa quoque errori potius librarii, quam Varroni tribuenda esse puto, sicut in ablativo I 51, 1 *sublimiori.* restant praeter adiectiva in *is* terminata haec, quae ex archetypo recepi, I 1, 4 *Consentis,* 6, 5 et III 17, 3 *pluris,* I 13, 6 *praesepis,* II 1, 12 *partis,* III 1, 6 *collis,* 12, 6 *Alpis,* 13, 1 *cicuris,* 16, 10 *locupletis,* 16, 22 *primoris,* 17, 4; 7 *piscis.* II 7, 4 *congruentis* coniecit Heidrichius Varronian. I p. 39.

4 Progenie et regione caeli] *Caeli* deleri voluit Pontedera p. 425, inclusit Schneiderus.

Si potius ex his locis ubi nascuntur amplas quam exilis parari semi solent sicuihasce sues] *Si potius ex his locis, ubi nascuntur ampli, quam exiles. parari et emi solent sic, illasce sues* edita ante Victorium exemplaria, quae in hunc modum Ursinus correxit, *si potius ex his locis, ubi nascuntur amplae, quam exiles, paratae. emi solent* sqq. *si potius ex his locis, ubi nascuntur amplas quam exilis pararis. emi solent* sqq. Victorius. in his accusativos *amplas* et *exilis* ab ordine verborum alienos esse monuit Schneiderus. itaque scripsi *si potius ex his locis, ubi nascuntur amplae quam exiles, pararis.* scrofae boni seminis esse cognoscuntur, si quis eas ex iis locis potius, ubi amplae nascuntur, paraverit, quam ex iis, ubi exiles. *exilis* autem, quod in archetypo scriptum erat, in corrupta codicis scriptura non satis auctoritatis habere videtur. praeterea nominativo casu plurali scripta erant *praegnatis* II 7, 11, *omnis* III 2, 5 et manifesto vitio *sermonis* II 5, 2, recte *Aeolis* III 1, 6 et III 12, 6 ex graeco *Αἰολεῖς*.

5 Perfunctas esse a febri et a foria] *Foria* neutro genere dixit Nonius p. 114, 9 *Foria stercora liquidiora: Pomponius Macco* '*conforisti me Diomedes*', *Laberius in panilicis* '*foriolus esse videris, in coleos cacas*'. *foriolus qui foria facile emittat, soluti scilicet ventris.* inde *forire* ductum est et *forica* apud Iuvenalem et in scholiis Iuvenalis 3, 38. apud Varronem *soria* coniecerat Reinesius syntagm. inscript. p. 932, quod pro *suria* dictum de suriendo vel subando interpretatus est.

8 Quae enim illorum requies] *Quod est illarum requies* Iucundus, *quae est illorum requies* Angelius et deinde reliqui editores. de coniunctione *enim* cum relativo pronomine posita dixi I 13, 4.

Verris octo mensum incipit salire permanet et ut id recte facere possit ad primum deinde id retro quoad peruenit ad lanium] *Permanetque et ut* Merula. *permanetque, ut id recte facere possit, usque ad quartum annum, deinde castratur saginaturque, quoad perveniat ad lanium* Iucundus ex Columella VII 9, 4 *mares vel cum primum ineunt semestres, aut cum saepius progeneraverunt, trimi aut quadrimi castrantur, ut*

possint pinguescere. archetypi scripturam Victorius restituit, sed *permanet ut* et *deinde it retro* scripsit. *ad trimum* Scaliger. ceterum Varro secutus est Aristotelem, qui de generatione suum uberius disputavit hist. anim. V 14, 50 sqq. *ὗς δ' ὀχεύει μὲν καὶ ὀχεύεται πρῶτον ὀκτάμηνος, τίκτει δ' ἡ θήλεια μὲν ἐνιαυσία· οὕτω γὰρ συμβαίνει ὁ χρόνος τῆς κυήσεως· ὁ δ' ἄρρην γεννᾷ μὲν ὀκτάμηνος, φαῦλα μέντοι πρὶν γενέσθαι ἐνιαύσιος. οὐ πανταχοῦ δέ, ὥσπερ εἴρηται, ὁμοίως συμβαίνουσιν αἱ ἡλικίαι. ἐνιαχοῦ μὲν γὰρ αἱ ὕες ὀχεύονται μὲν καὶ ὀχεύουσι τετράμηνοι, ὥστε δὲ γεννᾶν καὶ ἐκτρέφειν, ἑξάμηνοι. ἐνιαχοῦ δ' οἱ κάπροι δεκάμηνοι ἄρχονται ὀχεύειν, ἀγαθοὶ δὲ μέχρι ἐπὶ τριετές.* ib. 55 *κάπρος δ' ἀγαθὸς μὲν ὀχεύειν μέχρι ἐπὶ τριετές, τῶν δὲ πρεσβυτέρων χείρω τὰ ἔκγονα.*

9 Sus graece dicitur uys olim thysus dictus ab illo uerbo quod dicunt *ΘΥΕΙΝ*] *Olim θῦς ὗς dictus* Scaliger, *olim thys est dictus* Casaubonus in Athen. IX p. 401, *olim θῦς dictus* Pontedera p. 425 et Schneiderus. originem nominis cum ipsa forma propter eam inventa tradiderunt Athenaeus IX p. 401 *οἱ δὲ σῦν εἰρῆσθαι οἱονεὶ θῦν τὸν εἰς θυσίαν εὔθετοῦντα* et Clemens Alexandrinus strom. II p. 484 *λέγεται γοῦν τινα τῶν φιλοσοφούντων ἐτυμολογῆσαι τὴν ὗν θῦν εἶναι φάναι ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον ἐπιτήδειον.*

Ab suillo enim genere pecore immolandi initium primum sumptum uidetur] *Ab suillo enim genere pecoris* Victorius. *ab suillo genere* olim scripsi deleto *pecore,* ut II 5, 6 *in bubulo genere;* sed *suillum pecus* postea § 10, item II 9, 1 *in suillo pecore.* quare *ab suillo enim pecore* scripsi, *genere* inclusi.

10 Dignum insigni nuptiarum] *Insigne* ex principe editione recepi. *dignum in signum nuptiarum* m et editio Aldina. deinde *pecu* adnotatum esse a Politiano Gesnerus nescio quo errore rettulit. — *ab natura* A et codex Florentinus, *a natura* apographa recentiora et editio princeps a Politiano non correcta.

Animam datam esse proinde ac salem quae seruaret] *Proinde* libri manu scripti et editio Victorii, *proin̄* Politianus adnotavit, non *proin,* ut apud Gesnerum scriptum est. *animam datam pro sale qui servaret* impressa ante Victorium exemplaria. III 8, 1 *proinde magnum ac multitudinem alere velis.* item II 1, 27

proinde ut non aliquotiens dicatur Romae peperisse mula, III 16, 30 *proinde ut milites faciunt*, 17, 4 *proinde ut sacri sint*, et diversa, ut apparet, significatione, h. e. ea ratione ut, I 2, 19 *proinde ut capite darent poenas*, I 48, 1 *proinde ut grani apex sit gluma et arista.* nusquam *proin*, sed *dein* bis in archetypo scriptum fuit, I 28, 5 et 34, 2: nam II 5, 8 *deiñ* videtur scriptum fuisse. II 11, 1 *dein caprinum* scripsi, ubi *in caprinum* in libris est. *exin* legitur bis et *exinde* item bis, ut dixi I 20, 4. ex aliis Varronis libris exempla dederunt Kettnerus observ. crit. in Varron. a. 1868 p. 5 et Reiterus quaest. Varron. gramm. p. 66.

Pernae comatinae et cauarae et petasiones] *Petasones* codex Caesenas, *petasiones* reliqui. *pernae tomacinae et taniacae et petasiones* edita inde a principe editione exemplaria. tomacinas pernas Scaliger putabat esse eas quae tomacula dicerentur apud Iuvenalem 10, 355 *candiduli divina tomacula porci*, quamquam haec aliter explicantur a scholiasta, 'pinguia quaedam viscera'. pro *taniacae* idem scripsit *taeniacae* hac addita interpretatione, 'taeniacae sunt oblongae offae a figura dictae, eo modo quo portulaca, pastinaca. eas Graeci vocant σχελίδας καὶ πλευρίδας'. *comacinae* (ex coniectura Pelisserii) *et sequanicae* Turnebus advers. 4, 6 a Comacis in provincia Narbonensi apud Plinium III 36 et a Sequanis, de quibus Strabo IV p. 192 dicit ὅθεν αἱ κάλλισται ταριχεῖαι τῶν ὑείων κρεῶν εἰς τὴν Ῥώμην κατακομίζονται. de pernis Gallicis non plane constat. sed ut Cavarae certe a Cavaribus in Gallia Narbonensi dictae erant, ita Comacinae a regione videntur nomen habuisse. itaque scripsi *pernae Comacinae et Cavarae et petasones.*

11 Cato scribit his uerbis in italia inscrobes terna atque quaterna milia aulia succidia uere sus usque adeo pinguitudine crescere solet] Catonis verba in archetypo et in impressis exemplaribus corrupta multi emendare studuerunt; neque tamen certa emendatio inventa est. *in Italia Insubres terna atque quaterna millia succidias habere, sus usque adeo* sqq. Turnebus advers. 4, 6, *in Italia Insobreis terna atque quaterna millia a vila Succi Duuvirei sus usque adeo*, id est in Italia in agro Insubrensi — a villa Succi duumviri, Scaliger coniecit argute, ut solet: nam de veritate ipse dubitavit. *in Gallia verres terna atque quaterna millia habent succidia, sus vero*

usque adeo Ursinus, *insalita in scrobes, terna atque quaterna millia, Gallia succidias habere, sus usque adeo* Popma, *in Gallia Insubres terna atque quaterna millia lautia succidia habere. sus usque adeo* Pontedera p. 426, *in Italiam Insubres terna atque quaterna milia succidiarum advehere; sus usque adeo* Iordanus Caton. fragm. p. 11, *in Gallia Insubres terna atque quaterna milia saliunt succidiarum: sus usque adeo* Peterus histor. Roman. rel. v. I p. 62. Insubres in Italia habitantes scripserat Cato, qui regionem Italiae nomine comprehensam, non originem gentis spectabat: Serv. in Verg. Aen. X 13 (Caton. fragm. orig. IV 11 ed. Iordan). eosdem Varro suae aetatis morem secutus Galliae tribuit. deinde de saliendis pernis haec dicta esse probabiliter Peterus coniecit. itaque deleto v. *aulia,* quod ex repetitione praecedentis vocabuli *milia* ortum esse videtur, scripsi *in Italia Insubres terna atque quaterna milia succidiarum sallere, sus usque adeo pinguitudine crescere solet.*

Siquis quo traicere uolet] *Velit* Merula, *vult* Victorius. pro hoc *volt* scribendum esse vidit Iordanus l. c. deinde *ulteriore* post *Lusitania* inepte repetitum, quod inclusi, Iucundus deleverat.

Volumnio ex codice m in principem editionem receptum neque a Politiano mutatum est, *ualumnio,* quod habent apographa, in archetypo scriptum erat.

12 Scio me esse spectatum suem] *Scio esse spectatam suem* Iucundus. *scio isse spectatum* ex 'vetere codice' adnotavit Ursinus. archetypi lectionem Victorius restituit, quam deinde grammatici pro exemplo deponentis verbi ponere consueverunt. *scio me isse spectatum* scripsi.

In uineta factum] Corruptum esse nomen regionis Victorius et Scaliger adnotaverunt, *in Venetia* iidem coniecerunt.

13 Quam porculationem appellabant] *Appellant* Ursinus. simili vitio II 6, 2 *emebant* pro *emant* scriptum est.

Secundo ea cum iam pasci possunt secernunt] *Sed eos cum* Merula et deinde reliqui editores. *secundum ea* vel etiam *secundo ea* de tempore dictum *μετὰ ταῦτα* vel *ἐπὶ τούτοις* Ursinus et Scaliger defenderunt idque in geoponicis XIX 6, 8 expressum esse putaverunt, *τὰ δὲ τικτόμενα διὰ χειμῶνος λειπόθηλα γίνεται διὰ τὴν δυσκρασίαν τοῦ ἀέρος καὶ τὸ μὴ μεταλαμβάνειν γάλακτος ἱκανῶς τῶν μητέρων αὐτὰ διωθου-*

μένων διὰ τὸ τὰς θηλὰς σπανιζούσας γάλακτος βίᾳ θλιβομένας ὑπὸ τῶν ὀδόντων ἑλκοῦσθαι. ἐπειδὰν δὲ μετὰ τὴν σύλληψιν τέκωσιν, ἐάσαντες ταῦτα μετὰ τῶν μητέρων δίμηνον, μετὰ ταῦτα χωρίζουσιν. Varro porcos ipso secundo mense, cum iam pasci possunt, a matribus secerni dicit. itaque deleto pronomine *ea* scripsi *secundo, cum iam pasci possunt, secernunt.* nam *secundum ea* pro *postea* dictum, quod Schneiderus probavit, latinum non est.

Quod matres aspernantur propter exsiguitatem lactis quod dentibus sauciantur propterea mammae] *Quod matres eos aspernantur* Pontedera p. 426. *et quod dentibus sauciantur* Iucundus, quod Victorius et deinde reliqui editores receperunt. sententiam verborum aperiunt ea quae supra ex geoponicis adscripta sunt. matres enim aspernantur porcos propterea, quod ab illis propter exiguitatem lactis mammae sauciantur dentibus.

Scrofa in sua quaeque hora suos alat oportet porcos quo alienos aspernantur et ideo si conturbati sunt in fetura fit deterius] *Scrofa* libri manu scripti et Politianus, non *scrofas,* ut apud Gesnerum scriptum est. *hara* et deinde *quae alienos aspernatur* Merula, *quoniam alienos aspernatur* Iucundus, *quo alienos aspernatur* Angelius, *quo alienos aspernantur* ex codice Victorius, *quo alienos spernant* Scaliger, quod ita interpretatus est, 'id est separent: spernere enim apud veteres separare, secernere, spargere. vult igitur singulas scrofas suis haris separari, ut ne alieni porculi immisceantur'. *quo alieni spernantur* Pontedera p. 426. *quia alienos non aspernatur* Schneiderus: nam ita voluit, *aspernantur* ipso invito in editione relictum est. *quod alienos non aspernantur* Reiterus quaest. Varron. gramm. p. 103. scrofas non aspernari alienos porcos, nisi illi separentur, docent geoponica XIX 6, 11 *καὶ ἑκάστην δὲ χοῖρον τίκτουσαν ἐν ἰδιάζοντι συφεῷ ἐμβλητέον, ὥστε μὴ μίγνυσθαι ἀλλήλοις τὰ παρὰ διαφόρων τικτόμενα πρός τε τὰς μητέρας τὴν γονὴν καὶ τὰ χοιρίδια συνεθίζεσθαι ταῖς τεκούσαις. ἐὰν γὰρ ἀλλήλοις συναναμιγῇ, ἀδύνατον διαγνῶναι αὐτὰ τὰς τεκούσας. βέλτιον δέ, εἰ ἑκάστη τρέφῃ τὰ ἴδια.* similiter Columella VII 9, 11 *facillime porci, si evaserint haram, miscent se et scrofa, cum decubuit, aeque alieno ac suo praebet ubera.*

itaque porculatoris maxime officium est ut unam quamque cum sua prole claudat. ad eandem sententiam Schneiderus post pravam Scaligeri coniecturam Varronis praecepta revocavit. sed praeterea necessario scribendum erat *fit deterior.* nam scrofa, si alienos porcos praeter suos alit, deterior fit: II 2, 14 *neque non ipsae fiunt deteriores,* 6, 4 *remissione laboris fit deterior,* 8, 3 *quae ex eo concipiuntur fiunt deteriora.* itaque scripsi *quod alienos non aspernatur et ideo, si conturbati sunt in fetura, fit deterior.* nam pluralem numerum *aspernantur,* qui in archetypo erat, post singularem *scrofa alat* sequente item singulari *fit deterior* a Varrone scriptum esse credendum non est, quamvis multa in hoc genere admiserit, de quo dictum est I 31, 4.

14 Natura diuisus eorum annus] *Natura divisus est eius annus* Iucundus. *earum* ex Victorii editione receptum est. nam de scrofis haec dici apparet, non de omni genere suum.

Nequi porcellus] *Nequi* libri manu scripti et editio Victorii, *nequis* impressa ante Victorium exemplaria, quod Politianus non correxit.

Altum palmipedale] *Altum* deleri voluit Ursinus, inclusit Gesnerus.

15 Totiens harenam inicere oportet aut quid item quod exsugat umorem in singulas haras inicere debet] *Toties in singulas arenam iniicere oportet aut quid aliud, quod exugat humorem* Iucundus, quod Schneiderus recepit, *toties arenam aut quid item, quod exugat humorem, iniicere debet* Ursinus, *toties arenam iniicere oportet, aut quid aliud quod exugat humorem in singulas iniicere debet* Victorius, ubi extrema verba *in singulas iniicere debet* Pontedera p. 426 delevit, Gesnerus inclusit. *totiens harenam aut quid item quod exsugat umorem in singulas haras inicere debet* olim conieci. verum tamen neglegentior verborum compositio, quae interpretes offendit, non aliena a sermone Varronis iudicanda erat. deinde *peperit,* quod libri manu scripti habent, in archetypo scriptum erat; *pepererit* in principe editione Politianus non correxit.

In quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solent quodque cum depublicant] *Quodque conduplicant* Merula, *et hoc quoque conduplicant* Iucundus. pro hoc *quod quidam duplicant* scripsi. praeterea praepositionem *in*

ante relativum pronomen delevi. nam ad scrofas quae pepererunt pronomen pertinet plurali numero post singularem posito, ut saepius, non ad haras: Colum. VII 9, 13 *atque eae quibus partus summittitur cocto sunt hordeo sustinendae, ne ad maciem summam perducatur et ex ea ad aliquam perniciem.*

16 Deliti appellantur] *Delici* Merula. gloss. latino-graec. v. II p. 42, 9 *delitum ἀπογαλακτισθέν*, ubi *delicum* scripsit Vulcanius not. in gloss. latino-graec. p. 30: gloss. latin. v. IV p. 328, 52 *delictus depulsus*, quod correxit Loewius gloss. nomin. p. 115: Cat. 2, 7 *armenta delicula, oves deliculas.* deinde corruptam in editis exemplaribus distinctionem verborum in hunc modum correxi, *cum insanum quem putat, ut pietur, in Epidamno interrogat.*

Vinacea ac scopei ex uuis] *Scopi* Angelius. sunt autem scopi uvarum, in quibus acina haerent, I 54, 2 *scopi cum folliculis*, item de asparagis Pallad. III 24, 8 *incendamus in scopis* et IV 9, 12 *scopos eius incendes*, ubi *scopas* est in editionibus. eosdem alii scopiones dicunt, Cato 112, 3 *decarpito de scopione*, Columella XI 3, 46 *scopiones ita uti sunt in suo loco perurendi sunt*, XII 39, 3 *sine scopionibus in dolium coicito*, 45, 2 *separatis scopionibus.*

17 Amisso nomine lactantes dicuntur nefrendes] *Lactantis* Merula, et rectius genetivo casu haec dici apparet. poterit tamen nominativus ita defendi, ut lactantes porci qui adhuc dicebantur, cum depulsi sunt a mamma, eo nomine amisso iam dicantur nefrendes. ceterum *lactentis* et supra *neque iam lactentes dicuntur* in Commeliniana editione coniectura Sylburgii, ut videtur, expressum et deinde in reliquas editiones propagatum est. *porcis lactentibus* postea § 21 est in libris manu scriptis et editis: item *lactantes* II 5, 16. 7, 12. 11, 5, sed *lactentibus* II 11, 5. quae sic ut in archetypo scripta erant exhibui. nam quae olim a grammaticis de his vocabulis praecepta sunt usu scriptorum, si manu scriptos libros sequimur, non confirmantur. aliorum scriptorum exempla indicavit Hertzius in vindiciis Gellianis p. 48 et in Gell. IV 6, 2. apud Ovidium quoque art. am. II 375 *catulis lactantibus* et metam. X 227 *lactantes vitulos* in optimis codicibus scriptum est.

Id est frangere tamquam postea addita deleri voluit Heinsius

adversar. p. 524. eadem explicatione verbi *frendere* usus est Ateius apud Festum p. 162.

Porcus graecum est nomen antiquum sed obscuratum quod nunc eum vocant choeron] A Graecis nomen ductum esse Varro de ling. lat. V 97 adnotavit, *inde porcus, nisi si a Graecis, quod Athenis in libris sacrorum scriptum est porcoe* (*porcae porco* codex Florentinus, κάπρῳ καὶ πόρκῳ vulgo). ea quae hoc loco scripta sunt olim Nauckius Philol. v. II (a. 1847) p. 154 ita interpretatus est, ut Varro pravo etymologiae studio ductus nomina *porcus* et χοῖρος copulaverit et in graeco χοῖρος nihil nisi antiquum *porcus* deflexum liberius et obscuratum inesse crediderit.

In eorum petu scrofae bis die ut bibant curant] *In eorum foetu* ex Victorii editione receptum erat. *in eorum partu* potius scribendum esse apparet ex iis quae deinde de pariendo praecipiuntur. similia sunt ea quae de asinis scripta sunt II 6, 4 *in partu eadem fere observant quae in equis* et II 1, 27 *admissuram et parturam.* nam *fetus* de matribus dicitur, quae pullos vel quid aliud pariunt, aut ipsi pulli qui nascuntur vel fructus dicuntur *fetus. fetu vitulorum* legitur II 5, 3, sed de fecunditate terrae, in qua multi vituli nascuntur.

Parere nunc oportere porcos quod mammas habeat si minus pariat fructuariam idoneam non esse] *Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat* edita inde ab Aldina editione exemplaria. restituto infinitivo *oportere,* quem ratio sermonis postulat, scripsi *parere dicunt oportere porcos.* porcis suam cuique mammam a matribus destinari narrat Plinius XI 233. itaque scrofam dicunt oportere tot porcos parere, quot mammas habeat, eam quae eum numerum non expleat fructuariam idoneam non esse. temere autem Nettleship annal. philol. Cantabrig. a. 1877 p. 174 numeri indicium post *minus* excidisse suspicatur.

18 Quod portenderit factum tricesimum annum ut labinienses condiderint oppidum alba] *Triginta annis ut Lavinienses conderent oppidum Albam* Iucundus. *condiderint* ex archetypo Victorius restituit. *post tricesimum annum* pro *triginta annis,* quod vulgo receptum erat, scripsi, h. e. exacto anno tricesimo: II 3, 8 *post quartum mensem reddit.*

Huius suis ac porcorum etiamnunc uestigia appa-

rent iamne] *Apparent Lavinii* scripsit Victorius facili sane coniectura. sed probabilius visum est corruptam archetypi scripturam *iamne* ex eo quod et antecedit et sequitur *etiamnunc* consueto in his libris vitio librarii ortum esse.

19 Nutricari octonos porcos paruulos primo possunt] *Nutricare* ex principe editione receptum est: *nutricat* supra § 14 et passiva notione *nutricantur* I 23, 5 et II 2, 17. sed forma deponentis III 3, 4 *nutricere saginesque,* ubi *nutricare* in archetypo fuit.

Quod neque mater potest sufferre lac] *Quod nec mater sola potest sufferre lac* Merula, ubi *neque* dedit Iucundus, *quod mater potest sufferre lac* Victorius, *quod mater neque potest sufferre lac* editio Commeliniana. *sufficere lac* coniecit Gesnerus. restitui lectionem archetypi, in qua *sufferre* de scrofis dictum est, sicut *suppeditare* postea § 21 *si scrofa lac non potest suppeditare.*

Ut crebro reditu lacte alere possint porcos] *Lacte,* quod in antiquissimis editionibus omissum erat, Scaliger et Ursinus tamquam glossema deleri voluerunt, inclusit Gesnerus. deinde *possit* ex Aldina editione adhuc receptum erat. restitui pluralem numerum, quo etiam praecedente singulari universum genus significatur.

20 Cum creuerunt capiuntur sequi matrem pastum domique secernunt a matribus ac seorsum pascunt ut desiderium ferre possint parentis nutrices] *Cum creverint, cupiunt sequi matrem pastum, domique secernunt a matribus ac seorsum pascunt, ut desiderium ferre possint parentis. Nutrices* Merula, *cum creverunt, cupiunt sequi matrem, tum domi secernunt a matribus ac seorsum pascunt, ut desiderium ferre possint parentis* Iucundus, qui *nutrices* delevit. *pastum domique* Victorius ex codice restituit, reliqua ex Aldina editione repetivit. in scriptura archetypi, quam Victorius adnotaverat, *capiuntur sequi* (nam *cupiuntur* errori Gesneri tribuendum est) frustra laboraverunt Turnebus advers. 8, 8 et Scaliger, qui *capiuntur* de impetu naturae dici posse sibi persuaserunt, ut esset ‘naturali motu impelluntur’ vel ‘cupiunt expetunt desiderant’. contrario modo idem verbum interpretatus est Fruterius coniectan. III 4 (Gruter. lamp. v. V p. 358), ‘prohibentur et inter-

cipiuntur matrem persequi in pastionem', et similiter Pontedera 'impediuntur sequi matrem pastum'. *patiuntur* Varronem scripsisse ex iis quae modo dicta erant, *sinunt exire pastum,* intellegi poterat. eodem verbo usus est de pullis asinarum II 6, 4 *proximo anno noctibus patiuntur esse cum his* et de canibus II 9, 10 *morticinae ovis non patiuntur vesci carne.* — pro *domique* Sauppius ind. lect. Gotting. aest. a. 1886 p. 16 *denique* scribendum esse coniecit, ut tres essent gradus pascendi et secernendi porcos, primus, cum domi retinentur, dum matres in propinquo loco villae pascuntur, secundus, cum una cum matribus pastum prodeunt, tertius, cum seorsum ab illis pascuntur. quod si Varro voluisset, certe *tum denique secernunt* scribere debebat. sed hoc potius praecepit, porcos, cum creverunt, interdiu cum matribus in pascua prodigendos, noctibus, cum domi stabulis coercentur, ab illis secernendos et seorsum pascendos vel alendos esse, ut paulatim carere nutrimento, quod matres praebent, earumque desiderium ferre consuescant. — *parentis nutricis* Scaliger, *nutricis* omisso *parentis* Fruterius l. c., *parentis nutricum* I. F. Gronovius apud Schneiderum, ut nutrices dicerentur ubera scrofarum. verum esse puto quod Scaliger coniecit *parentis nutricis:* nam recte haec coniunguntur, propterea quod nutriendo scrofae desiderium porcorum excitant.

Quamuis in aceruos positum] *Quam si id in acervos positum est* Iucundus, *quam si in acervos positum* Angelius. *quam si in acervo positum* scripsi, quod et res ipsa et usus sermonis postulat. nam neque pluralis numerus aptus est, neque cum accusativo casu praepositio poni poterat.

Ad duodecim conuenire dicuntur] *Ad duodecim* in archetypo scriptum fuisse Politiano credendum est, quamquam *duodecem* habent apographa praeter Caesenatem codicem, *ad duodecem* B, *ab duodecem* Am et codex Florentinus. *ad buccinam* Ursinus recte. nam numeri indicatio hic locum non habet. III 13, 1 *vidisti ad bucinam inflatam certo tempore apros et capreas convenire ad pabulum.*

22 Greges maiorum inaequabiles habent] *Greges maiores* edita inde a principe editione exemplaria, quod a nemine explicatum esse video. archetypi scripturam a Politiano adnotatam ita defendit Schneiderus, ut greges maiorum dicerentur scro-

farum verrium maialium, qui distinguerentur a gregibus porcorum, quos separatim pascendos esse supra dictum erat. quamquam porcorum greges non minus inaequabiles esse quam maioris pecoris ex iis quae deinde de porcis scripta sunt apparet. itaque omisso genetivo *maiorum,* qui ex eo quod sequitur *maiores* videtur ortus esse, scripsi *greges inaequabiles habent.* nam de magnitudine gregum eadem fere praecipiuntur, quae de ovibus scripta sunt II 2, 20 *relinquitur de numero, quem faciunt alii maiorem, alii minorem: nulli enim huius moduli naturales;* et de bubus II 5, 18 *quidam habent aut minorem aut maiorem numerum.*

Aliquod maiores faciunt] *Aliquot* non addito nomine praeterea legebatur III 7, 5 *ut hoc optimum esse scripserint aliquot* et III 7, 11 *cum aliquot supra centum milium sestertium habeant instrumentum,* ubi pro *aliquod,* quod libri manu scripti habent, *aliqui* scripsi. idem hoc loco restituendum fuit. nam *aliquot* cum nominibus coniunctum saepissime in his libris legitur; sine nomine non videtur dictum esse.

Gregis numerum pastor ab sua utilitate constituit non ut quod uerres habeat id enim ab natura sumendum] *Ad suam utilitatem* editio princeps, ubi *ab* et *utilitate* Politianus e codice adnotavit, *suam* reliquit. *ab sua utilitate,* quod apographa habent, haud dubie in archetypo fuit. deinde *non utique quot verres habeat* scripsi. *non ita* vel *non item* Gesnerus coniecerat. numerum gregis pastor ab sua utilitate constituit; in constituendo verrium numero, qui a natura sumendus est, suam utilitatem sequi nequit.

V 1 Sinepirotae inquit charete et uarronem nostrum inquid poemenalaon scrofam enim mane salutaui] Pravo iudicio usus Gesnerus accusativum *Varronem nostrum* ita defendit, ut aposiopesin salutatoriam hanc esse diceret. non magis probari potest quod Schneidero placuit a Brenckmanno, ut ait, inventum in observationibus miscellaneis Belgicis v. VI p. 579 *en Varronem nostrum,* quod Schneiderus ita interpretatur: Lucienum post communem omnium salutationem, cum Varronem quoque adesse vidisset, hunc ut primarium et praecipuum adloqui et simul de Scrofa, ne praetereundo tacitus eum offenderet, hoc addere, se illum iam mane vidisse et salutasse. ut iustus rerum

et verborum ordo restitueretur, *Scrofam enim* ante *et Varronem nostrum* posui et verbum *inquit,* quod post haec ex superioribus, ut videtur, repetitum erat, delevi, *Synepirotae, inquit,* χαίρετε, *Scrofam enim et Varronem nostrum,* ποιμένα λαῶν, *mane salutavi.* nam praeter Scrofam et Varronem reliqui qui aderant, sicut in initio sermonis II 1, 2 dictum erat, in Epiro pecuarias habebant. itaque illi in salutatione Lucieni simul nominantur; ceteri communi Synepirotarum nomine comprehenduntur.

Hoc adferam meum corium et flagra] *Huc afferam* Beroaldus et deinde rellqui editores. *hoc* pro *huc* praeterea in archetypo scriptum erat III 5, 8 *hoc coieceris.* interpretationem verborum temptavit Victorius var. lect. 24, 18, 'ostendere enim voluit qui ea protulit, se aequum hominem esse ac paratum omnem poenam perpeti, si peccasset'. iocatur autem Lucienus, cum amicis conviciantibus, quod sero venisset, respondet se, cum iusta pro reditu peregisset, iam ad eos rediturum et tergum suum cum flagris adlaturum esse, ut poenas solveret verberibus. ceterum haud scio an rectius *mecum* scribatur, quam *meum,* ut corio lora e corio facta significentur, non tergum hominis: Plaut. Poen. 138 *heri in tergo meo tris facile corios contrivisti bubulos.*

Dum asses soluo palibus] *Palilibus* edita inde ab Aldina editione exemplaria, quod qui defendunt sermones de re pecuaria tamquam Palilibus habitos fingi putant. Ursinus *Palilibus* postea additum esse existimavit, ut indicaretur qui dies is esset, quo asses solverentur. *Pali* coniecit Schneiderus. scripsi *Laribus.* nam his asses dari solitos esse Varro de vita populi Romani narrat apud Nonium p. 531, 8. iisdem sacra fieri pro reditu scimus. discedit igitur Lucienus una cum Murrio a reliquis, ut asses pro reditu solvat Laribus, ut videtur, compitalibus.

2 Atticus murrio narrasti inquit eadem qui sermonis sint habiti] In Aldina editione haec et quae sequuntur ita mutata erant, *Vaccius Murio, Narra isti inquit eadem — in quo quidem meae partes — si quis scit, ubi nunc labar observet. Menas. Vide quid agas inquam Vacti.* archetypi scripturam cum certa Iucundi emendatione *narra isti* Victorius restituit. *eadem* autem ablativo casu pro adverbio dictum est, h. e. eadem ratione vel simul.

Nunc ubi labar olim in editionibus erat; *nuncubi* legendum

esse Ursinus adnotavit, quod Schneiderus recepit: III 2, 4 *nuncubi hic vides citrum.*

3 Ut scribit Timaeus] Gell. XI 1 *Tïmaeus in historiis, quas oratione graeca de rebus populi Romani composuit, et M. Varro in antiquitatibus rerum humanarum terram Italiam de graeco vocabulo appellatam scripserunt, quoniam boves graeca vetere lingua ἰταλοί vocitati sint, quorum in Italia magna copia fuerit, bucetaque in ea terra gigni pascique solita sint complurima.*

Ut diceretur italus] *Qui diceretur Italus* ex Aldina editione Schneiderus restituit.

4 Agris homogyros] *Argis ὀνόγυρος* edita inde ab Aldina editione exemplaria. Homogyri Argivi mentionem fecerat Varro in libris de gente populi Romani, e quibus petita sunt haec apud Augustinum de civ. dei XVIII 6, quae Kettnerus stud. Varron. a. 1865 p. 67 secundo libro tribuit, *Argus quoque post obitum deus haberi coepit templo et sacrificiis honoratus, qui honor eo regnante ante illum delatus est homini privato et fulminato cuidam Homogyro, eo quod primus ad aratrum boves iunxerit.* eodem pertinere quae hoc loco scripta sunt et quae Pausanias VII 24, 2 de Iove homagyrio narrat Carolus Frickius de fontibus Augustini (Hoexter a. 1886) p. 17 adnotavit.

Noui inqui diue maiestatem] *Novi inquit Menas maiestatem* Iucundus. *inquit ille* Victorius.

Bysycon bupaeda bolimon] Paul. exc. Fest. p. 32, 10 *Bulimum Graeci magnam famem dicunt assueti magnis et amplis rebus praeponere bu, a magnitudine scilicet bovis. hinc est quod grandes pueri bupaedas appellant et mariscam ficum busycon.* quae a Varrone petita esse Victorius adnotavit.

5 Filius neptuni a menalippa] *E Menalippa* Victorius. simili brevitate dicta sunt haec, in quibus *ab* praepositio ad originem rerum vel hominum indicandam nominibus addita est, II 2, 1 *pastores a Pergamide Maledove,* II 11, 2 *lac melius est a valentibus,* de ling. lat. V 31 *Asia dicta ab nympha, a qua et Iapeto traditur Prometheus.*

Nasci dulcissimas apes mellis matres a quo eas graeci bugones appellant] *Nasci apes dulcissimi mellis matres* legendum vel *apes* delendum esse Ursinus coniecit. — *βουγόνας*

appellant Iucundus, quod temere probaverunt editores, quasi a nominativo *βουγόνη* dictum esset. *βουγενεῖς* Scaliger. idem vitium correctum est in geoponicis XV 2, 14 *αἱ βουγενεῖς μιᾷ καὶ εἰκοστῇ ἡμέρᾳ ζῳογονοῦνται*, ubi *βουγονεῖς* erat in libris.

Et hunc plautium locutum esse latine quam hirrium praetorem renuntiatum romam in senatum scriptum habemus] *Hirrium* plurima apographa et ex archetypo, ut videtur, Victorius; *Hirtium* in principe editione Politianus non correxit, *hyrtium* codex Florentinus, *hircium* Caesenas. *et hinc Plautium locutum esse latine. cum Hirtium praetorem renuntiatum Romam in senatum scriptum habere* Merula, quem deinde reliqui editores secuti sunt. de Plautio et Hirrio nihil, quod huc videatur referri posse, memoriae proditum est. itaque corruptam archetypi scripturam repraesentavi.

Quam qui bugoniam scripsit] Bugoniam Eumeli carmen esse tradit Hieronymus in Euseb. chron. a. 1250 p. 81 ed. Schoen., *Eumelus, qui bugoniam et Europiam, et Arctinus, qui Aethiopidam composuit et Iliupersin, agnoscitur.* nihil compertum esse de scriptore carminis Varro indicat. de generatione autem apum ex bubus scriptum fuisse carmen probabiliter coniecerunt Scaliger in Euseb. chron. l. c. et Salmasius in Solin. p. 859. nam qui ad ipsorum boum generationem rettulerunt idque Varronis verbis effici voluerunt, Marckscheffelius Hesiod. fragm. p. 239 et Bergkius mus. Rhenan. a. 1842 p. 365, facetias sermonis Varroniani parum perspexerunt. hoc enim dicit Vaccius, se sua disputatione de dignitate et praestantia boum Varroni non minus satisfacturum esse, quam eum qui bugoniam scripserit.

6 Bouum nouello] *Nouello* plurima apographa, *nouellorum* in principe editione Politianus non correxit. *nouello* in archetypo videtur scriptum fuisse, deinde correctum *nouellorum*. *bouum* hoc uno loco in archetypo scriptum fuit, praeterea *boum* supra 4 et 5 et deinde 7, 6; *bovom* in codice Florentino Varronis de ling. lat. IX 33.

Quae sterilis est uacca taura appellata quae praegnas horda ab eo in fastidies hordicalia nominantur quod tum hordae boues immolantur] *Appellatur* editiones ante Victorium, qui *appellata* ex codice recepit. *infastidies* apographa, *in fastis dies* in principe editione Politianus non cor-

rexit. *nominatur* ex 'vetere codice' Ursinus. de taura Varronis testimonio usus erat Verrius, Fest. p. 352, 15 Paul. exc. p. 353, 1 *Tauras vaccas steriles dici existimatur hac de causa, quod non magis pariant, quam tauri.* item de horda Paul. exc. Fest. p. 102, 15 *Horda praegnans, unde dies, quo gravidae hostiae immolabantur, hordicidia,* ubi Muellerus *hordicidia* apud Varronem scribendum esse adnotavit. fordicidia eadem dixit Varro de ling. lat. VI 15 *fordicidia a fordis bubus: bos forda quae fert in ventre. quod eo die publice immolantur boves praegnantes in curiis compluris, a fordis caedendis fordicidia dicta.* itaque scripsi *ab eo in fastis dies hordicidia nominatur.* poterat etiam omisso *dies* scribi *ab eo in fastis hordicidia nominantur.*

7 Potius ad fructos ferendos integrae quam iam exparte] *Expertae* edita ante Gesnerum exemplaria. *expartae* Scaliger adscripta glossa, quam postea Vulcanius in glossis Isidori edidit, 'veteres glossae, quas penes me habeo, *exparta partu vacua*'. eadem in glossis Vaticanis glossar. latin. v. IV p. 68, 34 leguntur. *expartae* Gesnerus dedit.

Ut sint bene compositae ut integris membris] *Ut sint bene compositis et integris membris* Ursinus. *ut sint bene compactae* olim conieci Columellam secutus, qui compactos boves dicit VI 1, 2 *Etruria et Latium compactos, sed ad opera fortis.* sed bene compositae vaccae dicuntur quae apta memborum iunctura conspicuae sunt. hoc enim in asinis laudatur II 5, 2 *firmos, omnibus partibus honestos* et in equis II 7, 4 *formosos nulla parte corporis inter se non congruentis.* idem vocabulum de equo legitur in rhetoricis ad Herennium IV 46, 59 *neque equus indomitus, quamvis bene natura compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo.* ceterum formae boum similiter descriptae sunt in geoponicis et Magone auctore apud Columellam: geop. XVII 2 *δαμάλεις ἐκλεκτέον εὐπαγεῖς τοῖς σώμασι, περιμήκεις εὐμεγέθεις εὐκέρωτας πλατυμετώπους μελανοφθάλμους, γνάθους συνεσταλμένας ἐχούσας, ἐνσίμους μὴ κυρτάς, ἀνεπτυγμένας τὰς ῥῖνας ἐχούσας, αὐχένα μακρὸν καὶ παχύν, εὐστέρνους, χείλη μελανίζοντα ἐχούσας, βαθυπλεύρους πλατυνώτους, ὀφθαλμὸν ἐχούσας μέγαν, οὐρὰν προμήκη ψαύουσαν τῶν πτερνῶν πολύτριχα, βραχίονας βραχεῖς, σκέλη ὀρθὰ στερεὰ παχύτερα μᾶλλον ἢ μακρότερα, μὴ παρα-*

τριβόμενα πρὸς ἄλληλα, πόδας ἐν τῷ βαδίζειν μὴ πλατυνομένους ἄγαν μηδὲ χηλὰς διεσταλμένας, τοὺς ὄνυχας τελείους καὶ ἴσους, βύρσαν εὐαφῆ καὶ μὴ ἀπεξυλωμένην. δοκιμάζουσι δὲ ἀρίστας τὰς τοῖς χρώμασι ξανθιζούσας καὶ τὰ σκέλη μέλανα ἐχούσας ὡς εὐγενεῖς. Colum. VI 1, 3 *parandi sunt boves novelli quadrati grandibus membris, cornibus proceris ac nigrantibus et robustis, fronte lata et crispa, hirsutis auribus, oculis et labris nigris, naribus resimis patulisque, cervice longa et torosa, palearibus amplis et paene ad genua promissis, pectore magno, armis vastis, capaci et tamquam inplente utero, lateribus porrectis, lumbis latis, dorso recto planoque vel etiam subsidente clunibus rutundis, cruribus conpactis ac rectis, sed brevioribus potius quam longis, nec genibus inprobis, ungulis magnis, caudis longissimis et setosis, pilo totius corporis denso brevique coloris robii* (*colore rubii* cod. Sangerm.) *vel fusci, tactu corporis mollissimo.*

Compressis malis subsimi ne gibberi spina leuiter remissa apertis naribus] *Compressis malis subsimisve, gibberi spina leviter remissa* sqq. Iucundus, *compressis malis, subsimae, ne gibberae, sed spina leviter remissa* Ursinus, *compressis malis, subsimis, ne gibberis, pinna leviter remissa apertis naribus* Gesnerus coniecit, pinnam de septo narium interpretatus, *compressis malis, subsimi, ne gibberi, sed spina leviter remissa* Schneiderus, ubi Georges Philol. v. 32 p. 697 *ne gibbera spina sed leviter remissa* scribendum coniecit. feminino genere, quod scriptum est supra, *compositae, oblongae, amplae*, haec quoque efferenda esse Ursinus intellexit; neque audiendus est Schneiderus, qui masculinum genus, quod est in codicibus, *subsimi ne gibberi*, ita defendit, ut primum de vitulis diceretur et feminis et castratis, postea de maribus. nam cum ad parandos armentorum greges haec omnia pertineant, primum formae describuntur vaccarum, deinde breviter dicitur de tauris. idem ordo est in geoponicis; masculino genere usus est Columella de eligendis bubus ad laborem aptis scribens. itaque scripsi *subsimae, ne gibberae, spina leviter remissa.* in quibus *subsimae* ad conformationem oris et narium, *gibberae* ad dorsum pertinet. nam in membris corporis describendis plane certum ordinem Varro secutus non est. praeterea *leniter* potius quam *leviter* scribendum erat.

8 A collo corpore apoleo demissa bene costatos] *Demissa* libri manu scripti, *demisso* in principe editione Politianus non correxit. *a collo palearibus demissis, corpore amplo bene costato* Iucundus ex Columella l. c., ubi Victorius *costatos* ex codice dedit. *demissa,* quod erat in archetypo, restitui; reliqua ita emendavi, *a collo palea demissa, corpore bene costato.* nam *palea,* pro quo *palearia* dixit Columella, de simili re dictum est in gallis Varr. III 9, 5 *palea rubra subalbicanti* et Colum. VIII 2, 9 *paleae ex rutilo albicantes, quae velut incanae barbae dependent,* ubi in Sangermanensi codice *galeae* scriptum est.

Inferiorem partem frequentibus pilis subcrispis] *Subcrispam* ex Aldina editione receptum est: II 7, 5 *iuba crebra fusca subcrispa subtenuibus saetis* et deinde *coda ampla subcrispa.*

Neque ingredientibus qui displudantur nec cuius ungulae diuarent] II 9, 4 *qui ingredienti ei displodantur,* ubi *displorantur* in archetypo scriptum erat. similiter Lucretius IV 710 *explaudentibus alis.* deinde *divaricent* edita inde a principe editione exemplaria. retinui quod in archetypo scriptum erat *divarent.* est enim a varando dictum *divarare* et *obvarare,* quod Ennii exemplo adscripto Nonius testatur p. 147, 17 *Obvarare pervertere depravare, dictum a varis.*

Torium atactu non asperum] *Corium attractu non asperum* Merula. *attactu* Iucundus. pro hoc *tactu* scripsi, quod est apud Columellam l. c. *tactu corporis mollissimo* et in geoponicis *βύρσαν εὐαφῆ.*

Colore potissimum nigro deinde robeo tertio theluo] *Deiñ,* h. e. *deinde,* in archetypo fuisse videtur. nam *deinde* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *deiñ* Florentinus, *dein* AB et editio Victorii. *theluo* libri manu scripti et Politianus, non *thelus,* ut Gesnerus adnotavit. *rubeo tertio helvo* Merula. *rubro* edidit Beroaldus. *robeo* defendit Scaliger adposita inscriptione CIL v. VI 826, ubi *vitulo robio* scriptum est. idem vocabulum de colore boum praeter Columellam l. c., quem Palladius IV 11, 2 secutus est, legitur Paul. exc. Fest. p. 264, 10 *Robum rubro colore et quasi rufo significari; ut bovem quoque rustici appellant, manifestum est,* Iuvenal. 8, 155 *robumque iuvencum,* Gell. IV 6, 2 *siquid succidaneis opus esset,*

robiis succideret. item de asino Pallad. IV 14, 3 *nigri vel murrini maxime coloris aut rubei,* de gallinis Colum. VIII 2, 8 *sint ergo matrices robii coloris,* de mure Serv. in Verg. georg. I 181 *mus agrestis robeus.* idem autem color, qui olim dicebatur robeus vel robius, postea vulgo rubeus dictus est. utrumque legitur in codice Bobiensi Sacerdotis gramm. lat. v. VI p. 462, 1 *coloris erat rubei,* 3 *piscis robeus.*

9 De mediis duobus prior quam posterior in eo prior utrique plures quam nigri et albi] *De mediis duobus prior quam posterior melior, utrique pluris quam nigri et albi* edita inde a principe editione exemplaria, ubi Gesnerus nigros et albos intellegendos esse varios seu maculosos adnotavit; *utrique ad laborem pluris* coniecit Pontedera p. 430, *utique pluris,* i. e. certe nigris et albis praestat, Schneiderus. archetypi scripturam a Victorio indicatam *prior quam posterior in eo prior* argute defendit Scaliger, 'ludit facetus senex: de mediis, inquit, duobus coloribus, robo et helvo, prior, hoc est robus, est quoque prior non solum loco, sed et bonitate'. sed his omnibus fraudi fuit genetivus *pluris* pro nominativo *plures* ex principe editione receptus. apparet enim non de dignitate, sed de numero boum, qui in uno quoque ex quattuor coloribus inveniuntur, haec scripta esse. veram verborum sententiam indicavit Zahlfeldtius quaest. crit. in Varron. rer. rust. libr. p. 32, qui *prior quam posterior crebrior, utrique plures* scribendum esse coniecit, et similiter Vahlenus ib. *prior quam posterior numero prior, utrique plures.* deletis verbis *in eo prior,* quae ex prava praecedentis vocabuli repetitione videntur orta esse, scripsi *de mediis duobus prior quam posterior, utrique plures quam nigri et albi.* robei boves sunt numero plures quam helvi, utriusque coloris plures quam nigri et albi.

Neque non praeterea ut mari seminis boni sunt quorum et forma est spectanda et qui ex his orti sunt respondent ad parentum speciem et praeterea quibus regionibus nati sunt refert] *Mari* Politianus cum apographis, non *maris,* ut Gesnerus adnotaverat, quod Lachmannus in Lucret. p. 56 in exemplis nominativi pluralis is terminati posuit. *ut mares seminis boni sint* Merula. deinde *et qui ex his orti sunt ut respondeant* Iucundus. plura novavit Ursinus, qui *neque non,*

ut mares boni seminis sint, filiorum est forma spectanda, quod qui ex his orti sunt, respondent ad parentum speciem scribendum coniecit, et similiter Schneiderus *neque non ut mares boni seminis sint, et qui ex his orti sunt, eorum forma est spectanda, si respondent ad parentum speciem.* restitui lectionem archetypi *et qui ex his orti sunt respondent.* nam cum bonitas seminis in maribus ex tribus rebus cognoscatur, sicut de subus dictum erat II 4, 4 *a facie et progenie et regione caeli,* cum prima parte, quae est de forma, neglegentius coniuncta est secunda, *et qui ex his orti sunt* sqq., deinde adiecta tertia de regionibus. — coniunctivum *nati sint* pro indicativo *nati sunt,* qui adhuc in editis exemplaribus erat, C. F. W. Muellerus ephem. gymnas. Berol. a. 1865 p. 872 restituit.

Nugatori ligusti] *Iugatorii ligustici* ex Aldina editione receptum erat, *nugatorii Ligusci* Scaliger. parvos in Liguria boves esse ait Columella III 8, 3 *armentis sublimibus insignis Mevania est, Liguria parvis.* hos Varro nugatorios dicit, ad opus faciendum minus aptos quam Gallicos. utrumque autem genus Italiae tribuit, propterea quod opponitur transmarino boum generi. *nugatori* retinui, ut I 1, 5 *necessari.* Liguscus ager dicitur I 18, 6 et Ligusci montes III 9, 17.

10 Transmarini epirotici non solum meliores totius graeciae sed etiam quam italiae] *Sed etiam Italiae* edita inde a principe editione exemplaria. archetypi lectionem *sed etiam quam Italiae* Hauptius opusc. v. I p. 200 defendit. neque reicienda videtur haec dicendi brevitas, quod ad utramque sententiae partem comparativus *meliores* refertur, cum in priore parte potius superlativus gradus scribendus esset: ex transmarinis bubus Epirotici non solum meliores boves totius Graeciae sunt, sed etiam meliores quam Italiae boves. quamquam apparet non plane eiusdem generis esse versum Ennii, de quo Hauptius l. c. disputavit, apud Ciceronem de div. I 31, 66 (Enn. Alexandr. v. 41 ed. Ribb.) *mater optumarum multo mulier melior mulierum.* nam in hoc et nomen *mulier* additum et *melior,* ut monuit Woelfflinus de comparatione p. 69, propter allitterationem positum est. itaque apud Varronem olim aequabilitatis orationis causa scripseram *meliores quam totius Graeciae.*

De italicis quos propter amplitudinem praestare

dicunt ad uictimas faciunt] *Farciunt* Iucundus. *faciunt* Schneiderus restituit; idem praepositionem *ad* ante *victimas* delendam esse coniecit. hunc secutus scripsi *victimas faciunt,* nisi potius scribendum erat *ad victimas faciunt pingues:* II 1, 20 *boves altiles ad sacrificia publica saginati dicuntur opimi.*

Non tam frequentes quamquam in thracia] *Quam qui in Thracia* edita inde a principe editione exemplaria inepte interposito pronomine. itaque deleto *quam* scripsi *quam in Thracia.*

11 Paulo uerbosius haec qui mamili actionis secuntur lanii qui ad cultrum bouem emunt qui ad altaria hostiae sanitatem non soluent stipulari] *Manilii actiones* et deinde *non solent* Merula. *et qui ad altaria* Iucundus, quod a Victorio receptum et deinde ad reliquas editiones propagatum erat. quo commotus est Scaliger ut prava distinctione in hunc modum verba dirimeret, *paulo verbosius haec, qui Manilii actiones sequuntur. lanii, qui ad cultrum bovem emunt, et qui ad altaria* sqq. hunc Gesnerus et Schneiderus secuti sunt. deleto *et,* quod non fuit in archetypo, verba sic, ut in antiquioribus editionibus expressa erant, exhibui, *paulo verbosius haec, qui Manili actiones secuntur lanii, qui ad cultrum bovem emunt: qui ad altaria* sqq. in emptione boum lanii, qui Manilii actiones secuntur, verbosius stipulari solent; ii qui ad altaria bovem emunt sanitatem non solent stipulari.

Hieme cum hibernant secundum mare aestu abigantur in montes frondosos] *Cum hibernant* tamquam orta ex interpretatione v. *hieme* deleri voluerunt Scaliger et Ursinus, incluserunt Gesnerus et Schneiderus. *abiguntur* recte Merula. si hieme greges hibernandi causa secundum mare pascuntur, aestate in montes frondosos abigi solent. nam *hieme* ad tempus indicandum additum est propter illud quod sequitur *aestu.*

13 Significat discensu taurus cum init si quod si mas est in dexteriorem partem abit] *Cum iniit, siquidem si mas est* edita inde a principe editione exemplaria, quamquam *siquidem* hoc modo a Varrone dictum non est. nam diversum est II 11, 1 *si quidem, inquam, adieceritis.* itaque deleto *si* priore loco veterem lectionem restitui, in qua *cum init* de tempore ineundi vel admissurae dictum est. taurus tum, cum init, descensu significat, utrum mas an femina concepta sit. Varronem

videtur secutus esse Columella VI 24, 3 *qui ubi iuvencam supervenit, certis signis conprendere licet, quem sexum generaverit, quoniam, si parte dextra desiluit, marem seminasse manifestum est; si laeva, feminam.* eadem res narratur a Plinio VIII 176 et in geoponicis I 17, 6.

Aristolem plurima apographa, *Aristotelem* in principe editione Politianus non correxit. in archetypo *aristolem* videtur scriptum fuisse, postea correctum *aristotelem.* de generatione marium et feminarum Aristoteles de generat. animal. VI 1 sqq. disputavit.

Pleraeque pariunt in decem annis quaedam etiam plures] *In decem annis* libri manu scripti omnes, *in decimo anno* Politianus in principe editione non correxit. *in decem annos, quaedam etiam in plures* ex Aldina editione receptum erat, repetita contra fidem librorum praepositione. *in* cum accusativo de tempore dictum est II 2, 12 *faciunt in annum segetes meliores.*

A dulpini eamortu usque ad dies quadraginta aut paulo plus] *A delphini exortu* Merula. geopon. XVII 10, 3 *ὥρα δὲ πρὸς ὀχείαν [τετραπόδων] ἡ ἀπὸ δελφῖνος ἐπιτολῆς, τουτέστι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου μηνός, ἕως ἡμερῶν μ΄.* dicitur autem exortus delphini vespertinus, de quo Columella XI 2, 45 scribit *IV idus Iunias delphinus vespere exoritur.* falsa de eadem re Plinius VIII 177 rettulit, *coitus a delphini exortu a. d. pridie nonas Ianuarias diebus triginta,* quo die delphinum matutino exoriri Plinius XVIII 234 scribit.

14 Exemptis testiculis si statim admiseris statim concipere] *Si statim amiseris concipere* m, *si statim admiseris concipere* ex Aldina editione Victorius receperat. nomen *taurum* desiderari Scaliger adnotavit; idem nomen in 'vetere codice' post *admiseris* scriptum esse adnotavit Ursinus, quod Schneiderus probavit. itaque pro *statim,* quod bis scriptum est in manu scriptis libris, posteriore loco *taurum* scripsi, *si statim admiseris taurum, concipere:* Aristot. de generat. anim. I 4, 11 *καὶ ἤδη ταῦρός τις μετὰ τὴν ἐκτομὴν εὐθέως ὀχεύσας ἐπλήρωσε διὰ τὸ μήπω τοὺς πόρους ἀνεσπάσθαι*, Colum. VI 26, 3 *formam servat maris, cum generandi vim deposuit, quam tamen ipsam non*

protinus amittit. nam si patiaris eum a recenti curatione feminam inire, constat ex eo posse generari.

14 Itaque quod eas aestate tabani concitare solent et bestiolae quaedam minutae sub cauda alii ne concitentur aliqui solent includere septis] *Aliqui* Merula omiserat. hoc restituto Iucundus *alii* delevit, quae lectio ex Aldina editione in reliquas propagata est, *itaque quod eas aestate tabani concitare solent et bestiolae quaedam minutae sub cauda, ne concitentur, aliqui solent* sqq. in quibus *et bestiolae quaedam minutae sub cauda* non addito verbo dici non poterat. quare archetypi scripturam in hunc modum emendavi, *sub cauda ali, ne concitentur, aliqui solent.* nam de vermiculis, qui ex ovis tabanorum sub cauda boum nascuntur, haec videntur scripta esse. quamquam *ali* insolentius dicitur de rebus quae per se nascuntur et crescunt, sicut adnotavi I 12, 2.

15 Aestate ad aquam appellandum bis hieme semel] *Appellendum* Merula. *bis die, hieme semel* coniecit Heidrichius Varronian. I p. 38.

17 Quibus non satis praebent matres] *Non satis lactis praebent* Iucundus, quod Schneiderus recepit.

18 De sanitate sunt complura quae exscripta de magonis libris armentarium meum crebro ut aliquid legat curo] *Ut aliquid de eo legat curo* Merula, *ut legat curo* coniecit Gesnerus. *armentarium meum habere, crebro ut aliquid legat, curo* olim conieci, propterea quod *scripta habere* de eadem re saepius legitur II 1, 23. 2, 20. 7, 16. 10, 10. nolui tamen lectionem archetypi mutare, in qua accusativus *armentarium meum* cum verbo *curo* coniunctus est, *aliquid* autem adverbii loco positum, cuius usus exempla apud Ciceronem Halmius in Cicer. p. Sest. 4, 10 indicavit.

Minorem aut maiorem numerum gregum] *Gregum* delendum esse Popma adnotavit, incluserunt Gesnerus et Schneiderus. nam de numero taurorum haec dici apparet, non de numero gregum, qui postea definitur.

Nam apud eum duo tauri in septuaginta matribus sunt] *Apud Atticum* ex coniectura Ursini recepi. nam et Atticum et ipsum Vaccium, qui haec loquitur, duos tauros habere ad septuaginta matrices dictum erat supra § 12.

VI 1 *Murrius,* quod habent apographa Italorum et editio Victorii, in ipso archetypo videtur scriptum fuisse, non *murius,* quod in principe editione Politianus non correxit et ex manu scriptis libris habent A et m.

2 Quod faciunt peloponnesi cum potissimum eos ex arcadi emebant] *Ex Arcadia* Merula, quod Politianus non correxit, *ex arcadi* vel *ex archadi* apographa. *Peloponnenses* Iucundus, *Peloponnesii* Victorius. *Peloponnesi* de loco dictum esse, non de hominibus, ex eo quod sequitur *in Italia* intellegi poterat. deinde *emant* editio Basileensis a. 1521, quod Gesnerus et Schneiderus receperunt. vitium veteris scripturae *emebant* cognoverat Ursinus, qui *ut potissimum eos ex Arcadia emant* vel *cum potissimum eos ex Arcadia emunt* scribendum coniecit. cum coniunctivo modo praesentis temporis *cum* ponitur in definitione rei, quae accuratius describitur vel confirmatur, I 57, 2 *triticum conspargunt, cum addant in circiter mille modium quadrantal amurcae,* II praef. 2 *nec putant se habere villam, si non multis vocabulis retineant graecis, cum vocent particulatim loca,* III 5, 2 *testudo — fit magna, in qua milia aliquot turdorum ac merularum includere possint, quidam cum eo adiciant praeterea aves alias,* 14, 3 *vitam diu producunt, cum ad eam rem pauca laurea folia intericiant et aspergant furfures,* 16, 32 *favorum foramina obducta videntur membranis, cum sint repleti melle,* et similiter cum coniunctivo perfecti temporis III 7, 7 *interficere solent duabus virgis viscatis —, cum inter eas posuerint obligatum animal.*

Murenae optimae elutae sunt in sicilia] *Flutae* Merula: Macrob. Saturn. III 15, 7 de murenis Siculis et de anguillis *utraeque ex illo loco graece plotae vocantur, latine flutae —. et si enumerare velim, quam multi magnique auctores murenas e freto Siculo nobilitarint, longum fiat. sed dicam, quid M. Varro in libro qui inscribitur Gallus de admirandis dixerit his verbis, 'in Sicilia quoque' inquit 'manu capi murenas flutas, quod eae in summa aqua prae pinguedine flutentur'.* eaedem *plautae* dicuntur apud Columellam VIII 17, 8 *item plautas quae maxime probantur murenas:* nam ita ibi in manu scriptis libris legitur. *flutae* autem dictae sunt graeco nomine πλωτή ad similitudinem latini verbi *fluere* transformato.

3 Unum ferum quos uocant onagros in phrygia et lycaonia sunt greges multi] De gregibus ferarum supra II. 1, 5 scripta sunt haec, *genera pecudum ferarum sunt aliquot, ab ovibus, ut in Phrygia, ubi greges videntur conplures.* hinc *ut,* quod omitti non poterat, addidi, *onagros, ut in Phrygia.*

Eligendi et mas et femina cum dignitate ut sit] *Sint* ex Aldina editione receptum erat; *sit* ex archetypo restitui.

4 Quod remissione laboris sic deterior] *Fit deterior* edita inde a principe editione exemplaria, quod comprobatur exemplis eius dictionis supra II 4, 13 adscriptis. archetypi lectionem Scaliger defendit; *hic deterior* Victorius coniecerat.

In pastu eadem obseruant] Veteri emendationi debetur quod in codicibus A et m legitur *in partu.* idem vocabulum restitui II 4, 17. de partu equorum pauca scripta sunt 6, 11.

5 Quorum greges non sane fiunt niestei qui onera portent ideo quod plerique diducuntur ad molas] *Diducuntur,* quod optima apographa habent, in archetypo fuisse videtur. nam *deducuntur* errori Politiani minus accurate lectionem principis editionis *deducantur* corrigentis tribui poterit. *nisi ei qui onera portent* Merula, ubi *ii* ex Aldina editione receptum erat. *nisi ex eis qui onera portant* scripsi.

VII 1 E quis feminasque modius equiculus uir fortissimus etiam patre militari iuxta ac mares habere solebat] *Commodius Equiculus* Iucundus, quod ille ex corrupta codicis m scriptura *feminas cōmdius equiqulus* effecerat. *Q. Modius Aequicolus vir fortissimus etiam in re militari* sqq. 'ex vetere codice' Ursinus. *Q. Modius Equiculus* Victorius. de Q. Modio nihil memoriae proditum est. quare lectionem archetypi *etiam patre militari* exhibui. olim ex coniectura Ursini *etiam in re mititari* recepi, propterea quod non videbatur omitti posse equas etiam ad militarem usum aptas haberi.

Qui habere uoluerunt] *Voluerint* ex Aldina editione receptum erat. *qui habere volunt* scripsi, quod et sententia verborum postulat et usus Varronis, II 3, 1 *qui caprinum gregem constituere vult,* 4, 3 *qui suum gregem vult habere idoneum,* 6, 2 *asinorum gregem qui facere vult bonum,* III 9, 2 *qui ornithoboscion instituere vult,* 11, 1 *qui autem volunt greges anatium habere.*

Primum spectare oportet aetatem quam praecipiunt uidemus ne sint minores trimae maiores decem annorum] *Primum oportet spectare aetatem, quam praecipiunt. videndum ne sint* Iucundus, qui in his quoque scripturam codicis m secutus erat. *primum oportet spectare aetatem, ne sint minores trium, maiores decem annorum* Ursinus. restitui lectionem archetypi, sed post *praecipiunt* addidi *sic,* quod in hac verborum conformatione omitti non poterat, *primum spectare oportet aetatem, quam praecipiunt sic: videmus* sqq. olim, ut aptior verborum coniunctio fieret, *quam praecipi ita videmus* scribendum conieci.

2 Aetas cognoscitur et equorum fere omnium qui ungulas indiuisas habent et etiam cornutarum quod equus triginta mensibus primum dentes medios dicitur amittere] *Equorum aetas et fere omnium cognoscitur* m, *aetas cognoscitur et equorum et fere omnium* Merula, *aetas cognoscitur equorum et fere omnium* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *et fere omnium quae ungulas indivisas habent et etiam cornutorum* Pontedera apud Gesnerum et Schneiderus. archetypi scripturam *et equorum fere omnium* Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 20 ita defendit, ut praecepta de dentibus quae sequuntur non de omnibus equis, sed de plurimis valere dicerentur et his adderentur cornutae pecudes. in quo et illud perversum est, quod praecepta ad omnes fere equos, non ad totum genus pertinere dicuntur, et inepte de equis addita sunt haec, *qui ungulas indivisas habent.* itaque lectionem principis editionis, quae vetere emendatione inventa erat, restitui. mutatio autem generis masculini et feminini, *et equorum et fere omnium qui ungulas indivisas habent et etiam cornutarum,* eo defendi poterit, quod in priore genere, quod ungulas indivisas habet, praeter equos sunt muli et asini, in altero, quod cornua gerit, pecudes. hae igitur, cum divisas habeant ungulas, in definienda aetate eandem legem sequuntur atque equi et reliqui fere omnes, qui indivisas ungulas habent. de dentibus boum Aristoteles hist. anim. VI 21, 145 dixit *τοὺς δ' ὀδόντας βάλλει βοῦς διετὴς καὶ οὐκ ἀθρόους, ἀλλ' ὥσπερ ἵππος*, de dentibus et aetate equorum ib. 150 *ἔχει μὲν οὖν ὀδόντας τετταράκοντα, βάλλει δὲ τοὺς μὲν πρώτους τέτταρας, τριακοντάμηνος, τοὺς*

μὲν δύο ἄνωθεν τους δὲ δύο κάτωθεν. ἐπειδὰν δὲ γένηται ἐνιαυτός, βάλλει τὸν αὐτον τρόπον τέτταρας, δύο μὲν ἄνωθεν δύο δὲ κάτωθεν, καὶ πάλιν ὅταν ἄλλος ἐνιαυτὸς γένηται, ἑτέρους τέτταρας τὸν αὐτὸν τρόπον. τεττάρων δ' ἐτῶν παρελθόντων καὶ ἓξ μηνῶν οὐκέτι βάλλει οὐδένα, et deinde
154 ἀκμάζει δὲ καὶ ἵππος καὶ ἡμίονος μετὰ τοὺς βόλους. ὅταν δὲ πάντας ὦσι βεβληκότες, οὐ ῥᾴδιον γνῶναι τὴν ἡλικίαν, διὸ καὶ λέγουσι γνώμην ἔχειν, ὅταν ἄβολος ᾖ· ὅταν δὲ βεβληκώς, οὐκ ἔχειν. ὅλως δὲ μάλιστα γνωρίζεται ἡ ἡλικία μετὰ τοὺς βόλους τῷ κυνόδοντι· τῶν μὲν γὰρ ἱππαστῶν γίνεται μικρὸς διὰ τὴν τρῖψιν (κατὰ τοῦτον γὰρ ἐμβάλλεται ὁ χαλινός), τῶν δὲ μὴ ἱππαστῶν μέγας μέν, ἀλλ' ἀπηρτημένος, τῶν δὲ νέων ὀξὺς καὶ μικρός. haec a Varrone expressa, sed quaedam alio auctore adhibito ab eo addita vel mutata sunt. post Varronem de iisdem rebus scripserunt Columella VI 29, 4 et Plinius XI 168, ex quibus ea quae huc pertinent postea adscribam. ex Varronis praeceptis plurima translata sunt in excerpta Apsyrti quae feruntur in geoponicis XVI 1. ex his nunc adscribam haec, 1, 12 τὸν δὲ χρόνον καὶ τὴν ἡλικίαν τῶν ἵππων καὶ πάντων τῶν μονωνύχους τὰς ὁπλὰς ἐχόντων σχεδὸν καὶ τῶν κερασφόρων γνωσόμεθα ἀπὸ τῆς τῶν ὀδόντων ἐκβολῆς. λ' μὲν γὰρ μηνῶν γενόμενος ὁ πῶλος πρωτοβολεῖ τῶν ἐμπροσθίων, οὓς καλοῦμεν τομεῖς, τοὺς μέσους δύο κάτωθεν καὶ ἄνωθεν δύο ἀποβάλλων. ἀρχόμενος δὲ τοῦ τετάρτου ἔτους ἐκβάλλει πάλιν ἄλλους δύο κάτωθεν ἐξ ἑκατέρου μέρους καὶ ἄνωθεν ὡσαύτως. φύειν δὲ δοκεῖ τότε καὶ τοὺς κυνόδοντας. τελειώσας δὲ τὰ δ' ἔτη καὶ τοῦ ε' ἐπιλαβόμενος τοὺς λοιποὺς ἐκβάλλει κάτωθεν καὶ ἄνωθεν ἐξ ἑκατέρου ἕνα, τοὺς δὲ φυομένους κοίλους ἔχει. ἐμβὰς δὲ εἰς τὸ ἕκτον ἔτος ἀναπληροῦται τῶν πρώτων τὰ κοιλώματα. ἐπιλαβὼν δὲ τοῦ ζ' πάντας ἔχει συμπεπληρωμένους καὶ οὐδὲν ὅλως ἔχοντας κοίλωμα. τούτου δὲ συμβάντος οὐκέτι ῥᾴδιον ἐπιγινώσκειν τὰ ἔτη. similia sunt quae eiusdem Apsyrti nomine praescripto leguntur in Hippiatricis a Simone Grynaeo editis Basileae a. 1537 p. 226, Ἄψυρτος Μενεκράτει Κλαζομενίῳ χαίρειν. βούλομαί σε εἰδέναι ἐν τοῖς ἵπποις καὶ ἄλλοις ὅσα μώνυχας ὁπλὰς ἔχει τὰς τῶν ὀδόντων ἐκφύσεις καὶ τῶν ἐτῶν προσθέσεις sqq.

3 Quinto anno incipiente item eodem modo admitterem bimas cum canos habeat tum renascentes eis sexto anno impleri septumo omnes habere solet relatos et completos] *Quinto anno incipiente item eodem modo amittere binos, quos caninos habent, tum renascentes eis, sexto anno impleri: septimo omnes habere solent renatos et completos* Merula, ubi *incipienti* Victorius edidit, *quos cavos habent tum renascentes eis, sexto anno implere* Schneiderus. *caninos,* quod ex principe editione reliqui editores receperunt, petitum erat ex Columella VI 29, 4 *annorum notae cum corpore mutantur. nam dum bimus et sex mensum est, medii dentes superiores et inferiores cadunt. cum quartum annum agit, his qui canini appellantur deiectis alios adfert. intra sextum deinde annum molares superiores et inferiores cadunt. sexto anno quos primos mutavit exaequat. septimo omnes explentur aequaliter, et ex eo cavatos non* (*non* deest in libris) *gerit.* apud Varronem *cavos* restituit Schneiderus ex geoponicis l. c. τοὺς δὲ φυομένους κοίλους ἔχει. nam canini dentes sunt qui ibi dicuntur κυνόδοντες. hos *columellares* dicit Varro et eum secutus Plinius XI 168 *equo sunt numero quadraginta: amittit tricesimo mense primores utrimque binos, sequente anno totidem proximos, cum subeunt dicti columellares; quinto anno incipiente binos amittit, qui sexto anno renascuntur; septimo omnes habet et renatos et inmutabiles.* praeterea pravam verborum coniunctionem, quae in editionibus fuit, correxi et restituto ex archetypo singulari numero *habeat* et *solet,* in quo editores offendere non debebant, pro *eis* scripsi *ei,* h. e. dentes, *quinto anno incipiente item eodem modo amittere binos, cum cavos habeat tum renascentes, ei sexto anno inpleri, septumo omnes habere solet renatos et conpletos.* quinto anno incipiente equus item binos dentes amittere solet, et cum eos qui tum renascuntur cavos habeat, hi sexto anno inpleri solent, septimo autem anno omnes habere solet dentes renatos et conpletos.

Hoc maiores qui sunt intellegi negant posse praeterquam cum dentes sint facti brocchi et supercilia cana et sub ea lacuni sex obseruatu dicunt eum equorum habere annos sedecim] *His maiores qui sunt, negant intelligi posse: praeterquam cum dentes sunt facti brochi et supercilia cana et sub ea lacunae, ex observatu dicunt eum*

equum habere annos XVI Merula. *intelligi negant posse* Iucundus, *sint facti brocchi* Victorius ex manu scriptis libris dederunt. praeterea *hoc maiores,* i. e. septimo anno maiores, ex archetypo restitui, reliqua ita emendavi, *cum dentes sint facti brocchi et supercilia cana et sub eis lacunae, ex eo observatu dicunt eum equom habere annos sedecim.* Varronem secutus est Plinius XI 169 *absumpta hac observatione senectus in equis et ceteris veterinis intellegitur dentium brocchitate, superciliorum canitia et circa ea lacunis, cum fere sedecim annorum existimantur;* item Columella VI 29, 5 post ea quae supra adscripsi, *nec postea quot annorum sit manifesto conprehendi potest. decimo tamen anno tempora cavari incipiunt et supercilia nonnumquam canescere et dentes prominere.* accuratius Apsyrtus in hippiatricis p. 227 *καὶ οὐκ ἔστι ῥᾴδιον ἐπιγινώσκεσθαι τῶν ἐτῶν τὸν λοιπὸν χρόνον. λέγεται δὲ ὅταν τοὺς ὀδόντας ἔχων φανῇ προπεπτωκότας, ἔχῃ δὲ καὶ τὰς ὀφρῦς πολιὰς καὶ τὰ ὑποκάτω τῶν ὀφρύων κοιλότερα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς *, παρατηρεῖσθαι πᾶσιν, ὅτι ἐστὶν ἐν τῷ ἑκκαιδεκάτῳ ἔτει ὁ ἵππος.* brocchi dentes sunt qui in hippiatricis dicuntur *προπεπτωκότες*, apud Columellam prominentes, apud Aristotelem in iis quae ex hist. anim. VI 21, 154 supra adscripsi de canino dente equorum *ἀπηρτημένος*. eodem vocabulo de dentibus canum usus est Varro II 9, 3 *superioribus directis potius quam brocchis.* de dentibus hominum interpretatur Nonius p. 25, 21 *Bronci sunt producto ore et dentibus prominentibus: Lucilius satirarum lib. III broncu' Bovillanus dente adverso eminulo hic est, Rhinoceros.* Nonii interpretatio repetita est in glossa apud Loewium gloss. nomin. p. 144. idem saepius in glossis legitur de iis qui labrum tumidum habent, Loew. prodr. gloss. p. 391. praeter Lucilium eo nomine usus est Plautus apud Festum p. 375, 21.

4 Forma esse oportet magnitudine modica quod nec uallos nec minutos decet esse equas clunibus ac uentribus latis equos admissura quos uelis habere lege oportet amplo corpore formosos] *Forma esse oportet magnitudine media: nec vastos nec minutos decet esse. equas clunibus ac ventribus latis. equos ad admissuram quos velis habere legere oportet amplo corpore formosos* Merula, ubi *media quod* Iucundus, *modica quod* Angelius restituit. *forma esse oportet magni-*

tudine media, quod nec vastas nec minutas decet esse equas: clunibus ac ventribus latis Schneiderus auctore Pontedera p. 433 coll. geopon. XVI 1, 1 τὰς ϑηλείας ἵππους, ἐξ ὧν πωλοτροφήσομεν, εἶναι χρὴ εὐπαγεῖς καὶ μέγεϑος ἐχούσας ἱκανὸν καὶ ὡραίας ἰδεῖν πλάτος τε ἔχειν ἐν τοῖς μέρεσι τῆς κοιλίας καὶ κατα τὰς λαγόνας. *de forma esse oportet magnitudine modica, quod nec vastos nec minutos decet esse, equas clunibus ac ventribus latis. equos, ad admissuram quos velis habere* sqq. scripsi. de usu praepositionis *de,* quam addidi, dixi II 3, 2. *vastus* de figura animalium dixit Cicero de nat. deor. I 35, 97 *elephanto beluarum nulla prudentior; at figura quae vastior?* Columella VI 1, 2 de bubus *vastos et albos,* ib. 3 *armis vastis* et VII 3, 7 de ovibus *eliges bimam vasti corporis.* masculinum autem genus *nec vastos nec minutos,* pro quo femininum genus in geoponicis est, Gesnerus defendit. nam primum de forma universi generis equorum, deinde separatim de equabus et de equis admissariis praecipitur.

N u l l a p a r t e c o r p o r i s i n t e r s e n o n c o n g r u e n t i q u a l i s f u t u r u s s i t e q u u s e p u l i o c o n i e c t a r i p o t e s t] *Congruenti qualis* editio princeps a Politiano non mutata, *congrue nti qualis* A, *congrue nu qualis* B, *congruenn qualis* codex Florentinus, *congrue inequalis* Caesenas, *congruos un̄ qualis* m. *nulla parte corporis inter se non congruente. unde qualis futurus sit equus, e pullo coniectari potest* Iucundus, ubi Victorius *unde* delevit. *nulla parte corporis inter se non congruenti* num dici potuerit pro eo quod accuratius dicendum erat 'omnibus partibus corporis inter se congruentibus', dubito. itaque *congruentes* scripsi, sicut de vaccis scriptum est II 5, 7 *ut sint bene compositae.* de forma equorum apud Columellam et in geoponicis praecepta sunt haec, quae adscribam, propterea quod his auctoribus editores abusi sunt ad corrigenda ea quae apud Varronem leguntur, Colum. VI 29, 2 *corporis vero forma constabit exiguo capite, nigris oculis, naribus apertis, brevibus auriculis et adrectis, cervice molli lataque nec longa, densa iuba et per dextram partem profusa, lato et musculorum toris numeroso pectore, grandibus armis et rectis, lateribus inflexis, spina duplici, ventre substricto, testibus paribus et exiguis, latis lumbis et subsidentibus, cauda longa et setosa crispaque, mollibus atque altis rectisque cruribus, tereti genu parvoque neque introrsus spectanti, rutundis clunibus, femi-*

nibus torosis ac numerosis, duris ungulis et altis et concavis rutundisque, quibus coronae mediocrs superpositae sunt. geopon. XVI 1, 9 *τὴν κεφαλὴν ἔχει μικράν, ὄμμα μέλαν, ῥῖνας μὴ συμπεπτωκυίας, ὦτα προσεσταλμένα, τράχηλον ἁπαλόν, χαίτην βαθεῖαν οὐλοτέραν βραχύ, κεκλιμένην ἐπὶ τὰ δεξιὰ τοῦ αὐχένος, στῆθος εὐρὺ μεμυωμένον, ὠμοπλάτας μεγάλας, βραχίονας ὀρθούς, κοιλίαν εὔογκον, διδύμους μικρούς, ῥάχιν μάλιστα μὲν διπλῆν, εἰ δε μή γε, μὴ κυρτήν, οὐρὰν μεγάλην οὐλότριχον, σκέλη ὀρθά, μηροὺς μεμυωμένους, ὁπλὴν εὐπερίγραφον καὶ πάντοθεν ὁμαλῶς συμπεπηγυῖαν, βάτραχον μικρόν, ὄνυχα στερεόν.*

5 Naribus non angustis auribus adplicatis angusta iuba crebra] *Non angusta iuba* pro *angusta iuba* Merula, quod deinde a reliquis editoribus receptum est. Ursinus haec et quae sequuntur ex Columella et geoponicis l. c. in hunc modum transformanda coniecit, *naribus non angustis, auribus applicatis, cervice molli, non angusta, iuba crebra, subcripsa, inclinata in dexteriorem partem cervicis.* unde Schneiderus *cervice molli,* quod apud Columellam legitur, recepit, *naribus non angustis, auribus applicatis, cervice molli, non angusta, iuba crebra.* apparet tamen angustam vel non angustam neque iubam apte dici neque cervicem. quare deleto *angusta,* quod ex superioribus vitiose repetitum erat, scripsi *naribus non angustis, auribus adplicatis, iuba crebra.* apud Columellam autem et in geoponicis multa in his descriptionibus addita esse, quae apud Varronem non legebantur, facile intelleget quicumque haec inter se comparaverit. non magis probandum est, quod postea Schneiderus geoponicorum descriptionem secutus verba in hunc modum transponenda et mutanda esse coniecit, *scapulis latis, humeris rectis, ventre modico, lumbis deorsum versum pressis, spina maxime duplici.*

Cruribus rectis aequalibus intro uersus potius figurata genibus rutundis ne magnis ungulis duris] *Nec magnis* m et Merula. *cruribus rectis et aequalibus, genibus rotundis, nec magnis nec introrsus spectantibus, ungulis duris* Iucundus, quae Victorius recepit, sed *ne magnis* e codice dedit. *cruribus rectis aequalibus, potius figura altis, genibus rotundis, nec magnis nec introversus spectantibus, ungulis duris* Schnei-

derus. scilicet haec quoque editores ad Columellae rationem revocare studuerunt. restitui scripturam archetypi, sed *figuratis* scripsi pro eo quod in illo erat *figurata*.

Toto corpore ut habeat uenas quae animaduerti possunt quod huiuscemodi sit et cum est aeger ad medendum adpositus corpore multo] *Quae animadverti possint, quod huiüscemodi sint* Merula, *quae animadverti possint, quod qui huiuscemodi sit, et cum est aeger ad medendum est appositus, corpore multo* Iucundus. *corpore multo* aut spuria aut alieno loco collocata esse auctore Pontedera p. 434 Schneiderus adnotavit. et possunt haec ex eo quod supra scriptum erat *toto corpore* repetita esse. praeterea *et*, nisi quae exciderunt, quo pertineat non intellegitur. nam venas, quae animadverti possint, habere equum volunt, propterea quod tum, cum aeger est, venae feriri possunt et sanguis demitti. quare deleto *et* scripsi *toto corpore ut habeat venas, quae animadverti possint, quod qui huiusce modi sit, cum est aeger, ad medendum adpositus. de stirpe* sqq.

6 Itaque ad hoc nobiles a regionibus dicuntur in graecia thessalici equi a terra apuliabrosea roseani] Lacunam, qua haec corrupta in manu scriptis et editis exemplaribus ferebantur, ita supplevit Ursinus, *in Graecia Thessalici, in Italia Appuli ac Roseani,* similiter Pontedera p. 434 *in Graecia Thessalici equi, a terra Appulia Appuli, ab Rosea Roseani.* praeterea *ab hoc* scribendum esse apparet, non *ad hoc*, sicut scriptum est infra § 16 *itaque ab hoc in Graecia potissimum medici pecorum ἱππίατροι appellati.* hoc igitur restituto et lacuna suppleta scripsi *itaque ab hoc nobiles a regionibus dicuntur, in Graecia Thessalici equi a Thessalia, in Italia ab Apulia Apuli, ab Rosea Roseani.*

In primis progreditur] *Praegreditur* edita inde ab Aldina editione exemplaria, *progreditur* ex archetypo restitui.

7 Equinum pecus pascendum in pratis potissimum herba in stabulis ac praesepibus arido feno cum pepererunt hordeo adiecto bis die data aqua] *Data* manu scripti libri omnes; *danda,* quod in principe editione Politianus non correxit, Merulae coniectura inventum et deinde in reliquas editiones receptum est. ablativo autem casu dictum est *data aqua,* sicut *hordeo adiecto.* equi in stabulis arido faeno et, cum

pepererunt, adiecto ad faenum hordeo aqua bis die data pascendi sunt.

Horum feturae initium admissionis facere oportet ab aequinoctio uerno et solstitium] *Ad solstitium* Merula. *de horum foetura* Pontedera p. 434, quod Schneiderus probavit. idem dicendi genus est II 9, 11 de canibus, *feturae principium admittendi faciunt veris principio,* ubi *de fetura* inde ab Aldina editione receptum erat. *feturae* autem si verum est, dativo casu dictum rem significat, propter quam admissiones fiunt, h. e. ad feturam, II 4, 7 *ad feturam verres duobus mensibus ante secernendi.* deinde neglegentiae dicendi tribuendum est, quod initium admissionis fieri dicitur ab aequinoctio ad solstitium, cum omne tempus admittendi dicatur: II 11, 4 *caseum facere incipiunt a vergiliis vernis exortis ad aestivas vergilias.*

8 Admittere oportet cum tempus anni uenerit bis die mane et uespere peroriga misit appellatur quiqui admittit] *Admittere oportet — vespere . peroriga enim appellatur quisquis admittit* Merula . *admittere oportet — vespere perorigam . sic appellatur* etc. coniecit Victorius, 'ut *perorigam* cum superiore parte haereat'. *admittere oportet — vespere perorigam. is ita appellatur, quiqui admittit* Scaliger. *per origam* scribendum esse vidit Pontedera p. 434, quod Schneiderus recepit. *origa* pro *auriga,* ut scriptum est postea § 9, legitur de eadem re II 8, 4 *itemque ut ineat equas per origas curamus.* praeterea Plinius VIII 156 hac forma videtur usus esse in eadem re, *aequa ex causa in Reatino agro laceratum origam invenimus* ubi *prorigam* in libris manu scriptis legitur. inanem operam autem olim Varronis et Plinii interpretes in corrupto vocabulo explicando vel corrigendo consumpserunt, cum *perorigam* vel *prorigam, prurigam, praeorigam* proprio nomine appellari putarent eum qui equos admittit. non maior fides eiusdem vocabuli est apud Tertullianum de monogamia c. 1, *inter alienos spadones et aurigas tuos tantundem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo,* ubi pro *aurigas* Rigaltius *perorigas* scripsit. — *bis in die* in editione Commeliniana coniectura Sylburgii, ut videtur, editum, deinde a reliquis editoribus receptum erat, *bis die* libri manu scripti et editiones antiquiores, quod restitui. praeterea *qui admittit* scripsi, *admittere oportet, cum*

tempus anni venerit, bis die, mane et vespere, per origam: sic appellatur qui admittit.

Eo enim adiutante equa alligata celerius admittuntur] *Equae alligatae celerius admittuntur* Merula, *equa alligata celerius admittitur* Iucundus. Merulae coniecturam Victorius receperat. restitui lectionem archetypi. nam adiutante auriga, cum equa alligata est, celerius equi admittuntur.

9 Cum equus matrem salire cum adduci non posset eum capite obuoluto auriga adduxisset et coegisset matrem inire cum descendenti demsisset ab oculis et ille impetum fecit] *Demsisset* A, *dēssisset* codex Florentinus, *demisisset* B et Caesenas. principis editionis lectionem *cum equus matrem ut saliret adduci non posset, cum capite obvoluto auriga adduxisset et coegisset matrem inire, cum descendenti dempsisset ab oculis, ille impetum fecit* neglegentius correxit Politianus, cum *salire cum* pro *saliret* et *eum* pro *cum* ante *capite* adnotaret, reliqua relinqueret. *cum equus matrem ut saliret adduci non posset et eum capite obvoluto peroriga adduxisset et coegisset matrem inire, cum descendenti velum dempsisset ab oculis, ille impetum fecit* Iucundus. perturbatam in archetypo compositionem verborum transposito ab initio sententiae *cum* et deleto *et* ante *ille* emendavi, *equus matrem salire cum adduci non posset, cum eum capite obvoluto auriga adduxisset et coegisset matrem inire, cum descendenti dempsisset ab oculis, ille impetum fecit.* nam *adduci* cum infinitivo coniunctum editores offendere non debebat. *demere* autem non addita re, qua caput obvolutum erat, dictum est, ut multa in hoc genere verborum. rem ipsam alio auctore narravit Plinius l. c., similem Aristoteles hist. anim. IX 47.

Itaque in stabulis et umore prohibere oportet umum] *Itaque in stabulis ab humore prohibere oportet humum* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *et umore* restitui, ubi *et* pro *etiam* dictum, prohibere autem cum ablativo casu coniunctum est.

11 Alternis qui admittant diuturniores equos meliores pullos fieri dicunt itaque ut restibiles segetes esset exuctores sic quod annis quae praegnatis fiant] *Esset* in archetypo fuisse consensu apographorum constat, *essent*

in principe editione Politianus non mutavit. *exactores* et *praegnans fiat* m. *alternis qui admittunt, diuturniores equos et meliores pullos fieri dicunt. itaque ut restibiles segetes essent exuctiores, sic quot annis quae praegnantes fiant* Merula, ubi *praegnans fiat* ex codice m recepit Iucundus, *molliores pullos* editio Commeliniana. *admittant* ex libro Politiani, *equas* ex coniectura Pontederae p. 435 Schneiderus restituit. itaque scripsi *alternis qui admittant, diuturniores equas, meliores pullos fieri dicunt,* h. e. siqui alternis annis equos admittant, his equas diuturniores, pullos meliores fieri dicunt, mutato nimirum subiecto in altera parte sententiae, cuius generis exempla in relativis pronominibus dedi I 44, 4. femininum genus autem *equas* cum res ipsa tum illud quod sequitur *quae praegnates fiant* postulat. — *exuctiores,* quod post Merulam ab omnibus receptum erat, quin verum esset dubitari non debebat. *exsucciores* I. F. Gronovius apud Schneiderum. exucti segetes sunt qui remotis succis macri facti sunt, ut Iuvenal. sat. 8, 90 *ossa vides rerum vacuis exucta medullis.* sed coniunctivum *essent* in hac dictione locum non habere vidit Gesnerus, qui concinnius videri *sint* adnotavit. pro hoc infinitivum *esse* posui, nisi potius deleto *esset* scribendum erat *ut restibiles segetes exuctiores, sic quotannis quae praegnates fiant.* sententiam Varronem ab Aristotele hist. anim. VI 22, 156 accepisse Victorius adnotavit, *ὅταν δὲ τέκῃ ἡ ἵππος, οὐκ εὐθὺς μετὰ τοῦτο πίμπλαται, ἀλλὰ διαλείπει χρόνον καὶ τίκτει ἄμεινον τετάρτῳ ἢ πέμπτῳ ἔτει μετὰ τὸν τόκον. ἕνα δ' ἐνιαυτὸν καὶ πάμπαν ἀνάγκη διαλείπειν καὶ ποιεῖν ὥσπερ νειόν.*

In decem diebus secundum partum cum matribus in pabulum prodigendum ne ungulas commurat stercus tenebat] De Politiano falsa rettulit Gesnerus: nam *cōmurat stercus tenebat,* non *tenellas uerebat,* Politianus ex codice adnotavit, *comburat stercus tenellas* ex sua coniectura adscripsit. *ne ungulas comburat stercus cavendum* ex Aldina editione receptum erat. *ne ungulas comburat stercus cavendum tenellas* Schneiderus. in scriptura archetypi, quam editores corruperant, primum ante *decem* praepositionem *in,* quae in hac temporis definitione locum non habet, delevi, deinde *teneras* scripsi et pravam verborum collocationem correxi, *decem diebus secundum*

partum cum matribus in pabulum prodigendum, ne ungulas teneras conburat stercus. inde a decimo die post partum pulli cum matribus in pascua prodigendi sunt, ne stercus in stabulis ungulas eorum comburat. brevius de eadem re praecepit Columella VI 27, 12 *paulatim deinde producendus erit providendumque ne stercore ungulas adurat.*

Edent] *Edunt* Merula, *edint* Heinsius in Verg. Aen. XII 801. futuri temporis usus quam late pateat in praeceptis, ex his apparebit exemplis, I 12, 1 *contra ventos qui saluberrimi in agro flabunt,* ib. 2 *siqua erunt loca palustria,* 17, 6 *qui praestabunt,* 19, 3 *quae agri colendi causa erunt,* 22, 1 *quae nasci poterunt,* 31, 5 *si prata irrigua habebis,* ib. *quae insita erunt,* 45, 2 *si loca erunt frigidiora,* ib. *si erunt imbres secuti,* 47 *et eorum molliora erunt natura cacumina,* 54, 1 *uva cum erit matura,* ib. 2 *quae calcatae uvae erunt,* 55, 2 *quae manu tangi non poterunt,* ib. *qui quatiet,* II 7, 14 *si frigus erit,* III 9, 8 *cum parturient,* ib. 15 *cum iam pinnas habebunt,* 16, 35 *quae crebrius inter se pugnabunt.*

14 Ab undecimo die usque ad quartum decimum dandum hordeum cottidie adicientem minutatim] *Adiiciendo* ex principe editione vulgo receptum erat, *adiicientem* Schneiderus restituit. de accusativo participii post gerundia posito dixi I 23, 3. deinde *quod decimo quarto die feceris* coniecit Ursinus, quod Schneiderus probavit.

Ab eo tempore mediocriter extriendum] *Exercendum* Merula. *exercere* de labore equorum dixit Columella VI 27, 11 *neque opere neque cursu exerceantur,* item de pecore Varro II 1, 22 *propter nimium laborem aut contra nullam exercitationem aut si, cum exercueris, statim sine intervallo cibum aut potionem dederis.* ineptum autem est quod Salmasius in Solin. p. 40 coniecit *strigandum.*

15 Equis quod alii sunt ad rem militarem idonei] *Equi* ex codice m Iucundus dedit. *e quis* Victorius coniecit et sic saepe loqui Varronem adnotavit: similiter dictum *e quis* in his libris legitur II 1, 20 *e quis qui puri sunt,* I 5, 3. I 16, 2. III 1, 9. hinc olim Victorii coniecturam probavi; sententiae magis convenire videtur *equi,* quod inde ab Aldina editione receptum erat.

Alios eligit adque alit ac docet aliter quadrigarius adesultor] *Adesultor* plurima apographa, *addesultor* codex Caesenas, *ac desultor* Politianus in principe editione non correxit. *aliter docet* pro *alit ac docet* scribendum coniecit Gesnerus.

Neque idem qui uectorios facere uult ad ephippium aut ad praedam quod ut ad rem militarem quod ibi ad castra habere uolunt acres sic contra in uiis habere malunt placidos] *Ibi habere ad castra volunt acies. Sic contra* Merula. *neque idem, qui vectarios facere vult. neque eodem modo parantur ad ephippium, ut ad praedam, quod ut ad rem militarem, quod ibi ad castra habere volunt acres. Sic contra in viis habere malunt placidos* Iucundus, ubi Ursinus *rhedam* pro *praedam* scribendum et deinde *quod ibi ad castra* delenda esse adnotavit. archetypi lectionem Victorius restituit, sed pravam vocabuli formam *vectarios* ex Aldina editione retinuit. *neque item* voluit Gesnerus; deinde correcta prava verborum distinctione, quae inde a principe editione erat, et verbis *ad rem militarem* tamquam glossa notatis edidit *quod ut [ad rem militarem, quod] ibi ad castra habere volunt acres, sic contra* sqq. interpolatam Aldinae editionis lectionem, sicut solet, Schneiderus probavit, qui haec ita edidit, *neque item, qui vectarios facere vult; neque eodem modo parantur ad ephippium aut ad rhedam: quod ut [ad rem militarem, quod] ibi ad castra habere volunt acres, sic contra* sqq. *vecturarios* idem in adnotatione coniecit. transposita *ut* particula scripsi *neque idem qui vectorios facere vult ad ephippium aut ad raedam, quod ad rem militarem, quod ut ibi ad castra habere volunt acres, sic contra in viis habere malunt placidos.* quamquam probabilius fuerit *quod qui ad rem militarem.* qui equos vectorios vel ad ephippium vel ad raedam facere vult non idem facit, quod is qui eosdem ad rem militarem idoneos facere vult, propterea quod ut in bello ad castra acres habere volunt equos, ita ruri in viis placidos habere malunt.

Demptis enim testiculis fiunt quietiores et ideo quod semine carent ii cantherii appellati] *Appellati* apographa, non *appellantur,* quod in principe editione Politianus non correxit. *et ideo quod semine carent, ii canterii appellati* Iucundus et deinde reliqui editores, quasi a carendo canterii appellati essent. deleto *et* distinctionem verborum quae in antiquissimis

editionibus fuit restituit Pontedera p. 436, *fiunt quietiores, ideo quod semine carent. ii canterii appellati.* hunc Schneiderus secutus est.

Gallis gallinaceis capi] *In gallis* edita ante Victorium exemplaria. Charis. p. 103, 26 *Capo dicitur nunc, sed Varro de sermone latino 'iterum', ait, 'ex gallo gallinaceo castrato fit capus'.*

VIII 1 Sacrificarentur] *Sacrificarent* Merula. *sacrificarentur* Victorius restituit: II 11, 5 *solent sacrificari.* alia Varronis exempla adnotavit Nonius p. 480, 1.

Vos ante ire non patiar antequam mihi reddideritis] *Vos ire* edita inde a principe editione exemplaria.

Non suo ope genere] *Non suopte genere* Merula: III 7, 1 *suapte sponte.*

Ex equo et asina hinnius] *Hinulus* Merula, *hinnus* Iucundus, sicut in libris scriptum est infra 6 *hinnus qui appellatur. hinnulus* probat Hauptius opusc. v. II p. 39. ceterum quae apud Nonium p. 122, 2 leguntur, sed vitio grammatici corrupta, *Hinnos vel hinnas sub quo sensu accipere debeamus, Varro designat: ait enim ex equis et hinnulis (et in nullis* codices, *et asinis* Mercerus, *et asinabus* Hauptius*) qui nascantur hinnos vocari*, ex alio Varronis libro videntur petita esse. nam secundum et tertium librum rerum rusticarum Nonius vel is quem ille auctorem secutus est non legit.

2 Uterque eorum ad usum utilis partu fructus neuter] *Ad usum utilis, partu, fructu, ventre* Iucundus, *ad usum utilis, ad fructum neuter* Ursinus. manu scriptorum librorum scripturam Angelius restituit, post hunc Victorius. *ad usum utilis, partu fructuosus neuter* scripsi. nam ad usum rerum rusticarum utiles sunt hinni et muli, partu pullorum neuter fructum fert domino.

Quod id lacte quam asininum at alia omnia dicunt esse melius] *Ac omnia alia* Merula, *ac alia omnia* Iucundus, *at* (h. e. *ad*) *alimonia* Lachmannus in Lucret. p. 352. eodem vocabulo Varro usus est I 8, 7 *in partu et alimonio,* III 16, 15 *a mellis alimonio,* I 44, 3 *de nutricationibus atque alimoniis,* II 1, 24 et 5, 16 *in alimoniis.*

Matri suppositiciae quoque inseruiunt quo equa ad ministerium lactis cibum pullo praebere possit] *Ad* et *cibum* redundare Gesnerus adnotavit. *ministerium praebere* quid

sit, apparet ex iis quae de apibus scripta sunt III 16, 25 *duplex ministerium praeberi, ut e faba apiastro cucurbita brassica ceram et cibum* sqq. saepius legitur verbum *ministrare,* I 31, 2 *ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare sucum,* II praef. 6 *quo facilius sumptibus multa poscentibus ministres,* II 11, 11 *fructum ut ovis e lana ad vestimentum, sic capra e pilis ministrat ad usum nauticum,* III 17, 2 *lymphae aquam piscibus nostris villaticis ministrant* et *Neptunus et aquam et piscis ministrat.* item I 13, 4 *cohors — fit ministra fundo.* similiter igitur ministerium lactis praebere dicitur equa, quae pullo lac ministrat vel praebet tamquam cibum, *matri suppositiciae quoque inserviunt, quo equa ministerium lactis cibum pullo praebere possit.*

2 Hic ita eductus a primo potest admitti] *Educatus* et in margine *al. eductus* codex Caesenas. *ab uno* m, *a bimo* Beroaldus, *ab initio* Iucundus, *a trimo* Ursinus. eandem aetatis definitionem habet Columella VI 37, 9 *sed ei non oportet minori quam trimo feminam admitti,* geoponica XVI 21, 8 *ὄνοι δὲ πρὸς ὀχείαν ἀπὸ γ′ ἐτῶν ἕως ί χρήσιμοι* et similiter hippiatrica p. 56, Aristot. hist. animal. V 14, 53 *ὄνος δὲ τριακοντάμηνος ὀχεύει καὶ ὀχεύεται· οὐ μέντοι γεννῶσι γε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀλλ᾽ ἢ τριετεῖς ἢ τριετεῖς καὶ ἑξάμηνοι.* apud Varronem idem scripturae vitium fuit in archetypo II 4, 8 *ut id recte facere possit ad primum,* quod Scaliger correxit: II 1, 13 *a bima aut trima fructum ferre incipit,* 5, 17 *castrare non oportet ante bimum,* 7, 13 *melius post trimum.* sed praeterea *educatus* scribendum esse ex iis quae praecedunt *educant eum paleis* cognosci poterat. neque *educere* de alendo Varro dixit, sed *educare,* infra 4 *educamus* et 6 *educant,* II 9, 12 *educentur,* item Columella VI 37, 8 *quamvis materno lacte sit educatus.* similiter Colum. III 10, 16 de surculo vitis scribendum est *velut altricis uberibus educatus,* ubi *eductus* est in libris: Colum. IV 27, 4 *quo commodius singulos alumnos educent.*

3 Asinarium admissarium] *Asinum admissarium* Beroaldus.

De asinis quem amplissimum formosissimumque possunt eligunt] *De asinis quenque amplissimum et formosissimum quem habere possunt eligunt* Iucundus, *de asinis quam amplissimum et formosissimum eligunt* Ursinus, *de asinis quam amplissimum formosissimumque possunt eligunt* Schneiderus.

Tricenis ad quadringentis milibus admissarii aliquod uenierunt] *Tricenis ac quadringentis* Merula, *tricenis ac quadrigenis* Iucundus, *trecenis ac quadrigenis* Ursinus, quod Gesnerus et Schneiderus receperunt. de pretio asinorum praeter hunc locum scripsit Varro II 1, 14 *hoc nomine enim asini Arcadici in Graecia nobilitati, in Italia Reatini, usque eo ut mea memoria asinus venierit sestertiis milibus sexaginta et unae quadrigae Romae constiterint quadringentis milibus* et III 2, 7 *asinum tuum, quem mihi quadraginta milibus emptum ostendebas.* ex quibus ea quae in tertio libro scripta sunt mutato numero Plinius VIII 167 repetivit, *asinum CCCC milibus nummum emptum Q. Axio senatori auctor est Varro, haud scio an omnium pretio animalium victo.* numerum a Plinio traditum Ursinus not. in Varr. II 1, 14 tribus locis apud Varronem temere mutata manu scriptorum librorum scriptura restitui voluit. nam II 1, 14 scribendum coniecerat *asinus venierit sestertiis millibus quadringentis et unae quadrigae Romae constiterint XII HS* et III 2, 7 *quadringentis millibus emptum.* sed Plinius parum accurate videtur rettulisse, quae apud Varronem scripta invenerat. quare hoc loco dedi quod in codice m ex vetere emendatione, ut videtur, scriptum est *tricenis ac quadragenis;* in reliquis duobus locis lectiones archetypi retinui.

4 Et id ante admissuram et largius facimus ut cibo suffundamus uires ad feturam] *Ante admissuram largius* edita inde a principe editione exemplaria. *et* ex archetypo restitui, h. e. etiam largius facimus. *suffulciamus* coniecit Georges coll. Columell. VI 24, 4 *nec forda simul operis et uteri gravetur onere. quae cum partum edidit, nisi cibis fulta est, quamvis bona nutrix labore fatigata nato subtrahit alimentum,* Senec. epist. 95, 22 *vino fulcire venas cadentes.*

Eodem tempore quo equos adducentes idemque ut ineat equas per origas curamus] *Iidemque ut ineant* Iucundus, *iidem ut ineant* Schneiderus coniecit. *per perorigas* Sylburgius in editione Commeliniana p. 755. in singulari numero post pluralem *hos pascimus* et *equos* posito editores offendere non debebant. sed pronomen *idem* de asino admissario non recte dicitur. pro hoc *item* scripsi, *itemque ut ineat equas per origas curamus.* eodem tempore, quo equi adducuntur ad equas,

etiam asinus adducitur eodemque modo per origas curatur ut equas ineat.

Cum pepererit equa] *Cum peperit* ex principe editione recepi: II 2, 15 et 5, 15 *cum parere coeperunt,* 4, 15 *cum peperit.*

5 Alterum ut uecturis sufferre labores possint] *Alterum in uecturis* m . *alterum ut in vecturis* scripsi. neque enim 'labores sufferre vecturis' dici poterat sic, ut de nutricatu scrofarum scriptum est II 4, 19 *quod neque mater potest subferre lac.* 'labores sufferre' legitur Columell. I praef. 12 *viridem aetatem cum robore corporis ad labores sufferendos desideret.*

6 Hinnus qui appellatur est ex equo et asina minor quam mulus corpore plerumque rubicundior auribus ut equinis iubam et caudam similem asini] *Ex equo et asina* deleri voluit Pontedera p. 437 tamquam repetita ex iis quae de hinno supra scripta erant, *contra ex equo et asina hinnus.* — *auribus ut equis* m. inde *auribus ut aequis* edidit Iucundus. *equinis* Victorius restituit. *auribus ut equi, ita iuba et cauda similis* (vel *similior*) *asini* coniecit Schneiderus. aures ut equinae sunt aures equinis auribus similes. accusativos autem *iubam et caudam* non puto ita defendi posse, ut Gesnero visum est, quod in descriptionibus variari casus membrorum soleant. cuius generis multa exempla sunt; sed in longioribus descriptionibus hoc fieri solet neglegentia quadam dicendi, quae ab hoc loco aliena est. itaque scripsi *iubam et caudam habet similem asini.* nam probabilius hoc visum est, quam quod olim conieci *iuba et cauda similis est asini.* deinde *educant* habent omnia apographa, non *educunt,* quod in principe editione Politianus non correxit.

IX 1 Relinquitur inquit atticus de quadripedibus quod ad canes attinet maxime ad nos qui pecus pascimus lanare] *Quod ad omnes attinet* coniecit Ursinus; idem tamen prava licentia usus, ut solet, ita legi posse adnotavit, *relinquitur, inquit Atticus, de canibus, quod attinet maxime ad nos.* lacuna potius corrupta esse videntur quae in archetypo scripta erant. eam in hunc modum supplevi, *quod ad canes attinet, quod pertinet maxime ad nos.* ex iis quae de quadripedibus praecipienda sunt (nam de pastoribus postea dicitur) relinquitur ea pars, quae est de canibus, quae disputatio maxime ad eos qui pecus lanare pascunt pertinet.

Canes enim ita custos pecoris et eius qui eo comite indiget ad se defendendum] *Custos pecoris* omnia apographa, *custos est pecoris* in principe editione Politianus non correxit. *canis enim ita custos est pecoris. ovis, quod eo comitetur, indiget ad se defendendum* Merula, *canis enim ita custos est pecoris, ut eius, quod eo comite indiget ad se defendendum* Iucundus, ubi in Iuntina editione *est* deletum et *qui eo* ex codicibus restitutum est. *canis enim ita custos pecoris, ut eius, quod eo* sqq. Victorius. probabilis emendatio corruptae scripturae inventa non est. nam latinum non est quod Scaliger temptavit, *canis enim ita custos pecoris, ut enim, quod eo comite indiget,* quod graece interpretatus est *ἅτε δὴ δέον αὐτῷ τῆς αὐτοῦ βοηθείας.* ex iis autem quae deinde de pecudibus, quae ab impetu ferarum se ipsae defendunt, scripta sunt apparet haec de eo genere pecoris, quod ad se defendendum custodia canis indiget, dici. ad quam sententiam in hunc modum verba conformavi, *canis enim custos pecoris eius quod eo comite indiget ad se defendendum.* nam *canes,* quod fuit in archetypo, propter corruptam codicis scripturam nominativo singulari Varroni tribuere nolui, quamquam *faeles* scriptum est III 11, 3 et *faelis aut maelis* III 12, 3, et similiter *famis* II 5, 15 et *verris* II 4, 4; 8.

In suillo pecore tamen sunt quae se uindicent sues uerres maiales scrofae] *Sues,* quod Pontedera p. 438 tamquam insiticium notavit, inclusi. neque enim cum verribus maialibus scrofis tamquam ab his diversi appellari poterant sues. deinde quae sequuntur *prope enim haec apris* condonanda sermoni Varronis putavi, quamquam insolenter positum est adverbium *prope* cum dativo casu *apris:* haec quae modo dicta sunt in suillo pecore similitudine naturae propinqua sunt apris.

2 Cum sciam mulorum gregem cum pasceretur eo uenisset lupus ultro mulos circumfluxisse et ungulis caedendo eum occidisse et tauros solere diuersos adsistere clunibus continuatos et cornibus facile propulsare lupos] *Eoque venisset* edita inde a principe editione exemplaria. pro hoc *et eo venisset* scripsi. de compositione verborum dixi I 2, 8. nam verbo *sciam* additum est accusativo casu nomen *gregem,* quod ad subiectam potius enuntiationis partem pertinebat, cum grex mulorum pasceretur. facilius procederet

oratio, si deleto *mulos* scriberetur *cum sciam mulorum gregem, cum pasceretur —, ultro circumfluxisse.* sed ineptum est *tauros solere diversos adsistere,* qui clunibus continuati stant. itaque *adversos* scripsi. nam muli circumsistunt lupum, ut ungulis caedant, tauri adsistunt adversi et continuati clunibus, ut cornibus eum propulsent.

Quare de canibus quoniam genera duo unum uenaticum et pertinet ad feras bestibus assiluestribus assiluestres alterum quod custodiae causa paratur et pertinet ad pastorem dicam de eo ad formam artis expositam in nouem partes] *De canibus quorum genera duo* Marklandus epist. crit. p. 13 non intellecta vi et usu praepositionis *de,* qua universum genus, ad quod distributio pertinet, indicatur. — *ad feras bestias ac siluestres* edita inde ab Aldina editione exemplaria, ubi *ac* coniunctionem, quae corrupta archetypi scriptura non commendatur, delevi. — *ad formam artis dispositam* Merula et Schneiderus. forma artis in novem partes exposita dicitur quae supra II 1, 12 sqq. exposita et in novem partes distributa erat.

3 Magnitudine ampla oculis nigrantibus aut rabis] *Magnitudine ampli* coniecit Schneiderus. *oculis nigricantibus aut ravis* dedit Hauptius opusc. v. III p. 347 de ravo colore disputans et similiter apud Columellam VIII 2, 7 *ravidi vel nigricantes oculi,* ubi *nigrantes* est in libris. de canibus similia scripta sunt apud Columellam VII 12 et in geoponicis XIX 2. ex quibus ea quae ad hanc partem pertinent ex geoponicis adscribam, 1 *τῶν κυνῶν ἐγκρίνουσι τῶν μὲν ἀρρένων τοὺς μεγαλοφυεῖς τοῖς ὠσὶ καὶ τοῖς ὄγκοις, μελανοφθάλμους, μυκτῆρα ὁμόχρουν ἔχοντας, χείλη μελανοῦντα ἢ ὑπέρυθρα καὶ ὀδόντας ὀξεῖς, μεγαλοκεφάλους πλατυστέρνους μακροκώλους, βραχίονας στερεοὺς καὶ παχεῖς ἔχοντας, σκέλη ὀρθά, εἰ δὲ μή, σκαμβότερα μᾶλλον ἢ βλαισά, πόδας μεγάλους, ἐν δὲ τῷ ἐπιβαίνειν πλατυνομένους, δακτύλους διηρθρωμένους, ὄνυχας κεκυρτωμένους, ῥάχιν εὔθεῖαν ἕως τῆς οὐρᾶς, τὴν δὲ οὐρὰν παχεῖαν ἀπὸ τῆς ἐκφύσεως μειουρίζουσαν ὅλην, ὕλαγμα ἔχοντας βαρύτατον, χρώμασι λευκοὺς καὶ μάλιστα τοὺς ἀκολουθοῦντας τοῖς ποιμνίοις χαροποὺς τοῖς ὄμμασι καὶ λεοντοειδεῖς, ἄν τε δασεῖς τυγχάνωσιν ὄντες, ἄν τε ψιλοί. ἐγκρίνουσι δὲ καὶ τοὺς μέγα το χάσμα ἔχοντας, ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς πολυαύχενας καὶ παχυ-*

τραχήλους. et deinde 4 *τῶν δὲ θηλειῶν δοκιμάζουσι τὰς κεκοσμημένας τοῖς προειρημένοις πλεονεκτήμασι, προσέτι δὲ καὶ μεγαλομάσθους τάς τε ἐπ' αὐτῶν θηλὰς ἰσομεγέθεις ἐχούσας.*

Nec penduli subtus] *Nec penduli* omnia apographa, *neque pendulis* in principe editione Politianus non correxit.

4 Cruribus ac collo internodis rectis et potius uariis quam uatiis pedibus magnis et altis qui ingredienti ei displorantur] *Et potius* libri manu scripti et Victorius, *ac potius* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit. *magnis et altis* libri manu scripti, *magnis altis* editio princeps a Politiano non correcta. *ac collo internodis,* quae ex superioribus repetita erant, Merula delevit. deinde *varis* pro *variis* ex sua coniectura dedit Victorius: nam quod de codicis scriptura adnotavit, ad *vatiis* pertinet, pro quo *uaciis* in editionibus antea impressis inveniebat. vara crura autem sunt distorta et distantia pedibus introrsum retortis: Horat. sat. I 3, 47 Porphyr. in Hor. l. c. Non. p. 26, 7. vatia sunt in interiorem partem conversa distantibus pedibus, unde cognomen Vatia ductum est: Varr. de ling. lat. IX 10 *siquis puerorum per delicias pedes male ponere atque imitari vatias coeperit, hos corrigi oportere si concedat, contra siquis in consuetudine ambulandi iam factus sit vatia aut conpernis, si eum corrigi non concedat,* Plin. XI 254 *namque et hinc cognomina inventa Planci Plauti Pansae Scauri, sicut a cruribus Vari Vatiae Vatinii, quae vitia et in quadripedibus.* glossas eodem pertinentes dedit Loewius prodrom. gloss. p. 388. deinde altos non posse dici pedes canis intellexit Schneiderus, qui transpositis verbis *et altis* ad crura haec referri voluit, *cruribus rectis et altis et potius varis quam vatiis, pedibus magnis qui* sqq., idque confirmari putavit iis quae ex geoponicis graecis supra scripsi. sed in his non accurate Varronis verba expressa esse apparet. Varro autem quid scripserit, ex iis quae supra de bubus scripta erant, II 5, 8 *pedibus non latis neque ingredientibus qui displudantur,* intellegitur. itaque scripsi *pedibus magnis et latis, qui ingredienti ei displodantur.*

Selone ut corneo ne nimium duro sed ut fermentato ac molli a feminibus summis corpore sup-

presso] *Solo nec ut corneo nec nimium duro* Victorius. *ne* ex archetypo restitui. *solum* de homine dictum est I 47 *solum enim hominis exitium herbae.* deinde *ac feminibus* editum erat errore eorum qui Victorii editionem repetiverunt. nam et ipse Victorius et antiquiores omnes *a feminibus,* ut in manu scriptis libris legitur, dederant, quod Schneiderus restituit. forma autem canum describitur haec, ut corpus a superiore parte feminum suppressum, in reliqua parte pendente ventre auctum habeant.

Latrato graui hiatu magno] *Latratu* edita inde a principe editione exemplaria, *latrato* defendit Kettnerus observ. crit. in Varron. p. 16.

Colore potissimum albo quod in tenebris specie leonina] Lacuna haec corrupta esse vidit Ursinus collatis iis quae apud Columellam VII 12, 3 de colore canum scripta sunt, *sit autem coloris unius, isque magis eligitur albus in pastorali, niger in villatico: nam varius in neutro est laudabilis. pastor album probat, quoniam est ferae dissimilis, magnoque opus interdum discrimine est in propulsandis lupis sub obscuro mane vel etiam crepusculo, ne pro bestia canem feriat.* unde Ursinus, adhibitis etiam iis quae supra ex geoponicis adscripsi, apud Varronem legendum coniecit ita, *quo in tenebris eos a lupis pastor discernat, radiantibus oculis etiam in tenebris specie leonina.* similiter Conradus Gesnerus histor. animal. l. I p. 261 post *tenebris* haec fere addenda adnotavit, *a lupis et aliis feris facilius dignoscantur.* simpliciore ratione usus in hunc modum lacunam supplevi, *quod in tenebris facilius agnoscuntur, specie leonina.*

5 Ut boni seminii sint] *Seminii* Politianus cum apographis, non *seminiis,* ut Gesnerus adnotavit. *seminis* dederat Merula, *seminii* Iucundus restituit. seminium de stirpe animalium dictum est II 1, 14. 3, 3. 6, 1; 2. 8, 3. III 9, 6.

Salamentini] *Sallentini* Victorius, quod recepi, quamquam de Sallentinis canibus nihil memoriae proditum est, sicut de Laconibus et Epiroticis.

Eaque consuetudo firmior quae sit ad pastores] *Quae fit* scripsi. nam neque coniunctivus in relativa sententia locum habet, et *fieri* aptius dicitur quam *esse* post verbum *adsuescit.*

6 Pastores ut dedurent in metampinos saltus et

traclepore] *Ut deduxerunt* m et edita ante Victorium exemplaria, *ut deducerent* apographa quaedam Italorum et Victorius. *in Metapontinos saltus et Heracleae emporium* ex principe editione receptum est. *ad Heracleae forum* coniecit I. F. Gronovius apud Schneiderum. greges ea condicione venierunt, ut canes sine pastoribus accederent, pastores autem ex Umbria in longinquas regiones ad Metapontum et Heracleam greges deducerent. deinde *quid ad locum,* quod plurima apographa habent, in archetypo fuit, *qui ad locum* Merula, quod in principe editione Politianus non correxit.

7 Sed quod quarum de emptione fit alterius cum a priore domino secundo traditum est] *Sequitur quartum de emptione, id fit alterius, quod a priore domino secundo traditum est* Iucundus, *sequitur quartum de emptione, fit alterius, cum a priore domino secundo traditum est* Victorius, *sed, quod quartum de emptione, fit alterius* sqq. Pontedera. emendationem Iucundi a reliquis editoribus probatam quamvis incertam, *sequitur quartum,* retinui. nam scientiae pastoralis pars quarta est de emptione, II 1, 15 *quarta pars est de iure in parando.* numerus autem, qui in reliquis partibus omissus est, addi poterat, propterea quod *ad formam artis in novem partes expositam* de canibus se dicturum esse Atticus promiserat. praeterea pro neutro genere *traditum* posui masculinum *traditus,* quod ratio sermonis postulat, *sequitur quartum de emptione: fit alterius, cum — traditus est.*

Nisi quod hic utiliter exceptum est] Formula stipulationis de sanitate pecoris scripta est II 2, 6. in hac quae pro utilitate venditoris et emptoris excepta sunt ad emptionem canum non pertinent.

Ut solent bini agni oues] *Ovis* Merula: II 2, 5 *ut agni cordi duo pro una ove adnumerentur.*

8 Cibatus canis proprior hominis quam ouis pascitur enim ecuria et ossibus] *Proprior* apographa omnia, *propior* Merula, quod in principe editione Politianus non correxit. *pascitur enim carne* m. *e culina* edita inde a principe editione exemplaria, *iure* Ursinus, *ligurria* Popma. certa emendatio corruptae scripturae inventa non est. nam inepte Pontedera p. 440 *e curia* defendit cenaculum curialium dici existimans. coniecturae debetur *carne,* quod ex codice m olim recepi. pro hoc *eduliis*

scripsi, quo omne genus esculentorum significari poterat. cibatus canis propior est hominis cibatui quam ovis, quoniam iis rebus quibus homines vescuntur et ossibus pascitur.

9 Nisi si ut quidam putant etiam illuc peruenerint prouerbium ut tollunt anticum uel etiam ut *ΜΥΘΟΝ* aperiant de actaeone adque in dominum adferant dentes] *Ut tollant* m et codex Caesenas, ut videtur: nam Politiano falso id tribuit Gesnerus. *nisi ut quidam putant et illuc pervenerint, proverbium attollunt antiquum, vel etiam ut aperiant de Actaeone* Merula, *nisi si, ut putant quidam, etiam illuc pervenerint, proverbium ut tollunt antiquum, βουλιμιᾷ κύων, aperiant de Actaeone* Iucundus, *nisi etiam illuc pervenerint, μῦθον ut tollant antiquum vel etiam ut aperiant* Ursinus. archetypi scripturam Victorius restituit. *ut tollant* ex Ursini coniectura Gesnerus edidit. in reliquis non erat cur de veritate lectionis dubitaretur. nam de proverbio antiquo de canibus inanes sunt editorum coniecturae. Varro quod proverbium dixerit ipse indicavit de ling. lat. VI 31 *canis caninam non est.* itaque de cibariis diligenter providendum est, quibus si carent canes, eo pervenire possunt, ut aut antiquo proverbio, quod est ‘canis caninam non est’, sublato ipsi inter se comedant, aut in dominum, sicut est in fabulis de Actaeone, impetum faciant.

10 Nec non ita panem hordeacium dandum ut non potius eum in lacte des intritum] Hordeacius panis canibus dandus est ita, ut intritus potius lacti quam sine lacte detur. neglegentiae autem et brevitati dicendi tribuendum est, quod in altera parte sententiae ante *potius* repetitum est *non,* de quo dixi I 2, 23.

A pecore non cito descunt] *Deserunt* m, *desciscunt* ex Iuntina editione Victorius et post hunc reliqui receperunt. *descere,* quod pro *dehiscere* vel *deiscere* dictum legitur in glossis latinis v. IV p. 50, 17. 329, 33; 37, ab hoc loco alienum est.

Dant etiam ius ex ossibus] *Ius* in archetypo scriptum fuisse consensus apographorum persuadet, quamquam *iis* adnotavit Politianus, minus accurate, ut videtur, scriptura codicis indicata.

11 Quae cum admissae pariunt circiter solstitio] *Quae tunc admissae* Ursinus. *quae tum admissae* scripsi: geopon. XIX 2, 6 *βιβάζειν δὲ χρὴ ἔαρος ἀρχομένου, ὅπως ὁ τοκετὸς*

περὶ τροπὰς γένηται θερινάς. deinde *circiter solstitium* dedi ex emendatione Reiteri quaest. Varron. gramm. p. 69, qui *circiter* cum accusativo in definitione temporis dictum esse in his libris adnotavit, I 39, 2 *circiter solstitium,* II 2, 11 *circiter meridianos aestus,* 11, 7 *circiter hordeaceam messem,* III 5, 7 *circiter aequinoctium autumnale,* 8, 3 *circiter messem.* adverbii loco est in his, de ling. lat. VII 76 *huius ortus significat circiter esse extremam noctem,* Non. p. 451, 8 *Varro Marcipore, repente noctis circiter meridie,* sicut Plaut. Mostell. 579.

12 Acus aut quit item aliut quod molliore cubili facilius educentur] *Molliore* plurima apographa et editio Victorii, *meliore* codex Florentinus et edita ante Victorium exemplaria. principis editionis lectionem *meliore cubiculo* Politianus non correxit. *aut quid aliud* editiones antiquissimae, *aut quid item aliud* ex manu scriptis libris Angelius restituit. *aut quid item* legitur II 4, 15 et II 5, 16, *aut quid aliud* II 6, 5. III 9, 15. III 13, 1, *sic quid aliud* I 10, 2, *aut quam aliam* I 9, 1, *aut qua alia re* II 2, 16.

Inritant ad pugnandum quo fiunt acriores neque defatigari patiuntur quo fiant segniores] *Fiant* utroque loco ex principe editione vulgatum erat. *quo fiunt segniores* vel *ne fiant segniores* Ursinus. indicativum *fiunt,* qui priore loco in archetypo fuit, posteriore propter sententiam verborum postulabatur, utroque loco posui. ceterum in geoponicis XIX 2, 11 de his rebus paulo aliter scripta sunt haec, *καὶ συγκροτοῦσιν εἰς μάχην πρὸς ἀλλήλους, καταβαρεῖσθαι δὲ οὐκ ἐῶσι χάριν τοῦ μὴ δειλιᾶν μηδὲ καταπτώσσειν, ἀλλὰ κατατολμᾶν ἐν τοῖς πόνοις μηδὲ ὑπείκειν κατὰ μηδέν. δεσμοῖς δὲ συνεθίζουσι τὸ μὲν πρῶτον ἱμάντι, εἶτα κατὰ μέρος σιδήρῳ.*

13 Leuibus uinclis] *Levibus numellis* Merula ex Paul. exc. Fest. p. 172, 4 *Numella genus vinculi, quo quadrupedes deligantur.* archetypi scripturam Victorius restituit.

Cubilia substernenda fronde aut pabulo] *Fronde aut acubus* vel *fronde aut fabuli* Schneiderus coniecit, ubi *fabuli* a faba derivatum esse volebat, quod potius *fabali* dicendum erat. idem huc rettulit ea quae in geoponicis scripta sunt XIX 2, 8 *στρωννύουσι δὲ αὐτοῖς ἄχυρα, ὥστε κοίτην μαλακὴν ἔχειν καὶ συνθάλπεσθαι· δυσχείμερον γάρ ἐστι καὶ τοῦτο τὸ ζῷον.* aptius erat *palea.* sed pabulum dixit Varro de iis quae pabuli

causa pecori dantur, I 31, 4 *omne pabulum, primum ocinum farraginem viciam, novissime faenum secari.*

15 Ne uulnerentur a bestiis imponuntur bis colloria quae uocantur melium id est cingulum circum collum ex corio firmo cum clauulis capitatis quae intra capita insuitur pellis mollis] *Imponuntur his collaria, quae vocantur melium* Merula. *mellium* m, *melium* reliqui codices, *mellum* Iucundus, *maelium* Victorius. millus eadem res dicitur Paul. exc. Fest. p. 151, 4, *Millus collare canum venaticorum factum ex corio confixumque clavis ferreis eminentibus adversus impetum luporum: Scipio Aemilianus ad populum 'vobis', inquit, 'reique publicae praesidio erit is quasi millus cani'.* unde *millum* probavit Schneiderus. deinde *quibus intra insuitur* coniecit Ursinus, *cui infra capita insuitur* Schneiderus. canibus imponuntur collaria ex corio firmo facta et clavulis ferreis capitatis, qui in exteriore parte tamquam stimuli eminent, confirmata. intra capita autem clavulorum, quae in interiore parte eius cinguli sunt, ne collum canis ferro laedatur, pellis mollis insuitur. similia de ea re praecepta sunt in geoponicis XIX 1, 2 *φυλακτέον δὲ τοὺς τῶν ποιμένων φύλακας κύνας, ὠμὴν βύρσαν τοῖς τραχήλοις αὐτῶν περιθέντας καὶ τὸν λαιμὸν καὶ πᾶσαν τὴν φάρυγγα ἀσφαλιζομένους κέντρα τε σιδηρᾶ ἀπ' αὐτῆς ἀναστήσαντας. τούτων γάρ τι τῶν μερῶν εἰ θηρίον ἅψαιτο, ἀναιρήσει τὸν κύνα. ἐὰν δέ τι ἕτερον μέρος δάκῃ, τραῦμα ποιήσει μόνον.*

16 De quo numero alius alium modum constituit quod si sunt regiones ubi uestiae sint multae] *Ubi bestiae sunt* m. *numero* delendum esse olim conieci, ut *de quo* neutro genere dictum esset. deinde verba, quae ab editoribus prava distinctione separata erant, in hunc modum coniunxi, *de quo numero alius alium modum constituit, quod, si sunt regiones ubi bestiae sint multae, debent esse plures.*

Ita enim sunt adsiduiores quod cum altero idem fit acrior et si alter uidem fiter aeger est ne sine cane grex sit] *Et si alter indesinenter aeger est* edita inde a principe editione exemplaria. archetypi scripturam Victorius indicavit et de emendatione adnotavit haec, 'ut quid de hoc loco sentiam libere loquar, suspicor aut *identidem* pro *indesinenter*

legendum esse, aut verba illa deformata vacare, quod negligenter librarius aliquis superiores voces hic etiam non suo loco scripsisset et eas etiam mendose et corrupte scripsisset, intelligo illas, *Altero idem fit acrior'*. nihil autem profecerunt qui post Victorium in corrigendis verbis perperam repetitis operam consumpserunt: *et si alter itidem uter aeger est*, h. e. si alteruter itidem, coniecit Scaliger, *et si alter quidem fetura aeger est* Popma, *et si alter videlicet aeger est* Pontedera p. 440, *et si alteruter, ut interdum fit, aeger est* Nettleship annal. philol. Cantabrig. a. 1877 p. 174. sed ea quoque quae ante haec scripta sunt corrupta esse apparet: nam pronomen *idem* non habet quo referatur. itaque scripsi *quod cum altero item alter fit acrior, et si alteruter aeger est, ne sine cane grex sit.*

X 1 Ad maiores pecudes aetate superiores ad minores etiam pueros ut utroque horum firmiores qui in callibus uersentur quam eos qui in fundo cotidie ad uillam redeant] *Etiam pueros et utroque horum firmiores, qui in collibus versantur, quam eos qui in fundo et quotidie ad villam redeunt* Iucundus. archetypi scripturam Victorius restituit, sed *et utroque* ex Aldina editione retinuit. hoc ita defendit Gesnerus, ut ad maiores et minores pecudes referretur. pastores potius dici ex pronomine *horum* intellegi poterat. itaque *utrosque* scripsi et *ut* particulam delevi, *ad maiores pecudes aetate superiores, ad minores etiam pueros, utrosque horum firmiores qui in callibus versentur* sqq., nisi potius *utique utrosque horum* scribendum fuit, quod legitur postea § 11 *utique uterque horum ut secum habeat equos.* accusativo autem casu, in quo offendebat Schneiderus, haec dicta sunt, non relata ad ea quae antea scripta erant, *habendi pastores,* sed coniuncta cum his quae post interpositam sententiam *itaque in saltibus licet videre—pascant* subiecta sunt, *eos cogere oportet.* eandem explicationem habent coniunctivi modi *versentur* et *redeant,* pro quibus Iucundus indicativos *versantur* et *redeunt* substituerat. primum enim de aetate et de genere pastorum praecepta ponuntur: alios enim ad maiores pecudes parare oportet, alios ad minores, horum utrosque alios qui in callibus montium versentur, alios qui in fundo pascentes cotidie ad villam redeant. deinde, si plures greges sint, quem ad modum in pascuis pastores habendi sint, praecipitur:

nam interdiu omnes communiter pascere, noctu ad suum quemque gregem pernoctare oportet.

2 Quod is qui aetate et scientia praestat animo aequiore reliqui parent] *Quod is qui — praestat* plurima apographa et editio princeps a Politiano non correcta, *quod iis qui — praestant* ex codice m in Aldinam editionem receptum, ex hac ad reliquas propagatum erat. restituto singulari numero *praestat*, qui in archetypo fuit, scripsi *quod ei qui aetate et scientia praestat*, quod ipsum commendatur iis quae sequuntur *ita tamen oportet aetate praestare, ut — possit.*

4 Neque basculus neque turdulus idonei galli appositis si maxime ad iumenta] *Appositissimi* Victorius, consueto in his libris usu vocabuli, I 7, 5 *ad vitem adpositus,* 9, 5 *ad serendos surculos — adpositus,* 23, 1 *alia enim loca adposita sunt ad faenum,* II praef. 5 *ad id pecus adpositum,* 7, 5 *ad medendum adpositus,* III 8, 3 *ad saginandum adpositissimum tempus,* 9, 9 *adpositissimae ad partum.* praeterea *Vastulus* scripsi pro eo quod adhuc in editionibus erat *Basculus.*

Aut si in iure cessit cui potius cedere] *Cui potuit cedere* edita inde ab Aldina editione exemplaria, *qui potis cedere* Scaliger. *qui potuit cedere* dedi ex coniectura Gesneri.

5 In horum emptione solet accedere peculium aut excipiet stipulatio intercedere sane eum esse] *Aut si excipiet stipulatio intercedere, sanum eum esse* Merula, *aut si excipi et stipulatio, intercedere sanum eum esse* Iucundus, ubi *aut si excipiet stipulatio* Victorius dedit. correcta prava verborum distinctione scripturam archetypi *aut excipi et stipulatio intercedere* Arnaldus var. coniect. p. 320 restituit. deinde *sanum esse* scripsi, *aut excipi et stipulatio intercedere, sanum esse.* exempla stipulationum in venditione mancipiorum composuit Hertzius, Gellii quae ad ius pertinent capita quattuor ind. lect. Vratislav. hib. a. 1868 p. 14.

Cibus eorum debet esse interdius separatim unius cuiusque gisues gregis uespertinus in cena qui sunt sub uno magistro communis] *Cibus eorum debet esse interdiu separatim unius cuiusque gregis. vespertinus in coena qui sit sub uno magistro communis* Merula, ubi Politianus *qui sit* non mutavit, *communis* autem superscripta *e* littera super *i*

correxit, ut esset *communes*, non *commune*, ut Gesnerus adnotavit. *que sunt sub uno magistro communi* m, *qui sunt sub uno magistro communis* apographa Italorum, quod Iucundus restituit. in prioribus Victorius de scriptura archetypi haec adnotavit, 'locus valde mendosus, *unius cuiusque gisues gregis.* haec enim satis est indicare propter auctoritatem librorum'. in corrigenda corrupta scriptura *gisues*, quae una cum emendata lectione *gregis* in codice fuit, frustra post Victorium interpretes laboraverunt. *in suo grege* coniecit Heidrichius Varronian. I p. 41. *communes* autem errori Politiani tribuendum est: nam in codice videtur *communis* scriptum fuisse. interdiu in uno quoque grege separatim debet esse pastorum cibus, vesperi in cena communis eorum qui sub uno magistro sunt.

Alii pro iis qui aliut] *Qui* plurima apographa, *quid* in principe editione Politianus non correxit. *qui* in archetypo videtur scriptum fuisse, deinde correctum *quid.*

6 Qui autem sunt in saltibus et siluestribus locis pascunt]. Delevi *sunt*, quod ex littera *s* praeter ordinem interposita videtur ortum esse, *qui autem in saltibus et silvestribus locis pascunt.* nam eadem sunt silvestria loca et saltus, in quibus ipsis pastores greges pascunt.

7 Quae in opere multis regionibus non cedant uiris] *Quae in opere, ut in multis regionibus non cedant viris* Iucundus et deinde reliqui editores, *quae in opere multis regionibus non cedunt viris* Ursinus.

8 De nutricatu hoc dico easdem fere et nutrices et matres semel simul aspicit ad me] *Semel* delevit Merula. *easdem fere et nutrices et matres. Tremellius simul aspicit ad me* edita inde ab Aldina editione exemplaria, ubi *matres esse, simul aspicit* Ursinus, *matres esse melius, simul aspicit* Scaliger coniecit. verum viderat Merula: nam in archetypo cum emendata lectione *simul* scripta erat corrupta *semel.*

Pueros quos alerant alias singulos alias binos quae ostenderunt fetas nostras quae in conopiis iacent dies aliquot esse leuuncidas] *Alerant* et deinde *ostenderunt* apographa. parum accurate Politianus archetypi scripturam adnotavit: nam *alerent* et *ostendunt* in principe editione non mutavit. *pueros quos alerent — quae ostenderent* edita inde ab Aldina

editione exemplaria. *alerent,* quod Merulae coniecturae debetur, retinui; indicativum *ostenderunt,* in quo editores offendere non debebant, ex codice restitui. *eiuncidas* ex emendatione Victorii Schneiderus edidit.

9 Praegnax saepe cum uenit pariendi tempus non longe ab opere discedere ibique enixam puerum referre] *Praegnantem* ex principe editione receptum erat, pro quo *praegnatem* scripsi. archetypi scripturam Zahlfeldtius quaest. crit. in Varron. rer. rust. libr. p. 15 defendit, quasi oratione sic instituta, ut finito modo sequeretur *discedit* et *refert,* deinde substituto infinitivo *enixam* scriptum esset. sed cavendum est ne omne genus neglegentiae Varroni potius quam erroribus librariorum tribuamus.

Quibus mos eorum nonne denegauit — filios habere] *Nonne* et deinde *habere* in archetypo fuisse consensu apographorum constat: neglegentius Politianus principis editionis lectionem correxit. *non denegavit* Merula. ceterum forma sermonis parum accurate ab editoribus expressa est. nam hoc quoque apud Illyrios institutum esse narrat Varro, ut virgines, quibus mos eorum id non denegavit, ante nuptias succumberent quibus vellent iisque incomitatis vagari et filios habere liceret. post Varronis interpellationem Cossinius, cui haec pars tributa erat, in disputatione instituta de pastoribus pergit.

10 Quae ad ualitudinem pertinent hominum ac pecoris et sine medico curari possint magistrum scripta habere oportet] *Hominum ad pecoris* errore eorum qui Victorii editionem repetiverunt expressum est: nam ipse Victorius *hominum ac pecoris* ediderat. *ut sine medico curari possint* ex Aldina editione receptum erat. pro hoc scripsi *et sine medico curari possunt.* nam post indicativum *pertinent* coniunctivus *possint* locum non habet. duo esse genera morborum, alterum in quo medico opus est, alterum quod sine medico curari potest, dictum erat II 1, 21.

11 Greges ouium sed magnum quos miliarios faciunt quidam facilius de summa hominum detrahere possit quam de minoribus] *In gregibus ovium, sed magnis, quos miliarios faciunt quidam, facilius de summa hominum detrahere possunt, quam de minoribus* edita inde ab Aldina editione

exemplaria, ubi Ursinus ex 'vetere codice' *greges ouium sed magni* adnotavit. de numero pastorum ii qui magnos ovium greges habent facilius detrahere possunt, quam qui minores habent greges. ad hanc sententiam corruptam archetypi scripturam in hunc modum conformavi, *greges ovium si sunt magni, quos miliarios faciunt quidam, facilius de summa hominum detrahere possis, quam de minoribus.*

Ut sunt et ait tici et mel septingenari enim me tu opinor octingenarius habuisti nec tamen non ut nos arietum decumam partem] *Ut sunt et Attici et mei. septingenarii enim mei, tu opinor, octingenarios habuisti* Victorius: nam *ut sunt et Attici* in editione dedit, *ut sunt Attici Tremellius* edita ante Victorium exemplaria. septingenarios greges se habere dicit Cossinius, Varronem, ad quem haec dicta sunt, habuisse octingenarios, sed tamen, sicut et ipse habeat et Atticus, decimam partem gregum arietes. similiter in gregibus caprarum numerus hircorum definitus est II 3, 10, in gregibus ovium autem II 2 de arietibus nihil praeceptum, sed de numero pastorum dictum est ibidem 20.

Utique uterque horum ut secum habeat equas domitas singulas in his regionibus in quibus stabulari solent equas abigere ut in apulia et in lucaniis accidit saepe] *Stabularii* ex codice m Iucundus et in prima editione Victorius, *stabulari* Victorii editio secunda, quod Gesnerus per graecismum, ut ait, et enallagen casus inepte interpretatus est 'in quas stabulatum solent equas abigere'. *et in iis regionibus, in quibus stabulari solent, et in iis, quo aestivatum aut hibernatum solent abigere* Ursinus. describitur potius mos qui videtur fuisse in nonnullis regionibus, ut greges equarum interdiu in campis pascerentur, noctu in stabula abigerentur, cuius rei causa equae domitae pastoribus adduntur. itaque scripsi *in quibus in stabula solent equas abigere;* nisi potius *stabulatum* pro *stabulari* scribendum erat. — *in lucaniis,* quod optima apographa habent, in archetypo fuit, non *in lucanis,* quod Politianus in principe editione non correxit. pro hoc *in Lucania* scripsi.

XI 1 Siquidem inquam adieceritis de extraordinario pecudum fructu praedictum est de lacte in eo et tonsura lanae est omnium rerum quas cibili causa ca-

pimus liquentium maxime alibile et id ouillum in caprinum] *Sed inquam quid adieceritis? de extraordinario pecudum fructu praedictum est, de lacte in eo et tonsura lanae. est enim lac omnium rerum quas cibali causa cupimus liquentium maxime alibile, et id ouilum inde caprinum* Merula, *sed inquam si quid adieceritis de extraordinario pecudum fructu, et de lacte in eo, et tonsura lanae. est enim lac omnium rerum, quas cibi causa capimus, liquentium maxime alibile, et id ovillum, inde caprinum* Iucundus. archetypi scripturam Victorius restituit, sed *ut praedictum est* scripsit, *cibi causa* et *inde caprinum* ex Aldina editione recepit. *si quidem adieceris, inquam, de extraordinario pecudum fructu, ut praedictum est, de lacte, inquam, et tonsura lanae. lacte est omnium rerum quas cibali causa capimus, liquentium maxime alibile* Ursinus 'ex vestigiis veteris scripturae'. *ut praedictum est de lacte caseo et tonsura. lacte, ait, omnium rerum quas cibali causa capimus* Pontedera p. 443. de extraordinario pecudum fructu dictum erat supra II 1, 28 *extraordinariae fructum species duae accedunt magnae, quarum una est tonsura, — altera, quae latius patet, de lacte et caseo.* ad haec referuntur ea quae hoc loco scripta sunt, *si quidem, inquam, adieceritis de extraordinario pecudum fructu, ut praedictum est, de lacte in eo et tonsura.* nam *in eo,* de quo dubitandum non erat, quid sit, apparebit ex iis quae de ea formula dixi I 17, 3. deinde de lacte sequuntur haec, *lacte est omnium rerum, quas cibi causa capimus, liquentium maxime alibile, et id ovillum, dein caprinum*, ubi pro *lanae* ex Pontederae coniectura dedi *lacte.* nam lanae tonsura non est, sed ovium. *cibi causa* recte dederat Iucundus. denique pro *in caprinum,* quod olim tamquam spurium et ortum ex eo quod sequitur *tum caprinum* notaveram, *dein caprinum* scripsi. nam maxime alibile est ovillum lac, post hoc caprinum. tributa autem est haec disputatio de lacte et tonsura Cossinio, cuius sermo bis ab ipso Varrone interpellatus est, 5 *non negarim inquam — lactantes a lacte* et 10 *omnino tonsores — barbam magnam.* personae indicium excidisse suspicatus erat Gesnerus.

2 Horum sunt discrimina quaedam et a pastionibus et a pecudum natura et a motu a pastionibus quod fit ab ordeo et stupla et omnino arido et firmo cibo pe-

cude pasta ad perpurgandum ea quae auuridipas eo magis fuisse ex herba quae ipso sumptae perpurgare solent corpora nostra] *Magis fuisse* Politianus et apographa, *magis si ussae* parum accurate Victorius ex codice adnotavit. *et mulctu* pro *et a motu* dedit Merula, *et a mulctu* Iucundus, quem reliqui editores secuti sunt. *ab ordeo et stipula* edita inde a principe editione exemplaria. *ad perpurgandum ea quae viridi pascuo magis flusse ex herba quae ipsa sumpta perpurgare corpora nostra solet* Merula. *quod fit ab ordeo — pecude pasta, id alibile ad perpurgandum, id quod a viridi pascuo, et eo magis fluxe ex herba, quae eadem ipsa sumpta perpurgare corpora nostra solet* Iucundus, quae Victorius repetivit, sed *eadem* omisit. *pastu* pro *pascuo* ex 'vetere codice' Ursinus adnotavit, reliqua ita legenda esse coniecit, *et eo magis si usae eis herbis, quae eaedem ipsae sumptae perpurgare corpora nostra solent.* lectionem archetypi a Victorio adnotatam Scaliger in hunc modum correxit, *quod fit ab ordeo — pecude pasta. ad perpurgandum ea quae ab viridi pascuo eo magis, si ex herba, quae ipsa sumpta perpurgare solet corpora nostra*, ubi Pontedera apud Gesnerum *eo magis si usa est herba* coniecit. hoc recepto Schneiderus scripsit *quod fit ab ordeo — pecude pasta, id alibile. ad perpurgandum id, quod ab viridi pascuo, et eo magis si usa est ea herba, quae ipsa sumta perpurgare corpora nostra solet.* tria sunt genera discriminum in lacte, quae postea accuratius definiuntur, primum a pastionibus, quia interest, utrum arido pabulo an viridi pecus pascatur, alterum a pecudum natura, quia aliud est lac a valentibus, aliud a veteribus, tertium a mulgendo atque ortu, sicut infra scriptum est, quod melius est lac quod proximo tempore post partum sumitur. itaque *ab ortu* scripsi. gravius corrupta sunt ea quae de pastionibus scripta sunt. in quibus cum manifesto duo genera lactis discernantur, alterum ad alendum utile, quod optimum fit a pecude arido pabulo pasta, alterum ad purgandum aptum ab ea pecude, quae viridi pabulo pascitur, prioris generis definitionem in libris imperfectam esse apparet, quod viderat Iucundus. in altero genere verba vitiose in archetypo scripta erant; sententiam emendationes Scaligeri et Ursini aperuerunt. nam ad perpurgandum utile esse dicitur lac quod fit a pecude quae viridi pasta sit, maxime si eae herbae,

quibus aluntur, ipsae quoque corpora purgare soleant. itaque expleta lacuna corruptam archetypi scripturam in hunc modum correxi, *a pastionibus, quod ad alendum utile quod fit ab hordeo et stupla et omnino arido et firmo cibo pecude pasta; ad perpurgandum ab ea, quae a viridi pasta, eo magis, si fuerit ex herbis, quae ipsae sumptae perpurgare solent corpora nostra.* similia praecepta de natura lactis sunt apud Dioscoridem de mater. med. II 75 *πᾶν δὲ γάλα κοιλίας καὶ στομάχου ἀνατρεπτικόν, ὅπου ἐστὶ νομὴ σκαμμωνία ἢ ἐλλέβορος ἢ λινόζωστις ἢ κληματίς, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς Οὐεστίνοις ὄρεσιν ὑφ' ἡμῶν ἱστόρηται.* *stupla* ex archetypo restitui. eadem vocabuli forma est in menologio rustico CIL v. I p. 359 XXII B, 15 *stuplae,* ib. XXII A, 14 *stupulae.* *viride* de pabulo legitur I 31, 4 *ex fabali segete viride sectum,* ib. 5 *pabuli causa viride.*

A mulgendo adque ortu optimum est id quod neque enim cum longe abest a mulso neque a partu continuo est sumptum] *Quod neque emunctum longe abest* Iucundus. sententiam demonstravit coniectura Ursini, *a mulgendo, quod optimum est id, quod neque longe abest neque a partu continuo est mulctum.* verba facili emendatione egebant, *a mulgendo atque ortu optimum est id quod neque nimium longe abest a mulso neque a partu continuo est sumptum.* mulsum autem propter dulcedinem dicitur lac quod a partu primum est: Plin. X 52 de iecore anseris *exemptum quoque lacte mulso augetur.*

3 Et etiam est discrimen] *Est etiam discrimen* Iucundus. *et etiam* legitur I 17, 2 *et etiam nunc sunt in Asia,* 48, 1 *aristam et etiam, primitus spica cum oritur, vaginam,* 59, 3 *punica mala — matura et etiam inmatura,* II praef. 5 *disciplinam — pecoris pascendi et etiam villaticae pastionis,* 7, 2 *aetas cognoscitur et equorum — et etiam cornutarum,* III 9, 9 *quae ante aut post nata sunt et etiam prima eo tempore non supponenda.* contra *etiam* per se in iungendis verbis positum est I 47 *omne iumentum etiam hominem,* II 4, 10 *prisci quoque Latini etiam Graeci,* III 12, 1 *iugera quadraginta — etiam hoc maius.*

4 Tamen si loca propter et pabulum disparile non usque quaque idem fit lactis duos congios addunt coagulum] *Tametsi propter loca* edita inde a principe editione exemplaria. postpositae post nomen praepositionis *propter* alia exempla

in frequenti eius praepositionis usu apud Varronem non sunt; neque tamen illud in hac verborum compositione, *loca propter et pabulum,* a Varronis sermone videtur alienum esse. — *lactis duobus congiis addunt* Iucundus, *in lactis duobus congiis addunt* deleto verbo *fit* Ursinus, *in lactis duos congios addunt* Victorius: I 57, 2 *cum addant in circiter mille modium quadrantal.*

Alii pro coagulo addunt de fici ramo lac et acetum aspargunt item aliis aliquod rebus quodquod graeci appellant ali opon ali dracuan] *Item aliis aliquot rebus, quod Graeci appellant alii opon, alii draconon* Merula, ubi *alii ὀπόν, alii δρακόντιον* Iucundus dedit. *alii ὀπόν, alii δάκρυον* Victorius. ordinem verborum in hunc modum mutari voluit Schneiderus, *lac, quod Graeci appellant alii ὀπόν, alii δάκρυον, et acetum. aspergunt item aliis aliquot rebus.* omne genus suci, qui ex ramis arborum vel plantarum effluit, *ὀπόν* vel *δάκρυον* dici docet Theophrastus hist. plant. I 2, 3 *τὸ μὲν οὖν ὑγρὸν φανερόν, ὃ δὴ καλοῦσί τινες ἁπλῶς ἐν ἅπασιν ὀπόν, ὥσπερ καὶ Μενέστωρ, οἱ δ' ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀνωνύμως, ἐν δέ τισιν ὀπὸν καὶ ἐν ἄλλοις δάκρυον,* et de caus. plant. VI 11, 16 *καλοῦσι δὲ τὰ μὲν ὀπούς, τὰ δὲ δάκρυα. κοινότερον δὲ ὀπός, διαφέρει δὲ ἴσως οὐδέν, ἐπεὶ τό γε κοινότατον ἀνωνύμως λεγόμενον ἡ ὑγρότης ἡ οἰκεία καθ' ἕκαστον πέψιν ἔχουσα.* ex his generibus suci maxime illud quod de fico sumitur ad coagulandum lac utile esse ait idem de caus. plant. I 16, 7 *καίτοι γε τῆς τῶν ἡμέρων θερμότητος ἐκεῖνο φέρεται σημεῖον, ἡ τῶν ὀπῶν δύναμις. ὁ μὲν γὰρ τῆς συκῆς τὸ γάλα πήγνυσιν, ὁ δὲ τοῦ ἐρινεοῦ οὐ πήγνυσιν ἢ κακῶς.* apud Varronem autem quae de graecis vocabulis scripta sunt, neglegentius ad coagulum, cui eae res inserviunt, relata et in fine sententiae addita sunt, de quo dixi I 13, 2.

5 Non negarim inquam ideo aput diuae rumniae saccellum a pastoribus satam ficum ibi enim solent sacrificari lacte pro uino et pro lactentibus] *Rumiae sacellum* et deinde *sacrificare* Merula, *Ruminae sacellum* Schneiderus, *sacrificari* ex codice Victorius restituit. *lacte pro vino et pro bidentibus lactentibus* Ursinus hac addita explicatione, ‛nam aliis diis hostiis bidentibus et vino litabant: Rumiae vero lacte et hostiis lactentibus'. *lacte pro vino lactentibus* Gesnerus, quod

ita interpretatus est, 'pro lactentibus pueris divae Rumiae sacrificant lacte, quod pro vino adhibent'. lac, non vinum, in sacris divae Ruminae adhiberi narrat Varro apud Nonium p. 167, 23, Plutarchus Romul. 4, quaest. Rom. 57. sed pro lactentibus sive pueris sive pecudibus ea sacra fieri nescimus. neque credendum est Varronem duas nominis explicationes posuisse, alteram a genere sacrorum petitam, alteram ab iis pro quibus sacra fiunt, cum diversa praepositionis significatione, *lacte pro vino* et *pro lactentibus.* itaque deleta praepositione, quae perperam repetita erat, scripsi *lacte pro vino et lactentibus,* h. e. lacte, quod pro vino adhibetur, et lactentibus sacra Ruminae fiunt.

Mammae enim rumus siue ruminare ut ante dicebant a rumi etiam inde dicuntur subrumi agni lactantes a lacte] *Mammae enim rumis sive ruminare, ut ante dicebant, a rumi, et inde subrumi dicuntur agni lactentes a lacte* Merula. *mammae enim rumis sive rumae, ut ante dicebant, a rumi, et inde dicuntur subrumi agni lactentes a lacte* impressa inde ab Aldina editione exemplaria, quae vario modo viri docti emendare studuerunt. *a rumi* Sylburgius in Commeliniana editione p. 773 'velut exegema sequentis adverbii *inde* expungendum' adnotavit. *mamma enim rumis sive rumin: ea re, ut ante, dicebant a rumi, et inde dicuntur subrumi agni lactentes,* omisso tamquam glossemate *a lacte,* Scaliger, *mamma enim rumis sive rumina, ut ante dicebant: a rumi inde dicuntur subrumi agni lactentes* Ursinus, *mammae enim rumeis sive rumina, et, ut ante dicebant, a rumi etiam dicuntur subrumi agni lactentes* Pontedera p. 445, *mammas enim rumis sive rumina ante dicebant, et inde dicuntur subrumi* sqq. coniecit Schneiderus, *mammas enim rumis, si verum opinor, antiqui dicebant; a rumi deinde dicuntur subrumi agni lactentes* Reiterus quaest. Varron. gramm. p. 96. *rumis* nominativo casu dixit Varro de eadem re disputans II 1, 20 *antiquo enim vocabulo mamma rumis, ut opinor,* et apud Festum p. 270, 24, ubi in excerptis Pauli p. 271, 4 scripta sunt haec, *mamma autem rumis dicitur, unde et rustici appellant haedos subrumos, qui adhuc sub mammis habentur. ruma* idem apud Nonium p. 167, 24 *Rumam veteres mammam dixerunt: Varro Cato vel de liberis educandis, 'hisce manibus lacte fit, non vino, Cuninae propter cunas, Ruminae propter rumam, id est prisco*

vocabulo mammam, a quo subrumi etiam nunc dicuntur agni'. item *rumis* Fest. p. 306, 32 *Subrumari dicuntur haedi, cum ad mammam admoventur, quia ea rumis vocabatur vel quia rumine trahunt lacte sugentes* et Plin. XV 77 *lupa infantibus praebens rumim, ita vocabant mammam.* utrumque est in glossis latino-graecis v. II p. 176, 2 et 11. contra *rumen,* a quo *ruminare* dictum est, Non. p. 18, 11 *Rumen dicitur locus in ventre, quo cibus sumitur et unde redditur, unde et ruminare dicitur,* Paul. exc. Fest. p. 271, 6 *Rumen est pars colli, qua esca devoratur, unde rumare dicebatur, quod nunc ruminare,* ib. p. 9, 14, in glossis Amplonianis apud Loewium prodrom. gloss. p. 136 et gloss. nomin. p. 140, Isidor. orig. XI 1, 59. hoc de mamma a Varrone dictum esse credendum non erat interpretibus. itaque in scriptura archetypi verba haud dubie corrupta *siue ruminare,* quae ex iis quae supra scripta erant *divae Ruminae* videntur repetita esse, delevi, reliqua in hunc modum refinxi, *mamma enim rumis, ut ante dicebant: a rumi etiam nunc dicuntur subrumi agni, lactantes a lacte.*

6 Qua spargi solent sales melior fossiles quam marinus] *Quī aspergi solent sales: melior ē fossilis quam marinus* Merula. *ē* Politianus non delevit; sed in apographis *est* non legitur. *quin aspergi solent sales, melior fossilis* Iucundus. *qui inspergi solent* Ursinus. pro hoc *qui aspargi solent* scripsi, h. e. ex iis salibus, qui lacti aspargi solent, fossilis sal melior quam marinus: geopon. XVIII 19, 2 *καὶ ἅλες δὲ φρυκτοὶ πήσσουσι γάλα καὶ συκῆς ὀπὸς καὶ τὰ ἁπαλὰ αὐτῆς κλωνία ἢ φύλλα.*

7 Eadem re perinungunt] *Perungunt* edita ante Victorium exemplaria, *perinungunt* ex codice dedit Victorius.

9 Cum sole calidiore tonsa ex sudore eius lana fit mollior] *Quoniam sole* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *ex sudore ovis* coniecit Gesnerus, quod Schneiderus probavit. restituta lectione archetypi vera verborum compositio facile apparet, *cum sole calidiore tonsa, ex sudore eius lana fit mollior.* tum, cum ovis calidiore sole tonsa est, ex sudore eius lana mollior fit. eadem praecipiuntur in geoponicis XVIII 8, 4 *τηρεῖν δὲ χρὴ ὅπως εὖ μεμαγμένα μετὰ πρώτην ὥραν, ἀνεξηραμμένης τῆς ἐν τοῖς ἐρίοις διὰ νυκτὸς ἐπιπεσούσης δρόσου,*

κείρηται, μᾶλλον δὲ ἐν ἡλίῳ. συνιδροῦντος γὰρ τοῦ κειρομένου, ἀναλαμβάνεται ὁ ἱδρὼς ἐκ τῶν ἐρίων καὶ εὐχρούστερα καὶ μαλακώτερα γίνεται.

Alii vellera alii uellimna appellant ex quorum uocabulo animaduerti licet prius lana uulsuram quam tonsuram inuentam] *Alii vellera, alii velumia appellant. ex quorum vocabulo animadverti licet prius lanam vulsuram quam tonsuram inventam* Merula, ubi *lanae vulsuram* ex codice m dedit Iucundus, *velumina* Victorius. *vellimina* coniecit Scaliger, *velamina* idem coniect. in Varr. de ling. lat. V 48 p. 37. *velamina* vel *velamenta* a velando de lana ovium dici notum est: glossar. latino-graec. v. II p. 205, 29. Varro autem duo nomina *vellera* et *velamina* propter similitudinem soni tamquam duas formas unius vocabuli, quod a vellendo ductum esset, posuisse videtur. quare *ex quo vocabulo* scripsi. deinde pro *lana,* quod olim tamquam spurium notaveram, *in lana* dedi, *alii vellera, alii velamina appellant, ex quo vocabulo animadverti licet prius in lana vulsuram quam tonsuram inventam.*

10 Omnino tonsores in italia primum uenisse ex cilicia dicuntur p. r. c. a. CCCCLIII ut scriptum in publico ardeae in litteris extat eosque adduxisse publium ticinium maenam] *In italia primum venisse ex sicilia dicunt P. R. conss. an. CCCCLIIII* Merula ex Plinio VII 211 *sequens gentium consensus in tonsoribus fuit, sed Romanis tardior. in Italiam ex Sicilia venere post Romam conditam anno quadringentesimo quinquagesimo quarto adducente P. Titinio Mena, ut auctor est Varro. antea intonsi fuere,* ubi *thinnio* est in libris manu scriptis, *Titinio* dedit Harduinus. apud Varronem *Licinium* scribendum esse coniecit Sylburgius in indice editionis Commelinianae v. *Menam* ex Columella XII 4, 2, ubi inter eos qui de rebus rusticis scripserunt *Menas* (*mecenas* cod. Sang.) *Licinius* nominatur. *Titinium* ex coniectura Harduini recepi. numerum retinui eum qui in archetypo Varronis fuit, quamquam de hoc quoque Plinio fidem habendam esse puto. praeterea *in Italiam* scribendum esse apparet. de passivo *dicuntur,* pro quo *dicunt* Pontedera p. 445 et Schneiderus probaverunt propter ea quae sequuntur *eosque adduxisse,* dubitari non debebat. nam in publicis Ardeatium litteris haec scripta fuisse Varro refert.

11 Fructum ut ouis e lana ad uestimentum sic caprae pilus ministrat ad usum nauticum] *Ut fructum ovis* ex principe editione, *sic capra pilos* ex Aldina receptum erat. ad vera invenienda archetypi scriptura viam monstrabat, *fructum ut ovis e lana ad vestimentum, sic capra e pilis ministrat ad usum nauticum.*

12 Unde cilicia et cetera eius generis solent fieri sed quod primum ea tonsura in cilicia sit instituta nomen id cilicas adiecisse dicunt] *Eius generis ferri solent* Iucundus, quem deinde reliqui editores secuti sunt. *nomen id ciliciis adiecisse* Ursinus. cilicia sunt panni ex pilis caprinis facti, qui, quod tonsura caprorum primum in Cilicia instituta est, eo nomine appellati sunt. his igitur ipsi Cilices, a quibus usus eorum ortus erat, nomen dicuntur adiecisse: Serv. in Verg. georg. III 313 *usum in castrorum: quod inde tormenta fiant itemque cilicia, quae Celsus ait retulisse Varronem ideo sic appellari, quod usus eorum in Cilicia ortus sit.*

Illi hoc neque ab hoc quod mutaret cossinius et simul uituli libertus] *Cum ille hoc, neque quisquam abnutaret, simul Vituli* sqq. Ursinus, qui in superioribus *dicunt* deleverat. *ille hoc, neque ab hoc qui mutaret et simul* sqq. Gesnerus, quod Schneiderus probavit. pravo iudicio interpretes de Cossinii nomine dubitaverunt, cum ad illius disputationem de lacte et tonsura haec referrent. apparet enim verba, quibus sermonibus colloquentium finis imponitur, ad universum librum pertinere. Cossinius autem nominatim appellatur, non solum quod illi extremae partes tributae erant, sed etiam quod ab eius adhortatione II 1, 1 omnis sermonum ratio profecta erat.

Itaque discedimus ego et scrofa in hortos ad uitulum niger in turrani in oste illi partim domum partim ad lenatem] *Ad Vitulum Nigrum Turannium (*non *Turrannium). mox illi partim domum, partim ad lenatem* edita ante Victorium exemplaria, *ad Vitulum, Niger in Turranii nostri, illi partim domum, partim ad Lenatem* Victorius, ubi *Niger in Turranianos, et illi* Scaliger coniecit *ad Vitulum, Niger Turrani noster, alii partim domum, partim ad Maenatem* Ursinus. Turranius, ad quem liber scriptus est, iisdem verbis appellatur II praef. 6.

de Menate dictum est II 1, 1. *illi* autem, pro quo Ursinus *alii* scribi voluit, sunt ii qui praeter Varronem et Scrofam sermonum participes fuerant.

III

I, 1 Quidni pinni dubium non est quin hae non solum loco discretae sint] *Quidni Pinni* Politianus in margine principis editionis ex codice adscripsit, *quidni pinnii* apographa, *Q. Pinni* Merula. *quidni Pinni* ex archetypo restitui. nam *quidni* in negativa sententia *dubium non est* ponitur cum vi adfirmandi, ut significetur illud quod per se certum est. praenomen autem Pinnii, ad quem Varronis liber scriptus est, memoriae non est proditum. T. Pinnius appellatur a Cicerone ep. ad fam. XIII 61. — *locum* vitio eorum qui Victorii editionem a. 1543 repetiverunt vulgatum erat, quod inepte Gesnerus defendit. nam ipse Victorius cum antiquioribus *loco* dederat.

2 *Ogygos* ex manu scriptis libris restitui. olim *Ogyges* ex principe editione receptum erat.

Nam in hoc nunc denique est ut dici possit] *Nunc* deleri voluit Ursinus, qui *in hoc* de tempore dictum accepit. *iam in hoc* coniecit Popma. *nam in hoc — condita Roma est* in parenthesi posita Gesnerus et Schneiderus exhibuerunt. deleto *nam,* quo ordo verborum perturbatur, eam sententiam, quam res postulabat, restitui: cum vetustissimum oppidum apud Graecos sit Thebae, in agro Romano Roma, in hoc, h. e. in hoc oppido, nunc denique, non tum cum Ennius scripsit, dici potest septingentos fere esse annos, postquam Roma condita est; Thebae autem circiter duo milia annorum et centum sunt.

4 Maiores nostri ex urbe in agris redigebant suos ciues quod et in pace a rusticis romanis alebantur et in bello ab his alebantur] *In agros redigebant — et in bello ab his tuebantur et alebantur* Merula, *in agris redigebant — et in bello ab his tuebantur* Iucundus, quem reliqui editores secuti sunt. *his se tuebantur* Madvigius advers. v. II p. 180 coniecit. *in agros* scribendum esse Schneiderus monuit. deinde *in bello ab his ducebantur* scripsi, quamquam ne hoc quidem certum esse scio. nam in archetypo genuinum verbum prave repetito verbo *alebantur* perierat.

5 *Agere vitam* libri manu scripti omnes et impressa inde ab Aldina editione exemplaria, *vitam agere* in principe editione Politianus non correxit.

6 In graecia aeolis boeoti sine afflatu uocant collis thebas] *Aeoleis Boeotii* Victorius. *Aeolis* et Varro dixit III 12, 6 de ling. lat. V 25 et 102 et alii, quorum exempla Lachmannus in Lucret. p. 280 dedit. *tebas* Merula et Victorii editio repetita: nam ipse *thebas* ex Aldina editione receperat.

Cuius uestigium in agro sabino uia salaria non longe a rete miliarius cliuus appellatur thebae. Cum agriculturam primo propter paupertatem maxime indiscretam habebant quod a pastoribus qui erant orti in eodem agro et serebant et pascebant quae postea creuerunt pecunia diuiserunt] *Rete* apographa, *reate* princeps editio a Politiano non correcta. *rete* in archetypo videtur scriptum fuisse, postea correctum *reate*. *miliarius clivus appellatur. Tebae cum agriculturam primo propter paupertatem maxime indiscretam haberent* sqq. Merula, *milliarius clivus appellantur Thebae, Cum agriculturam primo propter paupertatem maxime indiscretam haberent, quod a pastoribus qui erant orti in eodem agro et serebant et pascebant, qui postea creverunt peculia diviserunt* Iucundus, ubi *appellatur* dedit Victorius, *Tebae* editores ex repetita Victorii editione. archetypi lectionem restitui, sed *cum* coniunctionem, quae in codice in initio novae enuntiationis, sicut Politianus indicavit, posita erat, transposui et perturbatum verborum ordinem correxi, *cuius vestigium in agro Sabino via Salaria non longe a Reate, miliarius clivus cum appellatur tebae. agri culturam primo propter paupertatem maxime indiscretam habebant, quod a pastoribus qui erant orti in eodem agro et serebant et pascebant: quae postea creverunt pecunia diviserunt.* vestigium priscae linguae, qua colles vocabantur tebae, est in agro Sabino, cum miliarius clivus, qui est in via Salaria, eo nomine appellatur. nam vetus Sabinorum vocabulum a graeca origine repeti et ad nomen graecae urbis explicandum adhiberi voluit Varro. deinde de principiis agri culturae scribit haec: primum homines qui a pastoribus orti erant culturam agrorum non discretam habebant a pastionibus, cum propter paupertatem in eodem agro et greges pascerent et frumenta

sererent; postea ea quae et in agris et in gregibus creverunt pecunia data diviserunt, quo factum est ut alii essent pastores, alii agricolae. in iis quae adhuc ex Aldina editione recepta erant, *qui postea creverunt peculia diviserunt,* neque de hominibus qui postea nati sunt recte dicitur *qui postea creverunt,* neque *peculia* dici poterant divisae agricolarum et pastorum possessiones.

8 Multum homines locupletes ob eam rem aut conductos aut emptos habent saltus] *Multum homines locupletat et ob eam rem* sqq. Iucundus. in lectione archetypi, quam restitui, *multum* adverbii loco positum et de iis quae saepe fiunt dictum est: III 5, 8 *in fenus des licebit multum,* 15, 2 *ea non utuntur multum.* eodem referri poterant haec, I 40, 5 *multi qui haruspices audiunt multum,* ubi *multum* tamquam repetitum ex superioribus inclusi.

Altera uillatica quod humilis uidetur a quibusdam adiecta ad agriculturam cum esset pastio neque explicata tota separatim quod sciam ab ullo] *Altera, quod humilis videretur, a quibusdam adiecta ad agriculturam neque explicata separatim, quod sciam, ab ullo* Ursinus, ex quibus *videretur* probavit Gesnerus. *altera villatica pastio, quod humilis videretur, a quibusdam adiecta ad agriculturam est neque explicata* sqq. Schneiderus coniecit. villatica pastio, propterea quod videtur humilis esse, a quibusdam ad agri culturam adiecta est, sic quasi illius pars esset, cum tamen pro pastione potius habenda esset.

10 Cum enim uillam haberes opere tectorio et intestino ac pauimentis nobilibus lithostrotis spectandam parum putasses esse ni tuis quoque litteris exornati parietes essent ego quoque quo ornatior ea esse posset fructu quod factu quod facere possem haec ad te misi] *Ni tuis* editio princeps a Politiano non correcta et codex Florentinus, *intuis* B et Parisinus codex, *intus* Caesenas, *inscius* m.' *exornati parietes essent. Ego quoque quo ornatior ea esse posset fructu quam factu, quoad facere possem ad te misi haec* Merula, ubi *haec ad te misi* Iucundus restituit, reliqua ex principe editione repetivit. *parumque putasses esse, ni tuis quoque litteris exornati parietes essent: ego quoque quo ornatior ea esse posset fructu quam sumptu* sqq. Ursinus. *ni tui*

quoque et deinde *quo ornatior ea esse posset tam fructu quam factu* scribendum Gesnerus coniecit. *fructu quam structu* Schneiderus, *fructu quam fastu* Madvigius advers. v. II p. 180 coniecit. ordinem verborum, quae ab editoribus prava distinctione distracta erant, Ursini coniectura *parumque* demonstravit. pro hoc *et parum* scripsi. deinde *tuis litteris*, si verum est, ad libros a Pinnio scriptos pertinet, quamquam de his memoriae nihil proditum est. denique quod in archetypo scriptum erat *quod factu* frustra coniecturis emendare studuerunt editores. apparet enim non corrigenda, sed delenda esse verba, quae prava repetitione orta erant, *cum enim villam haberes — spectandam et parum putasses esse, ni tuis quoque litteris exornati parietes essent, ego quoque, quo ornatior ea esse posset fructu, quod facere possem, haec ad te misi.*

II 1 Comitiis aediliciis cum sole caldo ego et q̄. axius senator tribulis suffragium tulissemus] *Ego atque Axius* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit, *ego et quae* (vel *que*) *axius* apographa, *ego et Q. Axius* Victorius, quod legerat Plinius VIII 167. *Q. Axius* dicitur idem apud Gellium VI 3, 10 et apud Ciceronem ad Att. X 11, 2, ubi *que anxius*, et ib. 13, 2, ubi *a Daxio* in Mediceo codice scriptum est. reliquis locis et a Varrone et a Cicerone sine praenomine Axius appellatur. ceterum prava distinctione Schneiderus *comitiis aediliciis, cum sole* sqq. dederat: nam recte *comitiis aediliciis cum sole* sqq. antiquiores.

Dum diribentur inquid suffragia] *Dirimuntur* Iucundus, *diribentur* ex manu scriptis libris Angelius restituit. *dirimentur* et III 5, 18 *dirimerent* pro *diriberent* Gesnerus et Schneiderus dederunt.

Vis potius uillae publicae utamur umbra quam priuati candidati tabella aedificemus nobis] *Quam privati candidati tabella, dum ita aedificemus nobis* Iucundus, *quam privata candidati tabella* (sive potius *umbella*) *umbrificemus nobis* Ursinus hac addita interpretatione, 'tabellam enim sive umbellam candidati tabernaculum sive umbraculum intelligit, quod in campo Martio tendebant, ubi convenirent et se a sole et pluvia defenderent'. archetypi lectionem ex principe editione Gesnerus restituit. sed quae sit candidati tabella dimidiata vel quo verba Varronis, si vera est librorum scriptura, pertineant,

nescimus. nam vanae sunt de ea re opiniones interpretum. tabernam a candidato in campo factam, in quam ipse cum fautoribus se reciperet, propter exiguum spatium vel propter defectum structurae dimidiatam dici Turnebus advers. 4, 6 et 8, 7, Scaliger, Gesnerus putaverunt. tabellam, in qua nomen candidati scriptum erat, dici voluit Valesius in Ammian. Marcell. XVIII 5, 6: hanc enim cum Axius et Varro conscidissent 'et dimidiatam quidem, in qua scriptum erat candidati eius cui favebant nomen, in cistam coniecissent, reliqua tabellae parte umbram sibi facere poterant'. non plus profecit Stobbius Philolog. a. 1868 v. 27 p. 98 divisa inter populum et principem comitia significari putans.

Non solum quod dicitur malum consilium consultori est pessimum sed etiam bonum consilium qui consulit et qui consulitur bonum habendum] *Esse pessimum* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit, *est pessimum* apographa omnia et Victorius. *qui consulit et cui consulitur* Ursinus, quod Schneiderus probavit. consulit Axius, qui quaerendo a Varrone consilium petiverat; consulitur Varro, qui respondendo id de quo ille quaesiverat probat. versus autem, cuius sententiam, non verba, Varro referre volebat, apud Gellium IV 5, 5 legitur, *tum igitur, quod in Etruscos aruspices male consulentes animadversum vindicatumque fuerat, versus hic scite factus cantatusque esse a pueris urbe tota fertur, 'Malum consilium consultori pessimum est'*.

2 Sedebat ad sinistram ei] *Ei* ex codice adnotavit Politianus, de quo falsa rettulit Gesnerus; idem habent apographa et Victorius, *eius* m et edita ante Victorium exemplaria.

3 Quo uis aues] *Quo uis* praeter Parisinum codicem habent Florentinus et Caesenas, *cuius* in principe editione Politianus non correxit.

Ad lacum uelini eunti] *Lacum uelini* hoc loco habent libri manu scripti et *lacu uelini* de ling. lat. V 71 codex Florentinus. *Velinum lacum* dixerunt alii, *ad angulum Velini* Varro postea § 9. de lacu Velino controversiae Interamnatium et Reatinorum fuerunt anno 700: Cic. ad Att. IV 15, 5, pro Scaur. 2, 27.

4 Num minium aut harmonium num quod emblema aut lithostrotum quae illic omnia contra aurum] *Har-*

monium vel *armonium* apographa, *armenium* Iucundus ex Plinio XXXV 30 *floridi sunt quos dominus pingenti praestat, minium, armenium, cinnabaris* sqq. idem *aurum*, quod ex superioribus repetitum erat, delevit.

Haec quo succedant e campo ciues et reliqui omnes illa quo equae et sini] *Sini* omnia apographa, *asini* Politianus in principe editione non correxit. *sini* in archetypo videtur scriptum fuisse, deinde correctum *asini*. *homines* autem scribendum esse, non *omnes*, ex his ipsis quae subiecta sunt, *equae et asini*, intellegi poterat; et ineptum est dicere reliquos omnes in villam publicam succedere.

Ubi cohortes ad dilectum consuli adductae considant] *A dilectu* coniecit Madvigius advers. v. II p. 180, quoniam ante dilectum cohortes non essent; item Verfass. u. Verwalt. d. röm. Staates v. II p. 472.

Ubi censores censu admittant populum] *Censum*, 'hoc est ut censeatur', Ursinus. *censu* ablativo casu, ut esset 'quando census agitur', Gronovius de pecun. vet. IV 1 defendit. rectius Gesnerus, 'possit etiam videri *censu* dativus antiquus pro *ad censum*'.

5 Tua inquid scilicet auxius haec in campo martio extremo utilis] *Axius* Merula. *scilicet* omisit Iucundus, Axii nomen Victorius delevit. utrumque ex archetypo restitui, sed transposito *scilicet* perturbatum verborum ordinem correxi, *tua scilicet, inquit Axius, haec* sqq. respondet enim haec Axius cum ironia ad praecedentem Appii sermonem, quo ille villam publicam in campo Martio laudaverat. utilis autem dicitur villa, quae sine ornamentis ad solam utilitatem facta est.

Sumptuosior quam omnis omnium uniuersae reatinae tum enim oblitae tabulis pictis nec minus signis ad mea uestigium ubi sit nullum lysippi aut ante philu et crebra sartoris et pastoris] *Ad* (non *at*) *mea* omnia apographa. *oblita* et deinde *at in ea vestigium ubi sit Lysippi aut Antephyli et crebra satoris et pastoris* Merula. *sumptuosior quam omnes omnium reatinae, tum et oblita tabulis est pictis, nec minus signis ornata. at meam vestigium ubi sit nullum Lysippi aut Antiphyli videbis, sed crebrum satoris et pastoris* Iucundus, ubi Victorius *at mea* et deinde *Antiphyli sed crebra*

dedit, reliqua ex Aldina editione repetivit; *cum et oblita tabulis est* Gesnerus. *tam et oblita tabulis pictis, nec minus signis ornata: an mea vestigium ubi sit nullum Lysippi aut Antiphili* Schneiderus ex coniectura Pontederae p. 447. *at in mea vestigium ubist Lysippi aut Antiphili? sed crebra* Madvigius advers. v. II p. 180. archetypi scripturam in hunc modum emendavi, *sumptuosior quam omnes omnium universae Reatinae? tua enim oblita tabulis pictis nec minus signis; at mea, vestigium ubi sit nullum Lysippi aut Antiphili, at crebra sartoris et pastoris.* nam in hac copia verborum, *omnes omnium universae Reatinae,* non magis offendere debebant editores, quam in brevitate dicendi, *oblita tabulis pictis nec minus signis.* villa publica tabulis pictis et signis referta est, contra Axii villa ita instructa est, ut nulla sint graecorum artificum vestigia, sed plurima rusticorum hominum. *Antiphilu* Scaliger et Ursinus probaverunt, *Antiphili* scripsi. nam graecam terminationem in genetivo a Varrone admissam esse non inveni. nominativo casu in archetypo scripta erant haec, I 1, 8 *Aristandros* et *Rhodios*, 1, 9 *Dionysios,* 9, 7 *Bithynos*, 40, 1 *physicos,* II 5, 4 *Peloponnesos* et *Homogyros*, III 1, 2 *Ogygos,* accusativo II 6, 2 *Rhodon*, III 16, 7 *Olympon*, item II 4, 10; 17 *choeron,* 5, 4 *busycon* et *bulimon,* III 1, 3 *cataclysmon* et plurali numero I 57, 2. I 63 *sirus,* III 16, 3 *melitturgoe;* in neutro genere plurima constanti fere usu, ut *ornithoboscion* et talia praeter ea quae in communem usum recepta erant, III 5, 9 *museum*, III 5, 1 *peristylum,* ib. 11 *epistylum*, sed II praef. 2 *peristylon*, contra III 5, 17 *hemisphaerium,* 10, 1 *amphibium,* 13, 2 *therotrophium;* item II 1, 2 *historicon* et III 16, 3 adverbium *historicos.*

Cum uilla non sit sine fundo magno] *Cum uilla* Am, *cum illa* apographa Italorum, *cum ī illa* editio princeps a Politiano non correcta. *cum uilla* deleta *u* littera in archetypo fuisse videtur. *cum villa* Iucundus, quem reliqui editores secuti sunt. verum esse *cum illa* Ursinus vidit. apparet enim de Axii villa haec dici, non de omni villa, quasi sine magno fundo villa esse non possit.

7 Quadraginta milibus] *Quadringentis milibus* Ursinus in Varr. II 1, 14 ex Plinio VIII 167 *asinum CCCC milibus nummum emptum Q. Axio senatori auctor est M. Varro, haud scio an omnium pretio animalium victo.* errori potius Plinii eum numerum tribuendum esse dixi II 8, 3.

7 Metuo ne pro uilla emam ostia in litore seiana sedes] *Ostiae in litore seianas aedes* Merula. *Ostiae in litore* deleri voluit Ursinus. *Ostia,* quod olim in margine videtur adscriptum fuisse, inclusi. nam si nomen repetere volebat Varro, *in Ostiensi litore* potius dicere debebat.

8 Cum diceret nullam se accepisse uillam qua magis delectatus esset] *Accedisse* Scaliger, *accessisse* Ursinus. *accepisse* interpretatur Gesnerus 'nulla se villa acceptum esse'.

9 Quid gus inquit est ista uilla] *Quid igitur inquit* edita inde ab Aldina editione exemplaria, neque probabilior corrupti vocabuli emendatio inventa est. *quod genus inquit* Popma coniecit.

Nummius uilla tua eit] *Non minus villa tua erit* edita inde a principe editione exemplaria, *num minus villa tua erit* Madvigius advers. v. II p. 180. neque de futuro tempore *erit* dubitandum est: II 1, 25 *quo pacto enim erunt novenae partes?* et similiter I 2, 21 *sic venalium greges dicemus agri culturam esse,* ib. *sic etiam res aliae erunt adsumendae.*

10 Nihilo minus esse uillam eam quae esset simplex rusticam quam eam in quo esset utrumque et ea et urbana] *Ea quae esset simplex rustica* editio princeps a Politiano non correcta, *eam — rusticam* apographa. *eam quae esset simplex rustica, quam eam in qua esset utrunque, et rustica scilicet et urbana* Iucundus, ubi Victorius ex 'optimis exemplaribus' *et ea et urbana* restituit. *et ea et urbana* tamquam glossema Gesnerus inclusit. *eam quae esset utrumque* scripsi, sicut supra *quid est ista villa* scriptum erat, *nihilo minus esse villam eam quae esset simplex rustica, quam eam quae esset utrumque, et ea et urbana.* villae nomine non minus digna est ea quae simplex rustica est, quam ea quae simul et rustica villa est propter fructum et urbana propter ornatum.

Fructus capiantur magni — utrum propter oues aut propter aues] *Capiuntur* et deinde *an propter aves* ex codice m Iucundus.

11 Quae ad uillam si in aluariis opus faciunt] *Si in* libri manu scripti, *sin* in principe editione Politianus non correxit. *aluariis* cum Politiano A et codex Florentinus, *aluearis*

libri recentiores. *ad villam in alveariis* Iucundus, *ad villam Seii in alveariis* ex coniectura Ursini Schneiderus. Seii nomen similiter corruptum erat III 11, 2. *alvarium* et *alvaria* in archetypo scriptum erat III 3, 5. 12, 2. 16, 10; 11; 15; apud Columellam in codice Sangermanensi IX 11, 1. 15, 5 *alvare,* IX 5, 3. 6, 1. 7, 2; 4. 9, 1. 14, 10. 15, 11 *alvaria* vel *albaria,* IX 8, 1 *alvaribus,* IX 15, 6 *albario obiecta;* in manu scriptis libris Plinii XXI 70 et 80 *alvaria,* XII 98. XXVIII 79 *alvariis,* in titulo Cordubensi CIL v. II 2242 *alvari locum occupavit.* apud Quintilianum I 12, 7 *alvaribus* ex Ambrosiano codice restituendum est. et hanc solam nominis formam veteres grammatici noverunt, Charis. p. 106, 31 *Alvaria neutro genere pluraliter dicuntur, Vergilius* (georg. IV 34) '*seu lento fuerint alvaria vimine texta*', *quamvis Cicero in Oeconomico singulariter dixerit* '*apes in alvarium concesserant*'. in excerptis Capri p. 107, 12 *alvaria* in Montepessulano codice scriptum est. *alvearia* inferioris aetatis grammatici, Beda de metr. p. 252, 2 et in glossis saepius. item *alvi* dicuntur apum, non *alvei,* apud Varronem III 16 et apud Columellam in nono libro saepe. semel apud Varronem III 16, 8 in archetypo vitiose scriptum erat *alvei,* bis apud Columellam IX 9, 4 et 14, 1 *alveis* et IX 3, 1 *alveorum* vitiose in Sangermanensi codice. ceterum *alvarium* accusativo casu dixit Varro III 16, 11 et 15, sicut Cicero apud Charisium, et *alvariis* Plinius; *alvare* et *alvaribus* Columella et Quintilianus, sed *alvario obiecta* Columella l. c., nisi ibi *alvari* potius scribendum est.

Et nunc pluris tua uilla illic natos uerres lanio uendis quam hinc apros macellarios eius] *Et num pluris tua villa illic natos verres lanio vendis, quam hic apros milliarios emis?* Merula, *et num pluris nunc tu e villa illic natos verres lanio vendis, quam hic apros macellarios emis?* Iucundus, ubi *quam hic apros macellarios Seius* Victorius dedit: nam *hic* in editione retinuit, quamquam in explicationibus ex codice *hinc* scripsit. *macellario Seius* rectius Turnebus adversar. 8, 7 et Ursinus. *e villa* deleri voluit Ursinus. hunc secutus olim *tua villa* tamquam adscriptum ad adverbium *illic* inclusi. sed verum esse puto *tu e villa,* quod ex Aldina editione receptum erat, *et num pluris tu e villa illic natos verres lanio vendis, quam hinc apros macellario Seius?* Axius enim e villa lanio vendit verres,

qui ibi nati erant, Seius ex sua villa macellario vendit apros non natos ibidem, sed in leporario habitos.

12 Posse ad te fieri] *Ad te* omnia apographa et ante Victorium Angelius, *apud te* in principe editione Politianus non correxit.

13 Duo enim genera cum sint pastionum unum agreste in quo pecuariae sunt alterum uillaticum in quo sunt gallinae ac columbae et apes et cetera quae in uilla solent pasci de quibus et poenus mago et cassius dionysius et alii quod separatim ac dispersim in libris reliquerunt quas seius legisse uidetur] *Duo genera* et deinde *quos Seius* editio princeps: *quas* Politianus ex codice adnotavit. *duo enim genera cum sint — alii quid separatim ac dispersim in libris reliquerunt, quos Seius legisse videtur* edita inde ab Aldina editione exemplaria. de structura verborum Gesnerus adnotavit haec, 'protasis continetur solis verbis *duo enim genera cum sint pastionum,* reliqua omnia pertinent ad apodosin'; *hoc* (immo *hos*) *Seius* scribi voluit Ursinus, *duo genera sunt pastionum* Schneiderus. *alii quaedam* et deinde *quae Seius* scripsi. nam intermissa post relativam sententiam *de quibus — reliquerunt* compositio verborum neglegentiae a Varronis sermone non alienae tribui poterit, *duo enim genera cum sint pastionum —, de quibus et Poenus Mago et Cassius Dionysius et alii quaedam — reliquerunt, quae Seius legisse videtur et ideo ex iis pastionibus — fructus capere.* alia eius anacoluthiae exempla composui I 1, 2.

14 Aprorum ceterae uenationes] *Aprorum et ceterae venationis* Iucundus. *aprorum et cetera venationis* editio Victorii manifesto editoris errore, qui tamen deinde in reliquas editiones propagatus erat. *venatio* dicitur omne genus animalium, quae saepto includuntur, III 12, 2 *saeptum venationis,* Colum. IX praef. 1 *clausa venatio.*

Ex quibus rebus scriba librarius — plus quinquagena milia e uilla capere dicebat] *E villa* ex coniectura Ursini Gesnerus et Schneiderus incluserunt. geminatae praepositionis exempla dedi II praef. 5.

15 Atque in hac uilla qui est ornithon] *Atqui* coniecit Ursinus. Varronis sermonem post interpellationem Axii continuari adnotavit Gesnerus.

Ut sexaginta milia ea pars reddiderit eo anno uillae] *Ea pars villae reddiderit eo anno* Iucundus. ordinem verborum qui fuit in archetypo Victorius restituit.

16 Sed ad hunc bolum peruenias] *Sed ut ad hunc bolum pervenias* ex Aldina editione receptum erat, *sed ad hunc bolum ut pervenias* Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 9.

Cenae quae tunc innumerabiles excandefaciunt annonam macelli reliquis annis omnibus et hanc expectabis summam spero non tibi decoquet non ornithon neque hoc accedit his moribus nisi raro ut decipiaris quotus quisque enim est annus quo non uideas epulum aut triumphum aut collegia non epulari quae nunc innumerabiles incendunt annonam] *Quae tunc* priore loco, *quae nunc* posteriore omnes: *tunc* posteriore loco Politianus adnotavit, sed non ex Marciano codice, sicut Gesnerus indicavit. *quae tunc innumerabiles excandefaciebant* Iucundus et post hunc reliqui editores. *ne decipiaris* idem Iucundus. *omnibus si hanc expectabis* Angelius. *reliquis annis omnibus, si hanc spectabis summam, spero tibi non decoquet ornithon, neque hoc accidat his moribus, nisi raro, ne decipiaris* et deinde *nunc innumerabilia incendunt* Ursinus. *reliquis annis omnibus et hanc expectabis summam spero non tibi decoquet non ornithon. neque hoc accidit his moribus nisi raro ut decipiaris* sqq. edita inde a Victorio exemplaria, ubi Gesnerus et Schneiderus *non* et post *decoquet* et post *collegia* incluserunt. *reliquis annis omnibus, ait, hanc expectabis summam* et deinde *accidet* coniecit Nettleship annal. philol. Cantabr. a. 1877 p. 175. restituta archetypi scriptura Zahlfeldtius orationem ita conformavit, ut sermonem Varronis post *innumerabiles* finitam exciperet Merula, cui primae partes disputationis supra mandatae erant, eique reliqua tribuerentur, *cenae quae tunc innumerabiles.* (Merula) *Excandefaciunt annonam macelli reliquis annis omnibus et hanc exspectabis summam. spero non tibi decoquet nunc ornithon neque hoc accidet his moribus nisi raro ut decipiaris* sqq. in quibus neque sermo inter Varronem et Merulam divisus, qui uni Varroni debetur, probari potest, neque ipsa verba apte procedunt. itaque primum pro *tunc* scripsi *nunc,* quod infra in archetypo scriptum erat, deinde *et* ante spero addidi, *non* post *decoquet* inepte repetitum delevi,

cenae, quae nunc innumerabiles excande faciunt annonam macelli. reliquis annis omnibus et hanc expectabis summam et, spero, non tibi decoquet ornithon, h. e. et summam supra dictam non assequeris et ornithon, ut spero, non deficiet. maximus enim fructus ex ornithone capitur tum, cum epulae publicae vel cenae collegiorum fiunt, quibus pretium rerum venalium augetur; reliquis annis, quibus eae non sunt, quamvis ad eandem summam non perveniatur, tamen illae pastiones suum fructum praebent. tum in his, *quotus quisque enim est annus, quo non videas epulum aut triumphum aut collegia non epulari,* repetitum *non* offendere non debebat editores: nullus fere annus est, quo epulum aut triumphum non videas aut quo collegia epulari non videas. denique ea quae restant, *quae nunc innumerabiles incendunt annonam,* ex superiore loco inepte repetita esse apparet, sicut Schneiderus significavit.

17 *Abuccius* et hoc loco et III 6, 6 fuit in archetypo, quod Hertzius annal. philol. a. 1873 p. 337 defendit. *Albutius* olim utroque loco ex principe editione receptum erat. ceterum sermoni Varronis, quem paucis interpositis, *sed propter luxuriam inquit* sqq., Axius interpellaverat, haec continuantur.

Minus decem milia] *Minus dena millia* edita inde ab Aldina editione exemplaria.

Se supra centum milia e uilla recepturum agro] *Agro,* quod in editis inde a principe editione exemplaribus omissum neque a Politiano ex codice adnotatum est, habent apographa omnia, recte delevit Merula: videtur enim ex eo quod sequitur *age* ortum esse. *e villa* deleri voluit Ursinus, *ex illa* coniecit Gesnerus.

Age non M. Cato nuper cum lucilli accepit tutelam e piscinis eius quadraginta milibus sestertis uendidit piscis] *Lucilli* etiam codex Sangermanensis Columellae VIII 16, 5, *lucilii* codices Macrobii Saturn. III 15, 6. *luculli* apud Varronem habent libri recentiores et impressa inde a principe editione exemplaria. est autem Lucullus Lucii Luculli, qui contra Mithridatem pugnavit, filius, cuius tutelam Cato avunculus gerebat. piscinae Lucullorum laudantur a Varrone III 3, 10 et 17, 8. *quadragies sestertium* coniecit Ursinus ex Plinio IX 170 |XL| *HS piscinae a defuncto illo veniere.* cum Varronis codice consentiunt codices Macrobii

l. c., *quod M. Varro in libro de agri cultura refert M. Catonem, qui post Uticae periit, cum heres testamento Luculli esset relictus, pisces de piscina eius quadraginta milibus vendidisse.* piscinas Luculli quadringentis milibus sestertium veniisse dicit Columella l. c. *ac tamen isdem temporibus, quibus hanc memorabat Varro luxuriam, maxime laudatur severitas Catonis, qui nihilo minus et ipse tutor Luculli grandi aere sestertium milium quadringentorum piscinas pupilli sui venditabat.*

18 Ille qui simulac promiseris minerual incipiam inquit id est cenam] *Quin simulac* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *qui* ex archetypo restitui, quamquam id ab aliis cum vi adfirmandi in initio sententiae positum non inveni. *id est cenam,* quae post *minerval* transposuit Schneiderus, inclusi.

Ego uero non recuso uel hodie ex ista pastione crebro] *Et ex ista pastione* ex Aldina editione Victorius recepit, ubi *et* ab iis qui postea editionem Victorii expresserunt omissum est. *atque ex ista pastione* Pontedera p. 447; Aldinae editionis lectionem dedit Schneiderus. *vel hodie vel ex ista pastione crebro* scripsi. promittit enim Axius se mercedem daturum esse vel eo ipso die vel postea ex fructu pastionis saepius.

Expone merula non grauate primum inquit] *Exponere, Merula, non gravare. Primum inquit* Iucundus, *expone, Merula, non gravate. Primum inquit* Victorius, qui haec adnotavit, 'Elegantior est antiqua lectio, quam restitui duobus verbis immutatis'. pravam verborum distinctionem, quae erat in editionibus, Pontedera p. 447 correxit.

III 1 *Dico* omnia apographa et ex ipso archetypo, ut videtur, Victorius, *dicam* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit.

2 Ubi soliti lepores sint] *Soli lepores* Victorius var. lect. 32, 11 restituit ex Gellio II 20, 2 *verba Varronis subieci, 'villaticae pastionis genera sunt tria — animalia quae pascuntur'.* de eadem re Varro III 12, 1 scribit *nam neque solum lepores in eo includuntur silva — sed etiam cervi aut capreae.*

Animalia quae pascantur] *Pascuntur* codices Gellii l. c. et apud Varronem codex Florentinus et Merula, *pascantur,* quod fuit in archetypo, edita inde ab Aldina editione exemplaria.

3 Harum singula genera minimum in binas species

diuidi possunt in prima parte ut sint quae terra modo sint contentae ut sunt pauones turtures turdi altera specie sunt quae non sunt contentae terra solum] *In prima parte ut sunt quae terra modo sunt contentae* Merula, *in prima parte ut sint, quae terra modo sunt contenta, ut sunt pavones turtures turdi. altera species eorum sunt, quae non sunt contenta terra solum* Iucundus, ubi *eorum* Victorius delevit, *horum singula* et deinde *altera specie sint quae non* Ursinus coniecit. *harum rerum singula* scripsi, sicut supra scriptum est *scientem esse oportet earum rerum* et postea *earum rerum cultura.* deinde addita *in* praepositione scripsi *in altera specie sunt:* nam in mutata structura verborum praepositio omitti non poterat, *harum rerum singula genera minimum in binas species dividi possunt, in prima parte ut sint quae terra modo sint contentae, ut sunt pavones turtures turdi: in altera specie sunt quae non sunt contentae terra solum.* similiter structura verborum mutata est in his quae de altero genere scripta sunt, *duas habet diversas species, unam in qua est aper caprea lepus, altera item extra villam quae sunt,* h. e. altera species item earum rerum est, quae extra villam sunt. *alteram extra villam* coniecit Ursinus.

Cocleae editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *chocleae* Florentinus, *cochleae* alia apographa.

4 De his sex partibus ad ista tria genera artificum paranda aucupes uenatores piscatores ut ab iis emenda quae tuorum seruorum diligentia tuearis in fetura ad partus et nata nutricare saginisque in macellum ut peruiant] *Nutricari* Victorius ex archetypo adnotavit manifesto errore: nam *nutricare* Politianus et apographa. *ab his emenda — nutricare saginesque, in macellum ut perveniant* Merula. *de his sex partibus adhuc ista tria genera artificum comparanda aucupes — nutricare saginareque, in macellum ut perveniant* Iucundus, ubi *paranda* Victorius dedit, reliqua ex Aldina editione repetivit. *de his sex partibus: ad haec ista tria genera artificum paranda, aucupes venatores piscatores, aut ab his emenda, quae — nutricere saginesque* Scaliger, *ad has sex partes ista tria genera artificum comparanda, aucupes venatores piscatores, aut ab his sumenda, quae tuorum servorum diligentia tuearis in fetura ac partu et nutricatu saginisque, in macellum ut per-*

veniant Ursinus. lacunam, qua scriptura archetypi corrupta erat, in hunc modum supplevi, *de his sex partibus ad ista tria genera item tria genera artificum paranda:* nam praepositione *de* universum genus villaticarum pastionum, ad quas tria genera pertinent, significatur. reliqua a Merula et Scaligero emendata sunt, *aut ab iis emenda quae — nutricere saginesque, in macellum ut perveniant.* ad tria principalia genera pastionum, quae supra dicta erant, tria genera artificum, qui animalia captent, paranda sunt aut ab iis emenda animalia, quae servi tueantur ad partus faciendos et ad pullos ex iis natos nutricandos.

Quaedam adsumenda — ut glires cochlias gallinas] *Cochlias* in archetypo scriptum fuisse Politiani testimonio constat, *choclias* codex Florentinus, *coclias* B et Caesenas. *ut glires cocleae et gallinae* Iucundus et deinde reliqui editores. *quaedam assumendum* Ursinus.

5 Tertiae piscinae dulces fieri coeptae et e fluminibus captos recipere pisces] *Recepere* ex Aldina editione receptum est.

6 Alter sublimis] *Alterum sublime* Gesnerus, ut esset alterum aviarium. immo alter gradus sublimis dicitur altera pars antiqui gradus, h. e. sublimis locus, in quo columbae habentur.

8 In secunda parti ac leporario] *Parti* apographa et ex ipso archetypo Victorius, *parte* edita ante Victorium exemplaria, quod in principe editione Politianus non correxit. *ac leporario* definitionem habet praecedentis nominis: I 21 *de indomitis quadripedibus ac pecore faciendum,* III 5, 4 *ad speciem cancellorum scenicorum ac theatri.*

Neque enim erat magnum ad septum quod nunc ut habeant multos apros ac capreas complura iugera maceriis concludunt] *Magnum id septum* Merula. praeterea *quod nunc ut habeat* scripsi: ut saeptum multos apros ac capreas habeat, complura iugera maceriis concludunt. nam inepte pronomen accusativo casu ad verbum *concludunt* refertur.

Cum emisti fundum tusculanum a M. Pisone in leporario apri fuerunt multi] Gell. II 20, 3 *is* (Varro) *item infra eodem in libro ita scribit, 'cum emisti fundum Tusculanum a M. Pisone, in leporario apri multi fuere'.* M. Pupius Piso dici-

tur infra 13, 1, M. Piso idem III 6, 2. est autem M. Pupius Piso Calpurnianus, qui consul fuit a. 693.

9 In tertia parti quis habeat piscinam] *Habeat* apographa, *habet* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus non correxit. *habebat* editio Victorii.

Quis contra nunc mithon non dicit] *Rhynton* editiones antiquissimae, *Rhinton* edidit Victorius, quem reliqui secuti sunt. verum nomen apud Columellam VIII 16, 4 est in libris manu scriptis, *itaque Terentius Varro 'nullus est', inquit, 'hoc saeculo nebullus ac mintho, qui non iam dicat nihil sua interesse, utrum eius modi piscibus an ranis frequens habeat vivarium'.* nam quod ibi in editis exemplaribus legitur, *nebulo ac rhinthon,* ex principe editione receptum est. *μίνθων* a *μίνθα* dictum in Philodemi libro *περὶ κακιῶν* f. 21 legitur, *καὶ βρενθύεσθαι δὲ καὶ βρενθυόμενον ὠνόμαζον καὶ ἔτι νῦν ὀνομάζουσιν, εἴτ' ἀπὸ τοῦ παραδεδομένου θυμιάματος ἢ μύρου τῶν θεῶν βρενθύος, ὡς καθ' ἡμᾶς καὶ μίνθωνας ἀπὸ τῆς μίνθης, εἴτ' ἀφ' ὁτουδήποτε, τὸν ἀπὸ τῆς εἰρημένης διαθέσεως κατεμβλέποντα πᾶσι καὶ παρεμβλέποντα καὶ τῇ κεφαλῇ κατασείοντα καὶ κατασμικρίζοντα τοὺς ἀπαντῶντας ἢ τοὺς ὧν ἄν τις μνημονεύσῃ, κἂν ὦσι τῶν μεγάλων εἶναι δοκούντων, μετὰ διασυρμοῦ καὶ μόλις που βραχείας ἀποκρίσεως, ὑπεροχὴν ἰδίαν ἐμφαινούσης, ἄλλου δ' οὐδενὸς ἄρα λόγον ἐμποιούσης.* minthae autem vel mentae varia esse genera constat, quorum notissimum fuit illud, quod propter suavitatem odoris *ἡδύοσμον* dicebatur, de quo Plinius XIX 159 scribit haec, *mentae nomen suavitas odoris apud Graecos mutavit, cum ante mintha vocaretur, unde veteres nostri nomen declinaverunt. nunc autem coepit dici ἡδύοσμον. grato menta mensas odore percurrit in rusticis dapibus.* ab hoc *μίνθωνες* dici poterant qui mentae odore delectabantur. quod nomen Varro ad irrisionem hominum delicatorum et luxuriosorum convertit. ceterum quod apud Columellam additum est *nebulo,* ab ipso Columella videtur ad explicandum minus notum vocabulum adscriptum esse.

Non philippus cum ad immidium hospitem casini diuertisset et ei e tuo flumine lupum piscem formosum apposuisset] *Minidium* editiones ante Victorium, qui *Immidium* ex archetypo edidit; *Ummidium* Scaliger et Bentleius in Hor. sat.

I 1, 95 . *e vicino flumine* Iucundus ex Columella VIII 16, 3 ubi de eadem re scripta sunt haec, *lautitiae locupletium maria ipsa Neptunumque clauserunt iam tum avorum memoria, cum circumferretur Marcii Philippi velut urbanissimum, quod erat luxuriose factum atque dictum. nam is forte Casini cum apud hospitem cenaret adpositumque e vicino flumine lupum degustasset atque expuisset, inprobum factum dicto prosecutus, 'peream', inquit, 'nisi piscem putavi'.* apud Varronem *tuo flumine* defendit Victorius adpositis iis quae de eo flumine scripta sunt III 5, 9 *cum habeam sub oppido Casino flumen, quod per villam fluat.*

10 Sic nostra aetas in quam luxuriam propagavit leporarias ac piscinas protulit ad mare] *Leporarias* apographa, *leporaria* in principe editione Politianus non mutavit. *inquam* in principe editione expressum erat. *sic nostra aetas inquam, luxuria propagavit* Iucundus, *sic nostra, inquam, luxuria propagavit* Ursinus. *inquam* ita defendit Gesnerus, ut haec Varroni orationem Merulae interpellanti tribuerentur et deinde ante *quare* nomen Merulae interponeretur, parum apta, ut apparet, distributione. itaque scripsi *sic nostra aetas in quam luxuriam propagavit leporaria, hac piscinas protulit ad mare.* in quam luxuriam haec aetas leporaria propagavit, eadem usa est, cum piscinas ad mare proferret.

Quis enim propter nobilitates ignorat piscinas philippi hortensi lucullorum] *Nobilitatem* edita inde a principe editione exemplaria. restitui pluralem numerum, quem in abstractis nominibus saepius posuit Varro, I 44, 4 *praegnationes,* III 14, 4 *magnitudinibus.*

IV 1 Ego uero inquit ut aiunt post principia in castris id est ab iis temporibus quam superioribus] *Ab his temporibus* Merula, *ab his potius incipiendum temporibus* Iucundus. *a postprincipiis, id est ab his incipiendum temporibus* Ursinus. archetypi scripturam Victorius restituit, sed *potius* ex Aldina editione retinuit, *ab iis potius temporibus,* ubi *ab his* dedit Gesnerus. *ego vero, inquit, a postprincipiis, ut in castris* Scaliger, *ego vero, inquit, a postprincipiis, ut aiunt, in castris* Gronovius de principiis et postprincipiis disputans lect. Plautin. p. 303 et observat. 4, 10; *ego vero inquit, ut aiunt in castris, post principia* Nettleship annal. philol. Cantabr. a. 1877 p. 175.

post principia parum apte interpretatus est Popma 'ego, inquit, volo te esse post principia in castris, id est ab his potius temporibus quam prioribus incipere' coll. Terent. Eunuch. 781 *tu hosce instrue, ego ero post principia.* debebat potius sic, 'volo te incipere post principia', quamquam ne hoc quidem ad formam sermonis aptum esse apparet. sed verum esse *a postprincipiis* monuit Schneiderus. nam postprincipia ipse Varro dixit ea quae post principia rei fiunt vel sunt apud Gellium XVI 9, 5 *quodsi non horum omnium similia essent principia ac postprincipia* et ib. 18, 6 *voluptas autem, inquit, vel utilitas talium disciplinarum in postprincipiis existit, cum perfectae absolutaeque sunt, in principiis vero ipsis ineptae et insuaves videntur;* praeterea Plautus Pers. 452 *sic ei procedunt postprincipia* et Afranius apud Ciceronem p. Sest. 55, 118 *postprincipia atque exitus vitiosae vitae.* castrensis autem vocabuli origo indicatur iis quae addita sunt, *ut aiunt in castris*: nam ita haec scribenda sunt, *ego vero, inquit, a postprincipiis, ut aiunt in castris, id est ab his temporibus quam superioribus.*

Sexaginta enim milia fircilina excande me fecerunt] *Fircellina* edita inde ab Aldina editione exemplaria, pro quo *Fircelina* scripsi. sexaginta milia sestertium ex ornithone materterae Varronis rediisse dictum erat III 2, 15. hanc igitur Fircelliam fuisse Gesnerus adnotavit.

2 *Merula duo genera sunt inquit ornithones* libri manu scripti, *Merula inquit, duo sunt ornithonis genera* editio princeps, ubi Politianus ordinem verborum correxit, sed *ornithonis* non mutavit.

V 1 Dicam de hoc ornithone quod fructus causa faciunt] *Dicam primo de ornithone* editio princeps, ubi Politianus ex archetypo *primo* delevit et *hoc* post *de* addidit, *dicam de hoc arinthone* m, *dicam primo de hoc ornithone* apographa Italorum. archetypi lectionem *dicam de hoc ornithone* Iucundus dedit. deinde *quod* pro *quem* positum, quasi aviarium dictum esset, non ornithon, Gesnerus et Schneiderus defendunt. immo neutro genere dictum est *de hoc*, h. e. de hoc genere ornithonis, *dicam de hoc, quod fructus causa faciunt.* nam *de ornithone* ad argumentum indicandum in margine videtur adscriptum fuisse.

Unde non ubi sumuntur pingues turdi] *Unde nonnulli*

sumuntur ex m ediderat Iucundus. veterem lectionem restituit et explicavit Victorius, 'iocatur in verbo *sumuntur*, quod simplicem intellectum non habet. nam *sumere* et manu capere et ore significat, id est comedere ac devorare. ostendit igitur se loqui velle de ornithone, e quo promuntur turdi, non in quo apparato convivio eduntur'.

Testudo ut peristylum tectum tegulis] *Ut peristylum* editio princeps a Politiano ex archetypo non correcta et optima apographa, *ut perystilum* codex Florentinus, *ut eperistilum* Caesenas, *ut peristylium* Beroaldus. *aut*, quod ex altero codice Politiani pro *ut* Gesnerus adscripsit, potius coniecturae tribuendum est: hoc Schneiderus recepit. testudo in modum peristyli tegulis aut rete tecti paranda est.

In qua milia aliquod turdorum ac merularum includere possint quidam cum eo adiciant praeterea aues alias quoque] *Praeterea* codex Florentinus et ex archetypo, ut videtur, Victorius. *praeter ea* Politianus in principe editione non correxit. *praeter eas* A, *praetereat* B et codex Caesenas. *quidam cum eo adiiciant praeter ea alias quoque* Merula, *quidam cum eo adiiciunt praeter eas aves alias quoque* Iucundus, ubi *praeter eas aves* deleri voluit Ursinus, *praeterea aves* dedit Victorius. restituto coniunctivo *adiciant*, pro quo *adiiciunt* ex Aldina editione in reliquas editiones propagatum erat, verba olim prava distinctione distracta in unam sententiam redegi, *includere possint, quidam cum eo adiciant praeterea aves alias quoque*. nam inepte editores a pronomine *quidam* novae enuntiationis initium fecerant. *alias* autem post nomen positum est frequenti apud Varronem usu, I 2, 21 *res aliae diversae*, 9, 5 *discrimina subtiliora alia*, II 2, 8 *virgulta alia*, III 10, 5 *frumentum aliud*, III 12, 1 *in locis aliis*.

2 *Coturnices* in principe editione Politianus non correxit, *conturnices* m, *cotornices* reliqui libri omnes, et hoc in ipso archetypo olim scriptum, postea correctum fuisse videtur.

Canales angustas] *Angusto* m, *angustas* reliqui libri omnes. feminino genere *canalis* Varro in his libris praeter hunc locum bis dixit, III 7, 8 et 11, 2, masculino numquam; item apud Servium in Verg. georg. IV 265 *Varro divinarum libro VI 'canales eas despicit templum'* (*despescit templa* codex), *femi-*

nino genere canales dixit: contra *canaliculum,* non *canaliculam* III 5, 14.

Et ex eis caduca quae abundat per fistulam exire ne luto aves laborent] *Et ex eis caduca, quae abundat et exit per fistulam, facit ut luto aves laborent* Iucundus. archetypi lectionem Victorius restituit. *quae abundat* tamquam glossam vocis *caduca* Ursinus et Schottus observ. histor. 3, 8 deleverunt, inclusit Gesnerus. *caducam* idem Gesnerus scribendum coniecit. de caduca aqua Frontinus de aquis II 94 habet haec, *ne quis privatus aliam aquam ducat, quam quae ex lacu humum accidit (haec enim sunt verba legis), id est quae ex lacu abundavit: eam nos caducam vocamus;* ib. 110 *impetrantur autem et eae aquae quae caducae vocantur, id est quae aut ex castellis aut ex manationibus fistularum abundant.* ex quibus apud Varronem dilucida fit verborum coniunctio, in qua interpretes haeserunt: aquam, quae caduca ex canalibus abundat, h. e. quae caduca fit, dum abundat ex canalibus, per fistulam exire oportet. deinde *cocliam* habent libri manu scripti, *cochliam* in principe editione Politianus non correxit.

3 Ne qua intrare mus] *Ne aqua* editio Victorii manifesto errore, qui tamen ab editoribus, qui illam expresserunt, repetitus est.

4 Multos esse palos ubi aues adsidere possint praeterea e perticis inclinatis ex humo ad parietem et in eis trauersis gradatim modicis interuallis perticis adnexis ad speciem cancellorum scenicorum ac theatri] *Praeterea et perticas inclinatas ex humo ad parietem et in eis transversas alias gradatim modicis intervallis annexas* Iucundus archetypi lectionem Victorius restituit, ubi Gesnerus *ad* ante speciem inclusit, ut intellegeretur 'oportet esse speciem'. *praeterea et perticas inclinatas ex humo ad parietem et in eis transversas gradatim modicis intervallis perticas annexas* Schneiderus. *ac theatri* idem inclusit ex coniectura Ursini. deleta praepositione *e* scripsi *praeterea perticis inclinatis* sqq. nam ablativi, quibus apparatus describitur perticarum, quae in aedificio instruendo ad palos adduntur, *perticis inclinatis* et deinde *perticis adnexis,* offensionem habere non debebant. praeter palos, in quibus aves adsidere possint, perticae ex humo in parietes inclinantur.

et in his traversae adnectuntur perticae, ut species efficiatur cancellorum, qui sunt in theatro.

Antequam tollere uult turdos largius dat cibum quod plus ponit et farre subtiliore incipit alere] *Antequam tollere velis turdos, largius dat cibumque plus ponit* Merula, *antequam quis tollere velit turdos, largius dat cibum et aquae plus ponit* Iucundus. recte Victorius lectionem archetypi restituit, in qua Gesnerus *quis tollere vult,* Schneiderus praeterea *cibumque plus ponit* dederunt, non intellecto nimirum usu sermonis Varroniani. nam et tertia verbi persona non addito pronomine recte dicitur, et *quod* coniunctio in iis quae ad rem accuratius definiendam adduntur ponitur. largius enim cibus datur, cum et plus ponitur et far subtilius. II 2, 14 *deterrent ab saliendo — quod alligant,* III 15, 2 *quae figuli faciunt multo aliter atque alia, quod in lateribus eorum semitas faciunt.*

In hoc tecto cauiis quae cauiis tabulata habeant aliquod adportat subplementum contra hic auiarium quae mortuae ibi sunt aues ut domino numerum reddat solet ibidem seruari] *In hoc tecto cavus quae tabulata habeat aliquod ad porticae supplementum. contra hoc aviarium* sqq. Merula. corrupta in libris manu scriptis et editis verba Iucundus ita correxit et supplevit, *in hoc tecto caveaque tabulata habeant aliquot ad perticae supplementum. contra hoc aviarium est aliud minus, in quo quae mortuae ibi sunt aves, ut domino numerum reddat, curator servare solet.* priorem partem Scaliger ad veterem lectionem a Victorio adnotatam hoc modo revocavit, *in hoc tecto caviisque avis tabulata habeant aliquot. ad portae sublimentum. contra hoc aviarium est aliud minus.* in quibus *sublimentum* pro sublimine dictum superius limen significare, *tabulata* autem in limine cavi affixa, in quibus aves vel exeuntes ex cavo vel antequam id ipsum subeant insidere soleant, dici voluit. Schneiderus, quoniam Columella VIII 3, 3 in gallinariis tabulatorum mentionem faceret, apud Varronem haec ex descriptione gallinarii huc delata et ibi III 9, 7 post *cubilia earum* transponenda ibique sic scribenda coniecit, *in hoc tecto caveisque tabulata habeant aliquot ad perticae* (vel *perticarum*) *supplementum.* sententiam, quam ratio descriptionis postulare videbatur, in hunc modum restitui, *in hoc tecto caveas, quae tabulata habeant aliquot ad*

perticarum supplementum, h. e. in eo tecto caveas esse oportet cum tabulatis, quae pro supplemento perticarum sint et locum sedendi avibus praebeant. deinde lacunam indicavi, *contra hoc aviarium * quae mortuae ibi sunt aves — solet servare.* nam de alio aviario, quod ex contraria parte faciendum est, haec dici apparet.

6 Turdi qui cum sunt nomine mares re uera feminae quoque sunt neque id non secutum ut esset in merulis quae nomine feminino mares quoque sint] *Qui cum sint* et deinde *quae nomine quoque feminino mares tamen sunt* m. *qui cum sint — mares quoque sunt* scripsi. nam ut in prioribus coniunctivum *cum sint* ratio sermonis postulat, ita postea indicativum *mares quoque sunt,* sicut olim Iucundus ediderat, concinnitas commendat. de turdis et merulis idem docet Varro de ling. lat. IX 55 *dici corvum turdum, non dici corvam turdam, contra dici pantheram merulam, non dici pantherum merulum.*

7 Aequinoctium autumnale] Charis. p. 118, 25 *Autumnal Varro, aequinoctium autumnal, quod idem Plinius eodem libro VI notat.*

8 *Coieceris* libri manu scripti omnes, non *conieceris*, quod in principe editione Politianus non correxit.

Sexaginta milia quae uis statim in fenus des licebit multum dic illut alterum genus ornithonis] *Des licebit. tum mihi, tu dic illud alterum genus ornithonis* Iucundus, ubi *mihi tunc dic* 'ex vetere codice' Ursinus, *mihi tum dic* Pontedera p. 449 coniecit. archetypi scripturam a Victorio adnotatam ita interpretatus est Scaliger, '*in foenus des licebit multum. dic illud alterum genus*, hoc est in foenus multum des licebit'. sexaginta milia sestertium ex ornithone Fircelliae rediisse et Axii cupiditatem ad hoc genus pastionis excitavisse dictum erat supra 2, 15 et 4, 1. sequitur disputatio de altero genere ornithonis, quod delectationis causa paratur, quale Varronem habere dictum est supra 4, 2. sed in hac parte quoniam ipse Varro sermonem suscepit, postquam de priore genere Merula dixit, illius appellationem omitti non potuisse Iucundus intellexit. nam non expresso nomine Varroni huius generis describendi munus attribui, sicut Scaligero visum est, intellegi nequit. itaque scripsi *in fenus des licebit multum. tum mihi, tu dic illut alterum genus,* ubi *multum* adverbii loco positum est, h. e. magnopere licebit.

Ornithotrophion M. leni strabonis] Plin. X 141 *aviaria primus instituit inclusis omnium generum avibus M. Laenius Strabo Brundisi equestris ordinis.*

Sed etiam in tusculano magno aedificio luculli] *Sed etiam Thusculanum magnum aedificium Luculli* Iucundus. lectionem archetypi Victorius restituit, quem deinde reliqui editores secuti sunt. scripsi *in Tusculano magna aedificia.* nam magna aedificia Luculli, quae sunt in agro Tusculano, Varronis ornithon vicisse dicitur.

9 Derectum ab insula ad musaeum quae est animo fluuio ubi confluet altera amnis ad summum flumen ubi est musaeum circum huius ripas ambulatio sub dio pedes lata denos ab hac ambulatio est in agrum uersus ornithonis locus] *Alter amnis* m. *a Vinio fluvio, ubi confluit alter amnis* Iucundus. *ab hac ambulatione in agrum* edita inde a principe editione exemplaria. *ab imo fluvio* Turnebus et Scaliger. *ad museum* delevit Ursinus. *in imo fluvio* scripsi, *ad museum* et deinde posteriore loco *ambulatio,* quae olim in margine videntur adscripta fuisse, delevi, *derectum ab insula, quae est in imo fluvio, ubi confluit altera amnis, — ab hac est in agrum* sqq. per villam fluit flumen, ita ut ex altera parte villae in alteram pontibus transeatur. in huius ima parte est insula, ad summum flumen museum; longitudo fluminis ab insula usque ad summum flumen, ubi est museum, pedum nongentorum quinquaginta est. ibi circum ripas fluminis ambulatio est; ab hac in agrum versus locus ornithonis situs est.

10 Inter quos locus qui est ornithonis patet in latitudinem pedes XLVIII deformatus ad tabulae litterariae speciem cum capitulo forma quae est quadrata patet in latitudinem pedes XLVIII in longitudinem pedes LXXII qua ad capitulum rutundum est pedes XXVII] *Inter quas* Merula. *inter quas — forma, quae est quadrata. patet in longitudinem pedes LXXII, qua ad capitulum rotundus est ped. XXVII* Iucundus, ubi *forma qua est* Gesnerus edidit. *inter quas locus, qui est ornithonis, deformatus ad tabulae litterariae speciem cum capitulo, qua est quadratus, patet in longitudinem p. LXXIII, in latitudinem p. XLVII, qua rotundus est p. XXVIII* Ursinus, *inter quas locus, qui est ornithonis, deformatus ad*

tabulae literariae speciem cum capitulo, forma qua est quadrata, patet in latitudinem p. XLVIII, in longitudinem p. LXXII; qua ad capitulum rotundus est, p. XXVII Schneiderus. verba quae in archetypo bis scripta erant, *patet in latitudinem pedes XLVIII*, priore loco potius quam posteriore delenda esse Ursinus et Schneiderus intellexerunt. praeterea *quaad capitulum rutundum est* ex archetypo restitui; reliqua recte dederat Schneiderus. nam locus ornithonis, qui est inter macerias ad speciem tabulae litterariae formatus, duas habet partes, alteram quadratam vel oblongam, alteram rotundam. in priore parte, ubi forma quadrata est, quantum in latitudinem et in longitudinem locus pateat indicatur; in posteriore, quaad rotundum capitulum est, simplici numero spatium definitur.

11 Ad haec ita ut in margine quasi infimo tabulae descripta sit ambulatio ab ornithone plumula in qua media sunt cauiae qua introitus itur in aream est] *Qua introitus in aream est* Merula, *qua iter in aream est* ex Aldina editione Victorius, *qua introrsus iter in aream est* 'ex Ryckiano codice' Gesnerus edidit. vera esse haec sola, quae in antiquissimis editionibus expressa erant, *qua introitus in aream est,* monuit Scaliger. de Ryckiano autem codice, h. e. Parisino, quem a Ryckio collatum Schoettgenus et Gesnerus habuerunt, illi erraverunt. in v. *plumula* frustra laboraverunt Turnebus advers. 21, 23, Scaliger, Pithoeus advers. subseciv. 1, 12, Gesnerus, cum in corrupto vocabulo notas numeri, quo mensura ambulationis indicaretur, latere putarent. videtur potius species quaedam aedificii, quod ad ornithonem adiectum erat, significari. nam ad ea quae de loco ornithonis supra scripta sunt duae res accedunt, ambulatio quasi in infimo tabulae margine descripta et a parte ornithonis adstructus locus, in quo medio sunt caveae avium, a quibus introitus in aream patet. sed ea pars cur *plumula* dicatur vel quo nomine appellata fuerit, nescimus.

Porticus sunt primoribus columnis lapideis pro mediis artibusculis humilibus ordinatae] *Intermediis arbusculis* Iucundus et deinde reliqui editores. *pro mediis* ex archetypo restitui, h. e. pro mediis columnis. nam porticus in prima parte columnas lapideas habent, in media parte, quae est inter primores columnas et maceriem, humilibus arboribus pro columnis

ordinatae sunt. super has a summa macerie ad epistylum columnarum et inter ipsas columnas est retis cannabina.

Cannabina plurima apographa et Victorius, *canabina* editiones ante Victorium, quod Politianus non correxit, et codex Caesenas.

Auibus omnigenus et deinde 14 *aues sunt omnigenus* fuit in archetypo, sed I 29, 1 *seminaria omne genus* et III 6, 3 *omne genus obiecto frumento.*

Cibus ministratur apographa et ex ipso archetypo Victorius, *cibus administratur* m et editiones ante Victorium, quod Politianus non correxit.

12 Secundum stylobatis interiorem partem dextra et sinistra ad summam aream quadratam e medio diuersae duae non latae oblongae sunt piscinae] *Non latae sed oblongae* impressa inde a principe editione exemplaria. *secundum stylobatas interiore parte* et deinde *e media* Ursinus. interiorem stylobatis partem dici eam quae aream interiorem, non quae maceriam exteriorem, respicit, diversas piscinas autem, quae per semitam inter utramque procurrentem divisae sunt, Gesnerus adnotavit. *e medio* est ex media regione areae: I 51, 1 *e medio ad extremum.*

Extra eas columnas est silua manu sata grandibus arboribus tecta ut infima perluceat tota septa maceriis altis] *Tecta* ab hoc loco alienum est. nam extra columnas silva est manu sata arboribus grandibus, ita ut in infima parte perluceat, quae tota altis maceriis saepta est. sed ea qua ratione arboribus tecta dicatur, non intellegitur. quare delevi vocabulum, quod ex prava scriptura eius quod sequitur *tota* huc videtur inlatum esse.

13 Inter columnas exteriores pro pariete reticuli eueruis sunt ut perspici in silua possit et quae ibi sunt neque auis ea transire] *Perspici* et deinde *quae ibi* libri manu scripti omnes. errori Politiani videtur tribuendum esse, quod in principe editione *prospici* non correxit et *qui* pro *quae* e codice adnotavit. *reticuli e nervis* edita inde a principe editione exemplaria. *perspici in silvam* Turnebus advers. 21, 23. *eas transire* ex secunda editione Victorii receptum erat, *ea transire* Schneiderus restituit. reticulos e nervis Kellerus annal philol.

a. 1886 p. 697 interpretatus est reticulos e filis ferreis factos, quamquam hoc genus retium neque a Varrone neque ab aliis commemoratum invenio. quare haud scio an potius scribendum sit *reticuli tenuis.* deinde scripsi *ut prospici in silvam possit et quae ibi sunt videri neque avis ea transire.* nam *quae ibi sunt* non addito verbo dici non poterat. reticuli pro pariete sunt, ut prospectus in silvam pateat et quae ibi sunt aves videri ab iis quae in ornithone inclusae sunt possint, neque tamen avis ea parte transire possit.

Intra interiores columnas — inter has exteriores] *Inter has et exteriores* Iucundus, *inter interiores columnas — intra has et exteriores* Turnebus, *inter* utroque loco Schneiderus.

14 *Per canaliculum* libri manu scripti et impressi ante Victorium, *per canaliculam* editio Victorii, quod deinde ad reliquas editiones propagatum erat.

Subter columnarum stylobaten est lapis a falere pedem et dodrantem alta] *Subter* libri manu scripti et Politianus, *subtus* editio princeps, quod Gesnerus Politiano tribuit. *altus* Iucundus, *alta* Victorius ex archetypo restituit. *lapis* feminino genere dictum ab Ennio Nonius p. 211, 9 notavit. *falere* in partibus aedificiorum ab aliis dictum non invenio neque apte explicatum ab interpretibus video. Turnebus crepidinem lapideam stagnum ambientem *phalerum* dici putavit nomine a candore lapidis imposito, quoniam *φάλεϱον* apud Graecos esset candidum. Scaliger pilam vel molem stagno oppositam, quae totum peristyli onus sustineret, esse voluit; faleria autem dicta esse quasi haleria, quae mari opponerentur. reliqua quae ab editoribus et ab iis qui de ornithone Varronis separatim scripserunt disputata et pictis tabulis illustrata sunt non repetam. nam in eo ab illis erratum est, quod apparatum convivii in ornithone instituti a Varrone describi putaverunt, quamquam id ipsum in Luculli ornithone supra 4, 3 improbaverat, neque certa epularum significatio in ipsis verbis inest. sed convivae dicuntur aves, ad quarum pabulationem quae instituta sunt describuntur. itaque si Varronem sequimur, falere est semita circum stagnum facta et culcitis atque columellis, in quibus aves adsidant, instar falerarum ornata. ab hoc ad stylobaten columnarum est lapis pedem et dodrantem altus, ipsum falere duorum pedum altitudinem a stagno habet; infimo

loco intra faleris spatium inclusum est stagnum cum margine et insula, ex qua machina quadam omnia quae ad edendum et ad bibendum parata sunt ad sedilia avium admoventur. denique in ea parte faleris, quae ad stagnum spectat, quod suggestum faleris postea dicitur, et in ipso margine stagni (nam haec sunt navalia) circum excavata sunt stabula anatium.

Ad duo pedes altum] *Duos* praeter principem editionem a Politiano non correctam habent m et codex Caesenas, sed *duo* reliqua apographa et deinde sine librorum discrepantia *duo pedes et semipedem.* item *duo* fuit in archetypo I 18, 5. II 5, 12. 7, 2. 9, 16. III 1, 9. 16, 10; 27. *duos* in omnibus libris scriptum est ter, I 10, 1 *duos actus,* I 29, 3 *duos sulcos,* II 11, 4 *duos congios.*

Circum falere et naualia sunt excauata anatium stabula] *Et natatilia* Iucundus, *uti navalia* Ursinus, *et navalia* ex suis libris restituit Victorius. ipsa ripa stagni vel margo pedalis, qui modo dictus erat, propter excavata illo loco in circuitu stabula anatium iocose dicitur navalia.

15 Ita ut ad extremum ubi orbile solet esse acuitum tabula cauata sit ut tympanum] *Acutum* edita inde a principe editione exemplaria, quod pravo modo interpretatus est Turnebus, 'est autem orbile rotunditas ipsius orbis, qui acutior in fine est'. non minus perverse Scaliger coniecit *ita ut ad extremum, ubi orbile solet esse, acetabula cavata sit,* hac addita interpretatione, 'columella loco cardinis, qui convenit in cavum modii, habet acetabulum, in quod potius ipse rotae modius convenit': nam acetabulam pro acetabulo dici voluit. *ita ut ad extremum, ubi orbile solet esse, arcus cum tabula cavata si* Schefferus de re vehiculari I 4 p. 49. *arcuatum* scripsi, quod Gesnerus coniecit. sed rectius erat scribere *arcuata tabula cavata.* nam in columella est rota radiata, quae avibus vicem mensae praebet. in eius parte extrema, ubi in rotis orbile esse solet, radiis adfixa est arcuata tabula, quae cavata est ad speciem tympani. ea rota a puero circum axem ita vertitur, ut ea quae in tabula cavata ad edendum et ad bibendum posita sunt ad omnes aves admoveantur.

16 Ubi solent esse peripatasmata] *Peripatasmata* omnia apographa, et hoc videtur in archetypo scriptum fuisse, deinde

correctum *peripetasmata,* quod in lectione principis editionis *peristetasmata* Politianus dedit. ceterum quae de usu peripetasmatum apud Varronem de ling. lat. V 168 scripta sunt, *graeca sunt peristromata et peripetasmata, sic alia quae item convivii causa ibi multa,* interpretes in errorem induxerunt, ut apparatum convivalem hoc loco describi putarent, quamquam ipsa verba huic interpretationi repugnare apparet. dicuntur enim tegumenta vel aulaea, quibus suggestum faleris exornari solebat. *tegeticulae cannabinae* dicuntur III 8, 2.

Peruenit omnia apographa habent, *prouenit* in principe editione Politianus non mutavit. deinde *commeant* edita inde a principe editione exemplaria. *commetant* ex archetypo restitui.

Epitoniis uersis ad unumquemque factum sit ut fluat conuiuam] *Epistomiis — factum sic ut fluat convivam* Merula, *factum sic ut fluat in convivam* Iucundus. *epitoniis,* sicut in apographis scriptum est, non *epistoniis,* ut Gesnerus indicat, Politianus ex archetypo adnotavit; item Victorius, qui haec adnotavit, 'antea in excusis *Epistomiis:* veriorem esse *Epitoniis* lectionem putavi. nam ita in cunctis manu scriptis inveni'. *epitonia* habent etiam codices Vitruvii IX 9, 11 et X 13, 3; 5, ubi vulgo *epistomia* ex coniectura Iucundi legitur; item Senecae epistul. 86, 5 et in digestorum l. XIX t. 1 l. 17. ab his omnibus epitonia dicuntur foramina et instrumenta quaedam, quibus intenta vi machinarum aqua effunditur, non instrumenta quibus chordae funesque intenduntur, ut Victorius interpretatur.

17 In horologio quod fecit cyprestes] *Cyrrhestes* Turnebus. *in octogono, quod fecit Andronicus Cyrrhestes* Ursinus ex Vitruvio I 6, 4, qui de ventis scribit haec, *sed qui diligentius perquisierunt, tradiderunt eos esse octo, maxime quidem Andronicus Cyrrestes, qui etiam exemplum collocavit Athenis turrim marmoream octagonon et in singulis lateribus octagoni singulorum ventorum imagines excalptas contra suos cuiusque flatus designavit.* Andronici nomen apud Varronem excidisse adnotavit Schneiderus.

18 Nos athietae comitiorum ima cum id fieri non miraremur] *Athletae* ex II 1, 2 *pecuariae athletae* restitutum est. *ima,* quod ex prava litterarum repetitione videtur ortum esse, delevi: *una* ex principe editione receptum erat. deinde

suffragaturum libri manu scripti omnes, *suffragatorum* Politianus in principe editione non correxit.

VI 1 De pauone inquit libere dicas] *De pauonibus* m et rubrica Florentini codicis. verum hoc esse vidit Ursinus.

Qui secus siquit diceres de iis gentilitatis causa fortasse ante cum duceret serram] *Fortasse* libri manu scripti omnes, non *fortassis,* quod in principe editione Politianus non correxit. *qui secus si quid diceret — fortasse ante eum duceret serram* Iucundus. *si quid diceres* Ursinus restituit. *fortasse an tecum duceret serram* Ursinus et Scaliger. *sertam* tamen perperam praeferebat Scaliger restim vel funiculum interpretatus. *fortasse an* Varro dixit III 16, 10 et in libris de lingua latina ter, V 34. VII 40. VIII 7; *forsitan* in rerum rusticarum libris numquam, de ling. lat. bis, VI 14 et IX 60, ubi L. Spengelius *fortasse an* scribi voluit, *forsitan* Reiterus quaest. Varron. gramm. p. 105 defendit. serram ducere, h. e. altercari, post Cuiacium observ. 9, 8 explicavit Gronovius observ. 4, 5 adscripto exemplo Varronis apud Nonium p. 25, 1 *Varro Mysteriis 'aes defraudasse coponem, obbam luto oblevisse, cum portitore serram duxe'.*

Ex iis M. aufidius lyrcho supra sexagena milia nummum in anno dicitur capere] *Ex his M. Aufidius Lurco H. S. sexagena millia nummum* Iucundus. *supra sexagena* Angelius restituit. *sestertium sexagena millia nummum* Schneiderus coll. Plin. X 45 *pavonem cibi gratia Romae primus occidit orator Hortensius aditiali cena sacerdotii. saginare primus instituit circa novissimum piraticum bellum M. Aufidius Lurco exque eo quaestu reditus sestertium sexagena milia habuit.*

2 Pascendi greges agrestes transmarini esse dicuntur in insulis sami in luco iunonis item in planasia in insulam pisonis] *In insula Pisonis* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas, *in insulam pisonis* reliqua apographa. *pavonum greges agrestes transmarini — item in Planasia insula M. Pisonis* Iucundus. *in Planasia in silva M. Pisonis* Ursinus. archetypi lectionem *pascendi* restitui et pravam verborum distinctionem, quae fuit in editionibus, correxi, *pascendi greges agrestes. transmarini esse dicuntur in insulis, Sami in luco Iunonis, item in Planasia insula M. Pisonis.* pascendi sunt ad villam agrestes greges pavonum, transmarini habentur in insulis:

Columell. VIII 11, 1 *itaque hoc genus alitum nemorosis et parvis insulis, quales obiacent Italiae, facillime continetur.*

Ad admissuram haec minores bimae non idoneae nec iam maiores natu] *Haec* ex archetypo Politianus adnotavit, non *hac,* ut apud Gesnerum legitur. item III 9, 18 *haec novissimae,* 16, 6 *haec ut hominum civitates,* 16, 17 de alvis *haec commoventur,* ubi *hic commoventur* in codice fuit. *trimae* Ursinus, quod probavit Schneiderus. nam haec aetas ab aliis tribuitur pavonibus, Aristot. hist. anim. VI 9, 47 *ὁ δὲ ταὼς ζῇ μὲν περὶ πέντε καὶ εἴκοσιν ἔτη, γεννᾷ δὲ τριέτης μάλιστα,* Colum. VIII 11, 5 *hoc genus avium, cum trimatum explevit, optime progenerat, siquidem tenerior aetas aut sterilis aut parum fecunda est,* Plin. X 161 *pavo a trimatu parit, primo anno unum aut alterum ovum, sequenti quaterna quinave, ceteris duodena, non amplius, intermittens binos dies ternosve parit,* geopon. XIV 18, 3 *τριετεῖς δὲ αἱ θήλειαι γενόμεναι τίκτουσιν, αἱ δὲ νεώτεραι ἢ οὐκ ἐκβάλλουσιν ἢ οὐκ ἐκτρέφουσι τὰ νεόττια.*

3 Ita ut in fetura det uberius antequam salire incipiant has a procuratore ternos pullos exigit] *Hos* Merula. *detur uberius et ante quam salire incipiant. is a procuratore ternos pullos exigit* Iucundus. *det uberius et antequam* Victorius. maribus ante admissuram largiorem cibum dari in secundo libro de pecudibus dictum est saepius, 2, 13. 5, 12. 8, 4. idem in pavonibus facit Seius, *ut in fetura det uberius, antequam salire incipiant.* nam ad feturam etiam admissura et ea quae admittendi causa parantur pertinent. deinde scripsi *in has a procuratore ternos pullos exigit,* quod accuratius dictum est postea § 6 *si in singulos ternos exigeret pullos.*

Ut nulla ouis hunc adsequatur fructum] *Nulla avis* scripsi. ex iis avibus quae in aviariis aluntur nulla similem fructum fert atque pavo. nam comparationem cum ovibus, quae facta erat III 2, 11, hoc loco ineptam esse apparet.

4 Oua emit ac supponit gallinis ex quibus ex iis excusos pullos refert intestabilem eam in qua pauones habet] *Ex quibus ex his pullos excussos refert. in tectum id in quo pavones habet* Merula, ubi *excussos pullos refert in id tectum* Iucundus, *ex his* delendum et ex 'vetustis codicibus' *in testudinem eam in qua* scribendum Ursinus adnotavit. archetypi

lectionem Victorius restituit. *in testudinem*, quod ex codice m Politianus adnotaverat, Gesnerus recepit. *a quibus* coniecit idem, ut intellegeretur 'a gallinis ex ovis excusos'. rectius Ursinus demonstrativum pronomen post relativum vitiose additum delevit, *ex quibus excusos pullos refert in testudinem.* simile vitium in archetypo fuit I 12, 3. *testudo* de ornithone dicitur III 5, 1 et 7, 3; *excudere* de ovis vel pullis III 9, 2; 10; 13. 10, 3; 4 et apud Columellam in octavo libro saepe, ubi *excludere* et *exclusus* dederunt editores, *excudere* et *excusus* habet Sangermanensis codex praeter pauca, quae in illo quoque vitiose scripta sunt.

Tectorio leuata] III 11, 3 *omnes parietes tectorio levigantur.*

5 Pastorem earum cum uatillo circumire oportet] *Earum* omnia apographa, *eorum* in principe editione Politianus non correxit. *batillo* ex Aldina editione olim receptum erat. *vatillo* ex archetypo restitui, quam nominis formam post disputationes Ritschelii opusc. v. III p. 793 et Loewii gloss. nom. p. 178 Buechelerus in Umbricis p. 63 et Nettleship annal. philol. Cantabrig. a. 1883 p. 202 confirmaverunt.

6 Primus hos Q. hortensius augurali aditiali cena posuisse dicitur] *Aditiali* optima apographa AB et codex Florentinus, *adiciali* m et Caesenas, *adiiciali* editio princeps, ubi *i* litteram ante *c* Politianus delevit: omissum est in editione Aldina et in libris Macrobii Saturn. III 13, 1. *adiiciali* ex Iuntina editione Victorius retinuit, *aditiali* ex Plinio X 45 restituit Schneiderus. Plinii verba adscripta sunt supra, Macrobii l. c. sunt haec, *accipite et M. Varronis verba de agri cultura libro tertio, qui cum de pavonibus in villa nutriendis loqueretur, sic ait, 'Primus hos Q. Hortensius augurali cena posuisse dicitur, quod potius factum tum luxuriose quam severe* (l. *luxuriosi quam severi*) *boni viri laudabant. quem cito secuti multi extulerunt eorum pretia, ut ova eorum denariis veneant quinis, ipsi facile quinquagenis'*. apud Varronem *augur* pro *augurali* scribendum coniecit Victorius.

Quod potius factum tum luxuriosi quam seueri boni uiri laudabant] *Tam luxuriosi* Merula. *quod protinus factum tam luxuriosi* sqq. Iucundus, quod ex Aldina editione Victorius

recepit, quamquam in Iuntina vetus lectio ex codicibus restituta erat. Hortensii factum tum, cum illud primum ab eo institutum est, luxuriosi potius quam severi boni viri probabant.

Grex centenarius facile quadragena milia sestertia ut reddat ut quidem abuccius aiebat si in singulos ternos exigeret pullos perfici sexagena posse] *Albutius* edita inde a principe editione exemplaria. *grex centenarius facile XX millia sestertium ut reddat, ut quidem Albutius aiebat: ac si ut Seius ternos exigeret pullos, perfici sexagena possent* Ursinus. *at si quis in singulos ternos exigeret pullos* Schneiderus coniecit. de numero Ursinum erravisse manifestum est, quoniam non greges, sed pulli qui nascuntur veneunt. ii autem bini vel terni numerantur. neque neglegentior verborum compositio iustam offensionem habet. nam cum accuratius haec ita fere efferenda essent, 'ut grex centenarius quadragena milia reddat atque adeo, ut quidem Abuccius aiebat, perfici sexagena possint', cum superioribus ea quae sequuntur ita copulata sunt, ut pro finito verbo infinitivus *posse* a verbo *aiebat* pendens poneretur et haec ipsa ad confirmanda ea quae de fructu gregis scripta erant adderentur. nolenti Varroni hanc structuram accidisse adnotavit Bernhardy paralip. syntax. graec. p. 16. similis neglegentia est II 10, 8 *ut te audii dicere — te vidisse matres familias.*

VII 1 Apparitor appi] *Apii* m et editio princeps, ubi alterum *i* Politianus delevit, sed *appi* habent apographa. deinde *Merula Axio si unquam peristerotrophion constituisses* ex editione Victorii recepi.

2 Alterum genus illud columbarum est clementius] *Alterum genus illud* omnia apographa et ex ipso archetypo Victorius. *illud* in editionibus ante Victorium omissum neque a Politiano e codice adnotatum est. inclusi pronomen, quod ex iis quae de agrestibus columbis scripta sunt *illut alterum agreste* huc videtur translatum esse. nam de hoc domestico genere columbarum, quod clementius est quam agreste, antea dictum non erat.

3 Camara tectus] *Camara* hoc loco fuit in archetypo. postea *camarae* habet editio princeps a Politiano non correcta, *camerae* apographa et deinde *cameram* omnes, sed III 8, 1 *camaras* et *camaram.* et hanc solam formam Varro probavisse videtur,

sicut Verrius Flaccus apud Charisium p. 58, 23. *camera* et *camerae* ex Aldina editione receptum erat.

4 Ordines quam plurimi possunt] *Quam plurimi esse possunt* Victorii editio secunda et deinde reliquae. in manu scriptis libris et prioribus editionibus *esse* non legitur.

Columbaria singula esse oportet ut os habeat quo modo introire et exire possit intus ternarum palmarum ex omnibus partibus] *Habeant* et *possint* m. *ut os habeant quo introire et exire possint* Merula. *ternorum palmorum* Iucundus. *ut os habeat quo introire et exire possit. intus ternorum palmorum* Victorius. *columbaria singula esse oportet intus ternorum palmorum ex omnibus partibus, et ut os habeant, quo introire et exire possint* Schneiderus coniecit. restitui lectionem archetypi. nam mensura columbariorum constituitur haec, ut unum quodque columbarium os habeat non maius, quam ut eo introire et inde exire tantummodo columba possit, in interiore autem parte spatium habeat ternarum palmarum. *palma* feminino genere pro palmo in manu scriptis libris legitur apud Plinium VII 28 *cubitorum quinum et binarum palmarum.*

5 Aquam esse oportet quo influat] *Aquam puram esse oportet quae influat* Iucundus. archetypi lectionem dedit Victorius, ubi *aqua* scribendum esse olim conieci. neque enim accusativo casu cum verbo *esse* coniuncto dici poterat *aquam esse oportet quo influat* pro eo quod dicendum erat 'esse oportet quo aqua influat'. sed verum esse puto *quae,* quod Iucundus dederat, *aquam esse oportet quae influat.* nam de aqua haec praecipiuntur, quae in eum locum in quo columbaria sunt influere debet per fistulam, ut videtur, sicut de ornithone dictum est III 5, 2, non de certa parte, in quam influat. ceterum qui alteram lectionem defendunt uti poterunt iis quae de ea re uberius, sed alio auctore, praescripta sunt in geoponicis XIV 6, 4 *χωστέον δὲ τῷ οἴκῳ λουτῆρα μείζονα, ἵνα καὶ πίνειν καὶ λούεσθαι δύνωνται καὶ μὴ προφάσει τοῦ ὕδατος συνεχῶς ἄνθρωπος παρενοχλῇ ταῖς περιστεραῖς, ὅπερ σφόδρα καταβλάπτει.*

Pastorem columbarum quodquod mensibus crebro oportet euerrere] *Columbarium* Merula, *columbaria* Iucundus. *columbarium* ex antiquissimis editionibus in secundam Victorii editionem receptum et deinde ad reliquas propagatum erat. nam

in priore editione Victorius ex archetypo dederat *columbarum.* pastores autem columbarum sunt qui postea columbarii dicuntur, sicut de pavonibus 6, 5 scriptum est *pastores earum.* neque pastores per se non addito genetivo dicuntur curatores avium in pastionibus villaticis. *everrere* autem non addito nomine dictum est, sicut plurima, quibus opera rustica significantur.

Ita ut hoc optimum esse scripserunt aliquod siue quae columba quid offenderit ut medeatur si qua perierit ut efferatur] *Scripserint aliqui, sive si columbam quid offenderit* Merula, *scripserint aliquot* sqq. Iucundus, *scripserint aliquot, si quid offenderit* Ursinus, *scripserint aliquot, sive quae columba quid offenderit* Victorius. *si* pro *sive* scribendum esse monuit Reiterus quaest. gramm. Varron. p. 96 de usu particulae *sive* disputans. nam cum iis quae de columbariis everrendis et de stercore columbino praescribuntur res diversissima de medicina columbarum particula *sive,* h. e. vel si, coniungi non poterat. praeterea usus sermonis Varroniani postulabat ut *aliqui* et *si quae perierit* scriberetur, de quo I 12, 3 et II 4, 22 dictum est, *ita ut hoc optimum esse scripserint aliqui. siquae columba quid offenderit, ut medeatur; siquae perierit, ut efferatur.*

6 Item quae fetae sunt in certum locum ut disclusum ab aliis rete habeat quo transferatur e quo foras ex peristone euocare possint matresque quod faciunt sqq.] *Ex peristone* apographa, *ex peristerone* Politianus in principe editione non correxit. *item — recte habeat, quo transferantur et quo foras ex peristerone evocare possint matres: quod quidem faciunt* Merula, *item quae foetae sunt, ut certum locum disclusum ab aliis recte habeant, quo transferantur, e quo foras evocare possint matres: quod quidem faciunt* Iucundus, *item quae fetae sunt, ut locum disclusum ab aliis rete habent* (immo *habeat*), *quo transferantur, e quo foras evolare possint* etc. Ursinus, *item quae foetae sunt, in certum locum ut disclusum ab aliis rete habeant, quo transferantur, e quo foras evocare possint matresque: quod faciunt* Victorius, ubi *in* delendum et deinde *et quo foetas evocare possint* scribendum Scaliger coniecit. de loco in quo columbae habentur apud Columellam VIII 8, 4 scripta sunt haec, *circa fenestram — habeatque adpositam satis amplam caveam retibus emunitam, quae excludat accipitres et recipiat*

egredientes ad apricationem columbas, nec minus in agros emittat matrices, quae ovis vel pullis incubant, ne quasi gravi perpetuae custodiae servitio contristatae senescant. nam cum paulum circa aedificia volitaverunt, exhilaratae recreantur et ad fetus suos vegetiores redeunt, propter quos ne longius quidem evagari aut fugere conantur. Varro autem curatorem columbarum certum locum habere iubet rete ab aliis disclusum, in quem fetae columbae incubandi causa transferantur et e quo matres, cum iam pullos habent, in agros evolare possint. itaque *in* praepositionem et *que* post *matres* vitiose additum delevi et ex Ursini coniectura *evolare* scripsi. *ex peristerone* autem, quod inde ab Aldina editione omissum erat, restitui, *item quae fetae sunt, certum locum ut disclusum ab aliis rete habeat, quo transferantur, e quo foras ex peristerone evolare possint matres. quod faciunt* sqq.

Quod libero aere cum exierint in agros redintegrentur altera de causa propter inlicium] *Quo libero — propter illicium* Iucundus. *altera propter pulliciem*, h. e. propter pullos, Ursinus, quod probavit Schneiderus. inlicium, quod de apibus dictum est III 16, 22; 31, defendit Buechelerus mus. Rhenan. a. 1884 p. 418. duabus de causis matres pullorum evolare volunt, quarum altera haec est, quod ipsas libero aere redintegrari dicunt. altera de causa id faciunt propter inlicium, quod columbis ad pullos revolantibus inliciuntur aliae, vel eiusdem peristeronis, quae pullos non habent, ne avolent, vel ferae, ut illas sequantur.

7 Virgis uiscatis defictis in terra] *Defixis in terram* edita inde a principe editione exemplaria. *defictis* Victorius ex codice restituerat et hac forma participii Varronem in his libris usum esse saepius adnotaverat, III 3, 2 *adficta villae*, 7, 4 *tabulae fictae*, 9, 7 *cubilia adficta*. Diomed. p. 377, 11 *figor ambigue declinatur apud veteres tempore perfecto: reperimus enim fictus et fixus, Scaurus de vita sua 'sagittis' inquit 'confictus', Varro ad Ciceronem tertio fixum.* item Lucret. III 4 *ficta vestigia.*

Animal quod item petere soleant accipitres] *Quod intercipere soleant* ex codice m Iucundus. archetypi lectionem Victorius restituit. *quod impetere soleant* Salmasius in Solin. p. 614 et hoc auctore Schneiderus. non maiorem fidem habet

verbum *impetere* III 16, 8, ubi in principe editione legitur *impetentes ab se eiiciunt fucos:* nam *inpectantes* habent manu scripti libri, *insectantes* Victorius restituit. itaque deleto *item*, quod neglegentiae librarii videtur tribuendum esse, scripsi *quod petere soleant.*

Multi in theatro e sinu missas faciunt atque ad locum redeunt] *Atque ad locum redeunt*, quae abundare visa sunt Ursino, incluserunt Gesnerus et Schneiderus offensi, ut videtur, mutata verborum structura, cuius exempla dedi II 1, 4.

8 Item fere haec in turribus ac summis uillis qui habent agrestes columbas quaad possunt imitandum in peristeronas aetate bona parandum neque pullos neque uetulas totidem mares quod feminas] *Item feras has in turribus ac summis villis qui habent agrestes columbas, quoad possunt, immittunt in περιστερῶνας aetate bona, parantque ut nec pullos neque vetulas totidemque mares quot foeminas habeant* Iucundus, *item feras has — immittendum in περιστερῶνας aetate bona. parandum neque pullos neque vetulas, totidem mares quot foeminas* Victorius. archetypi lectione restituta et prava verborum distinctione, quae in editis exemplaribus fuit, correcta, *item — imitandum. in peristeronas aetate bona parandum* sqq., vera sententia facile apparet. cum duo sint genera columbarum, alterum agrestium, quae in turribus ac summis villis habentur, alterum earum quae peristerone includuntur, ea quae de cibo in peristerone praebendo praecepta sunt iis quoque qui alterum genus habent, quantum quidem facere possunt, imitanda sunt. deinde quod genus columbarum in peristeronas parandum sit, praecipitur.

10 *Ut cibo uti possint* m et editio princeps a Politiano non correcta. *possunt*, quod habent apographa, in archetypo fuisse videtur.

Qui ita educantur celerius pinguiores fiunt quam alii et candidae fiunt parentes eorum Romae si sunt formosi bono colore integri boni seminis paria singula uolgo ueneunt ducenis nummis] *Qui ita educantur, celerius pinguiores quam alii fiunt, et candidiores parentes eorum. Romae si sunt* sqq. Merula et mutata coniunctione verborum *pinguiores quam alii fiunt et candidiores. parentes eorum Romae* Iucundus.

pinguiores fiunt quam alii Victorius, reliqua ex Aldina editione repetivit. de columbis tamen, quae pullos pepererunt et una cum illis aluntur, hoc dici, quod candido colore fiunt, non de pullis, ex feminino genere *candidae,* quod est in libris manu scriptis, intellegi poterat. hoc igitur restituto scripsi *qui ita educantur, celerius pinguiores fiunt quam alii, et candidae fiunt parentes eorum. Romae — veneunt ducenis nummis.* dum pulli cum matribus in nidis relinquuntur iisque uberior cibus obicitur, et celerius pulli pinguescunt et pinguiores fiunt, quam qui aliter aluntur, et parentes eorum, quoniam una cum illis domi pascuntur, candidae fiunt. deinde quae de pretio columbarum scripta sunt, de omni genere pullorum columbinorum dicuntur. neque aliter haec intellexit Columella, qui Varronis verba breviter expressit VIII 8, 9 *nam et octies anno pullos educat, si est bona matrix, et pretiis eorum dominicam conplet arcam, sicut eximius auctor Marcus Varro nobis adfirmat, qui prodidit etiam illis severioribus temporibus paria singula milibus singulis sestertiorum solita venire.*

11 Iam issem emptum emissem ad uillam] *Emissem* olim inclusi, ut scripturam archetypi repraesentarem. sed verum esse puto quod ex Aldina editione receptum erat, *iam issem emptum et misissem ad villam.* nam diversa sunt alia, in quibus cum emendi verbo praepositio *ad* ponitur, II 5, 11 *ad cultrum bovem emunt* et *ad altaria* et I 22, 2 *si empta erunt potius ad utilitatem.*

Quasi uero inquit pica non in urbe quoque sint multi antibe columbari qui in tegulis habent non uidentur habere peristeronas cum aliquod supra centum milium sestertium habeant instrumentum] *Columbaria* Merula. *quasi — sint multi, columbaria qui in tegulis habent. an tibi non videntur habere* sqq. Iucundus, quae probavit Schneiderus. veterem scripturam ex archetypo restituerat Victorius. in urbe quoque sunt multi peristerones eorum qui in tegulis columbaria habent. sed deinde *cum aliqui — habeant* scripsi, h. e. aliqui ex iis qui columbaria in tegulis habent, quamquam *aliquot* video defendi posse, si de columbariis dicitur, quae pretioso apparatu instructa sunt.

Emas censeo et antequam aedificas rure magnum

condiscas hic in urbe cotidie lucrum assem semissem condere in loculos] *Aedifices* Merula. *ex asse semissem condere* Iucundus. *et antequam aedifices rure magnum, condiscas hic in urbe quotidie asses condere in loculos* Ursinus. 'antiquorum librorum lectionem' Victorius restituit. *antequam aedificas rure magnum, condiscas* Schneiderus. scribendum potius erat *antequam aedifices rure, magnum condiscas* sqq. nam lepido sermone usus Pica Axio suadet ut, antequam ruri peristeronem aedificet, in urbe condiscat assem semissem tamquam magnum lucrum in loculos condere. *aedifices* autem recte dederat Merula. cum indicativo enim *antequam* non ponitur nisi in definitione temporis, cum coniunctivo saepe in praeceptis vel cum eodem modo in primaria sententia coniunctum.

Tum merula sic perge deinceps ille turturibus item inquit locum constituendum] In principe editione sic inter loquentes distributa erant verba, *Tum Merula sic, Perge deinceps. Ille, Turturibus inquit locum constituendum,* quae in Aldina editione in hunc modum mutata sunt, *Axius, tu Merula deinceps perge. Ille, Turturibus inquit locum constituendum.* archetypi lectionem Victorius restituit, sed *sic* post nomen Merulae omisit. perturbatum esse ordinem personarum, quibus Varro sermones distribuerat, Iucundus intellexerat. nam cum omnis haec disputatio de villaticis pastionibus Merulae tributa sit, huic etiam ea pars quae est de turturibus debetur neque sine certa causa in alium transferri potuit. quare scripsi *tu, Merula, sic perge deinceps. Ille, Turturibus item, inquit, locum constituendum,* ubi *deinceps* institutum disputationis ordinem significat. Pica enim, qui post Axium sermonem Merulae interpellaverat, iam admonet illum ut de pastionibus, sicut instituerat, disputare pergat. similes admonitiones sunt III 5, 8 *tu dic,* 9, 1 *dic sodes,* 10, 1 *transi.*

VIII 2 *Cannabinae* AB et edita inde ab Iuntina editione exemplaria, *canabinae* editio princeps a Politiano non correcta et codices m Florentinus Caesenas.

Infimum ordinem oportet abesse a terra non minus tres pedes inter reliquos dodrantes a summo ad camaram ad semipedem aeque latum ac mutulus a pariete extare potest in quibus dies noctesque pascuntur] *Aeque alte mutili a pariete extare possunt* Iucundus. plura Ursinus,

ut solet, novavit, *inter reliquos ab imo ad cameram ad semipedem aeque latum ac mutulus a pariete extat.* archetypi lectionem Victorius restituit, ubi *summum a camara ad semipedem aeque latum* scribendum Schneiderus coniecit. de turturibus apud Columellam VIII 9, 3 scripta sunt haec, *receptacula non tamquam columbis loculamenta vel cellulae cavatae fiunt, sed ad lineam mutuli per parietem fixi tegeticulas cannabinas accipiunt praetentis retibus, quibus prohibeantur volare, quoniam, si id faciant, corporibus detrahunt. in his adsidue pascuntur* (*pascantur* codex Sangermanensis) *milio aut tritico.* similiter Varro in loco turturibus constituendo pro columbariis certos ordines mutulorum aut palorum tegeticulis cannabinis tectos, in quibus aves sedeant, in pariete fieri iubet. eorum ordinum igitur spatia ita constituuntur, ut infimus ordo a terra non minus tres pedes absit, inter reliquos dodrantis spatia sint, a summo ad camaram semipedis spatium. latitudo autem ordinum, quorum certus modus non est, longitudine mutulorum definitur: sunt enim tam lati, quam mutuli extare ex pariete possunt. neglegentiore autem compositione verborum ea quae de omnibus ordinibus dicenda erant ad unum translata et post descriptionem universi apparatus haec, quae ad mutulos illos et tegeticulas impositas pertinent, *in quibus dies noctesque pascuntur,* addita sunt. sed in superioribus *ad* praepositio ante *semipedem* errore scribentis videtur repetita esse. nam certam spatii definitionem in hac descriptione desideramus, *a summo ad camaram semipedem,* non minus accuratam, qualem addita ad numeros praepositio significat: II 1, 20 *fere ad quattuor menses,* 3, 10 *ad centenas pascunt,* III 5, 14 *ad duo pedes altum, latum ad quinque,* 11, 2 *altum esse oportet ad pedes quindecim.*

3 Ac stercore ne offendantur] *Ac stercore* apographa, *a stercore* in principe editione Politianus non correxit. in archetypo videtur *ac* scriptum fuisse, postea correctum *a.* quare olim, ut veterem scripturam repraesentarem, *ac* inclusi. sed verum videtur *a stercore,* de quo dixi I 27, 2.

Ad saginandum ad potissimum tempus] *Appositissimum* apographa quaedam recentiora et edita inde ab Aldina editione exemplaria, *aptissimum* Ursinus.

Matres eorum tum optimae sunt cum pulli plurimi

gignuntur qui ad farturam meliores] *Tunc optimae* edita inde a principe editione exemplaria, *tunc opimae* Gesnerus coniecit. *tunc optimae sunt, tunc pulli plurimi gignuntur* Schneiderus ex coniectura Pontederae p. 452. turtures circa messem, tum cum plurimi pulli gignuntur, optimi sunt. pulli autem, qui tum nati sunt, ad farturam meliores sunt quam matres. similiter de saginandis turturibus scribit Columella VIII 9, 2 *aestate vel sua sponte, dummodo sit facultas cibi, pinguescit*, ib. 4 *huius avis aetas ad saginam non tam vetus est idonea quam novella. itaque circa messem, cum iam confirmata est pullities, eligitur.*

IX 1 Axius ego quae requiro sarsurae assurae membra de palumbis gallinis dic] *Axius. egoque requiro farturae a sura membra de palumbis. de gallinis dic* editio princeps, *Axius. ego duo requiro farsurae membra. de palumbis ac gallinis dic* Ursinus, *Axius. eho, quae requiro a farctura assanda, membra de palumbis et gallinis dic* Angelius. corruptam archetypi scripturam Victorius expressit, sed ex Aldina editione, in quam principis editionis lectio recepta erat, *de palumbis de gallinis* retinuit. *farturae assurae* Gesnerus coniecit. *ego quae requiro farsurae membra de palumbis et gallinis dic* Schneiderus. *sarsurae* a sarciendo dictum intellegi nequit. a farciendo autem farsura non minus recte dicitur quam fartura. sed Varronem ea nominis forma usum esse et ad huius similitudinem factum novum vocabulum *assuram*, quod de assis carnibus diceretur, addidisse probabile non est. praeterea fartura palumborum, quam post gallinas Cato c. 90 et Columella VIII 8 tractaverunt, a Varrone descripta non est, sed paucis verbis commemorata in fine huius capitis. quare vera esse puto haec sola, *Axius, ego quae requiro farturae membra, de gallinis dic*, vel certe scribendum *de gallinis et palumbis dic*. nam hae solae aves ex iis quae terra modo contentae sunt (III 3, 3) restant, de quibus agatur. eas igitur partes farturae, quae ad has pertinent, se requirere dicit Axius.

Raciocinari cum Politiano libri manu scripti omnes praeter A, *racimari* A, quod ex codice Victorius adnotavit, *ratiocinari* editiones ante Victorium. in archetypo quid fuerit non plane constat, sed *rōcinari* olim scriptum fuisse puto. *racemari* Victorius, quod a vindemia translatum et de minoribus racemis neglegentia

vindemiatorum relictis postea colligendis dictum esse volebat, inaudita in eo verbo significatione neque apta ad hunc locum. veterem lectionem *ratiocinari* restitui. nam exposita gallinarum pastione de reliquis avibus, siquid idoneum fuerit, subductis rationibus colligi posse Axius significat.

2 De his qui ornithoboscion instituere uult id est adhibita scientia ac cura capiant magnos fructus ut maxime factitauerunt deliaci haec quinque maxime animaduertant oportet] *Instituere volunt iidem adhibita scientia* Merula. *instituere volunt iidem adhibita scientia ac cura ut capiant — haec quinque animadvertant oportet* Iucundus, ubi *maxime* post *quinque* ex archetypo addidit Victorius, reliqua ex Aldina editione repetivit. *id est ut habita scientia ac cura capiant* ex scriptura codicis m defendit Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 33. *unde adhibita scientia ac cura capiant* olim conieci. sed recte Iucundus *ut* addiderat: simili formula usus est Varro I 38, 5 *praeparatio siquae fit in pratis, id est ut defendantur a pastione.* idem *maxime,* quod ex superioribus repetitum erat, delevit. neque hoc legisse videtur Columella, qui Varronis praecepta de gallinis expressit VIII 2, 4 *huius igitur villatici generis non spernendus est reditus, si adhibeatur educandi scientia, quam plerique Graecorum et praecipue celebravere Deliaci* sqq. et deinde ib. 6 *igitur cui placebit sequi nostra praecepta, consideret oportet primum quam multas et cuiusmodi parare debeat matrices, deinde qualiter eas tutari et pascere, mox quibus anni temporibus earum partus excipere, tum demum ut incubent et excudant efficere, postremo ut commode pulli educentur operam dare.* itaque apud Varronem scripsi *de his qui ornithoboscion instituere vult, id est adhibita scientia ac cura ut capiant magnos fructus, — haec quinque animadvertant oportet.* nam singularis numerus *qui vult* sequente plurali *capiant* et *animadvertant* offendere editores non debebat. qui de villaticis gallinis ornithoboscion instituere vult, id est utilitatis causa, non ut is qui spectat ut ornithoboscion perfectum habeat, de quo postea dicitur, ei quinque res animadvertendae sunt.

3 *Ex quibus tribus* codex Florentinus et editio princeps, ubi *quis* pro *quibus* Politianus adnotavit, *et quibus tribus* codex Caesenas, *e quis tribus* alia apographa.

Gallos castrant ut sint capi candenti ferro inurentes ad infima crura usque dum rumpatur at quod extat ulcus oblinunt figlina creta] *Rumpantur* et *illiniunt* Merula. *inurentes calcaria ad infima crura, usque dum rumpantur atque extet ulcus, quod obliniunt figlina creta* Iucundus, *inurentes infima crura, usque dum rumpantur, ac quod extat ulcus obliniunt figlina cera* Ursinus. in scriptura archetypi, quam Victorius restituerat, pro *at*, quod in hac descriptione locum non habet, *et* scripsi, *usque dum rumpatur et quod extat* sqq. reliqua coniectura temptari non debebant. nam et *inurentes ad infima crura* non indicata parte, quae inuritur in cruribus, recte dicitur, et *dum rumpatur*, h. e. dum ruptura fiat, per se ponitur. accuratius Columella VIII 2, 3 rem descripsit, *nec tamen id patiuntur amissis genitalibus, sed ferro candente calcaribus inustis, quae cum ignea vi consumpta sunt, facta ulcera, dum consanescant, figulari creta linuntur.* unde interpolata Adinae editionis lectio, *inurentes calcaria ad infima crura,* petita est.

4 Qui spectat ut ornithoboscion perfectum habeat sic licet genera ei tria paranda maxime uillaticas gallinas e quis in parando eligat oportet fecundas] *Sint licet tria genera paranda* Merula. *sint licet ei tria genera, paranda maxime villaticas gallinas oportet, e queis in parando eligat foecundas* Iucundus, *sint licet genera tria, parandum tamen villaticas gallinas, e quis eligat oportet fecundas* Ursinus. *sint licet* etiam Victorius, in reliquis archetypi scripturam expressit, ubi Scaliger *scilicet ei genera tria parandum* scribendum coniecit. e quibus verum est *scilicet,* quod ex vetere emendatione, ut videtur, in duobus codicibus A et m legitur. nam de accusativo *villaticas gallinas* post gerundium posito dubitandum non erat, *scilicet genera ei tria paranda, maxime villaticas gallinas.*

Crista erecta] *Crista recta* Ursinus ex Columella VIII 2, 8 *rectis rutilisque cristis,* ib. 9 de gallis *sublimes sanguineaeque nec obliquae cristae.* geopon. XIV 7, 9 *ὡς ἐπίπαν γὰρ αἱ ξανθίζουσαι καὶ περιττοδάκτυλοι τὰς ὄψεις μεγάλας ἔχουσαι τόν τε λόφον ἐπηρμένον καὶ αἱ μελανόπτεροι καὶ τοῖς ὄγκοις μεγάλαι τούς τε ἄρρενας ῥαδίως οἴσουσι καὶ πρὸς ᾠοτοκίας κρείττους εἰσί.*

5 Gallos salaces qui animaduertunt si sunt lacer-

tosi] *Quod animadvertunt* ex 'vetere codice' Ursinus, *qui animadvertuntur* Gesnerus verbis parum apte in hunc modum coniunctis, 'gallos salaces eligat oportet, qui animadvertuntur, si sunt lacertosi'. *qui*, quod olim inclusi, si verum est, pro adverbio habendum est, ut sit 'aliquo modo'.

6 Melicos] *Medicos* edita inde ab Aldina editione exemplaria. Melicas gallinas falso appellari quae Medicae dicendae essent Varro adnotavit infra § 19. neque tamen nomen vulgo usurpatum *Melicos* mutavisse videtur, quod fecit Columella VIII 2, 4, *praecipue Tanagricum genus et Rhodium probabant, nec minus Chalcidicum et Medicum, quod ab imperito vulgo littera mutata Melicum appellatur*. Varronis doctrinam Verrius secutus erat, Paul. exc. Fest. p. 124, 10 *Melicae gallinae, quod in Media id genus avium corporis amplissimi fiat, l littera pro d substituta.*

Si ducentos alere uelis] *Ducentas* ex Aldina editione receptum erat.

Duae caueae — utraeque in longitudinem circiter decem pedum latitudine dimidio minores quam in altitudine paulo humiliores utraque fenestra lata tripedali et eo pede altiores] *Latitudine dimidio minores, altitudine paulo humiliores. utrisque fenestrae latitudine tripedali et eo pede altiores* Iucundus. veterem lectionem haud dubie corruptam Victorius dedit. *quam in altitudinem* Scaliger. *latitudine dimidio minores, in altitudine paullo humiliores. utrisque fenestrae latitudine tripedali, uno pede altiores* Schneiderus. in descriptione duarum cavearum, quae gallinis constituendae sunt, primum modi ipsarum cellarum, deinde fenestrarum, quae in iis sunt, indicantur in hunc modum, *utraeque in longitudinem circiter decem pedum, latitudine dimidio minores, altitudine paulo humiliores: in utraque fenestra lata tripedalis, et eae pede altiores.* nam *quam in altitudine,* quod fuit in archetypo, intellegi nequit et ab editoribus correctum est. deinde in utraque cavea est fenestra lata tripedalis, et eae duae fenestrae uno pede altiores sunt. *utraeque* autem plurali numero de duabus caveis dictum est propter additos eodem numero comparativos *minores* et *humiliores*. nam in reliquis exemplis pronomen *uterque* pluraliter dictum ad maiorem numerum refertur: I 16, 6. 17, 2. 32, 2. II 5, 9. 6, 2. 10, 1.

7 Inter duas ostium sit qua gallinarius curator earum ire possit] *Inter eas ostium sit, qua curator earum ire possit* Ursinus. *curator earum* deleri voluit Scaliger. *gallinarius, id est curator earum* scripsi, de quo dictum est I 9, 2.

In pariete exclusa sint cubilia earum] *Exculpta* edita inde a principe editione exemplaria. exclusa dicuntur cubilia, quae postea accuratius definiuntur *aut exculpta aut adficta firmiter.* Columella VIII 3, 4 de eadem re scribit *ita crassos parietes aedificare convenit, ut excisa per ordinem gallinarum cubilia recipiant.*

Ita ut in parietibus circum omnia plena sint cubilia gallinarum aut exculpta aut adficta firmiter] *Posita sint* Iucundus et ex Aldina editione Schneiderus. *plena sint* Victorius restituerat. *plena sint cubilibus gallinarum aut exculptis aut affictis* Gesnerus coniecit. de ipsis cubilibus potius gallinarum hoc praecipitur, curandum esse ut omnia plena sint, ne nimius motus incubantibus gallinis noceat.

9 Optimum esse partum aequinoctio uerno ab autumnali] *Aequinoctio verno aut autumnali* Iucundus, *aequinoctio verno ad autumnale* Angelius et deinde reliqui editores, *ab aequinoctio verno ad autumnale* Ursinus, et hoc praecepisse videtur Varro, cum ova ante aut post illud tempus nata non supponenda esse scribat. ceterum de fetura gallinarum et de tempore incubandi plura neque plane inter se consentientia ab aliis tradita sunt, a Columella VIII 5, 8, a Plinio X 150 et in geoponicis XIV 7, 14. quare apud Varronem quaedam omissa vel perturbata esse Ursinus et Schneiderus crediderunt.

Et ea quae subicias potius uetulis quam pullitris et quae rostra aut ungues non habeant acutos] *Pullitris* Politianus ex archetypo adnotavit, non *pullistris,* ut ait Gesnerus. *pullastris* Merula. *et ea quae subiicias potius e vetulis quam e pullastris, et quibus subiicias rostra* sqq. Iucundus. veterem lectionem Victorius restituit, sed *pullastris* ex editis exemplaribus retinuit. *pullinis* Turnebus advers. 19, 28, *pullitris* defendit Scaliger collato v. *porcetra,* quod est apud Gellium XVIII 6, 4. de eadem re Columella scribit VIII 5, 5 *quoniam quidem novellae magis edendis quam excudendis ovis utiliores sunt. — veteranas igitur aves ad hanc rem eligi oportebit, quae iam saepius id*

fecerint, moresque earum maxime pernosci, quoniam aliae melius excudant, aliae editos pullos commodius educent. geopon. XIV 7, 16 *δεῖ δὲ ὑποτιθέναι ταῖς προβεβηκυίαις, οὐ ταῖς ἀκμαζούσαις καὶ τίκτειν δυναμέναις. ἀκμαιόταται γὰρ πρὸς ᾠοτοκίαν εἰσὶν αἱ ἐνιαύσιαι, μάλιστα δὲ αἱ διετεῖς, αἱ δὲ τούτων πρεσβύτεραι ἧττον. τὰς δὲ κέντρα ἐχούσας ὄρνεις ἐοικότα τοῖς τῶν ἀλεκτρυόνων κωλυτέον ἐπῳάζειν· τρυπῶσι γὰρ τα ᾠά.*

10 Si oua gallinis pauonina subicias cum iam decem dies gallinacia fouere coepit tum denique subicere ut una excudat gallinaciis enim pullis bis deni dies opus sunt pauoninis ter noueni] *Pavonina subiicies* et *excudant* edita inde a principe editione exemplaria. *cum iam decem dies pavonina fovere coepit, tum denique gallinacea subiicere* Iucundus et deinde reliqui editores. *pavoninis ter deni* Schneiderus. *gallinacia* in archetypo alieno loco scriptum fuisse apparet. hoc transposito scripsi *si ova gallinis pavonina subicias, cum iam decem dies fovere coepit, tum denique gallinacia subicere, ut una excudat.* numeros autem dierum minus accurate Varro indicavit, accuratius Columella VIII 5, 10 *diebus, quibus animantur ova et specie volucrum conformantur, ter septenis opus est gallinaceo generi, at pavonino et anserino paulo amplius ter novenis. quae si quando fuerint supponenda gallinis, prius eas incubare decem diebus fetibus alienigenis patiemur, tum demum sui generis. quattuor ova nec plura quam quinque fovenda recipient.* similiter VIII 11, 2 et geopon. XIV 7, 28.

Eas includere oportet ut diem et noctem incubent praeterquam a mane et uespere dum cibus ac potio is detur] *Potio* omnia apographa, *potus* in principe editione Politianus non correxit. *praeterquam mane* Iucundus et ex Aldina editione Schneiderus: *praeterquam a mane* Victorius dederat. *datur* Schneiderus ex coniectura Ursini. praepositionem recte Iucundus delevit. nam *a mane* in definitione temporis pro *mane* dictum non est. de coniunctivo in praeceptis dubitandum non erat: II 4, 14 *ne, dum exilire velit, praegnas abortet.* eadem praecipiuntur geopon. XIV 7, 18.

11 Curator oportet circumeat — ac uertere oua] *Vertat* Ursinus et Schneiderus.

Quod inane natet plenum desidit] *Natat* edita inde a principe editione exemplaria. concinnitatem orationis qui desiderant, *desidat* potius scribere debebant, h. e. quod inane ovum natare, plenum desidere dicunt. neque tamen haerendum est in hac mutatione modorum, ubi de re certa indicativus ponitur, cum reliqua coniunctivo modo efferantur.

Errare quod inanes uitales uenas confundant in iis idem aiunt cum ad lumen sustuleris quod perluceat id esse ob inane] *Confundant* omnia apographa et ex ipso archetypo Victorius, *confundunt* editiones antiquiores, quod Politianus non correxit. *in iisdem aiunt — quod perlucet* Merula. *quod in eis vitales venas confundunt. in iis idem aiunt* Iucundus. *quod in eis vitales* in editione Victorius, in explicationibus idem 'antiquam lectionem' *quod inanes uitales* adscripsit et *inanes* errore scribentis repetitum esse adnotavit. frustra illud emendare studuerunt Scaliger, Ursinus, Schneiderus, neque id legerunt Plinius X 152 *concuti vero experimento vetant, quoniam non gignant confusis vitalibus venis* et auctor geoponicorum XIV 7, 27 *οὐδὲ γὰρ χρὴ πρὸς δοκιμασίαν σείειν τὰ ᾠά, ἵνα μὴ διαφθαρῇ τὸ ἐν αὐτοῖς ζωτικόν.* praeterea ineptum est *ob inane,* quod Gesnerus interpretatur 'propterea quod ovum sit inane': *obinane* i. e. *ὑπόκενον* Scaliger. itaque deleta praepositione scripsi *errare, quod vitales venas confundant in iis. idem aiunt, cum ad lumen sustuleris, quod perluceat, id esse inane.*

12 Incubari coepit] *Incubari coeperunt* Schneiderus ex Plinio X 151 *quarto die post quam coepere incubari, si contra lumen cacumine ovorum adprehenso una manu purus et unius modi perluceat color, sterilia existimantur esse proque iis alia substituenda.*

13 Obiciendum — polentam mixtam cum nasturcii semine et aqua aliquanto ante facta intrita] *Et aqua ante factam intritam* vel *ex aqua antea facta intrita* Gesnerus coniecit, *et aqua aliquanto ante tactam et vino* Pontedera p. 453. *ex aqua dulci* scriptum est infra § 20. sed vini quoque mentionem a Varrone factam esse in his primis pullorum alimentis non improbabilis est Pontederae opinio: geopon. XIV 9, 2 *τροφὴν δὲ πρῶτον λαμβάνει ἐπὶ ἡμέρας πεντεκαίδεκα ἄλφιτα μετὰ καρδάμου σπέρματος σὺν οἴνῳ βραχέντα ὕδατι,* Colum. VIII

5, 17 *post hoc cavea cum matre cludendi sunt et farre hordeaceo cum aqua incocto vel adoreo farre vino resperso modice alendi.* ad horum exempla verba in archetypo corrupta in hunc modum supplevi, *polentam mixtam cum nasturti semine vino et aqua aliquanto ante factam intritam.* polenta vino et aqua intrita facta dicitur quae modice madefacta est vino et aqua, non in aquam intrita, ut sunt haec, II 9, 10 *panem in lacte des intritum,* 14 *nucibus graecis in aqua tritis,* III 9, 21 *triticeo pane intrito in aquam,* III 10, 6 *hordeum intritum in aquam.*

14 Qua de clunibus coeperint habere pinnas e capite e collo eorum crebro eligendi pedes] *Quando de clunibus* edita inde a principe editione exemplaria. *e capite et e collo* Iucundus. sententiam verborum perturbaverunt Ursinus et Schneiderus, cum huc pertinere putarent quae de cura pullorum scripta sunt apud Columellam VIII 5, 18 *primis quasi infantibus diebus pertractandi sunt plumulaeque sub cauda clunibus detrahendae, ne stercore conquinatae durescant et naturalia praecludant* et de fartura ib. 7, 2 *pluma omnis e capite et sub alis atque clunibus detergetur, illic ne pediculum creet, hic ne stercore loca naturalia exulceret.* unde Ursinus scribendum coniecit *quom coeperint habere pinnas, eae de clunibus evellendae,* Schneiderus *quando coeperint habere pinnas, de clunibus detergendum stercus, e capite et e collo eorum crebro eligendi pedes.* diversa ab his sunt Varronis praecepta. nam de clunibus pullorum, ubi pinnae nasci coeperint, et e capite et e collo eorum pedes vel pediculos qui vulgo dicuntur crebro eligendos esse dicit.

Prodigendae in sole et in stercilinum ut uolitare possint quod ita alibiliora fiunt neque pullos] *Prodigendi in solem et in sterquilinium, ut se volutare possint, quod ita alibiliores fiunt, neque pullos tantum* ex Aldina editione Victorius. *prodigendum* Scaliger. *volutare* non addito pronomine defendit idem: III 17, 7 *cum mare turbaret.* quamquam passive dictum est volutari II 4, 8 *ut volutentur* et de ipsis gallinis supra § 7 *in pulvere volutari.* praeterea *prodigendae* ex archetypo restitui et *tantum,* quod Iucundus addiderat, delevi. sed neutrum genus *alibiliora* neglegentiae Varronis tribuendum esse non puto. itaque scripsi *prodigendae in solem et in stercilinum, ut volutare possint, quod ita alibiliores fiunt, neque pullos, sed omne* sqq.

15 Cum tempestas sit mollis adque apricum] *Atque in apricum* ex principe editione Schneiderus lacuna post *mollis* indicata, cum locum apricum, vestibulum supra dictum, significari putaret. de statu caeli dicitur *apricum est*, ut III 10, 4 *serenum cum est*, I 59, 2 *quo frigidius sit.*

Euitantem caldorem et frigus] *Evitare item caldorem* ex principe editione Schneiderus dedit, quoniam de pullis solis, non de gallinis, haec praeciperet Columella VIII 5, 19 *sed et curandum erit ut tepide habeantur: nam nec calorem nec frigus sustinent.* archetypi lectionem Victorius restituerat. *evitandum* Ursinus coniecit.

16 Gallinae rusticae sunt in urbe rarae nec fere mansuetae sint cauea uidentur Romae similes facie non hic gallinis uillaticis nostris sed africanis aspectu ac facie incontaminatae in ornatibus publicis solent poni] *Sint cauea* apographa, *sine cauea* Politianus in principe editione non mutavit. *sine cavea* et deinde *non his villaticis gallinis — facie incontaminata* edita inde a principe editione exemplaria. dubitationem interpretibus moverunt ea quae de tribus generibus gallinarum apud Columellam VIII 2, 1 scripta sunt, *earum genera sunt vel cohortalium vel rusticarum vel Africanarum. cohortalis est avis quae vulgo per omnes fere villas conspicitur: rustica, quae non dissimilis villaticae per aucupem decipitur, eaque plurima est in insula quam nautae in Ligustico mari sitam producto nomine alitis Gallinariam vocitaverunt: Africana est quam plerique Numidicam dicunt, meleagridi similis.* nam cum Columella rusticas gallinas, quae sunt perdices Italicae, similes esse dicat villaticis, contraria docere videbatur Varro. apparet autem non de omni genere rusticarum gallinarum, quae in agris vivunt, haec scripta esse, sed de iis quae ornatus causa in urbe habentur in cavea, quae propter pulchritudinem formae Africanis potius quam villaticis similes sunt atque etiam in spectaculis, sicut mos erat Romanorum, una cum peregrinis avibus publice conspiciendae ponuntur. itaque corruptam verborum scripturam hoc modo emendavi, *gallinae rusticae sunt in urbe rarae nec fere nisi mansuetae in cavea videntur Romae, similes facie non his gallinis villaticis nostris, sed Africanis. aspectu ac facie incontaminatae in ornatibus publicis solent poni.* nam inepte olim ab editoribus

haec, *similes facie* et *facie incontaminatae*, in unam sententiam copulata erant.

17 Contra montes liguscos intiminium album ingaunum] *Intimilium* Mommsenus CIL v. V 2 p. 900. *Album Ingaunum* defendit idem p. 894. nomina autem duorum oppidorum ad situm insulae accuratius definiendum addita sunt. postea adscripta et alieno loco inserta esse nomina putabat Schneiderus.

Alii ab his uillaticis inuectis a 'nautis ibi feris factis procreatis] *Procreatas volunt* I. F. Gronovius apud Schneiderum. alii a villaticis gallinis, quae a nautis in insulam invectae ibique ferae factae et procreatae essent, insulam appellatam esse dicunt.

18 *Gibberiae* in archetypo fuit, *gibberae* Iucundus. Plin. X 74 *simili modo pugnant meleagrides in Boeotia: Africae hoc est gallinarum genus gibberum variis sparsum plumis: quae novissimae sunt peregrinarum avium in mensas receptae propter ingratum virus. verum Meleagri tumulus nobiles eas fecit.*

Haec nouissimae in triclinium genanium introierunt] *Ganearium* edita inde ab Aldina editione exemplaria, *triclinium coenae avium* Turnebus advers. 19, 28, *genianum* Scaliger, *alienigenarum* Pontedera p. 453. *ganearius* a ganea legitur in glossis graeco-latinis v. II p. 249, 30 ἄσωτος *ganearius lascivus luxuriosus.* sed neque ganearium triclinium de cenis luxuriosorum hominum dici poterat, neque de luxuria haec a Varrone scripta sunt, sed de usu cenarum. quare scripsi *triclinium cenantium.*

19 Motus earum et lux pinguitudinis uindicta] *Earum* omnia apographa, *eorum* editio princeps a Politiano non correcta. *pinguitudini inimica* edita inde a principe editione exemplaria. archetypi lectionem a Victorio indicatam defenderunt Turnebus advers. 19, 28 et Scaliger, qui vindictam ἀφαίρεσιν interpretatur. iocose motus et lux quasi vindicta existere dicitur gallinis, qua illae a pinguitudine vindicantur et in liberum statum restituuntur.

Thetim thelim dicebant plurima apographa. minus accurate, ut videtur, Politianus, cum in principe editione *thetin dicebant* expressum esset, *thelin* addidit. *thetin thelim* ex Aldina editione Victorius. scribendum potius erat *Thetin Telim:* Varr. de ling.

lat. VII 87 *lympha a nympha, ut quod apud Graecos Thetis, apud Ennium 'Telis illi mater'.*

Hae primo dicebantur qua ex medica propter magnitudinem erant allatae quaeque ex iis generatae postea propter similitudinem amplas omnes ex iis euulsis ex alis pinnis et e cauda farciunt turundis hordeaceis partim admixtis e farina lolleacia] *Quia ex Media* Iucundus. pravam verborum distinctionem, quae fuit in editionibus, *postea propter similitudinem: amplas omnes ex iis*, correxit Ursinus, *postea propter similitudinem amplae omnes: eas evulsis* sqq. huius emendationem Schneiderus recepit, sed *ex iis*, pro quo ille *eas* dederat, retinuit, ut esset 'ex iis electas farciunt'. ex iis, h. e. ex gallinis, evulsis pinnis nuper interpretatus est Heidrichius Varronian. I p. 42. mihi probabilius visum est *ex iis* ex superioribus repetitum esse. deinde *admixtis farina* deleta *e* praepositione scripsi, *hae primo dicebantur, quae ex Medica — amplae omnes. evulsis ex alis pinnis et e cauda farciunt turundis hordeaciis partim admixtis farina* sqq. nam admixta dicuntur quae aliquam rem admixtam habent, I 9, 3 *admixtae terrae*, 31, 5 *sata admixta hordeum et vicia et legumina*, 40, 2 *semina admixta*, et cum ablativo I 9, 3 *terra cum est admixta ex iis generibus aliqua re*, Cic. de nat. deor. II 10, 27 *calore admixtus*, ib. 15, 39 *neque ulla praeterea sunt admixta natura.* turundae hordeaciae, quibus in farciendo utuntur, a nonnullis miscentur farina lolleacia aut semine lini: Colum. VIII 7, 3 *cibus autem praebetur hordeacea farina, qua cum aqua consparsa et subacta formantur offae, quibus avis satiatur.*

20 Ut prior sit concoctus quam secundum dent] *Antequam secundum dent* coniecit Schneiderus, quod recepi: Colum. VIII 7, 3 *neque ante recens admovenda est, quam temptato gutture apparuerit nihil veteris escae remansisse.*

21 *Palumbos* libri manu scripti omnes, non *palumbes,* quod in principe editione Politianus non correxit.

X 1 In illud genus quod non est ulla uilla ac terra contentum sed requirit piscinas quod uos philograeci uocatis amphibium in quibus ubi anseres aluntur nomine chenoboscion appellatis] *In illud genus quod vos philograeci vocatis ἀμφίβιον, quod non est ulla villa ac terra*

contentum, sed requirit piscinas, quas quia ibi anseres aluntur nomine χηνοβοσκεῖον appellatis Iucundus *sola villa* Ursinus. *in quibus ubi anseres* ex codice Victorius recepit, reliqua sic, ut in Aldina editione edita erant, expressit. veterem verborum ordinem, in quo relativa sententia *in quibus* sqq. a suo nomine interpositis verbis *quod — amphibium* disiuncta est, restitui. praeterea *ulla* delevi et *graeco nomine* scripsi. nam *villa,* sicut *terra,* per se dictum est, non *ulla villa,* quasi in ea re diversa genera villarum essent.

De anseribus Iucundus delevit.

2 Est enim alterum genus uarium quod ferum uocatur nec cum iis libenter congregantur nec non aeque fit mansuetus anseribus admittendum iis tempus est aptissimum a bruma ad pariendum et incubandum usque ad solstitium] *Congregatur* edita inde a principe editione exemplaria. *nec non aeque fit inconsuetus* codex Florentinus et editio princeps. *nec aeque fit mansuetus. anseribus ad admittendum tempus aptissimum est a bruma, ad pariendum et incubandum a Cal. Martii usque ad solstitium* Iucundus, ubi *anseribus* delendum et *ad admittendum iis* scribendum coniecit Ursinus, *anseribus admittendis* dedit Victorius, *mansuetum* ex secunda Victorii editione reliqui editores. masculinum genus *mansuetus* de ansere dictum defendit Heidrichius Varronian. I p. 42. Columella VIII 14, 3 Varronem secutus de eligendis et admittendis anseribus scribit haec, *haec cum praeparata sunt, curandum est ut mares feminaeque quam amplissimi corporis et albi coloris eligantur. nam est aliud genus varium, quod a fero mitigatum domesticum factum est. id neque aeque fecundum est nec tam pretiosum, propter quod minime nutriendum est. anseribus ad admittendum tempus aptissimum est a bruma, mox ad pariendum et ad incubandum a kalendis Februariis vel Martiis usque ad solstitium, quod fit ultima parte mensis Iunii. ineunt autem non, ut priores aves, de quibus diximus, insistentes humi: nam fere in flumine aut piscinis id faciunt; singulaeque ter anno pariunt, si prohibeantur fetus suos excudere, quod magis expedit, quam cum ipsae suos fovent.* apud Varronem *congregantur* ex archetypo restitui, *nec aeque fit mansuetum* ex editis exemplaribus recepi. nam praeter albos anseres, quorum greges in cheno-

boscio pascuntur, est aliud genus vario colore, quod a fero mitigatum domesticum factum esse Columella scribit. cum huius generis anseribus illi, ex quibus greges constituendi sunt, non libenter congregantur. deinde lacunam ex Columella supplevi, *anseribus ad admittendum tempus est aptissimum a bruma, ad pariendum et incubandum a kalendis Februariis vel Martiis usque ad solstitium.*

3 Inunguentur in flumen] *Inunguentur* ex archetypo adnotavit Politianus, quod habent Am, *inungentur* neglegentius Victorius et apographa Italorum. *se mergunt* Iucundus, *inigentur* Turnebus advers. 19, 28. verum haud dubie est *iniguntur,* quod Scaliger coniecit.

Singulae non plus quater in anno pariunt] *Non plus quam ter* ex coniectura Ursini scripsi, quod legit Columella l. c., item geopon. XIV 22, 3 *ᾠοτοκοῦσι δὲ τρίτον τοῦ ἔτους ἕως ιβ', ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ πλείονα.*

Singulis ubi pariant faciendum aras quadratas circum binos pedes et semipedem] *Pariunt* edita ante Victorium exemplaria, quod Politianus non correxit, *pariant* apographa et ex ipso archetypo Victorius. *circiter* Gesnerus coniecit. *circum* ‘quoquo versus’ interpretatur Schneiderus coll. Colum. VIII 14, 1 *sub porticibus deinde quadratae harae caementis vel etiam laterculis extruuntur, quas singulas satis est habere quoquo versus pedes ternos.*

Qui hoc minus quinque qui hoc plus XXV] *Qui hoc minus VII, qui hoc plus XV* edita post Aldinam editionem exemplaria. de numero ovorum et de tempore incubandi apud Columellam VIII 14, 6 scripta sunt haec, *supponuntur autem gallinis huius generis ova, sicut pavonina, plurima quinque paucissima tria, ipsis deinde anseribus paucissima septem, plurima quindecim. — pullis autem formandis excudendisque triginta diebus opus est, cum sunt frigora: nam tepidis quinque et viginti satis est;* in geoponicis XIV 22, 10 haec, *δεῖ δὲ ὑποτιθέναι ᾠὰ ἕως τῶν θ' ἢ τὸ μήκιστον ιά, μὴ ἔλαττον δὲ θ'. ἐπῳάζει δὲ ὡς ἐπιπολὺ ἡμέρας κθ', ψύχους δὲ ὄντος ἡμέρας λ'.*

4 Faciunt aras supra terram aut suptus in quae non inducant plus uicenos pullos] *In quis non includant* edita post Aldinam editionem exemplaria, ubi *in quas* legendum

adnotavit Ursinus. *in quas non inducunt* scripsi: nam coniunctivus in hac descriptione locum non habet. *inducunt* autem dictum est, non *includunt* aut *inigunt,* propter ea quae supra scripta erant, *producunt in prata.* apud Columellam VIII 14, 9 de eadem re scripta sunt haec, *pullos autem non expedit plures in singulas haras quam vicenos adigi, nec rursus omnino cum maioribus includi, quoniam validior enecat infirmum.*

Neue qua eo accedere possint mustelae aliaeue quae bestiae noceant] *Aliaeve bestiae quae noceant* Iucundus et deinde reliqui editores. archetypi lectionem constans Varronis usus in hoc genere dicendi tuetur. num *aliusve* non addito pronomine indefinito a Varrone dictum non est, sed saepe *aliusve quis,* quod exemplis compositis Reiterus quaest. Varron. gramm. p. 88 comprobavit. accuratius de eadem re postea 11, 3 scribuntur haec, *ne faeles aliave quae bestia introire ad nocendum possit.*

5 Anseres pascunt in umidis locis et pabulum serunt] *Ubi pabulum serunt* Iucundus et deinde reliqui editores. Colum. VIII 14, 2 *palustris quoque, sed herbidus ager destinetur atque alia pabula conserantur, ut vicia, trifolium, faenum graecum, sed praecipue genus intibi, quod σέριν Graeci appellant.*

Si radicem prenderunt quam educere uelint e terra abrumpunt collum] *Prenderint* ex codice m in principem editionem, *obrumpunt* ex eodem libro in Aldinam receptum erat; *prenderunt* et *abrumpunt* ex archetypo Victorius restituit. de pullis anserum eadem refert Columella VIII 14, 8 *nam si adhuc parum firmus indigens ciborum pervenit in pascuum, fruticibus aut solidioribus herbis obluctatur ita pertinaciter, ut collum abrumpat.* item Plinius X 163 *pullis eorum urtica contactu mortifera, nec minus aviditas, nunc satietate nimia, nunc suamet vi, quando adprehensa radice morsu saepe conantes avellere ante colla sua abrumpunt.*

6 Cum autem sunt inclusi in haras aut speluncas ut dixi uicini obiciunt iis polentam] *Victu obiciunt* m, *victui obiiciunt* Iucundus et deinde reliqui editores. *viceni* scripsi, de quo numero supra § 4 scripta erant haec, *in quas non inducunt plus vicenos pullos.*

7 Ad saginandum eligunt pullos circiter sexquimense qui sunt natu] *Sexquimenses* (non *sesquimenses*) *qui*

sunt nati editio princeps, ubi Politianus *sexquimense* et *natu* ex codice adnotavit. *sex qui mense* codex Florentinus, *sesquimense* A B. *sexquimense nati sunt* m, *sexquimense qui nati sint* Iucundus. archetypi scripturam Victorius restituit. *quatuor sexve menses qui sunt nati* Schneiderus ex Columella VIII 14, 10 *mox ubi quattuor mensum facti sunt, farturae maximus quisque destinatur, quoniam tenera aetas praecipue habetur ad hanc rem aptissima.* ne longius ab archetypi scriptura recederem, *circiter sesquimensem qui sunt nati* scribendum conieci. sed neque ad saginandum ea aetas idonea est, et diversa de aetate pullorum Columella tradit. quare potius scribendum erat *circiter sex menses qui sunt nati.*

Polentam et pollinem aqua madefacta dant cibum ita ut per dies saturent] *Ut perinde se saturent* Iucundus, *ut ter die se saturent* Ursinus, *ut ter in die saturent* Popma, quod probavit Schneiderus. apud Columellam VIII 14, 11 de sagina anserum scripta sunt haec, *et est facilis harum avium sagina. nam praeter polentam et pollinem ter die nihil sane aliud dari necesse est, dummodo large bibendi potestas fiat nec vagandi facultas detur;* et similiter in geoponicis XIV 22, 7 *ἐσθίουσι δὲ τρίτον τῆς ἡμέρας καὶ περὶ μέσην νύκτα, πίνουσι δὲ δαψιλῶς.* apud Varronem *ut ter die saturent* scripsi. nam ita sine praepositione *bis die* scriptum est II 4, 17. 7, 7 et 8. III 9, 20, sed addita praepositione *bis in anno* II 4, 14. 11, 8, *ter in anno* III 10, 3, *ter in mense* III 16, 17, *sexagena milia nummum in anno* III 6, 1.

Quod ipsae amant locum purum neque ipsae ullum ubi fuerunt relincunt purum] *Quod ipsi amant locum purum neque ipsi ullum, ubi fuerint, relinquunt purum* Iucundus. *ament* ex Victorii editione secunda receptum erat. pronomine priore loco deleto scripsi *quod amant locum purum neque ipsi ullum, ubi fuerunt, relincunt purum.* nam feminino genere *ipsae* de anseribus dici non potuit, nisi potius scribendum erat *quod hae aves amant locum purum neque ipsae* sqq., sicut de columbis dictum est III 7, 5 *permundae enim sunt hae volucres.*

XI 2 Crepido lata in qua secundum parietem sunt tecta cubilia ante eas uestibulum earum exaequatum] *Sint tecta cubilia, ante ea vestibulum exaequatum* Iucundus.

archetypi lectionem Victorius restituit, sed *sint* ex Aldina editione retinuit. et aptior hoc loco videtur esse coniunctivus in praeceptis de nessotrophio constituendo, quam indicativus. sed praeterea *ante ea* retinendum erat: apparet enim parum apte dici *ante eas vestibulum earum,* ut ad significandum locum in quo aves habitant ipsae aves appellatae sint. itaque scripsi *in qua secundum parietem sint tecta cubilia, ante ea vestibulum earum exaequatum.* quamquam rectius erat sic, *cubilia earum, ante ea vestibulum exaequatum.* similiter de gallinis supra 9, 7 scripta sunt haec, *in pariete exclusa sint cubilia earum: ante sit, ut dixi, vestibulum saeptum.*

Canalis in quam et cibus ponitur in iis et inmittitur aqua] *In quam et cibus ponitur et immittitur aqua* Iucundus, *in quam et cibus ponitur iis* sqq. Victorius. *in quam et cibus inponitur iis* scripsi. *inponere* similiter dictum est III 14, 2 *si adduxeris fistula et in eam mammillas inposueris.* rem ipsam una cum pabulo anatium accuratius descripsit Columella VIII 15, 6 *statim deinde perpetuus canaliculus humi depressus construatur, per quem cotidie mixti cum aqua cibi decurrant: sic enim pabulatur id genus avium. gratissima est esca terrestris leguminis panicum et milium nec non et hordeum. sed ubi copia est, etiam glans ac vinacea praebentur. aquatilis autem cibi si sit facultas, datur cammarus et rivalis hallecula, vel siqua sunt incrementi parvi fluviorum animalia.* item geopon. XIV 23, 2 *τροφὴν δὲ εἰς ὀχετὸν ὕδατος ἐμβλητέον σῖτον ἢ κέγχρον ἢ κριθὰς ἢ γίγαρτα πεφυραμένα, διὰ δὲ χρόνου τινὸς καὶ ἀκρίδας ἢ καρίδας, καὶ ὅσα λιμναῖα ἢ ποτάμια τούτοις παραπλήσια εἰώθασι λαμβάνειν.*

3 Ne eo inuolare aquila possit neue ea euolare anas] *Neve ex ea evolare* edita inde a principe editione exemplaria. deleto pronomine *ea,* quod neque ad retem commode referri potest neque pro adverbio haberi, scripsi *neve evolare.* Colum. VIII 15, 1 *locus planus eligitur isque munitur sublimiter pedum quindecim maceria, deinde clatris superpositis vel grandi macula retibus contegitur, ne aut evolandi sit potestas domesticis avibus aut aquilis et accipitribus involandi.*

Pabulum iis datur triticum hordeum uinacei uuae] *Uvae* delendum aut *vinacei ex uva* scribendum esse monuit Ponte-

dera p. 454. nam neque a Columella in pabulo anatium uvae appellantur, neque Varronem hoc praecepisse credendum est, sed de pabulo porcorum II 4, 10 scripta sunt haec, *dari solent vinacea ac scopi ex uvis.*

4 Et sic pascendo fiunt pingues] *Sed sic* Iucundus et deinde reliqui editores.

XII 1 *Percontati* plurima apographa, *perconctati* Politianus minus accurate, ut videtur, correcta lectione principis editionis *percunctati.*

Quintus fuluius lippinus dicitur habere in tarquiniensi septa iugera quadraginta] *Quintus Fulvius leporarium dicitur habere in Tarquiniensi septum iugerum XL* Iucundus. archetypi lectionem Victorius restituit. *Lupinus* Schneiderus ex principe editione recepit. eandem rem narrat Plinius VIII 211 *vivaria horum ceterorumque silvestrium primus togati generis invenit Fulvius Lippinus. in Tarquiniensi feras pascere instituit, nec diu imitatores defecere L. Lucullus et Q. Hortensius* et IX 173 *coclearum vivaria instituit Fulvius Lippinus in Tarquiniensi paulo ante civile bellum, quod cum Pompeio Magno gestum est.*

2 In gallia uero transalpina T. pompeius] Valer. Max. VII 8, 4 *item Pompeius Reginus, vir transalpinae regionis, cum testamento fratris praeteritus esset —, cineres fratris quietos esse passus est.* ad hunc referenda esse quae Varro narrat Colerus in Valer. Max. l. c. adnotavit.

3 *Interdius* in uno codice A scriptum est, sed expuncta littera *s,* et ita in ipso archetypo fuisse videtur, *interdiu* reliqua apographa.

4 Paucos si lepores mares ut feminas intromiserit breui tempore fore ut impleatur] *Mares in foeminas* Iucundus, *mares et feminas* Schoettgenus apud Gesnerum coniecit. *mares ac feminas* scripsi. nam lepores intromittuntur in leporarium et mares et feminae.

Quattuor modo enim intromisit in leporarium breui solet repleri] *Quattuor enim modo intromissis* Merula et Schneiderus, *quatuor enim modo si intromiseris* Iucundus. *quattuor modo enim intromiserit* scripsi, h. e. si modo quattuor intromiserit. *enim* tertio loco positum legitur I 18, 7 *bivium nobis enim*

ad culturam dedit natura, 31, 4 *hi sunt enim*, II 1, 1 *ut ruri enim.*

Ut enim saepe cum habent catulos recentes alios in uentre habere reperiuntur] *Fit enim saepe — alios ut in ventre habere reperiantur* Iucundus et deinde reliqui editores. restitui lectionem archetypi ab Ursino emendatam, *etenim saepe — alios in ventre habere reperiuntur.*

De iis archelaus scribit annorum quod sit quis uelit scire inspicere oportere foramina naturae] *Annorum quot sint si quis velit scire* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *annorum quot sit qui velit scire* scripsi. nam singularis verbi numerus *sit* post pronomen pluralis numeri *de iis* editores offendere non debebat. de Archelao eadem refert Plinius VIII 218 *Archelaus auctor est, quot sint corporis cavernae ad excrementa lepori, totidem annos esse aetatis: varius certe numerus reperitur.*

5 Hos quoque nuper institutum ut saginarent pleraque cum exceptos e leporario condant in caueis et loco clauso faciant pingues] *Condant* editio princeps a Politiano non correcta et apographa recentiora, *concludant* ex vetere coniectura A et m, quod in Aldinam editionem receptum et deinde ad reliquas propagatum est. nam in archetypo fuit *condant.* mutatis verbis haec rettulit Macrobius Saturn. III 13, 14 *exigebat hoc quoque illa gulae intemperantia, ut et lepores saginarentur teste Varrone, qui de agri cultura libro tertio, cum de leporibus loqueretur, sic ait, 'hoc quoque nuper institutum ut saginarentur, cum exceptos e leporario condant* (*quondam* codices) *in caveis et loco clauso faciant pingues'.* unde Schneiderus apud Varronem dedit *hoc quoque nuper institutum, ut saginarentur lepores, cum exceptos e leporario condunt in caveis et loco clauso faciunt pingues.* exhibui scripturam archetypi. sed pro *pleraque,* quod adverbii loco non dicitur, aut *plerumque* scribendum est aut *plerique.* nam diversa sunt quae a grammaticis adferuntur, Gell. VI 2, 1 *hominis pleraque haud indiligentis* et XVII 19, 6 *is erit pleraque inpeccabilis.* apud Varronem autem I 13, 6 *quae nunc sunt pleraque contra* nominativo casu dictum est *pleraque,* non accusativo.

Quorum ergo tria genera fere sunt] *Eorum ergo* edita inde a principe editione exemplaria.

Pedibus primis] *Pedibus prioribus* coniecit Schneiderus.

6 Quod in gallia nascitur adadpis] *Ad Alpes* Iucundus. Plin. VIII 217 *et leporum plura sunt genera, in Alpibus candidi, quibus hibernis mensibus pro cibatu nivem credunt esse.*

Tertii generis est quod in hispania nascitur similis nostro lepori ex quadam parte sed humile quem cuniculum appellant] *Simile* G. I. Vossius. in etymologico v. cuniculus. mutationem generis, *similis — sed humile,* tamquam syllepsin Gesnerus defendit. *humilis* scripsi, quod Schneiderus commendaverat. nam generis mutatio in hac verborum compositione neglegentiae tribui nequit, quamquam neglegentius dictum est *quod in Hispania nascitur* et supra *quod in Gallia nascitur,* quod accuratius de lepore dicendum erat *qui nascitur.* Plin. l. c. *leporum generis sunt et quos Hispania cuniculos appellat.*

Ab eo dictum leporem a celeritudine quod leuipes esset] *A celeritudine* deleri voluit Ursinus, incluserunt Gesnerus et Schneiderus parum attenti ad rationem sermonis Varroniani.

Quod eum aeolis et bonum leporum appellabant] *Et bonum* cum apographis et Victorio Politianus, non *et bene,* ut Gesnerus adnotavit. *quod eo aeoles boetii leporem appellabant* Merula, *quod eum Aeoles Boeotii leporem appellabant* Iucundus, *quod eum Aeolis Boeotii λέποριν appellabant* Victorius. in corrupta archetypi scriptura graecum vocabulum bis positum esse monuit Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 26, *quod eum Aeolis λέποριν appellabant.* de lepore eadem leguntur de ling. lat. V 101 *lepus, quod Siculi quidam Graeci dicunt λέποριν* et ex rerum divinarum libro quarto decimo apud Gellium I 18, 2 *non enim leporem dicimus, ut ait* (Aelius), *quod est levipes, sed quod est vocabulum anticum graecum.*

XIII 1 Scis inquam axi] *Scis inquam Agri Axi* in principe editione editum erat, unde *scis, inquit Agrius, Axi* Ursinus coniecit, *scis, inquit Appius, Axi* Pontedera p. 455. *scis inquit Axi* scripsi. nam ab Appio, cui haec pars disputationis supra 12, 1 mandata erat, haec dici etiam non addito nomine intellegitur. quamquam *inquam* defendi poterit ita, ut hoc ipse Appius ante appellationem Axii orationi suae interponat, propterea quod ad eundem dixerat antea *si possis* et *te habere puto* sqq. nam illa quoque ad Axium, qui omnem sermonem regit, pertinent, non ad

Varronem, ut Schneiderus adnotavit, quod nomine non appellato intellegi non poterat. *inquam* non mutata persona loquentis scriptum est I 8, 1. 9, 1. de fundo Tusculano a Varrone empto dictum erat supra III 3, 8.

Effuderetur, quod ex codice Politianus adnotavit, in apographis non inveni.

2 Magistragicos fieri uidi] *Magis tragicos* editio princeps a Politiano non correcta et ex manu scriptis libris Florentinus et Caesenas, *magistracicos* B, *magistraicos* Am. *magis τραγικῶς* Iucundus. pro hoc *magis θρᾳκικῶς* scripsi. nam Orphei cantus significatur, non ars tragoedorum.

Therotrophium appellabant] *Appellabat* ex Aldina editione receptum est. nam non communis omnium, sed propria Hortensii videtur ea appellatio fuisse.

Ubi tricilinio posito cenabamus quod orphea uocari iussit] *Quasi orphea* m. *Quintus Orphea vocari iussit* Iucundus. *quo Orphea vocari iussit* scripsi, h. e. in eum locum, in quo triclinium positum erat.

3 Qui cum eo uenisset cum stola et cithara cantare esset iussus bucina inflauit ut tantum circumfluxerit nos ceruorum aprorum et ceterarum quadripedum multitudo] *Bucina* libri manu scripti, *bucinam* Politianus parum accurate correcta lectione principis editionis *buccinam. qui cum eo venisset cum stola et cithara et cantare esset iussus, buccinam inflavit, ubi tanta circumfluxit — multitudo* edita inde ab Aldina editione exemplaria. scripturam archetypi a Victorio indicatam *ut tantum circumfluxerit* Scaliger probavit et deinde *multitudo* delevit. *tanta* scripsi, in reliquis veterem lectionem restitui, *qui cum eo venisset cum stola et cithara cantare esset iussus, bucina inflavit, ut tanta circumfluxerit — multitudo.* postquam cantor stola indutus venit et cithara canere iussus est, Hortensius vel ipse cantor signum dat bucina, ad quod ferae conveniunt, ut cantum audiant. *ut circumfluxerit* autem breviter dictum est pro eo quod accuratius dicendum erat 'quo factum est ut circumfluxerit'.

XIV 1 Axius tuas partes inquit subleuauit appius] *Appius* libri manu scripti, *Apius* in principe editione Politianus non correxit. neglegentiae sermonis tribuendum est, quod non

mutata persona loquentis nomen Axii repetitum est. nam eidem tributa erant ea quae de Hortensio narrantur, *ego vero, inquit ille, apud Q. Hortensium* sqq.

Trasactus in uno codice A scriptum inveni. sed idem voluisse videtur Politianus, qui in principe editione litteras, quas deleri volebat, subducta lineola notavit. *travehundum* legitur II 7, 6, *traversis* III 5, 4.

Neque enim magnum emolumentum esse potest] *Molimentum* scripsi ex coniectura Palmerii spicileg. Grut. lamp. v. IV p. 847. nam de difficultate operis Axium haec dicere, non de utilitate, ex iis quae Appius respondet intellegitur. *emolumentum* Victorius var. lect. 22, 10 defendit ita, ut id 'quod operosum est ac magnum studium requirit' significaret, cuius significationis exemplum praeter hunc Varronis locum attulit Caes. de bell. Gall. I 34, 3 *neque exercitum sine magno commeatu atque emolumento in unum locum contrahere posse.* sed ibi recte a Faerno correctum est *molimento.* diversa enim sunt *emolumentum* a mola ductum et communi usu ad commodum translatum et *molimentum* vel *molimen* a moliendo, quo labor et difficultas operis suscepti significatur. *molimentum* pro conatu a Sisenna dictum adnotavit Nonius p. 142, 3. eodem Livius usus est saepius, V 22, 6. XXXVII 14, 7. 15, 2, et Seneca de consol. 11, 4.

2 Si adduxeris fistula et in eam mammillas imposueris] *Si adduxeris fistulam et in eam papillas imposueris* Merula. *mammillas* Victorius ex codice restituit, reliqua ex veteribus editionibus repetivit. *si eduxeris fistulam* ex secunda editione Victorii receptum erat. archetypi lectionem restitui. nam aqua in cochlearium adducitur fistula, in quam imponuntur mammillae vel tubuli, quibus aqua eructetur.

3 Et hunc dum serpit non solum in area reperit sed etiam si riuus non prohibet parietes stantes inuenit] *In parietes* Iucundus et deinde reliqui editores. *etenim dum serpit — in pariete stante* Ursinus. *pariete adstante* Schneiderus coniecit. cochleae non solum cibum in area positum reperiunt, sed etiam stantes parietes cibi inveniendi causa ascendunt.

Ipsae exgruminantes ad propalam uitam diu perducunt] *Producunt* Merula. *propolam* Scaliger. *exgrumantes* Beroaldus in margine et similiter in enarrationibus Merula 'ex-

grummantes de mensura et recta via excedentes vel grumos eruentes. grumus collectio terrae minor tumulo'. *exruminantes* Turnebus advers. 1, 1 et Scaliger, *ex se ruminantes* Gesnerus coniecit, quod Schneiderus recepit; idem tamen glossam Isidori apud Vulcanium p. 674 (gloss. lat. v. IV p. 326, 22) *cruminat ruminat* ex hoc loco ductam esse adnotavit. *grumare* a gruma dictum huc non pertinet, neque *exruminare* vel *ex se ruminare* apte dicitur. quare *ipsae et ruminantes* scripsi. cochleae etiam sine pabulo ruminantes apud propolam diu vivunt. simili vitio II 1, 20 *subgrumi* pro *subrumi* scriptum erat.

4 Non quo non in his regionibus quibusdam locis ac magnitudinibus sint disperiles] *Non quod in his* Merula. *non quod in his regionibus quibusdam locis eae magnitudinibus non sint dispariles* Iucundus, ubi *non quo non* ex codice Victorius restituit, *non* ante *sint* a Iucundo additum Gesnerus delevit. praeterea *locis ac magnitudinibus* restituendum erat. nam cum in iis regionibus quae modo dictae erant propter naturam locorum cochleae magnitudine diversae sint, pro hoc breviter dictum est cochleas quibusdam locis ac magnitudinibus diversas esse.

Nam et ualde amplae sunt quamquam ex africa quae uocantur solitanne ita ut eas LXXX quadrantes coici possint] *Quaedam ex Africa* ex Aldina editione Schneiderus. *quemadmodum ex Africa* Gesnerus coniecerat. *quamquam* Reiterus quaest. Varr. gramm. p. 63 defendit ita, 'quamquam ex Africa fere mediocres afferuntur, tamen quae inde ortae solitannae vocantur valde amplae sunt'. sed idem *quamquam* praeter hunc unum locum a Varrone non usurpatum esse adnotavit. itaque particulam vitiose vel parum apte positam inclusi. solitannae cochleae unde appellatae sint, non constat; solitanae dicuntur apud Plinium IX 173 et XXX 45. — *ita ut earum calices quadrantes octoginta capere possint* edita ante Victorium exemplaria ex Plinio IX 173, ubi de cochleis scripta sunt haec, *coclearum vivaria instituit Fulvius Lippinus in Tarquiniensi —, distinctis quidem generibus earum, separatim ut essent albae, quae in Reatino agro nascuntur, separatim ut Illyricae, quibus magnitudo praecipua, Africanae, quibus fecunditas, solitanae, quibus nobilitas. quin et saginam earum commentus est sapa et farre aliisque generibus, ut cocleae quoque altiles ganeam inplerent, cuius*

artis gloria in eam magnitudinem perducta sit, ut octoginta quadrantis caperent singularum calices. auctor est M. Varro.

Et sic in aliis regionibus eisdem inter se collatae minores ac maiores] *Eaedem inter se collatae et minores sunt et maiores* Iucundus. ablativus *eisdem* defendi poterat exemplis pronominis *idem* I 4, 2 compositis. sed verum videtur *eaedem* propter illud quod additum est *inter se collatae.* ut in Africa sic in aliis regionibus accidit ut eiusdem generis cochleae inter se collatae minores ac maiores sint.

5 Magnis insulis in areis factis magnum bolum deferunt aeris] *Aeris* in principe editione omissum erat, ex manu scriptis libris Iucundus restituit; olim tamquam repetitum ex praecedente *areis* inclusi. nam bolus imagine a piscatoribus ducta de omni genere lucri dicitur, III 2, 16 *ut ad hunc bolum pervenias.* neque tamen hoc a Varronis ratione alienum est, quod genetivum addidit, ut soni similitudine significaret ex areis multum aeris capi posse.

XV 1 In eo arbusculas esse oportet quae ferunt glandem] *Ferant* Iucundus, *ferunt* ex codice recepit Victorius. restitui coniunctivum modum, qui constanti usu ponitur in relativis sententiis a verbo *oportet* pendentibus. nam diversa sunt haec, quae notionem praecipiendi non habent, III 16, 13 *ea oportet dominum serere, quae maxime secuntur apes* vel II 10, 10 *quae ad valitudinem pertinent hominum ac pecoris et sine medico curari possunt, magistrum scripta habere oportet.* simile praeceptum est supra de anseribus 10, 5 *anseres pascunt in umidis locis et pabulum serunt, quod aliquem ferat fructum.*

2 *Aquam esse tenuem* libri manu scripti omnes et editio Victorii, *aquam oportet esse tenuem* edita ante Victorium exemplaria, ubi Politianus *oportet* delevit, sed errore aliquo *iis* post *esse* addidit.

Quibus in tenebris cumularim positum est in doleis fiunt pingues] *Cum hilar impositum est* Turnebus advers. 19, 28, ubi *hilar* a graeco vocabulo εἶλαρ ductum operculum doliorum significare voluit. idem alios *cum molare* vel *cum ollare* coniecisse adnotavit. *cum aular impositum est* Scaliger, *cum affatim positum est* Pontedera p. 456. *cum operculum impositum est* scripsi. nam lacuna scriptura archetypi corrupta erat,

neque *ollare* vel quo alio nomine operculum doliorum appellatum est.

XVI 2 Nam cum pauper cum duobus fratribus et duabus sororibus essem relictus quarum alteram sine dote dedi lucullo a quo hereditate me cessa primum et primus mulsum domi meae bibere coepi ipse] *Quarum* aut delendum aut *earum* scribendum esse adnotavit Scaliger, inclusit Gesnerus, *duarum* coniecit I. F. Gronovius apud Schneiderum. exempla huius anacoluthiae, cum post coniunctionem *cum* interpositis relativis sententiis iustus verborum ordo perturbatur, dedi I 1, 2. — *mi cessa* Iucundus, *me cessa* ex manu scriptis libris Angelius restituit. *me* dativo casu in codicibus scriptum est Plaut. Bacch. 565 *me ires consultum male* et 684 *me male consuluisse,* Varr. de ling. lat. VII 8 *templa tescaque me ita sunto.* ex vetere scriptura *mei,* cuius exempla Lachmannus in Lucr. p. 246 et A. Muellerus de priscis verborum formis Varronianis p. 48 composuerunt et quam in dativo casu Nigidius apud Gellium XIII 26, 4 probavit, haec videntur relicta esse. nam ex *mihe* contractione factum esse *me* paucis huius scripturae exemplis non satis comprobatum est. deinde *daretur mulsum* scripsi, ubi *darē* in archetypo fuisse videtur. nam hoc dicit Appius, se tum primum, cum hereditatem Luculli accepisset, mulsum bibere coepisse et primum omnium illud domi instituisse, cum tamen vulgo in conviviis mulsum apponi omnibus soleret.

3 De incredibili earum artium naturali audi] *De incredibili earum avium natura* edita inde a principe editione exemplaria. *de incredibili earum arte naturali* scripsi: apparet enim ad ea quae antecedunt, *quibus plurimum natura ingeni atque artis tribuit,* haec referenda esse.

Merula ut cetera fecit historicos quae sequi meliturgeo soleant id est qui exercet mellaria demonstrabit] De veritate scripturae *historicos* interpretes dubitare non debebant. nam disputatio de apibus ita divisa est, ut primum Appius ea quae ad naturam earum pertinent exponat, deinde Merula ea quae a melitturgis experientia inventa sunt narret. ineptum autem est ὑλικῶς, quod ex 'vetere codice' ab Ursino adnotatum Schneiderus recepit. *id est qui exercet mellaria,* quae ad graecum nomen adscripta erant, inde ab Aldina editione omissa

sunt. reliqua sic scribenda sunt, *Merula, ut cetera fecit, historicos quae sequi melitturgoe soleant demonstrabit.*

4 Pepianem mina tegna] *Πεποτημένα τέκνα* Turnebus advers. 8, 8, quod Gesnerus et Schneiderus receperunt. verum haud dubie est quod Scaliger dederat *πεπλανημένα τέκνα.* post alterum Archelai versum Iucundus addiderat versum Nicandri ther. 741 *ἵπποι μὲν σφηκῶν γένεσις, μόσχοι δὲ μελισσῶν,* quem versum saepius citaverunt grammatici, quos O. Schneiderus Nicandr. p. 146 indicavit. hunc Victorius removit. deinde pronomen *eae* inclusi.

Quod si in hoc faciunt etiam graguli at non idem quod hic societas operis et aedificiorum quod illic non est] *Quodsi hoc faciunt* edita inde ab Aldina editione exemplaria. restitui praepositionem, quam olim incluseram, *quod si in hoc faciunt.* si id in hac re etiam graguli faciunt, ut homines imitentur, cum non sint solitaria natura, at non idem faciunt, propterea quod hic, id est apud apes, societas operis et aedificiorum est, id quod illic apud gragulos non est.

5 Tria enim harum cibus domus opus neque idem quod cibus cera nec quod ea mel nec quod domus] *Nec quod ea mel nec quod mel domus* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *nec quod id domus* Ursinus. tria quae in apibus laudantur, cibus, domus, opus, ad tria illa quae ab hominibus discunt, opus facere, aedificare, cibaria condere, pertinent. eae res autem non eaedem sunt, sed natura sua diversae: nam aliud est cibum parare, aliud opus, hoc est mel et ceram, facere, aliud domum aedificare. ad hanc sententiam in hunc modum verba conformavi, *neque idem quod cera cibus, nec quod mel, nec quod domus.* similiter § 24 cibum et ceram et mel ab apibus ex diversis rebus peti exponitur.

6 Quod secuntur omnia pura] Delevi *quod.* nam ab editoribus haec inepte cum superioribus, *quod hic est et rex* sqq., coniuncta erant.

Non ut muscae lingurriunt quod nemo has uidet ut illas in carne] Hic quoque prave posita coniunctione *quod* veram verborum sententiam perverti apparet. itaque *quo nemo has videt* scripsi. apes eum qui unctus accedit pungunt, non

ligurriunt, sicut muscae, quo, h. e. propter quam apum naturam, fit ut nemo eas videat in carne considentes.

Ideo modo considunt in quorum sapor dulcis] *Ideo modo* omnia apographa, *ideo modo eo* Politianus in principe editione non correxit. *in quo est sapor dulcis* edita inde a principe editione exemplaria. *in eo modo considunt* Schoettgenus apud Gesnerum coniecit. *ideo modo considunt in eis quorum sapor dulcis* scripsi. reflectitur enim oratio ad ea quae antea scripta erant, *itaque nulla harum adsidit in loco inquinato.*

7 Quod nullius opus uellicans facit deterius neque ignaua ut non qui eius conetur disturbare resistat neque tamen nescia suae imbecillitatis] *Eius* Politianus e codice non adnotavit lectione principis editionis *ei qui conetur* parum accurate correcta. *ei qui eius opus conetur* ex codice m in Aldinam editionem receptum et deinde ad reliquas editiones propagatum erat. restitui lectionem archetypi, in qua ex superioribus nomen *opus* repeti poterit. similis dicendi brevitas est I 1, 10 *de Magonis dempsit.* ceterum de natura apum plura leguntur in geoponicis XV 3, 5, *οὔτε λυμαίνεται τοὺς ἄλλων πόνους, ἀμύνεται μέντοι ἰσχυρότατα τοὺς λυμαίνεσθαι τοὺς αὐτῆς ἐπιβαλλομένους πόνους. εἰδυῖα δὲ τὴν αὐτῆς ἀσθένειαν στενὰς ποιεῖ καὶ οὐκ εἰς εὐθὺ τεταγμένας τὰς εἰς τὸν αὐτῆς οἶκον εἰσόδους. τοὺς οὖν εἰσπορευομένους ἐπὶ βλάβῃ πλείους περιστᾶσαι ῥᾳδίως καθαιροῦσι. θέλγει δὲ τοῦτο τὸ ζῷον καὶ κάλλιστον μέλος, ὅθεν οἱ μελισσουργοὶ διασκορπιζομένας αὐτὰς κυμβαλίζοντες ἢ τὰς χεῖρας εὐρύθμως κροτοῦντες συνάγουσιν.* unde Ursinus ea quae a graeco scriptore addita sunt olim apud Varronem quoque scripta fuisse putavit; lacunae signum post *inbecillitatis* posuerunt Gesnerus et Schneiderus.

Quae cum causa musarum esse dicunt uolucres] *Dicantur* edita inde a principe editione exemplaria. *dicuntur* scripsi: nam coniunctivi modi nulla ratio est. *cum causa* legitur apud Varronem I 17, 4 et de ling. lat. IX 68 et apud Ciceronem ad Quint. fratr. I 2, 26, saepius *non sine causa,* II praef. 1. 1, 4. III 1, 4; 5.

Si quando displicatae sunt cymbalis et plausibus numero redducunt in locum unum] *Dispalatae* Gesnerus coniecit. *displicat ἀναπτύσσει* gloss. latino-graec. v. II p. 51, 53.

numero ea significatione dictum est, quam Festus p. 170 et Nonius p. 352 adnotaverunt et exemplis veterum confirmaverunt, *numero significat cito,* item. gloss. Placid. p. 68 ed. Deuerl. *numero propere velociter.* olim ex geoponicis l. c. *plausibus numerosis* scribendum conieceram. deinde *et his diis helicon* fuit in archetypo, *et ut his dis Helicona* scripsi ex principe editione.

8 Impectantes ab se eiciunt fucos] *Impetentes* Merula, quod probavit Schneiderus, ut esset impetum facientes. *impectentes* a pectendo dictum vel *impectantes* a frequentativo *pectare* defendit Turnebus advers. 8, 8, ut esset verberantes vel verberare cupientes. quorum nihil probari posse apparet. sed recte Victorius emendavit *insectantes.* ab Aristotele haec, sicut alia in hac parte de apibus, videntur petita esse hist. anim. IX 40, 179 *τοῦ δὲ φωρὸς καὶ κηφῆνος γενομένων οὐδέν ἐστιν ἔργον, τὰ δὲ τῶν ἄλλων βλάπτουσιν. ἁλισκόμενοι δὲ θνήσκουσιν ὑπὸ τῶν χρηστῶν μελιττῶν,* ib. 201 *ἐξελαύνουσι δὲ καὶ τὰς ἀργὰς αἱ μέλιτται καὶ τὰς μὴ φειδομένας.* Varronis verba expresserunt geoponica l. c. 9 *στυγεῖ δὲ μάλιστα τοὺς ἀργούς. διὸ καὶ τὰς ἀργεῖν προαιρουμένας καὶ δαπανώσας τὸ πονηθὲν κοινῶς ἀναιροῦσιν.*

Extra ostium aluei opturant omnia qua uenit inter fauos spiritus quam erithacen appellant graeci] *Alvi* scribendum esse dixi III 2, 11. rem accuratius descripsit Aristoteles hist. anim. IX 40, 169 *περὶ δὲ τὸ στόμα τοῦ σμήνους τὸ μὲν πρῶτον τῆς εἰσδύσεως περιαλήλιπται μίτυι. τοῦτο δ' ἐστὶ μέλαν ἱκανῶς, ὥσπερ ἀποκάθαρμ' αὐταῖς τοῦ κηροῦ, καὶ τὴν ὀσμὴν δριμύ, φάρμακον δ' ἐστὶ τυμμάτων καὶ τῶν τοιούτων ἐμπυημάτων. ἡ δὲ συνεχὴς ἀλοιφὴ τούτῳ πισσόκηρος, ἀμβλύτερον καὶ ἧττον φαρμακῶδες τῆς μίτυος.* erithacen commemorat idem hist. anim. V 22, 119 *φέρει δὲ κηρὸν μὲν καὶ ἐριθάκην περὶ τοῖς σκέλεσι, τὸ δὲ μέλι ἐμεῖ εἰς τὸν κύτταρον* et IX 40, 202 *καὶ αἱ μὲν κηρὸν ἐργάζονται, αἱ δὲ τὸ μέλι, αἱ δ' ἐριθάκην.* cibum quo apes pascuntur erithacen appellat Plinius XI 17; 35; 42. Varro genus quoddam cerae vel glutinis dicit, item postea § 23 *erithacen vocant quo favos extremos inter se conglutinant.*

9 Ut colonias mittunt iique duces conficiunt quaedam ad uocem ut imitatione tubae tum id faciunt cum

inter se signa pacis ac belli habeant] *Hique duces* Merula, *haeque ducis* Gesnerus coniecit, h. e. 'apes negotia quaedam conficiunt ad vocem ducis sui', *harumque duces* Schneiderus. scribendum potius *ibique duces conficiunt.* nam duces sunt qui apes quasi in colonias ducunt et in illis quasdam res ad vocem suam conficiendas quasi tubam imitantes curant. deinde *habent* scripsi ex emendatione Schneideri. nam tum, cum inter apes signa pacis ac belli constituta sunt, colonias mittunt.

Sed o merula axi noster ne dum haec audit physicam achiscat] *Axius noster ne, dum hoc audit, physicam addiscat* Merula, *haec* Iucundus restituit. *ne, dum haec audit physica, maciscat* Scaliger, *ne, dum haec audit physica, magis hiscat* Popma, *ne, dum haec audit physica, fatiscat* Schneiderus. veram sententiam expressit Scaliger. nam physica sunt quae Appius disputaverat; ad fructum pertinent ea quae Merula addit. ad hanc igitur disputationis partem, quam Axius longo Appii sermone confectus desiderat, transitus paratur. sed *marcescat,* non *macescat,* scribendum esse dixi I 55, 1, *sed, o Merula, Axius noster ne, dum haec audit physica, marcescat.* de re ipsa eadem tradit Columella IX 2, 5, postquam de origine apum dictum erat, *haec enim et his similia magis scrutantium rerum naturae latebras quam rusticorum est inquirere. studiosis quoque litterarum gratiora sunt ista in otio legentibus quam negotiosis agricolis.*

10 Auctorem habeo non solum qui aluaria sua locata habet] *Non solum Seium* scripsi. nam nomen auctoris, qui appellatus erat, excidisse apparet. Seii autem alvaria laudantur III 2, 11.

Quidam mellinem appellant] *Mellinem* haud dubie in archetypo scriptum erat, non *mellinen,* quod errori Victorii tribuendum est. *μέλινον* Iucundus et deinde reliqui editores, *mellinam* Scaliger, *melinem* scholia Vaticana in Verg. georg. IV 63 *melisphylla herba est, quam, ut ait Varro, alii apiastrum, alii melinem appellant,* ubi *mellinam* Thilo ex Varrone recepit. de mellina herba nihil memoriae proditum est, et graecum potius nomen quam latinum a Varrone positum fuisse verisimile est. itaque *melittaenam* scripsi, quod nomen cum melissophyllo appellant Plinius XXI 149 *melissophyllo sive melittaena si perunguantur alvi,* Nicander ther. 554 *τὴν ἤτοι μελίφυλλον ἐπικλεί-*

ουσι βοτῆρες, Οἱ δὲ μελίτταιναν, Dioscorides de mater. med. III 108 μελισσόφυλλον, ὃ ἔνιοι μελίτταιναν καλοῦσιν. formam nominis Lobeckius prol. pathol. graec. p. 34 explicavit.

11 Recipere esse solitos cum eis et uelle expectare] *Tum eos et velle expectare* edita inde a principe editione exemplaria, in quibus neque *tum* neque *et* quid sibi velit, intellegi potest. *cum dicerent velle expectare* scripsi, ut III 2, 7 *cum diceret nullam se accepisse villam.*

12 Ubi non resonent imagines hic enim sonus harum fugae existimatur esse procerum esse oportet aere et temperato] *Praeterea* pro *procerum* codex Caesenas. *hic enim sonus harum fugae existimatur esse. praeterea procerum esse oportet aere temperato* Merula, ubi *causam* post *fugae* addidit Iucundus; *causa* potius voluit. *hic enim sonus harum fugae existimatur esse. procerum esse* sqq. Victorius; *fugae causa existimatur esse* editio Commeliniana. locum alvarii oportet esse remotum ab imaginibus resonantibus, quoniam eo sono apes ad fugam excitantur; eundem aere temperato esse oportet. sed corrupti vocabuli *procerum* probabilis emendatio inventa non est. *praeterea locum esse oportet* coniecit Ursinus, *porro caelum esse oportet* Trillerus observ. crit. 4, 27 p. 468. *hic enim sonus harum fugae existimatur esse protelum: esse oportet aere temperato* Scaliger hac addita explicatione, 'est autem *protelum* continuatio ictus, ut alibi [in Verg. catal. p. 249] explicavimus et Lucretianum versiculum [II 531] adduximus, *undique protelo telorum continuato.* itaque protelum fugae est, cum prorsus aliquid longe truditur, ut telum, quod ex ballista emittitur. sonus earum fugae protelum est, hoc est eiusmodi imaginibus et sonis longe protelantur in fugam'.

Ut spectet potissimum ad hibernos ortus quae prope se loca habeat] *Qui* scripsi, quod Gesnerus coniecerat, h. e. melitton. olim *quae* delendum vel *ut spectent* et *quae habeant*, h. e. mellaria, scribendum esse conieceram.

13 Pisum ocimum ciprum medicae maxime cytisum quod ualentibus utilissimum est] *Pisum cyperum medica* Iucundus. *cypiron* pro *cyperum* scribendum esse coniecit Pontedera p. 456, quod *cyperus* qui vulgo dicitur ad mellificium aptus non esset. Plin. XXI 115 *quidam etiamnum unum genus faciunt*

iunci trianguli, cyperon vocant, multi vero non discernunt a cypiro vicinitate nominis. deinde *minus valentibus* scripsi ex emendatione Ursini: Colum. IX 5, 6 *sunt etiam remedio languentibus cytisi.* minus valentes apes dicuntur infra § 20.

Ab aequinoctio uerno florere incipit et permanet ad alterum aequinoctium autumnum] *Ad aequinoctium autumpni* m, *ad alterum aequinoctium autumni* edita inde a principe editione exemplaria. vel *alterum* vel *autumni* abundare adnotavit Pontedera p. 456. delevi *autumnum.* nam *aequinoctium autumnum* Varro non dixit, sed *autumnale.*

15 Non quo non in uillae porticu quoque quidam quo tutius essent aluariam collocarent] *Alvearia collocarint* Merula. *quo tutius esset alvarium collocarint* scripsi. nam cum plurali numero verbi *essent* adverbii loco *tutius* poni non poterat, neque imperfectum tempus *collocarent* neglegentiae sermonis tribuendum esse puto.

Ubi sint alii faciunt ex uiminibus rutundas] *Alvos ubi sint* edita ante Victorium exemplaria. *alvos* Victorius delevit et in manu scriptis libris a se non inventum esse adnotavit. nomen propter ea quae sequuntur, *haec omnia vocant a mellis alimonio alvos,* omissum esse idem animadvertit.

Sed ita uti parum sunt quae compleant ut eas conangustent in uasto loco inani despondeant animum] *Sed ita uti parum sint quae compleant, ne eas coangustent. ne in vasto loco et inani despondeant animum* Merula, *sed ita uti cum parum sit qua compleant, eas coangustent, ne in vasto loco* sqq. Iucundus. ad scripturam archetypi in hunc modum verba refinxi, *sed ita, ubi parum sunt quae conpleant, ut eas conangustent, in vasto loco inani ne despondeant animum.* alvi angustiores faciendae sunt, si apes ad eas conplendas non sufficiunt, ne illae vastitate loci inanis perturbentur.

16 Media aluo in qua introeant apes faciunt foramina parua] Praepositionem *in* recte inclusit Schneiderus. nam ineptum est 'in qua alvo introeant', sed pro adverbio est *qua,* ut significetur locus, in quo sunt foramina ad introeundum facta. eodem vitio I 41, 3 *in qua* in codicibus pro *qua* scriptum est. *in media alvo qua introeant* C. F. W. Muellerus in annalibus scholasticis Berolinensibus a. 1865 p. 797 scribendum coniecit.

et sic infra § 18 *in eadem alvo* scripsi addita praepositione constanti in hoc pronomine usu, I 44, 4. II 2, 10. III 1, 7. 4, 3. 5, 17. 12, 2. 16, 21. in reliquis huius generis exemplis certa lex non est, sed pleraque cum praepositione dicta sunt, I 48, 3 *summa in spica* et *in infima spica*, III 5, 9 *in imo fluvio*, ib. 11 *in margine quasi infimo* et *in qua media:* nam *infimo* III 5, 14 adverbii loco est. saepissime *in loco* et *in locis*, sine praepositione I 13, 1 *loco plano in cellis* et II 4, 20 *ut silvestri loco dispersi ne dispereant*, nisi *in silvestri* potius scribendum est, II 5, 14 *locis viridibus et aquosis*, II 7, 10 *frigidis locis*, I 6, 2 *multis locis*, I 8, 5 *in Asia multis locis*, I 44, 1 *in Etruria locis aliquot*, I 34, 2 *aliquot regionibus*, II 10, 7 *multis regionibus;* item II 1, 19 *monte Tagro*, III 1, 6 et 2, 14 *via Salaria*, II 2, 4 *fronte lana vestiti*, sicut II 2, 3 et 7, 5 *toto corpore*, non *in toto*, III 16, 37 *ipso vaso.*

17 Ad extrema qua mellarii fauum eximere possunt opercula imponunt aluis optimae fiunt corticeae] *Possint* edita ante Victorium exemplaria. sed prava distinctione verba ab editoribus etiam magis corrupta erant, *ad extrema, qua mellarii favum eximere possunt, opercula imponunt alvis. optimae fiunt corticeae.* in quibus illud perversum est, quod ad extrema foramina, quae in media parte alvi facta sunt, opercula dicuntur imponi, quae non possunt esse nisi in summa parte. viderat hoc Ursinus, qui *at extrema, quo — possint* legendum esse coniecit. sed scribendum erat potius *ad extremam, qua mellarii favum eximere possint, opercula inponunt. alvi optimae fiunt corticeae.* nam in alvo instituenda duae res observantur: in media parte foramina fiunt, ut ibi introire apes possint, ad extremam partem opercula inponuntur, ut ibi mellarii favum eximere possint. deinde de materie alvorum praecipitur.

Vehementissime hic commouentur] *Hic* in codice m omissum Iucundus deleverat, Victorius ex archetypo restituit. *hae* vel *haec* legendum coniecit Gesnerus.

18 Cum et quidam dicunt tria genera cum sint ducum in apibus niger ruber uarius ut menecrates scribit duo niger et uarius qui ita melior ut expediat mellaria cum duo sint eadem aluo interficere nigrum cum sit cum altero rege esse seditiosum] *Ut quidam dicunt — ut*

expediat melliario, cum duo sunt eadem alvo, interficere nigrum, quem scit cum altero rege esse seditiosum Merula, *et ut quidam dicunt — ut expediat mellario* sqq. Iucundus et deinde reliqui editores. de generibus apum et ducum earum apud Aristotelem hist. anim. IX 40, 175 scripta sunt haec, quae non plane accurate a Varrone expressa sunt, *εἰσὶ δὲ γένη τῶν μελιττῶν πλείω, καθάπερ εἴρηται πρότερον, δύο μὲν ἡγεμόνων, ὁ μὲν βελτίων πυρρός, ὁ δὲ ἕτερος μέλας καὶ ποικιλώτερος, τὸ δὲ μέγεθος διπλάσιος τῆς χρηστῆς μελίττης. ἡ δὲ ἀρίστη μικρὰ στρογγύλη καὶ ποικίλη, ἄλλη μακρὰ ὁμοία τῇ ἀνθρήνῃ· ἕτερος ὁ φὼρ καλούμενος μέλας πλατυγάστωρ. ἔτι δ' ὁ κηφήν· οὗτος μέγιστος πάντων, ἄκεντρος δὲ καὶ νωθρός. διαφέρουσι δ' αἱ γινόμεναι τῶν μελιττῶν αἵ τ' ἀπὸ τῶν τὰ ἥμερα νεμομένων καὶ ἀπὸ τῶν τὰ ὀρεινά. εἰσὶ γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν ὑλονόμων δασύτεραι καὶ ἐλάττους καὶ ἐργατικώτεραι καὶ χαλεπώτεραι.* quamquam igitur duo genera ducum ab Aristotele dicuntur, tamen Varro, cum tria nomina appellata invenisset, tria genera posuit, nigrum, rubrum, varium, et his auctore Menecrate addidit sententiam eorum qui duo genera esse dicebant, nigrum et varium, *et quidam dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus, niger ruber varius, ut Menecrates scribit, duo, niger et varius, qui ita melior, ut expediat mellario, cum duo sint in eadem alvo, interficere nigrum, cum sit cum altero rege, esse seditiosum.* cum mellario cavendum sit ne in una alvo plures reguli sint, ne seditiones fiant, ex variis generibus autem maxime seditiosus niger sit, hunc potissimum interficiendum esse dicunt. compositio autem verborum interpositis sententiis, ad quas reliqua accommodata sunt, obscurata est. nam primariae sententiae *et quidam dicunt nigrum esse seditiosum* primum interposita sunt haec, *tria genera cum sint — interficere nigrum,* deinde haec, *cum sit cum altero rege.* Menecrates poeta Ephesius appellatus est I 1, 9: hunc de apibus scripsisse Plinius XI 17 commemorat.

19 Fur qui uocabitur ab aliis fucus est alter est lato uentre] *Vocatur* Merula. *fucus alter* Iucundus. *ater* Scaliger. *fur qui vocabitur, ab aliis fucus, est ater et lato ventre* scripsi, quamquam de futuro tempore *vocabitur* dubito et verum esse puto *vocatur.* ceterum fures et fucos Aristoteles l. c. tamquam diversos posuit; Varronem Menecratem secutum esse, non Aristo-

telem, adnotavit Scaliger. et diversas sententias de his generibus apum fuisse docet Plinius XI 57, *quamquam et de iis* (fucis) *video dubitari propriumque iis genus esse aliquos existîmare, sicut furibus, grandissimis inter illas, sed nigris lataque alvo, ita appellatis, quia furtim devorent mella.*

Hae differunt inter se quae ferae et cicures sunt] De diversitate apum ferarum et cicurum dixit Aristoteles l. c., item Plinius XI 59 *apes sunt et rusticae silvestresque, horridae adspectu, multo iracundiores, sed opere ac labore praestantes. urbanarum duo genera* sqq. sed in hac sententia relativum pronomen *quae* parum aptum esse apparet. neque magis probari potest quod Schneiderus scribendum coniecit, *qua ferae.* pro hoc *quia ferae* scripsi, vel potius *quod ferae* scribendum erat. nam *quia* admodum raro a Varrone adhibitum esse disputatione Reiteri quaest. Varron. gramm. p. 98 comprobatum est. in his libris legitur semel, III 16, 1 *an quia tu solitus es.*

Pascitant editio princeps a Politiano non correcta et ex manu scriptis libris m et Caesenas, sed *pastitant* AB et codex Florentinus, quod verum est.

21 Si transferendae sunt aluos in alium locum] *Alvi* edita inde a principe editione exemplaria. delevi *alvos:* nam ipsae apes cum alvis transferri dicuntur.

Quod hieme difficulter consuescunt quod translatae manere] *Quo sunt translatae* ex Aldina editione receperunt editores. in archetypo *quod* vitiose repetitum erat. hoc deleto scripsi *quod hieme difficulter consuescunt translatae manere.*

22 Sed et transiturae sint apes ea apiastro perfricanda] *Perfricanda* Am et codex Florentinus, *perfricandum* editio princeps a Politiano non correcta et codex Caesenas. scriptura autem archetypi in extrema parte libri saepe detrita vel defectu membranarum deleta iis qui quinto decimo saeculo apographa fecerunt non satis ubique apparebat; neque Politianus vel Victorius, qui post illos codicem usurpaverunt, plura legebant. *sed si transiturae sunt apes, apiastro perfricandum* Merula, ubi *ea* post *apes* addidit Iucundus, *sed et ea alvus, in qua transiturae sunt apes, apiastro perfricanda* Angelius, *sed si transiturae sunt apes ea, apiastro perfricanda* Victorius. lacuna corruptam scripturam

ita supplevi, *sed et in quam transiturae sint apes, ea apiastro perfricanda.*

Ne cum animaduerterint aut inopiam esse habuisse dicitis ait cum sint apes morbidae propter primoris uernos pastus qui ex floribus nucis graecae et cornu fiunt coeliacas fieri atque urina potas refici de iis propolim uocant] In principe editione haec ita edita erant, *ne cum animadverterint, aut inopiam escae habuisse dicatur, aut cum sunt apes morbidae propter primoris uernos pastus, qui ex floribus nucis graecae et cornu fiunt, caeliacas fieri, atque urina pota refici. de his propolim vocant,* ubi *dicantur* Beroaldus, *primores* Iucundus, *ne, si non animadverterint, inopiam escae habuisse dicantur. at cum sunt apes morbidae* et deinde *caeliacas fieri dicuntur* Angelius. Aldinae editionis lectionem Victorius et deinde reliqui editores receperunt. archetypi scripturam a Victorio indicatam Scaliger emendare studuit in hunc modum, *nec, cum animadverterint haud inopiam esse, abivisse dicit. is ait, cum sunt apes morbidae* etc., h. e. ‘nec apes, inquit, abivisse dicit, cum animadverterint non esse inopiam cibi’, ut haec quoque ad Menecratem referantur. maiore licentia usus est Ursinus, qui eandem sententiam ita expressit, *ne, cum animadverterint cibi inopiam esse, abeant. Menecrates ait apes propter primores vernos pastus ex floribus nucis graecae et cornu solere caeliacas fieri, easque urina fotas refici.* idem post haec multa omissa esse adnotavit. lacuna corrupta esse verba Gesnerus et Zahlfeldtius quaest. crit. in Varr. rer. rust. libr. p. 24 monuerunt. nam cum primum de transferendis apibus, deinde de sanandis morbidis praecipiatur, inter haec duo genera praeceptorum quaedam exciderunt, in quibus nomen eius cuius praecepta deinde referuntur appellatum erat. itaque lacunam post *inopiam esse* indicavi, reliqua in hunc modum scripsi, *ne, cum animadverterint aut inopiam esse * habuisse dicit. is ait, cum sint apes morbidae propter primoris vernos pastus, qui ex floribus nucis graecae et cornus fiunt, coeliacas fieri atque urina pota reficiendas. propolim vocant* sqq. — *corni* Schneiderus in Colum. IX 13, 2. pro hoc *cornus* scripsi: nam certa exempla secundae declinationis in singulari numero non inveni.

23 E quo faciunt ad foramen introitus protectum in

aluum] *Ante alvum* scripsi. nam propolis, quod est genus cerae, ab eo dicitur appellata esse, quod ex ea re apes ad foramina, in quae introeunt, quasi protectum quoddam ante alvum faciunt.

Erithacen uocant quibus fauos extremos inter se conglutinant quod est aliud melle propoli] *Simul conglutinant* editio princeps, ubi Politianus *inter se* addidit, sed *simul* non delevit. *melle propoli* omnia apographa et ex ipso archetypo Victorius, *mel e propoli* in principe editione Politianus non correxit. *quo favos* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *quo favos extremos inter se conglutinant, quod est aliud melle et propoli* scripsi.

24 Neque quae afferuntur ad quattuor res faciendas propolim erithacen fauum mel ex iisdem omnibus rebus capere dicunt] *Carpere dicuntur* ex Aldina editione receperunt editores. *offeruntur* 'h. e. quae inveniunt apes in campis et hortis vel silvis, in quae incidunt', et deinde *ex iisdem omnia rebus* Gesnerus coniecit. duo pronomina eodem casu coniuncta *ex iisdem omnibus rebus* consueto in pronomine *idem* usu offensionem habere non debebant. sed vitiosam esse hanc verborum compositionem, *quae afferuntur carpere dicuntur*, Gesnerus intellexit. itaque scripsi *neque quae adferunt ad quattuor res faciendas, propolim erithacen favum mel, ex iisdem omnibus rebus carpere dicunt.* ea quae apes ad res diversas faciendas adferunt non eodem modo ex omnibus rebus eas carpere dicunt. nam *carpere* verum esse, non *capere*, ex iis quae sequuntur, *cibum carpant* et *ex aliis floribus ita carpere*, apparet.

Simplex quod malo punico et asparago cibum carpant solum] *Simplex ministerium quod e malo* Iucundus, *simplex quod e malo* Victorius. et poterat hoc non addito nomine de iis ipsis quae apes ad opera facienda adferunt dici. nam aliud simplex esse dicunt, propterea quod ad unam rem utile est; ex aliis rebus duplex vel triplex ministerium praeberi, propterea quod quae ex iis carpuntur duabus vel tribus rebus conficiendis idonea sunt.

25 Cera et cibum nec non aliter duplex quod fit e malo et piris siluestribus circum et mel item aliter duplex quod e papauere cera et mel] *Cera et cibum* et deinde *circum et mel* omnia apographa, *caeram et cibum* et

deinde *caeram et mel* Politianus in principe editione non correxit. *e malo et piro silvestri ceram et mel* edita ante Victorium exemplaria, *e malo et piris silvestribus cibum et mel* Victorius. *e papavere ceram et mel* Iucundus. duplex ministerium esse dicunt illud quod e malo et piris silvestribus fit, cibum et mel, item illud quod e papavere fit, ceram et mel. olim *cibus et mel* et deinde *cera et mel* scripseram, ut *quod* coniunctionis loco positum esset.

Ex aliis floribus ita carpere ut alias ad singulas res sumant alia ad plures nec non etiam aliud discrimen sequantur in carptura aut eas sequatur ut in melle] *Ut alias* apographa, *ut alia* in principe editione Politianus non correxit, *ut alias* deleta *s* littera in archetypo fuisse videtur. — *ut eas sequatur* coniecit Scaliger hac addita interpretatione, 'ut eas herbas sequatur carptura', *aliud eas sequatur* vel *sequitur* Pontedera p. 457. *nec non etiam aliud discrimen sequuntur in carptura, ut in melle* Schneiderus. acumen orationis Varronianae interpretes non animadverterunt. nam ex nonnullis floribus ita carpere dicuntur apes, ut praeter ea discrimina, quae antea dicta erant, etiam aliud discrimen sequantur vel potius, quoniam illud invitis apibus accidit, ipsas carpentes discrimen sequatur, sicut in melle fit, cum ex aliis liquidum mel faciant, ex aliis spissum.

26 E sisere flore] *Ex siseris flore* Iucundus, *ex sisere flore* Victorius, *ex sisarae flore* Scaliger, qui de erica hoc dici volebat coll. Plin. XI 42 *Athenienses tamaricem appellant, Euboea sisirum, putantque apibus esse gratissimam:* nam ibi *sisaram* olim legebatur. *siserae* ex lectione archetypi recepi, quamquam ab aliis feminino genere siseram pro sisere dictam esse non inveni.

27 Cibi pars quod potio et ea iis aqua liquida unde bibant esse oportet eamque propinquam quae praeterfluat aut in aliquem locum influat] *In aliquem lacum* scripsi. de reliquis, in quibus olim Scaliger et Ursinus laboraverunt, non erat cur dubitaretur. quoniam ad cibum apum etiam potio pertinet, potio autem iis aqua liquida est, aquam esse oportet unde bibant, eamque propinquam vel praeterfluentem vel in lacum aliquem, qui eius rei causa factus est, influentem. de

aqua apibus paranda eadem praecipiuntur in geoponicis XV 2, 2 et apud Columellam IX 5, 5.

Ita ut ne altitudine escendat duo aut tres digitos] *Ita ut ne* omnia apographa, lectionem principis editionis *ita ne* neglegenter correxit Politianus, cum *ut* pro *ita* in codice scriptum esse adnotaret. *ascendat ad duos aut tres digitos* m. *descendat duos* Iucundus, *ascendat duo* Victorius. *ascendat ultra duos aut tres digitos* coniecit Schneiderus. *escendere* legitur I 8, 7 *in arbores escendit vitis* et I 54, 2 *in carnarium escendat*, contra I 9, 3 *tres gradus ascendunt eosdem.* cum accusativo casu coniunctum, ut sit supra certum modum ascendere, *escendere* ab aliis dictum non inveni. deinde *in quo diligenter habenda cura* scripsi; *in qua* erat in libris manu scriptis et editis.

28 Praeparandum his cibus ne tum melle cogantur solo uiuere aut relinquere exinanitas aluos] *Praeparandus his cibus* ex principe editione receptum erat. pronomine *his* deleto *praeparandus cibus* scripsi. *ac relinquere* Ursinus coniecit. immo hoc praecipitur cibum praeparandum esse, ne apes aut mel comedant aut etiam omni melle consumpto ex alvis discedant, ut scriptum est infra § 33.

In quae addunt lanam purpuram] *Purpuream* edita inde a principe editione exemplaria, *perpuram* Pontedera p. 459 coniecit, quod Schneiderus recepit. pro hoc *puram* scripsi. de simili apparatu scribit Columella IX 14, 15 *melius tamen nos existimamus tempore hiberno fame laborantibus ad ipsos aditus in canaliculis vel contusam et aqua madefactam ficum aridam vel defrutum aut passum praebere. quibus liquoribus mundam lanam imbuere oportebit, ut insistentes apes quasi per siphonem sucum evocent.*

Alii uuam passam et ficum compisierunt] *Alii ficum et uvam passam cum pisierunt* Merula, ubi *pinserunt* dedit Iucundus.

Offas apponunt ibi quo oras hieme in pabulum procedere tamen possint] *Offas apponunt: id tempestatibus et hyeme, cum in pabulum procedere non possunt* Iucundus, *offas apponunt ibi, quum foras hieme in pabulum procedere tamen possint* Victorius hac addita interpretatione, 'alii sunt, inquit, qui magis apibus prospiciunt et commodis eorum obsequuntur,

qui hieme cum in pabulum tamen procedere possunt, quia sciunt asperum id anni tempus esse, nec aliquid eas invenire, quo ali possint, adponunt etc.' *offas adponunt ibi, quo foras ad pabulum procedere tamen possint* Pontedera apud Gesnerum. vera haud dubie est emendatio Victorii *foras;* in reliquis scripturam archetypi restitui, *offas adponunt ibi, quo foras hieme in pabulum procedere tamen possint.* offae adponendae sunt ibi, quo apes etiam hieme, h. e. quamvis hiems sit, tamen ex alvis procedere in pabulum possint.

29 Ac progentemue in coloniam emittere uolunt] *Progentemue* plurima apographa, *progenic̄* codex Caesenas. principis editionis lectionem *progeniem* Politianus parum accurate correxit, cum *ve* ex codice adderet, *progeniem* relinqueret. *ac progeniem emittere volunt in coloniam* Merula, *ac progeniem veteres emittere volunt in coloniam* Iucundus et deinde reliqui editores. *ac progeniem ut in coloniam emittere volunt* scripsi. similiter de eadem re supra § 9 scriptum erat *et ut colonias mittunt.*

30 Quae primo cum exierunt in conspectu uolitant reliquas quae nondum congregatae sint respectantes dum conueniant] *Sint* apographa, *sunt* in principe editione Politianus non correxit. *quae primo exierint* et deinde *congregatae sunt* m. *quae primo tum exierunt* Iucundus et deinde reliqui editores, ubi et *tum* parum aptum et *primo* ab ea sententia, quam res postulat, alienum est. nam eae apes, quae ante alias exierunt, volitant in conspectu et respectant reliquas, quae ad exeundum nondum congregatae sunt, ut illas ad se adliciant. itaque scripsi *quae primum exierunt, in conspectu volitant reliquas, quae nondum congregatae sunt, respectantes.* nam *primo* dicitur de iis quae primo tempore, cum initium rei fit, aguntur: II 4, 19 *nutricare octonos porcos parvulos primo possunt,* ib. 20 *primo cum incluserunt, cum bucinatum est, aperiunt,* III 1, 7 *agri culturam primo — indiscretam habebant,* I 31, 3 *dicta primo videtur a pariendo parilema,* III 9, 19 *hae primo dicebantur.* de ordine rerum dicitur *primum,* sed *secundo* I 1, 5. 2, 4. II 4, 3. 11, 3. III 17, 2, item *tertio* I 1, 5. 18, 8. 29, 2. 32, 2. 38, 2. II 5, 8. III 17, 2 et *quarto* I 1, 6. II 5, 8, semel *secundum* I 11, 2 *primum quae ibi sit nata, secundum quae influat perennis,* nisi ibi quoque *secundo* scribendum erat.

Cum a miliario cum id fecisse sunt animaduersae iaciundo in eas puluere et circumtinniendo aere perterritae quo uolunt perducere non longe inde oblinunt erithace] *Cum a miliario cum id* apographa, *cum a mellario id* in principe editione Politianus non correxit. *cum a mellario id fecisse sunt animadversae, iaciundo in eas pulverem et circumtinniendo aere perterritas quo voluerit perducet* Merula et deinde reliqui editores. *non longe inde ramum vel quid aliud oblinunt erithace* Iucundus, quod Schneiderus recepit. deleto priore loco *cum* scripsi *a mellario cum id fecisse sunt animadversae;* in reliquis lectionem archetypi restitui. cum a mellario animadversum est apes ex alvis exisse, postquam eae pulvere iaciendo et aere circumtinniendo perterritae sunt, non longe ab eo loco, in quem eas perducere volunt, oblinunt rebus quibusdam, quibus apes delectantur. nam participium *perterritae* neglegentius ad priorem partem enuntiationis adplicatum est. *oblinunt* autem non addita re quae oblinitur per se dictum est.

31 Adferunt aluum prope easdem inliciis et litam intus et prope appositae fumo leni circumdato cogunt eas intrare] *Et litam* ex archetypo Politianus adnotavit, *et illitam* m, *elitam* reliqua apographa. *illitam — fumo levi circumdato* Merula. *afferunt alvum prope eisdem illiciis illitam intus et prope apposita fumo levi circueundo cogunt eas intrare* Iucundus. *leni* ex codice Victorius dedit, reliqua ex Aldina editione repetivit; *circumdato* Angelius restituerat. *prope* bis poni non poterat. hoc in priore loco deleto scripsi *adferunt alvum eisdem inliciis litam intus et prope adposita fumo leni circumdato cogunt eas intrare.* nam *elitam,* quod apographa habent, incertae fidei est, quamquam *elevit* ex Lucilio adnotavit Nonius p. 103, 24 *Elevit maculavit, Lucilius lib. XXVI si hic vestimenta elevit luto* sqq.

Ut qua in nouam coloniam cum introierunt permanent adeo libenter] *Ut in novam coloniam cum introierint, permaneant adeo libenter* Iucundus, *ut quae in novam coloniam cum introierunt, permanent adeo libenter* Victorius. *quae* ex emendatione Victorii recepi, sed *ut,* quod in archetypo vitiose additum erat, delevi, *quae in novam coloniam* sqq.

32 Nunc iam quoius adhibetur ea cura de fructu

dicam] *Cuius causa adhibetur* vere, ut videtur, Iucundus. ab eodem inventa sunt quae deinde in editis exemplaribus ferebantur, *eximendorum favorum signum sumunt ex ipsis, cum plenas alvos habent et cum illos geminaverint, ex apibus coniecturam capiunt, si intus faciunt bombum.* sed in archetypo haec ita corrupta erant, ut probabiliter emendari nequeant, sicut olim Victorius et Scaliger adnotaverunt. neque quidquam profecerunt, qui post illos corruptam librorum scripturam collatis iis quae apud Columellam IX 15 et apud Palladium VII 7 de melle conficiendo et de fucis scripta sunt emendare studuerunt, quorum coniecturas Schneiderus indicavit. postremo Schneiderus transpositis verbis certissimam medicinam repperisse sibi visus est, *eximendorum favorum signum sumunt ex ipsis, si plenos alvus habet et si, opercula alvi cum removeris, favorum foramina obducta videntur membranis, quoniam tunc sunt repleti melle. ex apibus coniecturam capiunt, si intus faciunt bombum et, cum intro eunt ac foras, trepidant et fucos exterminant.*

Et si opercula aluum cum remoreissi fauorum foramina obducta uidentur mellis membranis cum sint repleti melle] *Et si opercula alvi cum remota sint, favorum foramina obducta videntur mellis membranis. cum sint* sqq. Merula. lectionem archetypi, quam Victorius indicaverat, ita correxit Scaliger, *et, opercula alvum cum removeris, si favorum foramina obducta videntur mellis membranis, cum sint repleti melle;* item Ursinus, sed omisso *mellis* legi voluit *obducta videntur membranis, quod sunt* sqq. hos secutus scripsi *et si, opercula alvorum cum remoris, favorum foramina obducta videntur membranis, cum sint repleti melle.* nam *remoris* scriptura archetypi confirmatur, *alvum* autem genetivo casu pro *alvorum* dici non potuit; *mellis* delendum esse vidit Ursinus. de eadem re scribit Columella IX 15, 4 *ergo cum rixam fucorum et apium saepius committi videris, adapertas alvos inspicies, ut, sive semipleni favi sint, differantur, sive iam liquore conpleti et superpositis ceris tamquam operculis obliti, demetantur.*

33 In eximendo quidam dicunt oportere ita ut nouem partes tollere decumam relinquere] *Oportere novem partes tollere* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *ita ut* ex archetypo restitui. circiter novem partes mellis tolli, decimam

partem relinqui Varro significat. nam diversa de ea re alii praeceperunt, Columella IX 15, 8, Plinius XI 35 et 40. geopon. XV 5, 4 *δεῖ γὰρ τὴν δεκάτην μοῖραν αὐταῖς ἀπολείπειν ἔαρός τε καὶ θέρους, χειμῶνος δὲ τὸ τρίτον μόριον λαβόντα τὰ δύο μέρη καταλιπεῖν αὐταῖς. οὕτω γὰρ οὔτε ἀθυμήσουσι καὶ τροφὰς ἕξουσιν.*

Alii hoc eius relincunt quam dixi] *Eius* omnia apographa, *plus* Merula, quod Politianus non correxit. *hoc plus* dicitur mellis maior pars, quam quae supra dicta erat.

Ut in aratis qui faciunt restibiles segetes plus tollunt frumenti ex interuallis sic in aluis si non quodannis eximas aut non quaeque multum et magis his assiduas habeas apes et magis fructuosas] *Aut non quoque multum* edita inde a principe editione exemplaria. *qui faciunt non restibiles segetes* et deinde *aut non quotannis multum et magis assiduas habeas apes* Ursinus. *non restibiles* et *magis assiduas* recepit Schneiderus. restibiles segetes ita definivit Varro de ling. lat. V 39, *ager restibilis qui restituitur ac reseritur quotquot annis, contra qui intermittitur a novando novalis ager.* de horum agrorum cultura docuit I 44, 3 restibiles agros non eosdem fructus omnibus annis, sed tertio quoque anno uberiores ferre vel alternis annis levioribus sationibus relinquendos esse. idem igitur in alvis observatur. e quibus si aut non quotannis mel eximunt aut non eandem partem omnibus annis eximunt, efficiunt ut iis alvis, quibus haec cura adhibetur, apes et magis adsiduas habeant et magis fructuosas. itaque id quod res postulabat *aut non aeque multum* scripsi. restibilium agrorum exemplo similiter usus est Varro II 7, 11 de fetura equarum. *aeque* legitur I 55, 3 *quod oliveta dicant alternis annis non ferre fructus aut non aeque magnos,* III 10, 2 *nec aeque fit mansuetum.*

34 Aestate acta] *Aestate exacta* Merula, *acta* ex archetypo restituit Victorius.

Reliquum ex hiematione relinquatur sine aluus non fit fertilis nisi quid eximatur exempto cum est maior neque uniuersam neque palam facere oportet ne deficiant animum] *Exempto* omnia apographa, *exemptio* Merula, quod Politianus non correxit. *deficiant animum* cum apographis editio princeps a Politiano non correcta: nam errori tribuendum

est, quod Gesnerus *amnis* ex Politiani excerptis adnotavit. *animi* codex Caesenas. *et hiematione* codex Florentinus, *ut ex hiematione* Caesenas. *reliquum hiemationi relinquatur. si vero alvus non fit fertilis ubi quid eximatur, exemptio cum est maior* Iucundus et deinde reliqui editores. *si non sit fertilis, ni quid eximatur. exemptio cum est* sqq. Ursinus. parum considerate Schneiderus verba transponenda esse in hunc modum coniecit, *reliquum hiemationi relinquatur, ne deficiant animum, exemtio cum est maior. neque universam neque palam facere oportet. si vero alvus non sit fertilis, ne quid eximatur.* sententiam verborum prava distinctione, quae olim fuit, correcta Ursinus aperuit. hunc secutus scripsi *reliquum ut hiemationi relinquatur; sin alvus non sit fertilis, nequid eximatur. exemptio cum est maior, neque universam neque palam facere oportet, ne deficiant animum.* si alvus fecunda est, in eximendis favis curandum est ut relinquatur quod apibus ad hiemationem opus est; si non fertilis est, nihil omnino eximendum. in reliquis si maior exemptio fit, neque simul omnia neque palam eximenda sunt. *deficiant animum* idem esse, quod III 5, 6 et 16, 15 dictum erat *despondeant animum* Ursinus adnotavit. apud Ciceronem p. Rosc. Amer. 4, 10 legitur *animo non deficiam.* deinde *siquae pars* scribendum esse, ubi *si qua pars* in archetypo fuit, dixi I 12, 3.

35 *Ne firmiores* libri manu scripti, *ne infirmiores* Merula, quod Politianus non correxit.

Non modo non desistunt plurima apographa et editio princeps a Politiano non correcta, *non modo desistunt* Iucundus.

36 Prope apponendum bene olentium herbarum maxime apiastrum] *Prope apponendum aliquid bene olentium herbarum* Pontedera p. 460 et Schneiderus. in genetivo casu similis dicendi libertas est III 17, 7 *salsamentorum in eas piscinas emptum coiciebat.*

37 Iacent prostratae ut efflictae] *Et efflictae* nonnulla apographa, *et afflictae* codex Caesenas, Beroaldus et post hunc reliqui editores. *aut efflictae* olim dederam. sed verum est *ut efflictae,* quod in archetypo scriptum erat, h. e. quasi ictu percussae apes prostratae iacent.

Colligendum eas in uas aliquod et reponendum in tecto loco ac tepido promum e die quam maxime tem-

pestate bona cinere facta e ficulneis lignis infriandum] *In tecto loco ac tepido prono ad meridiem* et deinde *cinere facto* Merula, *in tecto loco ac tepido prono ad meridiem quam maxime tempestate bona, et vas ipsum cinere facto e ficulneis lignis infricandum* Iucundus. archetypi scriptura a Victorio restituta, sed *et* ipso invito, ut videtur, ex Aldina editione relictum est, *et cinere facto*, quod fraudi fuit iis, qui postea corruptam scripturam emendare studuerunt. *promendae quam maxime* Scaliger, *promendumque maxime* vel *promendumque vere maxime* Ursinus, *promendaeque inde quam maxime* Gesnerus, *promendum deinde quam maxime* Schneiderus. non recte autem interpretes huc rettulerunt ea quae de apibus hieme torpentibus vere resuscitatis auctore Hygino apud Columellam IX 13, 4 scripta sunt, *siquidem praecepit apium corpora, quae, cum eius modi pestis incessit, sub favis acervatim enecta reperiuntur, sicco loco per hiemem reposita circa aequinoctium vernum, cum clementia diei suaserit, post horam tertiam in solem proferre ficulneoque cinere obruere*, et brevius apud Plinium XI 69 *sunt qui mortuas, si intra tectum hieme serventur, dein sole verno torreantur ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent revivescere.* apparet enim apes imbribus oppressas, de quibus haec a Varrone praecipiuntur, non in longum tempus reponendas, sed mox refovendas esse. itaque scripsi *reponendum in tecto loco ac tepido, proximo die quam maxime tempestate bona cinere facto e ficulneis lignis infriandum. friare* praeterea bis scriptum erat in archetypo, I 9, 7 *frietur*, 57, 1 *adfriat*, sed III 9, 12 *perfricant*, 16, 22 *perfricanda.*

Concutiendum leuiter ipso uaso ut manu non tangas et ponendae in sole] *Ipsum uas* m, quod in Aldinam editionem receptum, sed sic, ut supra scriptum, transpositum est, *et vas ipsum cinere* sqq. inde in postea editis exemplaribus hoc loco *ipso vaso* omissum erat. *concutiendum leviter ipsas vase, ut manu non tangas, et ponendum in sole* Pontedera p. 461 et Schneiderus. apes in ipso vaso, ita ut manu non tangantur, concutiendae sunt.

38 *Reuiuescunt* optima apographa, *reuiuiscunt* in principe editione Politianus non correxit. *delitiscant* in archetypo fuit III 12, 3.

Reconciliare ad usum quaque opus libri manu scripti, *reconciliatae ad suum quaeque opus* Merula, quae Politianus non correxit.

XVII 1 Latis tabulis sortitio fit tribuum ac coepti sunt a praecone recinii quem quaeque tribus fecerint aedilem] *Fecerint* libri manu scripti, *fecerunt* editio princeps a Politiano non correcta. *a praecone renuntiari* edita inde a principe editione exemplaria, *a praecone recini* Scaliger. *relatis tabulis* et deinde *a praecone recitari* Mommsenus Röm. Staatsrecht v. III p. 411 not. 6, ib. v. I p. 364, ut sollemnia comitiorum verba restituerentur. *recini* si verum est, cum ludibrio praeconis nomina tribuum et candidatorum recitantis dictum est. sed pluralis numerus *quaeque tribus fecerint* dubito num neglegenti orationis conformatione defendatur. neque pluraliter pronomen *quisque* a Varrone dictum est nisi neutro genere I 5, 4 *ubi quaeque facienda* et II 1, 18 *quo quaeque tempore ut ineant facere oporteat.* itaque scripsi *coepti sunt a praecone recini, quem quaeque tribus fecerit aedilem.*

Quod et candidatum nostrum uenturum sciebamus] *Et* in antiquissimis editionibus omissum restituit Iucundus, *ea* coniecit Ursinus, *eo* Mercerus in Tac. annal. III 42. respectant ii qui remanent ceteris discedentibus partim propter consurgentes, partim propterea quod suum candidatum venturum esse sciebant.

2 Alterum apud plebem et sine fructu ubi lymphae aquam piscinibus nostris uillaticis ministrant] *Piscinibus* AB et codex Florentinus, *piscinis* editio princeps a Politiano non correcta et e codicibus m et Caesenas. in archetypo *piscinibus* videtur scriptum fuisse, deinde correctum *piscinis.* verum autem est *piscibus,* non *piscinis,* quod adhuc in editis exemplaribus fuit nam villatici pisces dicuntur qui in piscinis prope villam factis habentur. praeterea *non sine fructu* scripsi ex emendatione Gesneri, *alterum apud plebem et non sine fructu, ubi Lymphae aquam piscibus nostris villaticis ministrant.*

Maritimae piscinae nobilium quibus neptunus ut aquam et piscibus ministrat] *Ut aquam sic et pisces* edita inde ab Aldina editione exemplaria. *et aquam et piscis* scripsi. nam ut in altero genere piscinarum, quod apud plebem est, Lymphae aquam praebent vulgaribus piscibus, ita in altero, quod

est nobilium, Neptunus non solum aquam sed etiam ipsos pisces maritimis piscinis praebet.

3 Memini hunc caesari duo milia murenarum mutua dedisse in pondus] *Sex milia* edita ante Victorium exemplaria; *duo milia* ex archetypo Victorius restituit. antiquissimarum editionum lectionem Schneiderus recepit, quod eum numerum habet Plinius IX 171, *murenarum vivarium privatim excogitavit ante alios C. Hirrus, qui cenis triumphalibus Caesaris dictatoris sex milia numero murenarum mutua adpendit* et hoc auctore Macrobius Saturn. III 15, 10.

Quae nostra piscina ac mediterranea plebeia recte dicitur dulcis et illa et illa amara] *Et illa* in optimis apographis bis scriptum est, semel scriptum habent codex Caesenas et editio princeps a Politiano non correcta. *quare nostra* Iucundus et deinde reliqui editores. relativum pronomen, quo saepe Varro etiam in nominibus longius remotis usus est, restitui. praeterea pravam verborum collocationem correxi, *quae nostra piscina plebeia ac mediterranea recte dicitur dulcis et illa amara.* nam et plebeia ac mediterranea piscina, propterea quod fructum habet, recte dulcis dicitur et illa, h. e. maritima piscina nobilium, propter sumptum amara.

Quis contra maritumas non ex piscinis singulis plures coniunctas habet pluris] *Pluris* Iucundus omisit, ex archetypo restituit Victorius, quod parum prudenter Gesnerus ita defendit, ut ad vim augendam vocabulum repetitum esset. sed priore loco *plures,* quod solito in his libris vitio bis positum erat, delevi.

4 Nam ut pausias et ceteri pictores eiusdem generis loculatas magnas habent arculas ubi discolores sint cetera sic hic loculatas habet piscinas ubi dispares disclusos habeant pisces] *Loculatas habet piscinas* omnia apographa et haud dubie ipsum archetypum, quamquam Politianus *habent* in principe editione non videtur correxisse. *disclusos habent B,* ubi *habet* codex Caesenas, sed *habeant* A et Florentinus, idque hoc loco in lectione principis editionis *habent* Politianus adnotasse videtur. *areolas, ubi discolores sint certas, sic hi loculatas habent* Merula, *arculas, ubi diversi colores sint, certas* Iucundus, *arculas, ubi diversi colores sint discreti* Angelius,

arculas, ubi discolores sint cerae Victorius et ex 'vetere codice' Ursinus. *magnas* Ursinus delevit, ad *loculatas piscinas* pertinere adnotavit Pontedera p. 461. de encaustica pictura haec dicta esse monuit Ursinus coll. Plin. XXXV 122 et 149. sed *magnas* rectius dici piscinas quam arculas pictorum apparet. *hic* plurali numero scriptum est in codice Varronis de ling. lat. VI 73 *hic quoque qui dicunt,* sed vitiose, ut puto. denique *disclusos habeant pisces,* quod Iucundus ediderat, fide librorum manu scriptorum comprobatur, *nam ut Pausias et ceteri pictores eiusdem generis loculatas habent arculas, ubi discolores sint cerae, sic hi loculatas magnas habent piscinas, ubi dispares disclusos habeant pisces.*

Quam illi in lydia quos sacrificant ibi uarro ad tubicinam graecum gregatim uenisse dicebas] *Quos sacrificanti tibi, Varro, ad tibicinem graecum* Iucundus et deinde reliqui editores. *ad tibicinam graecam* Scaliger. delevi *graecum,* quod propriam vim in hac re non habet, sed errore scribentis ex eo quod sequitur *gregatim* videtur ortum esse, *quos sacrificanti tibi, Varro, ad tibicinem gregatim venisse dicebas.* nam ad tibicinem in sacrificiis ad aram constitutum pisces convenisse dicuntur.

Cum eodem tempore insulas ludonorum ibi coreusas uidisses] *Insulas ludinorum ibi corrusas* Merula, ubi *corrosas* edidit Iucundus, *infulas ludiorum* Victorius coniecit. *insulas Lydorum ibi concussas* Turnebus advers. 4, 6, *insulas Ludianorum ibi choreusas* Scaliger, *insulas Ludinorum ibi choreuusas* Schneiderus. *insulas Lydorum ibi* χορευούσας scripsi. nam Ludianos Varronem dixisse sicut Asianos, ut Scaliger voluit, probabile non est. de insulis autem, quae in Lydia fuerunt in lacu Nympharum, Varronis testimonium est apud Martianum Capellam IX 928 K. *in Lydia Nympharum insulas dici, quas etiam recentior adserentium Varro se vidisse testatur, quae in medium stagnum a continenti procedentes cantu tibiarum primo in circulum motae, dehinc ad litora revertuntur.* de iisdem insulis Plinius II 209 scribit haec, *in Lydia quae vocantur Calaminae non ventis solum sed etiam contis quo libeat impulsae, multorum civium Mithridatico bello salus. sunt et in Nymphaeo parvae saliares dictae, quoniam in symphoniae cantu ad ictum modulantium pedum moventur,* et uberius quam ceteri Sotio in paradoxologu-

menis p. 190 ed. Westerm. *ἐν Λυδίᾳ ἐστὶ λίμνη Τάλα μὲν καλουμένη, ἱερὰ δὲ οὖσα νυμφῶν, ἣ φέρει καλάμων πλῆθος καὶ μέσον αὐτῶν ἕνα, ὃν βασιλέα προσαγορεύουσιν οἱ ἐπιχώριοι. θυσίας δὲ καὶ ἑορτὰς ἐπιτελοῦντες ἐνιαυσίους ἐξιλάσκονται. τούτων δὲ ἐπιτελουμένων, ἐπειδὰν ἐπὶ τῆς ἠιόνος κτύπος συμφωνίας γένηται, πάντες οἱ κάλαμοι χορεύουσι καὶ ὁ βασιλεὺς σὺν αὐτοῖς χορεύων παραγίνεται ἐπὶ τὴν ἠιόνα.* viderat autem haec Varro tum, cum legatus Pompeii in piratico bello a. 687 eas regiones adibat.

5 *Hortensius Quintus* libri manu scripti, *Quintus Hortensius* ex Aldina editione receptum est.

6 Neque satis erat eum non pasci e piscinis] In discrepanti librorum scriptura non satis constat, utrum *pasci e piscinis* an *pascere piscinis* in archetypo scriptum fuerit. *pasci piscinis* Merula et deinde reliqui editores, *pasci piscibus* Pontedera p. 461 coniecit. verum esse puto *pasci e piscinis,* h. e. piscibus qui e piscinis sumpti erant pasci.

Maiorem curam sibi haberet] *Maiori curae sibi haberet* coniecit Ursinus.

Pisciculos minutos aggerebant frequenter qui maioribus absumerentur] *Qui a maioribus absumerentur* ex principe editione restitui, *ut a maioribus absumerentur* Iucundus et deinde reliqui editores.

7 Salsamentorum in eas piscinas emptum coiciebat cum mare turbaret ac per tempestatem macellum piscinarum mare obsonium praeberet] *Cum mare turbaretur* et deinde *piscinam ut mare obsonium praeberet* Merula. *salsamenta in eas piscinas emptitia coniiciebat, cum mare turbaretur, uti per tempestatem suis piscibus e macello cetariorum uti e mari obsonium praeberet* Iucundus, *salsamentum in eas piscinas emptitium* et *uti per tempestatem macellum piscinis ut mare obsonium praeberet* 'ex vetere codice' Ursinus. interpolationes Iucundi, quae ex Aldina editione in reliquas propagatae sunt, ex Columella VIII 17, 12 petitae erant. ibi enim de pabulis piscium scripta sunt haec, *itaque praeberi convenit tabentis halleculas — et ne per singula enumerem, salsamentorum omnium purgamenta, quae cetariorum officinis everruntur.* manu scriptorum librorum lectionem restitui, sed *mare,* quod post *piscinarum* vitiose repeti-

tum erat, delevi, *salsamentorum in eas piscinas emptum coiciebat, cum mare turbaret ac per tempestatem macellum piscinarum obsonium praeberet.* nam genetivus *salsamentorum* cum neutro participii *emptum* coniunctus est. piscinarum obsonium autem dicuntur cibaria, quae macellum piscinis praebet.

Celerius uoluntate hortensi ex equili educeres redarias ut tibi haberes mulas quam e piscina barbatum mulum adque ille inquid non minor cura erat eius de aegrotis piscibus quam de minus ualentibus seruis] *Redarias* vel *rhedanas ut tibi haberes mulas* libri manu scripti, *rhedarios ut tibi haberes mulos* edita ante Victorium exemplaria et ex his Schneiderus. *rhedarias ut tibi haberes mulas* ex suis libris Victorius restituerat. *at inquit ille, non minor cura eius de aegrotis piscibus* Merula, *at inquit ille, non minor cura eius erat de aegrotis piscibus* Iucundus, *ac illi non minor cura de aegrotis piscibus* Ursinus. disputatio Axii, cui haec praecepta de piscinis tributa sunt, ab ipso Varrone non indicata mutatione loquentis interrumpitur, *celerius voluntate Hortensi ex equili educeres redarias, ut tibi haberes, mulas, quam e piscina barbatum mullum.* nam quoniam Axius in asinis alendis se operam collocare dixerat, item III 2, 7, iocose haec de mulis redariis Varro addit. deinde Axius in instituto sermone pergit, *atque, ille inquit, non minor cura erat eius* sqq.

8 Minus laborabat ne seruos aeger aquam frigidam recentem biberent sui pisces] *Ne servus aeger quam aquam frigidam biberent sui pisces* edita inde a principe editione exemplaria. lacuna corruptam librorum scripturam in hunc modum supplevi, *minus laborabat ne servos aeger aquam frigidam, quam ut eam recentem biberent sui pisces.*

Piscinas eius despiciebat quod aestiuaria idonea non haberet ac reside aqua in locis pestilentibus habitarent pisces eius] *Ac residem aquam in locis* Merula, *ac in residem aquam et locis* Iucundus. *aestuaria* scribendum esse vidit Ursinus, quod Schneiderus confirmavit adscriptis iis quae de C. Sergio Orata narrat Valerius Maximus IX 1, 1 *idem, videlicet ne gulam Neptuni arbitrio subiectam haberet, peculiaria sibi maria excogitavit aestuariis intercipiendo fluctus piscíumque diversos greges separatis molibus includendo, ut nulla tam saeva*

tempestas inciderit, qua non Oratae mensae varietate ferculorum abundarent. nam *aestivaria* in piscinis nulla sunt. *aestuaria* autem parantur, ne aqua reses fiat, sed ut et aqua renovetur et propter aestus loca frigidiora fiant, quod postea in piscinis L. Luculli Marci fratris laudatur. itaque scripsi *quod aestuaria idonea non haberet ac reside aqua in locis pestilentibus habitarent pisces eius.*

9 Contra ad neapolim L. luculli posteaquam perfodisset montem ac maritumum flumen immisisset in piscinas qui reciproci fluerent ipse neptuno non cederet de piscatu] *L. Lucullus* et deinde *quae reciprocae fuere* Merula, *L. Lucullus, posteaquam perfodisset montem ac maritima flumina immisisset in piscinas, quae reciprocae fluerent, ipse Neptuno non cederet de piscatu* Iucundus, ubi *quae reciproce fluerent, ipsi Neptuno non cederet* Ursinus, *ipsi Neptuno non cedere* Gesnerus legendum coniecit. ad manu scriptorum librorum lectionem in hunc modum verba conformavi, *contra ad Neapolim L. Lucullum, posteaquam perfodisset montem ac maritumum flumen inmisisset in piscinas, qui reciproce fluerent ipsae, Neptuno non cedere de piscatu.* nam haec quoque, sicut superiora de M. Luculli piscinis, Hortensio tribui apparet. *qui* autem adverbii loco positum est, h. e. ut ea ratione ipsae piscinae, sicut mare, reciproce fluerent. de Neapolitanis L. Luculli piscinis Plinius IX 170 scribit *Lucullus exciso etiam monte iuxta Neapolim maiore inpendio, quam villam exaedificaverat, euripum et maria admisit.*

Factum esse enim ut amicos pisces tuos uideatur propter aestus eduxisse in loca frigidiora ut apuli solent pecoarii facere quod per colles in montes sabinos pecus ducunt] *Antiquos pisces suos* Merula, *amatos pisces suos* Iucundus et deinde reliqui editores. *quod propter calores in montes sabinos pecus ducunt* edita inde a principe editione exemplaria. *per aestus* et deinde *qui propter calores in montes Samnios pecus ducunt* Ursinus. *per calles* scribendum esse apparet ex iis quae de canibus pastorum scripta sunt II 9, 16 *quod accidit his qui per calles silvestres longinquos solent comitari in aestiva et hiberna.* itaque scripsi *ut amicos pisces suos videatur propter aestus eduxisse in loca frigidiora, ut Apuli solent pecuarii facere, qui per calles in montes Sabinos pecus ducunt.*

In baiano aut ardis tanta ardebat cura ut architecto

permiserit uel ut suam pecuniam consumeret] *In baiano aut ardeae tanta ardebat cura, ut architecto permiserit, ut suam pecuniam consumeret* Merula, *in Baiano autem tanta* sqq. Iucundus. corruptae librorum scripturae *aut ardis* probabilis emendatio inventa non est. *in Baiano autem maris tanta ardebat cura* Schneiderus coniecit. scripsi *in Baiano autem aedificans tanta ardebat cura.* deinde *vel*, quod ab editoribus omissum erat, Schneiderus addidit. *ut vel suam* Ursinus coniecerat.

Dummodo perduceret specus e piscinis in mare obiecta culo qua aestus — posset] In archetypo utrum *obiecta* an *abiecta* scriptum fuerit, non constat. *obiectaculo quo aestus* edita inde a principe editione exemplaria, inaudito apud alios vocabulo, quo 'molem mari oppositam seu montis alicuius obicem vel obiectum' significari Schneiderus adnotavit. *obiecta mole qua aestus* scripsi.

10 Et cum lata candidatus noster designatus aedilis se in uillam cui nos occidimus et gratulati in capitolium persequimur] *Aedilis in villam* et deinde *prosequimur* Merula. *et eccum recta candidatus noster designatus aedilis, cui nos occurrimus* Iucundus. manu scriptorum librorum lectionem, quam Mercerus in Tac. annal. III 42 ex Parisino codice adnotaverat, restituit Schneiderus, qui candidatum curuli magistratu impetrato latam purpuram sumpsisse et in villam publicam ad amicos se contulisse admonuit. *se*, quod sine verbo dici non potuit, delevi. deinde *occedimus* scripsi. *persequimur* ex manu scriptis libris restitui: III 12, 7 *ut inde te cuniculos persecutos credam.*

Ille inde endo suam domum nos nostram opinioni noster sermone de pastione uillatica summatim hoc quem exposui habito] *Ille inde eundo suam domum, nos nostram. opinionis nostrae sermonem de pastione uillatica summatim hunc quem exposui habeto* Merula. ex Parisino codice haec correxit Mercerus l. c., *ille inde endo suam domum, nos nostram, o Pinni noster, sermone de pastione villatica summatim hoc, quem exposui, habito*, item post illum Trillerus observat. crit. 4, 27 p. 469. *endo suam domum* ad exemplum Ennianum *endo suam do* dictum esse Mercerus adnotavit.

INDEX